

TARİHTE KAFKASYA

General İsmail BERKOK

İSTANBUL

1 9 5 8

TARİHTE KAFKASYA

General İsmail BERKOK

İSTANBUL

1 9 5 8

İÇİNDEKİLER

METHAL

Bu eseri yazmaktan maksat	I
Eserin ismi ve muhtevası	II
Tarihin tasnifi için takip edilmekte olan metod hakkında mütalâa	VIII

BİRİNCİ KISIM

Kafkasya'nın coğrafi ve jeolojik vaziyeti

I. FASIL

Kafkasya'nın coğrafi mevkii ve hududu	1
Kafkasya'nın fiziki vasıfları	4

II. FASIL

Kafkasya'nın coğrafi vaziyetinin kıymetlendirilmesi

Kafkasya'nın ehemmiyeti	10
Kafkash'ların coğrafi psikolojisi	13

III. FASIL

Jeolojik gözle arza bir bakış

İncimad devirleri	17
Kara ve deniz vaziyetleri	19
Kafkasya'nın jeolojik vaziyeti	20

İKİNCİ KISIM

İnsanların doğuşu ve ırklar

I. FASIL

Antropolojik gözle ırklar	21
Kafkas ırkı ve bu ırkın menşei	22
İncimadın çekilmesi, etnik hareketler	27
İnsanların Kafkasya'ya girişleri	30

II. FASIL

Kafkas ırkında etnolojik inkişaf ve istihaleler

Arkeolojik vaziyet	36
Kafkas ırkının grüplendirilmesi	40
Kas (Kasyen) - Alârudiyen adları	42
Kafkasya'nın arkeolojik vaziyeti	46
Kafkasya'nın etnolojik vaziyet ve hüviyeti	57
Kafkas medeniyeti	63

III. FASIL

Kas kavimlerinin etnolojik ve politik tekâmül ve inkişaf hareketleri

Gimriler (Kınırgözler)	77
Küçük Asya'da Kas'lar	89
Hati'ler (Hitit'ler)	91
Urartu'lar	105
Mezopotamya'da Kas'lar	109
Yunanlı'lar	110
Mısır	115
Mezopotamya	117

IV. FASIL

Kafkasya'nın klâsik tarihi ve bunun dayandığı esaslar

Kas kavimleri ve memleketleri istilâya uğradıktan sonra Kafkasya	119
Kafkasya'nın mukadderatına tesir etmiş olan âmilleri	121
Kafkasya'nın klâsik tarihi için kullanacağımız esas ve eserlerin mahiyetleri ve kaynakları	125
Kafkasya'nın klâsik tarihinin tasnifinde takip edilmiş olan metod	128

V. FASIL

Kafkasya'da Kas unsuru

Meot'lar	132
Kerke't'ler	140
Akhin'ler (Akhaisens)	140
Zikhe = Zygue = Cikhi	141
Hanokh'lar (Henioke)	141
Sanokh'lar (Sanig'ler)	142
Bask'lar (Abask'lar)	142
Nokhçi'ler (Çeçen, Galgay)	143
Andelal (Avar'lar)	144
Lezgi'ler	145
Lak'lar (Gazi Kumuk'lar)	146

VI. FASIL

Kafkasya'da Hind - Avrupa (Ari) ırkına mensup unsurlar

İskit'ler	148
Sarmat'lar (Şermet'ler)	148
Amazon'lar	153
Alan'lar (Alen'ler)	154
Oset (Asetin)	155

VII. FASIL

Kafkasya'da Kas kavimlerinde istihale ve inkılâp hareketleri

Garbi Kafkasya'da etnik hareketler ve istihaleler	162
Orta, Şarkî ve Step Kafkasya muntakaları	167
Kafkasya dışında Kas'lar	168

ÜÇÜNCÜ KISIM

Kafkasya istiklâl mücadele ve muharebeleri

I. FASIL

Ari devrinde Kafkasya'da etnik (kavmi) ve siyasi vaziyet

Garbi Kafkasya'da etnik hareketler ve istihaleler	174
Garbi Kafkasya'da siyasi vaziyet	185

II. FASIL

Turan ırkına mensup kavimlerin garbe hicret ve intikalleri

Hün'ler ve Hün - Kafkas mücadelesi	189
Ayar'lar ve Kafkas - Avar mücadelesi	192
Hazar'lar (Kozar'lar)	194
Kıpçak'lar (Kuman = Polovis) - Kumuk'lar	204
Rus'larla Kafkaslı'lar arasındaki ilk temaslar ve mücadeleler	206
Cengiz istilâsı ve Altınordu Devleti	206

DÖRDÜNCÜ KISIM

Kafkas - Rus mücadele ve muharebeleri

I. FASIL

Kafkasya'nın iç vaziyeti ve bünyesi

Garbi Kafkasya	217
Asetin'ler	226
Nohçi (Çeçen) ler	228
Dağıstan	230

II. FASIL

Kafkaslıların etnik bünyesinin içtimai ve siyasi vasıfları

Kafkasya'da cemiyet ve içtimaiyat	236
İçtimai kanunlar (Şabze'ler) ve bundan mütevellit ferdi ve milli vasıflar	244
Kafkas Devletleri	253
Devlet rejimi hakkında mütalâalar	257
Kafkas Devleti	260
Kafkasya'da millet ve milliyet	265
Kafkasya'da din	270

III. FASIL

Kafkasya'da kuvvet, kuvvet kaynakları ve teşkilâtı	276
Kafkasya'da harp ve mücadele edebiyatı	286
Kafkasya'da harbe hazırlanma	289
Kafkasya'nın iktisadi vaziyeti	297
Kafkasya'nın iç vaziyetine toplu bir bakış	302

IV. FASIL

Kafkasya'ya mücavir ve Kafkasya ile ilgili devlet ve memleketlerin vaziyetleri

Rus Devleti	305
Kazak'lar	312
Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım	318
Cenubi Kafkasya	322
Kafkasya muhitindeki devlet ve memleketlerin vaziyetlerine toplu bir bakış	331

V. FASIL

Kafkas - Rus mücadele ve muharebelerinin başlaması

Umumi malûmat	338
Kafkas - Rus mücadele ve muharebelerinin birinci devresi	339

VI. FASIL

Kafkas - Rus mücadele ve muharebelerinin ikinci devresinin ihzari safhası (1567 - 1762)

İlk muharebe ve hâdiseler (1595 - 1682)	342
Tarki Muharebesi (1595)	343
Şetkale (Stavropol) ve Terek Muharebeleri (1604)	345
Kafkasya'da muharebe fâsılası, bu esnadaki vaziyet ve faaliyet (1604 - 1681)	346

VII. FASIL

(1689 - 1762) hâdiseleri ve muharebeleri, Çar Petro'nun faaliyet ve icraatı	350
Petro'nun Kafkasya'ya karşı yaptığı muharebeler	351
Kırım'lılarla mücadele, Rus'ların ve İranlıların taarruzları	354
Birinci devredeki faaliyet, mücadele ve muharebelerin neticeleri	358

VIII. FASIL

Kafkas - Rus mücadele ve muharebelerinin kat'i safhası

Umumi malûmat	361
1783 ve 1762 seneleri arasındaki harekât ve hadisât	362
1762 ve 1774 seneleri arasında Rus'ların taarruzları	363
Kafkaslı'ların mukabil taarruzları	366
Kafkaslı'ların siyasi faaliyetleri ve Osmanlı'ların müzaheretî (1779)	371
1773 - 1800 seneleri hâdiseleri ve muharebeleri	372
1783 - 1785 muharebeleri ve İmam Mansur	373
Rus'ların keşif taarruzları ile başlayan 1785 muharebeleri	382
1786 - 1789 seneleri harekâtı ve muharebeleri	386
Osmanlı'ların fiili yardımları	392
1791 - 1796 harekâtı ve muharebeleri	395
Gürcistan'ın Rus'lar tarafından tekrar işgal edilmesi üzerine vukua gelen hâdiseler ve hareketler	399
1801 - 1822 hâdiseleri ve muharebeleri	403
Avrupa'da Napolyon muharebeleri ve Rus'ların Kafkasya'nın dahilini çöktürmeğe çalışması	409
1814 - 1834 hâdiseleri ve muharebeleri, Kabartay mıntakasının sukutu	411
Çar Aleksandr'ın ölmesi ve Birinci Nikola'nın İmparator olması üzerine başlayan muharebeler	416

IX. FASIL

Kafkas - Rus mücadelesinin haricteki akisleri, tesirleri ve dahilde kalmama ve ıslâhat hareketleri

Kafkasya'nın beynelmîl bir mesele mahiyetini alması	424
Haricte Kafkasya'ya müzaheret teşekkülleri ve teşebbüsleri	430
Kafkasya'da kalkınma ve ıslâhat hareketleri ve bu hareketlerin saik-leri ve karakterleri	438
Garbi Kafkasya'da ıslâhat hareketleri	440
Şarki Kafkasya'da ıslâhat hareketleri	449

X. FASIL

Garbi ve Şarki Kafkasya'da kanlı muharebeler

Çar Nikola'nın Kafkasya'ya gelmesi ve neticeleri	455
Garbi Kafkasya'da 1838 harekât ve muharebeleri	456
Şarki Kafkasya'da Ahulgo muharebesi ve Şamil'in Çeçenistan'a intikali	458
Garbi Kafkasya'da 1839 - 1840 muharebeleri	465
Garbi Kafkaslı'ların Rus kalelerine taarruzları	473
Şarki Kafkasya'da ordu ve devlet teşkilâtı ve muharebeler	476

XI. FASIL

III. devreyi teşkil eden son mücadele ve muharebeler (1846-1864)

Kafkasya'da dahili vaziyet ve faaliyet	481
Garbi Kafkasya'da Muhammet Emin devresi	483
Şarki Kafkasya'da Hacı Murat hâdisesi	486
Harici vaziyet ve faaliyet	491
Son ümitler (1853 - 1855 Kırım Seferi)	492
Kafkasya'nın vaziyeti ve müttefiklerin Kafkasya hakkında niyetleri ve hareket tarzları	494
Müttefiklerin Kafkasya hakkında takip ettikleri siyaset ve tarzı hareketin tesirleri, eserleri ve harbin son sahaları	500
Paris Muahedesi (25 Şubat 1856) ve neticeleri	504

XII. FASIL

Kafkasya'da son gayretler ve muharebeler

Kırım harbi ve Paris Muahedesinden sonra Kafkasya'nın vaziyeti	509
Şarki Kafkasya muharebeleri ve bu mıntakanın sukutu	510
Garbi Kafkasya'da siyasi faaliyetler ve muharebeler	514
Bütün ümitlerin son bulması	526
Netice	532

M E T H A L

I — BU ESERİ YAZMAKTAN MAKSAT

Bu kitabı yazmama sebep, ne bir şey yazmış olmak hevesi, ne de herhangi bir menfaat teminidir; fakat münhasıran öz ve ana vatanlarımıza, insanlığa ve ilme hizmet etmek emelidir.

Hicabı hayretle söyleyebilirim ki, Avrupa'nın bir parçası olan ve coğrafi vaziyeti itibariyle de cihan tarihinde büyük roller oynamış bulunan Kafkasya, dünyaca henüz tamamen tanınmış bir memleket değildir.

Halbuki Kafkas milletinin tarihi bünyesi teşrih ve onun son zamanlardaki mücadeleleri tetkik olunursa anlaşılacaktır ki, bugün perakende ve perişan görülen bu millet, hayat, hâdise ve cereyanlarının gelişi güzel sürüklediği ve tarih sahnesine atıverdiği bir insan topluluğu değildir. Bilâkis bu millet, kökleri mazinin çok, pek çok derinliklerinden gelen ve o mazide geniş sahalara yayılmış, bu sahalarda bugünkü medeniyete temel olacak eserler kurmuş ve bırakmış olan bir beşer zümresinin bakiyesidir. Böyle bir bakiyeyi, hürmete lâyık olduğu kadar tetkik edilmeğe ve bilinmeğe değer bir varlık olarak kabul etmek lâzımdır.

Tarihi mevkii bu mahiyette olan Kafkasya'nın bu mühmel vaziyeti karşısında ilim namına yabancılardan tenkitleri caiz görülürse, millî vicdan ve vatanî vecibeler namına Kafkaslıların muaheze edilmeleri icap eder.

Gerçi Kafkasya hakkında bir çok tetkikler yapılmış, bir çok da eserler yazılmıştır. Bu eserler değerli ve faydalı malûmatı ihtiva etmektedirler. Fakat perakende bir vaziyette bırakılmış olan bu eserler, Kafkasya'nın tarihi bünyesinin hakikî mahiyetini tesbit edilemek imkânından uzaktırlar. Çünkü bu eserlerin dayandığı araştırmaların çoğu Kafkasya'nın içinde yapılmış değildir. Kafkasya'nın

içinde yapılmış olan bazı araştırmalar da mahdud bölgelere ve muayyen zamanlara inhisar etmiştir. Bundan başka bütün bu araştırmalar müstevli Rus telkin ve tesirlerinden tamamen kurtarılamamışlardır.

İşte bu sebeptendir ki, Kafkasya hakkında yazılan eserler umumiyet itibariyle noksan ve malûl addedilmelidir. Şuna kanaat getirilmelidir ki, Kafkasya hakkında en doğru eserler ancak Kafkaslı'lar tarafından yazılabilir. Zira dil, an'ane görüş ve duyuş gibi esere, hususî bir benlik, canlılık ve doğruluk verecek olan unsurlar ancak Kafkasyalı'larda bulunabilir. Halbuki Kafkasyalı'lar şimdiye kadar bu hususta lüzumu kadar gayret ve himmet gösterememişlerdir. Kültür vaziyeti, mahkûmiyet ve muhaceret gibi keyfiyetlerin bu sukutta müessir olduğu şüphesizdir.

Şunu da şükranla anmak lâzımdır ki, son zamanlarda Kafkasyalı'larda bir canlanma ve uyanma göze çarpmışa başlamıştır. Nitekim **Metçunatiko İzzet, Namitoko Aytek Mehmet** gibi bazı muhterem şahsiyetler çok kıymetli eserler vücade getirmişler, bu suretle Kafkasya hakkındaki kanaatleri hakikate götürecek ve bu husustaki bilgileri aydınlatacak ve genişletecek bir çığır açmışlardır.

İşte ben de bu eseri yazmakla hem bu muhterem insanlara karşı kalplerimizde taşıdığımız minnet ve şükran duygularını ifade etmek, hem de onların açtıkları çığırı genişletmek ve uzatmak istedim.

Bu eserin tam ve mükemmel bir Kafkas tarihi olacağını iddia etmek cüretinde bulunacak değilim. Bu eser Kafkasya'nın millî ve tarihî bünyesinin ana hatlarını ihtiva eden bir kanava mahiyetinde ve bizzat Kafkas evlâtlarının vücade getirmeğe başladıkları ilimler serisinin bir halkası mesabesinde. Haleflerimizin boşluklarını doldurmalarını ve zinciri temadî ettirmelerini temenni ediyorum. Bu zincirin gösterdiği istikameti takip edecek olan Kafkas evlâtları, kimbilir belki de bir gün atalarının, uğrunda seller gibi kanlar akıttıkları emellere kavuşacaklardır.

II — ESERİN İSMİ VE MUHTEVASI

Esere bir isim vermek hususunda bazı güçlüklerle karşılaştım. Âdeta akedemik mahiyette bir tetkike yol açan bu güçlükleri kısaca, okuyucuya sunmayı faydalı buluyorum.

Bu eser ile son devirlerde Kafkasya'da cereyan etmiş olan istiklâl muharebe ve mücadelelerini yazmak istemiş ve esere de «*Kafkas İstiklâl Muharebe ve Mücadeleleri*» adını vermiştim..

Fakat bu mevzuu izah ve tesbit etmek için yaptığım araştırmalar beni hem tarihin derinliklerine inmeğe, hem de Kafkasya'nın dışına çıkmağa mecbur etti. Bundan başka arkeolojik araştırmaların neticesi olarak tarih tekniğinde vukua gelen inkişaflar Kafkasya'nın bilhassa Prehistorik (Tarih Öncesi) devirlerine ait olan bir çok muazzam hâdiselere sahne olduğunu ve bu sahnede Kafkaslı'ların büyük roller oynadıklarını gösterdi. Bu hâdiselerin tarihin teşekkülü ve akışı bakımından âdeta bir dönüm teşkil edecek mahiyette olduğu görüldü.

Binaenaleyh, Kafkasya'nın son devirlerdeki tarihî hüviyetini tesbit edebilmek için tarihin eski devirlerini de hesaba katmanın zarurî olduğu kanaatına vâsıl oldum. Kafkasya'nın bu bakıma göre yazılacak tarihinin aynı zamanda dünya tarihi için de faydalı olacağı neticesine vardım. Binaenaleyh bu kanaat ve neticelere ittiba etmek mecburiyetinde kaldım. Bu suretle mevzuun hacmi çok genişledi. Böylece evvelce esere verdiğim «*Kafkas İstiklâl Muharebe ve Mücadeleleri*» adının dar geleceği anlaşıldı. Bu hacmi istiap edecek bir isim bulmak icap ediyordu. Binaenaleyh şöyle bir hükme varmıştım.

Son araştırmalar ve bunlardan çıkan kanaatlere göre Avrupa'da ve Garbî Asya'da Preariyen (Âri Öncesi) bir ırkın yaşadığı ve bugünkü Avrupa medeniyetinin bu ırkın medeniyeti üzerinde kurulduğu tahakkuk etmiş gibidir.

Eserin metninde izah edildiği veçhile bu Preariyen ırka Yafetik, Alarudiyen, Kasiyen gibi muhtelif isimler verilmiştir. Bunlardan etnik, coğrafya, kabile, aile ve şahıs isimleri olarak bugün dahi yaşayan ve kullanılan «Kas» isminin bu Preariyen ırka isim olarak verilmesinin en uygun olacağına kanaat hâsıl ettim. Bu kanaati her aklıselim sahibinin de normal olarak kabul edeceğini şüphesiz bulmuştum. Binaenaleyh «Kas» adı ile tarihin, geniş bir sahası ve derinliği ifade edilmiş oluyordu. Bu ismin mürekkebatı olan Kafkas, Kirkas, ve Kaspi gibi tâbirler ise tarihin ancak bugünkü coğrafi Kaskasya'sını ihtiva edebilecektir.

İşte bu sebeple esere «*Kas Tarihi*» ismini vermek istemiştim. Fakat muhit pek menus olmıyan bu ismi yadırgadı. Nihayet bir arkadaşım bir buluş ile bu kitaba «*Tarihte Kafkasya*» adının verilmesini ileri sürdü. Hem kitabın bütün muhtevasını istiap edecek bir genişliği haiz, hem de menus ve maruf olan bu ismi kabul ettim. Bu suretle kitaba «*Tarihte Kafkasya*» ismi verilmiş oldu.

Bu eseri vücade getirmek için senelerce çalıştım. İşime yaraya-
cağını ümit ettiğim her kaynağa müracaat ettim. Bu suretle mür-
caat ve tetkik ettiğim kaynakların aşağıda arz edildiği gibi üç grup
halinde ifadesi mümkündür:

1 — Kafkasya hakkında yazılmış eserlerle beraber, uzaktan
ve yakından maksat ile alâkası bulunan eski ve yeni kaynaklar,

2 — Bizzat Kafkash'ların son istiklâl muharebelerine ve mü-
cadelelerine katılmak ve bu muharebe ve mücadeleleri idare etmek
suretiyle edindiğim müşahade ve tecrübelerin neticeleri,

3 — An'aneler, hikâyeler, destanlar ve şarkılar gibi millî ve
mahallî mahfuzat ve menkûlat.

Bu kaynakların esere hakikî bir hüviyet ve mahiyet kazandıra-
cak kıymette olduklarına inanıyor, binaenaleyh bu eserin itimatla
okunabileceğini ümit ediyorum.

Eseri okuyacak olan muhterem insanlar: Siz mevzuumuz olan
Kafkasya istiklâl muharebeleri hakkında belki bir çok şeyler oku-
dunuz ve işittiniz, belki bu hususlarda bir kanaat sahibi de oldunuz.
Fakat bilirsiniz ki, ilmin doğru bir hüküm halinde teessüs edebilme-
si için o hükmün, umumiyetten hususiyete intikal etmek suretiyle
yapılan tetkiklere, bundan çıkarılan delillere, delil bulunmazsa aklı-
selime dayanması lâzımdır ve bu değişmez bir kanundur.

İşte ben bu kanunun hükümlerine sadık ve hürmetkâr kalma-
ya çalıştım. Binaenaleyh bu eseri okuyacak olanlar, Kafkasya'da
istiklâl mücadele ve muharebeleri yapan insanlarla daha beşriye-
tin ilk çağlarından itibaren tanışmaya başlayacaklar, nihayet onları
XVII'inci asırda Kafkasya'da açılacak muharebe ve mücadele saf-
halarında göreceklerdir.

Sunu da ilâve etmek isterim ki, eserin muhteviyatını tevsik için
bir çok muharrir ve müdekkiklerin isimlerini saymadım. Çünkü ben
bunların kanaatlarını ve eserlerini tetkik ettim. Akliselim ve mil-
lî an'anelerin de yardımı ile bu kanaat ve eserlerden netice ve hü-
kümler çıkardım. Bu suretle, bu eser, bir vesika kitabı değil, fakat
bu vesikaların hükme iktiran ve intikal etmiş neticelerini ihtiva
eden klâsik bir kitap mahiyetini almıştır.

Buna göre eser iki cilt halinde tertip edilmiştir:

1'inci Cilt, Kafkasya'nın Rus istilâsı altına girdiği 1864 sene-
sine kadar olan devri,

2'nci Cilt, 1864 senesinden bugüne kadar olan ahval ve vakayii
ihtiva etmektedir.

Birinci cildin, birinci ve ikinci kısımları muhtevaları itibariyle
en mühimdir. Çünkü varlığı meğhul telâkki edilen Kafkash'ın be-
şerî hüviyet ve tarihî şahsiyetini bu kısımlarda tebarüz ettirmeğe
çalıştım. Ancak ikinci kısımdan itibaren kitap bir tarih mahiyetini
alacaktır. Fakat eserin bu ve müteakip kısımları da Kafkasya'nın
bütün tarih devirlerini ihtiva edecek değildir. Ancak Kafkasya'nın
son devirlerinin vücut bulmasında müessir olan âmiller ve bizzat son
devirler hakkında malûmat, vermekle iktifa etmek mecburiyetinde,
kaldım. Bunun için bir başlangıç tesbiti lâzım geldi. Ben bu başlan-
gıç için Hun'ların garba hareketlerine tesadüf eden IV'üncü asrı uy-
gun buldum. Çünkü bu hâdisiye Avrupa milletlerinde bir dalgalanma
vücade getirmiş, siyasî bir çok inkilâplara temel teşkil etmiş, baş-
ka şartları haiz olan yeni bir mücadele safhası açmış ve Kafkasya
asırlarda fâsılasız bir surette devam etmiş olan mücadelelerin kanlı
bir sahnesi halini almıştır.

Bu safhada Kafkasya etrafında büyük vak'alar cereyan etmiş,
bunun neticesi olarak mühim siyasî teşekküller vücut bulmuştur.
Meselâ; şimalde Hazer ve Altınordu Devletleri, Rus İmparatorluğu,
cenupta İran ve Osmanlı İmparatorlukları teşekkül etmiştir. Gerek
bu teşekküller ve gerek bu teşekküllerin taazzu etmesine saik olan
muazzam hâdiseler, Kafkasya'nın mukadderatına kat'î surette te-
sir etmiştir. Bu sebepledir ki bu teşekküller ve mücadeleler hakkın-
da - Kafkasya'yı alâkadard ettiği derecede - malûmat vermeğe ça-
lıştım.

Kitabın, üçüncü kısmından sonraki muhtevası Kafkas Rus mü-
cadelesine hasredilmiştir. Bu mücadele Kafkasya için tarihte kat'î
bir neticeye, yeni Kafkasya'nın tamamıyla istilâya uğramasına,
müncer olan yegâne safhayı teşkil eder.

Bu mevzu üzerinde yazılmış bir çok eserler vardır. Fakat bu
eserlerin çoğu ilmi kıymetlerden mahrum ve hakikati ifade etmek-
ten uzaktırlar. Binaenaleyh malûl eserlerdir. Bu malûliyeti vücade
getiren âmillerin başlıcalarından bir kaç tanesini burada tebarüz et-
tirmeyi faydalı buldum:

1 — Kafkas - Rus mücadelesinin devamı müddeti: Bu husus-
ta bir çok bilgisizliklere veya bililtizam ortaya konan yanlışlıklara
tesadüf edilir. Meselâ bu müddet otuz veya elli yıl olarak gösterilir.
Halbuki mevsuk esaslara ve tarihî hâdiselere göre Kafkas - Rus mü-
cadelesi iki safhayı ihtiva eder.

I'inci safha, Kiyef Rusya'siyle XI'inci asırda başlamış olan Kafkas - Rus mücadelesi safhasıdır. Bu mücadele Rusya'nın Cengiz istilâsı altına girmesi üzerine inkıtaa uğramış, bu inkıta devresi iki asır kadar devam etmiştir. Bu asırlar zarfında ise Kafkas - Altınordu mücadeleleri bağgöstermiştir. Rus'lar Altınordu Devletinin emrinde olarak bu mücadeleye iştirak etmişler, bu suretle bir kaç defa Kafkasya'ya girmek imkân ve fırsatını bulmuşlardır.

II'nci safha, Rus İmparatorluğu ile cereyan etmiş olan mücadele safhasıdır. Bu safha 1567 de başlamış, 1864 yılına kadar, yani 297 sene, devam etmiştir. Bu safhanın ilk devirlerindeki mücadele, ağırlık merkeziyle Garbî Kafkasya'da tekâsüf etmiş XIX'uncu asrın ilk üçde birinde aynı şiddetle, Şarkî Kafkasya'ya sirayet etmiştir.

Kafkas - Rus mücadelesi işte bu geniş zaman imtidadı içerisinde, yani XI'inci asırla XIX'ncü asır arasında, görülmelidir.

2 — Kafkas - Rus mücadelelerine bir isyan mahiyeti verilmektedir. Bazı Kafkaslı muharrirler de bilmiyerek bu telâkkiye kapılmışlardır. Böyle bir telâkki hakikatten uzak olduğu kadar Kafkasyalı'nın tarihî celâletine de bir tecavüzdür. Şüphesizdir ki, bu telâkki Rus maksat ve tesirlerinden mülhemdir. Çünkü isyan hareketleri tab'a vaziyetinde bulunan bir milletin tâbi olduğu hükûmete karşı gösterdiği her hangi bir husumet ve muhalefetten mütevelli bir harekettir. Halbuki fi'len sabittir ki, Kafkasya 1864 tarihine kadar aslâ Rusya'nın hâkimiyeti altına girmemiş ve Kafkasyalı Rus tab'ası olmak vaziyetine düşmemiştir. Binaenaleyh bu tarihe kadar cereyan etmiş olan mücadeleler, müstakil bir milletin istiklâlini müdafaa için ihtiyar eylediği istiklâl, mücadele ve muharebelelerinden başka bir şey olamaz.

3 — Kafkaslıların bu mücadeleyi haricin teşvikiyle yaptıkları şeklinde bir telâkki vardır. Kafkas mücadelelerinde haricin herhangi bir teşvikini sezmek mümkün değildir. Ancak Kafkasyalı'lar haricte yardım aramışlardır, hattâ bu aramalarda kendisine temin edilecek yardımın mucip olacağı masrafları tediye etmek kaydını daima şart olarak göstermiş, bu suretle herhangi bir milletin minnet ve tahakkümü altına girmek istemediklerini tebarüz ettirmişlerdir.

4 — Kafkas istiklâl harpleri hiç bir vakit ilmi görüş ve ölçü ile tetkik ve tesbit edilmemiştir. Meselâ Kafkas harpleri bir bütün olarak değil münferit hâdiseler halinde tasvir edilmiştir. Halbuki sathî

bir inceleme neticesinde görülecektir ki, Kafkasya nasıl coğrafi bir birlik ise, orada vukubulmuş olan hâdiseler de aynı coğrafi birliğin icaplarına uygun olarak muayyen bir gayeye masruf ve müteveccih gayretlerin bir eseridir. Çünkü eğer tasvir edildiği gibi bu hâdiseler bir bütün olmasaydı Rus'ların istilâ teşebbüslerinin üç asır sürmemesi lâzım gelirdi. Mücadele ve mukavemetlerin böyle asırlar sürmesi gösteriyor ki, bütün bu faaliyetler vatanın müdafaası maksadını istihdaf eden bir plâna göre sevk ve idare edilmiştir.

İşte ben Kafkas harekât ve mukavemetlerinin çok mühim olan bu karakterlerine tebarüz ettirmeğe çalıştım. Bunun için de Kafkas harplerini bir küll olarak ele aldım ve bunları kronolojik bir teselsülle göre tertip ve akli selimin icaplarına göre tasvir ve izah ettim.

Bununla beraber Kafkas istiklâl mücadele ve muharebelerinin tarihini, bir tarih için lüzumlu olan bütün inşa malzemelerini kullanmak suretiyle vücade getirmek imkânını bulamadım. Çünkü ihmallerin, nisyanların ve asırların terakümü altında kalan ve inşa malzemesini teşkil edecek mahiyette bulunan malûmatı araştırıp meydana çıkarmak, çok zaman sürecekti. Ben ise bazı noksanlarla malûl olsa dahi bir tarih vücade getirmenin zarurî olduğu kanaatinde idim. Binaenaleyh mükemmeliyi yapmak için uzun zamanlar beklemekten ise mümkünü hemen meydana çıkarmayı tercih ettim. Çünkü bilhassa tarih gibi bünyesini yalnız akıl mahsulü olan malzeme değil, fakat vesikalar teşkil eden bir eserin mükemmel bir örneğini bir hamlede vücade getirmek esasen imkânsızdı.

Bununla beraber bu tarihi yapan milleti - karakteristik vasıflarını tebarüz ettiren fizyonomisi ile - size takdim etmeğe çalışacağım. Bu suretle tarihî vak'alarla onları yapanları bir arada görmek mümkün olacaktır ki, bu imkân, verilecek hükümlerin hiç olmazsa isabete yakın olmasını temin edecektir. Bu hükümleri verirken suurunuzla beraber eğer vicdanlarınızı da kullanırsanız muhakkaktır ki Kafkasya'yı ihmal etmiş olan tarihlere ve tarihçilere sitemli bir nazar atfedeceksiniz.

Ancak şunu da ehemmiyetle gözönünde bulundurmak lâzımdır ki mahdut bir zaman ve mekân içerisinde cereyan etmiş olan mücadele ve muharebeler ile bir milletin varlık ve kudretini anlamak mümkün değildir. Şu halde bir milletin varlığının tam mahiyeti ve kudretinin derecesi hakkında doğru bir hüküm vermek için o milleti hiç olmazsa mazisinin uzunca bir imtidadı içerisinde tetkik etmiş olmak lâzımdır.

İşte bu düşünceye uyarak Kafkasyalı'yı mümkün olduğu kadar derin bir mazi içersindeki faaliyetleri ve eserleri ile tanıtmaya çalıştım.

III — TARİHİN TASNİFİ İÇİN TAKİP EDİLMEKTE OLAN METOD HAKKINDA MÜTALÂA

Bir İngiliz tarihçisi, tarihin mahiyetini «*Tarih, temaşa edilecek bir tablo değil, fakat halli icap eden bir meseledir*» şeklinde ifade eder. Bu ifade bir hakikattir. Binaenaleyh şöyle bir vecibe ile karşılaşmış oluruz:

Tarih bir meseledir ve ancak hususî bazı bilgiler ve düsturlarla halledilir. Şu halde tarih tetkiklerinden ve mütalâalarından istifade etmek için bazı bilgi ve esaslara ihtiyaç vardır. Bu bilgi ve esasların çeşitli olması lâzımdır. Aşağıdaki esas bu bilgilerden sayabiliriz.

Malûmdur ki tarihçiler insanlığın mazisini «Tarihten Önceki Zaman» ve «Tarih Zamanı» olmak üzere iki geniş devreye ayırırlar.

Tarih zamanının başlangıcı olarak yazının icat edildiği tarihi esas tutarlar. Teknik bakımdan tarihin böyle bir tasnife tâbi tutulması lüzumlu ve uygun olabilir, fakat hence, bu taksim tarzı tarihi siyasî ve millî bakımlardan tetkik edenleri emniyetle maksada ulaştırmaz. Binaenaleyh insanlık mazisinin başka bir şekilde taksim edilmesi lâzımdır.

Benim kanaatimce mazi «Arkeolojik Tarih» ve «Klâsik Tarih» devirleri olmak üzere iki devre ayrılmalıdır. Bunlardan Arkeolojik Tarih Devri, tarihin milletlere mal edilmemiş olan ve henüz arkeologların tasarruf ve tetkikleri altında bulunan kısımlarını; Klâsik Tarih Devri ise, tarihin tevsik, tasnif ve milletlere mal edilmiş olan kısımlarını ihtiva etmelidir.

Mevzuların mahiyetlerine göre bu devirlerin başlangıç ve müntehalarının her millete göre değişmesi lâzım gelir.

Bugüne kadar milletlerin klâsik devrine girmiş olan mazilerinin muhtevaları, henüz o milletlerin hakikî hüviyetlerini ve varlıklarının bütünlüklerini tebarüz ettirecek kifayette ve genişlikte değildir. Bunun için milletler tarihlerini arkeolojik devirde bulacakları malzeme ile inşa ve ikmal etmek ihtiyacındadırlar. Binaenaleyh milletler, bu devrin seyrini ve inkişafını büyük bir dikkat ve alâka ile takip etmekte ve beklemektedirler. Halbuki bu devrin seyir ve inkişafı çok ağır gitmektedir. Bunun sebebini arkeologların yalnız bırakılmasında buluyorum. Filhakika arkeologların müteferrik yerlerde

ve münferit vaziyetlerde cereyan eden bugünkü çalışma ve araştırma tarzları ile, doğru, çabuk ve müsbet bir neticeye varmaları mümkün olmayacaktır. Bu sebepten arkeologların aşağıdaki suallerin cevapları ile de teşhiz ve takviye edilmeleri lâzımdır.

1 — İnsanlar arz üzerinde nasıl yayılmışlardır? İnsanların muhtelif kıt'lara ve muntakalara intikalleri, birbirleriyle ihtilâtı, nihayet insan cemiyetlerinin muhtelif şekillere istihale edişleri ne suretle, ne gibi sebepler ve âmiller tesiriyle vukua gelmiştir?

2 — İnsanlarda ırkların tekevvün tarzı nasıl olmuştur?

3 — Milletlerin muhtelif devirlere ait etnografik vasıfları nedir? Milletlerde, kendi mazilerinin derinliğini ve istikametini tesbit etmeğe ve kendilerini arkeolojik tarih devrine bağlamaya yarayacak an'aneler, eserler, dil ve diğer karakteristik vasıflar var mıdır?

Bu sualler o kadar derin ve şümullüdür ki tek bir ilim şubesi mütehassısının bunlara cevap verebilmesini mümkün görmüyorum. Halbuki bu cevaplar verilmedikçe, toplanmadıkça ve kullanılmadıkça tam ve kanaat verici bir tarih vücuda getirilemez.

Bu cevaplar ise ancak tarihçiler etnologlar, jeologlar, filologlar, arkeologlar gibi muhtelif ilim şubeleri mütehassısları tarafından hazırlanabilir.

Şu halde tarihin arkeolojik devrinin işlenmesi, yani bu devir muhteviyatının klâsik devre nakil ve kalbedilebilmesi için arkeologlara ilâveten yukarıda isimleri sayılan ve emsali ilim mütehassıslarının da iştirak edeceği akademik bir teşekküle ve mesaiye ihtiyaç vardır. Mazinin henüz karanlıklar içinde gömülü olan geniş ve derin sahaları ancak böyle bir teşekkül ve mesai ile keşf ve fethedilebilir. Bu, insanlığın medeniyetten beklemeye haklı bulunduğu bir hizmettir.

Memleketlerin birbirlerine bu kadar yaklaştıkları ve milletlerin birbirleriyle çok karıştıkları bu devirde bu hizmet, daha ziyade zarurettir. O nisbette de sühulet kazanmış bulunmaktadır.

BİRİNCİ KISIM

Kafkasya'nın Coğrafi ve Jeolojik Vaziyeti

I. FASIL

I — KAFKASYA'NIN COĞRAFİ MEVKİİ VE HUDUDU

A — Kafkasya'nın mevkii:

Kafkasya'nın coğrafi mevkîinin iyice tebarüz ettirilebilmesi için şu umumî malûmatın medhal ittihaz edilmesi faydalı görülmüştür:

Coğrafyacılar eski dünyayı ufkan üç kuşağa ayırırlar:

- 1 — Şimal ovalarını ihtiva eden **Ova Kuşağı** (Sibiryâ ve Şimalî Avrupa),
- 2 — Ortada, **Yükseklikler Kuşağı**,
- 3 — Cenupta, adaları ve yarım adaları ihtiva eden **Yayla Kuşağı**.

Bunlardan Yükseklikler Kuşağı, Pasifik Denizinden başlar, Çin nehirlerinin menbaı olan dağlarla muhat bir arazi kompartımanı vücut bulur, bu kompartımanı şimalden ve cenuptan kuşatan dağlar nihayet Pamir'de birleşirler. Bu suretle yükseklik kuşağının cenuba doğru sokulmuş bir temadisi halini almış olan Türkistan ve Kafkas stepleri ile Hazer Denizi ve Karadeniz çukurlukları bu dağlık kuşağın cenuba doğru kırılmasını ve daralmasını intaç etmiştir. İşte bu vaziyeti alan Yükseklik Kuşağı, Türkistan steplerinin cenubunu tahdit

eden ve cennuptan Hazer Denizi'ni kavrıyan dağlar Kafkas Dağları ve Anadolu Dağları yığınlarını vücuda getirerek Avrupa'ya girer, Avrupa'yı ve Amerika'nın şimalini ihtiva eden bir genişlik kazanır. Bu genişlik içerisinde Macar Ovası, Fransa düzlüğü, Akdeniz çukurluğu vücut bulur. Bu suretle Atlantiğe müntehi olur.

Bu vaziyete göre Kafkasya hem ovalık ve hem de yükseklik kuşaklarından hisseli olan bir memlekettir. Buna nazaran Kafkasya ile Türkistan birbirinin naziri gibi görünür. Fakat Kafkasya'nın iki deniz arasında bulunması ve Kafkas Dağlarının şimale doğru uzamış vaziyeti Kafkasya'nın Türkistan'a nazaran hususî bir kıymet kazanmasını mucip olur. Kafkasya bu vaziyetiyle Hazer Denizi, Karadeniz ve Azak Denizi arasında bulunan, Avrupa kıtasının cenubi-şarkî müntehasını teşkil eden bir kara boğazı mahiyeti alır.

Kafkasya'nın izah ettiğimiz umumî coğrafya çerçevesi içerisindeki bu mevkiine şu hususî vaziyetin de ilâvesine lüzum gördüm. Çünkü ancak bu suretle Kafkasya'nın jeopolitik mahiyeti, dolayısıyla bu memleketin tarihte oynadığı rollerin mesnetleri meydana çıkarılmış olacaktır:

Kafkasya üç eski kıta (Avrupa, Afrika, Asya) arasına girmiş olan ve 5000 kilometre imtidadında bulunan Akdeniz - Ege Denizi - Marmara Denizi - Boğazlar - Karadeniz - Azak Denizi gibi müteselsel iç denizlerin vücuda getirdiği bir su koridorunun şark ucunda bulunmakta, aynı zamanda Hazer Denizi vasıtasıyla de daha ziyade şarka sokulmuş ve bağlanmış bir vaziyettedir.

Bundan başka bu su koridoru Hazer Denizine ve Karadeniz'e akan Volga, Don, Dinyeper, Dinyester, Tuna Nehirleriyle Avrupa'nın, cennuptan Akdenize akan Nil Nehri vasıtasıyla de Afrika'nın kara kırsımlarının derinliklerine bağlanmıştır. Fırat ve Dicle havzaları da bu koridoru vücuda getirmekte olan Hazer Denizi ve Karadeniz ile Akdenizin Hint Okyanusuna bağlanmasını kolaylaştıracak bir vaziyet ve istikameti haiz bulunmaktadır.

İşte bu vaziyetle Kafkasya, şimal-cenup, şark-garp yollarının birleştiği bir mıntaka oluyor ve Avrupa, Asya, Afrika kıtalarıyla kolaylıkla münasebette bulunmaya müsait bir mahiyet kazanıyor demektir.

Kafkasya'nın bu coğrafi vaziyetinin etnolojik teşekküllere ve inkişafına, tarihin akışlarına ne kadar müessir olduğu aşağılarda görülecektir.

Kafkasya'nın tabii vaziyeti

B — Kafkasya'nın coğrafi hududu ve tabii karakteri:

Kafkasya yalnız Kafkas Dağlarından akan nehirlerin vücade getirdikleri havzalardan müteşekkil bir arazi değildir. Aynı zamanda Kafkas denizlerine (Karadeniz, Azak Denizi, Hazer Denizi) akan nehirlerin Kafkas toprakları içerisine tesadüf eden havzalarını da Kafkasya'ya katmak lâzımdır. Bu takdirde Kafkasya'nın hududu:

Şimalde, Don ve Volga Nehirlerinin birbirine yaklaşmış olan cenup kısımları; cenupta ise, Aras Nehrinin aşağı kısmıdır.

Bu coğrafi hudut acaba millî hududa intibak eder mi? Diğer bir tâbirle, hududunu tesbit ettiğimiz bu coğrafi Kafkasya acaba bir Kafkas vatanı mıdır?

Bir memleket coğrafi bir birlik teşkil edebilir, fakat bir vatan olamaz. Çünkü bir arazi parçasının bir vatan olması için orada vatan-
daş insanların oturması lâzımdır. Burada ise coğrafi Kafkasya'nın aynı zamanda bir Kafkas vatanı olduğu eserin klâsik Kafkas tarihi faslında izah ve ispat edilecektir.

Hazer Denizi kenarında Apsuron Yarımadasından şimali-garbi-deki Taman Yarımadası arasında ve şarktan şimali-garbîye doğru uzanan Kafkas Dağları Kafkas berzahını ikiye ayırır:

Kafkas Dağının şimalindeki kısma **Şimali Kafkas** ve cenubundaki kısma da **Cenubi** veyahut **Maverayı Kafkas** namı verilir (Kroki - 1).

Kafkas Dağları Kafkas berzahının bel kemiğini teşkil eder. Kafkasya'nın tabii vaziyetini vücade getiren ârızalar, nehirler bu dağlardan teşaup eder ve akar. Bu itibarla Kafkasya'ya tabii karakterini ve hayatiyetini kazandıran Kafkas Dağlarıdır.

II — KAFKASYA'NIN FİZİKİ VASIFLARI

Umumî olarak Kafkasya'nın fizikî vasıfları şunlardır:

A — Kafkasya'nın dağları:

1 — Kafkas silsilesinin uzunluğu 160 kilometredir. Genişliği de 70 ilâ 140 kilometre arasında değişir.

2 — Bu imtidat içerisinde dağın en yüksek kısmı şarkta Andi-koy su membalarına müsadif olan **Yarpola** tepeleriyle garpta Teberda Nehri membalarına müsadif **Psiğ** Dağlarının arasındır ve bu kısmın im-

tidadı 350 kilometredir. Cumudiyeleri ve en yüksek kısımları ihtiva eden bu kısımdır. Bu kısımda 60 kilometrelik bir imtidadı haiz olup bir yükseklik manzumesi vardır. Bu manzumenin mihveri **Elbruz (Oşhamafe)** 5629 metredir. Bu Elbruz manzumesini vücade getiren tepelerin başlıcaları **Kuşatya** (5211 m.), **Dih** (5198 m.), **Adihoh** (4647 m.), **Şhara** (5184 m.) dir.

Kazbek tepesi (5043 m.) en yüksek tepelerden birisidir. Kafkas Dağlarının takriben ortasına müsadif olan bu tepe Elbruz manzumesi dışındadır.

Kazbek Dağı

3 — Kafkas dağlarının cenup versanı diktir. Şimal versanı ise tedricen alçalır, bu sebepten bu versanda nehir kollarının ağırlıkları uzun vadiler vücut bulmuştur. Bu vadiler bazı yerlerde darlaşıp boğazlar teşkil ederler ve bu boğazlar vadileri kapatan birer kapı vazifesini görürler. Arazinin bu vasfı Kafkasya'nın mukadderatına ve sekenesinin sosyolojik teşekkülâtına çok müessir olmuştur.

4 — Kafkas Dağları şimal ile cenup arasındaki muhassalayı tahdit eder. Bu muhassala birkaç dağ geçidine, dağın şark ve garp müntehaları ile Hazer Denizi ve Karadeniz arasındaki sahil yoluna inhisar eder. Kafkas Dağlarının şarkta Dağıstanı vücade getirmek

için şimale doğru yayılmış olması ve garpte ise dağların esasen Karadeniz kenarına muvazi olarak şimali-garbiye doğru temadi etmesi neticesi bu sahil yolları âdeta uzun birer boğaz halini almıştır.

5 — Kafkas Dağlarının tabii vaziyeti itibariyle Şimalî Kafkasya, arzen Dağlık, Orta, Ova; tûlen ise Garbî, Orta ve Şarkî Kafkasya namıyla muhtelif kısımlara ayrılırlar.

a) Kafkasya'nın arzen taksimi:

Dağlık Kafkasya: Anadağ silsilesinin kapladığı kısımdır. Bu kısmın hattı balâsı bir çok cumudiyeleri ihtiva eder ve 2500 metre yüksekliğine kadar olan yerler ise ormanlarla kaplıdır.

Daryal Geçiti

Orta Kafkasya: Ana Kafkas Dağlarının ovalara doğru yayılmış olan payeleri bu orta Kafkasya'yı vücade getirir. Bu kısmın Çeçen muntakasına tesadüf eden parçası tamamen bir heyelân eseridir. Bu parça ana silsileden Ase ve Argun Nehirleriyle ayrılmış bulunmaktadır. Dağıstan muntakası ise şimale doğru yayılmış volkanik bir arazidir. Avar, Gazi Kumuk ve Andikoysularının vücade getirdikleri boğazlarla yarılmıştır. Bu kısmın Hazer mailesi ise ormanlarla örtülüdür.

Genel olarak bu orta kısım toprakları Kafkasya'nın en lâtif parçalarını teşkil eder.

Ova kısmı: Sulaksu, Sunje, Terek ve Kuban Nehirlerinin ana kollarının vücade getirdiği arazi olup çok münbit ve verimlidir.

Terek ve Kuban Nehirlerinin şimalinden Volga ve Don Nehirlerine kadar imtidat eden arazi bir steptir. Gum (Kuma) Nehri bu step-te âdeta bir vaha vücade getirir.

Kafkasya'nın böyle üç muntakaya ayrılması, Kafkasya'da üç mevsim ve üç iklimin aynı zamanda yaşaması neticesini vermektedir. Bu hal emsalsiz tabii güzellikleri ve her mevsime mahsus hayat şartlarını vücade getirmektedir.

b) Kafkasya'nın tûlen taksimi:

Genel olarak, Kuban havzası Garbî Kafkasya'yı; Terek Nehrinin yukarı kısımlarının teşkil ettiği havza Orta Kafkasya'yı; Terek nehrinin tabilerinden olan Sunje Suyu ile Sulaksu ve Samur Nehrinin vücade getirdikleri havza da Şarkî Kafkasya'yı teşkil eder.

Orta Kafkasya: Bu kısma tesadüf eden Kafkas dağları daha dik yamaçlıdır ve şimale doğru yayıvanlığı yoktur. Bu kısımda başlıca iki geçit vardır. Mamison ve Daryal.

Bu geçitlerden Mamison, Terek Nehrinin yukarı havzasını cennupta Riyon havzasına, Daryal ise keza şimalde Terek havzasını cennupta Kûr nehrine bağlar. Binaenaleyh bu kısım stratejik bakımından çok ehemmiyetlidir.

Şarkî Kafkasya: Bu kısımda Sunje havzasının teşkil ettiği muntaka ormanlıktır ve çok güzeldir. Daha şarktaki Dağıstan ise büsbütün başka bir tabiattadır. Bu kısmın Hazer Deniziyle Terek Nehri mailleri ormanlıktır. Ortada kalan kısım ise tamamen çıplaktır.

Garbî Kafkasya: Bu kısım Karadeniz kıyılarını ihtiva etmesi itibariyle en mühim bir parçadır. Bu kısımda dağ genel olarak Karadeniz'e dik bir meyil ile müntezi olur. Bu maile kısa imtidatlı ve sert cereyanlı bir çok dereleri ihtiva etmektedir.

Dağlarının Garbî Kafkasya'ya müsadif olan kısmı şarkta ve şimalde Kuban Nehri ile tahdit edilmiştir. Bu nehir Elbruz (Oşhamafe) Tepesinden çıkar ve dağlardan muvazi bir istikamet takip eder. Taman Yarımadasında bir kolu ile Azak Denizine, diğer bir kolu ile de Karadeniz'e olmak üzere iki kolla denize dökülür. Kuban nehri Teberdi, İnçig, Lâbe, Şhaguvase gibi ana tabilerden başka daha bir çok tabiler alır. Kuban Nehrinin millî adı Psij'dir.

Kafkas Dağlarının en yüksek bir tepesi olan ve Kafkasya'nın Olimp'i sayılan Elbruz (Oşhamafe) Tepesi (5648 m.) Garbî Kafkasya'dır. Kafkasya'nın bu kısmında Karadeniz ile dahil arasındaki itti-sal çok çetin birkaç geçide münhasırdır. Bunlardan Adigako Geçidin-den geçen yola **Hadriche gog** (Ahret Yolu) derler (*). Bu hale göre Tsemez (Novorasiski) ile Azak Denizi arasındaki mntaka Kafkasya'nın yegâne garp methalini teşkil eder. Binaenaleyh garptan Kafkasya'ya ancak bu kapıdan girilebilir. Bu husus Kafkasya'nın tarihî ve etnografik vaziyeti itibariyle çok mühimdir.

B — Kafkasya'nın nehirleri:

Kafkasya'nın başlıca nehirleri şimalde **Kuban**, **Terek** ve **Gum** (Kuma), cenupta ise **Riyon** ve **Kur** Nehirleridir.

Gerek Orta ve gerekse Şarkî Kafkasya'yı **Terek** Nehri sular. Terek Nehrinin ana kolunun membaı Daryal ve Tiflis yolu üzerinde bulunan ve halen **Kristola** denilen yerlerdedir. Bu nehrin garp kollarının membaı ise Elbruz Dağındadır. Terek Nehri şarka doğru akarken sağdan **Sunja** kolunu alır ve geniş bir delta husule getirmek suretiyle Hazer Denizine dökülür.

Kuban Nehri Elbruz Dağından çıkar ve dağlık mntakayı terket-tikten sonra şimali-garbiye dönerek ve soldan **İnjig**, **Lâbe**, **Şagvâse** gibi büyük kollar ve sayısız küçük kollar aldıktan sonra, Taman Yarımadasından Azak Denizine ve Karadeniz'e dökülür.

Kuma Nehri de Elbruz Dağından çıkar, şarka doğru akarak Kafkas steplerinden geçerek Hazer Denizine dökülür.

Kafkas nehirleri genel olarak dağlara muvazi akar ve sayısız kollar alırlar. Bu suretle Kafkasya dünyada naziri pek az olan bir su şebekesine sahiptir. Şimalde bilhassa Nalçık mntakasın-da Kuban, Terek, Gum (Kuma) Nehirlerinin bir çok kolları akar. Bu mntaka aynı zamanda bir çok sıcak ve maden sularını da ihtiva eder. Suyun çokluğunu ifade için Adigeler bu mntakaya **Psigöen** (Su ambarı) derler. Suyun bu çokluğuna inzıman eden tabiatının güzelliği bu civara emsalsiz bir letafet kazandırmıştır. Bu yerleri gezmiş olan bir Fransız bu mntaka hakkında «*Allah güzellik yaratmak hususundaki bütün kudretini burada göstermiştir*» diyor.

* Kafkasyalıları büyük bir zayıata uğratmış olan Avarların bu yolu takip etmiş olmaları, bu yolun Ahretyolu denmesine sebep olmuştur.

Nehirlerin ana kolları geniş ovalar, tâbi kollar ise dağların çok içerlerine kadar sokulan uzun vadiler vücade getirirler. Bu ovalar ve vadiler lâtif olduğu kadar mahsuldardırlar. Eskiden bu ovalar ve vadiler de dahil olduğu halde Kafkasya'nın hemen her tarafı ormanlık idi. Hattâ bugünkü **Mezdegu** (Sağır orman) mntakası da geçilmez bir sıklıkta ormanlarla örtülü idi. Kafkas ormanlarında çok bereketli miktarda yabanî meyve ağaçları vardır.

Kafkasya'da muvasala, suların açtığı vadilere bağlıdır. Bu sebepten üç nehrin birleştiği **Nalçık** (Psiguven) mntakası çok mühimdir. Bu ehemiyetine binaendir ki Ruslar ilk önce yani 1822'de bu mntakayı işgal etmişlerdir.

Kafkasya topraklarının altı da üstü kadar zengindir. Nitekim Bakû, Sunjekale, Grozni, Maykop mntakaları birer petrol hazineleridir.

II. F A S I L

KAFKASYA'NIN COĞRAFI VAZİYETİNİN KIYMETLENDİRİLMESİ

I — KAFKASYA'NIN EHEMMİYETİ

Buraya kadar Kafkasya'nın coğrafi mevkii ve hududu, fizikî ve tabii karakterleri hakkında malûmat verildi. Bu memleketin kıymet ve ehemmiyetinin açık bir surette meydana çıkarılabilmesi için bu malûmatın bir de jeopolitik esaslara göre izahı lâzımdır.

Kafkasya'nın coğrafi mevkisine baktığımız takdirde bu memleketin üç kıtanın (Avrupa, Afrika, Asya) arasında girmiş olan ve 5000 kilometre imtidadında bulunan Akdeniz - Ege Denizi - Boğazlar ve Marmara Denizi - Karadeniz - Azak Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin vücutte getirdikleri bir su koridorunun şark ucunda, aynı zamanda Hazer Denizi vasıtasıyla de şarka sokulmuş ve bağlanmış bir vaziyette bulunduğunu görürüz.

Bu koridorun şu hususiyeti de vardır:

Bu koridor, şimalde Hazer Denizine akan Volga Nehri ve Karadeniz'e akan Don, Dinyeper, Dinyester Nehirleri ve garptan yine bu denize akan Tuna nehri vasıtasıyla Avrupa'nın, cenupta Akdeniz'e akan Nil Nehri vasıtasıyla Afrika'nın kara kısımlarının içlerine bağlanmaktadır.

Aynı zamanda Fırat ve Dicle Nehirleri de bu koridoru vücutte getiren Hazer Denizi ile Karadeniz ve Akdeniz'in Hind Okyanusuna kolaylıkla bağlanmalarını sağlayacak bir vaziyet ve istikameti haiz bulunmaktadır.

Bu vaziyette Kafkasya şimal - cenup ve şark - garp yollarının birleştiği bir bölge oluyor demektir. Daha aşağıda görüleceği ve hile Kafkasya'nın bu coğrafi vaziyeti etnolojik teşekküllere ve inkişafılara, tarihin akışlarına çok müessir olmuştur. İşte bu sebep-

tendir ki bütün tarih boyunca Kafkasya ehemmiyetini hiç bir devirde kaybetmemiştir.

İşte bu vaziyette bulunan Kafkasya'nın ehemmiyetini:

- 1 — Tarihten önceki (Prehistorik) devirlerde oynadığı roller,
 - 2 — Tarih devirlerinde oynamış olduğu roller,
 - 3 — Bundan sonra oynayacağı roller
- olmak üzere üç tarih devri içerisinde anlatmaya çalışacağız. Bu anlatmanın çok kısa olacağı tabiidir.

Bir memleket kendi coğrafi vaziyetinden doğan kıymetini aslâ kaybetmez. Fakat siyasi vaziyetlerdeki değişiklikler ve teknik vasıtalarındaki tekâmüller bu ehemmiyetin mahiyetini ve istikametini değiştirebilir. İşte Kafkasya bu prensip için misâl teşkil edecek bir vaziyettedir.

- 1 — Kafkasya'nın tarihten önceki (Prehistorik) devirlerde oynadığı roller:

Öteden beri sabit olmuş bir vaziyettir ki insanlar ilk devirlerde daima mutedil iklimli yerlerde ve sular etrafında toplanmışlar ve su yollarını takiben yayılmışlardır. İşte bu mütalâa ile beraber, daha aşağılarda tetkik edilmiş olan jeolojik hâdiseler, insanların arz üzerindeki yayılma ve yerleşme hareketleri ve bunu tesbit eden arkeolojik vaziyetler gözönüne alınırsa görülecek ve anlaşılabacaktır ki Kafkasya ve Kafkasya'nın bağlı bulunduğu iç denizler koridoru ilk etnik hareketlere ve etnolojik teşekkül ve inkişafılara sahne olmuştur.

İşte bu vaziyetin neticesi olarak iç denizler koridoru etrafında etnolojik bir birlik teşekkül etmiş ve bu birlik buradan nehir yollarını takiben karaların içlerine doğru yayılmıştır.

Bu itibarladır ki Karadeniz - Akdeniz koridoru muhiti etnolojik teşekkül ve inkişafın bir mihrakı ve beşiği telâkki edilmekte, ilmin yeni inkişafı da bu telâkkiyi kuvvetlendirmektedir.

- 2 — Kafkasya'nın tarih devirlerinde oynamış olduğu roller:

Bu devirlerde, şark ile garp (Avrupa ile Asya) arasında büyük ölçüde insan hareketleri başladığı ve cereyan ettiği malûmdur. Bu hareketler arasında fuhat emellerini takip eden, fuhat ve istilâ hareketlerini Avrupa'dan Asya'ya veya Asya'dan Avrupa'ya nakil ve teşmil etmek isteyen cihangirler behemehal Kafkasya ile alâkalı olmak mecburiyetinde kalmışlardır. Nitekim:

Cenupta: Medler, Farslar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklar, Osmanlılar,

Kuzeyde ise: Hünler, Hazarlar, Moğollar ve bunlara tekaddüm eden daha bir çok istilâ hareketleri ve son zamanlarda Ruslar da aynı tarzda hareket etmişlerdir.

Meselâ: Ruslar Kafkasya'yı işgal etmedikleri müddetçe doğuda ve batıda ciddi hareketlere girişmemişlerdir.

3 — Kafkasya'nın bundan sonra oynayacağı roller:

Bugün ve yarın için Kafkasya'nın ehemmiyeti hem artmış, hem değişmiştir. Kafkasya'nın ehemmiyetinde görülen bu değişimin iyi anlaşılması için bazı bilgilere temas etmek lâzımdır.

Malûmdur ki sürat ve hareket dünyada her faaliyet ve muvafakiyetin esasını teşkil etmiş, emperyalist milletler de bundan büyük ölçüde faydalanmışlardır. Tarihin ilk emperyalizm devirlerinde sür'at ve hareketin temini için attan istifade edilmisti. Binaenaleyh atı çok olan ve seven, ata iyi binen milletler cihangir olmuşlardı. Fakat son devirlerde sürat ve hareketi temin etmek hizmeti attan demiryoluna, bugün de demiryolundan motöre intikal etmiştir. Motör ise petrole muhtaçtır, şu halde motör imâlinde ve petrol istihsalinde kim üstün vaziyette ise yarınki dünyada o hâkim olacaktır.

Bu esas, bugün Kafkasya'yı elde bulunduran Rusya'nın siyasî emelleriyle birlikte mütalâa edilirse Kafkasya'nın ehemmiyeti derhal meydana çıkar.

Sovyet Rusya'nın siyasî emeli sıcak memleketlere yayılmak ve açık denizlere çıkmak, bu suretle kendisine cihangirlik temin etmeye müsait bir vaziyet almaktır. Rusya eğer Basra Körfezine inebilse, böyle müsait bir vaziyet kazanmış olacaktır. Kafkasya Rusya'yı Basra Körfezine indirecek en kısa yolun başındadır. Bundan başka Kafkasya bizzat petrol kaynağı olduğu gibi Kafkas - Basra Körfezi mihverinin etrafındaki memleketler bilhassa Basra Körfezi havzası da bir çok kaynakları ihtiva etmektedir. Bu suretle Kafkasya'nın ehemmiyeti geçmişe nazaran çok artmaktadır ve denebilir ki yarınki dünya mücadeleleri, ağırlık merkezleriyle Kafkasya - Basra Körfezi mihveri etrafında tekevvün ve cereyan edecektir.

Bu itibarla Kafkasya dünya çapında bir ehemmiyet ve mahiyet kazanmaktadır ve bu vaziyet devam edecektir. Kafkasya ile komşu ve ilgili olan milletler ve memleketler Kafkasya'yı işte böyle tanımalı ve görmelidir. Hakikati bilmek daima muvaffakiyetin temelini teşkil etmiştir.

II — KAFKASLILARIN COĞRAFİ PSİKOLOJİSİ

Bir memleketin coğrafi ve tabii vaziyetlerinin o memleket sekenesinin karakterlerinin teşekkülünde büyük roller oynadığı şüphesizdir. Bu sebeptendir ki bu keyfiyet coğrafyada muayyen bir tetkik mevzuu olarak ele alınmıştır. Biz de bu ciheti ihmal etmemek istedik.

Kafkas vatani güzeldir. Toprağı münbit ve mahsuldardır. Bu topraklar bir çok madenleri muhtevidir ve iki tarafı denizdir. Bu suretle Kafkaslılar, her türlü maddî ve ruhî ihtiyaçlarını kolaylıkla vatanlarında temin ve tatmin edecek vaziyettedirler. Binaenaleyh Kafkasya'ya giden her insan çabucak bu topraklara bağlanarak bu bağlılıklarını muhafaza etmekte ve harice karşı müstağni kalmaktadır. Aynı zamanda tabii vaziyet de Kafkaslıları haricî tecavüzlerden koruyacak mahiyettedir. Sayısız nehirlerin açtıkları vâdiler, bu masuniyeti temin ederler. Bu vadiler uzun ve lâtiftir; her türlü geçimi temin edecek inbatî kabiliyeti haizdir. Bundan başka bu vadiler yekdiğerinden çetin mânilerle ayrılmıştır. Vadilerde bazı yerler daralarak boğazlar, kapılar teşekkül etmiştir. Bu suretle vadilerin müdafaası kolaylaşmıştır. Buna mukabil bu muhtelif vadilerin sekeneleri arasında ihtilât ve irtibat imkânları güçleşmiştir. İşte bu tabii vaziyetin neticesi olarak millet müteferrik gruplara ayrılmış ve bu gruplar da müstakil yaşamaya alışmış ve hattâ mecbur olmuş ve bundan da aşiretlerde, kabilelerde ve hattâ fertlerde otarsık, kendi kendine yetme bir imkân ve zihniyet doğmuştur. Binaenaleyh neticede endividüalist bir cemiyet vücut bulmuştur. Buna mukabil coğrafi vaziyeti iktizası olarak Kafkasya mütemadî tecavüzlere, akınlara mâruz kalmıştır. Gerek bu halin ve gerekse izah edilmiş olan tabii vaziyetin neticesi olarak Kafkasyalı:

- a) Daima çok vatanperver olmuştur.
- b) Daima fertçi olarak kalmıştır.
- c) Daima vatanını ve kendisini kıskanmış, yabancılarla ihtilât etmekten ictinap etmiştir.
- d) Ruhî ve içtimai olan bu vasıflarını ve ihtiyaçlarını tahakkuk ettirmek için muharip olmak ve daima muharip kalmak mecburiyetindedir. Muhariplik ise bir çok vasıflara dayanan ve bu vasıfların muhassalası olan bir kıymet ve kudrettir.

İşte bu kıymet ve kudretlerin hepsi Kafkaslılar için hayati bir şuur ve millî bir şiar olarak yaşamıştır. Hangi ırka mensup olursa ol-

sun Kafkasya'ya her giren Kafkasya'nın bu tabii hususiyetlerine ve güzelliklerine meftun olmuş ve ona intibak etmiştir. Bu sebepten yeni olsun, eski olsun bütün Kafkashılarda, kıyafet, âdet ve tabiatça şayanı hayret bir benzerlik göze çarpar.

Kafkasya'nın tabiatını tebarüz ettiren hususiyetler şunlardır:

a) Kafkasyalı ya hareket halindedir veyahut harekete amade bir vaziyettedir. Bu hale göre mâruf olan Kafkas terbiyesinin hususiyeti de bu terbiyede faaliyet ve hareket esaslarının hâkim olmasıdır. Hattâ Kafkashıların selâmlaşmaları da bunu ifade etmektedir. Meselâ, karşılaşan iki kişi birbirinin halini, «*Sahhatta mısın, hazır mısın?*» şeklinde sorarlar. Yani Kafkas suuru sırf teslimiyetten ve mahviyetkârlıktan ibaret olan pasif bir terbiyeyi aslâ sevmez ve kabul etmez. Binaenaleyh Kafkasyalının tabiatında hâkim olan, daima faaliyet ve harekette de sürattir.

b) Kafkasya'da mücadele esastır. Binaenaleyh Kafkasyalıda hüznün ile neşe, başka bir tâbirle ağlamak ile gülmek aynı zamanda vâki olur. Bu sebepten Kafkasyalı ağlıyor mu, gülüyor mu anlaşılmaz. Çünkü ağlamalarında kahkahalar, kahkahalarında hıçkırıklar sezilir. İşte bu sebepten büyük felâketler veya büyük saadetler dolayısıyla Kafkashıda göze çarpan tezahürler ve tebeddüller olmaz.

Bu itibarla Kafkashılar tarihlerinin ve vatanlarının kendilerine kazandırdıkları karakteristik vasıfları temsil etmek ve yaşatmak hususunda gösterdikleri sadakatle bütün milletler arasında temayüz ve tebarüz ederler.

Bu bahse büyük şair Lermantof'un şiirlerinden bazı parçalar koymak suretiyle nihayet vermek istiyorum.

Lermantof bu şiirlerinde Kafkaslı'nın ruhunu ve karakteristik aynı muvaffakiyeti göstermiştir. Diğer şiirlerinde en çok Kafkaslı-bu şiirleri okurken orada kendisinin tarif edildiğini anlar. Hattâ kendisini görür.

Büyük Lermantof Kafkasya hakkında yazdığı bütün şiirlerinde, aynı muvaffakiyeti göstermiştir. Diğer şiirlerinde en çok Kafkaslı'nın celâlet ve hamaset cephesini tasvir ettiği hâlde, «*Mitsri*» (*) adındaki şiiri bu celâleti menkûbiyetle mezcetmiş, bu suretle hüznün içinde vakar taşıyan bir şahsiyet meydana koymuştur.

Beş altı yaşlarında bir Kafkas çocuğu, Ruslar tarafından esir ediliyor ve papaz yetiştirilmek üzere Mitsri manastırına veriliyor. Co-

(*) (Mitsri), Gürcistan'da bir manastırın adıdır.

cuk bu hayata tahammül edemiyor. Onbeş, onaltı yaşlarına gelince, manastırdan kaçıyor. Fakat ormanda bir pars ile karşılaşılıyor. Pars ile boğuşuyor, parsi öldürmeye muvaffak oluyorsa da kendisi de ağır yaralı ve baygın düşüyor. Çocuk haleti nezide olarak bulunuyor ve tekrar manastıra getiriliyor. İşte Lermantof çocuğu böyle haleti nezide iken konuşturuyor. Uzun olan bu manzumenin ben ancak birkaç parçasını alıyorum.

«*Ben bu manastırda bulunduğum müddetçe daima vatanımı, vatanımın güzelliklerini, milletimi ve milletimin mağrur simasını düşündüm. Bu düşünce, içimi mütemadiyen kemiren bir kurt gibi idi. Bu düşünce beni, insanın ruhunu boğan ve dualarla dolu olan bu havasız manastır muhitinden, mücadeleye ve muvaffak hayata çağırıyordu.*»

«*Böyle göz yaşları döküp ızdırıp çekmektense vatanım olan, bilmediğim o mukaddes toprakları bir an için olsun göğsümle kucaklayıp bağrıma basmaya yemin ettim.*»

«*İşte ben bu düşüncenin ateşiyle kaçtım. Eğer bu vaziyetim ve hareketimle bir günah işlemiş oluyorsam ben bu günahımın affedilmesini istemiyorum.*»

«*Dünya, tayfun ve tufanı andıran bir fırtına içerisinde boğulduğu ve siz de korkudan titriyerek secdeye kapandığınız bir sırada kaçtım. Ben o fırtına ile bir kardeş gibi kucaklaştım. Çünkü benim içimde de aynı fırtına vardı. O zaman ne kadar neşeliydim. Gözlerimle bulutları takip ediyor, ellerimle şimşekleri tutuyordum.*»

«*Söyle, benim kanayan ve kaynayan kalbimle dışardaki fırtına arasında bu suretle teessüs etmiş olan arkadaşlığı, siz bu kara duvarlar arasında temin edebilir miydiniz?*»

«*Koşuyordum. Fakat nereye? Onu ben de bilmiyordum. Bana yol gösteren bir yıldız dahi yoktu.*»

«*Fakat benim bugüne kadar yalnız ızdırabımı taşımış olan göğsüm, hürriyetin ve tabiatın taze ve temiz havasını teneffüs ettikçe neşe ile kabarıyordu.*»

«*Saatlerce koşmuştum. Fırtına durmuş, birbiriyle birleşmiş ve karışmış olan gök ile yer birbirinden ayrılmaya ve soluk bir ışığın yardımıyla dağların zirveleri farkedilmeye başlamıştı. Hareketsiz ve sessiz yatıyordum.*»

«Fırtına ile çoğalmış ve kabarmış olan altımdaki azgın dere binbir çeşit ses çıkaran sözsüz gürültülerle akıyordu. Ben bu gürültülerin mânasını anlıyordum. Bu gürültüler suyun yatağında ve etrafında kendi cereyanını kırmak istiyen taşlarla ezeli olan mücadelesini ifade ediyor, bu ifade tamamen beni ve ırkımı tasvir ediyordu.»

«Kaçtığım zaman ne yaptığımı mı soruyorsun?»

«Eğer ben bugünü yaşamasa idim benim hayatım da senin sönük hayatından daha karanlık ve daha neşesiz olurdu.»

«Fakat heyhat! Bütün bu emellerimin ve hayallerimin tahakkuk edeceği bir zamanda ben bu yabancı memlekette bu karanlık yerlerde esir olarak ölmeye mahkûm bulunuyorum.»

Bütün bunlar, atalet ve teslimiyeti, huzuru, sükûneti kabul etmeyen, hürriyete meftun ve tabiata âşık olan, daima mücadele ve fevran halinde bulunan, vekâr ve cesareti şiar edinen bir karakteri ifade etmiyor mu?

III. F A S I L

JEOLJİK GÖZLE ARZA BİR BAKIŞ

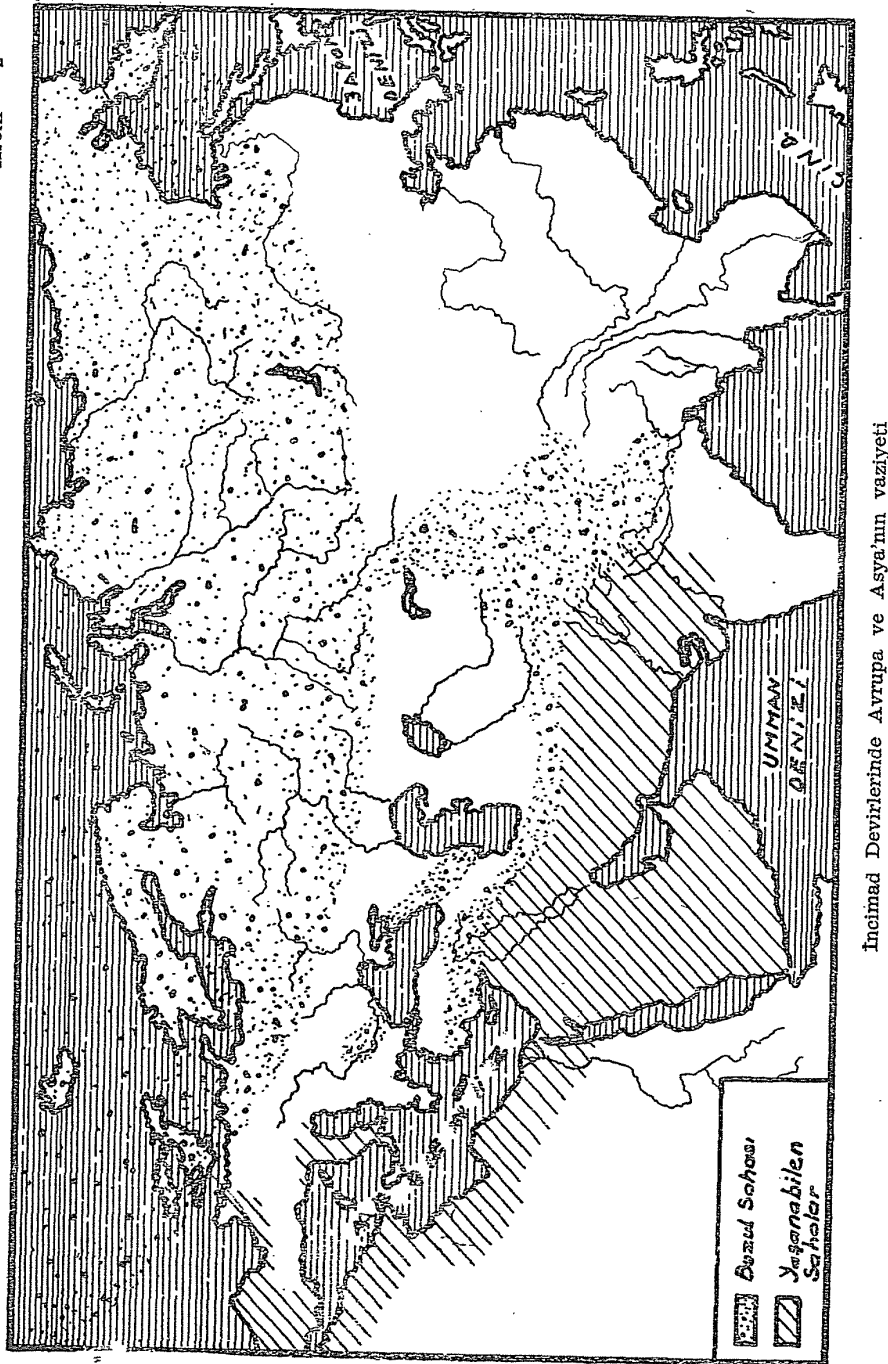
Tarih dediğimiz beşerî hâdiseler arz küresi sahnesinde cereyan etmiştir. Bu sahnenin vaziyet ve dekorunun, tarih hâdiselerinin doğuşlarına, tekevvünlerine ve cereyan tarzlarına tesir yaptığı tabiidir. Binaenaleyh arz küresi sahnesinin vaziyet ve dekoru hakkında lüzumu kadar malûmat verilmesi zaruridir. İşte bu mütalâaya dayanarak jeolojik bazı hâdiselere temas edeceğiz. Ancak biz burada jeolojinin yalnız coğrafî vaziyetlerin teşekkülünde ve insanların arz üzerinde yayılmalarında müessir olan iki hâdisesine temas etmekle iktifa edeceğiz. Bu umumî jeolojik hâdiseler içerisinde Kafkasya'nın ne suretle müteessir ve alâkadar olduğunu tebarüz ettirmeye çalışacağız.

Temas edeceğimiz bu hâdiselerden birisi arzdaki incimat devirleriyle arzın kara vaziyeti ve kıtaların birbiriyle olan irtibatından ve Kafkasya'nın jeolojik vaziyetinden ibaret olacaktır.

I. İNCİMADEVİRLERİ

Takriben besyüz bin senelik bir zaman imtidadı içerisinde küre-i arz muhtelif fasılalarla vukua gelmiş ve her biri muhtelif zamanlar devam etmiş olan dört büyük ve müteaddit küçük incimad devirleri geçirmiştir. Bu küçük devirlerin büyük devirleri yekdiğerinden ayıran zaman fasıllarından yalnız bir tanesinin dördüncü devirden sonra vukua geldiği tahmin edilmektedir. Beşinci devir diyebileceğimiz bu son incimad devrinin zamanımızdan takriben yirmibeş bin sene evveline kadar temadi etmiş olması muhtemeldir.

Tahminlere göre incimad devirlerinden son büyük incimad dev-

İncimad Devirlerinde Avrupa ve Asya'nın vaziyeti

ri diğerlerine nazaran daha uzun müddet devam etmiş ve arzın daha geniş sahasını kaplamıştır.

Arzdaki hayat vaziyetinin esas olarak bu son büyük ve bunu takip etmiş olan küçük incimad devirlerinin doğurduğu şartlara ve tesirlere bağlı kalmış olduğu şüphesizdir.

Son büyük incimad devrinde ellinci arz dairesinin şimali kâmilin ve bu dairenin cenubunda ise yalnız dağlar ve yüksek mıntakalar donmuştur.

Buna nazaran incimadın Asya ve Avrupa'da kapladığı saha ile incimattan dolayı bu kıtalarda hâsıl olan vaziyet ve şartlar şöyle olacaktır: (Kroki - 2).

Ellinci arz dairesi Baykal Gölünün cenubundan Aral Gölünün Hazer Denizinin, Karpat Dağlarının hemen şimalinden geçmektedir. Şu halde bu hattın şimal kısımlarının kâmilin, cenubunda ise Çin'in şimalini kuşatan dağların (Pamir, Himalaya Dağlarının) Hazer Denizi cenubundaki dağların (Kafkas ve Anadolu Dağlarının) Karpat Dağlarının donmuş olması lâzımdır.

İncimadın bu şekli şu neticeleri vermiştir:

1) İncimad sahasının cenuba doğru genişlemiş olması, bir taraftan arzın hayat sahasının daralmasını, diğer taraftan buz kuşaklarıyla çevrilmiş ve yekdiğerleriyle irtibatları kesilmiş bir takım coğrafi kompartmanların vücut bulmasını intaç etmiştir.

2) Buna mukabil, incimadın hâsıl ettiği rutubet ve hava hareketleri tesiriyle, meselâ Gobi, Türkistan, İran, Arabistan ve Şimali Afrika çölleri yaşamaya müsait bir vaziyet kazanmışlardır.

İşte bu vaziyetin neticesiyledir ki: Nil, Fırat, Ganj, Yangtse gibi vadiler, bugünkü insanlığın neşet, inkişaf ve kültür sahaları olmuş ve insanlar buralardan arzın her tarafına yayılmışlardır. Binaenaleyh antropoloji, arkeoloji ve beşerin yayılma hareketleri araştırmalarında bu jeolojik vaziyetin daima gözönünde tutulması lâzımdır. Aksi takdirde doğru bir neticeye varmak mümkün değildir.

II — KARA VE DENİZ VAZİYETLERİ

Bu vaziyetler şöyle idi:

1 — Asya, Behrenk Boğazı, Avrupa ise İzlanda, Grönland istikametlerini takip eden bir kara köprüsüyle Amerika'ya bağlıydı.

2 — Avrupa, biri Cebelüttarik, diğeri İtalya'da Mesina Boğazı olmak üzere iki kara köprüsüyle Afrika'ya bağlıydı. Bu vaziyetin ne-

ticesi olarak Akdeniz şarkî ve garbî olmak üzere iki bölüm halinde idi. O zaman deniz olan Po Vadisi Şarkî Akdeniz'in bir parçası idi.

3 — Afrika, Babülmendep Boğazı ile Asya'ya bağlıydı. Şu halde Şap Denizi bir göl halindeydi.

4 — Macaristan, Karadeniz'den Karpat Dağları ile ayrılmış bir göl halinde idi. İstanbul Boğazı yoktu. Karadeniz, Azak Denizi, Kafkasya'nın stepleri vasıtasıyla Hazer Denizine ve bu deniz de Aral Gölüne muttasıldı. Binaenaleyh Karadeniz'den itibaren Balkaş Gölüne kadar olan saha bir iç deniz halindeydi.

5 — Basra Körfezi, Fırat Nehri üzerindeki Hit ve Dicle Nehri üzerindeki Samarra mevkiine kadar uzanmış bulunuyordu.

Görülüyor ki dört kıt'a da kara yoluyla birbirine bağlıydı. Bu vaziyetin insanların yayılma hareketlerine ve bu hareketlerin cereyan tarzlarına tesir etmekten hali kalmamış olduğu tabiidir.

Meselâ Türkistan'ın bugün göl halini almış olan bir çok yerlerinde ve Arabistan'ın o zaman denizle kuşatılmış olan bilhassa şimal kısımlarında deniz iklimi şartları carî idi. Bu itibarla buralar lâtif ve güzel ve her türlü yaşama imkânlarına müsait birer memleketti.

III — KAFKASYA'NIN JEOLojİK VAZİYETİ

Kafkasya'nın yukarıda umumî olarak izahına çalıştığımız jeolojik hâdiselerden her ikisinin de tesirleri altında kaldığı muhakkaktır.

Meselâ Karadeniz, Azak ve Hazer Denizleri muttasıl bir deniz halinde bulunduğu zaman bugünkü Kafkas stepleri ve belki de Terek ve Kuban Nehirlerinin ana kolları deniz içindeydi. Halen eserleri bulunan Maniç gölleri bu denizin bakiyesidir.

Bundan başka Orta Kafkasya'da Çeçen mıntakası bir heyelân eseridir. Bu mıntaka Kafkas Dağlarından kopup kaymış bir parçasır. Bugünkü Argun ve Asa Irmakları da bu hâdiselerden sonra teşekkül etmiştir.

Şu halde Kafkasya'nın düz kısımları deniz içinde, geri kalan kısımları ise buz altında idi.

Kafkasya'nın, hayat muhiti olmağa müsait bir hale gelmesinin gecikmiş olması bu vaziyetin tabii neticesidir. Binaenaleyh şimdiki insanların nesilleri ancak incimat devri sona erdikten ve denizler de bugünkü hali aldıktan sonra Kafkasya'ya girmişlerdir.

Gerçi son zamanlarda Nalçik mıntakasından Neandertal tipine benzeyen bir kafatası bulunmuştur. Fakat bunların Kafkasya'da incimat devirleri aralarında yaşamış olmaları muhtemeldir.

İKİNCİ KISIM

İnsanların doğuşu ve Irklar

Bu kısımda insanların men'selerinden sosyolojik teşekkül, istihale, tekemmül ve arz üzerinde yayılma hareketlerinden ve Kafkasya'nın bu hâdiselerle alâkasından kısaca bahsedilecektir.

Yalnız burada şunu hatırlatmak isterim ki, insanların tekevvün hâdisesinin tetkikinde ve yine insanların arz üzerine nasıl yayıldıklarının ve bunun için yaptıkları intikal hareketlerinin, bu hareketler neticesinde vücut bulan etnik vasıflarının tesbitinde arkeolojik ve antropolojik araştırmaların en mühim yardımlar ve malzemeler temin ettikleri muhakkaktır. Ancak insanların tekevvün ve inkişaf hareketlerinin tesbit edilmesini istihdaf eden bu araştırmaların jeolojik hâdiselerle sıkı bir surette alâkalı ve münasebetli olduğunu daima gözönünde bulundurmak lâzımdır. Bu tarzda hareket edilmedikçe yani araştırmalarda jeolojik hâdiselerin tesirleri hesaba katılmadıkça hakikî neticeye varmak mümkün değildir. İşte bu sebeptendir ki yürüttüğümüz mütalâalarda ve verdiğimiz hükümlerde daima jeolojik hâdiselerin tesirlerini izaha çalıştık.

I. F A S I L

I — ANTROPOLOJİK GÖZLE IRKLAR

İnsanların menseleri ve tekevvün zamanları hakkında henüz tesbit edilmiş kat'î malûmat yoktur. Ancak birinci incimat devrinden evvel insanların yaşadığı kabul edilse dahi bunlardan incimat mıntakasından kalanların mahvolduklarına hükmetmeye mecburuz. Şu halde bugünkü insanların, incimadın tesiri dışında kalmış olan yerlerde üremiş ve türemiş olmaları lâzımdır.

Bundan başka bugünkü **Ari, Sami, Turani** isimleriyle yapılan ırk tasnifi asla ilmi bir hakikate istinat etmez. Binaenaleyh bu tasnifin siyasi maksatlarla yapıldığı anlaşılmaktadır. İnsanların itiraz olunamayacak kadar kuvvetli olan ırk tasnifi antropolojik esaslara göre yapılan tasniftir. Bu esaslara göre insanları dört tarih safhası içinde dört grup halinde tasnif etmek mümkündür.

1. Grup: İnsana benzeyen hayvan,

Cava adasında incimad devirlerinden evvel (yani beşyüz bin sene evvel) yaşadığı tahmin edilen bir kafa fosili bulundu. Çok iptidai olan bu fosile maymun insan **Pitekanthropüs** dendi. Çin'de de buna benzer, fakat daha mütekâmil diğer bir fosil bulundu. Antropologlar işte bu fosillerden mülhem olarak **insana benzeyen maymun veya hayvan** tâbiriyle ifade edilebilecek olan bir neslin yaşadığı kanaatine vardılar.

2. Grup: Maymuna veya hayvana benzeyen insan,

Almanya'da, İngiltere'de, Fransa'da, İtalya'da, Filistin ve Kafkasya'da bazı fosiller ve arkaik eserler bulundu, bunların sahiplerine **Neandertal** ırkı dendi. Bu ırk gerek anatomi, gerekse kültür itibariyle birinci gruptan daha mütekâmil idi. Bu tekâmülün derece ve mahiyeti bakımından bu ırkın **maymuna benzeyen insan** tâbiriyle ifadesi mümkündür.

Filhakika Neandertal ırkı Paleolitik kültür seviyesine ve mağara hayatına yükselmek suretiyle tekâmülünün derecesini gösterdi.

3. Grup Homo-Sapient,

Homo-Sapient ırkı, şuur kazanmış bir ırk telâkki edilmektedir. Bu ırk 4 üncü zamanın başında teşekkül ve hemen bugünkü insanın enmuzeci (örneği) olacak kadar tekâmül etmiş bulunuyordu. Bu hâle göre Homo-Sapientler, Neandertallerden sonradır. Fakat Homo-Sapientlerin Neandertallerle alâkası yoktur.

Son nazariyelere ve tahminlere göre fizyolojik hususiyetlerle birbirinden ayrılmış olan **Kafkas** (Beyaz), **Negroit** (Siyah) **Mongoit** (Sarı) ırklar Homo-Sapientlerden teşâup etmişlerdir.

II — KAFKAS IRKI VE BU İRKİN MENŞEİ

Kromanyonların Kafkas ırkının cediti olduğuna biraz yukarıda temas edilmişti.

Umumca kabul edilmiş olan kanaate göre Kromanyon ırkı Avrupa'ya cenup ve cenubu şarkiden girmiştir. Bu kanaatten insan şuu-

runun, ilk önce cenupta, yani incimadın dışında kalmış olan sahalarda uyandığı ve inkişaf ettiği neticesi çıkar. Aklı selime uygun olan düşüncesinde ancak bu olur (*).

Şu halde acaba beyaz Kafkas ırkının menşei bu cenup sahalarının neresidir?

Gergi Kromanyon müstahasalarına Fransa'da tesadüf edilmiştir, fakat Asya, Avrupa ve Afrika kıt'alarının bazı yerlerinde Kromanyondan başka diğer siyah ve sarı ırkların cetleri telâkki edilen **Şansölâd** ve **Grimaldi** müstahaseleri de bulunmuştur. Bu vaziyette incimad fâsılalarında bu ırkların iskâna ve harekete müsait olan yerlere gittikleri anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu ırkların esas olarak ve ağırlık merkezleriyle türediği ve yaşadığı muayyen sahalardır.

Bu meyanda Kafkas ırkının İndüs nehriyle Atlantik denizi arasına tesadüf eden ve incimadın tesirinden masun kalan cenup mıntakalarında yaşadıkları sabit olmuş bir keyfiyettir.

Bu mıntakaları bugünkü coğrafi isimlerle tahminen şöyle tesbit edebiliriz:

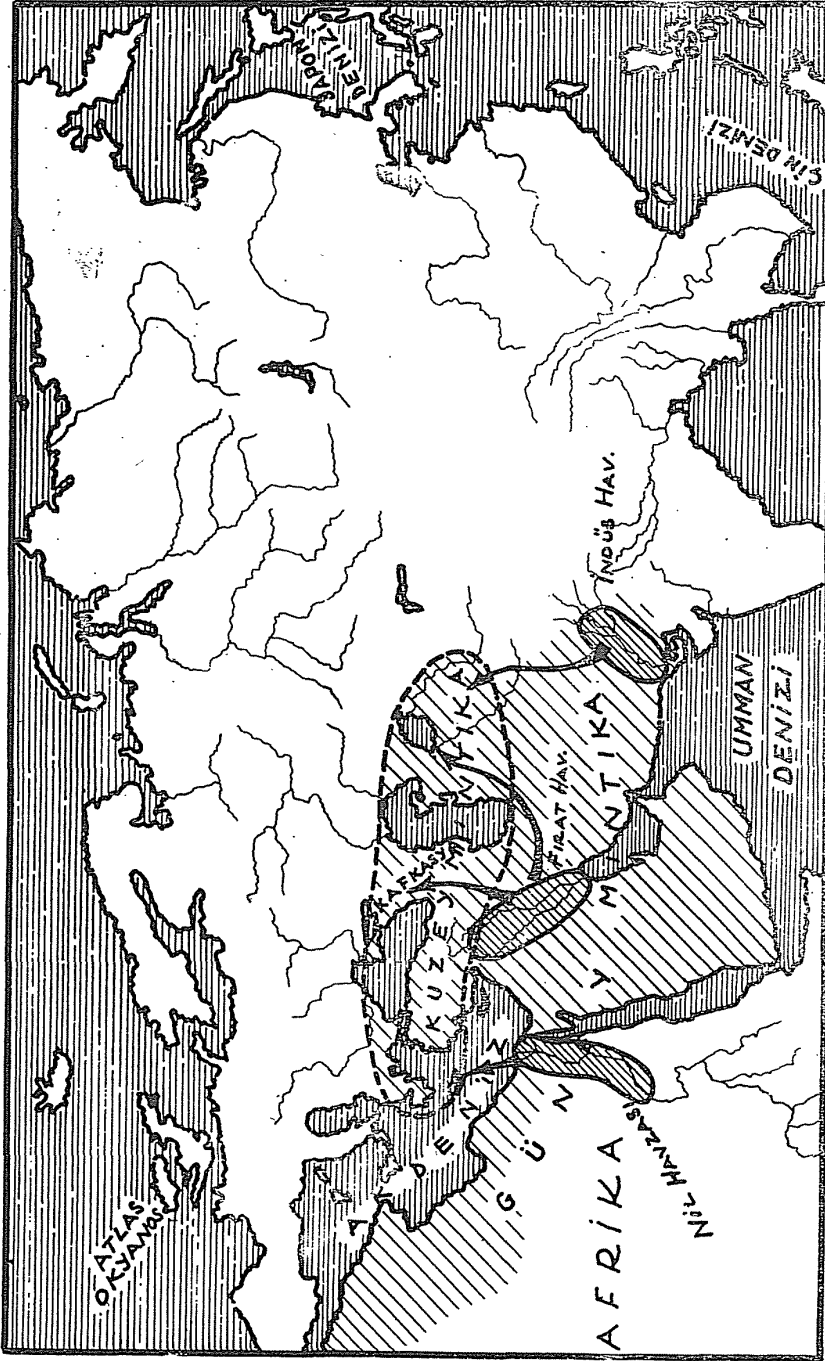
Hindistan - Afganistan ve Büllicistan, İran'ın orta ve cenup kıyıları, bugünkü Mezopotamya - Anadolu (şarki ve şimali kısmı hariç) - Şimali Afrika - Cenubi Avrupa.

Bu sahanın hususiyeti Kafkas ırkının inkişafa hazırlanmasına ve inkişafına çok hizmet etmiştir.

Çünkü muhtelif memleketlerde yaşayan insanların yekdiğerleriyle temas ve münasebette bulunmaları ve ihtilât edebilmeleri o insanların inkişafına dinamik tesirler yapar. Fakat bunun için o memleketlerin arasında hareket ve intikal imkânlarına engel olacak mânilerin bulunmaması lâzımdır.

Yukarıda tesbit ettiğimiz saha coğrafi bir birlik teşkil etmesi itibariyle bu sahanın muhtelif mıntakalarda yaşayan insanları arasında temas ve münasebet tesis etmesi kolaylıkla mümkün olmuştur. Ancak mezkûr saha bugünkü hali ile bu imkânı göstermiyor. Çünkü, bu sahaların mühim bazı kısımları meselâ Sahrayıkebir, Arabistan yarımadasıyla İran ve Büllicistanın bir çok yerleri bugün geçilmez çöller halindedir. Fakat incimad devresinde vaziyet böyle değildi. Bu sahalarda, incimadın temin eylediği rutubetin ve denizlerin o zamanki vaziyetlerinin tesiriyle bugün çöl halinde görülen yerler o zaman

(*) Mantık tarihine göre şuur insanda uyanmış, Mezopotamya'da tekemmül etmiş ve buradan etrafa sirayet etmiştir.

Neolitik Kültürün Şimale İntikali

mükemmel hayat şartlarını haizdi. Bu çöllerde bulunmakta olan petrografik eserler ve bazı harabeler bunu teyit etmektedir.

Beyaz ırkın menşei olarak gösterdiğimiz yerler de coğrafi, fiziki ve iklim durumları bakımından muhtelif şartları haiz geniş bir saha teşkil eder. Binaenaleyh bu saha sekenesi morfolojik bir birlik göstermekle beraber bu sekene muhtelif hareketli ve vasıflı, inkişaf bakımından muhtelif seviyeli etnik grupları teşekkül etmesi tabiidir. Saha böyle bir görüşle tetkik edildiği takdirde Nil Havzasıyla Mezopotamya sekenelerinin daha evvel ve daha yüksek bir inkişaf gösterdiği anlaşılabacaktır.

Bu inkişafın sebebi, bu muntakaların yalnız iklim ve fiziki şartlar bakımından müsait bulunması değil, fakat aynı zamanda coğrafi vaziyeti bakımından da çok elverişli olmasıdır. Filhakika bu Nil-Mezopotamya muntakası, Asya Afrika ve Avrupa kıt'alarının birleştiği bir yerdir. Bu itibarla bu kıt'alar arasındaki intikal, irtibat ve ihtilât hareketleri bu muntakadan geçerek cereyan ediyordu. İşte bu sebepten insanlarda inkişaf hareketleri ilk olarak buralarda başlamış ve etrafa buralardan yayılmıştır. Bu hüküm mücerret değildir. İlmî müeyyideler de dayanır. Meselâ:

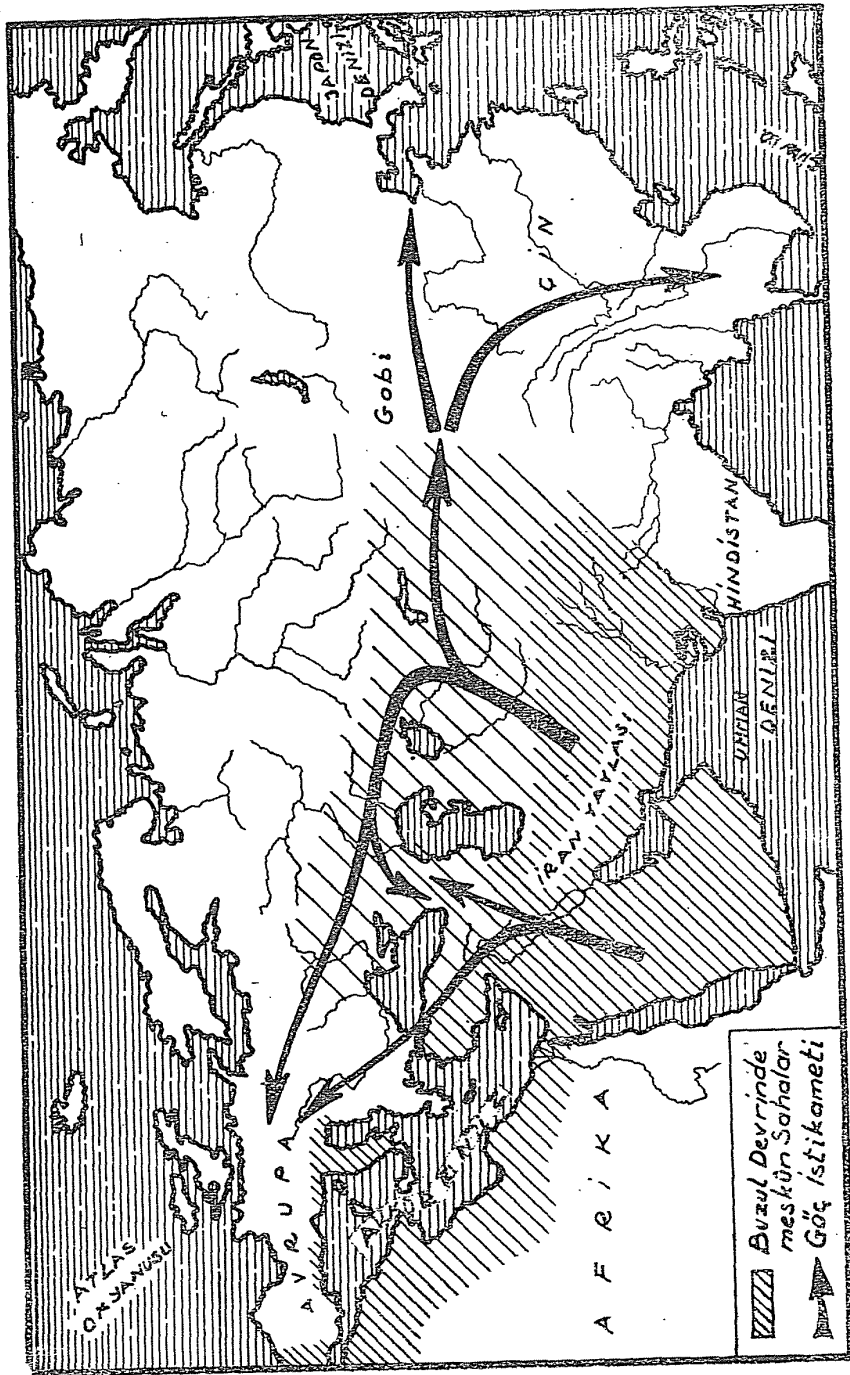
Mantık (Lojik) tarihinde insanlıkta ilk tefekkür hareketinin Hindistan'da başladığı ve buradan Mezopotamya'ya intikal ettiği, tefekkür melekесinin Mezopotamya'da olgunlaşarak etrafa buradan yayıldığı kabul edilmektedir.

İnsanlık tekâmülünün birer hamlesini vücade getirdiklerine şüphe olmayan peygamberlerin çoğunun bu muntakada yetişmiş olması da mantık tarihinin bu hükmünü teyid edecek bir mahiyettedir.

İncimadın çekildiği devirde insanlıkta kültür ve sosyal tekâmülün seviyesi ne idi suali hatıra gelebilir (Kroki - 3).

Bu devirlerde insanların kültür seviyesinin Neolitik safhasına kadar yükseldiği anlaşılmaktadır. Gergi bu seviyenin bariz bir hududu yoktur. Fakat insanların bu safhada ok kullandıkları, dokumacılık ve gömlekçilik sanatlarına vakıf oldukları, hattâ bazı nebatları ve hayvanları ehileştirdikleri tahmin olunmaktadır. O zamana göre yüksek bir tekâmül ifade eden bu kültür neticesinde insanlar çiftçilik ve çobanlık kabiliyetini kazanmış oluyorlardı.

Bu vaziyet sosyal ve siyasî tekâmülün temeli ve kaynağı olmuştur. Çünkü: mülkün ve mülkiyetin masuniyetini temin ve emniyeti muhafaza etmek kaygısı kuvvete ve tesanüde ihtiyaç gösterir. Bu ihtiyaç bir takım zümrelerin teşekkül etmesini mucip olur. Bu zümreler bidayete geniş aile çerçeveleri içerisinde (Klân) toplanır, bu çerçeveler zamanla aynı coğrafi muhitler ve tabii şartlar içerisinde

İncimadın çekilmesi ile meydana gelen etnik hareketler

bulunan insanları içerisine alacak kadar genişler, bu suretle ailelerden, kabilelerden mürekkep aşiretler vücut bulur.

İşte bu içtimaî aşiret unsurudur ki kavmiyetin, milliyetin ve nihayet devletin esasını teşkil etmiştir.

III — İNCİADIN ÇEKİLMESİ, ETNİK HAREKETLER

İncimadın, Milâttan 25.000 sene evvel çekildiği tahmin edilmektedir. Fakat bu çekiliş defaten vâki olmadığı gibi incimattan kurtulan yerlerin her tarafı da hemen iskâna müsait bir hale gelmemiştir. Meselâ Hazer Denizinin şarkı cenubî Rusya, Kafkas stepleri, Macaristan ovası uzun zamanlar bataklıklar halinde kalmıştır. Binaenaleyh insanların şimale doğru yayılmaları da bu jeolojik vaziyetlere göre inkışaf, yani muhtelif zamanlarda ve merhale merhale cereyan etmiştir.

İncimadın çekilmesi arzda büyük inkılâplar yapmıştır. Meselâ, İncimad devrinde yaşamaya müsait bir halde bulunan ve yaşanan Arabistan, Sahrayıkebir, Gobi muntakaları kuruyarak çöl halini almıştır. Bu suretle cenupta hayat sahaları daralmıştır. Fakat buna mukabil buzdan kurtulan yeni hayat sahaları vücut bulmuştur.

İşte bu vaziyet, insanlarda cenuptan şimale doğru geniş ölçüde bir intikal hareketi baş göstermesine saik olmuştur.

Çok eski olan bu muhaceret ve intikal hareketlerinin istikametlerini ve cereyan tarzlarını gösterecek vesika bulunamayacağı tabiidir. Binaenaleyh bunları tesbit etmek için başvurulacak vasıtalar, coğrafi şartlar, jeolojik, arkeolojik vaziyetlerdir. Bu hususlardaki bilgilerimizi esas tutarak insanların intikal, yayılma ve yerleşme hareketlerini tetkik ettiğimiz takdirde şu neticeleri elde edebiliriz (Kroki - 4) :

1 — Afrika'nın tamamen ve cənubî Avrupa'nın incimattan masun kaldığına yukarılarda temas edilmişti. Bu vaziyete göre Akdeniz havzasını ve hattâ garbî Fransa'yı iskâna müsait ve meskûn addedebiliriz.

Buralarda yerleşmiş olan insanlar beyaz ırkın (Kafkas ırkının) hususî bir tip taşıyan ve **Mediterranean** adıyla anılan bir grubu idi. Fakat buralarda Negroit ırkına mensup unsurlar da bulunuyordu.

Akdeniz havzasını incimattan masun kalmış olması sebebiyle buralarda medenî inkişaf hemen Mısırla beraber başlamıştır. Bu inkişafın ilk vücut bulduğu yer de Girit olmuştur. Çünkü bugünkü ma-

lûmata göre Girit'te Milâttan 14 bin sene evveline ait eserler bulunmuştur. Şu halde Girit medeniyetini Nil medeniyetinin şimale doğru uzanmış bir safhası addedebiliriz. Aynı zamanda Giridi Nil medeniyetiyle Küçük Asyadan ve Karadeniz'den gelen medenî hareketlerin birleştiği, düğümlendiği yer olarak da kabul etmek mümkündür. Bu sebeplendir ki Kafkas arkaik eserleriyle Girit (Miken) eserleri arasında benzerlikler görülmektedir.

2 — Buzların çekilmeye başlaması üzerine Arabistan yarımadası cenubî İran sekenesi şimale doğru harekete geçmişler ve bunlar ilk merhale olarak Pamir ve Garbî İran şimalindeki ve Anadoludaki dağlarda yerleşmişler ve bu dağlarda tabii ve coğrafi şartların tesiri altında kalmışlar ve hususî bir tip kazanmışlardır. Bu tip de **Alpin** (Dağlı) tâbiriyle ifade edilmiştir. Tip itibariyle Alpinler sureti umumiyede orta boylu ve koyu kumral renklidirler.

Bunlardan Hazer Denizi şarkına ve Kafkas berzahı istikametine tesadüf edenler vaziyeti müsait bulunca hareketlerine devam ile Hazer Denizi şark mıntakasına ve Kafkas berzahına intikal etmişlerdir. Karadeniz ve Hazer Denize tesadüf edenler ise ya sahil mıntakalarında kalmışlar veya garbe veya şarka teveccüh ederek başka hayat sahaları aramışlardır. Bunlardan garbe teveccüh edenler Tuna boyunca ilerlemişler ve Avrupa'da yayılmışlardır.

Hazer Denizin şarkına intikal etmiş olanlar ise, buralarda hususî bir karakter kazandıkları gibi buralardan da şark veya garbe doğru yayılmaya devam etmişlerdir.

3 — Buzların çekilmesi Şarkî Asya'da da mühim jeolojik tebedüller vukûa gelmesine ve bunun neticesi olarak büyük etnik hareketler başlamasına sebebiyet vermiştir. Fakat şarkî Asya'da Mongolların yaşadıkları mıntakaların daha şimalde bulunması ve stepelerin de yüksek dağlık mıntakalarla çevrilmiş olması itibariyle buzlar buralardan daha geç çekilmiş ve çekildikten sonra da incimadın bakiyesi olan göller ve akar sular stepleri daha bir müddet beslemiş ve binaenaleyh buralarda buzların çekilmesini müteakip intikal hareketleri başlamamıştır. Fakat zaman ile bu göllerin ve akar suların kuruması neticesi olarak Gobi stepleri oturulmaz bir hale gelmiş ve sekene de hicret ve intikale mecbur olmuşlardır.

Fakat bu hicret ve intikal hareketleri garp istikametinde kolaylıkla ve çabuklukla inkişaf edememiştir. Çünkü bu hareketler Yeni-sei ve Tarım havzalarında yerleşmiş olan Hind-Avrupa unsurların mumanaatıyla karşılaşmıştır. Bu karşılaşma şu neticeleri vermiştir:

a) Bu suretle iki ırk birbiriyle temasa gelmiş oldular. Bu temas ihtilâti intaç etti. Bu ihtilât neticesinde orta ve şarkî Asya'da yeni bir millet vücut buldu.

b) **Moğol** (Mongolit) unsurlar, nüfusları arttıkça garbe doğru tazyik yapmaya başlamışlar ve iki unsur arasında bir mücadele safhası açılmıştır. Bu mücadele, garbî Asya'daki Hind-Avrupa unsurlarının garbe hicret ve intikal etmeleri mecburiyetini doğurmuştur. İşte bu suretle kavimlerin garbî hicret etmeleri hâdisesi başlamıştır. Tarihlerde **kavimlerin muhacereti** namını almış olan bu intikal hareketleri XV. asra kadar devam etmiştir. Bu muhaceret hareketleri Kafkasya'nın mukadderatına ve etnik vaziyetine çok müessir olmuştur.

Mongolların harekete başladıkları ilk devirlerde bunlardan bazı kısımlar şimali şarkîye, şimale ve şimali garbiye doğru hareket ve intikale mecbur kalmışlardır.

Şimali şarkîye gidenlerden bazıları Behrenk Boğazından geçerek Amerika'ya girmişler ve Amerika sekenesini vücade getirmişlerdir.

Şimal ve şimali garbiye gidenler ise garbe teveccüh ederek **Samoidler** ve **Laponlar** gibi unsurları, cenuba gidenler de **Malezya** sekenesini teşkil etmişlerdir.

İnsanların ilk devirlerdeki yayılma hareketleri neticesinde muhtelif ırkların aşağıdaki etnografik vaziyetleri vücut bulmuştur:

1 — **Beyaz ırk**: Bahri-ahmer (Kızıl Deniz), Basra Körfezi, Karadeniz ve Akdeniz gibi iç deniz ve havzalarını içerisine alan bir sahada yerleşmiştir.

Bu saha, Afrika'nın Akdeniz kıyılarına mücavir olan şimal kısmını, Asya'nın garp yarısını, bugünkü Rusya'nın Tudra halinde bulunan mıntakaları müstesna olmak üzere Avrupa kıtasını ihtiva ediyordu.

2 — **Sarı ırk**: Asya'nın şark yarısında Amerika kıtasında, Avustralya kıtasında Sumatra, Cava, Borneo, Selep... gibi adalarda yerleşmiştir.

3 — **Siyah ırk**: Afrika'nın üçte ikiden fazla olan cenup kısmında yerleşmiştir.

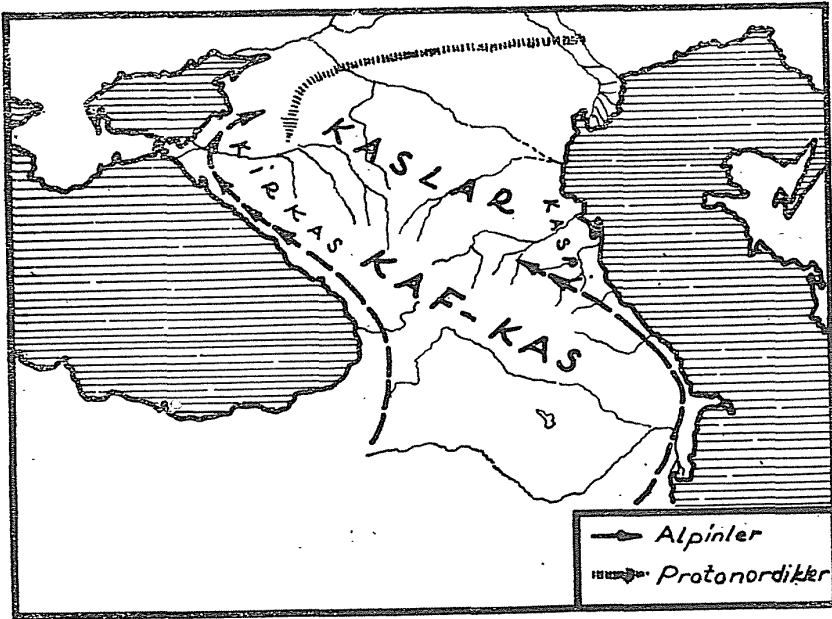
Bu vaziyetlere göre beyaz ırkın yerleştiği sahaların, bu ırkın muhtelif gruplarının birbirleriyle ve muhitleriyle münasebette ve ihtilâta bulunmalarına, dolayısıyla daha çabuk ve kolay inkişaf etmelerine çok müsait olduğu görülmektedir. Esasen müteakip devirler bunun doğruluğunu göstermiştir.

IV — İNSANLARIN KAFKASYA'YA GİRİŞLERİ

Kafkasya'nın tabii vaziyetinin ve şartlarının, insanların bu muntakaya girişlerine ve yerleşmelerine, yaşayışlarına ve karakterlerine çok tesir ettiği şüphesizdir. Binaenaleyh Kafkasya'nın tarihi bünyesinin daha iyi tanınması bakımından bu hususların izahı faydalı telâkki edilmştir.

Daha aşağılarda insanların arz üzerindeki yayılma ve yerleşme hareketleri fashında da anlatıldığı vechile Kafkasya'ya giren ilk in-

Kroki — 5

İnsanların Kafkasya'ya girişleri

sanların güneyden geldikleri muhakkaktır. Bunlar da Kafkas ırkının **Alpin** koluna mensupturlar. İncimad devirleri son bulup da insanlar daha büyük ölçüde hareketler ve yer değiştirmeleri yapmak imkânlarını kazandıkları zaman Hazer Denizi şimalinden de garbe doğru insan hareketleri başlamıştır. Bu hareketi ilk yapanların da Kafkas ırkına mensup **Protonordik** grubu olması kuvvetle muhtemeldir. Bu grubun ilk kademeleri de şimalden Kafkasya'ya girmişlerdir. Bu

giriş hareketi Kafkasya nüfusca işba haline gelinceye kadar devam etmiştir.

Şu hale göre insanların, Kafkasya'ya hem cenuptan, hem şimalden girmiş oldukları anlaşılıyor. Fakat şimalden girişler cenuptaki girişlere nazaran çok sonradır. Şimdi bu girişlerin nasıl cereyan ettiğini izah edelim (Kroki - 5).

a) Cenuptan giriş şekli:

Cenuptan gelen muhaceret dalgaları, şüphesiz evvelâ Kafkas dağlarının cenubunda yerleşmişler, burada efsane mevzuu olan Kafkas dağlarıyla karşılaşmışlardır.

Bu dağların şimaline geçmeye elverişli olan istikamet Hazer Denizi kenarıyla Karadeniz kenarını takip eden yollardır. Ortada Darıyal geçidi varsa da bu geçidin o zamanki insanlar tarafından kolaylıkla aşılabileceği tahmin olunamaz. Binaenaleyh ilk zamanlarda şimale geçiş hareketleri için yalnız Karadeniz ve Hazer Denizi kenarındaki istikametlerin takip edildiğine hükümlenabilir. Bu iki istikametten en müsait olanı da Hazer Denizi kenarıdır. Çünkü Derbend mevkiî istisna edilmek şartıyla burada dağlarla deniz arasında geniş ve harekete müsait bir saha vardır. Bu saha yalnız Derbend mevkiinde darlaşır ve yol burada kapanır. Fakat buranın imtidadı çok azdır.

Buna mukabil Karadeniz kenarı harekâta daha az elverişlidir. Burada dağlar denize yakın ve muvazi olarak şimali garbiye doğru Kuban mansabına, yani Taman yarımadasına kadar imtidat eder ve bu dağlar şarka doğru geçit vermez. Bu sebepten Karadeniz kenarını takip eden istikamet uzun ve dar bir geçit vaziyetindedir ve Kafkasya'nın iç kısmına Tsemez (Novorasiski) şimalindeki kısımdan, daha doğrusu Kuban deltalarının açtığı kapıdan girilir.

İnsanlar izah edilen bu şekillerde Kafkasya'ya girdikten sonra aşağıdaki vaziyetlerle karşılaşmışlardır.

1) Şarktan gelenler: Dağıstan'ın iskâna elverişli olan Hazer Denizi mailelerinde ve daha şimalde Terek havzasının aşağı kısımlarında yerleşmişlerdir. İlk zamanlarda Dağıstanın içlerine kimse girememiştir. Çünkü çıplak ve çetin olan bu muntaka bir hayat sahası olmaktan ziyade bir melce vaziyetindedir. Binaenaleyh Dağıstan'ın bu iç muntakalarına ya herhangi bir tazyik karşısında kalan ve yahut oturmaya elverişli başka bir yer bulamayan insanlar girmişlerdir. Bu sebeptendir ki gerek cenupta ve gerekse şimalden tazyik gören bütün insanlar Kafkas dağlarının en çetin ve yayvan bir kısmını

teşkil eden Dağıstana iltica etmişler, bu suretle bu sahada muhtelif unsurlara mensup bir çok insanlar toplanmışlardır.

2) Garpten gelenler ise bidayette yalnız sahil boyunda oturmak mecburiyetinde kalmışlardır. Filhakika arkeolojik araştırmalar ilk insanların buralarda yerleştiklerini ve uzunca müddet buralarda kaldıklarını göstermektedir. Çünkü sahilden Kafkasya içlerine girmek için bidayette kapı bulamamışlardır. Fakat cenuptan tazyikler tevali ettikçe sahilde yerleşmiş olan insanlar bu tazyiklerin tesiriyle şimale doğru kaymak zaruretinde kalmışlar, nihayet daha şimalde buldukları Kuban kapısından Kafkasya'nın içerlerine girmişler, Kuban havzasına, Taman yarımadasına, Azak Denizi kıyılarına doğru yayılmışlar ve buralarda yerleşmişler, müteakiben de Kafkasya'nın daha içerlerine girmişlerdir.

b) Şimalden giriş şekli:

Kafkasya'nın şimal ağzı bugün açık ve ârizasızdır. Halbuki halen de mevcut olan Maniç bataklıkları eski zamanlarda Kafkas steplerinin şimal kısmını kaplamakta, bu suretle bu bataklıklar Kafkas berzahının şimal ağzını daraltmakta ve Kafkasya'nın iskân ve hayat sahasını tahdit etmekteydi. Binaenaleyh şimalden Kafkasya'ya giriş ancak Azak Denizi kenarından mümkün oluyordu. Girmiş olanların da yerleşme ve yaşama mntakaları Don nehri mansapları Azak Denizinin şark kıyıları, Kuban ve Terek havzalarıyla Hazer kıyılarına inhisar ediyordu.

Görülüyor ki, gerek cenuptan Kafkasya'ya girerek Karadeniz kıyılarını ve gerekse şimalden girerek Azak Denizi kıyılarını takip etmiş olan insanlar birbirleriyle Kuban mntakasında telâki etmiş ve birbirleriyle karışmış oluyorlar. Şu halde Kafkas ırkının en güzel nümuneleri olarak kabul edilmiş olan Kafkas milletin teşekkül ettiği yer ve Kafkas medeniyetinin mihrakı burası olmuştur. Nitekim son zamanlarda Kafkasya'da yapılmış olan arkeolojik araştırmalarda en eski kültür eserleri bu mntakada zuhur etmiştir. Aynı zamanda bu mntaka arkeolojik istasyonlarının en mütekasif bulunduğu bir yerdir.

c) İnsanların Kafkasya'ya giriş zamanları:

İnsanların cenuptan şimale intikal hareketlerinin ve bu meyan-da Kafkasya'ya giriş tarihlerinin bilinmesi çok faydalıdır. Fakat bu tarihlerin tesbiti de çok güçtür. Bu hususta dermeyan edilebilecek olan bilgiler de tahminlere dayanmaktadır. Binaenaleyh bu bilgiler, ancak bir tutamak mahiyetinde kalmaktadır.

İncimadın takriben Milâttan 25 bin sene evvel çekildiği ve bu çekilişin de tedricî olarak vukua geldiği sanılmaktadır. Bu takdirde insanların Kafkasya'ya ve Hazer Denizi şark mntakasına girişleri tarihini 15 bin - 20 bin sene olarak kabul etmek mümkündür. Kafkasya'da Megalifik eserlere tesadüf edilmesi bu kanaati takviye etmektedir. Çünkü Megalitik eserler buzların erimesi neticesinde hâsıl olan sellerin getirdikleri büyük taşlarla yapılmıştır. Demek ki bu gibi taşların gömülmesine kifayet edecek bir zaman geçmeden insanlar Kafkasya'ya girmişler ve bu eserleri vücutte getirmişlerdir.

Buna mukabil insanların şarktan Avrupa'ya intikal ediş tesirleri daha sonradır. Çünkü Kromanyonların Milâttan on bin sene evvel inkiraz buldukları tahmin ediliyor. Alpinlerin Avrupa'ya girişleri bu inkirazı müteakip vukubulmuştur. Proto Nordiklerin Avrupa'ya girişleri ise daha çok sonradır. Çünkü bunların takip ettikleri Hazer Denizi - Karadeniz şimali istikameti uzun müddet bataklıklarla örtülü kalmıştır. Bu vaziyete göre insanların Küçük Asya'da, Kafkasya'da ve Hazer Denizi şarkında uzun zamanlar müstakar bir vaziyette kaldıkları anlaşılmaktadır.

İşte bu müstakar ikamet neticesi olarak ki bu memleketler prehistorik kültürün üçüncü safhasının başlangıcına ve hattâ bu safhanın tekâmülüne sahne olmuştur. Bu sahnedeki kültür merkezleri hakkında biraz aşağıda malûmat verilecektir.

Kafkasya'ya girmiş olan insanların Kafkasya'da yerleşmelerinde dış tecavüzlerden korunma tertiplerinde, Kafkasya dışında yayılmalarını istihdaf eden intikal hareketlerinde Kafkasya'nın coğrafi ve tabii vaziyetleri çok müessir olmuştur. Meselâ:

Kafkasya'ya girmiş olan insanlar bidayette Karadeniz, Hazer Denizi, Azak Denizi kıyılarında, Terek ve Kuban nehirlerinin sula-dıkları geniş ovalarda yerleşmişlerdir. Bilhassa şimalden ve cenup-tan Kafkasya'ya giren insanların telâki ve inhitat ettikleri Kuban havzasında nüfus sür'atle artmış, tekâmül ve inkişaf hareketleri daha çabuk başlamıştır. Nüfus arttıkça sekene bir taraftan Kuban ve Terek nehirlerine akan sayısız kolların vücutte getirdikleri vadilerin içerlerine doğru sokulmuşlar, diğer taraftan da Don nehrine kadar bütün Kafkas toprakları insanla dolmuştur. Bu suretle coğrafi Kafkas hudutları Kafkas vatandaşlarıyla kaplanmış ve böylece **Kafkas vatani** vücut bulmuştur.

Boğaz olan Kafkasya'nın cenup kapısı çetin dağ geçitleriyle, şimal ağzının şark kısmı bataklıklarla, garp kısmı ise kesif nüfus ile

kapatılmış olduğundan yabancı unsurlar Kafkasya'ya kolaylıkla girememişlerdir.

Bu sayede bu memleket uzunca bir huzur ve sükûn devresi yaşamak imkânını bulmuştur. Bu vaziyetin semeresi olarak da Kafkasya'da parlak bir medeniyet tekevvün etmiştir.

Ancak zamanla nüfusları memleketlerine sığamıyacak kadar artmış olan Kafkas'lılar etrafa yayılmaya başlamışlardır. Bu yayılma şimalde Azak Denizi ve Karadeniz şimalinden garbe, belki de Hazer Denizi şimalinden şarka, cenupta ise Mezopotamya, Küçük Asya, İran ve hattâ Hindistan'a doğru geliyor ve aynı zamanda medeniyetlerini de beraber götürüyordu. İşte bu şekildeki yayılmanın tesiri ile dir ki Kafkasyalılar Avrupa'da Hint - Avrupa medeniyetinin üstünde yükseldiği temeli kurmuşlardır. Küçük Asya, Mezopotamya, Mısır, Miken (Girit) ve İran medeniyetlerinin de tekâmülüne hizmet etmişlerdir.

Zamanla Kafkasya'nın şimali şarkisini kapatan bataklıklar kurumuş, bu suretle hem Kafkasya'nın şimal ağzı açılmış, hem de bu memleketin iskâna müsait olan sahası genişlemişti.

Buna mukabil dünyanın her tarafında nüfus artıyor ve jeolojik bir çok inkılâplar da vukua geliyordu. İşte bu vaziyetin tesiriyle Asya'da hayat sahası aramak ihtiyacıyla karşılaşmış olan insanlar büyük ölçüde muhaceret ve intikal hareketlerine başlamışlardı. Kafkasya bu hareketlerden ciddi surette müteessir oluyordu. Çünkü uzun stepleri aşarak Volga ve Don nehirlerinin aşağı havzalarına kavuşan muhaceret dalgaları büyük bir ferah ve inşirah duygularıyla buralarda yerleşiyorlardı. Fakat bunların bu sahalarda devamlı bir surette oturmaları mümkün olmuyordu. Çünkü tam muhaceret caddesine tesadüf eden bu yerler mütevali muhaceret dalgalarının tazyiklerine mâruz kalıyorlar ve bunlar ya garbe sürülüyorlar, veya hut cenuba kayıyorlardı.

Kafkas'lılar işte bu kaymaların tazyikleriyle karşılaşiyorlardı. Gittikçe artan bu tazyikler neticesinde Kafkasya'da etnik bir hareket ve dalgalanma başlamıştı. Bu suretle Kafkas'lılarla bu yeni gelenler arasında bir mücadele devresi açılmıştı.

Bu vaziyette Kafkas Dağları, Kafkaslılar için hem bir mukavemet sahası oluyor, hem de bir melce vazifesini görüyordu. Binaenaleyh tazyik arttıkça Kafkaslılar vadilere dökülüyorlar ve dağların hattı balâlarına doğru yükseliyorlardı. Gerek şimalden ve gerekse cenuptan dağın hattı balâlarına doğru cereyan eden bu yük-

seliş hareketleri neticesinde Şimalî ve Cenubî Kafkas sekeneleri birbirine yaklaşıyor ve birbirleriyle karışıyordu. Bu suretle Kafkas dağları Şimalî ve Cenubî Kafkas sekeneleri arasında hattı fasıl değil, hattı vasil vazifesini görmüştür. Bu yolda vukua gelmiş olan karışmaların tesirleri ve eserleri çoktur ve halen de mevcuttur. Meselâ:

Gürcistanda Svan memleketi, Adige, Bask ve İmretilerin faslı müşterekini teşkil eder. Binaenaleyh Svan unsuru da bu üç kavmin mültecilerinden tereküp etmiştir. Keza Daryal şarkında **Hıvsor, Psava, Tuş kabileleri de Gürcü, Çeçen ve Asetinlerin bir halitasıdır.**

Şarkta Şirvan memleketinden bir çok unsurlar Dağıstan'a sığınmışlar, cenupta Şeki ve Zakatal civarlarına da bir çok şimalî Kafkaslılar girmişlerdir.

Tazyikin doğurduğu hareketler ve etnik dalgalanmalar neticesinde asıl Kafkas'lılar arasında bu suretle birleşme ve karışma hadiseleri vukua gelirken aynı zamanda Kafkaslıların ovalarda terkettikleri yerlere yabancı unsurlar yerleşiyorlar ve bunlar zamanla temessül ediyorlar, bu suretle yeni bir Kafkas unsuru vücut bulmuş oluyordu.

Bu hareket ve istihalelerin Kafkasya'nın etnik vaziyetinde esaslı değişiklikler vuka gelmesine sebebiyet verdiği şüphesizdir. Garbî ve Şarkî Kafkas sekenelerinin fizyonomilerinde göze çarpan farklar coğrafi vaziyetin tesiriyle vuka gelmiş olan işte bu etnik dalgalanma ve karışmaların neticesidir.

II. FASİL

KAFKAS IRKINDA ETNOLOJİK İNKİŞAFLAR
VE İSTİHALELER

Bu mevzuu mümkün olduğu kadar açık bir tarzda ifade edebilmek için mazinin derinliklerine inerek tarih öncesi devre intikal etmek lazımdır. Bu takdirde tetkiklerimizin dayanacağı esaslar:

- 1 — Jeolojik hâdiseler,
- 2 — Coğrafi vaziyetler,
- 3 — Arkaik eserler,
- 4 — Nihayet akli selim olacaktır.

Bunlardan birinci, ikinci esaslar hakkında daha yukarılarda bilgi verilmiştir. Burada ise bir etnik varlığının en bariz müeyyidesi olan arkeolojik vaziyetlerden ve bu vaziyetlerin kıymetlerinden akli selimden istifade ve istiane edeceğiz. İşte bu sebeple bir arkeolojik tablo yapmaya çalışacağız ve hükümlerimizde bu tablonun kıymetlendirilmeleri neticelerine dayanacağız.

I — ARKEOLOJİK VAZİYET

Prehistorik (Tarih öncesi) devrinin etnik varlığını ve etnolojik hareket ve inkişafı tesbit etmek için kullanacağımız esas ve malzemelerin yegâne kaynağı arkeolojik vaziyetlerdir. Bu vaziyetler tetkik edildiği zaman görülüyor ki insanlar sular etrafında toplanmışlar ve yayılmalarında su yollarını takip etmişlerdir. Şu halde coğrafi ve arkeoloji vaziyetler arasında sıkı bir münasebet vardır.

Bundan başka etnolojik hareketlerde jeolojik hâdiseler kat'i roller oynamışlardır. Bu roller bilhassa incimad hâdisesinde görülmektedir. Buna göre arkeolojik vaziyeti iki sahaya ayırmak zarureti vardır.

- 1 — İncimad dışında kalmış olan sahalardaki arkeolojik vaziyet,

2 — İncimattan müteessir olan ve binaenaleyh ancak incimadın çekilmesini müteakip vücut bulan arkeolojik vaziyet.

Bunlardan birinci sahadaki arkeolojik vaziyet şimdiye kadar meydana çıkarılabilmiş olan aşağıdaki kültür merkezleriyle tesbit olunabilir:

- 1) İndus havzası,
- 2) Fırat ve Dicle havzası,
- 3) Nil havzası,
- 4) Küçük Asya,
- 5) Girit.

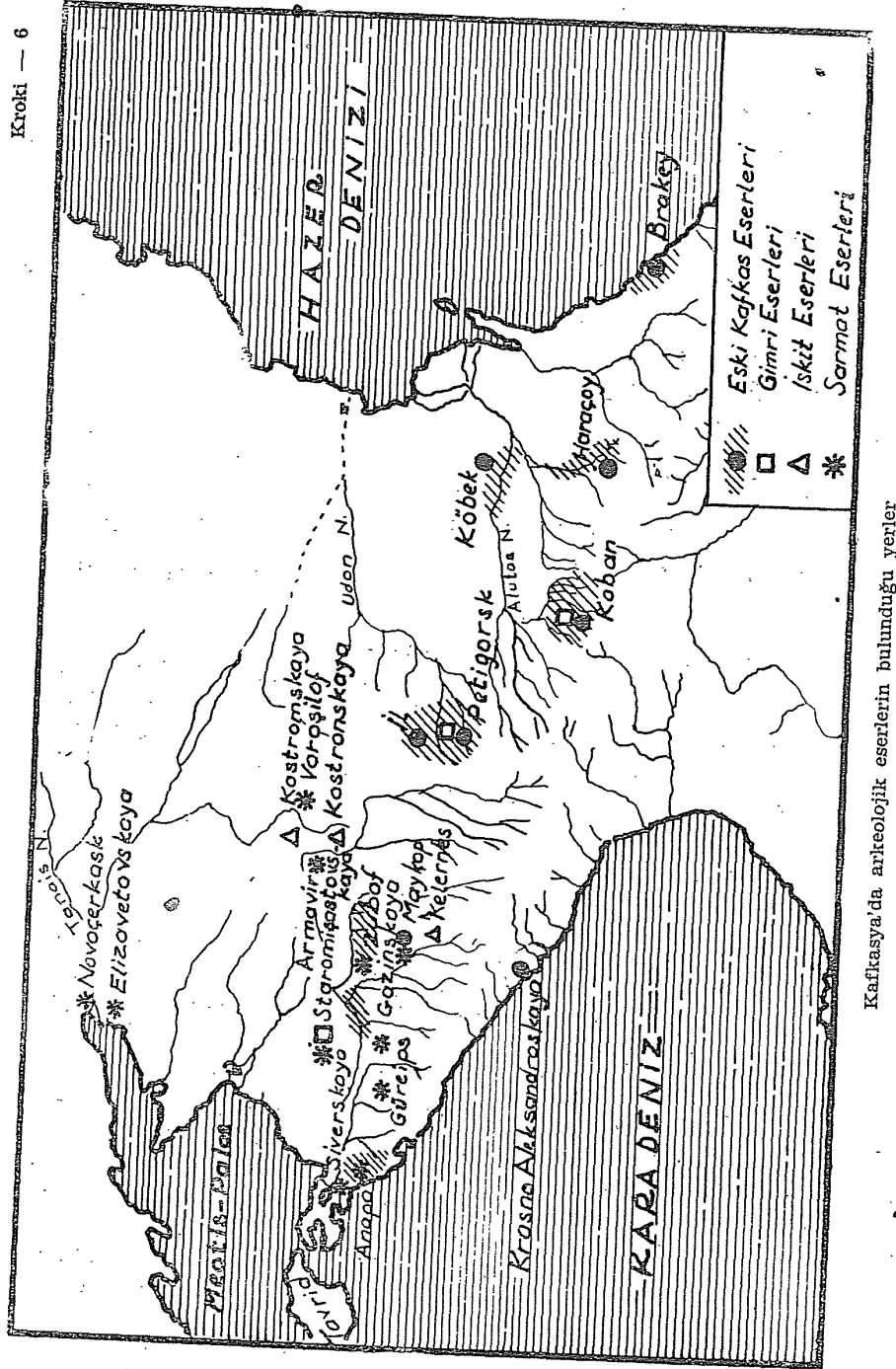
Bu merkezlerden Küçük Asya, Mezopotamya arkeolojik mntakasının şimali garbiye doğru uzanmış bir parçası, Girit de Nil medeniyetinin şimale intikal etmiş ve orada inkişafını göstermiş bir grubudur.

Şu halde esas olan kültür merkezleri İndus, Mezopotamya, Nil havzalarıdır.

Buraların, kültürün en iptidai tabakalarını ve eserlerini (Paleolitik devirlerini) ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Fakat buralarda çok insanlar yaşamış ve insan dalgalanmaları vukubulmuş olması, nehirlerin de eski kültür eserlerini denizlere sürüklemiş veya derinlere gömmüş bulunması buralarda Paleolitik kültür tetkiklerini güçleştirmektedir. Çünkü buzların erimesi neticesinde hâsıl olan muazzam seller muhakkaktır ki bu mntakaların bir çok kısımlarını yalamış ve süpürmüştür.

Buna mukabil Dicle, Fırat, Nil havzalarında kesif Neolitik eserler bulunmuştur. Bu eserlerin onbeş ilâ yirmi bin senelik olduğu tahmin edilmektedir. Diğer herhangi bir yerde bunlardan daha eski eserler henüz bulunmuş değildir. Binaenaleyh bulunmuş olan eserlerin bu eskiliklerine, mntakanın yukarıda izahına çalıştığımız coğrafi vaziyetine dayanılarak Dicle, Fırat, Nil havzalarının ilk ve esas medeniyet kaynağı olduğu hüküm ve kanaati teessüs etmiştir.

Ancak bu havzalarda dahi medenî inkişaf aynı zamanda ve aynı ölçüde vukua gelmemiştir. Çünkü Mezopotamya'nın büyük kısmı deniz altında idi. Deniz çekildikten sonra da uzun müddet bataklık halinde kalmıştır. Binaenaleyh medeniyetin en eski inkişaf kaynağının Nil havzası ile Suz mntakası olduğua hükümlenmektedir. Bunların dışında kalan bölgelerden garp, yani Şimalî Afrika, Miken, Cenubî Avrupa bölgeleriyle şark, yani Hindistan bölgelerindeki medenî in-

kişiler bu Nil - Mezopotamya bölgelerinden sonradır ve buralardan teagaap etmiştir.

İkinci sahadaki arkeolojik vaziyete gelince:

Bu mntaka, Hazer Denizinın şarkını ve Kafkasya bölgelerini ihtiva eder. Bu mntakada başlıca kültür merkezleri şunlardır:

1 — Hazer Denizi şarkında Anno, Esterabat,

2 — Hemen bütün Kafkas topraklarının arkaik eserler ihtiva ettiği yapılan son araştırmalarla sabit olmuştur (Kroki - 6).

Bu şimal mntakası incimadın tesiri altında kalmıştır. Binaenaleyh cenup mntakasından sonradır. Şimal mntakası Neolitik kültür medeniyetini cenup mntakasından almıştır. Buna mukabil şimal mntakasında hem Neolitik, hem de maden kültürüne ait eserler bulunmuştur. Gergi cenupta da maden kültürü eserleri vardır. Fakat yapılan tetkiklerden maden kültürünün şimalde, Hazer Denizi şarkında ve Kafkasya'da Milâttan altı bin sene evvel, cenupta Mezopotamya'da 5500 sene ve Mısır'da ise 5000 sene evvel başladığı ve şu hale göre maden kültürü merkezinin Kafkasya olduğu anlaşılmaktadır. Buraya kadar verilmiş olan izahlardan ve yukarıdaki tarih rakamlarından şu neticelere varılır:

1 — Dünya medeniyetinin kaynağını ve beşiğini teşkil etmiş olan bir arkeolojik saha vardır. Şimdiye kadar bu saha Asya kıtasında Ön Asya'yı, Afrika kıtasında bilhassa Nil Havzasını ve Ege mntakasında da Girit Adasını ihtiva ediyordu.

Son yapılmış olan arkeolojik araştırmalarda elde edilen neticelere göre bu saha, Avrupa'nın cenubi şarkı parçasını teşkil eden Kafkasya'yı da ilâve etmek lâzımdır.

Bu suretle dünya medeniyetinin kaynağı ve beşiği olan arkeolojik saha, Asya, Afrika, Avrupa kıtalarının birbirine mücavir parçalarında yani üç kıtanın da iştirakiyle vücut bulmuş oluyor. Medeniyetin yayılması bakımından bu müsterek vaziyetin mühim rol oynamış olduğunu gözönünde bulundurmak icap eder.

2 — Arkeolojik saha, ihtiva eylediği arkaik eserlerin vaziyetleri bakımından tetkik olunur ise, şöyle bir levha ile karşılaşmış oluruz:

Şimdiye kadar Mezopotamya, arkaik eserlerin en çok mütekâsif bulunduğu bir yer olarak kabul edilmmişti. Son araştırmalarda ise Kafkasya'nın da kesif arkaik eserleri ihtiva eylediği anlaşılmıştır. Bu suretle Mezopotamya - Kafkasya şeridi arkeolojik sahasının mihreri, Mezopotamya ile Kafkasya da bu mihrerin mihrakları mahiyetini almış oluyorlar.

3 — Gerek zaman ve gerekse kesafet bakımından arkeolojik sahasının bu durumundan etnik vaziyetlerin ve hareketlerin ana hatlarını tesbit etmek mümkündür ve bu ana hatlar da şunlardır:

a) Arkeolojik sahasının cenup mıntakası insanların ilk inkişaf yeri olmuştur.

b) İnsanlar bidayette Neolitik kültürle mücehhez olarak cennuptan şimale intikal etmiştir.

c) Maden kültürü şimalde doğmuştur ve bu kültür bidayette şimalden cenuba, müteakiben garbe ve şarka doğru yayılmıştır. Bu intikal ve intişar hâdiselerinin bir etnik hareketiyle müterafik olarak vukubulduğu muhakkaktır. Bu hareketin vuku ve cereyan tarzı müteakip bahislerde izah edilmiştir.

II — KAFKAS IRKININ GRUPLANMASI

Yeni nazariyelere göre Kafkas ırkının Kromanyonlar vasıtasıyla Homosapientlere bağlandığı bahsine daha yukarılarda temas edilmişti. Buna göre bu ırkın bir asıldan neşet ettiği anlaşılmaktadır.

Kafkas ırkı incimattan evvelki devirlerde dahi geniş sahalarda yapmış olduğu gibi, incimattan sonra da Asya'nın garbî yarısına, Afrika'nın şimaline ve bütün Avrupa kıtasını ihtiva eden bir genişlik içerisinde yayılmıştır. Muhtelif iklim, coğrafi ve tabii şartları haiz olan bu genişlikte muhtelif yaşayış muhitleri vücut bulduğu şüphesizdir. Böyle muhtelif muhitlerde omogen (mütecanis) bir etnik (kavmiyet) teşekkül edemezdi. Şu halde bu ırka mensup insanların gerek morfolojik (dış görünüş) ve gerekse biyolojik (hayatî) bakımlarından hususi vasıflar taşıyan muhtelif gruplar teşkil etmeleri zarurî idi.

Bu gruplaşmalar, evveleminde yaşadıkları muhitlerin coğrafi ve tabii şartlarına uygun olarak üç zümre halinde vukubuldu.

1) Alpinler (dağlık arazi sekenesi), 2) Mediteraneenler (iç deniz havzalarında yaşayanlar), 3) Nordikler (şimalîler).

Fakat bu taksim daha ziyade morfolojik bir esasa dayanır.

Zaman ile bir taraftan, bazı gruplar arasında ihtilâtlar ve tesalupler (kuruvazman) vukubulması ve diğer taraftan bilâkis bazı grupların birbirlerinden uzak düşmeleri neticesi olarak yalnız mor-

folojik bakımından değil, fakat aynı zamanda psikolojik bakımından da birbirlerinden farklı gruplar vücut buldu ve bu gruplar milliyetler ve tali ırklar halinde taazzuv etti.

Bu yoidaki taazzuv bakımından Kafkas ırkını umumî olarak şark ve garp olmak üzere ikiye ayırabiliriz ve **Hazer Denizi - İran Yaylası** hattını da bu iki grubun ara hattı olarak gösterebiliriz.

Coğrafi ve iklim bakımından bu iki grubun yaşadıkları mıntaka birbirinden çok farklı ve uzaktır. Bu sebepten gerek morfolojik ve gerekse psikolojik bakımından sekenelerinin de ayrı ayrı tipler ve karakterler kazanacakları tabiidir.

Nitekim öyle oldu ve yeni ırklar vücut buldu, bu suretle teşekkül etmiş olan ırklardan şarkta bulunanlara **Hind - Avrupa (Ari)** ırkı dendi. Garpte bulunanlar ise muhtelif isimler aldılar.

Mevzuumuz olan bu son ırk üzerinde biraz fazlaca durmak istiyoruz.

Kafkas ırkının garpte yaşayan kısmında başka bir manzara görülmüyordu. Bu manzara bu kısmın yaşadığı mıntakanın coğrafi hususiyetinden mütevellit idi. Kitabın coğrafi kısmında da tebarüz ettirildiği ve hile bu hususiyetin, bu mıntakanın bir iç deniz havzası vaziyetinde bulunması tarzında ifadesi mümkündür. Bu sebepten bu mıntaka sekenesi arasında kolaylıkla ihtilâtlar ve kültür mübadeleleri vukua gelmiş ve bunun neticesi olarak bir kavmiyet veyahut hiç olmazsa bir kültür birliği vücut bulması imkânı hâsıl olmuştu.

İşte bu esasî azimet noktası olarak ele alan âlimler, yaptıkları tetkikler neticesinde Kafkas ırkının garp grubunu teşkil eden unsurlar arasında bir çok müşterek vasıflar görmüşler ve kültür eserlerinde de benzerlikler bulmuşlar, binaenaleyh bu garp grubunun bir isim içinde toplanması imkânını ve hattâ ihtiyacını düşünmüşlerdir.

İşte bu kanaata istinaden faaliyete geçen âlimler bu grup için üç isim tesbit etmişlerdir:

1 — Yafesi (Yafetik) unsur:

Bu, profesör Mar tarafından tesis ve temsil edilen Rus mektebinin kabul ettiği bir isimdir.

2 — Alârut halkı:

Ararat Dağı isminden müştak olan bu isim profesör Homel tarafından konmuştur.

3 — Kas halkı:

Kafkas kelimesinin aslı olan bu isim de profesör A. Writhte tarafından kullanılmıştır.

Bütün bu tesmiyelerde göze çarpması icap eden cihet, bu üç ismin de Mezopotamya - Kafkasya coğrafi ve arkeolojik mihveri üzerinde bulunmasıdır.

Çünkü Yasefi Yafes. isminden gelmektedir. Yafes ise Hazreti Nuh'un oğludur. Hazreti Nuh'un yurdu da Mezopotamya'dır. Şu halde bu isim etnik değil, fakat biblik (kitabî) bir isimdir ve bu itibarla daha umumî ve şümullüdür.

Diğer Alârut ve Kas isimlerine gelince:

Bunlar hem coğrafya ve hem etnik isimleridir. Binaenaleyh bunların şümülü daha dar, fakat medlûlleri daha objektiftir.

Bu ismin kaynağı olan memleketlerin coğrafya ve arkeolojik vaziyetleri ve bu isimlerin prehistorik (tarih öncesi) devre mensup bir etnik ismi olarak kullanılmış olması meselesi tetkike değer ve hattâ halli icap eden bir mesele olarak kabul etmek hiç olmazsa ilmi bir vecibe teşkil eder.

Fakat bu eserde benim mevzu olarak ele aldığım Kafkasya'dır. Şu halde ben Kafkas isminin esaslı olan Kas ismi üzerinde durmakla iktifa edeceğim.

III — KAS (KASYEN) — ALÂRUDİYEN ADLARI

Kas tabiri, Kafkasya dediğimiz memleketin coğrafi ve etnik varlıklarına çok karışmış bir köktür. Aynı zamanda Kas ismi kültür dünyasında da bir mevki kazanmıştır.

Bu haller Kas isminin çok derin ve engin bir kaynakdan geldiğini çok şümüllü ve önemli bir medlûlü olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan bu gün dahi Kas isminin Kafkasya'daki kullanma ölçüsü ve kullanış tarzı bu ismin çok kuvvetli bir hayatıyeti olduğunu ispata kifayet edecek bir mahiyettedir.

Evvel emirde bu Kas - Kasyen - Alârudiye isminin medlûlü

ve şümülü hakkında ilmin ne dediğini tesbit etmek faydalı olacaktır (*).

Artık sabit olmuş bir hakikattir ki Hint - Avrupa (Ari) ırkının bugünkü Avrupa medeniyeti, bu kıta'da yaşamış olan Ari öncesi (Prearien) bir medeniyetin üzerinde kurulmuş ve yükselmiştir. Fakat bu Ari öncesi (Prearien) medeniyetinin sahibi kimdir?

İlim 19. asrın bidayetinden beri (1821) bu mesele ile meşguldür. İlim bu hususta:

1) Hint'ten başlayarak, Kafkasya ve Kırım'dan geçerek Avrupa'nın şimalî garbisinde İskandinavya ve İrlanda'ya kadar uzanan bir Megalit (büyük taş âbidesi) hattı vardır. Menhirlerden ve Dolmenlerden vücut getirilmiş ve Hindistan'ı İrlanda'ya bağlamakta olan bu hattın bir ırk tarafından vücut getirilmiş ve takip edilmiş

(*) Bu Kas adının aslı ve menşei nedir?

Bu sorunun her okuyucunun aklına geleceği şüphesizdir. Ancak bu hususta bugün için kati bir hüküm verecek vaziyette değiliz. Fakat bu isim hakkında incelemeler yapmak ihtiyacını duyacaklar için tutamak olacak bir mütalâa ortaya koymak istiyorum. Bu mütalâanın esasını aşağıdaki efsane teşkil edecektir.

Allah yer yüzünü yaratırken her taraf altüst olmuştu bu hale son vermek üzere Allah Sofoklis adındaki meleğe cennetten alacağı incileri yer yüzüne serpmesini emretti. Melek de o incileri Kafkasya'ya serpti.

Bu hâdise Kaos (Chaos) mefhumu ile ifade edilmek istenilen jeolojik hâdiselerle karşılaştırıldığı takdirde yukarıda temas ettiğim Kas mefhumu için tutamak olacak bir netice elde edilmesi mümkündür.

Malumdur ki Kaos, iptidai madde unsurları ve bu unsurların birbiri ile karışması ve kaynaşması mânasına gelir. Buna nazaran Kaos tabirini jeolojik bir devreyi ifade eden bir mefhum olarak kabul edebiliriz. Şu halde yukarıdaki mitolojinin bu Kaos devresinden bahsetmek istemesi mümkündür. Bundan başka Adigelerde bu Kaos devresinin bir ifadesi olarak kabulü mümkün olan bazı mitolojik şiirler vardır. Kitabın başka bir yerinde de temas edilmiş olan bu şiirlerde kendilerinin küreî arzın henüz tasallup etmediği ve semanın da henüz teşekkül ettiği devirlerde yaşadıklarını ifade etmektedir.

Fakat dünyadaki karışıklığı teskin etmek için bir müsekkin vasıtası olan inciler küreî arzın başka yerlerine atılmıyor da neden Kafkasya'ya atılıyor? Promete'nin tecziyesi için onun Kafkas Dağlarına bağlanması ve Kafkasya'ya inci serpmesi efsaneleri ile Argonot seferleri beraber mütalâa edilir Kafkasya'daki mitolojik şiirler de buna ilâve edilirse gerek Kaos hâdisesi ve gerekse Yunan mitolojisi bakımından Kafkasya'nın bir hususiyeti haiz olduğu neticesine varılmaz mı? Kafkasya'nın Kaos hâdisesi ile bu irtibat ve münasebeti göz önüne alındığı takdirde, Kafkas coğrafi isminin aslı olan Kas kelimesinin bu Kaos tabirinden alınmış bir isim olması ihtimali ileri sürülemez mi?

olması derpiş olunmuş ve bundan da bir etnik birliği fikri doğmuştur.

2 — Bu suretle doğmuş ve beslenmiş olan fikirler için garp tefekkür muhitinin içinde yaşayan **Basklar** bir ipucu ve hareket noktası teşkil etmiştir.

Bu esas üzerinde işliyen ve inkişaf eden fikirler nihayet Baskların Avrupa'da yaşamış olan Preariyen (Arî öncesi) bir ırkın bakiyesi olduğu hükmüne varmış, bu bakiye (Rasena - Etrüsk) Eski Yunanistan halkı - Küçük Asya seknesi zinciri ile Kafkasya'ya bağlı bulunduğu anlaşılmıştır. Daha umumî bir tabirle bu zincir Akdeniz havzası seknesini Karadeniz havzası seknesine bağlamaktadır. Bu suretle bu iki havza seknesi arasında etnik bir irtibat ve karabet bulunduğu tespit olunmuştur.

Bundan başka Orta Avrupa'da yerleşmiş ve Yutland Yarmadasına kadar yayılmış Arî öncesi bir etnik hareket vardır. Bir çok âlimler Kafkas ırkının Alpin grubundan olan bu orta Avrupa seknesi ile Kafkas brakisefalleri arasında antropolojik bir karabet bulunduğu kanatına varmışlardır. Yutland'a kadar yayılmış olan bu Arî öncesi insanların Gimrilere mensup olduğu da anlaşılmıştır. Bu suretle gerek Karadeniz - Akdeniz su koridoru muhitinin ve gerekse Avrupa'nın Kontinental (Berri) kısımlarının muhtelif Arî öncesi etnik gruplarının işgali altına girdiği ve bu gruplar arasında irtibatlar ve karabetler bulunduğu kanaatine varılmaktadır.

Şimdi böyle bir etnik vaziyetinin nasıl teşekkül ve taazzuv ettiği meselesine temas edebiliriz.

Bu etnik teşekkülleri şüphesizdir ki bir çok hareketler ve ihtilâtlar, coğrafya, iklim ve zaman amillerinin tesirleri neticesi olarak vücut bulmuştur. Kafkasya'nın coğrafi vaziyetinin büyük roller oynadığını dikkat gözünden kaçırmamak lâzımdır.

Mevzuumuz Kafkasya olduğuna göre biz tetkiklerimizi bunların neticesi olan hükümlerimizi Kafkasya meselesinde ve Kafkasya ile yakından alakalı olan cihetlerde teksif ve bu cihetler dışında kalan meselelere ise ancak lüzumu nisbetinde temas edeceğiz ve aşağıdaki tarihî hükümler bu husustaki tetkiklerimiz için temel teşkil edecektir.

1) Bugünkü Hint - Avrupa medeniyetinin, üzerinde kurulduğu ve yükseldiği esas medeniyetin sahiplerinin bugünkü bakiyeleri Kafkasya'da aranmalıdır.

2) Katiyetle tesbiti mümkün olmayan bir zaman imtidadı içinde fakat Milâttan evvel tahminen 5 bin ile 2 bin seneleri arasında olması muhtemel bir devirde Karadeniz'in bütün etrafını kuşatan mıntakalarda Kaslar (Alârutlar) yaşıyorlardı.

Bunlardan bugün Pirene ve Kafkas Dağlarının yüksek vadilerinde kalanlar tarihî etnoğrafyaları bakımından mukavemet edilemez bir cazibeyi haiz bulunmaktadırlar. Tarih öncesi devrine ait bir çok meselelerin anahtarı da muhakkak ki bunlarda bulunacaktır.

Bu hükümler mücerred değildir. Bunlar arkeoloji (eski eserler ilmi) dil, toponimi (mevki isimleri), tranyometrik (kafatası ölçüsü), tarihî hareketler ve hâdiseler gibi müsbet ilim esaslarının mahsulüdür. Bu esaslar bir kavmin varlığını ve hüviyetini tebarüz ettirecek olan zaman, mekân, kültür unsurlarını meydana çıkarmaya hizmet edecektir.

Bu hükümlere göre tarih öncesi devirlerde Karadeniz'in çevresi üç etnik grubu ile meskûn bulunmakta idi:

- 1) Karadeniz şarkında **Kafkashılar**
- 2) Karadeniz'in şimal ve garbinde **Gimrilere**
- 3) Karadeniz'in cenubunda Küçük Asya mıntakasındaki **Hititler**.

Kültür ve siyasî vaziyet bakımından bu kavimler zamanın en mütakâmil denebilecek bir seviyesine yükselmiş bulunmakta idiler çünkü yaşadıkları muhit böyle bir inkişafa müsait olduğu gibi daha eski kültür kaynaklarına da yakın idiler. Onlarla sıkı bir münasebet tesis etmişlerdi.

Üç grup arasındaki münasebet ve irtibat tayin ve bu münasebette hangi grubun hakim rol oynadığı tespit olunabilirse tarihin mühim bir muamması hal edilmiş olacaktır.

Henüz bir çok meçhulleri ihtiva eden bu muammayı tamamen halledebileceğimiz iddiasında değiliz. Fakat son zamanlarda yapılmış olan arkeolojik araştırmalar neticesinde oldukça aydınlatıcı bilgiler temin edilmiştir. Biz bu araştırmalar arasında bilhassa Kafkasya'da elde edilmiş olan neticelere, Kas tabirinin medlûlü ve menşei hakkındaki tetkiklerimizi de ilâve etmek suretiyle bu tarihî muammayı bir halle yaklaştırmaya, çözmeye çalışacağız.

Bunun için de arkeolojinin esaslı bir tutamak olarak kullanılması lâzımdır. Binaenaleyh biz de coğrafi mevkii bakımından adeta bir düğüm noktası mahiyetinde bulunan Kafkasya'daki arkeolojik vaziyeti tetkik ve tahlil edeceğiz.

IV — KAFKASYA'NIN ARKEOLOJİK VAZİYETİ

Yakın zamanlara kadar Kafkasya'da esaslı arkeolojik araştırmalar yapılmamıştır. Çünkü bu memleket 19. asrın ortalarına kadar fasılasız bir mücadele sahnesi olmuştur. Bu vaziyet içerisinde herhangi bir araştırma faaliyeti mümkün olamazdı.

Kafkasya bundan sonra da kültür seviyesi yüksek olmayan ve binaenaleyh bu gibi araştırmaları takdir ve teşvik edecek bir vaziyette bulunmayan Rusların hakimiyeti altına girmiştir. Bu sebepten coğrafi ve tarihi vaziyeti çok mühim olmasına rağmen Kafkasya arkeolojik bilgiler bakımından meçhul kalmış binnetice bu memleketin tarihi hüviyeti anlaşılamamıştır.

Rusya'nın Çarlık zamanında ve 1898-1909 tarihleri arasında Kuban havzasında ve bilhassa Maykop civarında bazı koruganların açılması şeklinde araştırmalar yapıldı. Pek sathî olmasına rağmen bu araştırmalarda mühim eserler ve büyük neticeler elde edildi.

İlmin inkişafına büyük bir kıymet veren Sovyetler arkeolojiyi de ehemmiyetle ele aldılar, binaenaleyh Sovyet tarihçileri ve arkeologları bütün Kafkasya'ya şamil olmak üzere geniş ölçüde hafriyata ve araştırmalara girişmişler ve az zaman zarfında Kafkasya'nın arkeolojik vaziyetinin ana hatlarını tespit etmeye muvaffak olmuşlardır. Bununla beraber iş bitmiş ve kat'i netice elde edilmiş değildir. Kafkasya'nın tarihi varlığını ve hüviyetini tamamen meydana çıkarmak için daha çok çalışmak lâzım gelecektir. Sovyet alimlerinin bu işi başaracaklarını ehemmiyetle bekliyoruz.

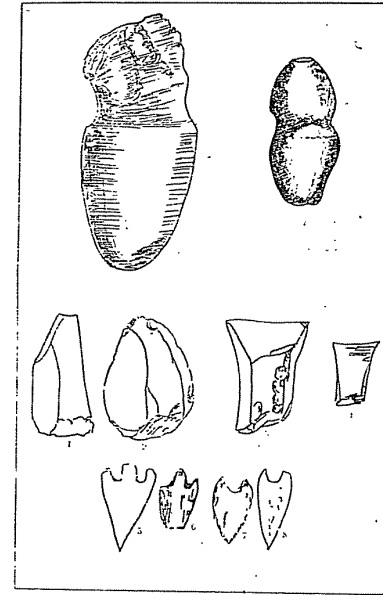
a — Kafkasya'da şimdiye kadar tesbit edilebilmiş olan arkeolojik mntakalar ve elde edilen arkaik eserler:

Kafkasya'da şimdiye kadar tespit edilmiş olan arkeolojik mntakalarla buralarda bulunan arkaik eserlerin mahiyetleri aşağıda kısaca izah edilmiştir (Kroki — 6)

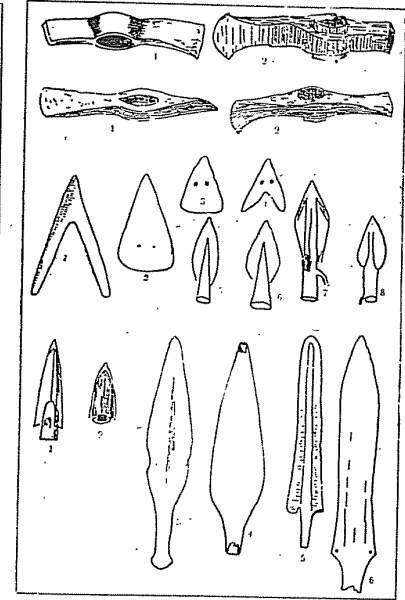
1 — Kuban havzasında (çarlık zamanında meydana çıkarılan)

1898 - 1909 senelerinde Maykop'da ve Kuban havzasının diğer yerlerinde höyükler (Korugan) açıldı. Bu höyükler birer mezar olarak bulundu. Bu mezarlarda medfununun hayatında aziz ve lâzım olan eşyaya ve hatta şarap ve yemek izlerine tesadüf edildi. Bu eş-

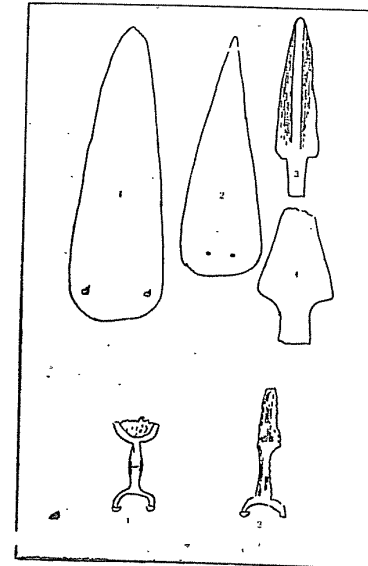
Kafkasya'da bulunmuş arkaik eserler

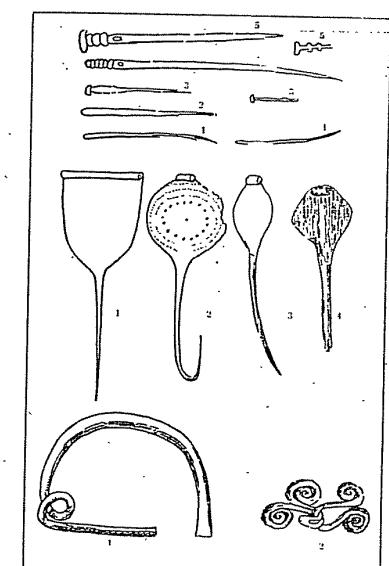
Taş Devrine ait taşan mamül mızrak uçları ve baltalar

Maden Devrine ait bronz ve bakırdan mamül mızrak uçları ve baltalar

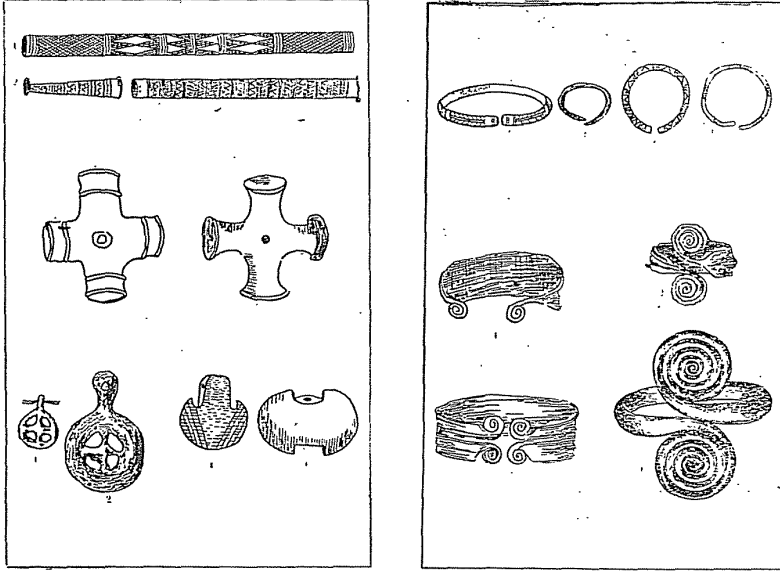
Maden Devrine ait bronz ve bakırdan mamül hançer, kılıç ve hançer kabzaları

Maden Devrine ait madenden mamül ayna, iğne, kopça gibi eşyalar.

yalardan başka mezarlarda kadın ve erkek iskeletleri ve cenaze arabası enkazı da bulundu. Bu arabaların altı çift at koşulu olduğu anlaşılmaktadır.

Kafkasya'da bulunmuş arkaik eserler

Bronzdan mamûl madalyon ve boru

Bronz devrine ait kolye ve bilezikler

Eşyalar arasında altından, gümüşten, bakırdan süs malzemeleri ile keza bir çok altın, gümüş ve taş vazolar da bulunmaktadır.

Elde edilmiş olan eşyalardan bilhassa Maykop'daki höyükde tesadüf edilen iki gümüş vazo yalnız ilmi kıymeti değil aynı zamanda didaktik bir mahiyet taşıması itibarıyla çok önemlidir. Binaenaleyh bu vazolar arkeologlarca uzun uzadıya tetkik edilmiştir. Bundan başka mezarda bulunan eşyalar arasındaki bileği taşı ile defne yaprağına benzediği söylenen kama dikkate şayandır. Çünkü gerek bileği taşı ve gerekse kamayı bugünkü Kafkaslılar kemerlerinde taşımaktadırlar.

2 — Karadeniz sahilinde Abhazya mntakasında:

1934 de bu mntakada Achi vadisinde ve Krasnoya Aleksandrofskaya köyünde yapılan hafriyatta iki kültürü ihtiva eden iki tabakaya tesadüf edilmiştir.

Alt tabakada Megalitik devrine ait Dolmenlere, üst tabakada ise daha sonraki devirlere ait eserler bulunmuştur. Her iki tabakada da bakır ve bronz eşyaya tesadüf edilmiştir. Bunların Koban kültürüne benzediği görülmüştür. Tesbit edilen arkeolojik vaziyetten burada Megalitik yapılara uzun müddet bağlı kaldığı anlaşılmaktadır.

3 — Terek havzasında:

Bu havzada aşağıki mntakalarda hafriyat yapılmıştır.

a) Kabartay mntakasında:

1924 de yapılmış olan hafriyatta bu mntakanın Psihuabe (Petigorsk) civarında Neandertal insanlarını andıran kafatası ve seramik malzeme ile İl istasyonunda bulunmuş olan Bakır ve Tunç devrine ait olan eserler mühimdir. Bu mevkide Mezolitik devrine ait eserlere de tesadüf edilmiştir.

b) Koban mntakasında (Vladi Kafkasın cenubi-garbisinde):

Bu mntakadaki hafriyatta o kadar mühim ve mebzul malzeme bulunmuştur ki buranın adeta bronz madeni işletme merkezi olduğuna hükmedilmiştir. Bu mntakada bulunan arkaik malzeme arasında cilalı taşlardan baltalar ve bronzdan süs eşyası da vardır. Bunlardan bilhassa pek ender bir tip taşıyan bir çengel (toka) hususî ehemmiyeti haizdir. Bu mntakada taş mamulâtı ile bronz mamulâtının enteresan bir şekilde birleştiği dikkati çekmekte ve Eneolitik-Kalkolitik kültürün bir örneğini teşkil etmektedir.

Bundan başka Koban mntakasında klâsik defin şeklini gösteren (kıvrılarak gömülme) mezarları bulunduğu gibi ölülerin toplu olarak gömüldüğünü gösteren mezarlara ve ölüleri yakma izlerine de tesadüf edilmiştir.

c — İnguş - Çeçen mntakası:

1936 da bu mntakanın Terek ve Argun nehirleri havzalarında hafriyat yapıldı. Buralarda Bronz Devrine ait iskân bölgeleri süslü seramikler bronzdan süs eşyası bulundu. Seramik eserler tip bakımından Kabartay mntakasında bulunanlara benzerler.

Haraçoy köyünde (Vedeno'nun hemen cenubunda) dikkate şayan mezarlar bulundu. Bu mezarlar içerisinde ölülerin taş tabutlarla gömüldükleri görüldü.

d — Yaksay mntakasında Köbek köyünde:

1924 - 1926 da bu mntakada yapılan hafriyatta iki tabaka bulundu:

İkinci, yani en aşağı tabakada çakmak taş parçaları keza çakmak taşından temrenler, kışkaçlar, çekiçler bulunduğu gibi cilâlı taş aletler de elde edilmiştir. Bunlar arasında ortası delinmiş taşlarla çekiç ve baltalar mühimdir.

Bu eserlerden burada taşdan eşya yapma tekniğinin ilerlemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bu taş eserler arasında aynı zamanda bronzdan yapılmış eşya da tesadüf edilmiştir. Bilhassa yüksek ayaklı dökme tabaklar nazarı dikkati çekmektedir. Aynı zamanda bunlar daha Kalkolitik çağında maden dökme sanatının yaşadığını göstermektedir.

Seramik bu devir için tipiktir. Yuvarlak küreye yakın bir gövde, yassı bir dip, geniş bir boğaz... Bunlar ele yapılmıştır.

Üzerindeki hendesi tezyinat (orñumanlar) çok alâka uyandırmaktadır.

Birinci tabakada maden devrinin başlangıçları görülmektedir. Bakırdan ve bronzdan yapılan kaplar hep mahallî hususiyetleri taşımaktadır. Seramikler bu devre mahsus olan süslerle tezyin edilmiştir.

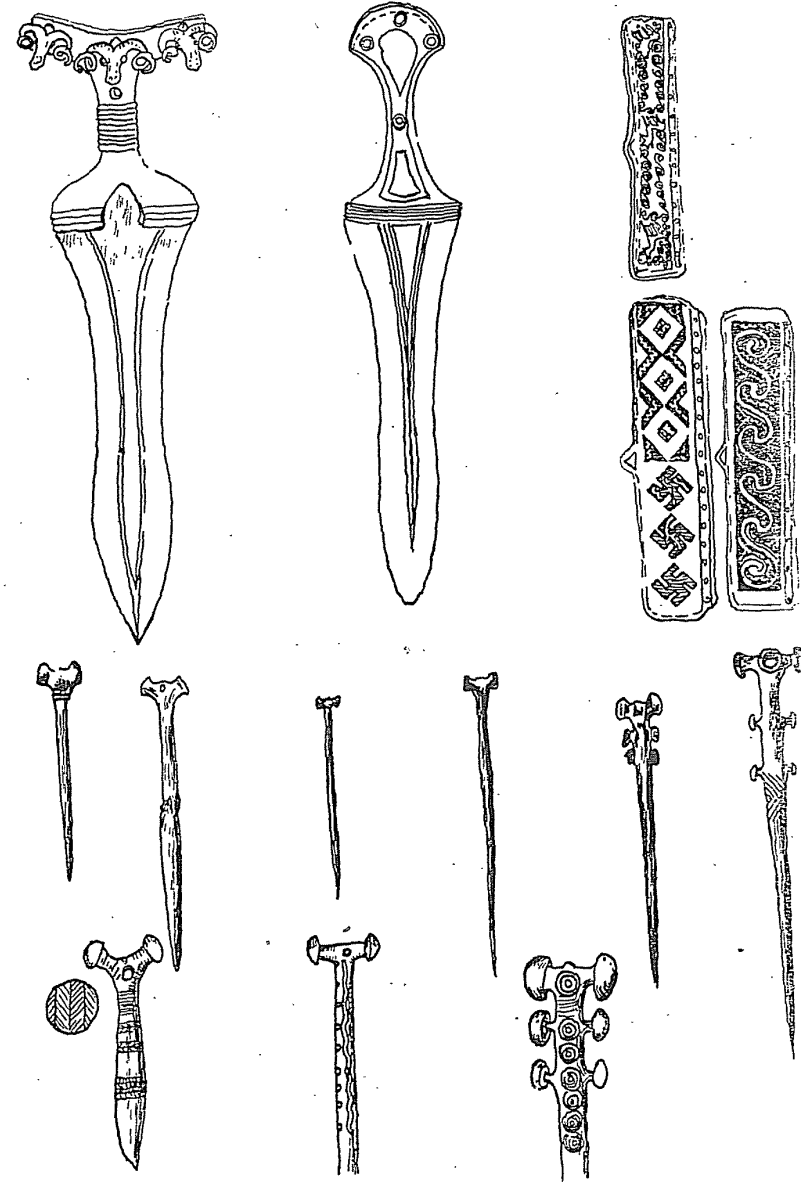
4 — Hazer Denizi kıyılarında:

Burada iki tekerlekli araba ve parmaklı tekerlek resimleri bulunmuştur. Bu gibi resimler pek enderdir. Bundan başka zahire saklamaya mahsus çukurlar, el değirmenleri, havan eli, çakmak taşından oraklar, ölümlere beraber gömülmüş hayvan kemikleri bulunmuştur.

b — Kafkasya'da bulunmuş olan arkaik eserlerin kıymetlendirilmesi:

Tesbit edilebilmiş olan arkeolojik mntakalarından Kuban havzasının daha kesif ve muhtevaları itibarı ile daha muhtelif arkeolojik ocaklar bulunmaktadır. Bundan sonraki Terek havzasındaki Koban mntakası ise dar olmasına rağmen ihtiva ettiği eserlerin çokluğu ve mahiyeti itibarıyla Kafkasya'nın şark ve garp mntakalarını birbirine bağlayan bir merkez vaziyetindedir. Şarka doğru gidildikçe eserlerde göze çarpan bir tekâmül vardır.

Kafkasya'nın muhtelif mntakalarında yapılmış olan arkeolojik

Kafkasya'da bulunmuş madeni arkaik eserler

Kafkasya'da bulunmuş madeni arkaik eserler

araştırmaların yukarıda arzedilmiş olan hülâsaları gözden geçirilirse görülecektir ki elde edilmiş olan buluntuların bir ucu Neandertal insanların andıran bir kafatasına diğer ucu ise çok sanatkârane bir surette işlenmiş olan Kalkografik eserlere müntehidir. Eğer mevzu-bahis kafatası hakikaten Neandertal insanlara ait ise şu halde bu iki uç arasındaki zaman imtidadının çok uzun olması lâzımdır ve bu zaman imtidadının büyük bir kısmı jeolojik hâdiselerle kaplanmış olarak ancak az bir kısmı yani incimad devrinin son bulmasını müteakip olan zaman imtidadı arkeolojik bir devre itibar edilebilecektir.

Kafkasya'da elde edilmiş olan eserler ancak sathî bir surette ve az bir zamanda yapılmış olan araştırmaların neticesi olduğu halde bu eserler umumiyetle bir tamamîyet ve açık bir manâ ifade etmemektedir. Çünkü:

1) Elde edilmiş olan neticeler Mezolitik, Neolitik, Megalitik, Kalkolitik ve Demir kültürlerini ihtiva etmek suretiyle muntazam bir müteakip bir teselsül ve tekâmül göstermektedir.

2) Eserler mahallin, yani Kafkasya'nın hususîyetlerini taşımaktadır. Aynı zamanda Mezopotamya (Ur, Sus) Mısır, Ege (Miken), İran (Esterabad) mntakalarında meydana çıkarılmış olan eserlere de benzerlikleri olduğu gibi şimal kültürleri ile de çok kuvvetle alâkadar olduğunu tesbit eden izler de elde edilmiştir.

Bu benzerlikler basit olmakla beraber Kafkasya, Ege, Küçük Asya, Mısır, Mezopotamya, İran memleketlerini ihtiva eden sahanın bir medeniyet mntakası teşkil ettiği ve şimal medeniyetinin de burarlardan vaki olan bir sirayetin neticesi olduğu anlaşılmaktadır.

3) Kafkasya'nın muhtelif mntakalarında bulunmuş olan eserler birbirine benzemekte ve bu vaziyetten de bu eserlerin bir birlik ve bir kül teşkil ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu eserler Kafkasya'da doğmuş Kafkasya'da tekâmül etmiş ve Kafkasya'dan etrafa yayılmış bir **Kafkas arkeolojik kültürü** mevcut olduğuna birer müeyyidedir.

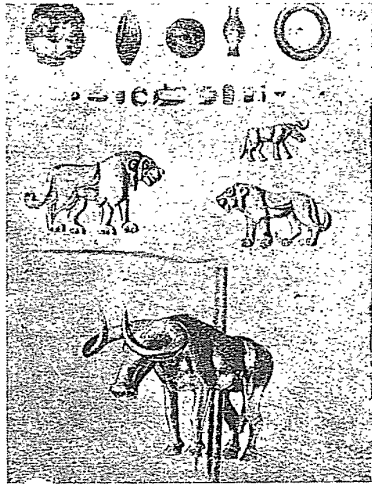
Maden kültürünün Hazer Denizinin şark ve garbinde Milâttan 6 bin sene, Mezopotamya'da 5 bin 500 sene, Mısır'da 5 bin sene evvel zuhur ettiği hakkındaki ilmi tahminler de maden kültürünün Kafkasya'dan etrafa yayılmış olduğuna delil olacak bir mahiyettedir.

Filhakika Kafkas arazisi maden bakımından daha müsait olduğu gibi burda yaşayış şartları da daha ağırdır. Yani beslenmek ve

korunmak için daha kuvvetli tedbirlere ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç ise insanları daha çok düşünmeye ve araştırmalara mecbur eder bu hususlar maden kültürünün zuhurunu tacil edecek amillerdir. Mezopotamya ve Mısır'ın vaziyeti ise aksinedir. Binaenaleyh yukarıdaki tarihlerden anlaşıldığı veçhile maden kültürünün Kafkasya'dan buralara geçmiş olmasını tabii görmek lâzımdır.

Maykop'da bulunmuş olan vazunun üzerinde bir resim vardır bu resim Kafkasya'nın arkeolojik tarihi bakımından ve Kafkas'lıların nereden geldiklerini tayin hususunda kuvvetli bir tutamak olacak bir mahiyettedir. Bu itibarla bu vazolar çok mühimdir.

Vazo üzerindeki bu resim ayrı yarı bir denize dökülen iki nehir ile bunların menbaı olan bir dağ silsilesini ve bir daire üzerinde çizilmiş bazı hayvanları göstermektedir (Resme bakınız).

Maykop'ta prens mezarlarından çıkarılan madeni süs eşyaları

Maykop'ta prens mezarlarından çıkarılan gümüş vazo

Bu resmî ihtiva eden vazoyu incelemiş olan arkoloğlar bu resmin aşağıdaki manaları ifade ettiği hususunda müttefiktirler:

1) Nehirler Fırat ve Dicle Nehirleridir. Dağ silsilesi de Ermenistan Dağlarıdır. Bu resim yapıldığı zaman Fırat ve Dicle Nehirleri Basra Körfesine ayrı ayrı dökülüyorlardı.

2) Bu resim, Kafkasya'nın hususiyetlerini taşımakla beraber Mezopotamya, İran (Sus, Esterabad), Anadolu, Miken (Girit) kültürleri ile münasebet ve müşahebetleri vardır:

3) Maykop'da bulunmuş olan arkaik eserler muasır ve mücavir memleketlerdeki eserlere nazaran daha müttekâmdir.

Bu hükümlerin aşağıdaki şekillerde daha ziyade açıklanması ve genişletilmesi mümkün ve lâzımdır:

Bu vazo şimalî Kafkasya'da yapılmış olduğuna göre resimdeki dağların Ermenistan Dağları değil Kafkas Dağları olması daha muhtemeldir. Çünkü esasen muayyen ve muntazam bir Ermenistan Dağları silsilesi yoktur. Gerçi Dicle ve Fırat Nehirlerinin hakikî menbaı şarkî Anadolu dağlarıdır, fakat resmin tefsili bir mahiyet taşıması ve o zamanki coğrafi bilgilerin mahdut bulunması ihtimalleri bakımından dağların Kafkas Dağları olarak kabul edilmesi daha uygun düşer. Nitekim o zaman Mezopotamya'yı sulayan büyük sular Apsu'dan çıkıyorlardı. Apsu ise bugünkü Abhazya'dır. Abhazya da Kafkas Dağlarının garp yamaçlarıdır.

Maykop'da bulunmuş olan eserlerin tarihi Milâttan 2500 sene evvel olarak tahmin edilmektedir. Halbuki jeolojik tahminlere ve hesaplara göre Fırat ve Dicle Nehirleri Milâttan takriben 3500 sene evvel ayrı ayrı denize dökülüyorlardı. Bu resmin o tarihlere müsadif bir zamanda yapılmış olması ihtimali düşünülebilir ve bu takdirde bu resmin Milâttan 30 asır evvel yapılmış olması ihtimaline hükmolunabilir.

Asıl mühim olan cihet, Kafkasya'da zuhur etmiş ve Kafkasya'ya ait olduğu tesbit edilmiş olan arkaik bir eserin adeta Mezopotamya'nın haritasını andıran bir resmi taşımasıdır. Bu resmin ya Kafkas'lıların aslen cenuptan (Mezopotamya'dan) geldikleri hatırasını yaşatmak veya Kafkasya ile Mezopotamya arasındaki etnik veya kültürel herhangi sıkı bir münasebeti temsil etmek maksadı ile yapılmış olduğunu kabul etmek lâzımdır. Buna başka türlü mâna vermek mümkün değildir. Bu hüküm Kafkas ırkının menşei hakkında daha yukarılarda tebarüz ettirilmiş olan kanaati teyit etmektedir.

Kafkasya'nın arkeolojik vaziyetinin kıymetlendirilmesine tahsis ettiğimiz bu bahsi Sovyet alimlerinin Kafkasya'nın arkeolojik fizyonomisine bakarak yazdıkları mütalâaları ile bitirmek istiyoruz. Aşağıdaki satırlar bu mütalâalardan çıkarılmış olan hülâsalarlardır:

«Hiç şüphe yoktur ki Kafkasya en eski kültür ocaklarından, maden kültürünün de en eski ve en önemli merkezlerinden biridir. Kafkasya maden kültürü, Avrupa ile Asya'yı bilhassa Ön Asya'yı, klâsik doğu ile Küçük Asya ve Ege âlemini hattâ Şimalî Afrikayı birbirine bağlamaktadır.»

Sovyet tarihçileri Profesör Mar'i takip ederek eski Kafkas kültüründe kendine mahsus bir çok özellikler meydana çıkarmışlardır. Bu kültür, Profesör Mar'ın pek doğru olarak kaydettiği gibi, büyük Akdeniz kültürü heyetine dahil olan Yafetik kavimlerin kültürüdür. Kafkasya'lılar da büsbütün Yafetik kavimlerin geçirdikleri inkışaf ve tekâmülün muhtelif safhalarını geçirmişlerdir ve dilleri de bu seyre tabi olmuştur. Bu itibarla tipoloji, siyasi, kültürel, tarih cihetlerinden Kafkasya'nın eski şark dünyası ile ve prehistorik (tarih öncesi) ve tarih devirlerindeki Yunanistan ile olan ilgileri büyük bir ehemmiyet kazanmakta ve halli icabeden bir mesele teşkil etmektedir.

Arkeolojik hafriyat ve tesadüfen bulunan eserler tarihe intikal etmiş olan edebiyat ve ananeler gösteriyor ki Kafkasya pek eski zamanlarda insanların iskân sahası olmuştur. Kafkasya kavimleri kültürünün çok eskiliği hakkında ilim dünyasında yerleşmiş olan tahminler ve kanaatlar 1917 den beri yapılan hafriyat ile ispat edilmiş oldu.

Nihaye eski Kafkasya'nın bütün kültür dünyasının daha Milattan evvel 3 bininci yılın sonundan itibaren Anadolu, şimalî Mezopotamya, Suriye, İran ve daha sonraki devirlerde Mısır'da yaşayan eski doğu milletlerinin kültürel tekâmülleri ile sıkı bir surette bağlı bulunduğu muhakkak olarak anlaşılmaktadır. Maverayı Kafkasya'daki arkeolojik vaziyet ve mahiyet bu bağlılığı tamamen göstermektedir.

Yapılan araştırmalarda vurulan her kazma ve kürek eski Kafkasya tarihinden yeni sayfeler açmıştır. Bundan sonraki araştırmalarda diller hakkında da kıymetli hükümler vermek mümkün olacaktır.

Şimdiye kadar bulunmuş olan eserlere Megalitik abideleri (menhirleri, dolmenleri, siklopeen binaları, bilhassa kale tipindeki âbideleri) ilâve etmek lâzımdır.

Bulunmuş olan arkeolojik eserler bunlarla beraber mütalâa edildizi zamandır ki elde edilen neticelerin ehemmiyetleri anlaşılabacaktır.

V — KAFKASYANIN ETNOLOJİK VAZİYET VE HÜVİYETİ

Kafkasyanın bir az yukarıda kısaca izahına çalıştığımız arkeolojik vaziyeti bu memleketin etnolojik vaziyeti ve hüviyetini tespit etmek için yapılacak araştırmalara temel olacak bir mahiyettedir. Arkeolojik araştırmalarda Kafkasya'nın Akdeniz medeniyeti ile beraberliği ve hatta birliği tebarüz etmektedir. Bu suretle bahsin başında ortaya konmuş olan Arî ırkı öncesi, bu ırkın varlığı ve birliği dâvası bu araştırmalarla subut bulmaktadır. Bundan sonra **Kas** tabirinin medlulü ve menşei izah edilmek suretiyle de bu müsbet neticenin teyit ve takviye edilmesi mümkün olacaktır.

2 — Kas (Kafkas, Kirkas, Kasbi...) kelimesi

Kas kelimesi ve müstakatı Kafkasya'nın varlık bünyesine çok karışmış olan ve mazinin çok derinliklerinden gelen bir tabirdir.

Eski zamanlarda mevkiler ve memleketler esas olarak kavim isimleri ile yad edilirlerdi. Bu takdirde Kafkasya'da aslı **Kas** kelimesi olan bir isim taşıyan eski bir kavim yaşadığı muhakkaktır. Acaba bugün Kafkasya'da yaşayan kavimler de bu eski kavmin devamı ve bakiyesi midir?

Kas kelimesinin mahiyeti ve menşei bu suale cevap olacaktır.

Halen dahi Kafkasya'da Kafkaslılar arasında ve bütün dünyada Kas kelimesi ve müstaklatı aşağıdaki şekillerde kullanılır:

Kavim isimleri:

Kir - Kas = Sir — kas

Kas — bi

Kas — ak

Aile isimleri:

Kas

Kasey

Şahıs isimleri:

Kaspi, Kas — pe

Kas — polat

Kas — bot

Coğrafi isimleri:

Kaf — kas

Kas — bek

Bunlardan bilhassa kavim ve coğrafi isimlerinin kıymetlendirilmesi faydalı olacaktır:

1) **Kirkas** (Çerkes) kavmi Garbî Kafkasya seknesidir. Burada **Kir** kelimesi bir adet olup yaptığım incelemede bu edatın Lâtince **hakiki** ve Yunanca'da ise **efendi** mânasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre **Kirkas** isminin medlûlünün **hakiki Kas** veya **Kasların** efendisi olduğu anlaşılır.

Kas-bi'ye gelince bu Şarkî Kafkasya'da yaşamış olan eski bir kavimdir. **Bi** Gürcüce cemi edatıdır. Şu halde **Kas-bi** = **Kaslar** mânasına gelir.

Kas — ak = **Kazak**, bahsi mahsusunda görüleceği veçhile **Kazak** unsurunun yeri Don havzasının aşağı kısmıdır. Bu kısmın tamamen Kafkaslılarla meskûn olduğu muhakkak, esasen Don kelimesinin Asetince su mânasına geldiği malûm, bu nehrin Yunanca ismi olan **Tanais** kelimesinin de bu **Don** isminden alınmış olması muhtemeldir.

Kas — ak'da **ak** kelimesi İslavca **li, lu** mânasında nisbet, bâzı kerre vasıf edatıdır. **Bosniyak, Palyak, Sibiryak, Slovak, Pomak** gibi. Şu halde **Kas — ak** kelimesi de **Kaslı** veya **Kaslara mensup** mânasına gelir.

2) **Kaf — kas** ve **Kas — bek** coğrafi isimlerine gelince:

Malûmdur ki gerek mukaddes kitaplarda ve gerekse dünya ve bilhassa şark efsanelerinde **Kaf Dağı**ndan bahsolunur.

Bu **Kaf Dağı** nerededir?

Buna verilen cevap da efsanevidir. Yani **Kaf Dağı** dünyayı kuşatmış olan bir dağdır. Filhakika iki denizin arasını kapatmış, şimal ve cenup dünyaları arasındaki irtibat ve ittisali kesmiş olan **Kafkas Dağları** ilk insanlarda böyle bir telâkki uyandıracak vaziyettedir.

Halbuki **Kaf — kas** ismiyle bu dağın yeri tespit olunmuştur. **Kaf Dağı**, **Kas** memleketindedir ve **Kas** adındaki kavmin ismine izafeten bu dağa **Kafkas** denmiştir. Şu halde bu dağın bulunduğu yerde **Kas** adında bir kavim yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu **Kas** kelimesi nereden gelmiştir?

Bugün için buna kati cevap verecek vaziyette değiliz Belki:

a) **Kafkasya**'ya ilk giren insanlar veyahut **Kafkasya**'da ilk teşekkül eden cemiyet kendilerine **Kas** demişlerdir.

Belki bu **Kas** kelimesi Adigece muvasalat etmek ve gelmek mânasına gelen **Kasın** mastarından müsterektir.

b) Yahut **Kolhidide Toiesond'Or** (Altın kıl) un sahibi olup Yunanlıların kendisine karşı **Argonot** seferini tertip ettikleri sihirbaz ilâhe **Circe** (**Kirke**) veyahut bir kabile adı olan **Kerket** isimlerinden müstaktır. Yahut bilâkis bu isimler **Kirkasdan** alınmıştır.

Velhasıl, bu isimler arasındaki istikak münasebetleri ve bir kökten geldikleri aşikârdır.

b — Kafkas ırkı, Kas milleti

Buraya kadar verilmiş olan izahattan bu **Kas** kökünün **Kafkas**'nın bütün varlık unsurlarına girdiği anlaşılmaktadır. Bu görünüş **Kas** isim kökünün **Kafkas** menşeli olduğuna hükmettirecek kuvvetli bir esastır.

Şimdi kendi kendimize şu suali sorabiliriz:

Beyaz ırka neden **Kafkas ırkı**, Ön Asya'da ve Avrupa'da yaşamış olan **Arî** öncesi insanlara, neden **Kasyenler** denmektedir?

Bir ismin, böyle bir sahada yayılmış olan büyük bir insan zümresini içerisine alabilmesi için o ismin her halde kuvvetli bir medlûl olması lâzımdır. Eski zamanlardaki tevsim prensiplerine göre ise bu medlûl coğrafi veya toponimi olmaktan ziyade etnik (kavmi) olacak ve bu kavim de gerek bünyesinin ve hüviyetinin kuvveti ve gerekse işgal ettiği mevkiin coğrafi ehemmiyeti itibariyle, adı ile kavradığı insan kütlesini kendisine bağlı ve tâbi bir vaziyette bulunduracaktır.

Kafkasya'da böyle bir kavim teşekkül etmiş midir ve nasıl teşekkül etmiştir ve bu kavmin bünyesinin mahiyeti nedir?

Bazı nazariyelere göre Garbî Kafkaslılar yani Adigeler şimalden, Şarkî Kafkaslılar ise cenuptan gelmişlerdir.

Tarih ve jeoloji esaslarına uygun olarak **Kafkasya**'nın etnik bünyesinin en iyi ifadesi *Kafkaslıların hem şimalden hem de cenuptan bu memlekete girmiş olan insanların imtizaçları neticesi olduğu* şeklindedir. Çünkü jeolojik şartlar yüzünden insanların şimalden **Kafkasya**'ya girişleri çok geç vâki olmuştur. Buna mukabil insanların cenuptan şimale doğru yayılma hareketleri daha çok evvel başlamıştır. Bu iki başlangıcı yani insanların şimalden ve cenuptan **Kafkas**

Kafkas Tipleri (Halil Beg Musayesul'un bir tablosundan).

ya'ya girmeye başlamaları tarihini birbirinden ayıran uzun bir zaman zarfında Kafkasya'nın boş kaldığını farzetmek mümkün değildir. Esasen Orta Avrupa Alpinleri ile Kafkasya brakisefalleri arasında bir münasebet ve karabet bulunduğu dayanan mütalâalarda Kafkasya'da Alpinlere mensup insanlar bulunduğunu göstermektedir. Bu insanların ise Kafkasya'ya cenuptan girmiş olacakları tabiidir.

Şu halde ilk Kafkas sêkenesini cenuptan girmiş olan Alpinlerin teşkil etmeleri lâzımdır. Alpinler ise tip itibarıyla orta boylu, koyu kumral renkli idiler. Kafkas'lıların mâruf tipi ise umumiyet itibarıyla uzun bir boy, açık kumral bir renk ile ifade edilebilir. Böyle bir tip ancak sarı renkli ve uzun boylu olan **Proto Nordik** ile **Alpinlerin** tesalüp ve imtizağları neticesi olabilir. Bu halitaya Akdeniz unsurunun da karıştığını kabul etmek lâzımdır. Şu halde Kafkas tipini, **Alpin**, **Proto Nordik** ve **Mediteraneen** (Akdenizli) unsurlar arasında vukubulmuş olan bir imtizağın mahsulü addetmek gerektir. Bilhassa bu imtizağ henüz buzdan ve denizden kurtulmuş olan, binaenaleyh her tarafından feyiz ve bereket fışkıran bir tabiatın sinesinde cereyan ederse neticenin de mükemmel olacağı tabiidir. Bu şartlarla vukubulan imtizağı bir de coğrafi ve tabii faktörlerle zaman unsuru da inzımmam ederse morfolojik ve psikolojik hususiyetler kazanmış bir millet vücut bulacağı şüphesizdir. İşte bu millet Kafkas milletidir.

Kafkas milleti bu şartlar altında tekevvün etmesinin bir neticesi olarak bu millet beyaz ırkın bütün güzelliklerini ve karakterlerini benliğinde toplamış olan yani Kafkas ırkının muhtelif tiplerini temsil eden bir cemiyet hüviyetini kazanmıştır.

Ancak muhitin hususiyetlerine ve muhtelif unsurların imtizağ nisbetlerine göre Kafkas milletini vücade getiren muhtelif unsurlar arasında bazı farklar hâsıl olmuştur. Bu farklardan morfolojiye taallûk eden farkların, şimale gidildikçe rengin açılması ve boyun uzaması, başın **dolikosefallığa** yaklaşması, cenuba indikçe ise bilâkis rengin koyulaşması, boyun kısalması, başın brakisefallığa yaklaşması şeklinde izahı mümkündür.

Bu fark şimalde Proto Nordiklerin daha tesirli roller oynadıklarını göstermektedir.

Kafkas'lıların vaziyetlerini anlatan iki yabancının aşağıdaki izahları kanaatimizin müeyyideleri olabilir.

«Kafkasya'nın daima beyaz ırkın en temiz nümunesini taşıyan insanlarla meskün olduğu tahayyül edilir ve daima Kafkaslıların güzelliklerinden, inceliklerinden bahs olunur. Kafkaslı ismi, beyaz, Ariyen, Hint - Avrupa ırkına müradifidir. Avrupa ve Asya beyazlarının kaynağı, beşiği Kafkasya'dır.»

Dokuzuncu asırda Kafkasya'yı gezmiş olan bir Arap seyyahı, Kafkasya'da gördüğü halk hakkında şunları yazar:

Bu millet tatlı karakterlidir ve Mage akidesini taşır. Bu havalede oturan milletler arasında bunlardan daha mütekâmil tipli, bunlardan daha temiz ve saf renkli, erkekleri bunlardan daha güzel, kadınları bunlardan daha lâtif bir millete tesadüf etmek mümkün değildir. Dünyanın hiç bir yerinde tavır ve hareketlerinde bunlar kadar çeviklik ve incelik gösteren, bunlar kadar uzun boylu, mevzun ve mütenasip endamlı, kalça ve hausalaları bunlarınkı kadar inkişaf etmiş olan bir millet yoktur.

Ferdleri yukarıdan beri izah ettiğimiz vasıflar taşıyan bu millet aynı zamanda bütün dünyada maden kültürünün mucidi olmuş ve maden kültürü buradan dünyaya yayılmıştır. Bu yayılma keyfiyeti Kafkasya'ya mücavir milletler veyahut muhtelif memleketlere hicret ve intikal etmiş olan bizzat Kafkaslılar vasıtasıyla olmuştur. İşte bu vaziyet yukarıda da temas edildiği veçhile Avrupa'da Hint - Avrupa medeniyetinin üzerinde teessüs ettiği ve yükseldiği eski medeniyet sahiplerinin Kafkaslılar arasında aranması lâzım geleceği kanaati ilmiyesi teessüs etmiştir. Şu halde:

1) Kafkaslıların beyaz ırk dünyasının inkişafına ya doğrudan doğruya veyahut dolayısıyla müessir olacak derecede rol oynamış olması,

2) Yukarıda da temas edildiği veçhile Kafkas milletine mensup olan insanların beyaz ırkın bütün güzelliklerini ve karakterlerini benliğinde toplamak suretiyle beyaz ırkı temsil eden bir hüviyet kazanması,

Beyaz ırka Kafkas ırkı denmesine âmil ve temel olmuş ve Kafkas ırkı tâbiri klâsik bir isim mahiyetini almıştır. Bu isim halen de yaşamaktadır. Hattâ bir âlimin dediği gibi varlıklarını bugüne kadar yaşatabilmiş olan asıl Kafkas milletinin bakiyesine karşı her etnolog kalbinde derin bir hürmet hissi taşımaktadır.

Kafkas milletinin bu kıymet ve hizmetlerinde ve Kafkasya'nın

coğrafi ehemmiyetinde Kas - Kafkas adının büyük bir insan kütlesine alem olarak kullanılmasını temin edecek kâfi sebepler mündemiğtir.

C — Adige

Kirkaslar kendilerine **Adige** derler. Bu ismin Greko-Romen devrinde de kullanıldığı bu devrin eserlerinden anlaşılmaktadır. Şu halde Kirkas adı ile bu Adige adının medlûllerinin teşbit olunması zaruridir. Bu bahse şu suallerle girmek istiyoruz: **Adige, Kirkas (Çerkes)** isimleri müteradif midir, yoksa ayrı ayrı isimler midir?

Mühim olan bu suale cevap vermek için aşağıdaki hususların hal ve tesbit edilmesi lâzımdır.

Adige adı nereden gelmiştir ve bu adın mânası nedir?

Adige adı Kafkaslıların nasıl bir insan grubunu şumulü içerisine alıyor?

Kafkas âlimleri ve muharrirleri bu isim hakkında çok geniş tahminlerde bulunmuşlar ve bu ismi Kafkas dışında aramışlardır. Biz bu tahminlerden umumî olarak yalnız Kafkas mntakasına münhasır olanları zikretmekle iktifa edeceğiz ve bu ismi toponimi (mevki) ve etnik (kavmi) sahalarda arayacağız.

1) Kafkasya'da veya Kafkasya dışında Adige adıyla veyahut bu adın benzerleri veya istikakları ile anılan yerler şunlardır:

a) Kuban'ın Azak Denizi ve Karadeniz'e dökülen iki kolu arasındaki deltaya Bizanslılar **Ateh** derlerdi.

b) Lâbe'nin Kuban Nehrine kavuştuğu yerde **Antiae** adında bir mevki vardı.

c) Amazonlardan bahseden bazı müverrihler Amazonların buzlar üzerinden geçerek **Atika** memleketine tecavüz ettiklerini ve bu tecavüz neticesinde dört ay devam eden bir muharebe vuka geldiğini söylerler.

d) Strabon Kubanı **Antikiteys - des** ismi ile yadeder.

e) Bunlardan başka Yunanistan'ın Atina civarına **Atik** denmesi, Nil Nehri ile Kızıldeniz arasında **Payis d'attique** namını taşıyan bir mntakanın mevcudiyeti sayanı dikkat olduğu gibi İtalya'da nehir adı olan **Adij** (Adic) bu hususta bir tetkik mevzuu olabilir.

2 — Etnik isimler:

a) Seyyah Mes'udî Kuban havzasında **Hat** ve **Ahmet** kabilelerine tesadüf ettiğini söyler.

b) Hati, Hitit isimlerinin bu Atike = Adige adları ile müşâbehet ve münasebetleri aşikârdır.

c) Yukarıda da temas edildiği veçhile Greko-Romen ve bunu müteakip devirlerde Kirkasların kendilerine **Ant** ve **Adige** dedikleri sarahatle anlaşılmaktadır.

Bilhassa mevki isimlerinin Kuban Nehri ile alâkadar oldukları görülmektedir ve bütün bu isimlerde **At**, **Ant**, **Hat** kökleri vardır. Bu köklere Adigelerin nisbet esatı olan **Che** (Almanca gibi okunacaktır) lâfzı ilâve edilirse **Atche**, **Antche**, **Hatche** olur ki, bunlardan Adige isminin iştirak etmesini gayet tabii görmek lâzımdır.

Bu isimler arasında **Antikiteys-des** ismi bilhassa mânâlıdır. Çünkü bu tâbir tamamen **Antiki vadisinde oturan** mânâsına gelir. Şu halde Kuban vadisinde oturanlara Adige denmiş olması neticesine varılır.

Filhakika Kuban havzası Adigeler için âdeta ikinci bir menşe olmuş ve mihrak teşkil etmiştir ve buradan etrafa yayılmıştır.

Şu halde **Hati**, **Eti**, **Hitit** isimlerinin de bu Adige isminden mustak olması ihtimali öne sürülebilir. Bu hususta daha aşağılarda bazı izahat verilecektir.

Adige ismi hakkında buraya kadar verilmiş olan bilgi ile meselelerin tamamen halledilmiş olduğu iddiasında değiliz. Bugünkü ve yarınki nesillerden bu mesele ile kendisini alâkadar gören kâlemilerin ayrıca tetkikler yapacaklarını ve daha kati bir neticeye varacaklarını ümit ediyoruz.

Adige isminin medlûl ve şumulü nedir?

Bu suale cevap vermek için bugün yegâne tutacağımız Kafkaslıların bu Adige adı ile ne anladıklarını ve bu adın medlûl ve şumulü hakkında nasıl düşündüklerini tesbit etmektir.

Evveleminde şunu tebarüz ettirmek icap eder ki bugün dahi Kirkaslar (Çerkesler) bu Adige adının bir mümtaziyet ifade ettiğine kani ve bu adı taşımakla müftehirdirler. Binaenaleyh meselâ «**Sizde Adigelik yok mudur?**» sözü en kuvvetli teşvik ve tahrik vasıtası ol-

duğu gibi «**Sizde Adigelik ve Adige sebze yoktur**» isnadı da en büyük bir hakaret telâkki edilir.

Yalnız gözönünde bulundurulması icap eden bir cihet vardır ki o da Adigelik ile kasdedilen mümtaziyetin silâh ve çokluk kuvvetinin temin eylediği hâkimiyete değil fakat Adige adeti ve dili ile Adige kıyafeti ve terbiyesi ile kazanılan faikiyete dayandığıdır. Bu faikiyet ise tamamen medeniyet ve harsa dayanır. Şu halde Adige adı ile zamanının medenî hususiyetlerini haiz ve binaenaleyh mümtaz bir zümre ifade edilmiş olur.

Buna göre Adige ve Çerkes tâbirleri müterafik değildir. Adigeler Kas, Kirkas milleti içerisinde bir zümre teşkil ediyor ve yukarıda temas edildiği veçhile garpte oturuyordu.

Kaslar ve Kirkaslar ise Adigeleri de içerisinde alan daha geniş bir saha işgal ediyorlardı.

Binaenaleyh Adige ve Kirkas (Çerkes) isimlerinin şumul bakımından yekdiğeri ile münasebetlerini şöyle bir mantık kaziyesi ile ifade etmek mümkündür:

Her Adige Kirkas (Çerkes)'dir. Fakat her Kirkas (Çerkes) Adige değildir. Bu telâkki bugün dahi yaşamaktadır.

İşte ancak böyle bir mütalâa ve netice iledir ki Adige ve Kirkas (Çerkes) isimlerinin medlûlleri hakkında bir tutamak bulunmuş ve bu isimlerin tarihteki mevkileri tesbit edilmiş olur.

VI — KAFKAS MEDENİYETİ

Buraya kadar Kafkasya'nın arkeolojik ve etnolojik vaziyetleri hakkında kâfi derecede izahat vermiş bulunuyoruz. Bu bahisle de bu vaziyetlerin kıymetlendirilmiş şeklini ve mahiyetini tesbit edecek olan Kafkas medeniyetinin sentetik bir tablosunu yapmaya çalışacağız.

Ancak mevzuun esasını ele almadan evvel medeniyet denilen mefhum hakkındaki kanaatlerimi, daha doğrusu bu mefhum ile ifade edilmesi lâzım gelen hakikatleri izah etmek isterim. Çünkü, beşeriyetin bugün içinde yuvarlanmakta olduğu ızdırapların mühim âmilllerinden birisi de medeniyet mefhumuna dar bir mâna verilerek medeniyetin âdeta inhisar altına alınmasına ve binnetice medeniyet hakkında insanlarda yanlış bir telâkki hâsıl olmasına meydan verilmesidir.

Bence medeniyetin iki kaynağı vardır: kalp ve dimağ.

Şu halde medeniyetin esası, kalbin yumuşayarak ve temizlenerek âsil hislere kaynak olacak bir mahiyet kazanmasından, dimağın da gelişerek ve aydınlanarak işler bir hale gelmesinden ve işlemesinden doğacak olan vasıflardır.

Bu vasıfın hayat sahasındaki faaliyetleri neticesinde bir takım eserler vücut bulur. İşte bu eserler medeniyetin maddî ve zahirî kısmını teşkil eder. Bu eserlerin kıymet vaziyetleri kendilerini hâsıl eden medenî vasıfların mahiyetlerine muhit ve zamanın şartlarına göre değişir.

Eğer bu eserleri vücutte getiren medenî vasıflar hem kalbin ve hem dimağın müşterek ve mütevazın faaliyetlerinin neticesi ise bundan doğacak olan medeniyet bir medeniyeti kâmile ve fazıla olur. Böyle bir medeniyet hayat ve muamelâta adalet ve masuniyet, müsamaha şeklinde tecelli eder. Cemiyette huzuru emniyet de ancak bu şartlarla hâsıl olur.

Mezkûr vasıflarda böyle muvazene olmayıp da kalp faaliyeti hâkim ve nazım olur ise bundan doğacak olan medeniyet sıcak ve yumuşak olur, fakat böyle bir medeniyetin maddî eseri ve semeresi az olur.

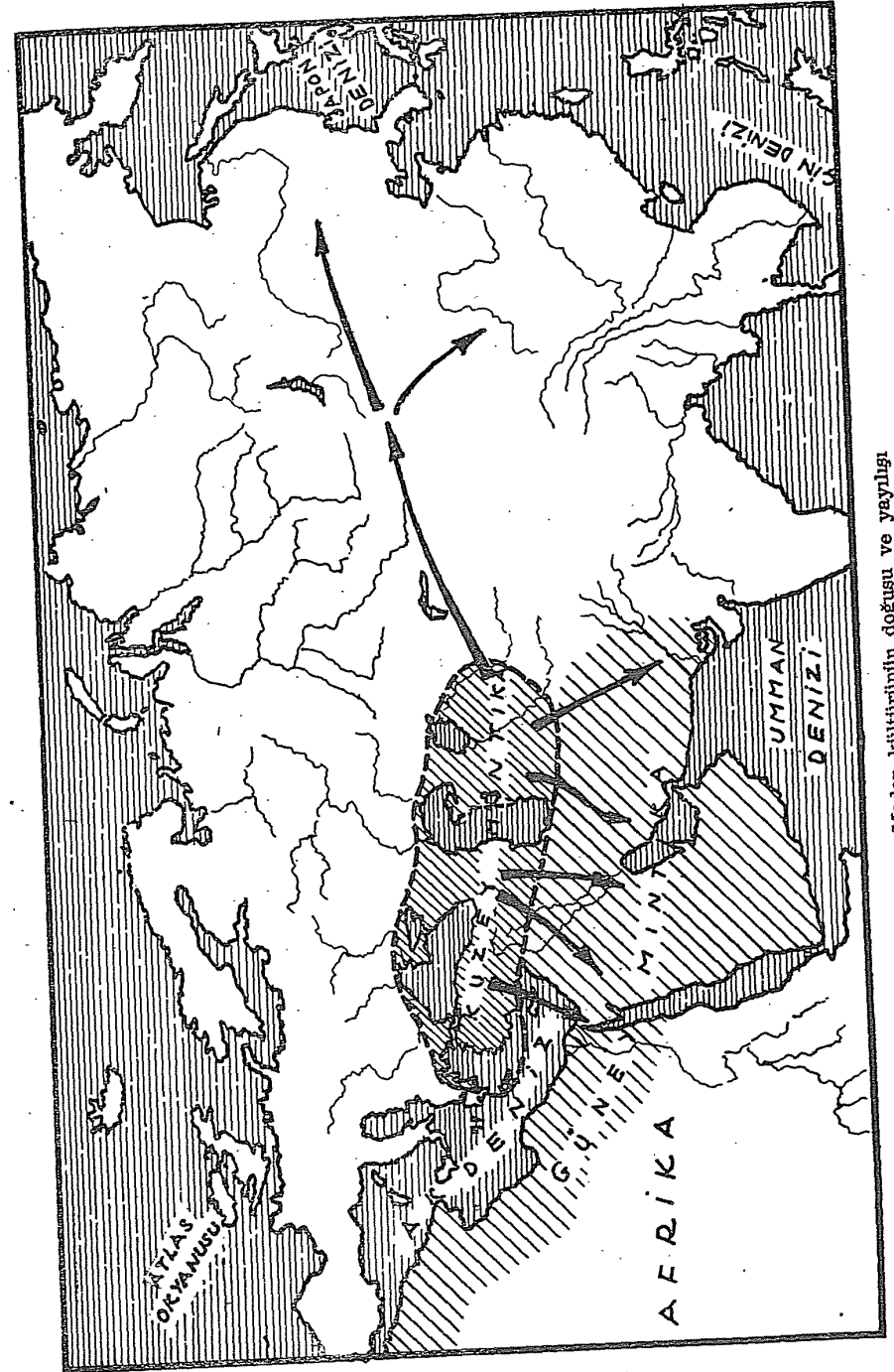
Bilâkis dimağ faaliyeti galip gelirse bundan doğacak olan medeniyet sert ve soğuk, fakat böyle bir medeniyetin maddî eserleri, semereleri de çok olur. Bu medeniyetin karakteristik vasfı hayatta egoizmi hakim ve nazım olması şeklinde tecelli eder.

Bugünkü medeniyet işte bu mahiyettedir. Bu sebeptendir ki bugünkü Avrupa'lılar medeniyet için kendi ölçülerine göre bir formül tesbit etmişlerdir. Bu formüle intibak etmeyen insanları barbar telâkki ve bunları her türlü muameleye lâyük addederler.

Avrupalı bir alim bir kitabında, Cenubî Afrika'da ölmüş şehirlerden bahsederken «Avrupa'lılar, başka ırkların medeniyetlerini kendi ölçüleri ile yani maddî konforlarla ve sanattaki terakkiyat ile ve hayatın diğer ameli ve maddî cihazları ile ölçerler ve bu suretle müşterek bir hataya düşerler» der. Bu fikirleri yukarıdaki hükümümüzün bir ifadesi olarak telâkki edebiliriz.

Bir medeniyetin hayatiyeti, intişar ve istikrar kabiliyeti, o medeniyetin sahibi olan milletin bünyesinden doğmuş yani o milletin malı olmasına, veyahut diğer bir milletten kendisine intikal etmiş yani müstear bir medeniyet olmasına göre değişir.

Kroki — 7

Maden kültürünün doğuşu ve yayılışı

Bunlardan birinci mahiyetteki medeniyetin intişar kabiliyeti fazla olur. Böyle bir medeniyet kolaylıkla değişmez ve zeval bulmaz. İkinci mahiyetteki medeniyette ise esas, şekilden ibarettir. Binaenaleyh köksüzdür. Bu çeşit medeniyette istikrar olamaz. Şeklini ve vaziyetini çabuk değiştirir. İntikal kabiliyetini haiz değildir, hayatiyetini çabuk kaybeder. Şu halde milletlerin medenî mevkileri ve kabiliyetleri tayin edilirken kullanılacak ölçüler yukarıda arzettiğim esaslara göre tesbit olunmadıkça doğru bir hükme varmak mümkün değildir.

A — Kafkas medeniyetinin mahiyeti

Şimdiye kadar Kafkasya'da bulunmuş olan kültür eserleri henüz Kafkas medeniyetinin mahiyetini bütün şümülü ile tesbite kifayet edecek keyfiyet ve kemiyette değildir. Çünkü Kafkas medeniyeti hangi seviyeye kadar yükselmiş, ne vakit ne suretle inkıza uğramıştır; henüz bunları tesbit edecek bilgilerle mücehhez bulunmuyoruz. Çünkü şimdiye kadar bulunmuş olan eserler ekseriyetle mezar muhteviyatıdır. Bu eserlerin en yenileri de Milattan evvel iki bin, iki bin beşyüz senelerine aittir. Belki daha sonraki zamanlara ait eserler de vardır. Fakat, dile, yazıya dair eserler, meskûn yerler henüz meydana çıkarılamamıştır. Bu gibi eserlerin de Kafkas topraklarında gömülü bulunduğu muhakkaktır. Ancak bunlar elde edildikten sonradır ki Kafkasya'nın tarihi hakkında kati temeller atılabilecektir.

Bununla beraber bugünkü arkeolojik vaziyetten istidlâlen bu memleketin medeniyeti hakkında umumî bazı hükümler vermek ve bu hükümlerin neticelerini aşağıdaki tarzda ifade etmek mümkündür:

Dünyanın medeniyet kaynağı olarak tesbit edilmiş olan Nil Havzası, Mezopotamya, İndus, Girit, Küçük Asya, Kafkasya, İran muntakalarını ihtiva eden sahadaki kültür hareketlerinde Kafkasya umumiyetle bir irtibat vazifesi görmüştür. Maden kültürü bakımından ise Kafkasya mihrak ve kaynak teşkil etmiştir. Fîlhakika: (Kroki - 7)

1 — Maden kültürünün Kafkasya'da doğmuş olduğu sabittir. Bu sebeple Kafkas kültürü tekâmül ve inkışaf bakımından kendisine muasır ve mücavir memleketlerin kültürlerinden üstündür.

Kafkas maden kültürü eserleri mahallî hususiyetleri taşımaktadır. Fakat aynı zamanda muasır ve mücavir memleketler maden

kültürleri ile Kafkas maden kültür eserleri arasında benzerlikler vardır. Bu benzerlikler maden kültürünün Kafkasya'dan etrafa intişar ettiğini gösteren kuvvetli delillerdir.

2 — Kafkasya'nın bugünkü arkeolojik vaziyetinin henüz tamamen taayyün etmediği tarihlerde dahi Kafkasya ile alâkadar olmuş bazı ilim adamlarının Kafkasya'nın, medeniyet tarihindeki rollerini şu yolda ifade etmişlerdir:

a) Dil âlimlerinden Benfey, «*Tuna ağzı ile Hazer Denizi arasındaki muntaka, Ari ırkının, medeniyetin ve dilin beşiğidir*» der.

b) Profesör Jorj Montandan ise, «*Hint - Avrupa medeniyetinin bugünkü inkışafından evvelki Avrupa medeniyetini vücuda getirmiş olan unsurların bakiyelerinin Kafkasya'da aranması hayreti mucip olmamalıdır*» der.

Eğer âlimler Kafkasya'nın bugünkü arkeolojik vaziyetini görmüş olsaydılar hükümlerini daha katiyetle ve kuvvetle ifade ederlerdi.

3 — Rene Grose, 1929 basımlı bir eserinde muhtelif vesilelerle Kafkas medeniyetine de temas ve bu medeniyetin garp ve şarkla olan alâkalarını gösteren bazı bilgi unsurlarından bahsetmektedir. Meselâ:

Podgortsa (Dinyaper nehri üzerinde), Mihailofka (Galiçyada), Allenstayn (Avusturya'da) gibi kültür merkezlerinde bulunan eserler ile Kafkas kültür eserleri arasında bir karabet bulunduğunu söylüyor. Bilhassa, Podgortsa'da Kafkas kültürünün tesirini görüyor.

Şarkta ise Altay kültür muntakasındaki insanların Cenubî Rusya'dan giden Hint - Avrupa ırkına mensup olduklarını söylemek suretiyle bu insanların tabiatıyla Kafkas medeniyetini de beraber götürmüş olacağını zımni bir şekilde ifade etmiş oluyor.

4 — Aleksandır Başmakof, Karadeniz Çevresinde Elli Asırlık Etnik Bir Tekâmül isimli ve 1937 basımlı kitabının «*Akdenizlilerin yer altında kalmış medeniyetleri*» başlığını taşıyan fasla aşağıdaki mütalâalarla son verir:

a) İmtidadının kati surette tesbit edilmesi mümkün olmayan fakat takriben Milattan evvel 5 bin ve 2 bin seneleri arasına sıkıştırılabilecek olan bir zaman içinde Kas ırkı bütün Karadeniz çevresini işgal ediyordu.

b) Kasların rakip bir ırk ile karşılaşması Milattan evvel 4 bin ve 2 bin seneleri arasında ve Mısırdan Mezopotamya'ya uza-

nan hudut üzerinde vukua gelmiştir. Kasların bu hatta karşılaş-
tıkları düşman, Samî ırkı mensupları idi.

c) Kasların Hint - Avrupa ırkı ile ilk mücadelesi Milâttan
evvel 3 bin senelerinde başlamış, 2 bin senelerine kadar devam
etmiştir.

d) Denebilir ki Hatusil'in Kadeş'te İkinci Ramses ile, Pri-
yam'ın Truva'da Agamemnon ile yaptıkları muharebeler istisna
edilirse bu mücadeleler nadiren silâhlı bir müsademe halini al-
mıştır.

Binaenaleyh bu iki ırk arasındaki münasebetler soğuk ve ka-
ranlık bir seri mücadeleler halinde cereyan etmiş ve bu mücadelele-
rin tesiri ile Kaslar tedricen nisyanın gölgelerine gömülmüştür. Kas
ırkı gerçi bu suretle tarih sahnesinden çekilmiştir, fakat kanının ve
tradisyonunun izlerini galip unsurların bünyelerinde bırakmıştır.

Hâlâ bu Kas ırkının bakiyelerinden Kafkas ve Pirene Dağlarının
yüksek vadilerinde yaşayan insanların, bu tarihî ırkın izalesi imkân-
sız olan izlerini taşıdıkları muhakkaktır.

Binaenaleyh tarih öncesine ait bir çok meseleleri açacak olan
anahtarların o insanlarda bulunacağı şüphesizdir.

B — Kafkas medeniyetinin sahibi kimdir?

Yapılan son arkeolojik araştırmalar bir taraftan Karadeniz ile
Hazer Denizi arasındaki muntakayı, yani tekml Kafkasya'yı şümül-
tü içerisine alan bir kültürün yaşadığını ve bu kültürün Kafkasya'da in-
kişaf ettiğini göstermekte, diğer taraftan Kafkasya'nın muhtelif
yerlerinde bulunmuş olan arkaik eserlerde görülen benzerlikler de
bu kültürün aynı insan zümresine ait olduğu kanaatini vermektedir.
Bu vaziyete göre mühim olan cihet bu insan zümresinin kim olduğu-
nun tayinidir. Bunu biz hem arkeolojik, hem tarihî devirlere daya-
narak halletmeye çalışacağız.

1 — Son araştırmalarda elde ettikleri neticelere dayanan Sov-
yet alimlerinin en eski zamanlardan beri Kafkasya'nın bir iskân sa-
hası olduğu kanaatine vardıklarından daha yukarılarda bahset-
miştik.

Bu zamanın Neolitik, Magalitik devirlere kadar uzandığını söy-
liyebiliriz. Zaten biz de ilk Kafkas sekenesinin, incimadın çekilmesini
takiben ve Neolitik bir kültürü hamilen cenuptan Kafkasya'ya gir-

miş olduğunu, bunların muahharen şimalden gelen Nordik, Proto-
nordik unsurlarla birleşerek bugünkü asıl ve eski Kafkas milletini
teşkil ettiklerini söylemiştik. Son araştırmaların neticeleri de bu ka-
naatleri teyid edecek mahiyettedir.

O halde Kafkas medeniyetinin sahiplerinin işte bu eski Kafkas
sekenesi olması lâzımdır. Acaba bu eski sekene ile bugünkü asıl Kaf-
kaslılar (Adige - Abhaz, Çeçen - Lezgi, Gürcü) arasında bir münase-
bet ve irtibat var mıdır?

Maykop'da bir mezarda bulunmuş olan kama ile bileği taşı bu
dâvanın halline hizmet edecek mühim malzemedir.

Bu malzemeyi kıymetlendirmek için arkeologların şu mütalâa-
larını gözönüne alalım. Arkeologlar diyorlar ki:

*O zaman ölenlerin hayatta sevdikleri ve kullandıkları bütün
malzeme kendileri ile beraber gömülürdü. İşte bu kama ve bileği
taşı da bu suretle gömülmüş ve bugün bulunmuştur. Bundan
baska bu mezar muhteviyatı olan malzeme bakır devrine müsa-
diftir. Kafkasya'nın bakır devrinin ise Sümer'den evvel olduğu
kanaati galiptir.*

Bu mütalâalar bulunan kama ve bileği taşının değerini ve eski-
liğini tayin etmektedir. Yani bunlar Sümer'den evvelki devreye ait-
tir ve medfun olan kimse bunları hayatında aziz ve lâzım telâkki et-
miş ve binaenaleyh kendisi ile beraber gömdürmüştür.

Arkeologların tarifine göre bulunan kama esas olarak bugün
dahi Kafkaslıların kullandıkları kamaya benzemektedir.

Bileği taşına gelince, Kafkaslılardan başka bellerinde bileği ta-
şını taşımış herhangi bir millet göstermek kolay değildir. Bugün
Kafkaslıların kemerlerinde asılı olarak taşıdıkları altın ve gümüşten
yapılmış süslerin adı bileği taşıdır. Bu isim bütün eski Kafkas kabi-
lelerinde müşterektir. Şu halde bu süsler vaktiyle belde taşınmış olan
bileği taşı temsil etmektedir. Nasıl ki halen ordularda kullanılan
yaver kordonlarının uçlarındaki maden parçaları vaktiyle taşınmış
olan kalem temsil eder.

O halde bu malzemeyi, bugünkü Kafkaslıları en eski Kafkaslı-
lara bağlayan ve bunların birliklerini tebarüz ettiren bir delil olarak
kabul etmek lâzımdır.

2 — Aşağıdaki mütalâalar da bugünkü Kafkaslıların en eski
Kafkaslıların bakiyesi olduğuna bir müeyyide teşkil eder.

Malûmdur ki coğrafi ve tabii inkişafların neticesi olarak vukubulmuş olan muhaceretlerin dalgaları Kafkasya'nın üzerinden geçerek değil, fakat Kafkasya'ya temas ederek cereyan etmiştir. Bundan başka Kafkasya'ya teveccüh etmiş olan istilâ kuvvetleri de Kafkas dağlarının menaatları (mânilikleri) karşısında kırılmıştır. Bu suretle Kafkasya'nın asıl sekenesi istilânın kahir tesirlerinden ve muhaceret dalgaları ile karışmaktan masun kalmıştır. Bu sebeptendir ki Kafkasya'nın bütün topraklarının herhangi bir millet tarafından istilâ edilmiş olduğuna ve herhangi bir milletin devamlı hâkimiyeti altında kaldığına dair, tarihlerde henüz bir kayda tesadüf edilememiştir.

Aynı zamanda bugünkü Kafkaslılar da kendilerinin Kafkasya'daki eskiliklerine dair olan ananeleri o kadar kuvvetlidir ki bu ananeler muvacehhesinde bugünkü Kafkaslıların sonradan Kafkasya'ya gelmiş olduklarına hükmetmek mümkün değildir. Mevcut ananelerden aşağıdaki iki tanesi bilhassa zikre değer:

1) Bugünkü Kafkaslılarda kendileri Kafkasya'ya girdikleri zaman alınlarında tek göz bulunan devlerle mücadele ettiklerini ve memleketi bunlardan aldıklarını söylerler. Bu anane ile Kafkaslılar Kafkasya'ya girdikleri zaman şimdiki insanlara benzer mahlûklara tesadüf etmediklerini ifade etmiş oluyorlar,

2) Bilhassa Garbî Kafkasya'da bir şiir vardır. Bu şiirden alınmış olan birkaç mısraın mânası şudur:

Arzın tamamen taşallûp etmemiş olduğu bir devirde, sema ise henüz teşekkül etmişken, Oşamahuve (Elbruz Dağı) bir karınca tümseği yüksekliğinde, Kuban Nehri ise küçük bir çocuğun atlayabileceği bir genişlikte iken ben kır atımla Kurey Ovasında cevelân ederdim...

Bu şiir Kafkaslıların, Kafkasya'daki eskilikleri ile beraber aynı zamanda çok eskiden jeoloji, coğrafya, heyet ilimleri hakkında bazı bilgiler ile mücehhez olduğunu ve nihayet bugünkü Kafkaslıların, eski Kafkaslıların vârisi olduklarını gösterir.

3) Kafkas medeniyetinin sahibini tayin için deliller aranırken, bugünkü asıl Kafkaslıların ferdi ve içtimai vasıflarını da tetkik etmek faydalı olur.

Yukarıda işaret edilmiş olduğu veçhile, bu medeniyetin maddî olan eserleri o medeniyetin sahibi olan insanların bir takım vasıflarından doğmuştur. Medeniyette esas ve müessir olan da işte bu vasıflardır. Binaenaleyh bu vasıfları tetkik etmek suretiyle müessirden

esere yani vasıftan maddeye intikal etmiş oluruz. Bu takdirde şu neticeyi elde etmemiz lâzımdır:

Kafkasya'nın ve Kafkaslıların son zamanların irfan ve umran cereyanlarından tamamen istifade etmek imkânını bulamadıkları malûmdur. Buna rağmen Kafkaslılarda görülen vasıflar dünyanın dikkat ve takdirini çekmektedir. Filhakika bu vasıflar çok asil bir kalbin, çok işlek ve işlemiş bir dimağın mahsulü olduğu gibi, Kafkaslılarda görülen çok muntazam ve temiz, çok konforlu ve inzibatlı yaşayış da ancak bu gibi vasıflardan doğan kabiliyetlerin ve mesleklerin neticesi olabilir.

Şu halde bu durumu nasıl izah etmeli?

Bunun tek izahı şu olabilir. Bugünkü Kafkaslılar zamanının çok sağlam ve derin bir medeniyetinin varisleridir. Fakat o medeniyetin maddî eserleri inkiraz bulmuştur. Şimdi ise o medeniyeti vasıfları ile hâlâ yaşatmaktadırlar.

İnkiraz bulmuş olan o eserlerin bakiyeleri ise meydana çıkarılmaktadır. Birbirinden binlerce sene ayrı kalmış olan Kafkaslıların medenî vasıfları ile medenî eserleri bugün aynı topraklarda karşılaşmakta ve birleşmektedir. Acaba bugün inkiraza yüz tutmuş ve son günlerini yaşamakta olan Kafkaslılar bu eserlerine bakarak kendilerini anlıyacıklar ve tophyacıklar mıdır?

Acaba ilim ve medeniyet dünyası, eserle müessirin bu hazin telâkisinin vücutte getirdiği sahne karşısında bir hassasiyet gösterecek mi?

Acaba yine o ilim ve medeniyet, tarihin ve tarih öncesi devirlerin vediası olan Kafkaslılar için bir hak ve hayat ve beka tanımak suretiyle, bugünkü medeniyetin üzerinde maziye karşı vecibei şükranını ifa edecek midir?

III. F A S I L

KAS KAVİMLERİNİN ETNOLOJİK VE POLİTİK TEKAMÜL VE İNKİŞAF HAREKETLERİ

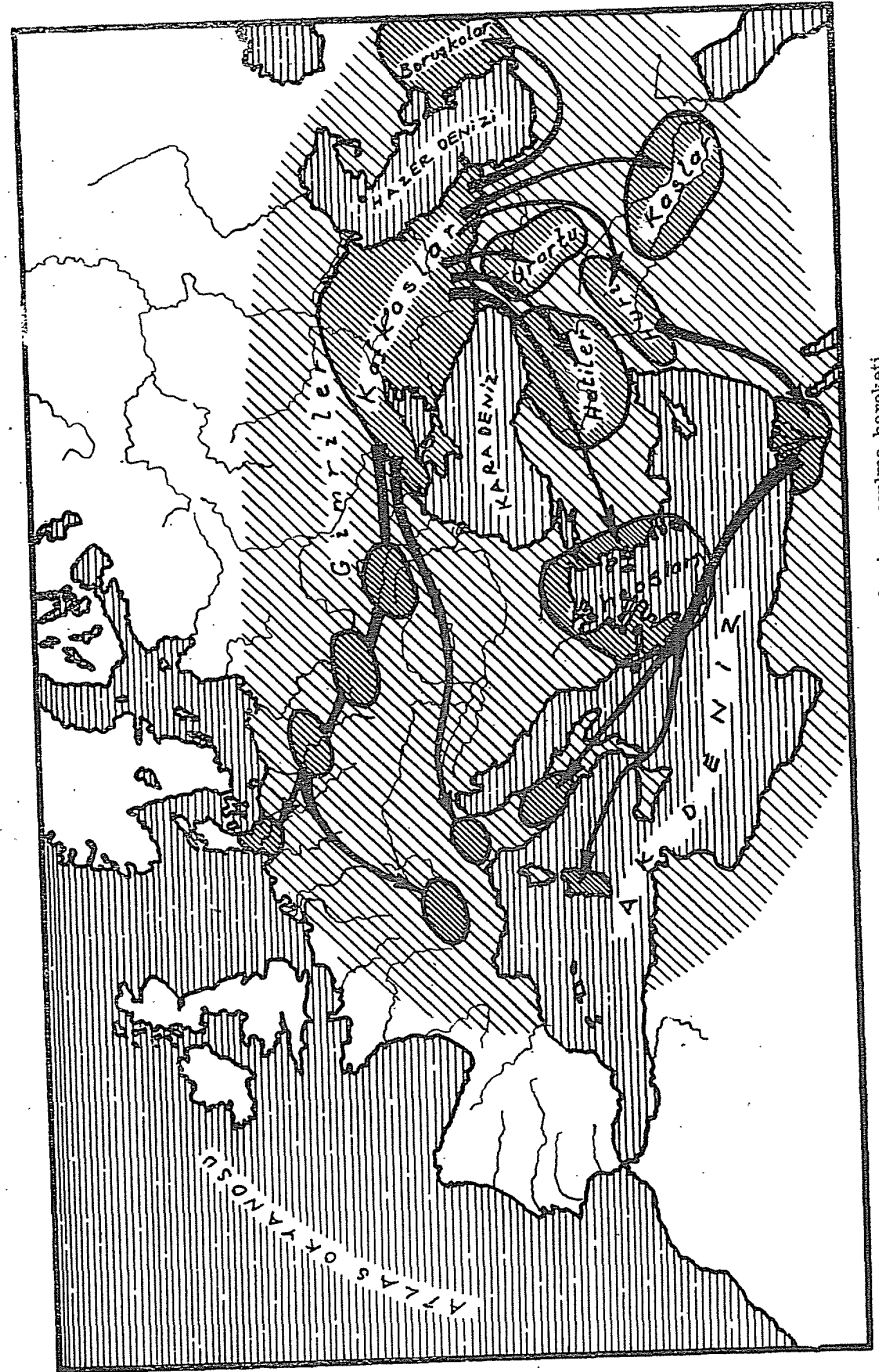
Buraya kadar Kas halkının gruplanma hareketlerinden ve bu meyanda Kafkas Kaslarının etnik hüviyetinden bahsetmiş bulunuyor ve bu hüviyetin tesbiti hususunda tarih öncesi (Prehistorik) devirler için kuvvetli sayılan esaslara ve delillere dayandığımızı sanıyoruz. Buna rağmen tarihin bu kısmı henüz müphemiyetini muhafaza etmektedir. Fakat biz bu müphemiyeti vücade getiren perdenin kaldırılmasını ve vaziyetin daha ziyade açıklanmasını temin edecek bazı bilgi elemanlarının elde edilmesini mümkün addediyoruz. Kas isminin medlulünün iyi incelenmesi işinin bu aydınlatıcı elemanlardan biri olarak ele alınmaya değer bir kıymet taşıdığı kanaatindeyiz. Bunun için Kas ismini, menşesine Kafkasya'ya münhasır kalan dar mânasiyle değil, fakat bu ismi büyük bir etnik varlığı ve geniş bir coğrafi muhiti içerisine alan engin mânası ile tetkik etmek lâzımdır. Bu takdirde bu ismin Karadeniz'in şimal ve cenup muntakaları ile Akdeniz çevresini ve Avrupa'nın şimali garbisini kavrayacak bir medlulü olduğu görülecektir. Böyle bir kanaat ve ölçü ile yapılacak tetkiklerde Gimrilerle Hatilerin birinci plânı işgal edecekleri tabiidir.

Arkeolojik, jeopolitik esaslara dayanan aşağıdaki üç malûmat, bu mevzuun tetkiki için fon teşkil edecek bir kıymettedir:

1 — Son zamanlarda Karadeniz havzasında arkeolojik araştırmalar için ciddi gayretler sarfedilmiş, bu sayede tarihin bu havzayı alâkadar eden kısmında mühim inkışaflar görülmüştür. İşte bu inkışafların neticesi olarak, bir taraftan Hati Devletinin mahiyeti oldukça aydınlatılmış, diğer taraftan Gimrilerin varlığını ve tarihî bünyesini tebarüz ettiren ana hatlar tesbit olunabilmıştır.

2 — Jeolojik sebepler dolayısıyla Anadolu'nun iskâna müsait bir hal alması nisbeten geç vâki olmuştur. Bu sebepler Anadolu'nun eski coğrafyasından bahseden bir eserde anlatılır:

Kroki — 8

M. E. 3000 - 2500 senelerinde Kafkasya'dan harice yayılma hareketi

Tarih zamanlarına oldukça yakın devirlerde yanardağ hâdiseleri ve teressübat hareketleri yüzünden Anadolu iskâna gayri müsait bir halde bulunuyordu. Bunun neticesi olarak, Karadeniz şimalinde ve Trakya'da nüfus başka yerlere intikal etmeğe mecbur olacak kadar bir kesafet kazandığı halde Anadolu ancak birkaç göçebe kabilenin cevelângâhı vaziyetinde bulunmakta idi.

3 — Anadolu'nun yukarıki jeolojik vaziyetinin, Kafkasya'da nüfus kesafeti hâsıl olmasını intaç etmesi mümkündür. Bundan başka coğrafi vaziyeti itibariyle Kafkasya'nın Karadeniz'in şimal ve cenup muntakaları arasında bir irtibat vasıtası ve kültür kanalı olmak vazifesini gördüğü şüphesizdir.

Bu iki halin Kafkasya'da hayat şartlarının ve kültür eserlerinin daha erken inkişaf etmesi neticesini vermesi mümkün olduğu gibi nüfus artımı da etnik hareketleri vücade getirebilir. Nitekim:

Milâttan evvel 3000 - 2500 senelerinde Kafkasya'dan harice doğru bir yayılma hareketi olduğu dikkate şayan bir hâdiseler olarak göze çarpar. Filhakika, Protohatiler ve Gimriler gibi bir çok Kafkas kavimlerinin Kafkasya'dan çıkışları takriben bu tarihlere müsa-diftir. Hatilerle Gimriler ve Hatilerden müfrez olması muhtemel Urartular ve Babil Kasları yerleştikleri yerlerde müstakil birer varlık sahibi olmuşlardır. Bunlardan başka bazı Kafkas unsurları da Mısır'a ve Yunan topraklarına kadar uzanmışlardır. Garbe doğru yayılan bu unsurlardan Ege muntakasına gelenlerin Yunan tarihinin Akheos devresini vücade getirmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. (Kroki - 8).

Bu izahlara göre, Kas camiasını vücade getiren unsurların iki gruba ayrılması lâzım gelecektir.

Birinci grup: Kafkas menşeli Kaslar, Gimriler, Hatiler, Urartular, Babil Kasları, Akheoslar, Şardanlar bu grubu teşkil eder.

İkinci grup: Yukarıdaki kavimlerin dışında kalan Kaslardır ki Akdeniz, Mısır ve Mezopotamya Kasları bu grubu vücade getirir.

Bu iki grup arasında da irtibatlar, münasebetler vardır. Fakat birinci grubu teşkil eden unsurlar arasındaki münasebet ve irtibatların daha kuvvetli olduğu şüphesizdir.

İşte biz müteakip tetkiklerimizi yukarıda tesbit edilmiş olan malûmatın ışığı altında yapacağız.

I — GİMRİLER (KINIRGÖZLER)

Son zamanlara kadar Gimrilerin varlığı ve etnik hüviyeti Yunan muharrirlerinin verdikleri ve bazan da mitolojik (efsanevi) bir kisve içerisinde gösterdikleri müphem malûmata dayanıyor, binnetice Gimriler muammalı (enigmatique) bir kavim telâkki ediliyordu. Fakat Kafkasya'da ve Cenubi Rusya'da ve Avrupa'nın şimal muntakalarında yapılan arkeolojik araştırmalar neticesinde Gimrilerin varlığı ve hüviyeti oldukça aydınlatılmış ve bu kavim muamma olmak vaziyetinden kurtarılmıştır. Binaenaleyh bundan sonra Gimrilerin varlığı ile değil, fakat bu varlığı vücade getiren etneolojik bünyesinin meydana çıkarılması ile meşgul olabileceğiz. Ancak bu hususta tafsilâta girişmeden evvel bu kavmin meydana çıkarılabilmiş olan varlığının ana hatlarını gösterir bir tablosunu çizmeğe çalışacağız:

1 — Gimrilerin varlığından ancak Neolitik devrinin sonundan itibaren olan kısmı aydınlatılabilmektedir. Bu kısım şimdi tarihe intikal etmiş bulunmaktadır. Gimrilerin Neolitik devri Milâttan evvel 3000 sene olarak tahmin edilmektedir. Fakat yeni arkeolojik araştırmalarla elde edilmiş ve edilmekte olan neticeler bu tahmine intibak etmemektedir. Bilhassa Kafkasya'da Neolitik devri muntahasının daha uzak tarihlere çıkarılabileceğini göstermektedir. Gimrilerin bu uzak devreye ait olan varlığı Kafkasya'da görülmektedir. Buna mukabil Gimrilerin Cenubi Rusya'da görünme ve yerleşmeleri Eneolitik (yani Taş ve Maden kültürlerinin karışık olarak kullanıldığı zaman) devrine rastlamakta ve bu devrin de Milâtan evvel 2500 senesine tekâbül ettiği tahmin edilmektedir.

Bu vaziyetten Gimrilerin daha evvel Kafkasya'da yaşadıkları neticesinin anlaşılmaması mümkün değildir.

2 — Gimrilerin Eneolitik kültürünü tesbit için üç arkaik ocak esas tutulmaktadır.

Garpte Elbe Nehri üzerinde **Unetice**.

Yukarı Volga üzerinde **Fatiyanovo**.

En zengin ve en eski diğer Gimri memleketlerinin inkişafı için kaynaklık vazifesini görmüş olduğu muhakkak telâkki edilen üçüncü ocak da Kuban havzasıdır.

Kuban'da bulunan eserlere göre Gimrilerin burada tam bir ma-

den kültürü safhasına girdiği ve bu safhada da oldukça mühim bir inkişaf gösterdiği anlaşılmaktadır.

3 — Gimriler, nihayet Şarktan gelen Arî ırkının İran familyesine mensup olan İskitler'in darbesi ile Milâttan evvel 1500 senesinde inhilâl etti.

Bunu büyük bir hâdise olarak kaydetmek lâzımdır. Çünkü bu hâdise Karadeniz şimalinde Kas kavimlerini ve Kas memleketlerini şarka karşı örten bir kuvvetin yok olması ve binaenaleyh şarktan gelecek akın ve muhaceret dalgalarına garp kapısının ve yolunun açılması demektir.

Yukarıda saydığımız üç nokta, Gimriler'in, arkeolojik araştırmalar neticesi olarak elde edilen eski kültür eserleri, bu kavmin tarih sahnesine girişmelerini ve inhilâl edişlerini tesbit için birer tutamak teşkil ederler. Şimdi bu tutamlara dayanarak Gimriler'in etnolojik ve politik hüviyetlerini meydana çıkarmak için tetkiklerimizi biraz genişletmek istiyoruz ve bu tetkiklerimizle Gimrilerin kim olduklarını ve menşelerini, işgal ettikleri sahaları ve siyasî bünyelerini, tarih sahnesinden çekilişlerini ve akibetlerini tesbit etmeye çalışacağız.

GİMRİLER'İN MENŞEİ VE KASLARLA MÜNASEBETİ

Gimriler'in menşei hakkında yürütülecek mütalâaların temeli olmak üzere Kafkas ırkının ilk yayılma hareketlerinin cenuptan şimala intikal etmek suretiyle başladığı esası, Garbî Asya ve Avrupa'nın Arî öncesi (Preariyen) sekenesine dair biraz yukarıda verilen malûmatı gözönünde bulundurmak lâzımdır.

Tufanı müteakip insanların, Hazreti Nuh'un üç oğlundan ve bu meyanda Kafkas ırkının Yasefden tüşemiş olduğu umumî bir kanaat olarak yaşamaktadır. İlmî esaslarla da telif edilmiş olan bu kanaatlere istinadendir ki Garbî Asya ve Avrupa'nın Preariyen sekenesine Yafetik ırk denmiştir.

Yafes'in ahfadını gösteren bir de Yafetik secere vardır. Bazı milletler kendilerini bu secereye bağlamak isterler. Bu sebepten bazı milletlerin araştırmaların ve buluşlarına göre bu Yafetik seceredeki ilimlerin bir çoklarında değişiklik görülür. Fakat bu isimler arasında hiç değiştirilmeyen birkaç isim vardır. O da:

Bizzat Yafes'in oğlu Gomer, Gomer'in oğlu Torgom, Torgom'un oğlu Tiras'dır.

Bazı kavimler kendilerini Torgom, bazıları da Tiras vasıtasıyla Yafetik secereye bağlamak, bu suretle bu secerede bir kardeşlik camiası vücade getirmek isterler.

Tevratta da Gomer, Yafes'in oğlu; Küçük Asya ve Kafkasya'da Gomer'in memleketi olarak gösterilmektedir.

İşte hep bu esaslara dayanılarak yapılan tetkikler neticesinde Gimri etnik adının Gomer adından başka bir şey olmadığı hükmüne varılmış ve bu hüküm ilmi bir esas olarak yerleşmiştir. Şu halde siyasî hüviyetini Kafkasya'da kazanmış ve göstermiş, bu hüviyetiyle tarihe geçmiş olan Gimriler'in cenuptan gelerek Kafkasya'da yerleşen beyaz ırkın ilk kademelerinden olması lâzım gelir.

Binaenaleyh, Gimriler Kafkasya'nın asıl sekenesindendir. Yani Paleokokazien bir unsurdur.

Bu izahatan Gimriler'in varlığının yalnız Kafkasya'ya inhisar ettiği mânası çıkarılamaz. Anadolu'da hattâ Avrupa'nın bazı yerlerinde tesadüf edilen Gimri unsurları bu kavmin siyasî bir hüviyet kazanmamış olmakla beraber başka yerlerde de yaşadıklarına delâlet eder.

Kaslarla Gimriler arasındaki münasebete gelince:

Yafetik ırka aynı zamanda Alarudiyen veya Kasiyen denildiğine biraz yukarıda temas edilmiş, bu isimler hakkında izahat verilmiş idi. Bu sırada Yafetik tâbirinin kitâbî (Biblique) olduğu Alarudiyen adlarının ise medlulleri için daha mahdud ve objektif bulunduğu söylenmişti.

Şunun da tebarüz ettirilmesi lâzımdır ki gerek Kas ve gerekse Alarudiyen isimleri Gimri adına nazaran daha şumullü bir mânâ ifade etmektedir. Bu itibarla Gimriler Kas camiasının bir unsurudur. Coğrafi ve etnik vaziyetler, tarihi hâdiseler gözönüne getirildiği takdirde Gimriler ve Kirkaslar'ın Kas camiası içinde birbirine çok yakın, bir tarihçinin dediği gibi kardeş veya amca çocukları vaziyetinde bulundukları anlaşılabacaktır. Hattâ Kirkas ve Gimri adları arasında etimolojik bir birlik görenler de vardır.

Bu bahisteki müteakip mütalâalarımızın da bu hükmü teyit edecek delâletleri ihtiva ettiği görülecektir.

A — Gimler'in kim oldukları ve menşeleri

Şimdiye kadar elde edilmiş ve tesbit olunabilmiş olan gerek arkaik eserler ve gerekse mevki ve etnik isimler Gimriler'in bütün ke-

safetleri ile Kafkasya ile Kırım Yarımadasında yaşamış olduklarını göstermektedir.

Eneolitik kültür devri Cenubî Rusya'da Milâttan evvel 2500 - 1100 senelerine tesadüf ettiği halde Kafkasya'da bu devrin daha çok eski olduğu anlaşılmaktadır. Hattâ bu devirde Kafkasya maden kültürüne intikal etmiş ve bu kültürde de yüksek bir tekâmül göstermiş bir halde idi. Aşağıdaki tarihî vaka da bu hükmü teyit edecek mahiyettedir:

Milâttân evvel takriben 2500 senelerinde Dinyeper Nehri kenarında Tripoliye'de çok dıhlı bir seramik ve ziraat kültürü görülüyor. Fakat bu kültür birdenbire kayboluyor. Bu kültürü yok eden kimdir?

Tarih bakımından mühim olan bu hâdiseyi Gimriler hakkında çok esaslı tetkikler yapan Aleksandr Başmakof şöyle izah ediyor:

Tripoliye kültürünün sahibi İslavların cediti olan ve Neures ismini taşıyan bir kavim idi. Bunları Tripoliye'den çıkaran ise, öncüsünü Gimriler, artcısını Kirkaslar (Çerkesler) teşkil eden Kafkaslıların akımı idi.

Bu hâdiseye göre Gimriler'in Karadeniz şimaline yayılmaları ve burada yerleşmeleri hareketi garpten gelerek değil, bilâkis Kafkasya'dan çıkmak suretiyle vâki olmuştur ve bu hareket yalnız Gimriler'e inhisar etmemiştir. Gimriler'i Kirkaslar (Çerkesler) takip etmiştir.

İşte bu vak'a bizi şu hükümlere götürebilir: Gimriler Kas kavimlerinden bir Kas unsurudur.

Şu halde **Gimri - Kirkas** dualitesi de bu unsurun kökünü teşkil eder. Aşağıdaki bilgiler bu hükmün müeyidesi olacak mahiyettedir:

1 — 4000 sene gibi uzun bir tarihin çeşitli darbelerine ve ihanetlerine rağmen Kırım ile Kafkasya'da safveti muhafaza edilmiş bir kan birliğini haiz bir millet yaşadığını bugün dahi Kırım ve Kafkasya'da görmek mümkündür. Yalta Dağlarında oturan bugünkü Kırım-lılar bu birliğin canlı örnekleri ve misalleridir.

2 — Bu bakımdan Gimriler'in idare merkezlerinin Kırım'da veya Kafkasya'nın Taman Yarımadasında bulunduğu anlaşılmış ve kabul edilmiştir. İhtilâf, bu merkezin Kerç boğazının şark veya garp tarafında mı bulunduğuur.

Bazı muharrirler Gimriler'in idare merkezlerini bugünkü Kerç mevkiî olduğu hükmüne varmışlardır. Bunlara göre bu Kerç ismi ile

Kerç, Kirkas isimleri bir asıldandır. Bir çok istilâcılarını değiştirmeye çalıştıkları ve değiştirdikleri bu Kerç isminin 2000 sene sonra tekrar dirilmesi ve bugün dahi yaşaması hazin bir hâdiseler olarak telâkki edilmektedir.

Gimriler'in merkezlerinin Kafkasya'nın Taman Yarımadasında ve Azak Denizinin cenup kıyısında bugün Teymiruk denilen, fakat hakikatte ismi Kemirguyay olan mevki olduğunu ileri sürenler de vardır. Bu iki mevkidenden (Kerç, Kemirguyay) hangisi olursa olsun, merkezin bugünkü Kerç Boğazının yakınında ve civarında bulunduğu sabit olmaktadır. Bu vaziyet de Kerç Boğazının iki tarafında aynı millet yaşadığını gösterir.

3 — Bugün dahi yaşayan ve ehemmiyetle gözönünde tutulması lâzım gelen bazı etnik ve mevki isimleri vardır.

Meselâ:

a) Kafkasya'da bir Kemirguyay kabilesi olduğu gibi yukarıda da temas edildiği veçhile Azak Denizinin cenup sahilinde de Kemirguyay mevkiî vardır. Kemirguyay kabilesinden bazı kısımlar bugün dahi Türkiye'de yaşamaktadır.

Aynı zamanda Dağıstan'da da Gimri köyü vardır. Bu köy Şeyh Samil'in maskatı re'sidir.

b) Gimriler'den olduğu tesbit edilen And kelimesi kabilesi ve mevki ismi olarak halen Dağıstan'da ve Kuban'da yaşamaktadır.

c) Proto - Kırım'lılar (Eski Kırım'lılar) da **Tor, Torit** isimleri vardır. Bu isim aynı zamanda bir Kirkas kabilesinin ismi olarak yaşamıştır. Bu kabilenin varlığına izafeten bugünkü Nevorosiski (Tupse şehirleri Karadeniz şehirleri arasındaki Karadeniz sahiline Tor sahilleri (Kot-Detoret) denmiştir.

B — Gimriler'in işgal ettikleri sahalalar

Arkaik eserler bakımından Gimriler'in, sıklet merkezleri Kafkasya ve Kırım'da olmak üzere, Volga Nehri ile Elbe Nehri arasında yaşadıkları anlaşılmaktadır. Fakat gerek arkaik eserler ve gerekse mevki isimleri Gimriler'in işgal ettikleri yerlerin bu sahaya münhasır olmadığını göstermektedir.

Yutland Yarımadasında **Cimbri** adında bir kavim görülüyor.

Alimlerce bu kavmin Gimriler'in Avrupa'nın şimali garbisine doğru uzanmış bir kısmı olduğu kabul edilmektedir.

Homer'in mistik bir ifade ile tasvir eylediği dumanlı ve sisli memleketin Baltık Denizi kenarında oturan Gimriler'in memleketi olması ihtimali düşünülemez mi? (*)

Fakat Arî kavimlerinin Avrupa'ya girmeye başlamaları üzerine Tarih öncesi (Prehistorik) Gimri kavmine mensup olan bu şimal unsurlarının bir kısmı Seltleşmiş veya Germanleşmiş bazı kısımları da cenuba sarkarak Gol memleketine girmişler burada eski isimleri-ni **Kimraigis** = **Kimris** şeklinde muhafaza etmişlerdir.

Müteakip devirlerde İtalya'da görülen Gimriler'in ise İskit istilâsı üzerine Karadeniz şimalinden garbe çekilmiş olan **Trer Gimrile-**ri'ne mensup bulunmaları kuvvetle muhtemeldir.

Karadeniz'in cenubunda da Gimriler'e mensup unsurların yaşadıkları muhakkaktır. Bunların başlıcaları: Elâm, Kapado memleketlerinde Paflagonya mıntakasında (Sinop cenubunda) hattâ Hazer Denizinin şarkında yani Maveraünnehirde görülmektedir.

Fakat bunlar İskitler'in darbesi neticesinde Küçük Asya'ya iltica etmiş olan Şimal Gimriler'i ile karıştırılmamalıdır. Bu Cenup Gimriler'i daha çok evvel Kafkasya'dan Küçük Asya'ya ve daha şarka intikal etmiş unsurlardır.

Bilhassa Paflagonya'da oturan ve Sinop mevkiini zaptetmek için Yunan kolonileri ile mücadelelerde bulunmuş olan Gimriler'in, bu mıntakanın otokton sekenesi sayılacak kadar eski oldukları tahmin edilmektedir. Hazer Denizinin şarkındakiler ise Kafkas Kaslarına mensup olan ve **Boruşko**'lar adını taşıyan bir unsurdur. Bu ad, soyadı olarak halen Kafkasya'da yaşamaktadır.

Gimriler'in menşeleri ve işgal ettikleri sahanın vaziyeti hakkındaki bu mütalâaları şöyle bir hükme bağlayabiliriz.

Gimriler'in Kafkas menşeli bir Kas kavmi olduğu subut bulmaktadır. Şu halde Kafkashları Gimri - Kirkas dualitesi ile ifade edebiliriz.

(*) Garbî Kafkasya'da bir şiir vardır. Bu şiir Danzingden çekilişlerini tasvir etmektedir. Bu şiirin Kasların Baltık Denizi ile ilgisini taşıyan eski bir hatıranın ifadesi olması ihtimali düşünülemez mi?

Tarihî hâdiselerin cereyan tarzlarına göre bu Gimri - Kirkas (Çerkes) dualitesinin, şarktan gelen akınlara karşı diğer Kas kavimlerinin bir kalkını rolünü oynadığı görülmektedir.

Kırım, Kafkas memleketleri Gimri - Kirkas (Çerkes) kavminin bir makar ve mihrakı vaziyetindedir. Coğrafi mevkilerine ve tabii vaziyetlerine göre Kafkas ve Kırım memleketleri şimal ve cenup âlemleri arasında bir ittisal ve kanal vazifesini görmüştür. Bu itibarla bu memleketlerde kültür daha çabuk gelişmiş ve yükselmiş, aynı zamanda büyük bir nüfus kesafeti hâsıl olmuştur. Bunun neticesi olarak bu kavim Karadeniz'in şimal ve cenup mıntakalarına yayılmış ve bu mıntakaların Arî öncesi (Preariyen) etnolojik teşekkülüne esas teşkil etmiştir. Binaenaleyh Gimri - Kafkas (Çerkes) kavminin Karadeniz - Akdeniz su koridorunun etrafında yaşamış olan büyük toprak altı, yani varlıkları arkaik eserlere ve bu eserlerin temin eylediği malûmatı dayanan kavimlerin mühim ve mütemmim bir kısmı olduğu şüphesizdir.

C — Gimriler'in siyasi ve idarî bünyesinin mahiyeti

Bu hususta bugünkü prensiplere, ölçülere uygun düşecek malûmat vermek mümkün olmayacaktır.

Bunun için siyasi hüviyetin daha eski zamanlardaki mahiyetini gözönünde bulundurmak lâzımdır. Arkaik devirlere ait söylenecek sözler çok kerre istidlâl you ile elde edilen esaslara dayanır. Gimriler hakkında da aynı tarzda hareket etmeye mecburuz. Bunun için muhtelif mevzular içerisinde tesadüf edilen müteferrik bilgilerden, malzemelerden istifade edilmek suretiyle Gimriler'in siyasi bünyesinin ana hatlarını tesbit etmeye çalışacağız.

1 — Prehistorik devirlerde Gimri adını taşımış olan bir devlet yaşamıştır. Bu devlet Kafkas Dağlarının ve Karadeniz'in şimal mıntakalarını ihtiva eden bir sahada hükümrân olmuştur.

Greko - Romen devresine ait olan vesikalardan Gimriler'in iki grup halinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Karadeniz'in şimalindeki Gimriler **Trer** adını taşıyan ayrı bir grup teşkil ediyorlardı. Buna mukabil gerek siyaset ve medeniyet ve gerekse nüfus, kuvvet ve nüfus kesafeti itibariyle Gimriler'in sıklet merkezi Kafkasya, Kırım mıntakasındaydı.

Karadeniz'e, Azak Denizine ve bu iki denizi birbirine bağlayan Bosfora **Gimri Denizi**, **Gimri Bosforu** denmesi her halde bu devletin üstün bir varlığı haiz olmasının neticesidir.

Gimri Devletini vücade getiren etnik (kavmi) bünyeyi meydana çıkarmak için Kafkasya'nın, Gimri Devletinin inhilâlinde sonraki siyasî ve etnik vaziyetine çabuk bir göz atmak faydalı olacaktır.

Greko - Romen devresindeki vesikalara göre Kafkasya'nın tesbit edilmiş olan siyasî bünyesi, bu bünyenin bir kavimler federasyonu halinde bulunduğudur ve bu federasyon içindeki bazı unsurların isimleri de zikredilmektedir: **Sindler**, **Dandariar**, **Meotlar**, **Toretler** bu federe unsurlarının başlıcalarıdır.

Gimri devletinin inhilâl etmesi üzerine Gimri ismi de yok oldu. Fakat bu ismin temsil ettiği otorite altında toplanan unsurların çoğu yine yerlerinde kaldılar ve başka nam altında yaşadılar.

D — Gimriler'in mağlûbiyetleri, Gimri devletinin inhilâl etmesi

Buraya kadar Gimriler hakkında verilmiş olan malûmat gözönüne alınırsa Gimriler'in yaşadıkları sahada yalnız Gimriler'in değil, fakat bir Gimri - Kirkas (Çerkes) camiasının yaşadığı kolaylıkla anlaşılabacaktır. Binaenaleyh Gimri - İskit mücadelesini Gimri - Kirkas (Çerkes) ve İskit mücadelesi olarak kabul ve bu mücadelenin netice ve tesirlerini böyle bir ölçü ile tetkik etmek lâzım gelecektir.

Bundan başka bu Gimri - Kirkas (Çerkes) ve İskit mücadelesi basit ve münferit bir hâdise telâkki edilmemelidir. Bu hâdise, Karadeniz'in şimalinden Basra körfezine kadar uzanan geniş bir cephe üzerinde uzun zamanlardan beri cereyan etmekte olan Kas - Arî mücadelesinin bir şimal safhasını teşkil etmektedir. Bu itibarla bu mücadelenin neticeleri tarihin çok mühim bir dönüm devresi olacak bir mahiyet taşımaktadır. Bu mücadele Milâttan 1500 sene evvel Gimriler'in mağlûbiyeti ve Gimri Devletinin inhilâli şeklinde tecelli etmiştir. Bu mağlûbiyetin neticesinde Gimri adını taşıyan siyasî teşekkül yok olmuştur ve bu suretle Asya - Avrupa şimal yolu şarka karşı açılmıştır. Gimriler'in şarktan gelen ve İran Arî'lerine mensup olan İskitler'le yaptıkları muharebe ve mücadelelerin cereyan tarzları hakkında tafsilâtlı malûmat temin edecek bir kaynak henüz bulunmuş değildir. Biz ancak Gimriler'in inhilâl edişlerinin şeklini gösterecek ana hatlardan bahsetmekle iktifa etmek mecburiyetindeyiz.

Buna göre uğradıkları mağlûbiyet neticesinde Gimriler iki gruba ayrılmışlardır:

1 — Gimriler'in Trer adını taşıyan Karadeniz şimalindeki grubu garbe çekilmiştir. Bu muntakadaki Gimri halkının İskitler'le mücadeleye girişmek istemedikleri, hattâ *Vatanda ölmek halk ile vatan dışına kaçmıya müreccaktır* diye mücadeleye girişmek için ısrar eden krallarını ve kral taraftarlarını öldürdüklerini, bu suretle başsız kalan halkın da garbe çekildikleri anlaşılmaktadır. Bunlar İtalya'da Etrüskler'e karışmışlardır. Öldürülen Gimri hükümdarlarının mezarları Dinyester Nehri kenarındadır. Bu mezarlar meydana çıkarıldığı takdirde Gimri tarihini aydınlatacak kıymetli malzemeler ve bilgiler elde edileceği ümidi beslenmektedir.

2 — Gimriler'den diğer bir grup Karadeniz'in şark kıyılarından cenuba çekilmişler ve Küçük Asya'ya intikal etmişlerdir. Bunlar Milâttan evvel (1500 - 616) senelerine kadar yani tahminen dokuz asır Küçük Asya'da yaşamışlar, nihayet 560'da Lidya hükümdarı Alyat'ın ağır darbesinin tesiri ile yok olmuşlardır.

Gimriler dokuz asırlık bu müddet zarfında Küçük Asya'nın bir çok mücadelelerine karışarak bu memleket sekencesinin mukaddarına müessir olmaktan hâlî kalmamışlardır.

Meselâ Gimriler 719'da Asurî (Sargun) ve Urartu muharebelerine karışmışlar, Sargun tarafını iltizam etmek suretiyle Asuriler'in galebesini temin etmişlerdir.

Fakat 677'de Asur hükümdarı **İkinci Sargun**, Gimriler'in bu yardımlarını unutarak onlara karşı taarruza geçmiş ve onları mağlûp etmiştir. Fakat Gimriler bu defa da 607'de Medler'e yardım ederek Asuriler'in mağlûbiyetlerini ve Minvan'ın, Medler'in eline geçmesini sağlamışlardır.

Bu suretle Asuriler'in gösterdikleri nankörlüğün intikamını almışlardır.

Gimriler'i idare edenler arasında İran adını taşıyanlar da vardır. Fakat bu adlar fahrî unvanlar mahiyetinde olup asıl adlar yine Anadolu adlarıdır. Meselâ Gimriler'i idare edenlerde **Teuşba** adı görülür. Bu ad ise Van Gölünün Urartucasıdır.

Gimriler'in Anadolu'daki hayatları akıncılık şeklinde geçmiştir. Gimriler bu akınlarını Mısır'a kadar temdit ve teşmil etmişlerdir. Gimriler'in bu suretle Mısır'la münasebet tesis etmeleri **Firavun Pıs-**

mıth tarafından iyi karşılanmıştır. Bu hâdise üzerinde durulmaya değer bir mahiyet arzeder.

E — Gimri devletinin inhilâl ve zevalinden sonra Kafkasya'nın vaziyeti

Gimriler hakkında şimdiye kadar temin edilebilmiş olan bilgiler ve bu bilgilere dayanan kanaatlere göre İskit darbesi neticesinde bu kavim kısmen garbe ve kısmen cenuba çekilerek dağılmış varlığını kaybetmiş ve tarih sahnesinden silinmiştir. Halbuki Rusya'da son zamanlarda oldukça geniş ölçüde arkeolojik araştırmalar yapılmış ve Gimriler hakkında mühim arkaik izler ve eserler elde edilmiştir. Gimriler'in tarihi bu izlerin ve eserlerin sağladıkları ışık altında tetkik edildiği takdirde başka türlü neticelere ve hükümlere varılmaktadır.

Bu netice ve hükümleri biz iki esasa dayanarak izah etmeye çalışacağız.

a — Arkaik eserlere göre:

Kafkasya'da Gimriler'e ait bir çok arkaik eserler zuhur etmiştir. Bunların arasında mevkileri ve tarihleri bakımından aşağıda üç arkaik ocak (Foyer) esaslı bir mâna ifade edecek vaziyet ve kıymettedir.

1 — Kuban'da (Staromışestovka) mevkiinde bulunan ve Milâttan evvel 1300 senelerine ait olan altın plaka ile gümüşten mamûl öküç.

2 — Psıhuabe (Petigork)'de bulunan ve Milâttan evvel 1200 senesine ait olan korugan muhteviyatı.

3 — Koban (Daryal'ın şimalî garbisinde) bulunan Milâttan evvel 1200 - 1000 senelerine ait olan halis bronz eserler.

Bu kültür eserleri, bunların taşıdıkları tarihler ve bulundukları mevkiler şu esasların tesbit edilmesine hizmet etmektedir:

1 — Gimriler'in Milâttan evvel 1500 senelerinde inhilâl etmiş olduğunu biliyoruz, halbuki Kafkasya'da 1000 senesine kadar olan tarihleri taşıyan Gimri eserlerini görüyoruz. Binaenaleyh 1500 tarihlerinde bütün Gimriler garbe ve cenuba çekilmiş olsalardı Gimriler'e ait olan bu eserlerin bulunmaması lâzım gelirdi. Anayurtta kalarak İskitler'e mukavemet eden Gimriler de vardır. 1300 - 1000 senelerine ait olarak görülen eserler işte bu kalanların eserleridir.

Veyahut ötedenberi tekrar ettiğimiz veçhile Gimri - Kirkas (Çerkes) lar aynı camianın birer unsurudur. Bulunan arkaik eserler ve izler de bu camianın müsterek malıdır. Şu halde Gimri unsuru sahnedan çekilmiş ise Kirkas (Çerkes) unsuru camianın eserini yaşıtmıştır.

2 — Bu arkaik vaziyet aynı zamanda Gimri devletinin hükümlerlik sahasına yalnız Kuban havzasından ibaret olmadığını bütün Garbî Kafkasya'yı şumulu içerisine aldığı göstermektedir. Hattâ bu vaziyet daha ziyade aydınlatılır ise Gimriler'in hükümlerlik sahasının şarka doğru genişlemesi ihtimali vardır. Buna göre Kafkasya'nın orta ve şark mıntakalarında bulunmuş olan kültür eserlerinin de Kas kavimlerine ait oldukları kanaati sabit olacaktır.

3 — Bundan başka bulunmuş olan kültür eserler, Gimriler'in Kafkasya'da mütekâmil bir maden medeniyetine yükseldiğini göstermektedir.

Bu yükseliş Gimriler'in, kendi yakın akrabaları, bir âlimin tâbiri veçhile amcaları olan Kirkaslar (Çerkes'ler) vasıtasıyla cenup medeniyeti ile temasta bulunabilmiş ve bu medeniyetin inkişaflarından istifade etmiş olması neticesidir.

b — Tarih ve etnik esaslara göre:

Biz biraz yukarıda Gimri İmparatorluğunun etnik hüviyetinden bahsederken, bu hüviyetin gerek Kafkasya'da ve gerekse Karadeniz şimalinde bir Gimri - Kirkas (Çerkes) dualitesi mahiyetinde olduğunu tebarüz ettirmiş, bu dualitenin Milâttan evvel 2500 senelerinde evvelâ Gimriler'in ve bunları takiben Çerkesler'in Kafkasya'dan çıkarak garbe doğru yayılmış ve Cenubî Rusya'da yerleşmiş olduklarını izah etmiştir:

İskitlerin, böyle geniş topraklarda yayılmış ve asırlarca yaşamış olan büyük bir kavmin heyeti umumiyesini yok edeceğini veya hut garp veya cenuba süreceğini kabul etmek kolaylıkla mümkün değildir. Şu halde en makûl ve mantıkî olanı, garbe veya cenuba çekilenlerin doğrudan doğruya devletin otoritesini temsil etmiş olan unsurlardan ibaret olacağı şeklidir.

Binaenaleyh İskitler devrinde dahi Karadeniz şimalinde Gimri ve Kirkas unsurları yaşamışlardır. Şimalî Kafkasya'daki Gimriler ise hemen kâmilen yerlerinde kalmışlardır.

Bunu teyit eden tarihi hükümler vardır. Meselâ:

Kafkasya'da halen Gimri, Kemirgıvay gibi mevki ve kavim isimleri muhafaza edilmektedir.

Yunan tarihçileri de Gimriler'in, Sarmadlar, Sindler ve Kerketler arasında oturdıklarını yazarlar. Bu suretle tarif edilmek istenilen mıntaka Kuban havzası ve Karadeniz kıyılarıdır. Bundan Sarmadlar zamanında dahi Gimriler'in Kafkasya'da bulunduğu anlaşılmaktadır.

Karadeniz şimaline gelince: Gerek bu mıntakada ve gerekse Kırmıda Çerkesler'in son zamanlara kadar yaşadıkları ve büyük bir varlık gösterdikleri tesbit edilmiştir. Buralarda bilhassa Kiyef civarında bazı mevki ve coğrafi isimler gerek Ukrayna ve gerekse Roman diline karışan zade mânasındaki **Ko** kesilmesi bu varlığın bir eseri ve bakiyesi olarak kabul edilmektedir. Bunu teyit eden tarihi vak'alar da vardır.

Bilhassa Heredot'a atfedilen şu hâdiseler dikkate sayandır.

Heredot, Cenubî Rusya'da birisine, «Siz İskit misiniz?» diye sormuş. O da, «*Artekitaos*» cevabını vermiş ve bundan da cevap veren o adamın **Artekitaos** ismini taşıyan bir kavme mensup olduğu neticesini çıkarmışlardır. Halbuki, bu cevap bir kabile adı değil, Çerkesce *Bize öyle derler* mânasında bir cümledir. Bu hâdiseler Heredot zamanında da Cenubî Rusya'da Çerkesler oturmakta olduğu anlaşılmaz mı?

Aleksandır Başmakof şöyle bir hâdiseden bahseder:

17 nci asra kadar Şimal Rusları, Cenup Rusları'na Çerkes derler ve bu ismi gayet normal ve tabii olarak kullanırlardı. Bundan başka 17. asırda Kırm'da Yayla şehrini ziyaret etmiş olan İtalyan misyonerlerinden Dirotelli «*Buradaki Cenevizler Türkçe ve Çerkesçe konuşan unsurlarla kuşatılmış ve bu unsurlar arasında yok olmuştur*» demektedir.

Bütün bu izahlar, İskitler'in Karadeniz şimalindeki Gimri - Kırkas (Çerkes) fonu üzerinde yerleşmiş ve yaşamış olduğunu, görülen İskit medeniyetinin de bu fon üzerinde teessüs ettiğini göstermektedir.

Binaenaleyh İskitler'in ve İskitler'den sonraki tarih devirlerinin hâdiseleri incelenirken bu esasları da gözönünde bulundurmak lâzımdır.

II — KÜÇÜK ASYA'DA KAS'LAR

Coğrafi mevkii itibariyle Küçük Asya cenup âlemine yakın ve hattâ bitişik bir vaziyette, şark ile garp arasında en kısa karayolu üzerinde bulunmaktadır. Bu bakımdan Küçük Asya'nın daha çok erken inkişaf göstermesi lâzımdır.

Ancak biraz yukarıda Küçük Asya'nın mâruz kaldığı jeolojik hâdiselerden bahsetmiştik. Eğer bu doğru ise bu memleketin iskânâ müsait bir hale gelmekte ve kültürel bir inkişaf göstermekte geç kalmış olacağı tabiidir.

Küçük Asya'nın arkaik vaziyetine dikkat edilirse bu memlekette kültür ocaklarının (foyer) en çok Sakarya kavsi içerisinde ve bu nehrin cenubu yakınlarında toplandığı, bu memleketin başka taraflarında ise bu gibi ocakların nisbeten seyrek olduğu görülecektir. Bu vaziyet, jeolojik bakımdan bütün Küçük Asya topraklarının aynı şartları haiz olmadığını tebarüz ettiren bir manzara gösterir. Bu görünüş bahsettiğimiz jeolojik hâdiselerin doğru olduğuna delil teşkil edebilir.

Ancak iskânı güçleştiren jeolojik hâdiseler kesilip memleket yaşamaya müsait bir hale geldikten sonradır ki Küçük Asya'da büyük bir etnik faaliyeti ve kültür inkişafı başgöstermiş ve nüfus keşafeti hâsıl olmuştur.

Küçük Asya'nın Hatiler'den evvel Arî öncesi (Preariyen) başka kavimlerle meskûn ve bu kavimlerin de bir kültüre sahip oldukları şüphesizdir. Alacahöyük hafriyatı bunu meydana koymuş bulunmaktadır.

Kas kavimlerinin büyük ölçüde ve son olarak Karadeniz şimalinde gösterdikleri faaliyetleri nasıl Gimriler temsil etmişler ise Küçük Asya'da (yani Karadeniz cenubunda) bu rolü Hatiler oynamışlardır. Bu itibarla Gimri ve Hati kavimlerini Karadeniz'in şimal ve cenup mıntakalarında Kas kavimlerinin gösterdikleri faaliyetlerin son safhalarının mümessili olarak kabul edebilir ve Gimri ve Hati isimlerini de bu faaliyetlerin ifadesi olarak kullanabiliriz.

Bu faaliyetlerin Karadeniz şimalindeki mahiyetlerini bundan evvelki bahiste anlatmış bulunuyoruz. Karadeniz cenubundaki mahiyetlerini ise aşağıdaki bahislerde anlatmaya çalışacağız.

III — HATILER (HİTİTLER)

Hatiler yakın zamanlara kadar **Hat** şeklinde ve ancak Tavratta biliniyordu. Mısır ve Asurî yazıları okunduktan sonradır ki bu millet tetkik sahnesine girdi ve tedricen aydınlatıldı.

Bütün tarihte olduğu gibi bu isim de muhtelif zamanlarda muhtelif dillerde, muhtelif şekillerde telâffuz edilmiştir.

Meselâ bu milletin adı **Hittite**, **Hatèen**, **Hethéen** şeklinde ifade edildiği gibi, Yunanca'da **Khttaios**, İranice'de **Khetin** ve **Kheti**, Asurice'de **Khati**, Mısırca'da **Khati** ve **Khaiti** şeklinde yazılmaktadır.

Hati adının nereden geldiği ve Hatiler'in aslı ve menşei hakkında kat'î hükümler verilmek hususunda henüz tereddüt edilmektedir. Keza Hati tarihi henüz tarih öncesi (prehistorik) yani arkaik safhadadır.

Arkeolojik esaslara göre şimdiye kadar yapılmış olan araştırmalar neticesinde Hatilerin tarihi üç safhaya ayrılmıştır.

- 1) **Proto Hatiler:** Kalkolitik çağına müsadiftir (M. Ö. 3000 - 2000).
- 2) **Eski Hatiler:** Bakır çağına müsadiftir (M. Ö. 2000 - 1200).
- 3) **Yeni Hatiler:** (M. Ö. 1200 - 700).

Hati ismi bidayette Proto Hatilerin, müteakiben Eski Hatiler'in merkezi olan **Hatuşaş** isminden alınmadır. Bu isim Proto Haticedir ve telâffuz şekli de **Hatuş**'dur. Bu ismin bu beldeye yaşıyan Hati adında bir kavmin veya bir hükümdarın ismi olması lâzımdır. Muhakkak olan Hatiler'in Arî öncesi (Preariyen) bir kavim yani Kas camiasını vücade getiren kavimlerden biri olduğudur.

Etimolojik ve etnolojik esaslar, mevki ve şahıs isimleri ile tarihî vakalar bunu böyle göstermektedir.

Bu kavmin etnik hüviyeti bu suretle sabit olunca onun menşei'nin tesbit edilmesi de kolaylaşmaktadır.

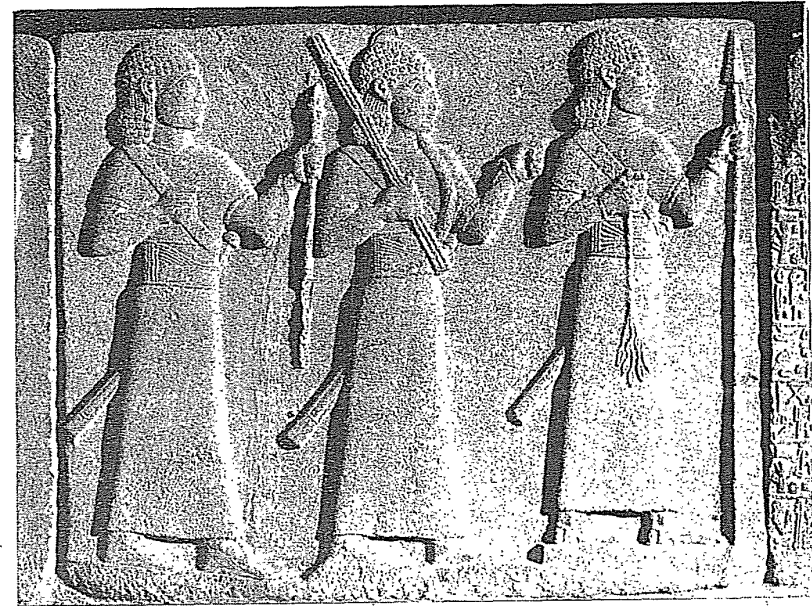
Hatiler'in menşei hakkında iki faraziye ileri sürülüyor:

- 1) **Hatiler Küçük Asya Alpinerindendir.** Buna göre Hatiler'in Küçük Asya'da hemen otokton bir kavim addedilmeleri mümkündür.
- 2) **Hatiler şarktan veya şimalden Küçük Asya'ya girmişlerdir.**

Bu iki faraziye tetkik edilirse şu neticeye varılır:

Arkeolojik araştırmalardan Hatiler'in Anadolu'daki varlıkları Bakır çağından itibaren görülür. Bu vaziyetten Hatiler'in başka yerlerden Küçük Asya'ya geldikleri anlaşılır. Şu halde Hati kavmi nereden gelmiştir ve Kas camiasının hangi branşına mensuptur?

Bu suallere cevap vermek için öteden beri yaptığımız gibi arkaik, etnografik eserler; dil, şahıs ve mevki isimleri gibi tarih öncesi (prehistorik) devirler için kuvvetli mesnetlerden addedilen esaslardan istifade edeceğiz.

Araras kabartmalarında Subaylar (M. Ö. 8 inci asır)

1 — **Arkeolojik esaslar:** Hati kültürünün en çok toplandığı ve yükseldiği mıntıka Kızılırmak kavsidir. Buradaki kültür ocaklarında bulunmuş olan eserlerle Kafkasya'nın cenubunda ve şimalinde, bu meyanda bilhassa Makyop'ta zuhur eden eserler arasında bariz benzerlikler vardır. Bu meyanda Maykop ve Trialeti mıntakasinda bulunmuş olan kamalarla Alacahöyük'teki altın saplı kamanın birbirinin aynı olması iki kültürün yani Küçük Asya ve Kafkasya kültü-

rünün, müşterek mahiyetini açık bir surette meydana koymaktadır. Bu vaziyet bu kültür sahiplerinin de birbirlerine yakınlıklarını ve akrabalıklarını ifade eder. Bundan başka Hatiler'in ikinci hükümdarı olan **Anıttas**'ın yaptırdığı zafer âbidesinde Büyük Dğlar İlâhı ile Yıldırım İlâhını taziz etmesini de dikkate şayan görmek lâzımdır. Çünkü Maykop vazosunda bilhassa büyük dağ silsilesi resimleri bulunduğu gibi Kafkasya'da kendisinden en çok korkulan binnetice kendisine en çok saygı gösterilen ilâh da Yıldırım İlâhıdır.

Kafkas kültürünü Küçük Asya kültürüne bağlayan kültür izleri de vardır. Erzurum'un şimali şarkisindeki **Karaz** kültür ocağı bu izin başlıca bir nirengi noktasını teşkil eder.

Yukarıdaki arkeolojik esaslara böyle bir izi de ilâve edersek Hatti ve Kafkas kültürleri arasındaki birliği fiilen teyit eden bir delil daha ortaya konmuş olacağını tahmin ediyorum.

Küçük Asya kültürünün Mezopotamya kültürü ile alâkalı olduğu şüphesizdir. Maykop vazosu Kafkasya ile Mezopotamya kültürü arasındaki sıkı münasebeti göstermektedir. Bu suretle Küçük Asya, Kafkasya ve Mezopotamya memleketleri arkaik bir bütünlük teşkil etmiş oluyor. Şüphesizdir ki bu bütünlüğün kökü Mezopotomya'dadır.

2 — Antropolojik ve etnografik esaslar: Morgan, Mısır firavunları tarafından yaptırılmış ve halen de Mısır'da mahfuz bulunmakta olan Hati lâhitlerinin tetkiki neticesinde bunların sima itibarıyla şimdiki Kafkas tiplerine benzediği kanaatine varıldığını söyledikten sonra Hatiler'in kıyafetlerini şöyle tarif etmektedir:

«Hatiler'in kıyafetleri ile bugünkü Kafkaslılar'ın kıyafetleri arasında katı bir benzerlik görülmektedir. Meselâ Hatiler'in başlarında tüylü bir serpuş vardır. Belden kemerle sıkılmış olan ve diz kapaklarına bazan topuklarına kadar uzanan birer ceket ve bu ceketin üzerinde sağ omuza bir kopça ile ilişik dikişsiz ve yalnız bir tarafta boydan boya açık bir manto (yamçı olâcak) giyerler. Giydikleri kundura ve çizmenin burunları yukarıya kalkıktır. Umumen bellerinde kemere merbut bir kama taşırlar.

Hatiler'in bir çoğu mızraklı olarak gösterilmiş olduğu gibi atlıları da vardır. Hatiler'in başlarında uzunca ve bir tutam kadar saç bıraktıkları anlaşıyor.»

Morgan verdiği bu malûmat ile âdeta bugünkü Kafkas kıyafetini tarif etmektedir. Bu da Kafkas ve Hati yakınlığının bir delili olarak elde tutulabilir.

3 — Dil ve mevki, şahıs, etnik isimleri: Hatiler'in esas olarak **Kaneş** lehçesi konuştukları ve bu dilin hiyeroglif sistemi ile yazıldığı anlaşılmıştır. Fakat bu yazılar henüz okunamamıştır. Binaenaleyh Hatiler'in hakikî dilleri ve tarihleri tamamen meydana çıkarılamamıştır.

Hatiler'in dilleri ve tarihleri hakkında halen mevcut olan malûmatın kaynakları Mısır ve Asurda, Hatiler'den bahseden yazılarla son zamanlarda Küçük Asya'da meydana çıkarılmış olan Hatiler'e ait arkaik eserlerdir. Bu kaynaklarla tesbit edilmiş olan dil unsurları:

a) Fonetik bakımından Kafkas dillerine çok benzemektedir. Tesbit edilmiş olan Hitit kelime ve isimleri arasında mânaları anlaşılanlar da vardır. Meselâ:

Hatiler'in en büyük ilâhı olan **Teşup** ismi ile Hati devlet müessisinin ismi olan **Pithanaş** ve bunu takip eden **Tudhalya**, **Subbiluliyuma**, **Murşil**, **Hatuşil**, **Anıttas** (Antaş) (*) gibi hükümdar isimleri.

Hatuşaş, **Neşaş** (Nisa) gibi mevki isimleri,

Hati, **Heti** ve bu devletin camiası arasında bulunan **Tsukhi**, **Kashi**, **Mushi**... gibi etnik isimler,

Fonetik itibarıyla tamamen Adige diline benzedikleri gibi bu isimlerin bazıları vaktiyle Kafkasya'da kullanılmıştır. **Hati**, **Hit**, **Hatko**, şeklinde şahıs ve soyadı olarak.

Şasi, **Hatkoy** şeklinde kabile adı olarak, **Hatuvey** şeklinde belde adı olarak, keza **Antaş Yıafe** (Antaş'ın zırhı) şeklinde bir tâbir olarak bugün dahi kullanılmaktadır.

b) Hati dilinin bünye itibarıyla terkiбі aglütinant (terkiбі) bir dil olduğu anlaşılmıştır. Halbuki Kafkas dilleri bilhassa Adige dili bünye itibarıyla terkiбі olmak bakımından dünya dilleri arasında örnek teşkil edecek bir mahiyet taşır.

c) Bundan başka tesbit edilebilmiş olan Hati kelimelerinin sonlarının hareketli oldukları görülmektedir. Kafkas dillerinin de umumiyetle kelimelerin sonları hareketlidir.

Bütün bu mukayeseler ve münasebetler Kafkas dilleriyle Hati dilleri arasında kuvvetli bir akrabalık bulunduğunu göstermektedir.

(*) Anıttas (Antaş) Kafkasya'da mitolojik bir zırh gömleğinin adıdır. Bu gömlek Kafkasya'da bir çok tarihî hâdiselere mevzu olmuştur.

Son zamanlarda Cenubi Kafkasya'da yapılmış olan arkeolojik araştırmalarda elde edilen neticelerle bugün Adigeler'in kullandıkları aile armaları ile Hati yazıları arasında görülen benzerikler bu hükmün bir müeyyidesi olarak gösterilebilir.

d) Buraya kadar verilmiş olan malûmat, Hatiler'in etnik hüviyetleri ve menşeleri hakkında mütalâa yürütmeye ve bir hükme varmaya kifayet edecek teknik malzeme mahiyetindedir.

Bu malzeme bize otomatik olarak Kafkashılar'la Hatiler'in birliğini ve hiç olmazsa akrabalığını göstermektedir. Fakat daha katî bir hükme varmak için bu malzemenin bir de tarihî hâdiseler ve mütalâalarla beslenmesi ve teşhiz edilmesi faydalı görülmektedir.

Şunu kabul etmek lâzımdır ki Hatiler'in Kapadokya'ya girişleri münferit hâdiseler değildir. Bu hâdiseler Milâttan evvel 3000 ilâ 2500 yıllarında Kafkashılar'da başlamış olan yayılma hareketi gerçevesi içerisinde tetkik edilmelidir. Ancak bu hareket tarzı iledir ki bu hâdiseler hakkında daha müsbet ve açık bir netice alınması mümkün olacaktır.

Gerçi bu hareketin mahiyetini ve cereyan tarzını katî surette tesbit edecek kifayette malûmatımız yoktur. Bununla beraber bazı hâdiseler, etnik ve politik vaziyetler ve hareketler bu yayılmanın vuku bulunduğunu göstermektedir.

Bu yayılma hareketinin Karadeniz şimalindeki cereyan tarzı ve mahiyeti Gimriler bahsinde izah edilmiştir. Son zamanlarda Tiflis cenubunda Trialeti mıntakasında yapılmış olan arkeolojik araştırmalarda elde edilen eserler ve bu eserlerden çıkarılan neticeler de bu yayılma hareketinin cenuptaki cereyan tarzının tesbit edilmesine hizmet edecek mahiyettedir. Bu neticeler arasında:

1) Urartular'ın devlet dili ile Huri dilinin akraba olduğu, Mısır'ı zaptetmiş olan Hiksoslar'la Huriler arasında bir karabet bulunduğu hükümleri vardır.

2) Bundan başka Kafkas dillerinden alınan bazı ifadelerle dayanılarak şu mütalâa yürütülmektedir:

Bu dil Cenubi Kafkasya'nın (buna Abhazya mıntakası dahildir), Elâm, Şarkî Huri ve Mitani, eski Azianique (Yafetik) âlemi ile ne kadar sıkı bir münasebette bulunduğunu gösterir.

Bu ifadelerden Kafkashılar'la Hati, Urartu, Huri, Elâm (dolayısıyla Babil Kasları) ların birbirine yakın oldukları ve heyeti umumi-

yesinin de Yafetik bir grup teşkil ettiği neticesini kolaylıkla çıkarmak mümkündür.

Burada Kafkashıları diğer bir tâbirle Kafkas Kaslarını böyle etrafa yayılmaya mecbur eden amiller ne idi suali sorulabilir.

Bu hususta kati bir bilgi verecek vaziyette değiliz. Ancak aşağıdaki mütalâanın bu amillerden biri olarak ortaya sürülebileceği kanaatindeyim:

Jeolojik hâdiseler neticesi Küçük Asya'da bir vakitler nüfusun az olduğuna, buna mukabil coğrafi mevkii bakımından Kafkasya'nın kesif bir nüfus toplanmasına müsait bulunduğu daha yukarıda işaret etmiştik.

Halbuki darlıktan genişliğe, doludan boşluğa doğru insan akışları olması tabii bir esastır. Bu esasa göre hem dolu hem dar olan Kafkasya'dan dış taraflara bilhassa cenuba doğru nüfus akışları olması gayet tabii bir hâdisedir. Bu hâdiselerin Greko - Romen devresine yakın zamanlara kadar devam ettiği sabit olmuş bir vaki'dir.

Bu arkeolojik hükümlere ve jeolojik durumlara dayanarak Kafkashıların cenuba doğru vâki olan yayılma hareketlerinin mahiyetlerini ve cereyan tarzını şöyle tesbit edebiliriz:

1 — Cenuba doğru:

a) Tam cenuba teveccüh etmiş olan ve Kas namını taşıyan bir etnik grup belki bidayetlerde Zagros Dağlarının şarkında bir müddet oturmuş ve bilâhare cenuba doğru harekete devam ederek Elâm mıntakasına girmiş ve buradan Milâttan evvel 1800 senelerinde malûm olduğu üzere Babil'i işgal etmiştir.

b) Çok muhtemeldir ki Habur Nehri havzasında bir varlık göstermiş olan Huriler bu Kaslardan ayrılarak garbe doğru ilerlemiş olan bir Kas unsurudur. Bu itibarla Huriler'le Hatiler menşesi birliğine dayanmaktadır.

c) Urartular'ın da bu Kas grubuna mensup oldukları yukarıdaki mütalâalarla sabit olmaktadır.

d) Bundan başka Türkistan'ın cenubi garbi mıntakasından görülen Boruşko'lar da bu Kasların bir grubudur. Muhtemeldir ki bunlar İran'ın şimalini takiben Hazer Denizi şarkına intikal etmişlerdir.

2 — Garbe doğru:

a) Hati namını taşıyan bir grup da Kars, Erzurum üzerinden garbe yürüyerek Kapadokya'ya girmişler ve Orta Anadolu'da **Eti devletini** kurmuşlardır.

b) Bunları takiben Kafkasya'dan çıkan diğer bir Kas grubu da Kolhidi'den geçerek Anadolu'ya girmişler ve buradan garbe doğru hareketlerine devam ederek Ege mıntakalarına kadar yayılmışlardır. Bunlardan bilhassa **Akhaloi** aşiretinin Milâttan evvel 2000 yıllarında **Akhiyava Hititleri** namı altında Ege mıntakasinda büyük roller oynadığı bilhassa dikkate şayandır. (Yunan bahsine bakınız).

Bu mütalâalardan Kafkashlar'ın cenuba doğru vukua gelmiş olan yayılma hareketlerinin Kafkasya'dan sonra bir yelpaze şeklini aldığı görülmüyor. Bu yayılmanın garpte Akdeniz havzasına doğru uzandığı, şarkta Hazer Denizi şarkına ulaştığı, cenupta ise Mezopotamya'da yerleştiği muhtemelen Mısır'a da girdiği anlaşılıyor. Bu Kas gruplarından bazıları varlıklarını kaybetmişler, bazıları ise siyasi mühim varlıklar göstermişlerdir. Bunlar arsında en büyük ve parlak bir varlık gösteren Hatiler'dir. İşte biz bundan bahsedeceğiz.

1 — Hatiler'in Devletleşmesi

Hatiler'in devletleşmesi hakkında kâfi ve tam bir bilgiye sahip değiliz. Çünkü Hati yazıları henüz tamamen okunamamıştır. Fakat varlığı ve faaliyeti muhitinde büyük akisler ve tesirler yapmış olan Hati devleti hakkında Mısır ve Asurî arkeolojisi ve son zamanlarda Anadolu'da elde edilmiş olan eserler oldukça aydınlatıcı malûmat temin etmektedirler. İşte bizim vereceğimiz izahat bu malûmata dayanmaktadır.

Bu malûmata göre Hati Devleti Milâttan evvel 2000 yıllarında kurulmuş, bu devlet 1200 senesine kadar yani 800 sene yaşamıştır. Biz Hati Devletini iki çerçeve içerisinde tetkik edeceğiz: Kuruluş (Teşekkül), dağılıp (inhilâl ve inkiraz).

2 — Hati Devletinin kuruluşu (teşekkülü)

Bazı tarihçiler Hatiler'in nasıl devlet kurdukları bahsinde şu kanaat üzerinde durmaktadırlar.

Kafkasya'dan itibaren Küçük Asya ve Ege üzerinden İtalya'ya doğru uzanan ve buradan da Bavyera'ya kadar sokulan **Kas kavimleri** kolonu vardı.

Bu kolonun muhtelif yerlerinde başka başka adlar altında siyasi taazzuvlar ve kültür inkişafı vücut bulmuştur.

1 — Akdeniz Kas kavimleri grubunda **Giritliler**, müteakiben **Yunanlılar** ve **Etrüskler**.

2 — Küçük Asya grubunda **Hatiler**.

3 — Kafkasya'da **Kolhidiler**'dir.

Hatiler'in tarihi, Yunan tarihi ve bu meyanda Ege'de vukua gelmiş etnik kaynaşmaları hâdiseleri, Kafkashlar'ın yukarıda işaret edilmiş olan yayılma hareketleri ile birlikte tetkik edilirse bu kanaatin doğruluğu anlaşılacaktır.

Üzerinde durulması icap eden diğer bir cihet de Hatiler'den evvel Küçük Asya'daki etnik ve kültür vaziyetidir.

Hatiler'den evvel Küçük Asya'da etnik bir fon ve bir kültür bulunduğuna şüphesizdir. Bunlar kim idi?

Bizim esas olarak takip ettiğimiz Arî öncesi (Preariyen) etnik vaziyetine göre bunların Kas camiasını vücade getiren unsurlar olması lâzımdır. Bir tarihçi, «*Tarih öncesi (Prehistorik) devirlerde Karadeniz çevresinde müttehit ve mütecanis bir millet oturuyordu*» demek suretiyle bunu ifade etmektedir.

«Ancak Küçük Asya'daki kültür seviyeleri mahallî şartlara ve haric ile temas devrelerine göre muhtelif idi.

Şu halde Hatiler Küçük Asya'da müstakil bir medeniyet tesis etmiş değillerdir. Esasen mevcut olan bir medeniyeti yükseltmişlerdir. Bu hususta Hatiler'in daima Kafkasya'nın tesiri altında bulunduğu muhakkaktır.

Garpli bir âlim bu husus hakkında şunları söyler:

«*Çerkesler nasıl ki Arî öncesi devirlerde cenubi Rusya'da müessir roller oynamış olan bir Kafkas unsurunu temsil ettiler ise; Kafkasya'nın Kartovelik (Gürcü) kolu da Küçük Asya'da ve Hititler üzerinde büyük bir tesir ve nüfuz göstermiştir. Hatiler de yerleştikleri Orta Anadolu mıntakasinda bir kültür gelişmesine sebep olmuştur. Bu suretle Küçük Asya, içtimai inkişaf, cemiyet arasında vukua gelecek hareketlerin ihtilâtlarının neticesidir*» şeklinde ifade edilen prensibin tahakkuk sahası olmuştur.

Yukarıda izah edilmiş olan tarzlarda Anadolu'ya giren Etiler'in Kapadokya'daki (Orta Anadolu'daki) etnik vaziyetleri, Proto Hati unsuru ve Hati Devleti (İmparatorluğu) olmak üzere iki mahiyette görülmektedir.

Acaba bu iki mahiyet Proto Hatilerin müteakip zamanlardaki muhtelif vaziyetleri midir; yoksa Proto Hati ve Hatiler ayrı ayrı unsurlar mıdır?

Bu suallere biraz aşağıda cevap verilecektir.

Hati tarihinin başlangıcı olduğu iddia edilen ilk hâdise, Kalkolitik çağının son safhalarında Kars - Erzurum istikametini takip eden bir unsurun Kapadokya'ya girmesidir. Kapadokya'da Proto Hati (İlk Hati) namını almış olan bu unsur bidayette Kızılırmak kavsine girmiş, burada ya kendilerinin yaptıkları veyahüt esasen mevcut olan sitelerde yerleşmişlerdir. Fakat uzun zaman bu vaziyette kalmıyarak işgal sahalarını Kızılırmak kavsinden şimali garbiye ve cenubi şarkiye doğru genişletmişler, bu suretle şimalde Karadeniz, cenupta da Akdeniz kıyılarına varmışlardır. Bu suretle Proto Hatiler Orta Anadolu'yu işgal etmişlerdir.

Kızılırmak ve Yeşilirmak ile Orta Fırat'ın garpten aldığı tabillerin vücutte getirdikleri havzayı ihtiva eden bu işgal sahası ile Hatiler Küçük Asya'yı ikiye bölmüş, bu suretle her istikamete karşı hareket bakımından çok müsait ve Küçük Asya'ya hâkim bir vaziyet kazanmış oluyorlardı. Bu vaziyet Hatiler'in yükselmesine hizmet ettiği kadar zeval bulmasına da sebep olmuştur.

Proto Hatiler Anadolu'ya girdiği zaman şüphesizdir ki burada otokton kavimler ve bu kavimlere ait siteler vardı. Bunların başlıcaları **Kuşşar** (Alaca Höyük), **Neşas**, **Alışar**... gibi sitelerdi.

Hatuşas (Boğazköy) sitesi ise Proto Hatiler tarafından tesis edilmiştir. Bu siteye **Hatuşas** isminin verilmesini, bu sitenin Proto Hatiler'den **Hatuşas** adını taşıyan bir kabile tarafından tesis edilmiş olmasından ileri geldiği şüphesizdir.

Çünkü, malûm olduğu üzere Tarih öncesi (Prehistorik) devirlerde mahallere ve beldelere hususî olarak verilmiş isimler hemen hiç yoktu, yahut çok azdı. Mahallere ve beldelere verilen isimler bu mahal ve belgelerle münasebeti olan şahıs veya kavim isimleridir.

Hati devleti kimin tarafından ve nasıl kurulmuştur?

Bu hususlarda mevcut olan malûmat tamamıyla olgun ve kat'iyeti haiz bir mahiyet taşımamaktadır. Binaenaleyh bu suallere cevap vermek için mevcut olan klasik malûmatı ortaya koymakla iktifa etmiyeceğiz. Fakat yine tarih hâdiselerine ve arkaik eserlere dayanarak bu malûmatı daha açık olarak izah etmeye çalışacağız.

Milâttan evvel ikibin yıl öncesine yani Bakır çağına kadar Anadolu'da calibi dikkat siyasi faaliyetler ve taazzuflar görülmemektedir. Fakat bu tarihte yani Milâttan önce 2000 yıllarında **Neşas** sitesinde bir kalkınma ve devletleşme hareketi olmuş ve **Neşas** yahut **Nisa** adında bir devlet kurulmuş, **Neşas** sitesi bu devletin merkezi itihaz edilmiştir. Bu devleti kuran **Pithanaş** adında bir prenştir.

Pithanaş kimdir ve bu devleti hangi unsura dayanarak kurmuştur? Bu hususlar düşünmeye değer birer mesele teşkil eder.

Bu devletin haricden gelen bir istilâcı unsur tarafından kurulduğunu tahmin edenler vardır.

Fakat Hati adını taşıyan bu istilâcı unsurun ne zaman, nereden geldiğine dair açık malûmat verilemiyor. Şu halde Hati tarihinin bu safhasını müphem olarak kabul etmek zaruridir. Bu müphemiyetin şimdilik tarihî hâdiselerle olmasa dahi tarih prensipleri ile biraz aydınlatılabileceğini ümit ediyoruz. Bunun için mevki ve belde adları hakkında biraz yukarıda açıklanmış olan prensip hatırlanmalıdır.

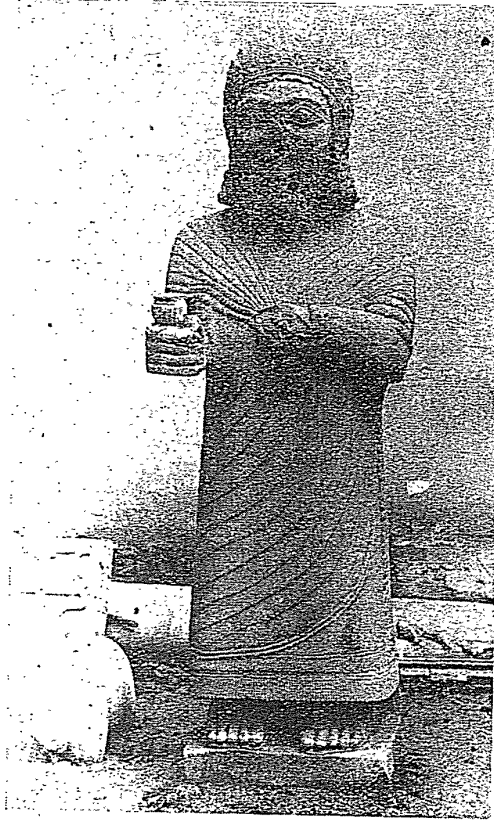
Gerek bu prensipin ve gerekse şimdiye kadar bu mevzu hakkında verilmiş olan malûmatın ışıği ile vaziyet şöyle mütalâa ve tetkik olunabilir.

Neşas adının bu beldenin hususî adı olmaktan ziyade burada oturan bir insan grubunun adı olması lâzımdır. Kurulan devlete **Neşas** adı verildiğine göre bu devleti kuranlar da **Neşas**'tan olacaktır ve **Pithanaş** da bunların prenslerindendir.

Şimdi bu **Neşas** unsurunun hüviyet ve mensubiyetini tesbit etmek mühimdir.

Neşas beldesi Proto Hatiler'den de evvel mevcuttur. Acaba bu beldenin Proto Hatiler'den evvelki ismi de **Neşas** mı idi? Burasını kati surette bilmiyoruz. Fakat morfolojik bakımdan bu adın Proto Hatice olduğu anlaşılmaktadır. Bu halde **Neşas** beldesinin Proto Hatilerden evvel de mevcut olmasına rağmen Proto Hatiler'in burada, beldeye kendi adlarını taktıracak kadar ekseriyet teşkil ve hâkimiyet tesis etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Binaenaleyh **Neşas** devle-

tini kuranlar, ikinci dalga olarak Kapadokya'ya girdikleri farzolan ve Hati adını taşıyan unsurlar değil, fakat Neşas adındaki Proto Hatilerdir. Ancak tahmin edilen coğrafi mevkii itibariyle (Malatya ile Aksaray arasında) Neşas beldesi Kapadokya mıntakasının şarkı ve cenubu ve daha ziyade cenubu ile ilgilidir. Bu bakımdan bu bel-

Bir Hati Kralı (M. Ö. 8 inci asır)

dedeki otoritenin bütün Kabadokya'yı şumulü içerisine alması güç olacak, Neşas adı da ancak küçük devletin ifadesi olarak kalacaktır.

Binaenaleyh Neşas devleti kendisini, zaaf unsuru olan bu gibi ârizalardan kurtarmaya ve daha ziyade inkişafa müsait bir vaziyet kazanmaya çalışacaktır.

Nitekim Neşas devletinin kurucusu olan Pithanaşın oğlu **Anıttaş** bu gaye ile faaliyete geçmiş Karadeniz ile Akdeniz arasında, Orta Anadolu'da kendi hâkimiyetini kabul ettirmiştir.

Talabarna da 1900 senelerinde Toros Dağlarını aşarak cenuba sarmıştır.

Birinci Mürşil ise 1810 yıllarında Hatusaş sitesini zapt ve işgal ve orasını merkez ittihaz etmiş ve devleti de Neşas adını terkederek **Hati** adını ve Kral da Büyük Hati Kralı ünvanını almıştır (*).

Bu muvaffakiyet ve isim değiştirme büyük bir inkişafın temelleri ve âmilleri olmuştur. Bunda Hatusaş sitesinin yalnız coğrafi mevkii değil fakat aynı zamanda etnik ve siyasi vaziyeti de büyük rol oynamıştır.

Çünkü Hatusaş mevkii Proto Hatiler tarafından kurulmuştur. Buna göre bu belde sekenesinin tamamen orotö Hatilere mensup ve Hatusaş adının da bu sekene tarafından verilmiş olması lâzımdır.

Bu vaziyet Hatusaş mıntakasının Proto Hatilerin kuvvetli bulunduğu bir yer olduğunu gösterir. Şu halde Neşas devleti Hatusaş sitesini işgal etmek ve Hati adını almak ile hem Kapadokyadaki bütün Hatileri şumulü içerisine alacak bir isim ve hem de bu geniş topraklarda otorite tesis etmeye müsait bir mevki kazanmış oluyordu. Hati Devleti kazandığı bu kuvvetli vaziyete dayanarak emniyetle fütuhata başlayabilirdi.

En çok cenuba müteveccih olan bu fütuhat Kaslarla Samiler mücadelesi halini almıştı. Şimalde Gimirler Kasların varlığını himaye için nasıl bir kalkan vazifesini görmüş ise Cenupta Hatiler de Samilere karşı aynı vazifeyi görmek istiyordu. Fakat Hatiler bu vazifeyi tedafül vaziyetle değil fakat tecavüzî hareketlerle yapmaya çalışıyordu.

Birinci Mürşil bu harekete Hamorabi devletine karşı tecavüze geçmek suretiyle başladı.

Hamorabi devleti Sumerleri ve Akadları mağlûp ederek onları Basra Körfezi kıyı mıntakalarına sürmüş üç asırdan beri Babil'de Sumer ve Akadları istihlâf etmiş bulunuyordu.

Her halde kendi ırkdaşları olan **Huriler**'den ve **Subarlar**'dan da

(*) Bu ismi taşımakla Hatiler menşeleriyle irtibatlarını muhafaza etmiş oluyorlar. Filhakika son zamanlara kadar Kafkasya'da Şaşı adında bir kabile vardı, halen de Hatuvay adında bir köy bulunmaktadır. Buna göre Hatusaş adı **Hatu**'ya mensup **Şaş** mânasını ifade eder.

yardım gören Birinci Mursil sür'atle Babil üzerine yürüdü. 1806'da bu beldeyi işgal ve Hamorabi devletini imha etti. Fakat Birinci Mursil Babil'de kalmadı. Mezopotamya'yı eski sahipleri olan Sumerlere ve Akadlara iade etti. Kendisi memleketine (Kapadokya'ya) döndü. Fakat bu büyük muvaffakiyetin tesiri ile Karadeniz mıntakasında Sinobu da içine alan Karadeniz sahilleri ve Akdeniz kıyıları, Halep civarı kolaylıkla Hati İmparatorluğu ülkesine katıldı.

Huriler ve Subarlar da bu devletin federe memleketleri meyana girdi.

Babil zaferinden sonra Hati İmparatorluğunun, dahili bir çok hâdiselere sahne olduğu ve imparatorluğun ciddi sarsıntılara uğradığı ve bu sarsıntılar neticesinde gerek cenupta ve gerekse şimalde evvelce işgal ve İmparatorluğa ilhak edilmiş olan bir çok yerlerin elden çıktığı, Asuriler'in de garbe doğru yürüyerek Suriye sahillerine kadar ilerlemek imkânını buldukları anlaşılmaktadır.

Nihayet 1380'de Hükümdarlık makamını işgal eden Subbiluliyuma, 1346 senesine kadar devam etmiş olan saltanat müddeti zarfında iç vaziyeti ıslah ettikten başka harice karşı da tekrar dinamik bir siyaset takibine başlamıştır.

Ancak Subbiluliyuma'nın seleflerinin hilâfına olarak garbe tevecüh ve Hati nüfuzunu Akdeniz kıyılarına kadar temdit ettiği görülmektedir. Hatiler'in bu istikametteki faaliyetleri esnasında bazı unsurlardan yardım gördükleri anlaşılmaktadır. Bu yardımı yapanların Akdeniz kıyılarında ve Ege'de yaşayan Kas kavimleri camiasına mensup Turuvalılar, Ahiyavalar, Karkıslar, Şardanlar gibi unsurlar olması muhtemeldir.

Subbiluliyuma garbı bu suretle emniyet altına aldıktan sonra cenuba döndü.

Subbiluliyuma'nın hedefi Suriye idi. Fakat arada Huriler, Mitaneler gibi prenslikler olduğu gibi Asuriler de buralara kadar sokulmuşlar bilhassa Gargamış ve emsali gibi mevkileri işgal altına almışlardı.

Subbiluliyuma bu tarafta küçük devletlerle siyasî tedbirlerle anlaştı. Fakat Asurilere karşı kuvvetle harekete geçti ve 1355'de Gargamış'ı harben işgal etti.

Gerek Gargamış'a ve gerekse Haleb'e oğulların hükümdar tayin ettikten sonra cenuba doğru hareketine devam etti. Bu sıralarda Mı-

sır'da kargaşalıklar ve uyuşmazlıklar zuhur etmiş bu vaziyetten istifade eden General Hormehev Mısır tahtına geçmişti.

Subbiluliyuma'da 1346'da öldü.

Satvetli Subbiluliyuma'nın ölmesi üzerine memlekette kargaşalıklar başgösterdi. Müthiş bir hastalık salgını da bu kargaşalıkların vahametini arttırdı. Şimaldeki Kaslar da memleketi tahrip ettiler.

Nihayet İkinci Mursil memleket dahilindeki sarsıntıya son vermeye ve memleketin muhitin emniyet altına almaya muvaffak oldu. Fakat Mısır'da Firavunluk tahtına geçen Ramses Suriye'de faaliyetine geçti ve Kadeş mevkini (Humus şehrinin 5 kilometre cenubunda ve Asi nehri üzerinde) işgal etti.

Hati Kralı Muvatalli de Mısırlılara karşı cenuba yürüdü. İki ordu 1294 yılı mayısında Kadeş mevkii önünde karşılaştılar.

Mısır ordusu 15 - 20 bin raddelerinde idi.

Hati ordusu ise 3500 harb arabası ile 20.000 kadar piyadeden mürekkep idi. Fakat Hati ordusunda Akdeniz kavimlerine mensup bir çok erler vardı.

Muharebe başladı. Hatililer Mısırlılar'ı fena halde sıkıştırdılar. Fakat yabancılardan mürekkep olan Hati ordusunun yağmaya dalması Mısırlılar'ın mağlûbiyetten kurtulabilmesini temin etti. Şu halde Kadeş muharebesinden bir netice alınmadı.

Fakat Asuriler'in büyümesi Hati ve Mısır devletleri için büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Bu vaziyet Hatilerle Mısırlıların anlaşmalarını intaç etti. Meşhur Kadeş ahitnamesi akdedildi.

Bu ahidname bir anlaşma vesikası olmaktan ziyade iki devletin birbirine yaklaşımlarını ve birleşmelerini sağlayan bir bağ mahiyetindedir.

3 — Hati Devletinin yıkılışı (İnhilâl ve inkırazı)

Muhteşem Hati İmparatorluğu 1180 senesinde yıkılmış ve bu yıkılış da anı olmuştur. Yıkılışa âmil olan sebepler bir değildir. Cenuptan Mısırlıların, cenubu şarkiden Asurîlerin, garpten ise Arîlerin (Firikyalılar'ın) devamlı tazyikleri dahilinde isyanların zuhuru bu yıkılmayı intaç etmiştir. Bu yıkılış ile Orta ve Garbî Anadolu Arîler'in hâkimiyeti altına girmiştir.

800 senelik muhteşem bir imparatorluğun yıkılışı her halde mühim akisler ve tesirler bırakmış olacaktır.

Bu vaziyet karşısında aklı şu sual gelir:

Bu koca imparatorluğun enkazı ne oldu?

Bu suale müsbet bir cevap verebilmek için imparatorluğun bünyesini gözönüne getirmek lâzımdır. Bu takdirde şu manzarayı görürüz:

Hati İmparatorluğunun toprakları - bugün de olduğu gibi - iki kısmı ihtiva ediyordu:

1 — Anavatan (Metropol) kısmı

2 — Mahmi (Protektorat) ve müstemleke (Koloni) vaziyetinde bulunan kısımlar.

Umumî olarak Kapadokya mıntakası anavatanı teşkil ediyordu.

Garpde Akdeniz sahillerinde bazı Kas unsurlarının işgal ettikleri yerler cenupta ise Gargamış, Halep prenslikleri Huri ve Mitali Devletleri mahmi ve müstemleke vaziyetinde idiler.

Milâttan evvel 1500 yılından beri Grekler'le Ariyenler Ege'de Hati nüfuz mıntakasına girmeye başlamışlardı. Bunlar Hati fonu üzerinde tesallûp ediyorlar, adalarda ve sahillerde oturan Kas halkı Yunanlaşıyor, bu suretle Hatilere tevcih edilecek müstakbel darbe için üs ve esas hazırlanıyordu. Filhakika bu şekilde hazırlanmış olan bu üsse dayanarak harekete geçen Arî kavimleri anî bir darbe ile Hati İmparatorluğunu yıkmışlar ve Hati anavatanını işgal etmişlerdi.

Bu vaziyet içerisinde Hatilerin anavatandaki sekenesi kısmen yeni fetihlere tâbi olarak yerlerinde kalmışlardı.

İmparatorluk otoritesini tesis etmiş olan unsurların bir kısmının cenuba çekilerek mahmi memleketlere iltica etmiş olmaları muhtemel, bazı kısımların ise Kafkasya'ya avdet ettikleri muhakkaktır.

İngiliz tarihçisi Wels, Hatilerin inkirazından bahsederken, «*Hazer Denizi ile Karadeniz arasındaki mıntaka eski Hititlerle kaplanmış idi*» demekle Hatilerin Kafkasya'ya avdet etmiş olduklarını ifade etmek istemiştir.

Hatilerin bu inkirazından sonra Kas kavimlerinin vaziyeti şöyle bir manzara arzeder:

Suriye'nin şimalini yani Halep civarını ihtiva etmek üzere takriben Seyhan Nehri - Tohma (Helas Çayı) - Fırat hattının ana kolu hattı ile cenupta Fırat Nehrinin garp dirseğinden Rumiye Gölünün şimal ucuna uzatılacak hat arasında şimalî şarkîye doğru imtidat

eden şeritvari bir saha Kasların işgali altındadır. Bu sahada bir çok küçük prenslikler bulunmaktadır.

Meselâ; bu sahanın cenubî garbisinde Mitaniler, şimalî şarkî ucunda ise Urartular vardır. Bu vaziyetle bu Kas kavimleai Kafkasya ile ittisal ve alâkalarını muhafaza etmektedirler.

Bu saha, garpte Arî olan Firikyahlar'ın tazyiki karşısında cenupta ise Samî olan Mısır Asurileri'nin tesiri altındadır. Bu vaziyetin neticesi olarak sahanın içerisinde bir çok Samî unsurları girmiş, binaenaleyh Kaslar ırkı saffetlerini ve kuvvetlerini ve kültürlerindeki hususiyetlerini kaybetmiş veya kaybetmek üzeredir.

Bu saha içerisinde yaşayan Huriler ve Mitaniler gibi prenslikleri ihtiva eden ve tarihte yeni Hati Konfederasyonu diye anılan bir takım siyasî varlıklar vücut bulmuş ve bunlardan da **Gargamış, Tel-lülhâf** gibi kültür merkezleri vücut bulmuştur. Fakat Samîlerle devam eden ihtilâtlar ve imtizaçlar neticesinde bu konfederasyonun kültür çehresi tedricen değişmiş ve varlığı da zayıflamıştır. Nihayet Milâttan evvel yedinci asırda bu memleketler Asurî Devletine ilhak edilmiş ve yeni Hatilerin'in varlığı da bu suretle yok olmuştur.

5 — URARTULAR

Yukarıda da işaret edildiği veçhile Urartuların, Kas kavimleri camiasının Hati grubuna mensup olduğunu hakikat olarak kabul edebiliriz. Bazı Kasların şimalden cenuba doğru vâki olan intikal hareketleri arasında bu kavim de Van Gölü mıntakasında yerleşmiştir.

Bu mıntaka Küçük Asya sularının inkisam ettiği üç bölgeden birisidir.

Filhakika Dicle, Fırat, Murat, Zap ve Rumiye Gölü maillesi suları hep bu mıntakadan çıkar ve bu itibarla mıntaka bu suların ağıtları istikametlerin başında bulunmaktadır. Binaenaleyh bu mıntakada oturacak herhangi bir millet bu istikametlere hâkim olmak imkânlarını elinde tutabilir. Bu sebeptendir ki bir çok kavimler bu gibi mıntakalarda yerleşmek ve buralarda geliştikten sonra fütuhata girişmek sistemini takip etmişlerdir. Urartu mıntakası şimal ile cenup, şark ile garp arasındaki ittisallere komuta etmeyi temin edecek avantajlara sahiptir. Bu sebeptendir ki bazı tarihçiler Arî öncesi (Preariyen) kavimlerini Alarudiyen ismi ile, bazı tarihçiler de

mezkûr kavimleri ifade için **Kas - Alarut** mürekkep ismini kullanmışlardır. Bu suretle Kas ve Alarut isimleri ile birbirine yakın kavimleri ifade etmek istemişler bu yakınlığı da Proto Hati zincirinin bir halkası olarak telâkki etmişlerdir. Bu yakınlık Proto Hati ve Urartu dillerinde de görülmektedir. Gergi Urartu dili tamamen tesbit edilmiş değildir. Fakat tesbit edilebilen unsurların mahiyetlerine göre bu dil ile Proto Hati dili arasındaki farkın, zamanın ve muhitin tesirlerinden mütevâllit aykırılıklardan ibaret olduğu tahmin edilmektedir.

Urartular da Proto Hatiler'le beraber yahut biraz sonra bu mıntakaya yerleşmişlerdir. Biz bu tarihi Küçük Asya'nın Kalkolitik çağına müsadif olduğu şeklinde kabul etmek istemiştik.

Urartular'ın etnik (kavmi) hüviyetleri bu suretle mümkün olduğu kadar aydınlatıldıktan sonra şimdi bu kavmin tekâmül hareketlerinden bahsedebiliriz.

Urartular'ın Devletleşmesi

İlk olarak **Urartu** adı üzerinde biraz durmak faydalı olacaktır.

Tarihi kayıtlara göre Urartu, Asuriler'in bu memlekete verdikleri coğrafi isimdir. Bu ismin de Ararat Dağından alınmış olması ihtimali de vardır.

Şüphesizdir ki bütün etnolojik tarihlerde olduğu gibi Urartular da bir çok kabilelerden mürekkep ve kabileler federasyonu halinde idi. Bu kabilelerden temayüz ederek bir hâkimiyet kazanmaya muvaffak olan bir kabile kendi namı altında bir hükûmet kurdu.

Urartular'ın ilk merkezi **Azashun** beldesidir. Ötedenberi söylediğimiz veçhile belki bu isim ilk olarak hâkimiyeti tesis eden bir kabile adı idi. Bilâhare Van Gölü kenarında bugünkü Van şehri yanında **Teuşba** merkez oldu. Teuşba kelimesinin Urartuca Van Gölünün adı olduğu kanaati vardır. Şu halde bu ismin de burada hâkim olan bir kabilenin, dolayısıyla Urartu Devletinin de millî adı olması lâzım gelir.

Bundan başka Hatilerin büyük ilâhının adı olan **Thaşub** ile **Teuşba** adları arasında bir münasebet aramak mümkündür. Burada Kafkas dilleri ile birincisine **Hakiki İlâh**, ikincisine de **Akılı İlâh** mânâsı verilebilir.

Vesikalara ve arkaik eserlere değil fakat hâdiselere ve prensiplere dayanan bu mütalâaların doğruluğu Urartular'ın tarihi daha ziyade aydınlandığı zaman anlaşılacaktır.

Urartular ancak Milâttan evvel on birinci asırda (1082)'de, yani Hati İmparatorluğu yıkıldıktan bir asır sonra, devlet olarak tarih sahnesine girmiştir. Bu tarihe göre Küçük Asya'da Proto Hatiler'le muasır bir kavim olduğunu tahmin ettiğimiz Urartular'ın inkişafı geç kalmış olduğu görülmüyor. Bunun sebeplerini objektif olarak izah etmek çok güçtür. Yalnız şöyle bir fikir ortaya konabilir.

Kapadokya'ya girmiş olan Hatiler orada bir kültür bulmuşlardır. Yerleştikleri muhit de her taraf ile irtibat ve münasebette bulunmaya müsait bir vaziyette idi. İşte Proto Hatiler böyle bir muhit ve şartlar içerisinde daha erken inkişaf etmek imkânını bulmuştur.

Van'da Urartular'dan kalma bir kale harabesi

Hatiler'in inkirazından sonra Urartu'ya iltica etmiş olan Hati unsurlarının bu memleketin canlanmasına ve yükselmesine âmil oldukları da düşünülebilir.

Urartular'ın ise yerleştikleri muhitte temel olacak bir kültür bulduklarını bilmiyoruz. Esasen Volkanik olan ve hâlâ da bariz izleri görülen bu mıntakada jeolojik hâdiselerin ve âfetlerin yakın zamanlara kadar devam ettiği muhakkaktır. Bunun neticesi olarak bu mıntakanın iskâna müsait bir hale gelmekte ve sekencesinin de inkişafda geç kalmış olması ihtimali vardır. İşte bu sebeplerin tesiri ile Urartular gelişme yolunda biraz geri kalmış olabilirler.

Urartu Devletinin ilk merkezi Van Gölü şimalinde Azaşkun şehri idi.

Burada saltanat sürmüş olan hükümdarlardan **Lutipris** ve oğlu **I. Sardur** isimleri malumdur. Urartu Kralları kendilerine **Nairi memleketi** ve **Şar - Kışatti (Dört İklim Hükümdarı) Baaer, Sura Kralı** ve **Teuşba Şehri Hâkimi** gibi unvanlar vermişlerdir.

Bunlardan **Lutipris** ve **Teuşba** kelimeleri fonetik itibariyle Kafkas dillerine yakın olduğu halde **Şarkışati** kelimesinin **Çarkışver** ve **Sardur** kelimesinin de **Serdar** şekillerinde Fars isimleri olması muhtemeldir. Bundan Urartular'ın şarkta **Medler**'le temasda bulundukları ve **Medler**'in tesiri altında kaldıkları neticesi çıkar.

III. Sardur zamanında Azaşkun şehri terk ve Van şehri merkez itti haz edilmiştir.

Urartu Devletinin en kuvvetli ve düşman komşusu Asur Devleti idi, Urartular Asur Devletinin en kuvvetli hükümdarı olan **III. Salmanasar**'ın ölmesi üzerine bu devletin zaafa uğramasından istifade ettiler ve fütuhata başladılar.

Onuncu, dokuzuncu asırlar bu fütuhata faaliyetlerini ihtiya eden bir devirdir.

I. Argistis ve **III. Sardur** Urartu Devletinin bu en şatvetli devrinin hükümdarlarıdır.

Bu devirde Urartu Devletinin hududu: Şarkta Rumiye Gölüne, şimalde Gümrü civarına, cenupta Zagros Dağlarına, garpte Diyarbakır ve Fırat muntakalarına dayanmış yani Hatiler Federasyonunun bu muntakalardaki prenslikleri hegemonya altına alınmıştır.

Fakat bu vaziyet çok devam etmedi. Çünkü Urartular'ı zamanının en kuvvetli devleti olan Asuriler tehdit ediyordu. Binaenaleyh M. E. 743'de Asuriler'le Urartular arasında cereyan eden bir muharebe neticesinde Urartu Kralı **III. Sardur** büyük bir hezimete uğradı ve devletin şatvet ve nüfuzu sarsıldı. Bundan sonra Asuriler'in darbeleri taakup ve tevali etti. Diğer taraftan **Medler** M. E. 584'de bugünkü İran'ın şimali garbisini teşkil eden Azerbeycan muntakasını işgal ettiler. Şimalden de İskitler'in akınları başladı.

Bu suretle üç taraftan gelen tehdit ve darbelere uğrayan Urartular'ın siyasi varlığı nihayet M. E. 588 - 560 senelerinde sönmüş ve sona ermiştir.

Urartu Devleti bütün devlet formüllerinde olduğu gibi bir ana vatan (metropol) ile mahmi prensliklerinden mürekkepti. Metropol da monarşik bir rejim carî idi.

Urartu'nun kendine has kültür eserleri vardı. Bu eserlerin Asur kültürünün tesiri altında kaldığı şüphesizdir. Urartu eserlerinden mahiyeti anlaşılanlar Asurca yazılmış olanlardır. Urartu yazıları henüz okunmadığından bu yazılarla ifade edilen mevzular henüz malûm değildir. Şu halde Urartu tarihi ancak bu yazılar okunduktan sonra aydınlanacaktır.

Urartular'ın inkirazı ile Küçük Asya'da Kas kavimlerinin siyasi varlığı son bulmuş ve Kaslar'ın tarihi kapanmış oluyordu. Asırlardanberi Küçük Asya'da cereyan eden mücadeleler akibet Samilerle Ariler'in kat'i galebesi ile taayyün etmişti.

Küçük Asya'nın cenubuna Sami ırkından olan kavimler yaşamış ve dayanmıştı. Arî ırkının İran familiesini temsil eden Medler şarktan, İskitler ise şimalden Küçük Asya'ya girmişlerdi. Bunlar garbe doğru hareketlerinde devam ederek Kapadokya'da garpten Küçük Asya'ya girmiş olan Firikyalılar ve diğer Arî kavimlerle karşılaşmış bulunuyorlardı. Küçük Asya artık Ariler ülkesi olmuştu. Ariler Kas fonu üzerinde kurulmuş ve yükselmeye başlamışlardı.

6 — MEZOPOTAMYA'DA KASLAR

Kaslar'ın Milattan takriben 25 - 30 asır evvel Kafkasya'dan cenuba intikal etmeye başlamış olan kavimlerden birisi olması ihtimalinden daha yukarılarda bahsetmiştik. Şimdiye kadar tesbit edilen kanaatlere göre bu Kaslar Zagros Dağlarının şimalinde (bu şimal ile Kafkasya'nın kasdedilmiş olması mümkündür) Elâm memleketine girmişlerdir. Elâm'da yaşayan bu kavim, Babil memleketi ile sıkı münasebette ve temasta idi. Bu temas ve münasebetlerin neticesi olarak Kaslar iş ve çalışma maksatları ile Babil memleketine gidiyorlar ve orada yerleşiyorlardı. Bu suretle Kaslar Babil'de müslihane bir tarzda nüfuz tesis ve mevki temin etmeye muvaffak olmuşlardı.

M. E. 1806'da Babil'de mühim bir hâdise ve inkılâp oldu: Hati İmparatoru **I. Mursil** Babil'i işgal ederek bu sıralarda bu memleketi hükümran olan Sami **Hamorabi** Devletini tahrip ve yok etti.

Fakat Hati orduları Babil memleketinde kalmadı ve Hamorabi Devletinin yerine Babil'in eski sahipleri olup Basra Körfezi kıyıları

na çekilmiş olan Sümerler ve Akadlar tekrar memleketlerine avdet ederek eski devletlerini diriltmek istediler.

Kaslar bu intikal zamanının bir zaaf teşkil ettiğini ve bundan istifade edilmesi lâzım geldiğini bildiler ve bu fırsatlardan istifade ederek Babil memleketine girerek bu memleketi işgal ettiler.

Kaslar'ın bu işgal hareketleri tahripkâr bir istilâ mahiyetinde olmadı. Kaslar'ın çoktanberi başlamış olan müslihane nüfuzlarının objektif bir mahiyet alması şeklinde cereyan etti. Kaslar zevale yüz tutmuş olan Babil medeniyetini canlandırdılar. Garpten aldıkları inçeliklerle tekâmül ettiler. Bu suretle Babil medeniyetinde âdeta bir rönesans vücade getirdiler. Kaslar'ın Babil'deki hâkimiyetleri M. E. 18. asırdan M. E. 12. asra kadar yani 600 sene devam etti. Hatiler'in yıkılış tarihine müsadif olan M. E. 12. asırda Kas Devleti de munkariz oldu ve Babil, Asuriler'e intikal etti.

Kaslar'ın dili hakkında elde edilmiş olan bilgiler bu dilin Kafkas dil gruplarına yakın olduğu mahiyetindedir. Bu dilde Hint - Avrupa dillerine ait izlere de tesadüf edilmektedir. Bunu da tabii bulmak lâzımdır. Çünkü Kaslar'ın bu devirlerde garbe doğru yayılmaya başlamış olan Ariler'le temasa gelmiş ve münasebette bulunmuş olduğu şüphesizdir.

Biz burada Kafkas dillerine benzeyen bazı isimleri yazmayı faydalı bulduk.

Kas İlahlarından birinin adı olan **Bogas**, halen Adigeler'de bir soyadı olarak yaşamaktadır.

Mezopotamya'nın en büyük ilâhı **Marduk**'dur. Bu da bir Adige ismidir. Bu kelimeden **Marde**, kuvvet, derece, hudut mânâlarına gelir. Buna göre **Marduk**, **Marde Oğlu** demek olur. Bu ismin bu tahlili mümkün olduğu gibi şahıs ve aile adı olarak da kullanılmaktadır.

Bundan başka Kas hükümdarları arasında iki kişi **Agum** adını taşımaktadır. **Agum**, **Kalm Elli** mânâsında tamamen Adigece'dir.

Bunlar defaten akla gelen isimlerdir. Daha iyi tetkikler yapılır ve bu tetkikler diğer Kafkas dillerine de teşmil edilirse daha bir çok terimler ve isimler de bulunacağı kuvvetle beklenebilir.

7 — YUNANLILAR

Arî Öncesi (Preariyen) Yunanlılar'ın, Kas kavimleri camiasından Akdeniz grubunu teşkil ettiği malumdur. Yunanlılar, Gimriler ve Hatiler gibi Kafkas menşeli Kaslar değildir. Fakat Yunanlılar

arasına Kafkas menşeli Kas unsurlarının karışmış olduğu muhakkaktır.

Tarih hâdiseleri hayat, mukadderat cereyanları, coğrafi vaziyet Yunanlılar'la Kafkashlar'ı birbirine yaklaştırmış ve aralarında etnik (kavmi) karışmalar da vukubulmuştur. İki kavim arasındaki bu temas ve münasebetler Karadeniz ve Ege Denizi vasıtasıyla Dakya ve Trakya mıntakaları ile Küçük Asya yolu ile vukubulmuş ve devam etmiştir.

Klâsik mitolojide Promethe medeniyetin ilk mübessir ve müesebetlerin mahiyetlerini ifade ve tesbit için tarihî bir çok hâdiselerden bahsetmek mümkündür.

Fakat bence **Promethe** efsanesi bu münasebetlerin temelini teşkil edecek kuvvette ve mahiyettedir.

Klâsik Mitolojide Promethe medeniyetin ilk mübessir ve müessisi olarak kabul edilir.

O, çamurdan yaptığı insana can vermek için güneşten ateş almıştır. Nihayet Promethe bu hareketin cezası olmak üzere Kafkas Dağlarında asılmıştır.

Bu hâdise Promethe'nin Kafkasya ile fiilî alâkasını göstermekle kalmaz, aynı zamanda Promethe isminin Kafkas dilleri ile izahının mümkün olması da bu hâdiseye ayrıca hususiyet kazandırır.

Filhakika Promethe ismini iki parçadan mürekkep olarak kabul edebiliriz: **Prome - thee**.

Burada ilk kısım **Peri**, **Perim**, **Pron** şeklinde Adigece **ilk**, **önce**; ikinci kısım olan **Thee** ise tamamen **İlah**, **Allah** mânâsındadır. Şu halde Promethe adına **İlk** veyahut **Başta Gelen İlah** mânâsı verilebilir.

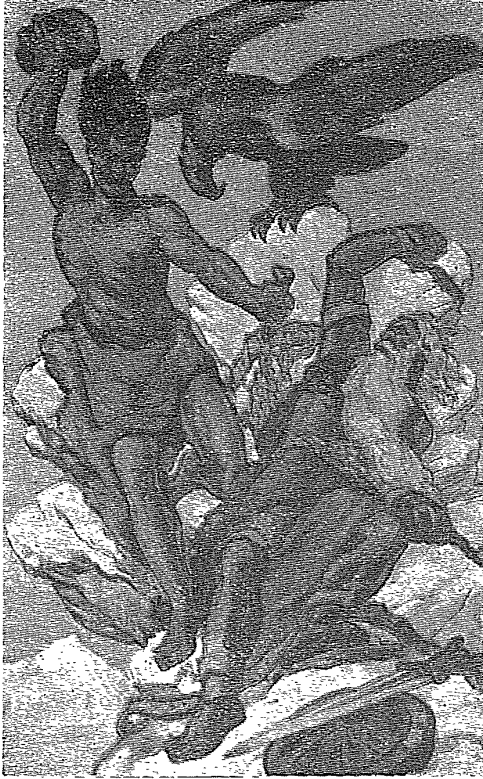
Buna göre Promethe bir Kafkas adıdır ve bu adın sahibi de Kafkashdır. Binaenaleyh Promethe'nin Kafkasya ile Yunanistan arasında müşterek bir mabud olması lâzımdır.

Ege mıntakasında etnolojik hareketler ve hâdiseler tetkik edildiği takdirde Ege ile Kafkasya arasında etnik münasebetleri tebarüz ettiren objektif hâdiseler görmemek mümkün değildir. Biz bu hâdiseleri gayet kısa bir çerçevede içerisinde aşağılarda izah edeceğiz.

Ege mıntakasında Girit daha eski ve daha mütekâmil bir kültür merkezi olarak görülür. Fakat Girit'teki Neolitik kültür, muasır Mısır, Anadolu, Mezopotamya'nın Neolitik kültürlerine nazaran daha aşağı ve kabadır.

Girit kültürü Yunanistan Yarımadasına da sıçramış ve sirayet etmiştir.

Bundan başka Şimalî Yunanistan'da Larisa mıntakasında başka bir kültür zuhur etmiştir. Buna **Sesklo** kültürü denir. Eneolitik (Falfonen) bir karakter taşıyan bu kültürün şimalden ve Tuna boylarından Yunanistan'a girdiğine hükmedilmektedir. Bu Sesklo kültürü bütün Yunan Yarımadasına yayılmıştır.

Promethe'yi Kafkas Dağlarına zincirle bağh olarak gösteren temsili resim.

Bunu müteakip yine Şimalî Yunanistan'da **Dimni** kültürü denilen bir kültür meydana çıkmıştır. Sesklo kültüründen farklı olan bu Dimni kültürü yayılamamıştır. Varlığı Şimalî Yunanistan'a münhasır kalmıştır.

Bu suretle üç kültür mıntakası vücut bulmuş oluyor:

Şimalî Yunanistan, Cenubî Yunanistan, Ege kültürleri.

Şimal kültürü Milâttan evvel 3000 yıllarında henüz Eneolitik çağında iken, cenup kültürü Bakır çağına yükselmmişti. Girit'te ise gerek kültür ve gerekse sosyal bakımlardan göze çarpan büyük bir yükselme vardı.

Filhakika Girit'le deniz münakalâtı inkişaf ediyor, bunun neticesi olarak şahsî servetler artıyor, iki katlı binalar yapılıyor, fikir hareketleri başlıyordu ve Giritliler başka adaları da işgal ediyordu.

Kültürdeki bu inkişafı muvazi olarak etnik hareketler de olduğu muhakkaktır.

Görülüyor ki Girit daha ziyade şark ile alakalıdır ve kültürü bir taraftan Trova vasıtasıyla Anadolu'ya ve deniz yolu ile de Mısır'a bağlı bulunmaktadır. Bu suretle Girit; Mısır, Anadolu, Mezopotamya gibi mütekâmil kültür kaynakları ile beslenmektedir. Binaenaleyh Girit kültür bakımından daha evvel tekâmül etmiştir.

Yunan Yarımadası sekenesi ise daha ziyade şimal ile ilgilidir. Şimaldeki Dimni kültürünün sahipleri herhalde şimalden gelmişlerdir. Bunlar belki daha muhariptir fakat fikir kabiliyeti itibariyle daha dün bir vaziyettedir.

İşte vaziyet böyle iken; Milâttan takriben 2000 sene evvel Yunanistan'a **Akhay Akheos** adında bir millet girmiştir. Bu millet Yunanistan Yarımadasına hâkim olmuş, 1400 senelerinde Girit'i işgal etmiştir. Bu işgal üzerine Girit medeniyeti sönmüştür. Bu suretle Yunanistan Yarımadasını ve Ege'yi ihtiva eden bir Akhay (Akheos) devresi başlamıştır.

Bu milletin aslı ve menşei nedir? Bunun hakkında ihtilâf vardır. Bunların Avrupa'daki Tunç kültürü muhitinden cenuba inen Indo - Germen kavimlerinden olduklarını kabul edenler olduğu gibi Milâttan evvel 3000 yıllarında Anadolu'dan ve adalardan geçerek Yunanistan'a giren bir kavim olduğunu ileri sürenler ve bunu ispat için dil ve mevki isimleri gibi sebepler gösterenler de vardır.

Akhaylar'ın gerek Yunanistan ve gerek Ege'deki hâkimiyetleri Milâttan evvel 1200 yıllarına kadar devam etmiş ve bu kavim bu mıntakalarda bir kültür birliği göstermiştir.

Fakat 1200 yıllarında Ege ve Yunanistan büyük inkılaplara sahne olmuştur. Meselâ:

1 — 1230 senelerinde Ege bir çok kavimlerin kaynaşmalarına sahne olmuştur. Bu kaynaşmaların ve faaliyetlerin neticesinde İtal-

ya'da Etrüskler ve ardunya Adasında Şardanlar yerleşmişler, Ege'de ise **Akhiyavalar** kalmışlardır.

2 — Yunanistan'a **Dor** kavmi girmiş bu suretle Kas devresi sona ermiştir.

Bu malûmata bir de Atina mıntakasının adı olan **Attik** kelimesini ilâve edersek Kafkasya ile Yunanistan arasındaki irtibat ve münasebeti tebarüz ettirecek bir tablo vücade getirmiş oluruz.

Bu tabloda üç isim göze çarpar: **Akhay, Şardan, Attik**.

Akhay, Akheos isimleri Kafkasya'da **Ahin** şeklinde bir kabile ismidir. Bu kabile Greko - Romen devrinde Kafkasya'da yaşamakta idi (*). Bugün dahi **Akhin yi jemleruk = Akhin'in kendi gelen ineği** şeklinde mitolojik bir misal olarak yaşamaktadır.

Milâttan evvel 2000 tarihlerinde Kafkasya'dan Anadolu'ya geçen kavimler arasında Akhaylar'ın da bulunduğu tarihen sabittir. Nitekim Hatiler bahsinde bu kabilenin Hati İmparatorluğu camiasından olduğu ve Ege'de yaşadığı izah edilmiştir. Şu halde kronolojik vaziyete de uygun düşen bu vakıya göre Yunanistan'a giren ve menşei hakkında muhtelif faraziyeler yürütülen Akhaylar'ın bu kavim olduğuna hükmetmek ile mesele en doğru ve kısa bir şekilde halledilmiş olur.

Şardan kavim ismine gelince: bugün dahi **Şardan** adını taşıyan aile vardır. Bu aileden bir kısım da Türkiye'de bulunmaktadır.

Şardanlar evvelâ Mısır'da görülüyor ve Mısırlılar tarafından Ege'ye intikal ediyor, buradan da Sardunya Adasına yerleşiyor.

Attika: Bugün dahi Yunanistan'da bir mıntaka adıdır. Fakat prehistorik olan bu adın bir kavim adı olması icabeder. Bugün dahi Çerkesler kendilerine **Attike, Adige** derler. İtalya'daki **Adic** Nehri isminin Etrüskler tarafından götürülmüş olması muhtemeldir. Çünkü Etrüskler de Ege'den Şardanlar, Akhaylar gibi deniz kavimlerindenir.

Yunanistan'la Kafkasya arasındaki irtibat ve münasebet hakkında daha bazı misaller zikredebiliriz.

1 — Fransız tarihçisi Jores'in verdiği aşağıdaki malûmat bu hususta dikkate şayan bir misal teşkil eder:

(*) Bahsine müracaat.

İlâh **Atena** (Minerva) nın fahrî isimlerinden biri de **Kabardindir** (*).

Bundan başka **Iyon'un** kahraman oğlunun adı **Gargetiyos'tur**. Bu isim Çerkesler'in diğer bir adı olan **Kerket** isminin şahsa takılmış bir şeklinden başka bir şey değildir (**).

Çerkesler'le Yunanlılar morfolojik bakımından birbirlerine benzedikleri kadar hürriyetperestlik ve alicenaplık gibi vasıflar ile de birbirlerinin aynıdır. Fakat Yunanlılar Akdeniz'in ortasında çok müsait bir coğrafi vaziyeti haiz bir memlekette inkişaf etmek imkânını buldukları halde Adigeler Kafkas Dağlarının vadilerinde mahsur ve münzevi yaşamaya mecbur olmuşlar ve binaenaleyh inkişaf edememişlerdir.

2 — **Yason'un** yaptığı **Argonot** seferi de dikkate şayandır ki bu sefer farzedildiği gibi Kirke adında sihirbaz Kafkasya'lı kadındaki **Toison D'or - Altın tüyü** elde etmek için yapılmış değildir. Bu sefer iki memleket arasındaki karabet ve müşareketin doğurduğu bir meselenin halli içindir.

Bu seferin mahiyeti ve sebepleri tetkik edilirse kolaylıkla bu neticeye varılacaktır.

3 — Son olarak Kafkas dilleri ile Yunan dili arasında fonetik ve morfolojik benzerlikler bulunduğunu müşterek mitolojik isimler de mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

8 — MISIR

Samiler'den evvelki Mısır ile Kafkasya arasındaki münasebeti Yunanlılar'la Kafkaslılar arasındaki münasebete benzetilebilir. Fakat son zamanlarda yapılan tetkikler neticesinde Mısır'la Kafkasya

(*) Kabardin, Adigeler'de büyük bir kabile adıdır. Yabancılar bu kabileye Kabardin, kendileri ise Kabarday derler. Bu kabile Kafkasya'da halen Terrek Nehrinin şark tabilerinin vücade getirdiği havzada yaşarlar.

(**) Iyon, Helen'in küçük oğludur. Bidayette Attik mıntakasından yaşadı. Sonra Pelepones şimalinde yerleşti. Orada Egiale Kralı oldu. Bilâhare Attik mıntakasına avdet etti. Buradan 8. Asırda Dorlar tarafından çıkarıldı. Bunun üzerine Milet sahillerinde ve adalarda yerleşti. Gemicilik sayesinde Trakya ve Karadeniz sahillerinde müstemlekeler vücade getirdi. İşte bu suretle Kafkasya ile fiilen münasebet tesis etti.

İyoniyenler'de pratiklik ile hayalin şayanı hayret bir-ımtızacı vardır. Bu sayede sanayi, ticaret, şiir ve edebiyatta ilerlediler ve bunlar Milâttan evvel 5. ve 4. asırlarda Atina'ya yayıldı.

arasındaki irtibat ve münasebetin dikkati çeken bir mahiyet ve hususiyet arzettiği görülmür.

Bu hususta İngiliz ilim kaynaklarında bu mesele hakkında hâsıl olan kanaatların hülâsasını şöyle ifade etmek mümkündür:

«Kafkaslılar'ın Mısır'a akın ve intikal hareketleri altı defa vâki olmuş ve yedinci asra kadar devam etmiştir. Bu akın ve intikallerin ne vakit başladığı belli değildir. Fakat bazı vak'alarından takribî olarak bazı tarihler çıkarmak mümkündür. Meselâ: Beşinci medeniyette Mısır'a giden Kafkaslılar'la 3000 sene evvel giden Kafkaslılar ve keza 2000 sene evvel Mısır'a giden Hiksoslar arasındaki münasebetin Milâttan evvel en az 3000 yıllarında başladığı tahmin olunabilir. Bu tarihler ise I Dinasti'ye (hanedan) müsadiftir. Kafkasya ile Mısır arasındaki temas ve münasebetin daha evvelki çağlarda başlamış olduğu kanaatini uyandıracak emareler de yok değildir. Nitekim birinci medeniyet Badarya devrinde görülen Filibit işleri, Avrupa'nın aynı devirdeki Selütreen işlerinin aynıdır. Bu işlerin ise Karadeniz'in şimalinden garbe doğru intişar ettiği malûmdur. Bu eserlerin Mısır'a da geldiği muhakkaktır. Buna nazaran Kafkasya'yı bir medeniyet merkezi olarak telâkki etmek mümkündür. Bu vaziyet aynı zamanda Kafkasya ile Mısır arasındaki irtibat ve münasebetin derinliğini gösterir.

Maspero'nun tarihindeki bir haritada Nil Nehri ile Kızıldeniz arasındaki mıntakanın ortasına müsadif kısmında **Payis d'attique** yazısı görülür. Bu memleketin bugünkü Adigeler'in bir kolonisi olması ihtimali vardır.

Aynı zamanda Kafkaslılar'ın muhtelif maksatlarla Mısır'a vâki olan hicret ve intikal hareketleri neticesinde iki memleket arasında bir anane birliği vücut bulmuştur. Bu cümleden olarak Mısır'daki mitoloji isimlerinin Kafkasya'dan geldiği söylenebilir (*).

Mısır mitolojilerinde Kafkasya hem cennet, hem cehennem telâkki edilmiştir. Filhakika Cenubi Kafkasya'nın alev fışkıran petrol sahaları ve Şimali Kafkasya'nın eşsiz güzellikleri böyle bir telâkkinin ve akidenin teessüs etmesine çok müsaittir. Ancak Mısır'da böyle bir akidenin teessüs edebilmesi için Kafkasya'nın Mısırlılar tarafından çok iyi tanınmış veya tanıtılmış ve hattâ benimsenmiş olması lâzım geldiği düşünülmelidir. Bunlara dair birkaç misal verelim:

(*) Merhum Doktor Mehmet Ali Pşihluk'un **İkazul Müverrihin** adlı eseri bu hususta kıymetli malûmatı ihtiva etmektedir.

Mitolojik isimler: Menfia ilâhlarından olan **Fıta** adı **Fıtha** şeklinde telâffuz edilirse iyilik ilâhı mânâsına gelen bir Adige kelimesi olur.

Firavun I. Seti'nin mezarının bulunduğu salonun tavanında astronomiye dair bir takım resimler vardır. Bunlar arasında bir öküz tarafından çekilen ay resminin altında **Meskhitiü** yazısı okunur. Bu ibare **ay taşıyan öküz** mânâsında bir Adige ifadesidir.

Şahsî isimler: Milâttan evvel 660 yılında XXVI. Dinastiği kuran **Psamitikh** sülâlesinin Kafkaslı olduklarını kabul etmek çok doğrudur. Çünkü Psamitikh'in esasen Mısırlı olmadığı, Yunanistan'dan gelme bir general olduğu iddia edilmektedir. İsmi şekline ve Kafkasya ile Mısır arasındaki münasebetlere göre bu generalin Yunanistan'dan ziyade Kafkasya'dan gelmiş olması lâzım gelir.

Çünkü Psamitikh kelimesi **Psmitha** şeklinde telâffuz edilirse **Ruhu İlahi** mânâsına gelen bir Adige kelimesi olur.

Keza Psamitikh'in kardeşinin adı olan **Apryas** ismi de **önde** ve yahut **ilk oturan** mânâsına gelen bir Adige kelimesidir.

Keza bu hanedan arasında görülen **Nechao** ismi **Nechu** şeklinde telâffuz edilirse **aydın** mânâsına gelen bir Adige kelimesi olduğu görülmür.

Bunlar sathî bir tetkikin neticeleridir. Bu tetkikler derinleştirilirse daha bir çok münasebet ve irtibat âmilleri bulmak mümkündür. Bu suretle de İngiliz kaynaklarının tesbit ettikleri kanaatler tahakkuk etmiş olacaktır.

Bu vaziyetler Mısır ile Kafkasya arasındaki münasebetlerin yalnız kültür ve mitolojik iştiraklerine inhisar etmediği, aynı zamanda siyasi ilgiler doğuracak bir mahiyet aldığını belirtmektedir. Böyle derin ve şumullü bir münasebet ancak devamlı ve ruhî bir irtibatın mahsulü olabilir. Bu nasıl vukua gelmiştir?

Kafkas, Hati, Mısır memleketlerinin coğrafi vaziyetleri gözönüne getirilirse Kafkasya ile Mısır arasındaki münasebetlerin bu coğrafi vaziyetin ve tarihî hâdiselerin tabii bir neticesi olduğuna kolaylıkla hükmolunabilir. Hâdiseler kronolojik bakımından tetkik edilirse Kafkasya ile Mısır arasındaki münasebetlerin araya Samiler girdikten sonra dahi devam ettiği görülmür.

9 — MEZOPOTAMYA

Mezopotamya beşerin başlıca menşelerinden biridir. Coğrafi, iklim ve kültür vaziyeti bakımından bu mıntakaya hariçten bir çok ka-

vimler gelmiş, burada yerleşmiş ve yaşamıştır. Bunun neticesi olarak burada bir çok medenî eser tabakaları teraküm etmiştir. Bu itibarla bir çok kavimler bu memleketle alâkadar olduklarını iddia ederler ve bu iddialarını ispata çalışırlar.

Fakat biz burada Mezopotamya'nın etnolojik vaziyetini incelemeye girişecek değiliz. Mevzuumuz Kafkasya ile Mezopotamya arasındaki münasebeti tebarüz ettirmektir. Bundan evvelki bahislerde zaten bu meseleye temas edilmiş ve lüzumu derecesinde izahat da verilmiştir. Şu halde biz bu izahatı burada kısaca tekrar etmekle iktifa edeceğiz.

Samî ve Arî ırkları gelmeden evvel burada yaşayan kavimlere Kas kavimleri diyoruz. Buna göre Mezopotamya sekenesinin de Kas kavimlerinden olması lâzımdır. Böyle etnik bir birlik kabul ettiğimiz ve coğrafi vaziyeti de gözönünde bulundurduğumuz takdirde Kafkasya ile Mezopotamya arasında sıkı bir münasebetin carî bulunmuş olacağı tabiidir.

Bu münasebetin müeyyidesi olarak:

1 — Maykop vazosunu,

2 — Kaslar'ın son devirlerdeki vaziyetlerini hatırlamak kâfidir.

Zamanla bu muhtelif istilâ sademeleri ile hezarî zevale yüz tutmuş olan eski bir medeniyeti canlandırarak onu daha mütekâmil bir halde asırlarca yaşatmak iptidai bir kavmin kârı değildir.

Şu halde Mezopotamya'yı hâkimiyetleri altına almış olan Kaslar'ın haddizatında mütemeddin ve mütekâmil bir kültür sahibi bir kavim olması lâzımdır.

Buraya kadar verilmiş olan malûmat ile Kas kavimleri dünyasının tarihi macerasının ve akibetinin ana hatlarını gayet umumî olarak göstermiş bulunuyoruz.

Kas kavimleri varlığının tarih sahnesinden nasıl silindiğini anlatan Alaksandr Başmakof bu bahse *Prehistorik (tarih öncesi) ne ait anahtarların Kafkas ve Pirene Dağlarının yüksek vadilerinde yaşayan kavimlerin elinde bulunduğunu* söylemekle son verir.

Halbuki kasdedilen kavimler bugün yok olmak üzeredir.

İlim, metrelerce derinliklerde toprakları karıştırarak tarih öncesi (prehistorik) izler ve eserler aramaktadır.

Halbuki Kaslar'ın, tarih öncesinin sahibi olan kavimlerin, bugün dahi yeryüzünde yaşayan bakiyeleri vardır. Canlı bir müze vaziyetinde bulunan bu bakiyelerin tamamen yok edilmesine meydan vermemek insanlığa olmasa dahi ilme bir hizmet teşkil etmez mi? İlim mensuplarının bu bakımdan bir hareketleri beklenebilir mi?

IV. FASIL

KAFKASYA'NIN KLASİK TARİHİ VE BUNUN DAYANDIĞI ESASLAR

Şimdiye kadar Kafkasya hakkında verilmiş olan malûmat, bu memleketin Kas kavimleri camiası gerçeği içindeki vaziyetini aydınlatan izahlardan ibarettir. Bu izahlar da arkeolojik esaslara dayanmaktadır. Bundan sonra ise Kafkasya'nın, yazılı eserler ve vesikalarla tesbit edilebilmiş olan tarihi bünyesini göstermeye çalışacağız. Fakat evveleminde bu bünyenin tesbit edilmesine temel olacak umumî bazı esaslardan bahsedilmesini faydalı buldum.

1 — KAS KAVİMLERİ VE MEMLEKETLERİ İSTİLÂYA UĞRADIKTAN SONRA KAFKASYA

Son eserlere ve kanaatlere göre Kaslar'ın istilâya uğramaları tedrici bir şekilde vâki olmuştur. Bu istilâ ile hareket ve faaliyetleri Milâttan evvel 1500 - 700 seneleri arasında olmak üzere 800 senelik bir zaman imtidadını ihtiva eden bir devirdir. Bu istilâ hareketleri kanlı muharebeler şeklinde olmaktan ziyade uzun, müteselsel ve gü-rültüsüz mücadeleler halinde cereyan etmiştir. Bu mücadeleler arasında Samilerle cereyan eden Kadeş muharebesi ile ve Arîlerle cereyan eden Truva hâdiseleri istisna teşkil eder. Çünkü bu hâdiseler kanlı birer muharebe halinde cereyan etmiştir.

Şu halde Kas kavimlerinin siyasi varlıkları takriben Milâttan evvel 700 yıllarında son bulmuştur. Fakat kavmi varlıklarının bundan sonra da devam ettiği ve bu varlığın tedricen söndüğü şüphesizdir. Hattâ bugün dahi bu varlıktan bakiyeler vardır.

Aleksandr Başmakof'un dediği gibi gerçi Kas kavimleri sönmüştür. Fakat bu kavimler ananelerinin ve kanlarının izlerini ve eserlerini fatihlerinin bünyelerinde bırakmışlardır.

Uzun zaman devam etmiş olan Kas ve Arî ve Samî muharebe ve mücadeleleri neticesinde şarktan ve garpten gelen Arî dalgaları nihayet Kafkasya - Kapadokya umumî hattında birleşmiş ve bu suretle istilâ hareketi tamamlanmıştır. Bu istilâ hareketinin cereyan tarzının şöyle tasvir edilmesi mümkündür.

Karadeniz - Hazer Denizi cenubu hareket sahasında: garpten gelen Arî dalgaları Truva seddini yıktıktan sonra (takriben 1300 yılında) esas kolu ile Orta Anadolu'ya doğru ilerlerken (1200), diğer kolu ile Karadeniz'e girmiş ve bu denizin şark ve şimal sahillerini işgal etmiştir. Daha evvel (1500 yılı) Karadeniz şimalinde hâkimiyet tesis etmiş olan İskitler'le birleşmiştir.

Şarktan gelen Medler de çok ârızalı olan Urartu muntakasını işgal ettikten sonra (700), bir taraftan Kapadokya'ya doğru yayılırken diğer taraftan Kafkasya'nın cenup muntakalarına girmiş ve buralarda yerleşmiştir. İşte bütün Kas memleketleri bu suretle istilâ altına girmiş fakat Kas kavimlerinin ana vatani olan Kafkasya bu istilâ dalgaları arasında âdeta bir ada halinde kalmıştır.

İki deniz arasında bir kara boğazı vaziyetinde bulunan Kafkasya'nın cenupta Kafkas Dağları ile şimalde ise Maniç bataklıkları ile kapatılmış olması ve nihayet memleket içinin derin ve muhkem vadileri ihtiva etmesi Kafkasya'ya bu korunma imkânını kazandıran âmillerden olması muhtemeldir. Kaslardan Kafkasya'nın bu tabii resanetinden istifade etmesini bilmiş olanlar istilâ dalgalarının öldürücü tesirinden kurtulmuşlardır.

Bildiğimiz tarih hâdiselerine göre Kasların şimalde uğradıkları ilk darbe İskitler'den gelmiştir. Bu darbenin tesiri ve neticesi nasıl olmuştur? Bunun hakkında kat'î bilgimiz yoktur. Yalnız bugüne kadar elde edilmiş olan kültür eserlerden çıkarılabilen mânalara dayanarak bazı hükümler verilmiştir ve bu hükümlere de Gimriler bahsinde temas edilmiştir.

Tam mânasiyle göçebelik ruhunu taşıyan İskitler'in ilk darbelelerinin ve saldırıların çok ağır ve vahşiyane olduğu muhakkaktır. Bundan sonra ise zaman ile İskitler'in içine girdikleri yeni memleketin medenî şartları onların ruhlarını yumuşatmış, tavri hareketlerinde ve muharebelerde itidale sevk etmiştir.

İskitler'in Kafkasya'ya mücavir ve Karadeniz'in şimal kıyılarındaki yerleşmiş olan kısımları çabuk mukim vaziyete geçmişler hattâ bir İskit kültürü vücade getirecek kadar yükselmişlerdir. Kuban Havzasında ve Daryal Boğazının şimali garbisindeki Koban muntakasında İskitler'e ait bazı kültür eserlerine tesadüf edilmiştir.

2 — KAFKASYA'NIN MUKADDERATINA TESİR ETMİŞ OLAN ÂMİLLER

Kafkasya'nın gözümüzün önünde serilmiş olarak gördüğümüz bugünkü hazin manzarasını tarihî mukadderatının bir neticesi olarak kabul etmek zaruretindeyiz. Çünkü her şeyin olduğu gibi milletlerin de muayyen ömürleri vardır.

Kaslar'ın tarihini tetkik etmekle meşgul olan bazı tarihçiler, Kas kavimlerinin Milâttan evvel XX. asırdaki vaziyetlerinden bahsederlerken «*tabii ömrünü ikmal etmiş olan bu eski milletin artık tarih sahnesinden çekilmesi zamanı gelmişti*» demektedirler.

Filhakika o zaman Kaç varlığının uğradığı müthiş darbeler bu varlığın tarih sahnesinden çekilmesi tabii neticesini tahakkuk ettirmişti.

Fakat bu camianın Kafkas topraklarında bulunan grubu kendisine tevcih edilen mütevali bütün darbelere 4000 senedenberi hayatının ve hayatîyetinin bütün kuvvetiyle mukavemet ederek yaşamaya çalışmıştır. Bugün dahi o binlerce senelik zaman yığınının üstünde hayat ve hayatîyetinin varlığını tezahür ettiren izler ve eserler göstermektedir.

İşte biz burada Kafkasya'nın bu mukadderatının taayyün etmesinde müessir olan âmillerden kısaca bahsedeceğiz.

Bu âmilleri hariçten vâki olan tazyikler ve tesirlerde, Kafkasya'nın coğrafi mevkii ve tabii vaziyetinde bulmak mümkündür.

1 — Kafkasya'ya haricî tesirler en çok şimalden vâki olmuştur ve bu tesiri de Orta Anadolu'dan (Hazer Denizi şarkından) gelen akın ve muhaceret dalgaları yapmıştır. Bu dalgalar iki grup halinde gelmiştir:

Arî ve Turan ırklarına mensup dalgalar:

Bu dalgaları vücade getiren insan yığınlarının kaynakları neresidir ve bunların vaziyet ve mahiyetleri, şarktan garbe doğru akışlarının sebepleri nedir ve nasıl cereyan etmiştir?

Bunlar hakkında biraz aşağıda ve bahsi mahsusunda izahat verilecektir. Burada ise bu intikal ve hicret akınlarının ana hatlarından bahsetmekle iktifa edeceğiz.

İnsanların şarktan garbe intikal hareketleri şüphesiz çok eski zamandan beri başlamış bulunmaktadır. Hattâ Cenubî Rusya'da bu suretle gelmiş bir çok Arî unsurları oturuyorlardı. Fakat biz ancak şimalde Kaslara tahripkâr bir darbe indiren İskitler'den başlayacağız.

Malûm olduğu üzere Arî ırkının İran familyasına mensup olan İskitler-Milâttan 1500 sene evvel Avrupa'ya intikal etmişler ve Gîm-ri Devletini tahrip ederek Cenubî Rusya'da yerleşmişlerdir.

Uzun bir fasılâdan sonra aynı ırktan yani Hind - Avrupa ırkının İran kolundan Sarmatlar, Alanlar, Arî ırkından Gotlar, İskitler'i takip etmişlerdir. Gotlar'la Hind - Avrupa ırkının intikal ve muhaceret hareketleri son bulmuş, bundan sonra ve IV. asırdan itibaren Turan ırkına mensup olan akın dalgaları başlamış bu da 13. asra kadar devam etmiştir.

İşte şimdi Kafkasya'ya tesir ve bu memleketi mütemadiyen meşgul eden hareketlerin ana unsurları bunlardır.

Yekdiğerini takip eden bu muhaceret dalgaları Kafkasya ve Karadeniz'in şimal mıntakalarında ya birbirine karışmışlar, yahut biri diğeri her hangi bir istikamete sürmüştür ve bunun neticesinde yeni siyasî vaziyetler, etnik hareketler ve taazular vücut bulmuştu. Bu hareketlerin mahiyetlerini bilmek mevzuumuz bakımından mühim olduğu kadar bu vaziyet ve hareketlerin Kafkasya ile münasebetini ve Kafkasya'ya nasıl ve ne dereceye kadar müessir olduğunu tesbit etmek ise zarurîdir.

Bu bahsi uzun yazılarla uzatmak istemiyoruz. Yalnız o zamanki siyasî hâkimiyetlerin ve etnik vaziyet ve hareketlerin mahiyetlerini tesbit edebilmek için ölçü olarak bazı prensipler zikri ile iktifa edeceğiz.

Malûmdur ki yakın zamanlara kadar milliyet fikri yoktu. Binaenaleyh Orta Zamanın başlarına kadar olan tarih devirlerindeki insan yığınlarında millî şuur, millî birlik emelleri ve hareketler aramak boştur. Bu devirlerde bir mıntakada muhtelif ırklara mensup bir çok kavimler bulunabilirdi. Bunlar arasında kuvvetçe üstünlüğü haiz olan kavim ve kabileler o mıntakanın hâkimi olurlardı. Bu mıntaka, hâkim olan bu kavim veya kabilenin ismini taşır, bu hâkimiyet zeval bulunca o isimde kaybolur, bu defa hâkimiyet ve isim, üstünlüğü kazanmış olan kuvvete intikal ederdi. Hâkimiyetlerin zeval bulması da, başka zümrelere intikal etmesi de basitti. Çünkü hâkimiyetler umumî bir birliğe ve böyle bir birlikten doğmuş umumî kuvvetlere dayanmaktan ziyade, bir zümrenin her hangi bir tesir ile tophıyabildiği kuvvete dayanırdı ve hâkimiyet mefhumu da vergi ve haraç almak suretiyle tecelli ve tekemmül ederdi. Binaenaleyh, meselâ, hâkimiyetin istinat ettiği kuvvetten daha fazla bir kuvvet tophıyan diğeri bir zümre, hâkimiyeti ele geçirebilirdi. Bu sebepten, bir ülkeye hâkim olmak için, o ülkenin muhtelif mıntakalarını, şehirlerini zap-

tetmek icap etmez, o ülkede hâkim olan kuvvetin mağlûp edilmesi maksadı temine kâfi gelirdi.

İşte hâdiselerin bu cereyanlarına göre:

1 — Bir memlekette yaşayan bütün insanların, orada hâkim olan tek bir millete mensup olduğu iddia olunamaz.

2 — Herhangi bir hâkimiyetin zevali ile beraber, orada oturan milletlerin, kavimlerin veya kabilelerin de yok olacağı farzedilemez.

3 — Muhaceret dalgalarının muhtelif millet unsurlarından mürekkep olması ihtimali reddolunamaz.

İşte bu esaslarla mücehhez bir aklı selim zannederim ki tarihin bir çok karanlık yerlerini aydınlatmaya ve hakikati bulmaya muvaffak olacaktır.

Kafkasya'nın tabii vaziyetinin bahsettiğimiz hicret ve intikal hareketlerine müessir olmak hususunda mühim roller oynadığı şüphesizdir.

Meselâ: Bir kara boğazı vaziyetinde bulunan Kafkasya'nın şimal ağzı Maniç göllerinin vücade getirdikleri bataklıklarla ve cenubu ise Kafkas Dağları ile kapanmış bulunuyordu. Binaenaleyh bu vaziyet bir taraftan Kafkasya'ya giriş imkânının şimalde Maniç bataklıkları ile Azak Denizi arasındaki dar bir kapiya ve cenupta ise muayyen ve müsait geçitlere münhasır kalması neticesini veriyordu. Diğer taraftan da Maniç bataklıklarının geniş bir sahayı kaplaması yüzünden Kafkasya'nın iskân ve hayat sahasının daralmasını mücip oluyordu ve bu sebeptendir ki Don ve Kuban Nehirlerinin aşağı kısımlarında yani mansaba yakın kısımlarında büyük bir nüfus kesafeti hâsıl olmuştu.

İşte bu tabii vaziyetin neticesi olarak Kafkasya'ya ilk girmiş olan insanlar bidayette Karadeniz, Hazer Denizi, Azak Denizi kenarlarında Terek ve Kuban Nehirlerinin suladıkları ovalarda yerleşmişlerdir.

Kafkasya'da nüfus arttıkça sekene (ahali) bir taraftan Kuban ve Terek Nehirlerine akan sayısız kollarının vücade getirdikleri vadilerin içerlerine doğru sokulmuşlar ve aynı zamanda Don Havzasında büyük bir nüfus yığılması hâsıl olmuştur. Bu suretle coğrafi Kafkas hudutları Kafkas vatandaşları ile dolmuş ve bir Kafkas Vatanı vücut bulmuştur.

Fakat zamanla Kafkasya'nın şimalî şarkisini kapatan Maniç bataklıkları daralmış ve bu suretle bir taraftan Kafkasya'nın şimal ağ-

zi açılmış, diğer taraftan bataklıkların kurumaları neticesinde Kafkasya'da iskâna müsait olan saha genişlemiştir.

Bu devirlerde dünyanın her tarafında da nüfus artıyor ve jeolojik bir çok hâdiseler de vukua geliyordu. Bu vaziyetin tesiri ile Asya'da hayat sahası aramak ihtiyacı ile karşılaşmış olan insanlar büyük ölçüde muhaceret ve intikal hareketlerine başlamışlardır. Kafkasya işte bu hareketlerden ciddi bir surette müteessir oluyordu. Çünkü geniş stepleri aşarak Volga ve Don Nehirlerinin aşağı kısımlarına kavuşan dalgalar büyük bir refah ve inşirah duyguları ile bu sahalarda yerleşiyorlardı. Fakat bu yerlerde devamlı bir surette oturmak mümkün olamıyordu. Çünkü tam muhaceret caddesine tesadüf eden bu yerler mütevali muhaceret dalgalarının tazyiklerine maruz kalıyorlar ve binaenaleyh bunlar bu tazyik karşısında ve garbe doğru hicret hareketlerine devam ediyorlar veya şimal veya cenuba kayıyorlardı.

Kafkaslılar işte bu cenuba kayanların tazyiklerine uğruyorlardı. Gittikçe artan bu tazyikler karşısında Kafkasya'da etnik bir hareket ve dalgalanma, bu yeni gelenlerle bir mücadele başlamıştır.

Bu vaziyette Kafkas Dağları Kafkaslılar için hem bir mukavemet sahası oluyor, hem de bir melce vazifesini görüyordu. Binaenaleyh tazyik arttıkça Kafkaslılar vadilere sokuluyorlar ve dağların hattı balâlarına doğru yükseliyorlardı. Gerek şimalden ve gerekse cenuptan dağın hattı balâsına doğru vâki olan bu yükseliş hareketleri neticesinde Şimalî ve Cenubî Kafkas sekeneleri birbirine yaklaşıyor ve karışıyordu. Bu suretle Kafkas Dağları Şimalî ve Cenubî Kafkas sekeneleri için bir hattı fasıl (ayırıcı) değil fakat bir hattı vâsıl (birleştirici) vazifesini görmüştür. Bu yolda vukua gelmiş olan karışmaların tesirleri çok olmuştur ve bunun eserleri halen de mevcuttur, meselâ:

Gürcistan'da Svan memleketi Adige, Bask ve İmretiller'in faslı müşterek mıntakasını teşkil eder. Binaenaleyh Svan unsuru da bu üç kavmin mültecilerinden tereküp etmiştir.

Keza, Daryal şarkında Hivsor, Pşava, Tuş kabileleri de Gürcü, Çeçen ve Asetinlerin bir halitasıdır.

Şarkta Şirvan memleketinden bir çok unsurlar Dağıstan'a sığınmışlar, cenupta Şeki, Zakatal civarlarına da bir çok Şimalî Kafkaslılar girmişler ve yerleşmişlerdir.

Tazyikin doğurduğu bu hareketler ve etnik dalgalanmalar neticesinde asıl Kafkaslılar arasında bu suretle birleşme ve karışma hâdiseleri vukua gelirken aynı zamanda bu Kafkaslıların ovalarda bo-

şalttıkları yerlerde yabancı unsurlar yerleşiyorlardı. Fakat bunlar zamanla temessül ediyorlar ve bir Kafkas unsuru oluyorlardı. Bu hareketler, istihaleler Kafkasya'nın etnik vaziyetinde esaslı değişiklikler vukua gelmesine sebep oluyordu. Garbî ve Şarkî Kafkas sekenelerinin fizyonomilerinde göze çarpan farklar, coğrafi ve tabii vaziyetin tesiri ile vukua gelmiş olan işte bu etnik dalgalanma ve karışmaların neticesidir.

Çünkü Garbî Kafkas en çok şimal ve cenup âlemi ile, Şarkî Kafkas ise cenup ve şark âlemi ile temasta bulunmuşlar ve bu temasın intibalarını muhafaza etmişlerdir.

Şimalden cenuba veya cenuptan şimale geçmek istiyen istilâ ve akın dalgaları Garbî Kafkasya'nın içerisinden geçmemiştir. Çünkü bu kısımda cenubu şimale bağlayan tek yol Karadeniz kenarını takip eden istikamet olup bu da çok çetindi. Aynı zamanda Kafkasya'da sökülmesi çok güç nüfus kesafeti yığılmış bulunuyor ve bunlar da arazi manialarla mukavemetlerini kuvvetlendirebilecek bir vaziyette idiler.

Buna mukabil Şarkî Kafkas yolu daha serbest idi. Binaenaleyh şimal ile cenup arasında cereyan etmiş olan akın hareketleri bu istikameti takip etmişlerdir. Bu sebepten olacaktır ki I. Dara tarafından Derbent'te bir sed vücade getirilmek suretiyle bu istikametın kapatılmasına çalışıldı. Bunun neticesi olarak Derbent mevkiî Babul Ebbab adını almış, şimal ile cenup arasında daimî bir mücadele mih-rakı olmuştur.

İşte bu hareketlerin neticesi olarak Şarkî Kafkasya'da bir çok akın ve istilâ unsurlarının döküntüleri kaldı. Buna mukabil Garbî ve Orta Kafkas mıntakalarında ırkî safvet nisbeten muhafaza edildi.

Garbî Kafkasya'nın Karadeniz vasıtasıyla ve buradan da Tuna havzası yolu ile Avrupa'ya, keza Boğazlar yolu ile de Akdeniz havzasına bağlı bulunması, burasının bilhassa Avrupa ve Akdeniz alemleri ile daimî münasebetlerde ve hattâ ihtilâtlarda bulunmasını intağ etmiş ve kültürü, mukadderatı ve tarihi bu vaziyetten çok müteessir olmuştur. Kafkasya'nın tarihî seyrinde bu tesir bariz bir surette ve daima göze çarpmıştır.

3 — KAFKASYA'NIN KLÂSİK TARİHİ İÇİN KULLANACAĞIMIZ ESAS VE ESERLERİN MAHİYETLERİ VE KAYNAKLARI

İskitler'in istilâsından sonra Kafkasya uzun bir zaman karanlıklar içerisinde gömülü kalmış ve hattâ unutulmuştur. Bu sebepten

dünya tarihinde Kafkasya'ya bir sahife dahi tahsis edilmemiş hattâ Kafkasya için tarihî bir varlık bahis mevzuu olmamıştır. Binaenaleyh Kafkasya hakkındaki bilgiler ve telâkkiler çok dar, çok basit ve iptidai hükümler ve mütalâalar şeklinde kalmıştır. Bu hal tarih kültürünün pek lüzumlu kaynaklardan birisinden mahrum kalmasını intaç etmiştir.

Fakat Yunanlılar'ın Kafkasya'ya dair verdikleri bazan mitolojik (efsanevî) bir mahiyet taşıyan malûmat, Greko - Romen devrinde başlamış olan seyahatler ve tetkikler ile genişletilmiş, bu suretle Kafkasya'nın tarihî varlığını örten kesif zulmetler biraz hafiflemiştir. Son zamanlarda ise arkeolojik araştırmalar sahasında sarfedilen gayretler ve elde edilen neticeler Kafkasya'nın tarihî varlığının daha bariz bir surette aydınlatılabilmesini mümkün kılmıştır. Binaenaleyh bugün Kafkasya dünya tarihinin çok mühim bir safhasını teşkil edecek bir kıymet ve ehemmiyet kazanmış bulunmakta, ilmî araştırmalar derinleştikçe bu kıymet ve ehemmiyet artmaktadır.

A — Kafkasya'nın klâsik tarihinin arkaik temelleri

Kafkas tarihinin arkaik safhası bahsinde Kafkasya'nın maden medeniyetinin çok mütekâmil bir seviyesine yükselmiş olduğu tesbit edilmisti.

Ancak bugüne kadar elde edilmiş olan arkaik eserler Kafkasya'nın klâsik tarihini tamamen aydınlatacak kifayette ve mahiyette değildir. Şu halde Kafkasya'nın tam ve kâmil bir klâsik tarihini vücade getirmek için bir taraftan Kafkas medeniyetine ait eserlerin büyük kısmını meydana çıkarmak ve bunların manâ ve medlûllerini tesbit etmek, diğer taraftan Kafkasya ile alâkalı memleketlerin (Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Yunan, İran) arkaik eserlerinin henüz tamamıyla çözülmemiş olan kısımlarının da çözümleri zamanını beklemek lâzımdır.

Ancak şimdiye kadar yapılmış olan tetkikler işbu memleketler medeniyet eserlerinin tamamen kıymetlendirilebilmesinin de Kafkas medeniyet eserlerinin meydana çıkarılmasına ve çözümlerine bağlı bulunduğu kanaatını hâsıl ediyor. Şu halde arkeolog, antropolog gibi ilim damlarının bütün gayret ve himmetlerini sıklet merkezleri ile Kafkasya'da teksif etmeleri icap ediyor.

Şunu derhatır etmek lâzımdır ki, Kafkas medeniyet eserleri meydana çıkarıldığı takdirde bunların çözümleri ve kıymetlendiril-

mesi kolay olacaktır. Çünkü bu medeniyetin sahiplerinin ahfadı halen yaşamaktadırlar.

Bu münasebetle biraz yukarıda temas ettiğimiz Aleksandr Başmakof'un şu ifadesini tekrar edelim, «*Tarih öncesi (prehistorik) devirlere ait anahtarlar halen Kafkas ve Pirene Dağlarının yüksek vadilerinde yaşayan kavimlerin elindedir.*»

B — Kafkasya'nın klâsik tarihinin dayandığı yazılı eserler

Coğrafi vaziyetleri, harsî, ticarî belki biraz da ırkî münasebetleri ve irtibatları dolayısıyla olmalıdır ki Kafkasya'dan en evvel bahsedilen Yunanlılar olmuştur.

Yunanistan Romalıların hâkimiyeti altına girdikten sonra ise bu münasebetler bazan kanlı harpler halinde, bazan da dostane alâkalar şeklinde tecelli ve devam etmiştir.

Şarkî Roma İmparatorluğu teşekkül ettikten sonra da Bizanslılarla Kafkaslılar arasında çok sıkı ve devamlı münasebetler kurulmuştur. İki memleket arasında muhtelif şekillerde ve mahiyetlerde inkişaf etmeye başlayan bu münasebetler vesilesidir ki Bizanslılar Kafkas varlığının muhtelif cephelerini tenvir ve tasvir eden yazılar yazmışlardır. Punt Devleti de gerek siyaset ve gerekse kültür ve ticaret yollarıyla Kafkaslılarla daima temasta bulunmuştur.

Yalnız şunu da hatırlatmak lâzımdır ki, gerek Yunanlıların, gerekse Romalıların Kafkasya ile alâkaları ve Kafkasya hakkındaki bilgileri ve yazıları, Kafkasya'nın deniz sahillerine müsadif veya yakın olan kısımlarına inhisar eder. Bir İtalyan seyyahı Kafkasya'nın içine girerek bu memleketin iç cephesiyle temasta bulunmak ve bu suretle bu memleket hakkında daha esash malûmat vermek hizmetinde bulunmuştur. Bu tarz faaliyeti daha birkaç İtalyan seyyahının da ihtiyar ettiğini ilâve etmek lâzım gelir.

Ancak Kafkasya hakkında yazılan bütün eserlerde ve yapılan tetkiklerde şu iki esas gözönünde bulundurmak lâzımdır:

1 — Muhtelif milletlere mensup olan bu seyyahlar, müdekkikler ve muharrirler, Kafkas isimlerini kendi dillerindeki telâffuz hususiyetlerine göre ifade etmişlerdir. Bu cihet bir çok yanlış anlayışlara ve telâkkilere yol açmıştır.

2 — Kafkasya ile temas etmiş olan seyyahlar ve müdekkikler, bu temasları, Kafkasya'nın ancak mahdut yerlerine münhasır kaldığı halde mütalâalarını bu memleketin heyeti umumiyesine teşmil et-

mek gayretinde bulunmuşlar, bu suretle istikrai (induction) bir hüküm tesis etmişlerdir. Böyle bir hükmün tamamıyla doğru olmayacağı tabiidir.

Kafkasya hakkındaki kanaatleri bir sekamete uğratacak mahiyette bulunan ve fakat içtinabı gayri mümkün olan bu ârizaları ancak bir Kafkaslı görebilir ve tashih eder. Bu itibarla muhterem **Aytek Namitok'un Origines des Circassiens** adlı kitabı hakikî bir kıymet ve ehemmiyet taşır ve ben bu bahsin mühim bir kısmını bu kıtaptan iktibas etmek suretiyle hazırladım.

Görülüyor ki klâsik Kafkas tarihi hakkında mevcut malûmat ve esaslar tam ve dolgun bir tarih yazılmasına kifayet edecek bir mahiyette değildir. Bu vaziyet neticesinde hâsıl olacak boşluklar ancak millî ve mahallî ananeler ve mahfuzat ile akli selime dayanan kıyaslarla doldurulacaktır. Şu halde Kafkasya'nın klâsik tarihini yazmak için dayanacağımız kaynakları hülâsa edersek şunlar olur:

1 — Bizzat Kafkasya'da zuhur eden veyahut başka memleketlerde bulunup Kafkasya'ya aidiyeti veya Kafkasya ile alâkası olduğu anlaşılan arkaik eserler.

2 — Bilhassa Yunan, Roma, Punt memleketlerine veyahut diğer memleketlere mensup seyyahların, muharrirlerin, müverrihlerin eserleri.

3 — Millî ananeler ve millî kaynaklar.

4 — Bu esaslara dayanarak yapılacak kıyasların ve istidlâllerinin neticeleri.

4 — KAFKASYA'NIN KLÂSİK TARİHİNİN TASNİFİNDE TAKİP EDİLMİŞ OLAN METOD

Şimdiye kadar Kafkasya'nın toplu ve kronolojik esaslara müstenit bir tarihi maalesef yazılmış değildir. Bu sebepten elde örnek olacak bir eser yoktur. Halbuki tasnifin, bir eserin anlaşılmasında ve binaenaleyh kıymetlenmesinde büyük bir rol oynadığı şüphesizdir. Bu husus tarihi eserlerde ciddi bir kıymeti haizdir. Binaenaleyh bu eserde iyi bir tasnif yapmayı çok mühim bulduk. Bu tasnifte rol oynayacak olan esas zaman ile hâdisedir. Bu iki esası bir araya getirebilmek mühim bir muvaffakiyet teşkil eder.

Buna göre Kafkasya'nın etnik (kavmî) fizyonomisini mühim gördük ve tasnifin bu fizyonomiyi değiştiren hâdiselere göre yapılmasını maksada uygun bulduk. Bu şeklin aynı zamanda kronolojik esaslara da intibak ettiğini gördük.

Halen Kafkasya'da üç ırka mensup milletler vardır:

1 — **Kaslar** (Paleocaucasiens)

2 — **Ariler** (Hind - Avrupa)

3 — **Turaniler**.

Bu ırklar Kafkasya'da ayrı ayrı zamanlarda ve müstakil vaziyette yaşamış değillerdir. Buna göre bunların Kafkasya'daki yaşama devirlerini umumî olarak şöyle ifade edebiliriz:

Milâttan evvel 1500 senesine kadar: Yalnız **Kaslar**.

Milâttan evvel 1500 ile Milâttan sonra I. asıra kadar: **Kaslar, Ariler**.

Milâttan sonra dördüncü asırdan itibaren bugüne kadar: **Kaslar, Ariler, Turaniler**.

Bunlardan **Kas Devri** arkaik bir devirdir. Bu devirde Kafkasya'nın coğrafi muhitine maksur ve münhasır siyasi bir varlık tesbit edilmiş değildir. Buna mukabil Karadeniz'in muhitini de içerisine alan geniş ve müttahit bir etnik varlığı yaşıyordu. Bu muhitte siyasi varlık olarak Şimalî Kafkasya ve Karadeniz'in şimalini ihtiva eden geniş bir Gmri İmparatorluğu ile, Cenubî Kafkasya'da Proto Hatiler'e mensup olması muhtemel Kolhiler'le Asya'da Hati İmparatorluğu yaşamıştır ve bunlar hakkında biraz yukarıda lüzumlu malûmat verilmiştir.

Kitabın bundan sonraki muhtevası ise **Kas - Ari** ve **Kas - Ari - Turani** devirleri olacaktır.

V. FASIL

KAFKASYA'DA KAS UNSURU

Umumî Malûmat

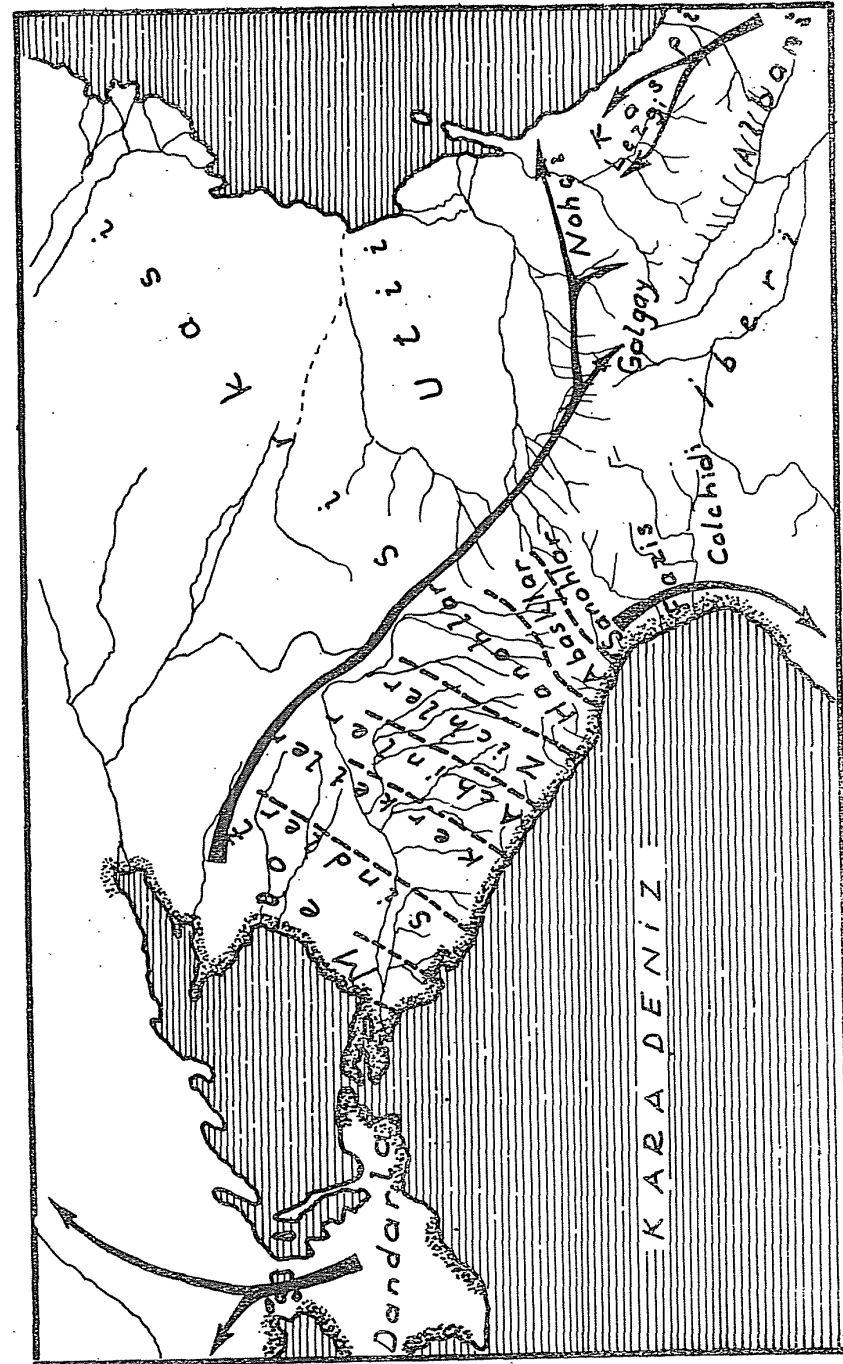
Bugün Kafkasya'da yaşayan kavimler arasında Kas unsurunu teşkil edenler hangileridir?

Ele aldığımız mevzuun temeli bu سوالin cevabı olacaktır. Bu cevabın tesbitini kolaylaştırmak için Kaslar hakkında şimdiye kadar verilmiş olan malûmata, Greko - Romen vesikalariyle ve son eserlerle tesbit edilebilmiş olan malûmat ve kanaatleri de ilâve etmek suretiyle mevzuumuzun bünyesini tebarüz ettirecek bir tablo çizmemiz faydalı olacaktır:

1 — Bugünkü Garbî Kafkaslılar'ın asılları olarak yedi kabile gösterilmektedir. Fakat bu kabilelerin de heyeti umumiyesinden değil, ancak Karadeniz kıyılarında oturan kısımlarından bahsedilmekte ve bu kabilelerin hüviyetlerinin izahına çalışılırken bunlar arasında Gimri Federal İmparatorluğunun azınlıklarını teşkil etmiş olan bazı kabilelerin isimleri de zikredilmektedir.

2 — Gerek bu kabilelerin ve gerek bu kabilelerle heması olan diğer bazı Kas unsurlarının Karadeniz şimalinden Trakya'ya kadar uzandıkları ve cenupta da Küçük Asya'ya girdikleri ve Ege mıntakalarına kadar yayıldıkları görülmekte hattâ Hindistan'da bu kabilelere ait bazı izler de sezilmektedir.

3 — Buna mukabil izah edilen vaziyetlerin tarihleri çok kere meskût geçilmekte ve Kafkasya'nın iç kısımlarındaki vaziyetlerine ise çok az temas edilmektedir. Bununla beraber hâdiselerin cereyan tarzlarında ve mahiyetlerinde gerek zaman ve gerekse Kafkasya'nın iç vaziyeti hakkında tutamak olacak esaslar bulmak mümkündür.

Kafkasya'da Kas unsuru olan kabileler

4 — Asıl mühim olan bir husus da Kafkas unsurları hakkındaki bu bilgilerin İskitler devrine müsadif olmasıdır. Bundan da İskitler'in hâkimiyeti altındaki yerlerde de Kas unsurlarının bulunduğunu ve yaşadığı neticesine varılacağı şüphesizdir.

Şimdi bu tabloyu izah edelim:

Greko - Romen devrine ait şesikalarda Kas kavimlerine mensup yedi kabilenin adı görülmektedir. Bu kabileler de Karadeniz kıyılarında ve Azak Denizi etrafında oturmaktadırlar. Kafkasya'nın iç muntakalarında ve Hazer Denizi kıyılarında da Kas unsurlarına mensup kabileler oturduğu şüphesizdir. Binaenaleyh Kafkasya'nın etnik bünyesinin tam olarak tesbit edilebilmesi için bunları da gözönünde tutmak lâzımdır. Bu takdirde Kafkasya'nın etnik bünyesini vücade getiren kabileler şunlar olur (Kroki - 9):

I — Garbî Kafkas Grubu (Kirkaslar)

- 1 — Meotlar,
- 2 — Kerketler,
- 3 — Ahinler,
- 4 — Zihler (Cihler),
- 5 — Hanohlar,
- 6 — Basklar (Abasklar),
- 7 — Sanohlar,

II — Orta ve Şarkî Kafkas Grubu (Kaslar)

- 8 — Nohçiler (Çeçen - Galgay),
- 9 — Andelalllar (Bugün Avar adıyla anılan Dağıstanlılar),
- 10 — Laklar (Bugün Gazi Kumuk adıyla anılan Dağıstanlılar),
- 11 — Lezgiler (Dağıstan'ın Hazer Denizi mailesinde oturanlar),
- 12 — Kas - Aka.

Görülüyor ki Kas unsurunu teşkil eden kabileler yedi değil, on ikidir ve bilgimiz dışında kalan başka kabileler olması ihtimali de vardır.

I — GARBİ KAFKAS GRUBU (KIRKASLAR)

1 — MEOTLAR (MAİOTAI, MAİTAİ)

Argonot seferine ait olan Orfanin destanlarından Meot kavminin güzel elbiseli (ceketli) Meotlar şeklinde bahsedilir. Argonot seferi mitolojik bir mahiyet taşır. Bu da Meotlar'ın eskiliğini gösterir.

Kırım'da Grek kolonilerinin vücade getirdikleri Bosfor (bu isim bugünkü Kerç Boğazına matuftur) Devletinin yazılarında Gim-

riler'den bahsedilirken, Gimri Kralları Teodozi ve Bosfor Arhonoti, Sindler'in ve Bütün Meotlar'ın Kralı unvanıyla zikredilmektedir.

Bu da Meotlar'ın Gimriler zamanında yaşadığını göstermektedir.

Meotlar'ın bu vaziyeti, gerek bu unsurun eskiliği ve gerekse teşkilât bakımından Gimri Devletinin mahiyetini göstermesi bakımından mühimdir.

Meotlar kimdir? Gimriler zamanından beri yaşayan ve Yunan efsanelerine de karışan bu isim bir etnik varlığı mı, yoksa bir politik varlığı mı ifade ediyor? Bunu bilmiyoruz. Yalnız üçüncü asra kadar yaşamış olan bu ismin her halde çok kuvvetli bir bünyenin ifadesini taşıdığı muhakkaktır. Bugün dahi şahıs ve aile ismi olarak yaşamaktadır. Her halde bu isim vaktiyle muhitte ya kuvveti ile veya kültürü ile mütebariz ve mütemayız bir zümre teşkil ediyordu. Meselâ Almanya'da Prusyalılar, Fransa'da Goller, İngiltere'de Galler, Amerika'da Anglo Saksonlar... gibi.

Bu kavim Kafkas kabileleri için bir kaynak teşkil etmiş ve bugün Kafkasya'nın başka yerlerinde oturan kabilelerin çoğu Meotlar'dan ayrılmıştır.

Meotlar'ın yaşadıkları memleketin coğrafi mevkinin ve genişliğinin kat'î surette tesbit olunabilmesi mümkün değildir. Bizim aşağıda göstereceğimiz saha muhtelif kaynaklardan elde edilebilmiş olan malûmatın vasatı neticelerine göre tayin olunmuştur. Buna göre:

Meot kavmi, cenupta ve Karadeniz kenarında; Psat Nehrinde başhyan Kuban hazvasını içine aldıktan sonra Terek Nehrinin garp kollarının suladığı yerlere kadar uzanan sahayı; şarkta Azak Denizinin şark kıyılarını ve bazı Yunan müverrihlerine, bilhassa Herodot'a göre Don (Tanais) Nehrinin aşağı kısımlarını; şimalde, Azak Denizi ve Karadeniz şimalini ve Kırım Yarımadasını ihtiva eden bir sahayı işgal ediyordu.

Bu hududa göre Meotlar âdeta Gimri İmparatorluğunu istihdaf etmiş bir vaziyette idi. Bu vaziyetine binaendir ki Azak Denizine Pahus - Meotis (Meot Denizi) denmiştir.

Biz bu hudut ile Meotlar'ın etnik vaziyetini ifade etmiş oluyoruz. Bir de bunun politik vaziyetini tesbit etmek faydalı olacaktır. Bunun için de Yunan kolonilerinin mahiyetlerini gözönüne almak lâzım gelecektir.

Yunanlılar Milâttan evvel VIII. ve VIII. asırlarda Karadeniz kıyılarında koloniler vücade getirmişlerdir. Bu kolonileri esas olarak vücade getiren İyonlar'dır. Fakat Milet muntakasından, yani Anado-

lu'nun Ege Denizi sahilinden geldikleri için bu kolonileri vücuda getirenlere **Milesins'**ler denir.

Bu kolonilerin kurdukları devlete **Bosfor Devleti** adını vermişlerdir. Bu devletin merkezi **Panticapee** (bugünkü Kerc) şehridir. Diğer başlıca şehirler; **Phanagoria** (Anapa civarında), **Olbia** (Bug Nehri ağzında), **Herson** (Dinyeper ağzında) ve **Tanais** (Don Nehri ağzında)'dır.

Bu Yunan kolonilerinin yerleşmeleri ile Karadeniz'in şimal kıyılarında üç unsur tedahül etmiş oluyor: **Kaslar, İskitler, Grekler.**

Bunların arasındaki münasebet nasıl idi?

Bunun hakkında vesikalara dayanan bilgimiz azdır. Fakat tarihî hâdiseler ve bu hâdiseler arasındaki münasebetlere ve Bosfor Devletinin bünyesine bakarak bu hususta bir hükme varmak mümkündür.

Bir defa Bosfor Devleti tamamen Meot mıntakası içerisinde idi. Şu halde Meotlar'la Bosfor Devleti arasında tam bir tedahül vardır. Bu devletten kalma yazılara göre Bosfor Devletinin tamamen federatif mahiyette olduğu görülüyor. Çünkü krallara verilen unvanlarda krallığı vücuda getiren federe unsurların isimleri de sayılıyor.

Bundan başka bu devletin krallarından bir çoğu Meot camiasını vücuda getiren kabilelere mensup kimselerdir. Meselâ: **Aspurgian**, **Kas** kabilesine mensup olan ve **Aspurgos** adını taşıyan bir çok hükümdarlar vardır.

Şu halde Bosfor Devleti tam bir Grek Devleti olmaktan ziyade nihayet bir Kafkas Devleti mahiyetine istihale etmiş (Roma Devletinin Bizans Devleti olması gibi) bir devlet idi. Grekler'in varlığı şehirlere inhisar ediyor ve tesirleri de medenî, iktisadî olmaktan ibaret kalıyordu. Bu vaziyet Meot kavmi camiasını vücuda getiren kabilelerden bahsedilirken izah edilecektir.

Bosfor Devleti Milâttan evvel 115 senesine kadar devam ve bu tarihte **Mitardad**'a intikal etti. Bu vaziyet de Gotlar'a kadar (yani Milâttan sonra üçüncü asra kadar) sürdü, nihayet Gotlar'ın istilâsı ile yok oldu.

İskitler'e gelince: Bunların en ziyade Azak Denizi ve Karadeniz şimalinde varlık gösterdikleri Kafkasya'da kahir ve hâkim roller oynamadıkları anlaşılmaktadır. Böyle bir vaziyetin Kafkasya'nın normal bünyesi üzerinde büyük ve derin tesirler yapabileceği düşünülemez.

Greko - Romen devri vesikalarına göre Meot kavmi takriben 25

kabileden mürekkep bir camiadır. Gimri İmparatorluğu devrinde olduğu gibi Bosfor Devleti zamanında da Meot camiasının bünyesini muhafaza etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Bosfor Devleti bütün Meot kabilelerini kendi nüfuz ve şumulu içerisinde alacak kadar genişliyememiştir.

Şu halde Meot kabileleri iki grup halindedir:

1 — Bosfor Devletinin siyasî bünyesini vücuda getirmiş olan kabileler,

2 — Bu bünyenin dışında kalan kabileler.

Birinci vaziyette yani Bosfor Devletinin nüfuz mıntakasında bulunan kabileler dahi daima kabile hüviyetlerini muhafaza etmişlerdir.

Yukarıdaki her iki kabile grubunu vücuda getiren kabileler hakkında aşağıda mücmel malûmat verilmiştir. Bu malûmat ile hem Bosfor Devletinin siyasî ve bünye itibarıyla mahiyeti anlaşılabilecek, hem de bu devletin hududu hakkında bir fikir edinilecektir.

Birinci grup: Kısmen veya kâmilan Bosfor Devletinin bünyesi içerisinde girmiş olan kabileler şunlardır:

1 — Sint'ler

Sint kabilesinin hududu ile bu kabilenin Meot camiasından veya hut müstakil olup olmadığı hakkında ihtilâf vardır. Bu kabilenin Gimriler zamanında müstakil bir vaziyette bulunduğu Gimri krallarına verilen ünvanlardan anlaşılmaktadır. Şu halde Gimri Devletinin inkiraz bulması üzerine Sint kabilesinin Meot camiası içerisinde girmiş olması ihtimali derpiş edilebilir. Mamafih bu keyfiyet o kadar ehemmiyeti haiz değildir. Asıl mühim olan bu kabilenin hududu ve bünyesinin mahiyetidir. Aşağıdaki isimler ve bilgiler bu hususta mühim tutamaklar teşkil edebilir:

1 — Ubıhlar kendi mıntakalarının şimali şarkisinde oturan Abzahlara **Şinci Şava** (Şinci Zadel) derlerdi.

2 — Bugünkü Kabardey mıntakasında **Sant** isminde bir harabe vardır. Bugün dahi Sit ailesi vardır.

3 — Bjedug mıntakasında (yani Krasnador civarında) **Şinci** mevki ve Anapa yakınında **Şincir** harabesi vardır. Burası Adigeliğin beşiği telâkki edilmektedir.

Sint isminin muhtelif zamanlarda muhtelif tarzda telâffuzlarından başka bir şey olmıyan bu mevki isimlerine göre Sintler'in hudutlarının takriben şöyle tesbit olunması mümkündür:

Cenupta ve deniz kıyısında Pşat Nehri, dahilde ise Kuban havzası ve Kabartay mıntakası.

Sinler'in merkezi Anapa yakınında **Sindika** şehri idi. Şincir harabesinin Sindika şehrinin bakiyesi olduğu kuvvetle tahmin edilmektedir.

Buna göre Sintler kısmen Bosfor Devletinin nüfuz mıntakasına girmiş oluyor. Bu itibarla Sintler Yunan kültürünün tesiri altında kalmış olacaktırlar. Hattâ eldeki vesikalardan Sintler'in Olimpiyat oyunlarına iştirak ettikleri ve ekseriyetle de zafer kazandıkları anlaşılmaktadır. Sintler Grekler'in siyasî nüfuzları ve kültür tesirleri altında bulunmuş olmalarına rağmen daima hususî vaziyetlerini muhafaza etmişlerdir.

Filhakika nüfuzları çok, ülkeleri geniş ve çok eski zamanlardan beri kuvvetli ve yüksek bir medeniyeti ve istiklâliyeti haiz idi. Hattâ ayrı hükümdarları da vardı.

Bu vaziyet Godlar'ın Tamam Yarımadasını istilâ ettikleri tarihe, yani III. asra kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra Bosfor Devleti **Teodozi** namını aldı ve Sint adı da siyasî sahnedan silindi.

Fakat Sintler Kafkasya'da o kadar kuvvetli bir hayatıyeti haiz bulunuyorlardı ki Sint ismi hâlâ muhtelif telâffuz şekilleri ile muhtelif sahalarda yaşamakta ve kullanılmaktadır. Bu isim meselâ: Kafkashlar'ca bir mâbût kabilesi telâkki edilen **Nart**'lara ait hikâyelere ve menkibelere çok karışmış bulunmaktadır. **Jansıt**, **Janset** şeklinde aile ve şahıs ismi olarak da kullanılmaktadır.

2 — Dandar'lar (Tindar'lar, Dudar'lar)

Dandarlar büyük bir kabiledir, bu kabilenin Meotlar'a bağlılık derecesi muhtelif mütalâalara ve kanaatlara yol açmıştır.

Dandarlar'ın, küçük kısımları ile Kerç Boğazının garbinde; esas kısımları ile ise, Kırım Yarımadasında bulundukları görülmektedir. Halen mevcut bulunan mevki isimlerine göre bu kabilenin Karadeniz'in şimal mıntakasına da yayılmış hattâ Karadeniz'in garbinden Dakya ve Trakya üzerinden Ege'ye doğru uzanmış olduğu anlaşılmaktadır. Binaenaleyh Dandarlar Kaslar'ın Ege dünyası ile kara irtibatlarını ve münasebetlerini tesis ve temin etmiş bir unsurdur. Yunanistan'da tarihî hareketler vücade getiren unsurlar arasında bu Dandarlar'ın da bulundukları veya hiç olmazsa Dandarlar'ın bu hareketlerde bazı roller oynadıkları düşünülebilir ve Dandarlar hak-

kinda **Patria Spajiosa Dandaria** (geniş vatanlı Dandarlar) ifadesi kullanılabilir.

Bu kabilenin siyasî vaziyeti hakkında muhtelif bilgilere ve kanaatlara tesadüf edilmektedir. Evveleminde bu kabilenin Meot camiasından olup olmadığı bahis mevzuu olmakta fakat Meot camiasından olduğu kanaatinde bulunanlar çokluk teşkil etmektedir. Ancak bu kavmin Bosfor Devleti ile olan münasebeti tesbit edilmeğe muhtaçtır.

Bu kabile, işgal ettiği mıntakanın vaziyeti bakımından Bosfor Devleti nüfuz sahası içerisinde. Bu vaziyet esas tutulursa Dandarlar'ın Bosfor Devletine bağlı bulunduğu kanaatini kabul etmek lâzım gelir.

Bazı Yunan muharrirleri Bosfor Devleti hükümdarlarından **Leucan** 'ın, **Sintler**'in, **Toretler**'in **Psesmeotlar**'ın ve **Dandarlar**'ın **Kral** ünvanını taşıdığını, diğer bazı muharrirler de Dandarlar'ın müstakil olduğunu söylerler. Hattâ **Blutark** bu kavmin **Dandarios** adındaki bir hükümdarından bahsetmektedir.

Bu muharrirlerin, bu kavmin vakit vakit değişen vaziyetinden bahsetmiş olmaları mümkündür. Binaenaleyh bu vaziyetlerin hepsinin, vaktine göre doğru olduğuna hükmolunabilir.

Dandarlar'ın merkezi **Tsuza** (Siyah) şehri idi.

Milâttan evvel 49 senesinde Dandarlar Mitirdat'ın ağır taarruzlarına uğramışlar ve merkezlerini kaybetmişlerdir ve bu merkezin müdafileri Don Nehrinin üç gün mesafesi yakınlarına kadar çekilmeye mecbur olmuşlardır. Dandarlar'ı bu suretle mağlûp eden Mitirdat'ın oğlu **Farnako** bu defa Kuban ağzı mıntakasına teveccüh ederek bu mıntakayı suya boğmak istemiştir. Fakat Dandarlar Mitirdat'ı mağlûp etmiş olan **Pompe**'nin himayesini kazanmış ve kendilerini bu suretle kurtarabilmişlerdir. Dandarlar'ın bu vaziyetleri Gotlar'ın istilâsına kadar devam etmiştir.

3 — Toret'ler

Eski muharrirlerin Toretler hakkında verdikleri malûmatta ayrılıklar vardır. Bu ayrılıklar: Toretler Meotlar'dan mıdır, yoksa müstakil bir aşiret midir; veyahut bu Toretler Gimriler'in bakiyesi olan Torlar'dan mıdır, yoksa başka bir Kafkas kabilesi midir şekillerinde tezahür etmektedir.

Bu ayrılıklardan mühim olan, binaenaleyh açıklanması icap eden, ikinci vaziyettir.

Halbuki Gimriler'in anavatanlarının Kafkasya olduğu aynı zamanda Gimriler'le Kirkaslar'ın Kas camiasının birer unsuru ve birbirinin amcazadeleri bulundukları son zamanlarda tesbit edilmiş olan tarihi esaslardır. Eğer bu esaslar evvelce malûm olsa idi şüphesizdir ki yukarıki suallere ve ayrılıklara mahal olmayacaktı.

Bilindiği üzere Kırım'ın eski adı **Teuride**'dir. Bu ismin orada oturmuş ve Gimriler'in bir unsurunu teşkil etmiş olan **Tauresler**'in etnik isminden geldiğini tabii olarak kabul etmek lâzımdır.

Toretler ise Kerç Boğazının garbinde ve Karadeniz kıyılarında görülmüş ve bu vaziyet üçüncü asıra kadar devam etmiştir. Halbuki daha yukarılarda münasebet düştükçe Kerç Boğazının iki tarafında tam bir birliği haiz bir millet yaşadığını tebarüz ettirmiş idik. Şu halde **Toret**es'lerle **Taures**'lerin bir kavmin muhtelif şekillerde telâffuz edilen isimleri olduğu muhakkaktır. Bu kavmin herhangi bir sebeple boğazın iki tarafında yerleşmiş olacağı gayet tabii görülecek bir hâdise ve vaziyettir. Şu halde Toret'leri Kerç Boğazının iki yakasını birbirine bağlayan bir kavim olarak telâkki edebiliriz.

Bu Taures veyahut Tretes isimlerinden mustak olması lâzım gelen bir çok mevkî isimleri vardır. Bu isimlere göre Taures veyahut Toret'lerin Kırım'ın (Taurid) ve Kafkasya'nın dışına taşınmış ve Azak Dənizi şimalinde Karadeniz'in garp kısmı kıyılarında yaşamış oldukları anlaşılmaktadır. Şu halde bu Taures'lerin bugünkü Cenubi Rusya topraklarını kaplamış olan Kas kavimlerinden birisi olması şüphesizdir.

Toret'lerin muhtelif kabilelerden mürekkep olması mümkündür. Nitekim:

- a) İsmi **Torpetes**, **Tarpets**, **Tarpeit** şeklinde yazılan kabile ile,
- b) İsmi **Psesse**, **Psesoi**, **Pesesso**i şeklinde yazılan kabilenin bu Toret'lerden olduğu ve binaenaleyh Taman Yarımadasında oturduklarını söyleyenler olduğu gibi bunların bilâkis Meot camiasında müstakil birer varlık teşkil ettiklerinde musir olanlar da vardır.

4 — Bosfor Devletini vücade getiren diğer kabileler

Bosfor vesikalarına göre aşağıdaki kabileler etnik bakımından Meot camiasını ve politik bakımından ise Bosfor Devletini vücade getirmişlerdir:

- 1 — **Doskes**, **Doukes**'ler,
- 2 — **Aspurgianes**,

3 — **Thates**,

4 — **Konapsns**, **Gonapso**, **Gnipsi**, **Genapsa**'ler.

Bunlardan **Aspurgianes** kabilesinden Bosfor Devleti hükümdarlığını yapmış olan bir çok kimseler vardır.

Thates kabilesinin nüfusca kalabalık ismine göre de şerefce yüksek bir kabile olduğu anlaşılmaktadır.

Vaktiyle Gimri Krallarına **Sint**'ler, **Meot**'lar, **Thate**'ler, **Dosk**'lar **Kralı** dendiği gibi Bosfor Kralları da **Meot**, **Sint**, **Thate**, **Dosk**'lar **Kralı** ünvanını taşımışlardır.

Bu kabilelerin hepsi Taman Yarımadasında oturmuşlardır.

5 — Bosfor Devletinin nüfuz muntakası dışında kalan kabileler

Bu kabilelerin vaziyetleri hakkında aşağılarda kısa malûmat verilmiştir.

1 — **Obidiakenes** = **Obiniakens**, **Sittaken** = **Psittakens**: bunlardan birincisinin Kuban Nehri tabilerinden Ubine Irmağı kenarında oturmuş olduğu tahmin edilmektedir.

2 — **Tirambes**'lar: bu kabile Temruk ile Kuban mansabı arasında yaşıyordu. Vaziyete göre Bosfor Devletinin nüfuz muntakasından bulunduğu görülüyor. Halbuki bu kabile daha evvel Azak Denizi şimalinde oturmuştur.

Halen **Tiram** şeklinde bu adı taşıyan aile vardır.

3 — **Hali**, **Kheli**: bu kabilenin ismi müstakil veya tâbi olması hakkında ihtilâflar vardır. Nihayet bu kabilenin Sarmatlar camiasında görülen **Kheli** isminden mustak bir isim taşıyan bir kabile olduğu hükmüne varılmıştır.

4 — **Serni** = **Serei**: bu isim yeni muharrirleri çok alâkadar ve meşgul eder. Çünkü bu kabilenin muhtelif kısımları vardır. Meselâ, bu kabilenin bir kısmı olduğu anlaşılan **Sardtae** grubu Bosfor civarında, **Sardi** grubu ise Kırım'da, keza bu kabileyeye mensup bazı kısımlar Kerketler'in şarkında oturuyorlardı. Bu kabileyi **Seri** ve **Serasi**'lerden yahut **Sirah**'lardan adedenler vardır. Sirahlar ise Azak Denizi şarkında Yeysk'den Kuban cenubuna kadar olan sahayı kaplıyordu. Bunlar Gimri Devletine tâbi değildiler, kendi hükümdarları vardı.

Keza Seri'lere Kolhidi'de Rion havzasında tesadüf edilmiştir. Bu suretle Seri'ler bir çok yerlere dağılmış olmasına rağmen sıklet merkezleri ile Azak Denizi şarkında oturmuşlardır.

5 — Bunlardan başka Kafkasya'nın dışında ve uzağında yaşadıkları anlaşılan ve binaenaleyh Meot camiasından olup olmadıkları tesbit edilememiş olan **Scizi**, **Khainide** = **Khoianits**, **Traukhens**, **Ab-rinatai** = **Abinatai**, **Asaei**, **Zaktes**, **Phthirophage**, **Phicore**, **Psake** kabileleri de vardır. Bunlardan:

a — **Phthirophage**'lara İskit Kraliyetinin şimal mntakalarında Volga civarlarında, keza Kolhidi civarlarında tesadüf edilmektedir.

b — **Phicore**'lar ehemmiyetli bir kabiledir. Bu kabile That ve Sirh kabileleri civarında görüldüğü gibi bu işme Hindistan'da, Balkanlar'da, İspanya'da tesadüf edilmektedir. Bazı âlimler Hindistan'da görülen **Fikar** adındaki kabilenin Kafkas halkundan olduğunu tasrih etmektedirler. Hazer Denizi şarkındaki **Borusko**'larla bu Fikar'ların beraber mütalâa edilmesi münasip olur.

c — **Psani** = **Psacae** kabilesi Şimalî Sarmatya'da görülmektedir. Mevkiinn Kafkas dışında olmasına rağmen bu kabilenin eski bir Adige kabilesi olduğunda bütün muharrirler ve münekkitler mütefiktir.

II — KERKET'LER (ÇERÇETLER)

Kerketler esas olarak Psat Nehri mansabı civarındaki Beta şehrinde ve bu şehrin cenubunda deniz kenarında oturuyorlardı. Kolhidi memleketinde de bir Kerket grubu bulunuyordu. Bundan başka Anadolu'da Trabzon cenubunda da Kerketler vardı. Milâttan evvel I. asırda Kerketler'in halefleri olan **Apaitler** (Öncüler) Trabzon cenubu yakınlarında tesadüf edilmiştir.

Kerketler; Sintler ve Toretler vasıtası ile Meotlar'la akraba oluyorlardı. İyi denizci olan Kerketler'in mühim bir kısmı Bizans'a hicret etmişlerdir.

Bu kabileden olması tabii olan Kerket ailesi hâlâ vardır. Bu aile Trablusgarp'ta Mısır civarında yaşamakta olan **Aşiretülçerakese** arasındadır.

III — AKHİN'LER (AKHAIENS)

Akhinler Kerketler'in cenubunda Tuapse'ye doğru uzanan sahil-lerde oturuyorlardı.

Bu kabilenin Truva muharebesinden sonra fırtınaya tutularak Kafkas sahillerine çıkmaya mecbur olan veyahut Argonot seferin-

de Yason ile gelen Yunanlılar'a mensup olduklarını iddia edenler vardır.

Halbuki Akhinler'in menşeleri ve bunların tarihî maceraları hakkında Hitit ve Yunan bahislerinde izahat verilmiştir. Bu izahata göre Yunanistan'dan Kafkasya'ya gelen Akhinler olması mümkündür. Fakat bu gelişin yeni bir hicret olmaktan ziyade bir avdet olduğunu kabul etmek zaruretindeyiz.

Kafkasya'da ananelere göre Akhin kabilesine atfolunan mitik bir hâdise bu kabilenin Kafkashlar'ca taziz edildiğini gösteriyor. Bu hâdiseye göre her sene gökten inen bir inek kurban olmak üzere kendi kendine Akhinler'in mabedine gelirmiş. Bu ineğe **Akhinyi Jem le-ruk** = **Akhinler'in kendi kendine gelen inekleri** derlerdi. Bu söz Kafkashlar arasında bugün dahi dilden dile dolasmaktadır.

IV — ZİKHE = ZYGUE = CİKHI

Cikhi, yanlış telâffuz edilen bir kelimedir. Bugün dahi Tuapse civarında oturmakta olan Ubikh'ler kendilerine Cikhi derler. Muhtemeldir ki Yunanlılar (C) harfini (Z) şeklinde telâffuz ettiklerinden **Cikhi** adı **Zikhi** olmuştur. Binaenaleyh Cikhi ve Zikhi dediğimiz aşiret bugünkü Ubikh'lerdir. Yunan müverrihlerine göre Cikhi'ler Akhin'lerin cenubunda oturmakta idiler. Fakat bu Cikhi kabilesi daha evvel Kuban'da oturuyordu. Takriben Milâttan bir asır evvel Cikhi'ler yerlerini terk ederek Karadeniz kenarında Tuapse ile Soçi arasında yerleşmişlerdir. Cikhiler = Ubikh'ler bugüne kadar adlarını ve yerlerini muhafaza etmişler ve etmektedirler.

V — HANOKH'LAR (HENİOKHE)

Hanokhlar Cikhi'lerin cenubunda oturuyorlardı. Çok kalabalık ve aynı zamanda muharip olan bu kabile yalnız deniz kenarında değil aynı zamanda memleketin Daryal'a kadar imtidat eden kara kısmını da işgal ediyorlardı. Anadolu'da da koloniler vücutte getirmişlerdi. Yunanlılar Hanokhlar'ın da Yunanlı olduğunu iddia etmekte iseler de bu iddia çok zayıftır. **Hankh** kelimesi gerek şahıs, gerekse aile adı olarak Kafkashlar'ca bugün dahi kullanılmaktadır.

Hanokhlar deniz vasıtalarıyla Karadeniz'in garp sahillerine de akınlar yaparlardı. Roma şairi Ovide, Hanokhlar'ın Karadeniz'deki dehşetini belîğ şiirlerle tasvir etmiştir. Gerek Hanokhlar, gerekse

Akhinler aynı zamanda binicilikte de çok mahir idiler. Deniz kenarında oturan bir milletin iyi bir binici olması pek varid değildir. Şu halde bu aşiretlerin Kuban ve Terek mıntakalarından geldiklerine hükmetmek daha doğrudur.

Hanokh aşiretine mensup unsurlara cenupta, Kolhidi'de, Ermenistan'da hattâ Şarkî Med memleketlerinde tesadüf edilmiştir.

VI — SANOKH'LAR (SANIG'LER)

Sanokhlar, Hanokhlar'ın cenubunda oturuyorlardı. Bu kabilenin adı XII. asra kadar yaşamıştır. Bugün dahi **Jane** şeklinde aile ve mevki ismi olarak yaşamaktadır.

Anapa'nın hemen cenubunda 1840'da kanlı muharebelerin cereyan ettiği **Jenet** mevki de vardır. Bu isim, **Sanik, Sani, Sanokh** sekillerinde telâffuz edilir. Kabardey'lerde bugün dahi Sanokh'ları alâ-kadar eden bir hâdiseyi temsilen **Sanokh Yi Fade = Sanokh'ların içkisi** tâbirini kullanırlar.

Cenubî Kafkasya'da ve Kafkas dışında ismi en çok işitilen bu Sanig (Sanokh) aşiretidir.

Meselâ, Sanig'lerin Trabzon civarında oturdukları Milâttan 400 sene evvel Xnophon ve müteakiben de Strabon tarafından tesbit edilmiştir. Trabzon civarında oturan Sanig'ler kendilerine **Makron** diyorlardı. Bu isim ile Kafkas Bosforunda **Makar** şehrini göstermek istedikleri tahmin edilebilir.

Van civarında da Sanig'lere tesadüf edilmiştir.

VII — BASK'LAR (ABASK'LAR)

Abasklar da yanlış telâffuz edilen bir isimdir. Burada (A) harfi bir harfi tariftir. İsmin aşı **Bask**'dır. Bu ad Kafkasya'da **Baskheg** şeklinde hâlâ yaşamaktadır.

Bugün de kullanılan Abaza, Abhaz isimlerinin de bundan müstak olduğu muhakkaktır. İspanya'daki Bask'lar da aynı aşirettendir.

Bir çok kabilelerden mürekkep olan Bask'lar İngur havzasını işgal ediyorlar ve Kolhidi mıntakasına da müessir oluyorlardı. Bask aşiretinin **Apsil = Psil** kabilesi daha cenupta yerleşmiş bulunuyordu.

Buraya kadar kısa temaslara tesbitine çalıştığımız Kafkasya'nın etnik vaziyeti üzerinde bir göz gezdirilirse şöyle bir manzara görülür:

Şimalde Kuban ve cenupta ise İngur ve Rion havzalarında büyük bir nüfus kesafeti toplanmıştır. Bu kesafetin şimal grubunu Meot aşireti teşkil ediyor ve Karadeniz'in şimaline ve daha garbe doğru yayılmış bulunuyor. Cenup grubunu ise Sanokhlar ve Basklar vücude getiriyor ve bunlar da Anadolu içlerine doğru yayılmış bir vaziyettedir.

Bu vaziyetten Kafkaslıların Milâttan evvel 3000 senelerinde başladıklarından bahsettiğimiz yayılma hareketlerine aralıksız devam ettiği anlaşılıyor.

II — ORTA VE ŞARKİ KAFKAS GRUBU (KASLAR)

Kas unsurlarından Orta ve Şarkî Kafkasya'da yaşayanlar hakkında malûmat verilecek ve buna bir de Kazaklar ilâve edilecektir. Bu unsurları biz yeni bir mevzu olarak ortaya koymak istiyoruz. Fakat bu mevzu hakkında garpte olduğu kadar malûmat mevcut değildir. Çünkü en faaliyet göstermiş olan garp alimlerinin Kafkasya'nın bu mıntakası ile meşguliyetleri çok az olmuştur. Şu halde biz bu mevzuu gayrikâfi bir bilgi malzemesi ile tetkik etmeye mecbur olacağız. Fakat bu kifayetsizliği Garbî Kafkasya hakkında malûmattan kıyas ve istidlâl yolları ile elde edebileceğimiz yardımcı malzemelerle telâfiye çalışacağız.

VII — NOKHÇİ'LER (ÇEÇEN, GALGAY)

Orta ve Şarkî Kafkas unsurlarından Çeçen'ler Paleocaucasiens addedilmektedir. Umumen kabul edilen ve vekaya da mutabık düşen; Çeçen'lerin Meot camiasını vücude getiren kabilelerden olduğudur. Fakat Meot camiasının ve Azak Denizinin şarkında ve Don Nehri mansabında bulunan kabilelerinin bir zamanlar Sermat'ların hüküm ve nüfuzu altında kaldıkları malûmdur. İşte bu vaziyet bazı Kafkas kabilelerinin Sermat'lardan olduğu hükmünü doğurmuştur. Çeçen'leri de bunlar arasında sayanlar da vardır.

Azak Denizi şarkında **Nahçematyan, Gelarei** adında kabileler bulunduğu gibi Meot cmiasında **Dosk** kabilesi de vardır.

Çeçen diline ve Çeçen'lerin hususiyetlerine vakıf olanlar, bilhas-sa Rus müdekkikleri bu isimlerden **Nokhçi, Galgay, Tösk** adlarını çıkarmaktadırlar. Filhakika Çeçen'ler kendilerine Nokhçi Çeçen'lerin bir kabilesi olan İnguş'lar da kendilerine (Galgay) derler ve aynı

zamanda **Tuş** adında bir de Çeçen kabilesi vardır. Şu halde Nohçiler Azak Denizi şark kıyılarında oturmakta iken şimdiki yerlerine intikal etmişler ve Hazer Denizi kenarlarına kadar da yayılmışlardır.

Terek Nehri ağzı hizasına tesadüf eden Çeçen Adası ismi Çeçen'lerin bu sahillerde oturmuş olduklarını gösterir.

Şimdiye kadar bu kanaate mugayir herhangi bir fikir serd edilmiş değildir ve binaenaleyh aksi sabit oluncaya kadar Çeçen'ler hakkındaki bu kanaatimizi muhafaza edeceğiz.

IX — ANDELAL (AVAR'LAR)

Dağıstan sekenesinden **Avar** adını taşıyan bir kavim vardır. Dağıstan'ın en yalçın ve çetin kısımlarında oturan Avar'lar aynı zamanda Kafkasya'nın kuvvetli ve enerjik bir unsurunu teşkil eder.

Taşıdığı isim dolayısıyla bu kavim, ötedenberi şarktan gelerek Macaristan'a kadar Avrupa'ya sokulmuş olan Avarlar'dan addedilmekte ve buna kendileri de inanmış bulunmaktadır. Halbuki tarihteki son inkişaf lar bu telâkkinin doğru olmadığını gösterir. Çünkü:

1 — Avar'ların asıl adları Avar değildir. **Andelal**'dir: Bu Avar ismini Rus'lar Kumuk'lardan almışlardır. Kumuk'ların da bunu bir ad olarak değil fakat bu kavmin akıncılıklarını ifade için bir sıfat olarak **Avare** şeklinde kullandıkları anlaşılmaktadır. Rus'lar da **Avar** şeklinde almışlar, ad olarak bu kavme takmışlardır.

Esasen Rus'lar Kafkash'ları asıl adları ile değil, fakat mevzu bir takım adlarla yadetmeyi siyasetlerine ve maksatlarına daha uygun bulmakta ve bu yolda hareket etmektedirler. Şu halde bu kavmin adı Avar değildir. **Andelal**'dir.

2 — **Andelal** adı bu kavmin menşei ni ve aslını tesbit edecek en kuvvetli bir delil teşkil eder. Çünkü bu isimde **Lal** kelimesi nisbet ifade eden bir edattır. Şu halde **Andelal** = **And'lara mensup** demek olur.

And'lar ise Gimri İmparatorluğu camiasından bir unsurdur. Kuban'da, Azak Denizi şimalinde ve Kırım'da bu unsura tesadüf edilmektedir. Şu halde bu unsur Gimriler inhilâl ettiği zaman kısmen veya kâmil en Dağıstan'a iltica etmek suretiyle varlığını kurtarmış olan Kas'lardan bir kavimdir.

Bugün dahi idari bir mıntaka (ilçe) adı olarak **Andi** ve köy adı olarak (Şeyh Şamil'in köyü) **Gimri** isimleri kullanılmak suretiyle **Andelal**'lar Gimri camiasına bağlılıklarını göstermekte ve yaşatmaktadırlar.

3 — Bundan başka Avar'lar tamamen Mongol'dur. Halbuki **Andelal**'larda gerek içtimai ve gerekse ferdi olarak Mongol'luk ile alâkasını gösterecek herhangi bir alâmet görmek mümkün değildir. **Bilâkis** **Andelal**'lar dil, morfolojik vaziyet ve karakter itibariyle tamamen ve tipik bir Kafkashlı'dır.

Dil Kafkash'ların bariz hususiyetlerinden birini teşkil eder. Meselâ, umumiyetle aynı mahreçten çıkan sessiz harflerin iki türlü telâffuz edildiği görülmektedir. Meselâ, (c) ve (ç) gibi. Fakat Kafkas dilinde bunun üçüncü ve daha keskin okunan bir şekli daha vardır. Bu kaide bütün sessiz harflerde tatbik edilebilir.

İşte **Andelal** dilinde de bu hususiyet tamamen bariz ve hâkimdir.

Bununla beraber Dağıstan'a başka unsurlar girmediği iddia olunamaz. Tarih boyunca bu memlekette cereyan eden hâdiselerde kendisine sığınacak bir yer arayan bir çok ufak tefek unsurlar şüphesizdir ki Dağıstan'a, Kafkasya'nın diğer yerlerine girmiş olabilirler ve bu vaziyet **Andelal**'lar hakkındaki mütalâalarımızı sarsamaz.

X — LEZGİ'LER

Lezgi'ler Dağıstan'ın Hazer mailesinde yaşayan bir Kafkas unsurudur. Bu unsurun en eski Paleocaucasien olduğunda ittifak vardır. Fakat nereden geldiği hakkında muhtelif mütalâalara tesadüf edilmektedir. Fakat kavimlerin şimdiye kadar izahına çalışılan hareketlerine göre Lezgi'lerin cenuptan gelmiş olmalarına hükmetmek icap eder.

Kafkasya'nın cenubunda tesbit edilebilmiş olan etnik vaziyet şöyledir:

Şarkta **Albani** denilen ve umumiyetle Kur havzasını işgal eden bir kavim, garpte ise keza umumiyetle Riyon havzasını işgal eden ve İberya denilen bir kavim yaşamakta idi.

Albanya'nın şimalinde Hazer Denizi, garp mıntakasında bir de **Kapsi** kavmi vardı.

Gerek **Albanyalı**'ların ve gerekse **Kaspi**'lerin bir çok kabilelerden mürekkep oldukları tesbit edilmekte hattâ bazı kabilelerin isimleri de sayılmaktadır. **Kaspi** adındaki **Pi** edatı Gürcüce cemi edatıdır. Şu halde **Kaspi** = **Kaslar** demek olur. Binaenaleyh Hazer Denizi şarkındaki unsurların bu Kas'lara mensup olacaklarını tabii olarak kabul etmek lâzımdır.

Kafkasya'nın garp müntehasındaki etnik vaziyetle şark müntehasındaki etnik vaziyet arasında dikkate şayan bir tenazur görülmektedir. Nasıl ki şimalde Meot camiası içerisinde bir çok kabileler toplanmışsa ve Azak Denizine de Meot Denizi denmiş ise şarkta da Kas camiası içerisinde bir çok kabileler toplanmış ve Hazer Denizine de Kapsi Denizi denmiştir.

İşte Lezgiler bu Kas camiasının bir unsurudur. Nitekim bu camiada Lej, Jel ismini taşıyan kabileler bulunduğu tesbit olunmaktadır. Lezgi isminin de bunlardan mustak olması tabiidir.

XI —LAK'LAR (GAZİ KUMUK'LAR)

Kafkasya'nın en çalışkan ve sanatkâr bir unsuru olan Lak'lar, Dağıstan'ın en verimsiz bir kısmında otururlar. Lak'lar sanatları ve gayretleri sayesinde bu verimsiz yerlerde mes'ut ve müreffeh yaşarlar.

Lak'ların cenuptan mı yoksa şimalden mi bugünkü yerlerine geldikleri hakkında kat'î malûmatımız yoktur. Ancak Ermeni ve Gürcü alimlerine göre Lak'lar da Gimri camiasındadır. Şu halde bunların da Andelal'larla birlikte Dağıstan'a iltica etmiş olmaları lâzım gelir.

Lak'larla Andelal'lar arasında görülen yakınlık bu kanaati takviye eder.

Lak'lar bilâ mukavemet müslümanlığı kabul ettikleri için kendilerine Gazi Kumuk ismi takılmıştır.

VI. FASIL

KAFKASYA'DA HİND - AVRUPA (ARİ) İRKINA MENSUP UNSURLAR

Arî kavimlerinin Kafkasya ile münasebetleri Milâttan evvel 1500 senelerinde İskit - Gimri mücadelesi ile başlanmış ve devam etmiştir.

Kafkasya ile temasa gelmiş olan Arî unsuru arasında Kafkasya'da kalanlar ve halen dahi bir Kafkas unsuru olarak yaşayanlar vardır. Bu hal şüphesiz Kafkasya'nın etnik fizyonomisinin değişmesine sebep olmuştur.

Şarktan gelip Kafkasya ile temas ve münasebet tesis etmiş olan Arî kavimlerinin başhcaları, İskit, Sarmat, Alan ve Got'lardır.

Kafkasya'nın bugünkü etnik bünyesinin iyice anlaşılması için bu kavimlerin hüviyet ve mensubiyetlerinin tesbit olunması lâzım gelir. Şu halde bu kavimlerin kaynakları olan Orta ve Garbî Asya'nın siyasi kültür ve etnik vaziyetleri meydana çıkarılmalıdır.

Son eserlere ve bu eserlerde tebarüz ettirilen kanaatlara göre Hazer Denizi şarkında Kaşgar mıntakasından başka, Siyansk (Baykal Gölü garbinde) Dağlarının şimal payeleri ve Altaylar Hind - Avrupa (Arî) ırkı ile meskûn idiler.

1929 senesinden beri Asya'da yapılmış olan arkeolojik araştırmalar neticesinde Minosin, Pasiri mevkilerinde elde edilmiş olan eserlerin garp eserleri olduğu tesbit edilmiştir. Şu halde bu eserlerin sahiplerinin Cenubî Rusya'dan intikal etmiş olduğu tahmin edilen Hind - Avrupa ırkına mensup insanlar olduğu tahakkuk etmektedir.

Çin'in muhtelif yerlerinde rastlanan Arî ırkına mensup insanların da bunların serpintileri olmaları lâzım gelir. Çin ve Mongol memleketlerine garp kültürünü götürenler de bunlar olacaktır. Şu halde Altay kültür sahası garp kültürü için Asya'da bir garp kültür mihrakı kazanmış oluyor. Garp kültürünün bu mihraktan şarka doğru yayılmış olduğu anlaşılıyor.

Orta ve Garbî Asya'da mukim (sedantaire) bir vaziyette bulunan bu Hind - Avrupa unsurlarından başka göçebe unsurlar da vardı. Bunlar Hind - Avrupa ırkının İran familyesine mensup İskit'ler, Sarmat'lar, Alan'lar... gibi unsurlardı. Bu unsurlar Med'lere mensup idiler. İran Yaylalarında oturan Med'ler Mezopotamya ve Küçük Asya medeniyetlerinden istifade ederek yükselmek ve Med ve müteakiben İran İmparatorluklarını kurmak kabiliyetini kazanmışlardı. İskit'ler, Sarmat'lar, Alan'lar ise bu medenî ve devletleşme hareketlerinin tesiri dışında kalmışlar, göçebelik vaziyetini muhafaza etmişlerdi. Fakat buna mukabil bu kavimler de yakından ve devamlı surette temasta bulundukları Altay kültüründen müstefit olmuşlardı. Şu halde Med'ler ve Fars'lar cenup medeniyeti ile beslenmiş oldukları halde bunların göçebeleri olan İskit'ler, Sarmat'lar ve Alan'lar şimal medeniyetinin tesiri altında kalmış oluyorlardı.

Orta ve Garbî Asya'nın bu etnik vaziyeti Asya'dan garbe doğru vâki olan muhaceret hareketlerinin karakterini yani muhaceret dalgalarının sıralarını ve mensup olduğu ırkları ve seviyelerini gösterir.

Filhakika Asya'da yaşayan insanlardan bilhassa göçebe vaziyetinde bulunan unsurlar ya daha müsait bir hayat sahası bulmak gayesiyle, yahut başka kavimlerin vâki olan tazyiklerinin tesiri ile garbe doğru harekete geçmişler ve bu hareket mütevali dalgalar halinde cereyan etmiştir. İlk muhaceret dalgalarını daha garpte bulunan Hind - Avrupa ırkına mensub kavimler teşkil etmiş ve bu hareket üçüncü asıra kadar devam etmiştir. Müteakiben Asya'nın daha şark ve şimali şarkisinde bulunan Turan ırkına mensup kavimlerin muhaceretleri başlamış ve bu da 13. asra kadar tevali eylemektedir.

Bu muhaceretlerin, Kafkasya'nın millî ve siyasî bünyesine nasıl tesir etmiş olduğunu iyi anlayabilmek için bu memleketin daha yuvarlarında tesbit ettiğimiz vaziyetini daima gözönünde bulundurmak lâzım gelecektir.

1 — İskit'ler

İskit'lerin Avrupa'ya intikalleri ve buradaki faaliyetleri hakkında Gimri'ler bahsinde lüzumlu malûmat verilmişti. Burada tekerrarına lüzum görülmemiştir.

2 — Sarmat'lar (Şermet'ler)

Yakın zamanlara kadar Sarmat'lar hakkında bir çok şeyler söylenmiş ve yazılmıştı. Buna rağmen bu kavmin ırkı ve siyasî vaziyeti

tamamen aydınlatılamamıştır. Fakat münasebet düştükçe işaret edildiği veçhile son zamanlarda yapılmış olan arkeolojik araştırmalar ve antropolojik tetkikler neticesinde bu mesele de halledilmiştir. Yani Sarmat'ların Hind - Avrupa ırkının İran familyesine (Met'lerle) mensup olduğu anlaşılmıştır.

Sarmat'lar mızrak ile mücehhez olan binaenaleyh muvaffakiyeti müsademe ile kazanmak istiyen atlı bir kavim idi. Gerek bu itibarla ve gerekse medenî seviye ve inkişaf bakımından Sarmat'lar İskit'lere üstün idi. Bu üstünlükle beraber Cenubî Rusya'da müsait bazı hususî vaziyetler Sarmat'ların İskit'leri kolaylıkla mağlûp ve istihlâf etmesini temin eylemişti. Kuvvetle muhtemeldir ki bu istihlâf İskit'leri imha etmek veya başka memleketlere sürmek şeklinde değil fakat onları temsil etmek suretiyle vukubulmuştur. Kan akrabalığının da bu neticeyi kolaylıkla vermesine hizmet ettiği şüphesizdir.

Sarmat isminin Ural Dağı - Hazer Denizi hattı ile Vistül Nehri - Karpat Dağları hattı arasındaki geniş bir ülkeyi ifade eden şumullü bir coğrafi tâbir olması da Sarmat'ların haiz oldukları kabiliyetten ve kazandıkları müsait vaziyetten münbais olsa gerektir.

Bu geniş ülke coğrafya bakımından iki kısma ayrılıyordu:

Don Nehri - Palus Meotis (Azak Denizi) hattının şarkına Asya Sarmatiyesi, garbine ise Avrupa Sarmatiyesi adı veriliyordu. Herodot'a göre ise Asya Sarmatiyesi'ne Sarmatey, Avrupa Sarmatiyesi'ne ise Soromatey deniliyordu. Sarmat ve Soromet isimlerinin bir muntakayı ifade için aldıkları bu Sarmatey ve Soromatey şekilleri tamamen Adige'cedir. Şu halde Herodot'un bu adları Adige'ceden öğrenmiş olması lâzımdır.

Bu umumî malûmattan sonra asıl mevzuumuz olan Sarmat'ların Kafkasya'da ve Kafkaslı'larla münasebetini tesbite çalışacağız. Buna da:

1 — Sarmat'ların hangi tarihlerde Kafkasya'ya geldiklerinin ve Sarmat isminin mânâ ve medlûlünün tayini ile.

2 — Cenubî Rusya ve Kafkasya'da Sarmat sanat eserlerinin tetkiki ile muvaffak olacağımızı ümit ediyorum.

Son malûmata göre Sarmat'lar Milâttan evvel III. asırda Volga Nehrini geçerek Cenubî Rusya'ya girmiştir. Klâsik olan kanaat budur.

Bu hâdisenin Sarmat'ların kuvvetli bir kütle halinde ve büyük bir velvele ile Avrupa'ya giriş tarihini göstermesi ihtimali vardır. Çünkü Sarmat'ların bu tarihten daha çok evvel Kafkasya'da yaşadıklarına dair kuvvetli deliller ve bilgiler mevcuttur. Meselâ:

1 — Heredot Milâttan evvel V. asırda Don Nehri şarkında Soromat'lar oturduğunu söyler. Bu Soromat'ların İskit - Amazon melez olduğu tahmin edilmektedir.

Bundan başka Sarmat'ların İranlı'lara karşı İskit'lerle müttefik bir vaziyette bulundukları bilinmektedir. Bu vaziyetten Sarmat'ların İskit'ler zamanında da siyasi bir varlık sahibi oldukları kolaylıkla istidlâl olunabilir.

2 — Gimri'er zamanında Karadeniz kenarında Sındıka şehrinin (Sind'lerin merkezi) pazarlarında tesadüf edilen muhtelif kavimlere mensup insanlar arasında Sarmat'lar ehemmiyetli bir çokluk teşkil etmekte idi.

3 — Bir Rus arkeoloğu Sarmat'ların (yani Asya Sarmat'larının) pederşahi, Soromat'ların ise mederşahi bir kavim olduklarını söylemekte, binaenaleyh Sarmat'larla Soromat'ların aynı kavimden olmadıkları hükmünü vermektedir.

4 — Gürcü ve Ermeni vakanüvisleri Sarmat'ları Gamir (Gimri), Tiras ve Torgom'un halefleri meyanında saymakta ve bunun neticesi olarak Gürcü, Ermeni, Çerkes ve Lak'ları kardeş telâkki etmektedirler (*).

Bunlardan bir ve iki numaralı mütalâalar üçüncü asırdan evvel yani Gimri'ler ve İskit'ler zamanında Kafkasya ve Azak Denizi şarkında Sarmat'lar bulunduğunu göstermektedir.

3. ve 4. numaralı mütalâalar ile de Cenubî Rusya ve Kafkasya'da Soromat adını taşıyan ve Sarmat'lardan ayrı olan bir kavim oturduğu veya esas itibarıyla Sarmat'ların Kafkash olduğu kanaati ileri sürülmektedir.

Biz de bunlara bazı mütalâalar ilâve etmek ve bunun için de evvelâ Sarmat veya Soromat adı üzerinde biraz durmak istiyoruz.

Sarmatya denilen ve hududu biraz yukarıda işaret edilen geniş sahada, kültür bakımından olduğu kadar, medenî seviyece ve ırkca birbirinden farklı kavimlerin yaşadığı şüphesizdir. Bu geniş muntakada Cenubî Rusya Kas unsurlarının esasî teşkil ettikleri muhakkaktır. Bu geniş sahada yaşayan muhtelif kavimler arasında Sarmat denilen bir kavim ile bu kavmin bağlı bulunduğu bir klânın veya bir ailenin yaşadığı tabiidir. Bu kavim ve aile kimdir? İşte bunu araştıracağız.

(*) Ermeni'ler mukaddes kitaplara göre Torgon'u kendi cedleri sayarlar.

Gerek Kabarday'lar ve gerekse Aphaz'lar arasında bugün dahi yaşamakta olan bir Sarmat (Şermet) ailesi vardır.

Malûmdur ki Kafkasya ile ilk temasa gelenler ve Kafkaslar hakkında malûmat verenler Yunanlı'lardır. Yunanlı'lar ise (Ş) harfini (S) okurlar. Şu halde Yunanlı'ların bunlardan meselâ Herodot'un Sarmat (Şermet) ismini «Sarmat» olarak okumuş ve yaymış olması ihtimali varid değil midir?

Sarmat (Şermet) ların o zaman Kas kavimleri arasında nüfuzlu ve kuvvetli bir aile veya bir klân olması bu aile veya klânın Kafkasya veya Cenubî Rusya'da bir hâkimiyet tesis etmiş olması düşünülemez mi? Şu halde Herodot'un bahsettiği Sarmatey, Soromatey muntakaları bu suretle vücut bulmuş olmaz mı?

Çünkü Sarmatey, Sarmatey coğrafi tâbirleri Sarmat'ların hâkim olduğu yerler mânasını ifade eder.

İran aleyhinde ittifak etmiş olan otoritenin de bu Sarmatey (Sarmatey) memleketi olması lâzım gelir.

Dikkate ve tetkike şayan olan bir cihet de bazı eski muharrirlerin Sarmat adı yerine Yazmat, Azamat, Yazığ isimleri kullanmalarıdır. Bu cihet sabit olursa III. asırda Avrupa'ya girenlerin Med'lere mensup olan ve Yazmat, Azamat, Yazığ namını taşıyan bir kavim olduğuna, Sarmat'ların ise şarktan gelmiş olmayıp aslen Kafkash bulunduğuna hükmetmek lâzımdır.

Aşağıdaki bilgiler de bu kanaati takviye edecek mahiyettedir.

1 — Sarmat'lara ait sanat eserlerinin birinci derecede mütekâsif bulunduğu muntaka Kuban havzası ve ikinci derecede ise Don Nehri ağzı muntakasıdır.

Kuban muntakasındaki eserlerin Milâttan evvel III'üncü, II'nci, I'inci ve Milâttan sonra I'inci asırlara,

Don ağzındaki eserlerin ise Milâttan evvel II'nci, I'inci ve Milâttan sonra I'inci asırlara ait olduğu tahmin edilmektedir. Bu tarihlere göre en eski eser (III'üncü asra ait) Kuban muntakasında bulunmaktadır. Göçebe bir kavmin çok az bir zamanda ve kolaylıkla kültür sahibi olabileceği iddia olunamaz. Binaenaleyh III'üncü asırda Volga'yı geçerek Cenubî Rusya'ya girmiş olan göçebe bir kavmin aynı asır zarfında kendisine mahsus bir sanat eseri vücut getirmesi acaba mümkün müdür?

Şu halde III'üncü asra ait bulunmuş olan kültür eserlerinin daha eski zamandan beri Kafkasya'da oturmakta olan bir kavim tarafından vücut getirilmiş olduğuna hükmetmek lâzım gelmez mi?

2 — Bundan başka Sarmat mıntakasında oturan kabileler ve kavimler arasında **Dandar**'lar, **Toret**'ler, **Ser**'ler, **Zih**'ler, **Kerket**'ler gibi Meot camiasına mensup eski kabileler bulunduğu gibi **Absegi** (Abzakh) ve **Abhaz** (Abask) keza Alan camiası içerisinde gösterilen **Digur** gibi bugün dahi yaşayan kabileler vardır. Sarmat mıntakasından görülen diğer bir çok kabile veya kavim isimlerinin sonunda **Adi**ge nisbet edatı olan (Kh) edatının bulunması da ayrıca tetkike şayandır. Hattâ garpli bazı muharrirler bu vaziyetten Sarmat (Şarmat) Meot birliğini çıkarmak istemişlerdir ve bu suretle bizim kanaatimize de iştirak etmektedirler.

Buraya kadar yürütülmüş olan mütalâalar esas olarak:

III'üncü asırda Avrupa'ya girdiğinden bahsolunan Sarmat'lardan evvel Kafkasya'da ve Cenubî Rusya'da Sarmat veya Soromat, en doğrusu Şermet (Şarmat), adında bir kavim bulunduğu neticesine varılmaktadır. Bu neticeye göre Sarmat'larla Kafkasya arasındaki münasebeti aşağıdaki formüllerle ifade etmek mümkün olur.

1 — Sarmat denilen kavmin asıl ismi Yazamat, Azmat, Yazığ'dır. Şarmat, bilâhare Sarmat adını almış olan bu Yazamat'lar Cenubî Rusya'ya girdikleri zaman da buralarda yaşayan Şermet'ler mıntakasına nüfuz ettiler. Bu suretle Yazamat'larla Şermet'ler arasında vukua gelen bu tedahül neticesinde isimlerde bir tebeddül oldu ve Sermet adı vücut buldu.

2 — Yahut Milâttan evvel takriben 3000 ilâ 2000 senelerinde Kafkas unsurlarının etrafa vâki olan yayılma sıralarında Kafkas kavimlerinden Şarmetler garpten şarka doğru hicret etmişler ve hâdiselerin aldığı makûs cereyanlara taban yine eski memleketlerine avdet etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Sarmat'ların vaziyetini ve mahiyetini bu suretle tesbit ettikten sonra bunların akibetlerini de izah etmemiz faydalı olacaktır.

Varlığını Milâdî IV'üncü asra kadar muhafaza etmiş olan Sarmat'ların vaziyetinde bu müddet zarfında vukua gelen bazı tebeddüllerden ve hâdiselerden ve Sarmat'lara mahsus iki mühim unsurdan bahsetmek lâzım gelir.

1 — Sarmat'lar büyük kısımları ile şarkta aşağı Volga, garpte ise Dinyester Nehirleri arasında yerleşmiş; bazı küçük kısımları ise Macaristan Ovasına kadar sokulmuş bulunuyordu.

Milâttan evvel II'nci asırda Sarmat'lar garpte mukabil bir hareket ve tazyik ile karşılaştılar ve bu karşılaşma neticesinde bir mücadele başladı. Çünkü bir taraftan Vistül'den gelen Gotlar (aslen İs-

veqli) Sarmat'larla çatışmaya başladıkları gibi Karpat Dağlarının şimal versanlarından gelen diğer Cermen'ler de Dinyester Nehrinin mansabına doğru inmişlerdir.

Bu suretle bir tarihçinin dediği gibi Cermen'lerin (Şarka doğru) tradisyonel siyasetinin tatbiki demek olan bir hareket başlamıştı. Bu hareket neticesinde şu vaziyet hâsıl olmuştu:

2 — Sureti umumiyede Dinyeper Nehri Sarmat'larla Cermen'ler arasındaki hududu teşkil ediyordu. Fakat zamanla Got'ların bir grubu olan Ostogot'lar, Karadeniz kıyıları şimalinden Don Nehrinin aşağı kısımlarına sokulmuşlardı. Dakya mıntakası da bu Got'lara mensup **Gepite** grubu ile işgal edilmişti. Kırım'da ise Greko - Romen hâkimiyeti vardı. Fakat bu hâkimiyet Kırım sahilindeki şehirlere inhisar etmekte olup yarımada'nın diğer kısımlarında kendisine güvenen kavimler yaşıyorlar ve cevelan ediyorlardı. Bu Got'lar Nekropol (büyük yer altı mezarları) sistemini Cenubî Rusya'da tatbik etmişlerdir.

Görülüyor ki Sarmat'ların hâkimiyetlerini ve vaziyetlerini sarşan garpten gelen hareketlerdir.

3 — Amazon'lar

Amazon'lar hakkındaki tarihî kanaatlerin ve telâkkilerin vazih olmadığını zannediyorum. Öteden beri Amazon kelimesiyle kadınlardan mürekkep bir muharip kuvvet kastedilmekte ve bu kuvvet de münferit ve müstakil bir teşekkül olarak kabul olunmaktadır. Binaenaleyh bir çok milletler böyle bir teşekkülü kendilerine mal etmeye çalışmaktadırlar.

Ben ise Amazon tâbirini, madersahi cemiyetlerin bu rejimlerinin mübalâğalı bir tarzda ifade edilmesine hizmet için kullanılmış bir isim olarak kabul ediyorum. Şu halde bu isim münferit bir teşekkülün ismi olmaktan ziyade her madersahi cemiyete âlem olmuş bir tâbir olduğu kanaatini taşıyorum. Halbuki Avrupa Sarmat'larının madersahi bir kavim olduğunu biliyoruz. Şu halde bu kavimde bir Amazon teşekkülü vücut bulmuş olmasını tabii görmek mümkündür.

Amazon'ların Sarmat'lardan veyahut Sarmat memleketi unsurlarından oldukları hakkında hemen bütün Roma, Yunan muharrirlerinin müttefik bulunmasını Sarmat'ların bu vaziyetinin bir neticesi olarak kabul etmek lâzımdır. Hattâ Plin, Amazon'lar mıntakasından bulunan kabilelerin isimlerini sayar.

Amazon'ların Don Nehrinin mansıba civarlarında yaşadıkları söyleniyor. Bu vaziyete göre Amazon'larla Kafkash'lar arasında bir çok hâdiselerin geçmiş olacağı şüphesizdir. Biz bu hâdiselerden bazılarını Yunan muharrirlerinden, bazılarını da Kafkas ananelerinden öğreniyoruz:

1 — Yunan tarihçilerine göre Amazon'lar, Gimri (Kerç) Boğazının buzları üzerinden geçerek Atika (Yunan tarihçilerinin ifadelediği) memleketlerine taarruz etmişlerdir. Bu suretle açılan muharebe dört ay sürmüştür. Hâdisenin şekline nazaran Amazon'ların Kırım'dan gelmiş olmaları icap eder.

2 — Kafkas ananelerine göre, Kabartay kuvvetleriyle Amazon kuvvetleri Karadeniz'in şimalinde muharebeye tutuşmuşlardır ve bu muharebe neticesinde akdedilen sulh şartlarına tevfikân Kabartay'larla Amazon'lar evlenmişler ve Kabartay erkekleri Amazon zevceleriyle memleketlerine avdet etmişlerdir.

Bütün bu rivayetler Kafkash'larla Amazon'lar arasında yakın bir münasebet müesses ve carî olduğunu gösterir. Fakat bu münasebetin hakikî mahiyetini tesbit edebilmek için elde kâfi derecede malûmat yoktur.

4 — Alan'lar (Alen'ler)

Çinli'lerin Aso dedikleri Alan'lar birinci asırda Şarkî Avrupa'ya girmişler ve Don Nehrinin şarkında yani Asya Sermatîyesi'nde yerleşmişlerdir. Sarmat'lara dahil olan coğrafyada Alan'lar Don Nehrinin şarkındaki Sarmat kabileleri arasında gösterilir, buna nazaran Alan'ları Sarmat camiasına mensup bir unsur olarak kabul ve Sarmat'ların bir kademesi telâkki etmek uygun düşer.

Ancak Alan'larla birlikte bir de Dihor (Digor) kabilesi zikredilir. İşte bizim için mühim olan bu isimdir.

Zamanla Alan'lar İç Kafkasya'yı (yani Kuban Nehri ile Hazer Denizi arasındaki muntakayı) kaplıyan bir genişlik ve nüfuz kazandı. Fakat sekenesinin büyük kısmını yabancı (Alan olmayan) unsurlar teşkil eden Alan'lar zamanen ve mekânen muayyen ve müsta-kâr bir vaziyet muhafaza edemiyorlar ve vaziyetlerini mütemadiyen değiştiriyorlardı. Bu sebeptendir ki seyyahların ve muharrirlerin Alan'ların muntakaları, vaziyetleri ve mahiyetleri hakkındaki müşahedelerinde ve bundan mütevellit kanaatlerinde bir birlik olmuyordu. İşte Alan'lardaki bu değişikliğin neticesi olacaktır ki son zamanlarda

bu unsurun işgal ettiği saha daralmış ve bugünkü Asetin Vladikafkas muntakasına münhasır kalmıştır.

375 yılında başlıyan Hun akınları diğer bir çok kavimler gibi Alan'ların akın güzergâhına tesadüf eden kısımlarını da garbe doğru sürdü. Fakat Alan'ların Kafkasya'da yerleşebilmiş olan kısımları varlıklarını muhafaza ettiler. Bugün bir Kafkas unsuru olarak Kafkasya'da yaşamakta olan Digur'leri Alan'ların bir bakiyesi olarak kabul edebiliriz.

5 — Oset (Asetin)

A — Asetin'lerin asılları ve menşeleri:

Asetin'ler Kafkasya'da gerek mevcutları ve seviyeleri, gerekse coğrafi vaziyetleri itibariyle mühim ve müessir bir varlık sahibidirlere. Kabile isimleriyle ve eserleriyle çok muhtelif yerlerde, geniş sahalarda görülmektedir. Bu itibarla bu kabilenin menşesini ve aslını tesbit etmek kolay olmayacaktır. Fakat biz bu meselenin halline çalışacağız. Bunun için de Sermat, Med ve Alan'lar hakkında şimdiye kadar verilmiş olan malûmatı bir temel ve bir kaynak olarak ele alacağız ve eserden müessiri istidlâl yolu ve usulünü takip edeceğiz.

İlk iş olarak Oset - Asetin isimlerine temas edelim:

a) Çinli'ler Alan'lara Aso diyorlar, bu kelimeye istinadendire ki Asetin ve Oset isimlerinin bu Aso'dan mustak ve binaenaleyh Alan'ların Asetin olduğu kanaati yerleşmiştir.

b) 965, 1022, 1023, 1060 senelerinde Rus'larla Kafkash'lar arasında vukua gelmiş olan muharebelerden bahseden Rus muharrirleri Yas, Kasog, Adige isimlerini kullanırlar ve bu isimleri beraber zikrederler, hattâ bu muharebelerin birinde Rus'ların Yas'lardan aldıkları esirler arasında bulunan bir Yas prensesi Yaroslav'ın zevcesi olmuştur.

c) Bunlardan başka Rus tarihçileri Sermatlar'dan bahsederlerken Yaz, Az, Yazıg isimlerine temas etmişler ve bu isimleri taşıyan unsurun kat'i olarak bir Med kabilesi olduğunu söylemişlerdir.

d) Gürcü'ler, Asetin'lere Ovors, Os, Oseti; Mingral'lar Opsi, Ofisi; Çeçen'ler ve Dağıstanlı'lar ise Hiri derler. Bu Hiri kelimesi İron kelimesinden gelmez.

Muhtelif milletlerin, muhtelif mıntakalarda muhtelif zamanlarda kullandıkları bu isim şekillerinin bugünkü Oset veyahut Asetin şekline esas olabileceği kolaylıkla kabul edilebilir.

2 — Bir de Asetin'lerin etnik vaziyetlerine bakalım:

a — Asetin'ler mühim kısımlarıyla Şimali Kafkasya'da Orjinkidze (Vladikafkas) - Ardon havzasıyla Kafkas Dağları arasında - diğer bazı kısımlarıyla de cenupta Misthati, Gori, Kütayis mıntakalarında oturmaktadırlar.

b — Asetin'ler iki büyük kabileyi ihtiva eder: **Digor** ve **İron**. Şimalde oturanların çoğu Digor, cenupta oturanların çoğu da İron'dur.

c — Asetin dilinin bir taraftan Farsça, diğer taraftan Almanca ile müşabehet ve münasebeti barızdır. Bu vaziyet Asetin'lerin Fars - Med milletinden olduğuna kuvvetli bir delildir.

Bazı aile adları ve bilhassa **Kubat** adı bu delilin kuvvetli bir müeyyidesidir. Çünkü İran'ın Kiyaniyan sülâlesinin ilk hükümdarı, Zerdüştinin de haşiri olan **Keykubat**'dır. Buradaki **Key** edatı bir tanzim tâbiridir. Asıl olan **Kubat**'dır. Halbuki Asetin'lerde halen **Kubat** ailesi vardır.

Bundan başka Asetin dili ile Adige dili arasında büyük bir ihtilâl ve iştirak manzarası görülmektedir.

B — Asetin'lerin Kafkasya'ya giriş istikametleri ve tarzları:

Asetin ismi ve bu kavmin etnik vaziyeti hakkında buraya kadar verilmiş olan kısa malûmatı bir ışık gibi kullanarak maziye doğru araştırmalara koyulduğumuz ve bu araştırmaları Asetin eserlerini ve izlerini taşıyan mıntakalara teşmil ettiğimiz takdirde mühim neticelere varmak mümkün olacaktır. Bu neticelere göre Asetin'lerin Kafkas Dağlarının hem şimalinde ve hem de cenubunda oturdukları görülmektedir.

Bu sual bizi Asetin'lerin Kafkasya'ya giriş istikametlerini ve tarzlarını tetkike sevk etmektedir.

Şimalde:

Asetin'lerin şimaldeki varlıkları şu iki bilgiye dayanmaktadır:

1 — Don, Dinyeper, Dinyester, Dunay (Tuna) nehir isimleri tamamen Asetin'cedir. Şu halde bu nehirlerin havzalarında Asetince

konuşan insanların oturdukları muhakkaktır. Bu insanların mevcutlarının, seviyelerinin ve oturma müddetlerinin de bu nehirlerin eski isimlerini unutturacak yerlerine kendi dilleriyle isim takdıracak kadar üstün ve uzun olduğu anlaşılmaktadır.

2 — Sarmat, Alan camialarını vücade getiren kavimleri tetkik ettiğimiz zaman bir **Digor** ismine rastlandığına biraz yukarıda temas etmiştik. Bu isim bugün dahi Vladikafkas (Orjinkidze) çevresinde yaşayan bir Asetin kabilesinin adıdır.

İşte bu iki nokta bugünkü Asetin'lerin Şimali Kafkasya'daki varlıklarının, dolayısıyla Med'lerle olan ırkı münasebetlerinin, kuvvetli delillerini teşkil ederler.

Şu halde Don, Dinyeper, Dinyester, Dunay nehir isimlerinin bu mıntakalarda yaşamış ve Med'lere mensup olan, ya İskit'ler veyahut Sarmat'lar ve Alan'lar zamanında takılmış olması lâzımdır. Binaenaleyh İskit'ler, Sarmat'lar, Alan'lar ya Asetince konuşuyorlardı veyahut bu kavimler arasında kuvvetli ve üstün varlığı haiz bir Asetin unsuru bulunmakta idi.

Hun'ların akınları ve baskıları sırasında güzergâhlarına tesadüf eden Asetin unsurları garbe sürülmüşlerdir. Trakya'da Orta Avrupa'da görülen ve Digor kelimesinden mustak isimler taşıyan unsurlar işte garbe sürülmüş olan bu Digor'lardır.

Akın güzergâhına müsadif olmıyanlar ise tedricen cenuba doğru kaymışlar ve nihayet bugün işgal etmekte oldukları yerlere yerleşmişlerdir.

Cenupta:

Asetin'lerin cenuptaki varlıkları ise daha kuvvetli ve daha bariz delillere dayanır. Çünkü Asetin'lerin kendilerine mensup olduklarına şüphe edilmemesi lâzım gelen Med İmparatorluğu toprakları Cenubi Kafkasya'yı da ihtiva ediyordu.

Bundan başka şu hâdise de bu hususta tetkike değer bir mahiyet arz eder:

Tarım'da yaşayan **Ysedon**'lar, Çinli'lerin ve **Arımasp** denilen Mongol'ların taarruzlarına uğradı. Bu suretle garbe doğru harekete geçmiş olan Ysedon'lar rastladıkları İskit'leri garbe sürdüler. Fakat Ysedon'lar bu defa Masaget'lerin tazyikleriyle karşılaştı. Bunun üzerine Ysedon'lar Aras Nehri'ni geçerek Gimri'lerin memleketlerine iltica ettiler. Bu Ysedon'lar Asetin'ler olarak kabul edilmektedir ve bu hâdise Mongol'ların kendi memleketlerine sokulmuş olan İran dikesini ısırmaları şeklinde tasvir olunmaktadır.

Şu halde Kafkasya'nın cenubunda görülen Asetin'ler bunlar olacaktır.

Gimri'lerden bahsedilmesi okuyucuyu şaşırtmamalıdır ve bugünkü Orjinikidze (Vladikafkas) civarının da Gimri otoritesi içerisinde bulunduğu hatırlanmalıdır.

Asetin'lerin Cenubî Kafkasya'daki varlıklarının temeli bu suretle tesbit edildikten sonra bu varlığın yakın zamanlara ait delillerini de söyleyebiliriz.

1 — Milâttan evvel (302 - 237) senelerinde Gürcistan Hükümdarlığında bulunmuş olan Sürmag, memleketinde isyan eden Eristav'ların tedibi için Asetin'lerin yardımlarından istifade etmiştir. Gürcü'ler Asetin'lerin kendilerine yaptıkları bu gibi fiilî yardımları mazinin daha uzaklarına meselâ Argonot seferinde Yunanlı'larla yaptıkları mücadelelere de teşmil ederler.

2 — Roma İmparatoru Trayan, Milâttan evvel 114 de Ermenistan'ı istilâ etmişti. İmparator Vespasiyen ise istilâ edilen bu memleketleri Şimalî Kafkas kavimlerine bilhassa Asetin'lere karşı müdafaa için kaleler inşa etmişti.

Bu hâdise o tarihlerde Asetin'lerin hem Gürcistan'da hem Şimalî Kafkasya'da yaşadıklarını gösterir.

3 — Cenubî Kafkasya'nın bir çok tazyiklere ve istilâlara maruz kaldığı sıralarda, meselâ Roma İmparatoru Pompe'nin Mitirdad'ı mağlûp ederek Cenubî Kafkasya'yı işgal ettiği Milâttan evvel 66 tarihlerinde, bu istilânın tazyikiyle veyahut diğer herhangi bir tesirle Asetin'lerin Kafkas Dağlarına ve buradan da Şimalî Kafkasya'ya iltica ve intikal ettikleri istidlal edilebilir. Yalnız burada şöyle bir sualle karşılaşmak mümkündür.

Ayrı şartlar altında bulunan Gürcüler aynı hareket tarzını neden ihtiyar etmemişlerdir?

Buna karşı Asetin'lerin Gürcistan'da yabancı bulundukları, buna mukabil Şimalî Kafkasya'da kendilerine mensup unsurlar mevcut olduğu ve bu vâziyetin cenup Asetin'lerinin şimale iltica etmelerine saik olacak bir sebep teşkil edebileceği cevabı verilebilir.

4 — Gürcistan Kralı Birinci David, mütevali istilâlar ve tahrip-ler neticesinde Gürcistan'ın ıssız kalmış olan yerlerine cengaver Asetin'leri iskân etmiştir. Bu hâdise dağlarda ve şimalde oturan bir kısım Asetin'lerin Gürcistan'a intikal ettiklerini gösterir.

5 — Milâdın ikinci asrında Gürcü Kralı Azork'un imdadına yetişen ve Bazok (Abazok) un komutası altında bulunan kavimlerin de Asetin olduğu tahmin olunmaktadır. Çünkü Bazok, Abazok isimleri mânâ itibariyle Asetince'dir. Kelimelerin şekilleri bakımından ise Adigece'dir.

İşte 3'üncü, 4'üncü ve 5'inci paragraflarda bahsedilen hâdiseler Asetin'lerin aynı zamanda Şimalî Kafkasya'da da bulunduklarını göstermektedir.

Asetin'ler hakkında buraya kadar verilmiş olan izahattan şu neticelere varmak mümkündür:

Hâdiseler şimalde Don Nehriyle cenupta Gürcistan arasında Asetin'lerin hareketleri ve dalgalanmalarını göstermektedir. Esas olan; bu hareketler Asetin'lerin evvelâ cenuptan şimale çıkması ve tekrar cenuba avdet etmesi suretiyle mi olmuştur, yoksa şimal ve cenup Asetin grupları ayrı ayrı idi de bilâhare mi bugünkü mıntakaya yerleştiler, suallerinin cevaplandırılmasıdır.

Asetin'lerin Med'lerden olduğuna şimal ve cenupta da Med'ler bulunduğu göre vakılara ve vâziyete en uygun görülen sık ikinci şıktır.

Aksi sabit oluncaya kadar Asetin'lerin tarihi bünyelerini böyle kabul etmek lâzımdır.

VII. FASIL

KAFKASYA'DA KAS KAVİMLERİNDE İSTİHALE VE
İNKİLÂP HAREKETLERİ

Umumî Malûmat

Bundan evvelki bahislerde Hind - Avrupa kavimleriyle Kafkas-l'lar arasında teessüs etmiş olan temas ve münasebetler ve bunların neticeleri hakkında malûmat verilmişti.

Bu malûmat, Kafkaslı'ların şarkta ve şimalde Hind - Avrupa ırkının İran familyasıyla, garpte ise aynı ırkın Yunan ve Roma unsurlarıyla temasa gelmiş olduğunu gösteriyor. Bu son unsurlar, zaman-larının en parlak siyasî ve kültür inkişafıyla mahmûl ve mücehhezdirler. Bunlarla Kafkaslı'lar arasındaki münasebet çok sıkı olmuş, âdeta bir birleşme ve karışma mahiyetini almıştır.

Bosfor Devleti bu birleşme ve karışmayı temin eden bir unsur olmuştur. Karadeniz'in cenup sahillerinde teşekkül eden Punt Devleti de bu devletin Kafkasya ile kolaylıkla temas ve münasebette bulunmak imkânını sağlayan bir vaziyettir.

Şarktan gelen unsurla olan münasebete gelince: bu unsurların ilk dalgasını teşkil eden İskit'lerin Kafkasya ile münasebeti ilk zamanlarda bir darbe şeklinde olmuştur. Fakat müteakip dalgalar ile olan temas hareketi sükûnetle ve muslihane cereyan etmiştir.

Bu kavimlerin Kafkasya'da Kas unsurlarıyla münasebetleri «temas» tâbiriyle ifade edilebilecek bir mahiyette cereyan etmiş ise de Kafkasya dışındaki Kas unsurlarıyla münasebetleri tam mânâsıyla bir karışma şeklinde olmuştur. Bu itibarla bu kavimlerin Kafkasya dışındaki tesirleri daha kuvvetli ve kat'î bir mahiyet almıştır.

Netice: Hind - Avrupa ırkı ile Kafkasya ve Şimal Kas'ları arasında takriben Milâttan evvel 1500 tarihlerinden, Milâttan sonra III'üncü asra kadar yani 800 sene devam etmiş olan temas ve münasebetlerin neticelerini şöyle tesbit edebiliriz:

1 — Yalnız Kas'lardan ibaret olan Kafkasya sekenesine bir de Hind - Avrupa ırkından bir grup iltihak etmiştir. Bu suretle Kafkasya sekenesi Kas - Arî şeklinde bir halita halini almıştır.

2 — Kafkasya'nın ova ve sahil sekeneleri ile Hind - Avrupa unsurları arasında bazı kan ihtilâtları vukua gelmiş olacağını kabul etmek lâzımdır.

3 — Kafkasya'da şark ve garp kültürleri tedahül etmiştir.

4 — Kafkasya dışında; meselâ Cenubî Rusya, Küçük Asya ve Kırım mıntakalarında yaşayan Kas'lar yeni gelenlerle sıkı ihtilâtları neticesi olarak istihalelere uğramak yolunu tutmuşlardır.

Bu vaziyetlerin Kafkasya'nın müteakip hayatına bazı hususiyetler kazandırmış olacağı şüphesizdir.

Şimdiye kadar mâzinin binlerce sene uzağındaki hâdiselerden bahsettik. Böyle muazzam zaman yığınları arkasında bu hâdiselerin vuzuhsuzluk içerisinde perakende, hattâ karışık bir halde görüleceği, binaenaleyh bu hâdiselerin tafsîlât ve teferruatının fark ve temyiz edilemeyeceği tabiidir. Fakat maziye kendimize yaklaştırdıkça o maziye ait hâdiselerin daha açık görüleceği şüphesizdir. Şu halde onları daha yeni ölçülerle, daha geniş zaviyeler ve anlayışlarla tetkik etmek imkânını bulmuş olacağız. Ancak bu tetkiklerimizde mümkün olduğu kadar yanılmamak için insanların ve cemiyetlerin tarihteki seyir ve istihalelerinin kanun kadar kat'î bazı prensiplere bağlı bulunduğunu kabul etmek ve bu prensiplere bağlı kalmaya çalışmak lâzımdır. Bu prensiplerin bizim anladığımız bazı parçaları şunlardır.

1 — Bir millet ya coğrafi bir isim taşır veya bu milleti terkip ve teşkil eden ailelerden veya kabilelerden birinin ismini alır.

Fakat teşekkül ettiği tarihten itibaren kendisini vücade getiren bütün unsurları veya kabileleri şümülû içerisinde alan müsterek ve umumî bir isimle yadedilmiş herhangi bir millet bulmak güçtür. Binaenaleyh bugünkü millet isimlerinin o milletlerle yaşıt olmadıklarını, millet isimlerinin de tarihî istihalelere ve inkılâplara göre değiştiğini kabul etmek lâzımdır.

Şu halde bir millet isminin hudut ve şümülünün genişlemesini, o milletin bünyesinde birliğe doğru vukua gelen herhangi bir tekâmül hareketinin ifadesi olarak telâkki edebiliriz.

2 — Bundan başka yabancılar bir milleti muhtelif namlarla yadedirler veya milletlerin isimlerini kendi şivelerine ve telâffuz tarzlarına göre değiştirirler. İşte aşağıda yazdıklarımızın bu prensiplere uygun olması gözönünde tutulmuştur.

Bu yazılarda yalnız Kas kavimlerinin istihaleleri değil, fakat aynı zamanda Kafkasya'da yerleşmiş olan Ari ırkına mensup Kafkaslıların uğradıkları istihale hareketleri de nazarı dikkate alınmıştır.

XIV'üncü asra kadar olan etnik hareketleri ihtiva eden bu mevzu, üç coğrafi mntaka içerisinde tetkik olunacaktır.

I — Garbî Kafkasya mntakası: Kuban havzasını, Terek Nehrinin garp tâbillerinin suladıkları mntakayı ve Karadeniz sahilini ihtiva eder.

II — Orta ve Şarkî Kafkasya (Kafkasya'nın step kısmını da ihtiva eder).

III — Kafkasya dışındaki Kas'ların bulunduğu mntakalar.

I — GARBÎ KAFKASYA'DA ETNİK HAREKETLER VE İSTİHALELER

Bu mevzuun temelini Bizans vesikaları teşkil edecektir. Fakat mevzuu daha ziyade aydınlatmak için başka milletlere mensup muharrirlerin temin eyledikleri bilgilerden ve vesikalardan istifade etmeye çalışacağız.

Bizans vesikalarının bize tanıttığı Kafkasya'da artık Bosfor Devletini ve yedi aşiretin vücade getirdiği etnik camiaya değil fakat bunların yerine **Kazahya**, **Zihi**, **Abask** adlarıyla anılan mntakaları görüyoruz. Fakat bu adlar da mntakanın coğrafi adları değil orada meskûn kavimlerin adlarıdır. Bu vaziyetten, evvelki bahiste gördüğümüz aşiretlerden yalnız **Zihi** ve **Abask** aşiretlerinin varlıklarını muhafaza ettikleri, diğer beş aşiretin sahneden çekildikleri, şimdi bunların yerlerine **Kazahya** adının kaim olduğu anlaşılıyor. Şu halde bir çok tarihî kabilelerin bakiyelerinin ifadesi demek olan bu **Kazahya** ismi ve bu isimle ifade edilmek istenilen unsurlar izaha muhtaçtır.

1 — Kazahya

Bu isim ile Kafkasya'nın şimalî - garbî müntehası ifade edilmektedir. Bu ifadenin de Taman Yarımadasıyla, Kuban havzasının Varpa (Utup) Irmağına kadar olan kısmını kastettiği anlaşılmaktadır. Böyle bir mntakanın ne vaktiyle Meot camiasının işgal ettiği geniş sahayı ve ne de bu sahadaki Bosfor Devleti topraklarını şümülü içersine alamıyacağı tabiidir.

Bu mntaka hakkında Bizanslı'lar bazı coğrafi malûmat da vermektedirler. Bu malûmata göre, Kerç Boğazı yakınında **Tamatraha** adında bir şehir vardır. Bu şehrin varlığını bazı Arap ve İtalyan seyyahları da teyit etmektedirler. Fakat Yunancada harfi tarif olan bu isimdeki **Ta** edatını hasfederek şehre Araplar **Matraha**, İtalyan'lar ise **Matrika** demektedirler. Rus'lar **Ta** edatını da kullanarak bu ismi **Tumatarakan** şekline sokmuşlar ve bu ismi şehir ismi olarak değil Taman Yarımadasını ve Azak Denizi şarkını ihtiva eden bir mntaka ismi olarak kullanmışlardır.

Kazahya mntakasında Kuban Nehri Azak Denizine ve Karadeniz'e olmak üzere iki kol ile denize dökülür. Bu iki nehir kolu ile Bosfor (Kerç Boğazı) arasında hâsıl olan adaya **Atakh** denir.

Kuban Nehrinin Karadeniz'e dökülen kolunun mansabı yakınında **Sapaksis** şehri vardır. Sapaksis ismi Zihçe (toz) mânâsına gelir (*).

Kazahya mntakasının etnik hüviyetine gelince:

Bizanslı'lar Kazahya mntakası sekenesi hakkında sarîh malûmat vermiyorlar. Bu mntakada Zih'lerin oturdukları kanaatini veren bir ifade kullanıyorlar. Çünkü Bizanslı'lar en çok Kafkasya'nın sahil sekenesiyle temasta bulunmuşlar ve sahilde de Zih'lere tesadüf etmişlerdir.

Binaenaleyh Garbî Kafkasya sekenesinin Zih'ler olduğuna hükmetmek hatasına düşmüşlerdir. Şu halde Kazahya mntakasının sekenesi hakkındaki malûmatı başka kaynaklarla tesbit etmek lâzımdır. Aşağıdaki üç kaynak bize bu hususta kâfi esaslar verecek ve Bizans vesikalarını aydınlatacak bir mahiyettedir:

1 — Tarih, Yunanlı'ların Milâttan evvel altıncı asırdan beri Garbî Kafkasya'dan bahsettiklerini ve buranın sekenesi olan **Kirkas**'lara (Çerkes'lere) **Ant**, **Adige** dediklerini yazar.

2 — Arap seyyahları Meot (yani Garbî Kafkasya) mntakası sekenesine **Keşek** diyorlar ve bu ismi bütün Garbî Kafkasya sekenesine teşmil ediyorlar. Seyyah Mes'udî ayrıca Kuban havzasında **Hat** ve **Adamet** kabilelerine tesadüf ettiğini söyler ve bunların evsafından da bahseder.

(*) Bütün Garbî Kafkasya'da **Sapa**, **Sabe**, **Toz** demektir. **Sapaksis** ismi bu kelimenin Yunanileştirilmiş şeklidir.

3 — Garbî Kafkasya'yı yerinde tetkik etmiş olan bir İtalyan seyyahı bu memleketi anlatırken Kirkas'dan bahseder. İfadelerinden bu isim ile Garbî Kafkasya'yı kastettiği anlaşılır.

Seyyah bu mntakanın sekenesini Türk'lerin Çerkes ve Rus'ların Kassog tesmiye ettiklerini halbuki Kafkaslı'ların kendilerine Adige dediklerini söyler.

Rus'ların bu Kassog ismini nerede öğrendiklerini tesbit etmek faydalı olur. Çünkü Rus'ların Kafkaslı'larla ilk temasları XI'inci asır bidayetinde vâki olmuştur. Şu halde Rus'ların bu ismi Kafkaslı'lardan değil, fakat daha evvelden beri kendileriyle yakinen temasta bulundukları Dinyeper civarı Kas'larından öğrenmiş olmaları çok muhtemeldir.

Yukarıda temas ettiğimiz Kasahya, Çerkes, Kassog, Keşek isimleri muhtelif milletlerin telâffuz şekillerine göre memleket ve millet isimlerinin nasıl değiştiğini gösterir.

Meselâ: Rus'ların Kassog isminin aslı **Kashi**, **Kasakhi**'dir. Çünkü Rus'çada (H) harfinin yerine (G) harfi kullanılır. Hasan - Gasan, İbrahim - İbragim, Hacı - Gacı gibi. Keza (O) harfi de çok kere (A) şeklinde okunur. Buna göre Kassogi - Kassakhi okur.

Arapça'da Keşek tâbirine gelince: Araplar (K) harflerini (Ke) ve (A) harfini de kafif (A) olarak telâffuz ederler. Şu halde bu «Keşek» kelimesinin «Kassakhi» isminin Arapça bir telâffuzu olduğu muhakkaktır.

Binaenaleyh Kazakhya mntakasında oturanlar Kas'lardır ve Kazakhya ismi de bu Kas isminden gelmektedir. **Kha**, **Khe**, **Khi** tâbirleri Adigece, Türkçe **Gil** mânâsına gelen bir nispet edatıdır. Şu halde Kassahi, Kaskhi isimleri **Kas** zade veyahut Kas'lara mensup mânalarını ifade eder.

Bizanslı'ların kullandıkları bu Kazkhi adı çok mühimdir. Çünkü bu ismin, Kafkasya'nın çok uzak bir mazişini bugüne bağlayan bir hizmeti, yalnız Kafkasya'yı değil, fakat Kafkas dışındaki bütün Kas kavimlerini de ihtiva eden bir şümüllü vardır.

Bizanslı'lar Kazahya ismini kullanmakla, son devirlerde hususî ve mahallî yeni etnik isimler altında umumiyetini ve şümüllünü kaybetmiş olan Kas ismini diriltmiş oldular.

2 — Zihi (Cihi) mntakası

Bu mntaka Kazakhya mntakasının cenubundaki Papagye mevkiinden başlayan ve 300 mil imtidadı olan bir sahil kısmıdır. Bu im-

tidada göre Cihi'lerin memleketi Tuapse şehrinin iki tarafını ihtiva eden bir yer demek olur.

En eski zamanlardan beri bu mntakada Cihi (Zihi) ler oturur. Zihi'ler kendilerine Cihi derler. Başka kabileler ise Cihi'lere Ubih derler. Buna nazaran Ubih'lar yerlerini ve adlarını tamamen muhafaza etmiş bir Kafkas kavmidir.

Ubih'ların adlarının Greko - Romen telâffuz şekli olan **Zihi** olduğu ve bunun da **Tsukh**'dan muharref bir kelime bulunduğunu ileri sürenler vardır. Bunlara göre Tsukh, Adigece «insan» mânâsındır. Tsukhi, Tsukhey şeklinde ise «Tsukhlerin oturduğu yer» mânâsındır. Tsukhi'ler Hitit İmparatorluğu dahilinde bir kabiledir. Hitit İmparatorluğunun inkiraz bulması üzerine bu kabile Kafkasya'ya avdet etmiş ve bugünkü Cihi (Ubih) kabilesini teşkil eylemiştir.

Ubih'lar arasında oturarak Ubih dilini tetkik etmiş olan Macar âlimi Masarosh'in, Ubih dilini Hitit dili olarak ilân etmesi de yukarıdaki nazariyeyi takviye etmektedir.

Eski Kerket ve Akhin kabilelerinin kısmen Ubih'lara iltihak etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

3 — Bask - Aphazya grubu ve mntakası

Bu mntaka Cihi mntakasının cenubundan başlayarak İngur Nehrine kadar imtidat eden sahil kısmıdır. Buna göre bu kabilenin işgal ettiği saha biraz daralmış olmakla beraber esas olarak sekenesi yine eski yerinde kalmıştır.

Bu kabilenin bazı kısımları esas yurtlarından uzaklaşarak sahil boyunca daha cenuba kaymışlar ve mücavir milletlere bilhassa Laz'lara karışmışlardır.

Buna mukabil eskiden Bask'ların cenubunda oturmuş olan Sanig, Sanukh, Sanokh kabilesi Bask'lara iltihak etmiştir.

Keza Bask'ların işgal sahası yalnız Karadeniz sahiline inhisar etmemiştir. Bir kısım Bask'lar Kafkas Dağlarının şarkında Kuma ve İnçig (Zelecuk) Nehirleri havzalarında yerleşmişler hattâ buradan daha şimale doğru da yayılmışlardır.

Bask'ların işgal ettikleri mntakanın bu vaziyeti ve derinliği, bu kabilenin bir taraftan Kuban havzasında oturan kısımlarının Kuban Nehri şimalindeki milletlerle; deniz kıyısında yani cenupta oturan kısımlarının da Karadeniz, Kolkhidi ve daha cenup milletleriyle temasta bulunmasını temin etmiş ve bu vaziyet Bask'lara hususî bir

ehemmiyet kazandırmıştır. Sarmat ailesinin bu kabileden bulunması ayrıca dikkate değer.

İşte bu vaziyet dolayısıyledir ki bazı tetkikçiler Bask'ların Kafkaslı'ları şimalde, esasen Med olan Sarmat'lara, cenupta ise Med'lere, yani iki Med grubunu birbirine bağlayan bir trendünyon vazifesi gördüğünü ileri sürerler.

İzak edilen vaziyete göre Bask'ların iki gruba ayrıldığı görülmüyor. Aralarına Kafkas Dağlarının en çetin bir kısmı girmiş olan bu iki grupta zaman ile bazı hususiyetler tebarüz etmeye başlamıştır.

Bilhassa Bask'ların sahil grubunun Karadeniz ve Akdeniz milletleriyle yakın bulunması ve bunun neticesi olarak bazı ihtilâtların da vukua gelmiş olması tabiidir. Kafkaslı'ların Med'lerle olan münasebetini ve bu münasebetin mahiyetini tesbit edecek deliller de en ziyade Bask'ların cenup (Sahil) grubunda bulunmaktadır.

Aphazya (Apsuva) memleketi gerek topraklarının ve gerekse sekenesinin güzelliği ve coğrafi mevkii itibariyle Karadeniz'e giren her kuvveti kendisine cezbetmiş ve Kafkasya'nın bazı mitolojik hâdiselerine sahne olmuştur. Bir mitolojiye göre Kral Aet'in güzel ve sihirbaz hemşiresi Kirke (Circe) bu mıntakada oturmakta idi. Yunanlı'ların Argonot seferi, «Altın postun» sahibi işte bu Kirke (Circe) ye karşı tertip edilmiştir.

Görülüyor ki Kafkasya'nın anlattığımız etnik fizyonomisi (çehresi) yle bundan evvelki fizyonomisi arasında büyük farklar vardır.

Bu farklar acaba evvelki fizyonomiyi vücade getiren unsurların yok olarak yeni unsurların gelmiş olmasının neticesi midir, yoksa evvelkilerin zamanla maruz kaldıkları bir istihalenin neticesi midir?

Şüphesizdir ki birinci şık varid olamaz. Çünkü bugün dahi Kafkasya sekenesi için kullanılan umumî isim eski ismin aynıdır, yani Kas'dır. Şu halde bugünkü etnik vaziyet, Kas namı altındaki bir çok kabilelerin zamanla uğradıkları inkılâp ve istihalelerin tabii bir hasılasıdır.

Bu istihale nasıl oldu ve evvelki unsurlar bugün nerededirler?

Bunun kat'î bir surette tesbiti güçtür. Bu sebepten biz bu mevzu hakkında muhtelif kaynaklardan ya doğrudan doğruya veya istidlâl yoluyla istihsal edebildiğimiz malûmata kendi bilgilerimizi katarak hasıl olacak neticenin izahı ile iktifa etmek mecburiyetindeyiz.

Garbî Kafkasya'nın etnik camiasını vücade getiren yedi aşiretten bahsetmiştik. Bu aşiretler şunlardır:

Meot, Kerket, Zikhi, Akhin, Hanokh, Abask, Sanig.

Bunlardan Zikh'lerle Abaskh'lar yerlerini ve adlarını muhafaza etmişlerdir.

Geride Meot, Kerket, Hanokh, Sanig (Sanokh) aşiretleri kalmış oluyor. Bunların akibetleri hakkında elde edebildiğimiz malûmat aşağıda yazılmıştır.

1 — Meot camiasının bir çok kabileleri veya bu kabilelerin bazı kısımları cenuba intikal etmişlerdir. Süanet'ler arasında Meot kabilelerinin enkazı bulunmakta olduğu gibi bugünkü Nokhçi (Çeçen) ve Galgay (İnguş) kabileleri de şimalden cenuba intikal etmiş unsurlardan sayılabilir.

Meot camiasından bazı kabileler de parçalanarak başka isimler almışlar veya azalarak bir aile vaziyetine düşmüşlerdir. Bazılarının isimleri de sulara ve mevkilere alem olarak yaşamaktadır. Mese-lâ: Meot aşiretini teşkil eden kabilelerden:

a — **Sind** ismi Kuban'da **Şinc** şeklinde bir mevki ismi olarak yaşamaktadır. Sind'lerin bir kısmı bugünkü Kabartay (Terek) mıntakasına intikal ile orada **Sant** şehrini tesis etmiştir.

b — Kabartay kabilesinin Dabdar'ların bir istihalesi veya bu aşiretin mühim bir kabilesi olması ihtimali kuvvetle söylenebilir.

c — **Tiram** kabilesi **Tram** şeklinde bir aile ismi, **Paskaya** kabilesinin adı **Psahups** şeklinde bir nehir adı olarak; **Pses** kabilesinin adı ise Kuban Nehrinin millî adı olan **Psij - Psis** halinde kalmıştır.

2 — Cenuptaki bazı şehirler de şimale intikal ve Meot camiasına iltihak etmiştir. Nitekim:

Kerket'ler Bjeduğ olduğu gibi bu da aile adı olarak da yaşamaktadır.

Akhin'lerin ve Hanokh'ların sahilden dahile intikal ettikleri, bazı coğrafya veya şahıs isimlerinden ve millî ananelerden istidlâl edilmektedir.

Daha yukarıda da arzedildiği veçhile Akhin'ler mitolojik bir mahiyet almışlar ve taziz edilmişlerdir.

Hanokh'lar da şahıs ve aile isimleri ve mukaddes bir koru ismi olarak kalmıştır. Bu aşiretlerin vaziyetlerine göre Abzeh'lerin bunların bir istihalesi olarak kabul edilmesi mümkündür.

II — ORTA, ŞARKİ VE STEP KAFKASYA MINTAKALARI

Orta ve Şarkî Kafkas tâbirleriyle ifade edilmek istenilen mıntakalar Kafkasya'nın coğrafi vaziyeti kısmında izah edilmiştir.

Step Kafkasya tâbirinden muradımız da Terek Nehrinin şimali ile Kuban Nehrinin şarkı arasındaki sahadır.

A — Orta Kafkasya:

Bu devirde Orta Kafkasya'da Asetin'ler oturuyorlardı. Cenup-tan Şimali Kafkasya'ya girmiş olması kuvvele muhtemel bulunan bu Asetin'ler Kabarday mıntakasını da işgal ediyorlardı. Belki bunlar şimalde Yas, As, Az namlarıyla anılan Med kabileleriyle ve bunlar arasındaki Digur'lerle irtibat halinde idiler. Bu suretle Asetin'ler Kafkas Dağlarının cenubundan Don Nehrine kadar uzanan kolon şeklindeki bir sahayı işgal ediyorlardı.

Şimaldeki Asetin'ler şimalden tazyik gördükçe cenuba doğru kayıyorlardı.

Asetin'lerin X'uncu asrın bidayetine kadar bu vaziyeti muhafaza ettikleri anlaşılıyor. Fakat şarktan gelen akımların tevali eden tazyikleri karşısında tedricen cenuba intikal etmeye mecbur olmuşlar ve nihayet bugünkü vaziyeti almışlardır.

B — Şarkî ve Step Kafkasya:

Şarkî Kafkasya'da umumî olarak büyük değişiklikler olmamıştır. Yalnız Nohçi (Çeçen) lerin Terek Havzasında yaşadıkları ve henüz Dağlara çekilmek mecburiyetiyle karşılaşmadıkları anlaşılıyor.

Hazer Denizi kenarında daha muğlak ve mütebeddil bir vaziyet vardır. Bilhassa İran İmparatorluğunun kurduğu kolonilerin kalıntıları yaşamaktadır.

Fakat bu gibi yabancı unsurların varlıklarına rağmen sekenenin temelini Kas unsurları teşkil etmektedir. Bu unsurların başlıcası da Dağıstan içerisinde Lâk'lar ve Andelal'lar, Hazer Denizi mailesinde Lezgi'lerdir.

Kafkasya'nın steplerindeki etnik vaziyet hakkında verebileceğimiz malûmat çok umumî olacaktır. Bu sahaların Alan'ların işgali altında bulunduğu kanaati umumîdir. Bununla beraber bu mıntakanın etnografik vaziyeti hakkında verilecek en doğru hüküm burada muayyen ve müstakâr bir vaziyet olmadığıdır.

III — KAFKASYA DIŞINDA KAS'LAR

Bugünkü Cenubi Rusya, şark ile garp arasında bir muhaceret caddesi olduğuna göre buradan mütemadiyen geçen muhaceret dal-

galarının, bu mıntakada tesadüf ettikleri insan grublarını önlerine katıp sürmüş olmaları ilk hatıra gelecek bir neticedir. Nitekim şimdiye kadar bu mıntaka hakkında beslenen kanaat de bu mahiyettedir. Fakat hakikatte böyle olmamıştır, çünkü saha geniştir. Muhaceret dalgalarının bu geniş sahanın her tarafını tazyik ve tesiri altına alması mümkün değildir: Bu sebepten bu sahada bir çok kavimler yerlerinde kalmışlardır. Bu cümleden olarak bilhassa Don, Dinyeper havzalarının aşağı kısımlarında, Azak Denizinin ve Karadeniz'in şimal kıyılarında, Kırım Yarımadasında müttekâsif Kas unsurlarının yaşadığı ve bu mıntakaların bugünkü sekenesinin temelini teşkil ettiği müteakip hâdiselerin delâletiyle anlaşılmaktadır. Fakat bu mıntakalarda aynı zamanda Sermat ve Alan camiası unsurlarından olan ve bilâhare Kafkas kavimleri meyanına giren Digur'ların da yaşadıkları subut bulmaktadır.

Bu iki unsurun, yani Kas'larla Digur'ların, bu mıntakadaki varlıklarını tebarüz ettiren alâmetler ve bakiyeler vardır. Meselâ:

1 — Don, Dinyeper, Dinyester Nehir adları Digur'ların eseri olduğu kadar Don Nehri üzerindeki Novo Çerkask, Kiyef cenubundaki Çerkesi beldeleri de Kas'ların varlığına delâlet eden kuvvetli izler ve eserlerdir.

2 — Riyazan etrafında bir Kabartay grubu oturduğu hakkında vesikalar vardır.

3 — Polofts (Kuman) lar arasında Kafkas adlarını taşıyan bir çok ailelerin bulunması buralarda hakikaten bir çok Kafkas unsurları yaşadığını göstermekte ve bu unsurların buralara gelen muhacirleri emirleri altına aldıkları hattâ bunların etnik bünyelerine müessir olduklarını tahmin ettirmektedir.

Bu mütâlâalar neticesinde Cenubi Rusya sekenesinde geniş ölçüde Kafkas kanı bulunduğuna hükmetmek mümkündür.

Aleksandır Başmakof'un biraz yukarıda temas ettiğimiz «XVII'inci asra kadar Şimal Rus'ları, Cenup Rus'larına Çerkes diyorlardı» tarzındaki ifadesi ve aşağıda yazılan hâdiseler bu hükmün kuvvetli müeyyideleridir.

1669 senesinde İvan Vasiloviç zamanında Prens Vişnevinski komutası altında Dinyeper havzasından Astrahan mıntakasına yürümüş olan bir Adige kuvveti Astrahan'da işini bitirdikten sonra Don ağzında yerleşmiştir. Bu kuvvet bugünkü Novoçerkask şehrini kurduğu gibi Donets, Medvedya, Dozluk gibi mevkileri de işgal etmiştir.

Bu muntakada böyle bir hâkimiyet göstermeye muvaffak olan bu kuvvetin yalnız kendi mevcudunâ istinat etmediği ve muhtemelen buralarda yaşayan kendisine mensup unsurlardan da istifade etmiş olması muhakkaktır. Bu vaziyetler ve hâdiseler Adige'lerin Cənubi Rusya'daki varlığını itiraz kabul etmez bir şekilde teyit etmektedir.

Kas'ların Kırım'daki vaziyetlerine gelince:

Kırım'ın coğrafi ve tabii vaziyeti bu yarımada'nın şimalinden gelecek tecavüzlere karşı mahfuziyetini sağlamakta olduğu gibi Kafkasya ile irtibat münasebetini de kolaylaştırmaktaydı. Bu bakımdan Kırım'daki Kas'lar nisbeten emniyet altında bulunuyordu.

Bu sebepten Kas'ların Kırım'daki varlıkları en son zamanlara, yani Bolşevik'lerin öldürücü darbelerine kadar mahfuz kalmıştır.

Misyoner Drotelli'nin yukarıda işaret ettiğimiz «*Hemşerilerimiz (yani Cenevizli'ler), Türkçe ve Çerkesçe konuşan unsurlarla kuşatılmış bir vaziyettedir*» şeklindeki şikâyetini Kırım'ın etnik vaziyetinin en kuvvetli bir ifadesi olarak kabul edebiliriz.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Kafkasya İstiklâl Mücadele ve Muharebeleri

Tarihin çok uzak ve geniş, çok çetin ve karışık sahnelerinden geçtikten sonra Kafkasya'ya intikal etmiş, bu suretle asıl mevzuumuzu ele almak imkânını veren bir merhaleye gelmiş bulunuyoruz. Bu mevzu için Milâttan sonra IV'üncü asrı başlangıç ittihaz ettik.

Bunun sebepleri vardır:

1 — Bu tarihe kadar şarktan gelen muhaceret dalgalarını Ari ırkına mensup unsurlar teşkil etmişti. Bundan sonra ise Turan ırkına mensup olan unsurların vücade getirdikleri dalgalar başlayacaktır.

Bu hareket ile Avrupa'ya üçüncü bir ırk girmiş oluyor. Bu ırkın, Avrupa'nın vaziyet ve mukadderatının taayyün ve tekerür etmesi hususunda büyük roller oynadığı muhakkaktır. Bu rollerden Kafkasya'nın da müteessir olduğu şüphesizdir. Çünkü Kafkasya IV'üncü asırdan itibaren bir çok asırlar Turan ırkına mensup kavimler ve devletlerle temasta bulunmuş, bunun neticesi olarak bu ırka mensup bazı unsurlar Kafkasya'ya girmiş ve bir Kafkas unsuru olarak Kafkasya'da yerleşmiştir. Bunlar Kafkasya'nın mukadderatına da tesirli bir surette iştirak etmişlerdir.

Bu suretle Kafkas sekenesi Kas, Ari, Turan ırklarına mensup unsurlardan mürekkep bir camia halini almıştır.

2 — Bu devreye kadar Kas kavimlerinin mücadelesi ekseriyetle Kafkasya dışında ve bu kavimlerin yaşadığı geniş muhitlerde cereyan etmiştir. Bu mücadelelerin cereyan şekli hakkındaki bilgiler ancak arkeolojik esaslara dayanmaktadır. Bu sebepten bu esasların müsaadesi nisbetinde ve hâdiselerin ancak ana hatlarına temas edilmekle iktifa etmek mecburiyeti hâsıl olmuştur.

Bu devirden sonra ise Kafkasya içinde oturan Kas'larla Kafkasya dışındaki Kas'lar arasında hemen irtibat kesilmiş ve Kafkasya bir mücadele sahnesi halini almıştır. Bu suretle Kafkasya istiklâl mücadele ve muharebeleri başlamıştır. Bu mücadele, en son müstevli olan Rus'ların galebesiyle neticelenmiştir. İşte bu sebeptendir ki bundan sonraki mevzularımız «Kafkasya istiklâl mücadele ve muharebeleri» başlığını taşıyacaktır.

Eserin bundan sonraki mevzuu bu mahiyeti alınca yazılarımızda da bu mahiyete uygun bir metod takip edilmesi lâzım gelecektir. Bu metod da bizzat mücadele ve muharebelerin izahına başlamadan evvel bu mücadele ve muharebelerin cereyan ettiği zaman ve muhitteki şartların ve vaziyetlerin tesbit olunmasıdır.

Çünkü bu şartların ve vaziyetlerin, mücadele ve muharebelerin cereyan tarzlarına ve neticelerine müessir olacağı şüphesizdir. Bu sebepten bundan sonraki yazılarda bu metod takip edilmiştir. Bunda da evvelâ bizzat Kafkasya'nın o zaman içinde bulunduğu vaziyetler ve şartlar, sonra da Kafkasya'nın muhitinde bu mücadele ve muharebelere karışmış veyahut ilgi göstermiş olan devlet ve milletlerin vaziyetleri ve içinde bulunduğu şartlar anlatılmıştır.

I. FASIL

ARİ DEVRİNDE KAFKASYA'DA ETNİK (KAVMÎ) VE SİYASÎ VAZİYET

Bu faslın muhtevası bundan evvelki bahsin bir temadisi mahiyetindedir. Yalnız bu ve müteakip bahislerde verilecek malûmat, Kafkasya'nın coğrafi hududu içersindeki sahaya ve bu hudut içinde cereyan etmiş olan hâdiselere inhisar edecektir. Bu sebepten Kafkas tâbiri ile kasdettiğimiz ve bu kitabın coğrafya bahsinde izah ve tesbit etmeye çalıştığımız hududu hatırlamak lâzımdır. Mezkûr izahlarda ise Volga ve Don Nehirlerinin aşağı kısımlarının vücutte getirdikleri hattı şimal hududu olarak göstermiştik.

Bu bahsi aşağıdaki suallerin cevapları teşkil edecektir:

- 1 — IV'üncü asırda Kafkasya'nın etnik ve siyâsî vaziyeti nasıldı?
- 2 — Bu vaziyetin vücut bulması için Kafkasya'da ne gibi inkilâplar olmuştur?
- 3 — Bu inkilâplarda ne gibi hâdiseler rol oynamıştır?
- 4 — Bu hâdiseler meyanında Kafkasya dışındaki Kas'lardan Kafkasya'ya bir avdet veya intikal hareketi var mıdır?

Fakat bu suallere kat'î cevaplar verebilmek için maalesef şimdilik elde kâfi vesika ve tarihî malzeme yoktur. Bununla beraber biz mevcut olan tarihî bilgilerden, millî menkûlâtın ve bu menkûlâta göre cereyan ettiği sabit olan bazı hâdiselerden istifade ve istidlâl etmek suretiyle temin ettiğimiz malûmatı vermeye çalışacağız. Bu hususta en kuvvetli mesnedimiz millî menkûlât olacaktır.

Aşağıdaki hâdiselerin Kafkasya'nın etnik ve siyâsî bünyesine müessir olduğu şüphesizdir.

1 — Hariçten Kafkasya'ya bazı Kas unsurları intikal etmiştir. Bu unsurların Kafkasya'ya civar olan Don Nehrinin şimali ve Kırım Yarımadası sekenelerinden olması lâzımdır.

Bundan başka Küçük Asya'da da Kafkasya'ya bazı intikal hareketleri olduğu muhakkaktır.

2 — Kafkasya'ya Arî ırkına mensup bazı unsurların girdiğini biliyoruz.

3 — Şimdiye kadar yabancı unsurların Kafkasya'ya tesir ve tazyikleri hep şimalden cenuba veya şarktan garbe doğru vâki olmuştur. Halbuki Got'ların Kırım'a girmesi ve Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarını işgal etmesi Kafkasya'nın garpten şarka (sahilden dahile) doğru makûs bir tazyike maruz kalması neticesini vermiştir.

Bu hâdiseler Kafkasya'da etnik bir dalgalanma, içtimai ve siyasi bünyede bir inkilâp ve çözülme vücade getirmiş, Kafkasya'nın siyasi ve içtimai çehresinde bariz değişiklikler yapmıştır.

Asırlar ölçüsünde bir zaman imtidadını dolduran bu hâdiselerin muhtelif zamanlarda Kafkasya'nın muhtelif yerlerinde, muhtelif şartlar altında cereyan ettiğine göre, tesirlerinin de muhtelif olacağı tabiidir. İşte biz de bunu gözönüne alarak tetkiklerimizi Garbî ve Şarkî Kafkasya'da olmak üzere iki muntakada yapacağız.

I — GARBÎ KAFKASYA'DA

a — Etnik hareketler ve istihaleler

Garbî Kafkasya'da gördüğümüz umumî manzara şudur:

Evvelki bahiste açıkladığımız veçhile Garbî Kafkasya sekencesi Kas, Zikhi, Abask isimleri altında toplanmış ve bunlara bir de Hind - Avrupa ırkından Asetin'ler inzimam etmiş bulunuyor.

Bu sekene Don Nehrine kadar olan bütün coğrafi Kafkasya muntakasını doldurmuş ve Don Nehri muntakasında daha şimaldeki Kas'larla irtibatta ve münasebette bulunmaktadır.

Fakat IV'üncü asır yakınlarına tesadüf eden tarihlerde Garbî Kafkasya'da yerleri ve adları büsbütün başka olan yeni kabileler görülmektedir.

Bunlar Kafkasya'da vukua gelmiş olması muhakkak olan içtimai ve siyasi inhilâllerin, inkilâp ve istihale hareketlerinin delilleri-

dir. Çünkü her yerde ve her zaman olduğu gibi bu gibi inhilâllerin neticesinde cemiyette feodalizm (derebeylik) rejiminin başgöstereceği tabiidir. Muhtelif yerlerde, muhtelif namlar altında zuhur ettiğini gördüğümüz kabileler işte bu neticeyi gösterir.

Bu inhilâl ve istihale hareketlerinin mahiyetleri ve neticeleri nedir?

Bu hususta ancak ve en çok millî menkulâta dayanarak mütalâa yürüteceğiz.

Vesikaya değil yalnız millî mahfuzata dayanan menkulât zaman ile âdeta masal kisvesine bürünür. Binaenaleyh bu gibi menkulât mevzuu bakımından doğru olmakla beraber zaman ve mekân itibarıyla dağınık hattâ biraz da karışık bulunur. Bu sebepten millî menkulâtı kıymetlendirmek bir mes'ele halini alır.

Millî menkulâtı kıymetlendirmek, yani ondan mümkün olduğu kadar doğru ve ihtiyacac salih bir netice çıkarmak için başlıca çare bu gibi menkulâtı, daha evvelki, sonraki veya muasır müsbet olan hâdiselere bağlamak, onlarla mukayese etmektir.

Kafkaslı'ların millî menkulâtında göze çarpan hususiyet, bu menkulâtın Garbî Kafkaslı'ların Cenubî Rusya, Kırım ve Küçük Asya ile alâkalarını tebarüz ettirmesidir. Bazı kere dinî veya mistik renklerle gösterilmekte olan bu alâkalar arkaik esaslara dayanan hakikî mahiyetlerine tamamen mutabık düşmektedir.

Biz bu menkulâtı:

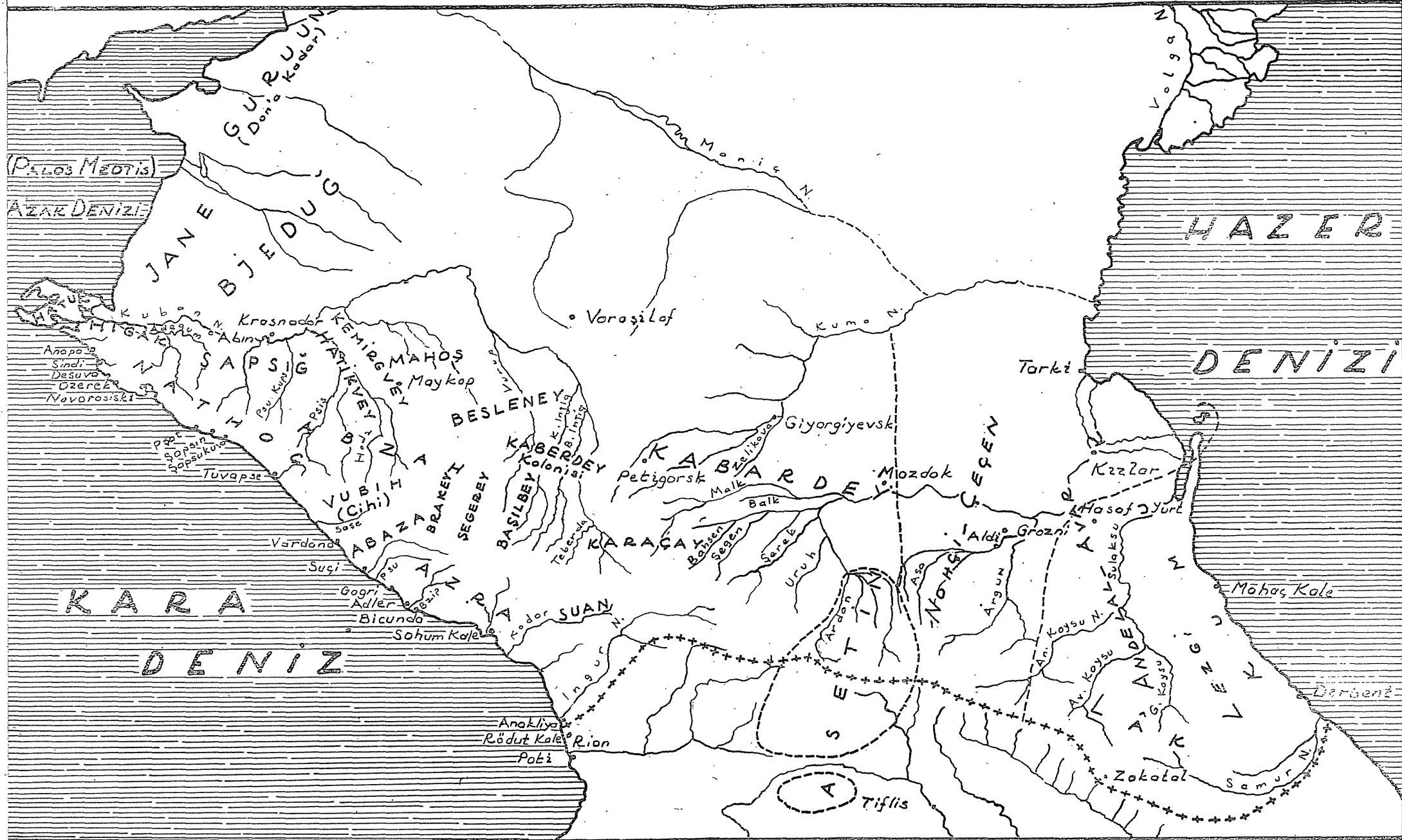
1 — Karadeniz kenarında Kheküj (Eski Vatan),

2 — Kabartay kabilesinin Kafkasya'ya girişi,

3 — Küçük Asya'dan geliş an'anelelerinde olmak üzere üç çerçeve içerisinde tophyacacağız.

1 — Çok eski zaman evvel Çerkes'ler muhtelif kabileler halinde değildi. Aynı dili konuşan, içtimai tabakalara ayrılmamış mütecannis bir cemiyet vaziyetinde idi. Bu cemiyette yalnız ihtiyarlara hürmet edilirdi. Başka herhangi bir imtiyaz ve otorite tanınmazdı. Bu vaziyetteki Çerkes'lerin hepsi de Adige adı altında ve Karadeniz kenarında Kheküj (Eski Vatan) dedikleri topraklarda yaşıyorlardı.

Fakat zamanla nüfuslarının artması üzerine bu cemiyette bir hicret ve yayılma mecburiyeti başgösterdi.

Kafkas - Rus mücadelesi başladığı zamanlarda Kafkasya'nın etnik durumu.

Bunlardan Tsemez ve Anapa civarında yaşayan halk şimalde Azak Denizinin şark kıyılarına intikal ettiler. Buralarda Hun'ların hırpaladıkları kavimleri hâkimiyetleri altına aldıktan sonra Kırım'a geçtiler. Bu grubun ahfadı **Kabartay** namını aldı.

Kheküj (Eski Vatan) den diğer bir grup şarka doğru yürüyerek Kuban Nehrinin aşağı kısım havzasına girdi. Bunlar **Şansig** ve **Notkhoy** veya **Natkhoç** adında iki grup teşkil ettiler.

Yerlerinde kalan yani sahili terketmiyen kısım ise **Şakhi** ve **Khoslo** Nehirleri arasında yerleştiler ve **Ubuh** namını aldılar. Bunlar korsanlıkla meşgul olmağa başladılar.

Fakat Kheküj (Eski Vatan) sekenesinin büyük kısmını teşkil eden grup Jileps (Millet Vadisi) i takiben Kafkas Dağlarını aşarak bu dağların şimal versanlarına intikal ettiler. Bu gruptan ilk olarak Kafkas Dağlarını aşanlar **Kemirguvey**'lerdir.

Kemirguvey'leri **Prens Kereken** ve **Hamış**'in komutaları altında **Bijedug**'lar takip etti.

Hamış'ın emri altındaki kısım Şagvaşa vadisini takip etti ve **Hamışey** adını aldı.

Hamış'ın biraderi **Kereken** ise kendi taraftarlarıyla Psekups ile Çigroka Nehirleri arasındaki Fransız topraklarını zaptetmeye gitti (*).

Kemirguvey'lerde bir inhilâl başladı ve evvelâ **Makhos**'lar ayrılarak Gurjips'in öte yakasına intikal edip orada yerleştiler.

Bunu **Yegerikuey**'ler takip etti. Bunlar da Şagvaşe'nin aşağı kısımlarında ve Hatoy'ların yakınlarında yerleştiler.

Nihayet **Ademey**'ler de Şagvaşe yakasına ve **Jane** yakınlarına intikal ettiler.

Şimali Kafkas Dağlarının şimaline geçen son dalga **Abzeh**'lerdir. Bunlar Abaza'ların civarına yerleştikleri için Abzeh adını aldılar. Abzeh'lerin yerleştikleri mıntaka dağlık idi. Buradaki merkezleri Goytikh namını taşıyan boğazda ve dağlarda idi. Halbuki prensler kolaylıkla halka nezaret edebilmek için düzlük arazide yerleşmek

(*) «Fransız toprakları» denilen yer Ehli Salıp enkazından olan bazı Fransızlar'ın iltica ettikleri yerdir.

isterlerdi. Bu sebepten diğer kabilelerde aristokrasiden memnun olmayan kimseler Abzeh mıntakasında toplanıyorlardı. Bu suretle bir taraftan Abzeh'ler kuvvetlenmiş diğer taraftan Abzeh mıntakası aristokratik rejim için bir tedhiş kaynağı mahiyetini almış bulunuyordu.

Filhakika az müddet zarfında Abzeh'ler o kadar kuvvetlenmişler ve 1631 - 1639 senelerinde Bjeduğ'ları Psekups vadisinden Çig-yako'ya kadar olan sahayı terke mecbur etmişlerdi. Bjeduğ'lar bir kısım Jane'leri hâkimiyetleri altına almışlar ve bu Jane'ler Bjeduğ'lara karışmışlardı. Diğer Jane'ler ise Mezipl (Kırmızı Orman) civarına yerleşmişlerdi.

2 — Kabartay'lardan bahseden menkulâta göre Kabartay'lar Kafkas dışında yaşamış fakat bilâhare Kafkasya'ya avdet ve intikal ederek burada nâzım ve hâkim rol oynamayı temin eden bir otorite kazanmıştır.

Kabartay'ların Kırım'dan geldikleri, tarihi bir hakikat olarak kabul edilmektedir. Bu menkulâta yeni âlimler de iştirâk etmektedir. Kırım'da Belbik suyunun yukarı havzasına **Kobart** denmektedir. Bundan başka bu nehir ile Kaça arasındaki güzel mıntakaya da **Çerkes düzlüğü** adı verilmiştir. Bu mıntakada bir dağın üstündeki müstahkem bir mevki halen dahi **Çerkes Kermen** adını taşımaktadır. Bunlar Kırım'da Çerkes varlığının en kuvvetli birer müeyyidesidir.

Çerkes'ler yalnız Kırım Yarımadasında değil bu yarımada dışında da yaşamışlardır. Meselâ:

a — Çerkes'ler Ukrayna'nın bir kısmını işgal etmişlerdir. Fredolyo Dankona tarafından yapılmış olan Akdeniz ve Karadeniz haritasında Tagandrog'un garbında «Kabartay» ismi yazılı idi.

b — Bundan başka Kabartay'lar Riyazan şehri civarında yaşamışlar ancak Rus'ların Grandük'ler devresinde bu yerleri terk ederek Kafkas Dağlarının eteklerine intikal etmişlerdir. Bu hicret hakkında hariciye Vekâleti arşivlerinde vesikalar vardır.

Hicretin yedinci asrında (yani Milâdî XIII'üncü asırda) Kabartay'lar Kırım'ı terkettiler. Kuban'ın iki kolunun teşkil ettiği adada yerleştiler (Tatar'lar bu yerlere Kızıtaş derler).

Millî menkulâtta Kabartay'ların Kırım'ı terk ve Kafkasya'ya intikal edişleri şöyle anlatılıyor:

Kırım'ı terkeden Kabartay'lar deniz yolu ile Tsmez'e çıktılar. Buradan Kuban mansaplarına geçtiler ve hâkimiyetlerini cenuba

doğru da genişlettiler. Buradaki merkezleri Psif ile Nefil Nehirleri arasında kâin **Şencir** şehri idi. Bu şehrin harabeleri halen mevcuttur.

Fakat Kabartay'lar Kuban mansaplarında çok kalmadılar. Avar'ların Don ve Volga Nehirleri boylarında görünmeleri ve taziyeye başlamaları üzerine bir kısım Kabartay'lar Taman Yarımadasına diğer bir kısım da Anapa civarında **Tchikhuriy (Yuvarlak Arazî)** mıntakasına çekildiler. Fakat bu da bir fayda temin etmedi. Çünkü Avar'ların hanı Bakan, bunları Bakan Nehrinin çıktığı Pşegueleg Boğazları üzerinde Ceneviz yolu istikametinde taredetti.

Prens Yinal'ın emrinde bulunan bu Kabartaylar bu boğazlardan çıkan Avar'ların taarruzlarına uğradı ve münhezim oldu. Bu mağlûbiyeti hatırlatmak üzere Pşegueleg Boğazı, **Bakan Boğazı** namını aldı. Bu boğazın pek yakınında bulunan ve Nebercey'in bir tabii olan bir suya da bu mağlûbiyetin tesiriyle dökülen bir çok göz yaşlarının ifadesi olmak üzere **Beğago** (Çok Ağlatan) adı verildi.

Avar Hanı, mağlûp Kabartay'ları Abın Nehrine kadar takip etti.

Fakat burada Avar Hanı, Kabartay ve Kemirguvey'lerin müsterek kuvvetlerinin mukabil taarruzuna uğrayarak büyük bir hezimeye düçar oldu.

Bu zafer üzerine Prens Yinal, Aphazya da dahil olmak üzere bütün Kafkasya'yı şümulü içersine alan bir otorite tesis etmeye muvaffak oldu. Askerî ve idarî bakımdan yüksek kabiliyeti haiz olan prensin bu muvaffakiyeti halen dahi halk tarafından terennüm edilmektedir.

Fakat, bir rivayete göre Kurpatur'un oğlu (yani aslen Küçük Asya'lı) olan Yinal'ın oğulları kıymetli ve şöhretli babalarının hakiki varisi olamadılar. Birbirleri ile münazaaya koyuldular. Bunun üzerinedir ki, Kabartay'lar şarka doğru hicret ettiler. Bu vaziyet karşısında Asetin'ler yerlerini terketmek mecburiyetinde kaldılar ve bunların yerine Kabartay'lar yerleştiler.

Fakat bu zamana kadar Kabartay'larla Adige namı altında bir birlik teşkil eden Kemirguev'ler Sagvaşe Havzasında kaldılar.

Natkho adında bir Kabartay sefinin kendi adı olan Natkho'yu, kabinesine takması suretiyle **Natkhey** kabilesi teşekkül etti. **Kuip** adındaki diğer bir sef de **Şapsığ**'lara hâkim oldu. Bu iki kabileye yani Natkhoy ve Şapsığ'lara hiyerarsiyi sokan işte bu Kabartay seferleridir.

Diğer bir an'aneye göre:

Kabartay'lar Karadeniz kenarında Prens Boletoko ve Kuetzokok adındaki şeflerin emri altında ve **Kosok** adıyla yaşıyorlardı.

Karısının güzelliğinin de tesiri altında vukubulmuş olan bir çok müsibetlere uğrayan **Tanbi** adında bir Kabartay Karadeniz kıyılarını terketmeye mecbur oldu. Ve bugünkü Kabartay mıntakasına girerek orada yerleşti.

3 — Küçük Asya'dan geliş an'aneleri:

Bazı an'anelerde Garbî Kafkaslı'ların dahile doğru cereyan eden hicret hareketleri için başlangıç yeri olarak Kırım Yarımadası ve Karadeniz kıyıları gösterilir. Halbuki diğer bazı an'aneler bu hareketi Küçük Asya'ya bağlar.

Kafkasya'nın Küçük Asya ile münasebeti muhtelif şekillerde tasvir edilmekte, Trabzon ve Sinop mıntakaları bu münasebetler için üs olarak gösterilmektedir.

Bu münasebetlerin şöyle hülâsası mümkündür.

Bir kısım Çerkes'ler Sinop civarında oturuyorlar, Orman İlâhı olan **Mezitha** ile Demir İlâhı olan **Leps**'e taabbüt ediyorlardı.

Küçük Asya'da islâm ve hristiyan mücadeleleri başladığı zaman bu Çerkes'ler dinî hürriyetlerini muhafaza etmek için Küçük Asya'dan Kafkasya'ya göçtüler.

Kafkasya'ya göçen kısım **Adige**ko denilen beldede yerleştiler. Bunlar Mezithe İlâhının makamını en iyi bir şekilde temsil edecek bir vaziyette bulunan kesif ve bâkir ormanlarla mestur bir tepeyi dinî merasim için seçtiler ve buna «Mukaddes İlâh» mânasına gelen «Thamkho» ismini verdiler.

Bu muhacirler Kafkasya sahilinde ticaretle meşgul olan, huzur ve sükûn içinde yaşayan Adige'lere tesadüf ettiler, bu unsurla anlaşıp karıştılar, bu karışmadan Adige milleti vücut buldu. Bu isim Adige'ko adından alınmıştır.

Bu hâdiseyi başka şekillerde tasvir eden bazı hikâyeler daha vardır. Bunlar arasında dikkate şayan olan bir cihet, bu muhacirlerin başında **Akhineg** adını taşıyan birinin bulunmasıdır ve bu zat aynı zamanda ruhanî reislik de yapmaktadır.

Bu hikâyede Akhineg ismi muvacehesinde **Akhin** ve **Akhips** kabilesini hatırlamamak mümkün değildir ve bu itibarla mühimdir.

Bu menkulâtın mevzuunu teşkil eden vak'alar doğruya yakın, hattâ doğrudur.

Fakat bu menkulât yüzlerce ve belki binlerce sene birbirinden uzak olan vak'aların birbirine yaklaştırılarak ve bazı kere vak'alara başka mahiyetler verilerek vücade getirilmiş hikâyeleridir.

Şu halde bu hikâyeler halledilmeye ve kıymetlendirilmeye muh-

taç birer hâdisе teşkil ederler. Yani vak'alar büründürüldükleri ef-saneye benzer mahiyetlerden temizlenmeli ve vuku buldukları zamanlara irca edilmelidir. Bu takdirde bu menkulât mükemmel bir tarih malzemesi halini almış olur.

Bu menkulâtı tahlil ettiğimiz zaman bunların üç safhayı ihtiva ettikleri görülür. Bu safhalar şunlardır:

- 1 — Küçük Asya'dan Kafkasya'ya geçiş,
- 2 — Karadeniz kenarında yerleşiş ve oturuş,
- 3 — Kafkasya içerlerine intikal ve muhtelif kabilelere inkisam

ediş safhaları.

Bunları izah edelim:

Bazı Kas unsurlarının Küçük Asya'dan Kafkasya'ya hicret ve intikal ettikleri muhakkak ve bu hareketin Hati'lerin istilâya uğradıkları zamana (Milâttan evvel XII'nci asra) müsadif olması muhtemeldir.

Küçük Asya'dan Kafkasya'ya geçmiş olan unsurlar kimlerdir?

Buna cevap vermek için bir taraftan Küçük Asya sekenesinden Kafkasya'ya geçecek vaziyette bulunan unsurları, diğer taraftan Garbî Kafkaslı'lar arasında bu unsurların varlıklarına delâlet eden izler bulunup bulunmadığını aramamız lâzımdır.

Paflagonyalı'ların cedlerinin Amasis'de yaşamış olan Hati'ler olduğu kanaati üzerinde durulmaktadır. Aynı zamanda bu mntakada otokton Gimri'lerin oturdukları, bunların da Trakya'dan geldikleri ileri sürülmektedir. Her iki kanaate göre de Paflagonya'da kesif bir Kas unsuru bulunduğu sabit olmaktadır.

Trabzon mntakasında ise bir çok Kas unsurlarının yaşadıkları muhakkaktır.

Buna mukabil Kafkasyalı'lar arasında Küçük Asya ile alâkadar unsurlara gelince:

Evvelce de temas edildiği ve hile Kafkasya'da Hatikuey (Hatiko, Hatko) kabileleri vardır. Bunlar Hati adını taşıyan ve yaşatan unsurlardır.

Aynı zamanda Tsuhi, Mushi gibi Hati'ler arasında görülen isimler bugün dahi Kafkasya'da yaşamaktadır. Hattâ Hatikuey köyü de vardır.

İşte bu karşılıklı vaziyet ve münasebet Küçük Asya'dan Kafkasya'ya bazı unsurların intikal ettiğine ve yukarıdaki isimleri taşıyan kabilelerin de bu unsurları temsil ettiğine delâlet eder.

Şu halde dinî kisvelerle İslâm ve Hristiyan mücadele devirlerine yaklaştırılarak hikâye edilen intikal hareketlerinin esaslarının bu

unsurların Kafkasya'ya intikal ediş hareketleri olması kuvvetle muhtemeldir.

Küçük Asya'dan gelen bu Kas unsurları Kafkasya'da içine girdikleri kavimlerle kolaylıkla anlaşmışlardır. Bu anlaşma az zamanda yekdiğeriyle karışmalarını intaç etmiştir. Binaenaleyh o zamana kadar Karadeniz kıyılarında bir unsur halinde yaşayan ve bir dil konuşan kavim bu suretle başka unsurlarla karışmış ve neticeten nüfus da artmış oluyordu. Buna garpten vâki olan tazyikler de inzımmam edince sahilden dahile doğru bir nüfus hareketinin başlaması tabii olurdu.

Çok muhtemeldir ki Tubiyi hasse guveş yani Tubiy'in arazi taksim etmesi şeklinde ifade edilen tarihî vak'a da bu devirde vukua gelmiş, yukarıda isimleri sayılan ve vaziyetleri izah edilmiş olan yedi aşiret de bu taksim neticesinde teşekkül etmiş veyahut Tubiy'lere ait olan arazi ötedenberi mevcut olan bu aşiretlere taksim edilmiştir (*).

Bu taksim ne vakit oldu, sahilden dahile doğru olan hareketler hangi tarihlerde başladı?

Bunları bilmiyoruz. Yalnız muhakkak olan, yeni kabileler vücut bulması ve sahilden dahile doğru intikal hâdiselerinin asırlarca devam etmiş olmasıdır. Şu halde bu hâdiseler için muayyen bir başlangıç ve sonuç tayin edilmesi şimdilik mümkün olmayacaktır.

Fakat Roma ve Pontüs Devletleri ve Got'ların tazyike başladıkları devirlerde intikal hareketlerinin daha kesif bir cereyan almış olacağını tahmin edebiliriz. Şu halde bu hareketlerin Milâdın ilk safhalarında kesafet kazandığını kabul etmek mümkündür.

Bu gibi hicretler ve yer değiştirmeler milletlerin siyasî ve içtimai bünyelerinde inkılâplar vücutte getirir. Aşağıda göreceğimiz bir çok kabileleri de işte böyle bir inkılâbın neticeleri olarak kabul etmek lâzımdır.

Esas tuttuğumuz millî mahfuzata göre Kafkasya'da isimleri aşağıda yazılı yeni kabileleri görüyoruz (Kroki - 10).

1. Kemirguvey (Makhoş, Hamişey)
2. Kabardey
3. Şapsığ
4. Natkhuey
5. Jane
6. Abzakh
7. Bjeduğ

(*) Tubiy: Bugün dahi Aphaz'lar arasında bulunan bir kabilenin adıdır.

8. Vubıkh (Cikhi)

9. Abaza (Baskhağ)

Bu kabilelerin isimleri ve menseleri hakkında ancak umumî mü-talâalar yürütebileceğiz. Bunun için bu kabileleri adlarına, yenilik ve eskiliklerine göre iki gruba ayırabiliriz:

I'nci grup, eski adlarını muhafaza etmiş olanlar:

Kemirguvey'ler (Makhoş, Hamışey)

Jane'ler

Cikhi'ler (Vubıkh)

Baskhağ'lar (Bask'lar)

Kabardey'ler

II'nci grup, yeni ad almış olanlar:

Şapsığ'lar

Natkhuvey'ler

Abzakh'lar

Bjeduğ'lar

Birinci grupta eski olduğu muhakkak olan Hatuko (Hatuku-vey) kabilesinin gösterilmemesini dikkate şayan bir noksanlık telâk-ki etmek lâzımdır. Bunlar belki yerlerini değiştirmemişlerdir. Bina-enaleyh etnik hareketlere ve tebeddüllere maruz kalmış olan kabile-lere dair olan millî mahfuzatta yer almamışlardır.

Kemirguvey'ler Gimri'lerin ismini taşıyan ve yaşatan ve binaen-aleyh Gimri'lerin en yakın bir unsuru olması lâzım gelen bir kabile-dir. Mahoş, Hamış kabileleri ise Kemirguvey'lerin parçalarındandır.

Jane'lerin Saniğ'lerden olduğu malumdur. Bu kabilenin bir kıs-mı cenupta Aphaz'lara ve Laz'lara karışmış iseler de bizim burada gördüğümüz Jane'ler şimalde kalan kısımdır. Çünkü bulundukları mıntakanın vaziyetine ve içinde yaşadıkları kabilelere göre isim al-mış olan muhtelif Jane'ler vardır. Meselâ: **Kuşha Jane, Adige Jane** gibi...

Ubıh'ler (Zikh'ler = Cikh'ler) ve Baskhağ'lar ise eski adlarını ve yerlerini muhafaza etmişlerdir. Ancak eski Sanig'lerden bir kısmı Bask'lara karışmışlardır. Eski zamanlarda şimdiki Riyon mıntakası-na yayılmış bir vaziyette bulunan bir kısım Bask'ların ve Sanig (Ja-ne) lerin de Laz'lara ve Gürcü'lere karışmış olduklarını kabul etme-ğe mecburuz.

Bu grupta henüz meğhul bir mahiyet taşıyanlar Kabardey'ler-dir. Varlığı Kırım'da, Ukrayna'da, Akdenizin şimalinde, Riyazan ci-varlarında görülen ve Kafkasya'da dahi - Namitok Aytekin dediği

gibi - bütün Şimali Kafkasya'ya şamil ve fiilî bir hâkimiyet tesis et-miş olan bu kuvvetli kabilenin isim ve menşei hakkında bazı müta-lâalar serdetmek herhalde çok faydalı ve hattâ zarurî olacaktır.

Bu isim hakkında bazı faraziyeler yürütenler vardır. Meselâ, bi-risi bu ismin **Kabar - Deh** terkiibinden müştak olduğunu söyler. **Ka-bar** Kırım'da bir ırmak adı, **Deh** de Farsca «köy» demektir. Kabar-dey kelimesini böyle dere tepe adı telâkki etmek aslâ doğru değildir. Bunu tarihin daha derinliklerinde ve esaslı taraflarında aramak lâ-zımdır.

Tarihte şöyle bir ize tesadüf ediyoruz:

Yunan ilâhelerinden Atena (Minerva) nın fahri adlarından bi-risi de Kabardin'dir.

Atena'ya bu ad acaba o zaman oralarda yaşayan bir kabilenin adı olarak mı takılmıştır, yoksa o kabile adını Atena'nın fahrî adın-dan mı almıştır. Bunu bilmiyoruz. Yalnız Kabardin adının Yunan ilâ-hesiyle bir münasebeti olduğu anlaşılıyor. Biz bu münasebeti hareket noktası olarak ele alırsak, bu adı ve bu adı taşıyan unsuru, eski Dan-dar'lar veyahut Akhin'ler halkasıyla Kafkasya'ya bağlayabiliriz.

Çünkü tarihî hâdiselere göre Kafkasya'nın Akdeniz ve dolayı-sıyla Yunan âlemi ile münasebet ve irtibatı bu kabilelerle teessüs et-miştir. Şu halde Kabardin adını taşıyan unsurun da bu iki kabileden birisine mensup olması lâzımdır. Hangisine mensuptur, buna doğru ve kat'î bir cevap veremeyeceğiz. Yalnız Kabardey kabilesine men-sup olan unsurlar en çok şimalde görülmektedir. Dandar'lar da Ak-deniz mıntakasına şimal yolu ile indiğine göre Kabardey'leri bir Dan-dar unsuru olarak telâkki etmek hakikate yakın olur.

Cenubi Rusya sekenesi arasında esaslı bir etnoğrafik tetkik ya-pılırsa Kabardey'ler hakkında daha bir çok izler ve delâletler elde edileceğine kanaatimiz vardır.

O halde Kabardey ismi yeni ve şümülî dar bir isim değil, bilâkis çok eski bir kabile adıdır. Bu mütalâalara şunu da ilâve etmek lâ-zımdır.

Esas olarak elde tuttuğumuz millî mahfuzatın bir kısmında Ka-bardey'lerin Kırım'dan geldiklerini, diğer bazı kısımlarında ise bu kabilenin esasen Karadeniz kenarında oturduğu söylenmekte ve Ka-bardey'lerin Kafkasya'nın içlerine intikal ediş tarihleri de Hün ve Avar'ların garbe akın tarihlerine tesadüf ettirililmektedir.

Bu iki hâdise de mümkün ve kabili teliftir. Yalnız şu cihetin açıklanması icap eder:

1 — Kabartay'lardan Kafkasya'ya gelenler Kırım'da oturan Kabartay'ların pek az bir kısmıdır. Mühim kısmı ise Kırım'da kalmıştır. (Misyoner Drotelli'nin daha yukarıda temas edilen yazısına müracaat.)

2 — Kafkasya'daki Kabartay'lar da Kırım'dan gelenlerden ibaret değildir. Bunlardan evvel Kafkasya'da hattâ Terek mıntakasında oturan Kabartay'lar vardı. İşte bu Kabartay'lardır ki Hünler ve Kafkaslılar arasındaki muharebelere iştirak etmişlerdir ve bu muharebeler de bugünkü Kabartay mıntakasının halen Gunitay denilen mevkiinde cereyan etmiştir.

Şu halde Kabartay'ların aynı zamanda hem Kuban, hem Terek havzalarında oturdukları, bilâhare büyük kısımlarıyla Terek havzasına intikal ederek burada toplandıkları anlaşılmaktadır. İşte bu sıralardadır ki Kabartay'ların bir branşı olan Besleney kabilesi teşekkül etmiştir.

İkinci gruba gelince:

Bunlardan en şimalde oturdukları anlaşılan Şapsığ ve Natkhoy'ların Meot aşiretinin Sind kabilesinin bir istihalesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu yeni adların da bu kabilelerin başlarında bulunmuş olan prenslerin adı olması ihtimali vardır.

Bjeduğlar: bu kabilenin Kerket'lerin bir istihalesi olduğu sureti umumiyede kabul edilmektedir. Adı hakkında bir bilgi dermeyer edecek mevkiide değiliz.

Abzakhlar: Kafkasya'nın içlerine girmek için Kafkas Dağlarını aşmaya mecbur olduğuna göre bu kabilenin Zikh'lerin cenubunda oturduğu anlaşılmaktadır. Şu halde Abzakh'lerin Akhin (Hanokh) lerin bir istihalesi olması lâzımdır. İsmi ise gerek Karadeniz kenarında, gerekse dahile intikal ettikten sonra Abaza'ların yakınlarında oturduğundan «Abaza'ların altında» mânasına gelen «Abzeh» adını almış olması keyfiyeti sureti umumiyede kabul edilmiştir.

Bu gibi istihaleler ve hareketler devamlı surette vukua gelmiştir. Bunun neticesi olarak esas kabilelerden vakit vakit yer değiştirenler olmuş ve bunlardan da bir çok kabileler teş'up etmiştir.

Biz kronolojik esaslara tâbi olduğumuz için bunlar hakkında aşağılarda ve sırası geldikçe malûmat vereceğiz.

B — Garbi Kafkasya'da siyasi vaziyet

Dördüncü asırda ve bu asıra mücavir tarihlerde Kafkasya'nın siyasi vaziyetinde devamlı bir istikrar görülüyor. Çünkü, garpten gelmiş olan ve gelen sademeler evvelce teessüs eden statüyü yıkmış, bunun bir neticesi olarak memleketin bünyesinde bir gözülme başlamış ve kabilelerde dahile doğru yer değiştirme hareketleri başgöstermiştir. Bu hâdiseler muhakkaktır ki uzun zamanlar devam etmiştir.

Sahilden dahile doğru vukua gelen bu nüfus akışı şüphesizdir ki dahilde bir nüfus kesafeti hâsıl olmasını intaç etmiştir. Bu vaziyetin de bir kuvvet kaynağı teşkil edeceği şüphesizdir.

Aşağıdaki üç hâdise bu devrin karakterini tebarüz ettirmesi itibarıyla zikre şayandır.

1 — Hamiş Yukua (Lavrysten) nın devleti ve icraatı:

Prens Lavristen Hamiş'lerdendir. Bu itibarla Kemirguvey kabilesine mensuptur ve Kuban'ın Lâbe mıntakasında meskündür. Mensup olduğu kabile bakımından Prens Lavristen'in Gimri İmparatorluğunun yakın varislerinden olması lâzımdır.

Prens Lavristen çoğ mağrur ve cesurdur. Aynı zamanda hürriyet ve istiklâliyet işlerinde çok hassas ve kıskançtır. İşte bu karakter onu icraatında ifrata sevk etmiştir.

Prens Lavristen'in evlenmesi hâdisesi Kafkasya'nın o zamanki vaziyetinin dayandığı esaslardan bazılarını aydınlatacak mahiyette olduğundan, bu hâdisenin anlatılması faydalı olacaktır.

Prens, Kogutlukoa'nın kızı ile evlenmek istemişti. Kız, bu teklife karşı Med'lerden ve Dakyalı'lardan yüzer esir getirdiği takdirde kendisi ile evlenmeğe muvafakat edeceği cevabını vermişti. (Bu aile hâlâ Uzun Yayla'da aynı adı taşıyan bir köydedir.)

Prens bu teklifi kabul etmiş ve bu suretle evlenmişlerdi.

Çok idealist ve vatanperver olan bu kız, prensin icraatında daima müsevvik ve müessir olmuştur. Bu kızın, Dakyalı'lar ve Med'lerden esir istemesi mânâlıdır. Fîlhakika vaktiyle Dakyalı'lar Abhazya'ya, İranlı'lar da Şarkî Kafkasya'ya taarruzlarda bulunmuşlardı. Kuban'lı bir kızın bu taarruzlardan mütevellit bir intikam duygusu beslemesi her halde Kafkasya'da ittihadın ve mukadderat birliğine dayanan bir şuurun bulunduğu delil teşkil eder.

Prens Lavristen evlendikten sonra da bir çok seyahatler ve akınlar yapmış, komşu milletlerle tanışmış; memleketi idare hususunda

bu seyahat ve ziyaretler esnasındaki tetkik ve müşahedelerinden istifade etmiştir.

İşte yaradılıştan cesur, tecrübe ile mücehhez ve kendisi kadar kıymetli ve kuvvetli bir eş ile birleşmiş olan Prens Lavristen, Bizans İmparatoru Jüstinyen ile samimi bir rabıta tesis etmiş, Kafkasya'ya hristiyanlığı ve Bizans kültürünü sokmuştu.

Aynı zamanda Karadeniz ile Hazer Denizi arasında sâkin kabileleri birleştirmek, onları bir idare altına almak için ciddi icraata geçmişti. Bu meyanda bu kabileler arasında iftirak ve nifaka sebep olan küçük prenslikleri ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Prens Lavristen hakikaten Garbî Kafkasya'da bir emel ve kuvvet birliği vücade getirmek hususunda hayli çalışmıştı. Bu sebepten Prens Lavristen devrine bir kalkınma devri demek caiz ve lâzımdır. Fakat bu devir tam bir randıman vermeden kapandı.

2 — Kabardey prenslerinden Ynalıkua'nın muzafferiyeti ve devleti:

Ynalıkua'nın Kemirguvey'ler ile birlikte Avar'ları mağlûp ettiğini ve bu zaferi müteakip bütün Garbî Kafkasya'yı şümülû içerisinde alan bir devlet kurduğunu biraz yukarıda söylemiştik. Ynalıkua bu muvaffakiyetiyle Lavristen'in uğradığı ağır mağlûbiyetin de intikamını almış ve siyasette de Lavristen'i istihlâf etmiş oldu. Fakat Ynalıkua'nın vefatıyla kurduğu devlet inhilâle uğradı. Bununla beraber Ynalıkua'nın Lavristen'i takiben vücade getirdiği otoritenin enkazı mahiyetinde olsa dahi Kafkasya'da rejijyonel bir takım otoriteler teessüs etmiş olduğu muhakkaktır. Şu halde Lavristen ve Ynalıkua'nın birbirini takip ve takviye eden teşebbüsleri ile Kafkasya'nın sarsılmış olan siyasî varlığının bir dereceye kadar korunmuş olduğunu kabul etmek mümkündür.

3 — Abzeh kabilesinin inkılâpçılık hareketleri:

Her yerde olduğu gibi bu devirlerde Kafkasya'da da ailevi ve şahsî otoritenin hâkim bulunduğu bir rejim carî idi. İşte Abzeh'lerin hareketleri bu vaziyetin bir reaksiyonu ve faaliyetleri demokrasiye müteveccih bir inkılâpçılıktır.

Gerçi haricden gelen mütemadi tazyikler ve bunların neticeleri olan muharebe ve mücadeleler bu kabilenin giriştiği demokratik inkılâpçılığın fiilen inkişaf ve memleketin her tarafına intişar etmesine mâni olmuştur; fakat bu inkılâbın fikir cephesinin, Kafkasya'nın içtimâî bünye ve telâkkilerine müessir olmaktan hâlî kalmadığı muhakkaktır.

II — ORTA VE ŞARKİ KAFKASYA'DA

Orta ve Şarkî Kafkasya haricî tesir ve tazyiklerden az müteessir olmuştur. Binaenaleyh etnik hareketler ve tebeddüller mahdud ve mevzii kalmıştır.

Çünkü şimalden gelen istilâ dalgalarını Garbî Kafkasya karşılamış, cenuptan gelen dalgalar ise evvelemirde Kafkasya'nın cenubunda mukavemetlere uğramış, bunun neticesinde bu dalgalar ya Şimalî Kafkasya'ya varamamış, veyahut çok zayıflamıştır.

Yalnız Dara Hazer Denizi kıyılarını işgale muvaffak olmuştur. Bu işgal neticesinde Hazer Denizi kıyılarında Med ve Fars unsurları yerleşmiştir.

Diğer taraftan şimalden gelmiş olan Asetin'ler gerek haricî tazyiklerin tesiri ile ve gerekse Garbî Kafkaslı'lar arasında başgösteren etnik dalgalanmaların neticesi olarak tedricen cenuba doğru kaymaya mecbur olmuşlar ve bugünkü yerlerinde yerleşmişlerdir. İşte bunun neticesi olarak Kafkasya garpte ve şarkta Med ve Fars unsurlarıyla temasa gelmiştir. Bu vaziyetin Orta ve Şarkî Kafkas mıntakalarının siyasî ve etnik bünyelerine tesir etmekten hâlî kalmıyacağı tabiidir.

II. FASIL

TURAN İRKINA MENSUP KAVİMLERİN GARBE HİCRET VE İNTİKALLERİ

Umumi malûmat

Milâttan evvel III'üncü asra müsadif tarihlerde Asya'da oturan kavimler arasında çatışmalar, dalgalanmalar ve hareketler başlamıştı.

Türk - Mongol kavimleri Asya'nın şarkında ve şimalî şarkisinde yaşıyorlardı. Bu mıntaka Çin ülkesinin şimaline tesadüf ediyordu. Merkezî ve Garbî Asya ise Hind - Avrupa kavimlerinin işgal ve hâkimiyetleri altında bulunuyordu.

Asya'da başlayan hareketler, Türk - Mongol kavimlerinin, Çinli'lerle, Hind - Avrupa kavimleriyle ve bizzat Türk'lerle Mongol'ların birbirleriyle mücadeleleri şeklinde vuku buluyordu.

Bu mücadelelerin muharrik ve müteşebbisleri Türk - Mongol kavimleri idi. Çünkü bunların oturdukları mıntakaların bir çok yerleri çöl, dağlık, soğuk ve binaenaleyh iskâna az müsait bir hale gelmişti. Bu sebepten bu kavimler hayat sahası aramak mecburiyetinde idiler. Bu saha da cenupta Çin ülkesi, garpte ise Hind - Avrupa kavimlerinin işgal ettikleri yerler olabilir. İşte Türk ve Mongol kabileleri bu istikametlere karşı harekete geçtiler ve bidayette Çin ülkesine, müteakiben de Asya'nın merkezine, garp ve cenubî garbisine teveccüh ettiler. İşte bu hareket ile, Asya'da bu kıtanın büyük bir kısmını şümulü içerisine alan umumî bir mücadele başlamış oldu.

Bu mücadelede Türk - Mongol kavimleri bazan müştereken hareket ederken, bazan da rekabet yüzünden birbirleriyle çarpışıyorlardı.

İşte bu mücadelelerde uğradıkları darbelerin ve tazyiklerin tesiri karşısında tutunamayan, yahut bulundukları yerler jeolojik hâdiselerin neticesi olarak gayri müsait bir hale gelen veyahut fütühat heveslerine kapılan bazı kavimler, Asya kıtasını terkederek garbe doğru harekete geçiyorlardı.

İşte bu suretle birinci asra kadar bazı Hind - Avrupa kavimleri Avrupa'ya hicret ve intikal etti. Bunu Türk - Mongol kavimlerinin IV'üncü asırda başlayıp XII'nci asra kadar devam etmiş olan intikal ve muhaceretleri takip etti.

Kavimlerin muhacereti adını taşıyan bu hareketler Avrupa'nın siyasî vaziyetine çok müessir oldu. Bilhassa Orta Avrupa'nın şark yarısı ile Şarkî Avrupa'nın heyeti umumiyesinin siyasî ve etnik fizyonomisini mühim bir surette değiştirdi. Kafkasya'nın da bu hareketlerden esaslı bir surette müteessir ve muzdarip olduğu şüphesizdir.

Çünkü Kafkasya, şarktan gelen akıncıların ilk uğrağı ve temas yeri, aynı zamanda bu akıncılardan kaçanların da bir melcei olmuştur.

Şarktan Avrupa'ya hicret etmiş olan Hind - Avrupa ırkına mensup İskit, Sarmat, Alen kavimlerinden daha yukarılarda bahsetmiş-tik. Türk - Mongol ırkına mensup kavimlerin hicretlerinden de aşağılarda bahsedeceğiz. Ancak, doğrudan doğruya Kafkasya'yı istih-daf veya alâkadar etmeyen hareket ve hâdiselere; bunların Kafkas-ya ile münasebeti derecesine göre temas edilecektir.

I — HÜN'LER VE HÜN - KAFKAS MÜCADELESİ

Avrupa'ya intikal etmiş olan Hün'ler, bugünkü Garbî Türkis-tan'da yayılmış olan ve Bizans müverrihlerinin **Heftalit**, İran mü-verrihlerinin **Hapatelit**, Çinli'lerin **Hefta** veyahut **Bata**, bizim tarih-lerin ise **Ak Hun** diye yadettikleri Garbî Hün grubuna mensuptur. Cereyan etmiş olan hâdiselere göre bu mıntakada Hind - Avrupa ve Türk - Mongol kavimlerinin hâkimiyetleri birbirini istihlâf etmiştir. Binaenaleyh bu mıntakanın sekenesi muhtelittir. Burada Mongol un-surunun hâkim olduğu sanılmakta ise de Türk hâkimiyeti altında bulunduğu kabul ve tasdik edilmektedir.

Hün'ler Avrupa'ya girince ilk olarak Don ve Volga Nehirlerinin tında ve 374 senesinde Volga Nehrinin aşağı kısmından geçerek Av-rupa'ya girdiler. Bu tarihlerde Kafkasya'nın ve bugünkü Cenubî

Rusya'nın vaziyeti hakkında bundan evvelki bahislerde lâzım gelen malûmat verilmişti.

Hün'ler Avrupa'ya girince ilk olarak Don ve Volga Nehirlerinin aşağı kısımlarında oturan ve Sarmat camiasını vücade getiren kavimlere tesadüf ettiler. Bunların kendilerine mütevaatlarını temin ettiler, müteakiben Don Nehrinin garbında Ostrogot'ların bazı kısımlarının mukavemetleriyle karşılaştılar. Fakat bunlar da nihayet, ricata mecbur oldular. Bundan sonra Hün'ler rastladıkları milletleri kendisine ilhak ve iltihak etmeyenleri ise mağlûp ve takip ederek garbe doğru ilerlemekte devam ettiler. Bu meyanda Don şimalinde Got'lara ittibaen mukavemet göstermiş olan Alan'lar da Got'larla beraber garbe sürülmüşlerdir. Alan'lar İspanya'ya kadar gitmişlerdir. Orada Vizigot'lara iltihak ettikleri ve Afrika'ya geçtikleri tahmin edilmektedir. Hün'ler hakkında verilmiş olan bu malûmattan Hün'ler ile asıl Kafkasya'da yaşayan Kas'lar arasında bir mücadele olmadığı neticesi çıkarılabilir. Halbuki Kafkas an'anelerine göre Kafkaslı'larla Hün'ler arasında muharebeler olmuştur ve bu muharebelerin cereyan ettiği yer bugün dahi Gunitay نامیyle maruf ve malûmdur.

Kafkas - Hün muharebesi hakkındaki hikâyeler bugün mitolojik bir kisve içinde gösterilmektedir. Bu hikâyelerden birisi şöyledir:

Hün'lerin Kafkasya'ya tevaccüh etmeleri Kafkaslı'ları telâşa düşürmüş, Kafkaslı'lar Hün'lere karşı mukavemet tedbirlerini müzakere ve tesbit etmek üzere büyük bir içtima yapmışlardır. Bu içtimanın Mezdegu muntakasında vukubulduğu tahmin edilmektedir.

Bu esnada gagasında kundağa sarılmış bir çocuk taşıyan bir Kartal süzülerek içtima mahalline inmiş ve çocuğu yaşlıca bir kadının kucağına bırakmıştır. Bu fevkalâde manzarayı gören halk hayretler içerisinde kalmışlar ve hâdiseyi kendi lehlerine tefsir ve binaenaleyh çocuğun kendileri için hayırlı ve uğurlu olacağına hükmetmişlerdir. Beşiğe yatırılan bu çocuk derhal büyümeğe başlayarak az zamanda yerine sığmaz olmuş, beşiğin bağlarını koparmış, hattâ manda derisinden yapılan bağlar da dayanamamıştır. Nihayet bu çocuğun Sema İlâhı Vefatha ile Harp İlâhı Zevatha'nın oğlu olduğu anlaşılmış, bunun üzerine çocuğa Tamukuva (İlâh zade) adını takmışlardır. Çabucak büyümüş ve kemale ermiş olan Tamukuva'yı millet komutan olarak başına geçirmiştir.

İlâhî bir hüviyeti haiz bir komutanın emri altında toplanmış olan Kafkaslı'lar Hün'lere karşı muharebe etmeye karar vermişler ve muharebeye tutuşmuşlar, fakat Kafkaslı'lar ilk safhada mağlûp olarak bugün Gunitay denilen yere çekilmişler ve burada yeniden mukave-

mete başlamışlardır. Anlaşılan iki taraf burada uzun müddet karşı karşıya kalmışlardır. Bu esnada müthiş bir zelzele olmuş, yerler yarılmış, büyük çatlaklıklar hâsıl olmuş, bu çatlaklıklardan alevler, dummanlar fışkırmaya ve pis kokular intişar etmeğe başlamıştır. Hün'ler kendileri için bir facia mahiyetini alan bu hâdiseler karşısında muharebeye devam edemiyerek çekilmişler, bu suretle Kafkaslı'lar, Hün'lerin tahribatından kurtulmuşlardır.

Bu hâdisenin cereyan ettiği Gunitay bugünkü Petigorsk (Psihuabe) civarındadır. Gunitay, Hasavut yaylalarına giden başlıca bir yol üzerinde ve bir boğazın şark ağzındadır. Şu halde Kafkaslı'ların dağlara dayanarak mukavemet ettikleri anlaşılmaktadır.

Gunitay (*) Boğazında muntazam bir surette yontulmuş olan uzun bir kayanın üzerinde Adige ailelerinin armaları hakedilmiştir. Bu armaların o muharebeye iştirâk etmiş veyahut o muharebelerde varlık göstermiş olan ailelerin armaları olduğunu söyleyenler vardır. Aynı zamanda bu armaların Adigeler arasındaki bazı büyük ailelerin varlıklarını tebarüz ettirmek üzere bilâhare yapılmış olduğu kanaati de mevcuttur. Fakat bugün Gunitay'de bu armalar yan yanadır. Hün'lerle yapılan sürekli bir muharebenin hatırasını taşımakta olmaları itibariyle bunları kıymetli addetmek lâzımdır.

Hün'ler garpte Atillâ'nın emri altında malûm tarihî safhaları yaşadıkdan sonra 454'de inhilâl etmişlerdir. Bu inhilâlden sonra Hün camiasını vücade getiren kabileler kısmen Tunâ havzasında yerleştiler. Bunlardan Kutrigur adındaki bir kabile Azak Denizi şimalinde, **Utrigur** (Utrigur) adını taşıyan diğer bir kabile ise Don Nehri mansabında göçebe halinde yaşıyordu. Bu iki kabile Bizanslı'ların teşvik ve tertipleri neticesi olarak birbirleriyle daima muhasama ve mücadele halinde bulunuyorlardı. Binaenaleyh bu kabileler herhangi bir hal ve şekilde Kafkasya ile alâkadar olmak imkân ve zamanını bulamamışlardır. Ancak **Sabir** adını taşıdığı ve Hün camiasından olduğu tahmin edilen bir kabilenin 465'de Volga Nehriyle Dinyeper Nehri arasında yaşadığı, bu kabileden bir kısmın 508 - 515'de Şimalî Kafkasya'da Daryal civarında oturdukları ve nihayet bunların 550 de Avar'lar tarafından dağıtılması neticesinde Cenubî Kafkasya'ya geçtikleri ve oralarda kayboldukları rivayet edilmektedir.

(*) Gun = Hün
Gunit = Kazan Hün
Gunitay = Kazan Hün'lerinin yeri mânâsındır. Bugün ise bunlara muayyen bir tâbir olmak üzere Hün Hendekleri denmektedir.

Netice olarak, Hün'lerin Kafkasya ile herhangi bir şekilde idari veya siyasî bir münasebette bulunmadıkları, vukubulan temaslardan da bir mücadele şeklinde cereyan ettiği anlaşılmaktadır.

II — AVAR'LAR VE KAFKAS - AVAR MÜCADELESİ

VI'ncı asrın ortalarında Asya'da Mongol'ların hâkimiyeti cârî idi. Muahharen bu hâkimiyet Türk olan Tokyo İmparatorluğuna intikal etmiştir. İşte hâkimiyetin bu intikal mücadelelerinde Tokyo'lar, Mongol olan Heftalit Hanlığı'na şimalden taarruz ederken İranlılar da bu hanlığa karşı cenuptan taarruza geçtiler. Bu taarruzlar neticesinde Heftalit Hanlığı Tokyo'larla İranlılar tarafından istilâ ve taksim edildi. İşte Heftalit Hanlığı unsurlarından olan Avar'lar bu mücadele ve taksim sırasında memleketlerini terk ve garbe hicret etmişlerdi. Mevzuu bahis Avar'lar, Mongol olan bu Avar'lardır.

Avar'lar, Hakan Bakan'ın emri altında olarak 565 senesinde Volga'yı geçtiler ve bugünkü Cenubî Rusya'ya girdiler. İlk iş olarak Hakan, Bizans İmparatoru Jüstinyen nezdine bir sefir gönderdi. Ondan toprak ve vergi istedi. İhtimal ki Avar'lar bu hareketle Hün'lerin Avrupa'da ifa ettikleri terörün tesirlerini istismar etmek istiyorlardı.

Jüstinyen de buna karşılık olarak Hakan'dan Hün'lerin bakiyesini ezmesini istedi. Hakan bu şartı kabul etmiş olmalıdır ki Sabir, Utrigur ve Kutrigur'ları ve diğer Hün kabilelerini ezdi ve Kafkasyalı'ları da mağlûp etti.

Alan'ların hükümdarı, uysal ve mutavaatkâr davranarak kendisini ezilmekten kurtardı.

Hakan Bakan mağlûp ettiği Hün'lerin bakayasını da emri altına aldı ve kuvvetine kattı. Bu vaziyetle Türk - Mongol beraberliğini temsil eden bir kuvvet vücade getirdi. Bu vaziyetle Avar'ların kuvveti yalnız maddeten artmış olmuyor, aynı zamanda Avar'lara bir Hün sıfat ve vaziyeti de kazandırmış oluyordu. Bu sıfat Avrupa'nın maneviyatı üzerinde müessir olmaktan hali kalmadı.

Avar'lar böyle kuvvetli bir mahiyet kazanmış olmakla beraber, Hün'ler Cenubî Rusya'da ve hattâ daha garpte mukavemet gösterecek bir varlık bırakmamış olduğundan kolaylıkla ve bir maniye uğramaksızın buralardan geçerek Tuna'nın şimal mıntakalarına vardılar ve buralarda tesadüf ettikleri Sloven'leri, Ant'ları, Vandal'ları ezdiler. Macaristan Ovasına girerek burada yerleştiler. Bu suretle

Avar'lar Volga Nehri ile Macaristan arasındaki sahada hâkim bir vaziyet almış oluyorlardı.

Avar'lar Bizanslı'lara karşı 582'de harb açtılar. 626'da İranlı'larla ittifak ederek İstanbul surlarına kadar ilerlediler. Nihayet 803'de Şarlıman tarafından inkiraza uğratıldılar. Bu hale nazaran Avar'ların mevcudiyeti 303 sene devam etmiş oldu.

Biraz yukarda Avar'ların Kafkasyalı'ları da mağlûp etmiş olduğunu söylemiştik. Bu hâdisenin cereyan tarzı şöyle oldu:

Alan'ların Avar'lara karşı mutavaatkâr davranması üzerine Avar Hakanı aynı mutavaatı Kafkash'lardan da istedi. Fakat Hakan Bakan'ın Kafkash'lardan kendisine tâbi olmasını talebi red ile karşılandı. Bu suretle bir (Kafkas - Avar) mücadelesi başladı.

Kafkas - Avar mücadelesi:

Kafkas - Avar mücadelesi hakkında aşağıda vereceğimiz malûmat ancak millî ve mahallî an'anelere ve menkulâta dayanmaktadır. Bu menkulât da biri Prens Lavristen'e, diğeri Prens Yinalıkova'ya ait olmak üzere iki hikâyeye ile ifade edilmiştir. Görünüşte bu iki hikâyeye müstakil birer hâdiseyi ihtiva etmektedir. Halbuki muharebelerin vukua geldiği tarihte Kafkasya'nın vaziyeti ve muharebelere sahne olan yerlerin yekdiğerine nazaran mevkileri gözönüne alınırsa, nihayet muharebelerin tabii olarak nasıl cereyan etmesi icap edeceği düşünülürse anlaşılacaktır ki, bu hikâyelerin mevzuu müstakil birer hâdiseye değil, birbirine bağlı yani bir kül halinde cereyan etmiş olan muharebelerdir.

İşte biz de bu mücadeleleri izah ederken hikâyeleri bu noktayı nazara göre tetkik, tahlil ve tabii mahiyetlerine irca etmek tarzında hareket edeceğiz. Bu takdirde Kafkas - Avar mücadelesinin aşağıdaki şekillerde olması lâzım gelir:

1 — Kafkasya'nın siyasî ve maşerî (etnik) vaziyetine göre Avar'ların teslim tekliflerine muhatap olan Prens Lavristen'dir.

Lavristen, bu tekliflerin tebliğine memur olan Avar heyetini hareketle karşılamış olduğu gibi, teklifleri de şu cevapla reddetmiştir:

«Adige'lerden canlı tek bir kişi, kullanılacak tek bir silâh kalıncaya kadar mukavemet ve mücadele edeceğiz, fakat tabiiyeti aslâ kabul etmiyeceğiz.»

Bu cevap üzerine bir taraftan Avar Hakanı taarruza geçmiş, diğeri taraftan büyük bir tehlike ile karşılaşmış olduğunu takdir eden Lavristen, Anapa, Tsemez mıntakasında bulunan Prens Yinalıkova'yı yardımına çağırıştır. Fakat Yinalıkova yetişmeden Lavristen

takriben Lâbe mıntakasında Avar'larla muharebeye tutuşmaya mecbur olmuştur. Bu muharebe neticesinde Lavristen ağır bir mağlûbiyete ve zayıata uğramış, kendisi de maktul düşmüştür. Bu netice üzerine Lavristen'in emrindeki kuvvetlerin esasını teşkil eden Kemirguvey'ler garbe çekilmişlerdir.

2 — Galebeyi kazanmış olan Avar'lar mağlûp Kemirguvey'leri takibe koyulmuş, fakat Pşeguvelej Boğazı ağzında Lavristen'in yardımına gelen Yinalıkova kuvvetlerine tesadüf etmiştir. Avar'lar burada da taarruza geçmişler ve Yinalıkova'yı da mağlûp etmişlerdir.

Fakat Yinalıkova kendisini tekrar toplamış, ricat etmiş olan Kemirguvey'leri de emri altına alarak mukabil taarruza geçmiş ve bu mukabil taarruzda Avar'ları mağlûp etmeğe muvaffak olmuştur. Mağlûbiyete uğrayan Avar'lar şimale çekilmişler, Kafkasya da Avar'ların daha büyük tahribatından kurtulmuştur.

Kafkasya - Avar muharebelerinin çok acı ve canlı hatıraları hâlâ Kafkaslı'lar arasında yaşamaktadır. Meselâ:

Avar Hakanının Lavristen'i mağlûp ederek garbe doğru ilerlerken takip ettiği yol bugün dahi **Hadrikhe Goğu = Ahret Yolu** namile anılır.

«*Hakanın kır atının heyûlâsı hâlâ aramızda, dağlarımızdaki beyaz cumudiyelerin soğukluğu ile yaşar*» mealinde bir şiir de vardır.

Bundan başka mağlûbiyetin hazin hatıralarını yaşatmak için muharebenin cereyan ettiği yerlerdeki bazı dere ve mevkilere verilmiş hususî isimler vardır. Bu isimlerden daha evvelki sayfalarda bahsedilmişti.

Şayanı şükrandır ki, Hazar'ların bugünkü Cenubî Rusya'ya girmeleriyle Avar'ların faaliyetleri son bulmuş ve Kafkasya'ya karşı taarruzlarını tekrar etmelerine imkân verilmemiştir.

III — HAZAR'LAR (KOZAR'LAR, HOZAR'LAR)

Kafkas - Hazar münasebetleri ve mücadeleleri

VII'nci ve X'uncu asırlar, arasındaki devirde Avrupa Rusyası'nın cenubî şarkisinde bir Hazar İmparatorluğunun yaşadığı ve bu imparatorluğun X'uncu asırda Rus'ların darbesiyle yıkılarak tarih sahnesinden silindiği herkesce malûmdur.

Bu imparatorluk, Kafkasya'nın vaziyet ve mukadderatına çok müessir olmuş, Kafkas'larla kâh mücadele etmiş, kâh işbirliği yap-

mıştır. Bu bakımdan, bu devletin mahiyeti ve Kafkasya ile münasebetleri tesbit edilemezse Kafkasya'nın bu devre müsadif tarih safhası karanlık ve hiç olmazsa vuzuhsuzluk içinde kalacaktır. Binaenaleyh, mevzuumuzun alâkası nisbetinde Hazar Devletinden bahsedilmesi zarurî görülmüştür.

Hazar'ların etnik menşei ve hüviyeti ve Hazar Devletinin mahiyeti

Hazar'ların etnik menşei ve Hazar Devletinin mahiyeti bugün dahi âdeta bir muamma halindedir. Bu sebeple bu devlet hakkında kat'i bir hüküm vermek güçtür. Çünkü, asırlarca yaşamış olan bu imparatorluğun mahiyetini tesbit eden esaslı bir eser ve bir an'ane kalmadığı gibi, Hazar Devletinin aslımı gösteren ne bir harabe, ne bir mezar; Hazar'lara ait ne bir yazı, Hazar dili ile yazılmış ne bir satır, ne bir sikke, ne bir mahkûk, ne bir hiyeroglif bulunmuştur.

Bizans, Gürcü, Ermeni, Arap coğrafyacıları ve tarihçileri gerçi bu devlet hakkında bir çok malûmat vermişlerdir, fakat hikâyelerden ibaret olan bu malûmatın ilmi kıymetleri azdır. Ancak, bu malûmat arasında hakikate en yakın olanların Arap kaynaklarına dayananlar olduğuna hükmetmek mümkündür.

Çünkü, o devirde Arap devletleri Hazar'larla siyâsî münasebetler tesis etmiş oldukları gibi, devamlı surette mücadelede de bulunmuşlardır. Bundan başka, müdekkik Arap seyyahları Hazar'larla esaslı ve sıkı temaslarda bulunmak imkânını aramışlar ve bulmuşlardır. Bu yollarla elde edilecek malûmatın mevsukiyet bakımından hususî bir kıymeti haiz olacağı şüphesizdir.

Yukarıda sayılan kaynakların temin eyledikleri malûmata dayanan kanaatlere göre Hazar'lar şimalî bir ırka mensupturlar. Binaenaleyh Hazar'ların Türk, Fin, Macar olmaları ihtimali vardır. Bu ihtimal esas tutularak Hazar Devletinin mahiyetinin izahına kalkılırsa şu neticeye varılması mümkündür:

Hazar'ların nüvesinin 552 senesinde, Orhun havzasında teşekkül etmiş olan Tokyo İmparatorluğu unsurlarından biri olduğu kabul edilebilir. Bu unsur zamanının müsait fırsatlarından ve vaziyetlerinden istifade etmesini bilmiş Volga ve Don havzalarının aşağı kısımlarında Hazar adında bir devlet kurmuş, bu devleti şimale, garbe ve cenuba doğru genişletmiş ve bu suretle Hazar Devleti bir imparatorluk halini almıştır. Fakat bu devlet, nihayet doğduğu yerlerde inkiraz bulmuştur. Bu hükme göre Hazar Devletinin beşiği ve mezarı

Volga ve Don Nehirlerinin aşağı havzalarının vücutte getirdiği mın-taka olmuştur.

Fakat her şeyde olduğu gibi tarihî bilgilerin de bir tekâmüle tâbi olacağı şüphesizdir.

Hazar'lılar hakkındaki malûmat da tarihî bilgi ve kanaatlerden vukua gelen bu tekâmül gerçevesine girmiş bulunmaktadır. Bu çer-geve içinde yapılan tetkikler neticesinde Hazer unsurunun şimalî de-ğil, fakat cenubî bir ırka mensup olduğu hakkında kuvvetli deliller meydana konmuştur. Meselâ;

1 — Arap tarihçilerinden İbni Fedlan, Hazar'lar arasında be-yaz ve siyah tipli insanlar bulunduğunu söylemek suretiyle bu devle-tin etnik hüviyeti hakkında bir ip ucu vermektedir. İbn-el-Athir ve Chemeod Dimeshki, Hazer'leri Gürcü ve Ermeni'lerle birleştirmekte-dirler.

2 — Bundan başka Endülüs Devletinin hazinedarı olan Yahudi Hasday İbni Şafrut ile Hazer hükümdarı Yasef arasında teati edi-len mektup muhtevasının bu hususta büyük bir kıymet ve ehemmi-yeti vardır.

Hasday, Hazar'ların hangi milletten, hangi aşiret ve familyadan olduklarını öğrenmek üzere Hazer hükümdarına gönderdiği bu mek-tubuna zamanın Hazer hükümdarı olan Yasef'in verdiği cevapta, Ha-zar'ların Yasef aslından ve Yasef'in oğlu **Thogarma**'nın neslinden ol-duğu sarahaten ifade edilmekte ve cedleri olan Thogarma'nın on oğ-lunun isimleri sayılmaktadır.

Gerçi muhtelif metinlerde bu isimlerde bazı değişiklikler görü-lür, fakat bu değişiklik esası kaybettirecek kadar kuvvetli değildir. Biz bu isimlerin bizim gazetelerden birisinde Hüseyin Cahit Beyin tercümesi olarak intişar eden şeklini yazıyoruz. Bu isimler şöyledir: **Agigoa, Tirus, Unar, Ugin, Bizo, Zarna, Gusar, Sonar, Balgat, Sevir.**

Yasef mektubunda Thogarma'nın on oğlunun adlarını saydıktan sonra Hazar'ların yedinci oğlu olan Gusar'dan üremiş olduğunu söylemektedir. Gusar adı halen Adige'lerde bir aile adı olarak yaşı-maktadır.

3 — Gerçi yukarıda tesbit ettiğimiz bilgiler uzun zamandan be-ri malûm idi, fakat Küçük Asya, Mısır, Mezopotamya'da yapılmış olan arkeolojik araştırmalarda mezkûr bilgileri teyid ve takviye edecek esaslar bulunmuş, böylece bu bilgilerin bu esaslara göre kıy-metlendirilmesi imkânı elde edilmiştir.

Hazar Devleti meselesi, yukarıdan beri tebarüz ettirmeğe çalış-tığımız esasların temin eylediği ışık altında tetkik edildiği takdirde bu devletin menşei ve tarihin seyri hakkında kuvvetli esaslar bulmak ve Hazer'lerin cenubî bir ırka müntehi olduğu kanaatine varmak mümkün olacaktır.

Bu mevzuu tahsis edilmiş olan derin tetkikler ve uzun mütalâa-lar vardır. Fakat biz bunlara kısaca temas edip yapılan incelemele-rin neticelerini kaydetmekle iktifa edeceğiz. Bu neticelere göre Ha-zar'lar Hitit'lerin enkazı olan kavimlerden biridir. Hitit İmparatorlu-ğunun Kapadokya mıntakasında **Moshi** adı altında yaşamış olan Ha-zar'lar yavaş yavaş şimale intikal ederek Kars plâtosunda durmuş ve burada birkaç asır yaşamıştır.

Hazar'lar bu mıntakada kaldıkları 198 senesine kadar Ermeni'lerle mücadele etmişler ve Ermeni'lerin hâkimiyeti altına girmiş-lerdir.

III'üncü IV'üncü asırlarda Hazar'ların Kafkas Dağlarının şark payelerine intikal ettikleri ve bu vaziyette iken de Aras havzasile irtibat ve münasebetlerini muhafaza eylediklerini gösteren emareler vardır. Ancak, IV'üncü asırda Sasani'lerin ve Hün bakiyelerinin Gürcistan'ı tahrip etmeleri ve Bizanslı'ların da 610 da Gürcistan'da Sasani'leri inkiraza uğratmalarını takiben Arap'ların Kafkasya'ya girmeleri üzerine Hazar'lar Aras Havzası ve Kars plâtosu, umumî olarak Maverayı Kafkas ile alâkalarını kesmişlerdir.

Hazar'lar yeni doğmuş olan İslâm dini mensuplarının savleti ile cenuptan şimale atılırken, şimalde de yeni teşekkül eden Slav kuv-vetlerinin darbeleri ile karşılaşmışlar ve bu suretle kısa bir arasıma girmişlerdi.

Hazar'ların tesis ettikleri dört paytahtın mevkileri buraya ka-dar işaret ettiğimiz hareketlerinin istikametlerini ve merhalelerini gösteren bariz işaretler ve alâmetlerdir.

Hazar'ların dört payitahtı tesbit edilmiştir. Bunlar aşağıda izah edilmiştir:

1 — İlk ve en eski payitahtları olarak tahmin edilen yer **Blan-cer**'dir. Hazar'lar Arap'ların buraları istilâ ettikleri 661 senesine ka-dar burada kalmışlardır.

Blancer mevkinin Dağıstan'ın cenubunda bulunduğuna hükmo-lunmaktadır. Filhakika, halen Bakû'nun hemen garbında yani Da-ğıstan'ın cenubunda **Balaceri** istasyou vardır. Bu adın Blancer adına tamamen benzemesi ve mevkinin de tahmine uygunluğu bakımından

Hazar'ların bahis mevzuu olan payitahtlarının Balaceri olarak kabul edilmesini pek tabii bulmak lâzımdır.

Merkezleri Blancer iken Hazar'lar hem Aras havzası ile irtibatı muhafaza etmişler, hem de Kafkas Dağlarının şark kısımlarında hâkimiyet tesis etmişlerdi.

2 — İkinci payitaht Terek Nehrinin ağzında ve bugünkü Kızlar Kalesi şehrinin yakınlarında olup Arapça adı *Semender* veya *hahut Se-
linder* olan şehirdi.

İslâm'larla cereyan eden muharebeler neticesinde Hazar hükümdarı *Semender*'i terk ederek şimalde Volga ağzına çekilmişti. Bu hareket üzerine VIII'inci asırda *Semender* şehri İslâm'larla Hazar'lar arasında bir tampon hükûmetinin payitahtı haline gelmişti. Terek ağzına müsadif olan *Cirdan* memleketi bu devletin topraklarını teşkil ediyordu. Bu memleketin sekenesi de Müslüman ve Musevi dinlerine mensup idiler. Gerçi memlekette hâkim olan unsur Hazar'lardı; fakat içtimai kültürü ve hanedanı Arap idi.

3 — Hazar'lar tamamen *Semender*'i terketmeğe mecbur oldukları zaman, Maniç göllerinin teşkil ettiği mecranın Kuma Nehri ile birleştiği yerde bir merkez tesis etmişlerdir. Fakat bu merkezin adı malûm değildir. Çünkü, bu mevki bir idare merkezi olmaktan ziyade bir karargâh mahiyetinde idi. Filhakika kuralın naibi vaziyetinde bulunan oğlu dahi bu mevkide kalmıyarak şimale çekilmiş ve burada bir müdafaa sistemi tesis edilmesini emretmişti.

4 — En son payitaht Volga ağzı yakınında ve bu nehrin sol sahilinde tesis edilmiş olan *İtil* şehridir. Bu mevki mühim bir ticaret merkezi olduğu kadar gerek Arap'ların ve gerekse Rus'ların tecavüzlerinden masun idi. Fakat Hazar'lar yazlık bir payitaht olmak üzere Don Nehrinin şarka doğru teşkil ettiği dirsekte *Sarkala* adında müstahkem bir şehir de kurmuşlardı.

Bu şehir Rus prensi Sviyatislav tarafından 965 senesinde yağma edilmişti. *İtil* şehri ise bir müddet Rusların tecavüzlerinden masun kalmış, fakat nihayet o da 980 senesinde sükût etmişti.

Buraya kadar verilmiş olan malûmattan Hazar'ların payitahtlarını cenuptan şimale doğru değiştirdikleri ve nihayet *İtil* ve *Sarkala* şehirlerini tesis ettikleri görülmektedir. Bundan da bu devletin cenuptan şimale doğru mütemadi bir hareket ve muhaceret halinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bahsin başında temas edildiği ve hile, bu devletin kendi varlığına ve mahiyetine delâlet edecek bir iz, bir eser, bir alâmet bırakmamış olması keyfiyeti, payitahtlarının mütemadi yer değiştirmesi hâdisesi ile birlikte mütalâa edilirse elde edilecek netice; bu devletin devamlı ve müstekâr bir vaziyet kazanamamış, binaenaleyh bir iz, bir eser bırakmak imkânını bulamamış olması şeklinde görülecektir.

Hazar'ların dini ve dahili vaziyeti

Hazar Devletinin o zamana göre liberal ve müsamahakâr bir devlet olduğu anlaşılmaktadır. Saray muhitinde Müslüman, Hristiyan, Musevî hattâ Mecusiler bulunuyordu. VII'nci asırda Hazar'lar henüz kitabî bir din ile mütegayrin değildi. İntisap için bir din arıyorlardı. Bazı filezofların, milletlerin dinsiz dahi yaşayabilecekleri yolundaki telkinlerine inanmıyorlar, muhakkak büyük dinlerden birisine intisap etmek istiyorlardı. İslâm, Hristiyan, Musevî din mensupları kendi dinlerini kabul ettirmeğe çalışıyorlardı. Fakat nihayet Kırım'da Vali olan *Bolan* IX'uncu asırda bir Musevî misyonerinin telkini ile Museviliği kabul etti. *Bolan* hükümdar olunca muhtemelen bütün Hazar unsuru da bu kabule ittiba ve Museviliğe intisap ettiler.

Hazar unsurlarının Musevî dinini kabul etmeleri bu memlekette Musevî unsurlarının artması, Musevî nüfuzunun kuvvetlenmesi ve ticaret faaliyetinin inkişaf etmesi neticesini verdiği muhakkaktır. Hazar'ların iktisadî hayatında bu netice bariz bir surette göze çarpılmaktadır.

Hazar Devletinin coğrafi mevkii ve hududu

Yasef'in mektubunda, memleketin hududu da tarif edilmektedir. Fakat bu tarif pek karışıktır. Mektuba göre yazıldığı tarihlerde devlet hududunun şöyle olması tahmin olunabilir:

Şarkta Yayık Nehri, garpte Dinyeper Nehri, şimalde Bulgar'lar, Fin'ler ve Slav'lar, cenupta ise Kafkasya.

Bu hudut dahilindeki hâkimiyetini ve tebaasını «*bana vergi vermişlerdir*» şeklinde ifade ediyor. Cenubu da şöyle anlatıyor: «*Cenupta kalabalık onbeş kabile vardır, bunlar Babul-ebwab (Derbent) a kadar olan dağlarda oturuyor.*»

Bu ifadeden Hazar'ların nüfuslarının, sikket merkezinin Volga ve Don Nehirleri ile Derbent arasında bulunduğunu istidlâl etmek mümkündür. Payitaht vaziyeti de bunu teyid edecek mahiyettedir.

Hazar hükümdarı Yasef mektubunda *bu vaziyet dolayısıyla*

Rus'ların cenuba yapacakları akınlara müsaade etmediğini, bu suretle Bağdat Muhammedî Devletini müdafaa ettiğini söylüyor.

Hükümdar bu ifade ile Endülüs Müslüman Devletine karşı bir cemile yapmış ve aynı zamanda hakikati de söylemiştir.

Hazar Devletinin haricî münasebetleri

Hazar Devleti, genişlemesi ve kuvvetlenmesi dolayısıyla büyük bir ehemmiyet kazanmıştı. Kendi muhitindeki unsurları istismar etmek hususunda mahir olan Bizanslı'lar Hazar'ları ihmal edemezdi. Binaenaleyh Bizans İmparatoru Herakliyüs 625 - 626 da Hazar Devletiyle bir anlaşma yapmaya muvaffak oldu. Bu anlaşmaya göre:

Hazar Devleti, İranlı'lara karşı Bizans'a askerî yardımda bulunacak, buna mukabil Bizans İmparatoru Hazar'lara Kırım'da ticaret serbestisi verecek ve iki devlet arasında dostane münasebetler tesis ve idamesi imkânlarını hazırlıyacaktı.

Hazar Devleti bu anlaşma ile teahhüt eylediği yardımı tahakkuk ettirmek için 625 yaz mevsiminde 40.000 atlıdan mürekkep bir kuvvetle Cenubi Kafkasya'ya akın etti. O zaman Cenubi Kafkasya'nın şark kısmında Şirvanşahlar idaresi teessüs etmişti. Fakat aynı zamanda buralarda İranlı'ların nüfuzu da cârî idi. İşte Hazar'ların 40.000 atlıdan mürekkep kuvveti bu memleketten geçerek asıl İran topraklarına girdi. Tabaristan'da tahribat ve yağmalar yaptı. Geri dönerken Cenubi Kafkasya'nın Ermenistan ve Gürcistan muntakalarında da aynı hareket tarzlarını tatbik etti ve nihayet dağların şimaline çekildi.

Bizans - Hazar münasebetleri gittikçe derinleşti. 695 senesinde Bizans imparatorluğu tahtından indirilmiş olan İkinci Jüstinyan memleketinden kaçarak Hazar'lara iltica etti, Hazar Hakanının kızı ile evlendi.

Hazar'ların Rus'larla münasebeti

864 tarihinde İlmen Gölü civarında teşekkül etmiş olan Rus Devleti ilk fırsattan istifade ederek Kiyef'e intikal etmiş ve cenup memleketleriyle ilgilenmeğe başlamıştı. Bu suretle Rus'lar daha ilk safhada Hazar'larla karşılaşmış ve bir Hazar - Rus mücadelesinin tohumları atılmıştı. Çünkü Hazar Devleti coğrafi mevkii itibarıyla Rusya'nın cenuba doğru yayılma ideallerine engel oluyordu. Bu sebepten Hazar'lar, Rus'ların tabii bir düşmanı vaziyetinde bulun-

yorlardı. İlk devirlerde Hazar'lar henüz zayıf olan Rusya'yı vergiye tâbi tutmuşlar ve Kiyef'te de ticaret için bir Hazar mahallesi vücade getirmişlerdi.

Hazar'lar aynı zamanda şimalî şarkîde Bulgar'larla da uğraşmağa mecbur oluyorlardı.

Arap - Hazar münasebetleri ve mücadeleleri

Hazar'lar daha 642 senesinde Cenubi Kafkasya'da Arap kuvvetleriyle karşılaşmış ve bu kuvvetlerin tazyikiyle şimale doğru çekilerek Derbent mevkiini bir mukavemet mevzii olarak kullanmağa mecbur olmuşlardır.

Abdürrahman Bin Rebia gibi büyük kahramanların emrinde bulunan 4000 kişilik bir mücahit kuvveti 664 de Dağıstan'a girmiş, Derbent kalesini müdafaa eden Hazar'lara karşı hücumla başlamıştır. Bu ilk hücumlarda başkumandanları Abdullah Bin Rebia dahil olduğu halde bu mücahitlerin büyük bir kısmı şehit düşmüş ve kat'i bir netice de alınamamıştır.

705 de Emevî halifelerinden **Velid Bin Abdülmelik**, kardeşi **Müslim**'i 40.000 kişilik bir kuvvetle Derbent'in zaptına memur etmiş ve bu kuvvet şiddetli muharebeleri müteakip Derbent'i zaptetmeğe muvaffak olmuştur. Fakat Hazar'lar, şehri geri almak için mukabil hücumlara geçmişler, bu vaziyet karşısında Derbent'in takviyesine lüzum hâsıl olmuş ve bu maksatla Halife **Yezid Bin Abdülmelik**, **Ebu Ubeyde Bin Cerrah**'ı 6000 kişilik bir kuvvetle Derbent'e göndermiştir. Ebu Ubeyde, Hazar'ların taarruzlarını tamamen kırarak vaziyete kat'i surette hâkim olmuş, fakat kendisi de bu sırada şehit düşmüştür. Nihayet Halife **Hıssam**, kardeşi **Ebu Müslim**'i göndermiştir.

Ebu Müslim bir taraftan idarî teşkilât ile meşgul olmuş, diğer taraftan tesis edilmiş olan hâkimiyeti şimale doğru yaymağa başlamıştır. Esasen Arap kuvvetleri istilâ ve siyaset âleti olmaktan ziyade yeni bir dinin yayıcısı ve yeni bir hayatın müjdecisi idiler. Bu sebepten bu kuvvetler yalnız silâh kuvvetini değil, aynı zamanda irşat unsurlarını da ihtiva ediyordu.

İslâm dininin realite ve aktif olan hükümleri Kafkas halkının temayül ve karakterlerine tamamen uygun geliyordu. Binaenaleyh silâh kuvveti ile İslâm dininin yayılmasını baltalayan engellerle mücadele edilirken, irşat unsurları da faaliyetlerine devam etmek suretiyle silâh kuvvetlerine yardım ediyordu. Şu halde maddî ve manevî kuvvetler beraberce çalışıyorlardı. İşte bu faaliyet tarzının neticesi

olarak, Hazar'ların metin mevkilere dayanan büyük kuvvetlerinin mukavemeti kolaylıkla ve az zamanda kırılmıştı. Dağıstan ve hattâ bütün Şimalî Kafkasya İslâm cereyanına ve nüfuzuna açılmış, netice olarak Şarkî Kafkasya sekenesi ve Hazar'ların bir çoğu Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Bu suretle daha VIII'inci asırdan itibaren varlığı çok sarsılmış olan Hazar Devleti, idare merkezini Volga Nehri kenarında İtil mevkisine nakletmeğe mecbur olmuştu.

Hazar - Kafkas münasebetleri ve mücadeleleri

İlk devirlerde Hazar'ların Kafkasya ile münasebetleri çok samimî idi. Çünkü Hazar'lar Avar'larla ve diğer kavimlerle mücadele halinde bulunuyor, Kafkash'lar da Avar'ların kendi bünyelerinde açtığı ağır yarayı tedavi ile meşgul oluyorlardı.

Hazar - Kafkas münasebetlerindeki bu samimiyetin ittifak derecesine yükseldiği tahmin olunmaktadır. Çünkü Kafkash'ların Hazar'larla beraber Derbent muharebelerine iştirak ettiklerine dair ananeler ve kuvvetli deliller vardır. Meselâ; aşağıdaki şiir bu ihtimali hakikate kalbedecek mahiyettedir.

«Şehir alevler içerisinde yanmaktadır. Fakat bu adı bir ateş değildir. Sanki bir yıldırım ateşidir. Kararmış olan taşlar da sanki yıldırımla beraber düşmüş semavî taşlardır. Bununla beraber kahramanlarımız bu ateşe yaklaşmaktan ve hattâ bu ateşin içerisine girmekten çekinmemişlerdir.»

Fakat Hazar'larla olan bu münasebet sonuna kadar devam etmemiştir. Hazar'lar, Avar'ları ortadan kaldırdıktan sonra Kafkasya'yı hâkimiyeti altına almak istemiş ve Azak Denizi şarkından ilerliyerek buraları istilâya teşebbüs etmişlerdir. Bu yüzden Hazar'larla Adige'ler arasında 957 tarihinde Kuban Nehri şimalinde şiddetli muharebeler vukua gelmiştir. Bu muharebeler, Adige'lerin reisleri olan Aliğyika Kanşaka ve Pışıbezruka tarafından idare edilerek vatan, büyük bir şiddet ve mukavemetle müdafaa edilmişti. Bu muharebelerde Aliğyika Kanşaka esir düşmüştür. Hazar'lar Kanşaka'yı Aşkale (Azof) a hapsedmişlerdi. Bu mağlûbiyet ve Aliğyika Kanşaka'nın esareti, Adige'lere çok büyük tesirler yapmıştır. Bu yüzden Adige'ler kalplerinde açılan bu derin yaranın sızılarını hissetmeye ve Hazar'lara karşı derin bir intikam hissi beslemeye başlamışlardı. Aliğyika için söylenen şiirlerin tercümesi olan aşağıki sözler, bu millî teessürün mahiyetini ifade etmektedir:

«Şimşek gibi parlayan muhariplerimiz, düşman saflarını yardılar ve bir çok ganimetlerle evlerine döndüler. Fakat heyhat! Başlarında reisleri Aliğyika yoktu. O Aliğyika şimdi gözlerini denizlerin enginlerine dikmiş, çoktan beri gelmeyen kurtarıcı gemileri ve hürriyete kavuşmanın senbolü olan âsâyı bekliyor. Aliğyika'nın uğradığı bu musibet karşısında Allah bile âsil kanlar namına bir intikam ve ittiham hissi besliyor.»

Rus Devleti Adige'lerin 927 muharebelerinden doğan intikam hislerinden ve teessürlerinden istifade ile Aliğyika'nın kurtarılaçağını vadederek Hazar'lar aleyhinde Adige'lerle bir ittifak anlaşması yapmış ve Hazar'lara taarruza başlamıştı. Bu taarruz neticesinde Hazar'lar mağlûp edilmiş Azof (Askale) da mahpus bulunan Aliğyika kurtarılmıştı. Bu muvaffakiyet üzerine bir müddet için Kafkasya'da sükûn ve huzur teessüs etmişti.

Fakat bu sükûn ve huzur çok devam etmedi. Gerçi Hazar tehlikesi uzaklaştırılmıştı, fakat bunun yerine Slav tehlikesi başgöstermişti. Bu tehlike Hazar Devletinin inkiraz âmillerinden biri olmakla kalmadı, aynı zamanda Kafkasya'nın felâketli âkibetini hazırladı.

Hazar Devletinin inkirazi

Daha ilk devirden itibaren cenupta uğradığı mağlûbiyet ile Hazar Devleti varlığının mühim bir parçasını kaybetmişti. Şimalde ise, Rus'lar gittikçe kuvvetleniyordu, aynı zamanda da Hazar'ların uğradıkları mağlûbiyet ve sarsıntılardan ve bu devleti vücade getiren unsurlardan istifade etmesini bilen Rus'lar Peçenek'leri ve Kuman'ları mütemadiyen Hazar'lar aleyhinde tahrik ediyorlardı.

Filhakika 864 de Peçenek'ler Hazar Devletine müthiş bir darbe indirdiler ve 968 de Siyvatıslav'ın darbesi bunu takip etti. Hazar Devleti artık bu darbeler karşısında tutunamadı ve inhilâl etti. Varlığı ve hâkimiyeti Kırım Yarımadasına münhasır kaldı.

Hazar Devletinin en son hakanı İstanbul'dan bir yardım göreceğini ümit ederek hristiyan oldu ve Gorgi Tsula adını aldı.

Hazar Devleti de XI'inci asırda işte böyle nihayet buldu.

Bu devletin Kafkasya'daki kalıntısı, bazan birbiriyle ve bazan birlikte yaptıkları mücadelelerin hatırasını yaşatan birkaç parça şiirden ibarettir. Fakat Hazar Devletinin Rus'ların genişlemesini geciktirmiş olmasını da Kafkasya için bir kazanç olarak kaydetmek lâzımdır.

IV — KIPÇAK'LAR (KUMAN = POLOVİS) - KUMUK'LAR

Kıpçak'larla Kafkaslı'lar arasında herhangi bir mücadele teması olmuş değildir. Aralarında geçen bazı hâdiseler bilâkis samimî bir tarzda cereyan etmiştir. Bunlardan Kafkasya'yı sıkı bir surette ilgilendiren iki hâdiseye vardır. Kıpçak'ların garbe doğru yayılmalarının bir neticesi olması muhtemel bu iki hâdiseye hakkında kısaca malûmat vermeği faydalı bulduk. Bu hâdiseler şunlardır:

1 — Bugün kıymetli bir Kafkas vatandaşı olan Kumuk'ların Kıpçak'lardan olması ihtimali,

2 — Kafkasya'da cereyan etmiş millî mefahire ve an'anelere karışmış olan bir hâdisenin Kıpçak'ları alâkadar etmesi ihtimali,

X'uncu ve XI'inci asırlarda İrtiş Nehri ile Ural Nehri arasında **Kımık** adlı bir halk yaşıyordu. Bu halk kütlesi içinde bir de **Kıpçak** kabilesi vardı. Zaman ile bu Kıpçak adı o civarda yaşayan bütün kütleyi ifade eden umumî bir isim oldu. Yani Kıpçak dendiği zaman, Kımık kabilesi de ifade edilmiş oluyordu.

Bu Kıpçak halkı 1080 de Kitay'ların tazyiki ile garbe doğru harekete geçti. O zaman inhilâl etmiş olan Hazar Devletinin enkazı üzerine yayıldı. Hattâ daha garbe uzanarak Tuna havzasına girdi. Karakitay'lar da bunu takip ettiler ve Kıpçak'lara karıştılar.

Kıpçak'lar siyasî bir varlık gösteremediler, muhtelif yerlerde kabile hayatını muhafaza ettiler. Fakat zaman ile Kıpçak tâbiri medlûlünü değiştirdi ve bugünkü Rusya'nın şarkını ve Don Nehrine kadar olan cenubî şarkî mntakasını ifade eden coğrafi bir tâbir oldu. Binaenaleyh bu mntakanın dışında kalmış olan Kıpçak kabileleri de başka isimler aldılar.

Nitekim Don Nehrinin garbında yerleşmiş olan Kıpçak'lara Ruslar **Kolovts** Macarlar **Kon** (**Koman**) adını verdiler. Garpte bu isim umumileşti.

Şimdi Kıpçak kabileleri camiası içerisinde bir Kımık, bir de Kitay kabileleri görüyoruz.

Kumuk'lar Tatar lehçesiyle konuşurlar ve kendilerinin nereden geldiklerini de pek kat'î olarak bilmezler. Biz yukarıdaki ihtimali ortaya atmakla Kumuk'lar için bir ip ucu meydana koymuş bulunuyoruz.

Kumuk'lar Derbent'in şimalinden itibaren deniz kenarında Kızlar Kalesi ve Hasafyurt civarlarında mütekâsif olarak otururlar. Fakat tipleri itibariyle Mongoloit unsura pek benzemeyen Kumuk'ların

Mongoloit'lerin hâkimiyeti altında temessül etmiş ve kaynaşmış muhtelif milletlerin bir halitası olması da muhtemeldir. Çünkü daha eski zamanlarda Derbent civarında ve Kızlar Kalesine kadar olan mntakada bir çok İranlı'lar yerleşmişlerdir. Müteakiben Hazar'lar ve sonra da Araplar hâkim olmuşlardır. Bu suretle, güzergâh olan bu mntakada muhtelif hâkimiyetler teessüs etmiş, nihayet İslâm dini tesiri ile bu hâkimiyetler altında toplanmış olan muhtelif unsurlar kaynaşmışlardır. Nitekim Kumuk'ların hanı olan Şamhal'ların aslen Arap oldukları muhakkaktır.

Bundan başka Derbent'ten itibaren cenuba doğru sahillerde se-ritvari bir sahada yerleşmiş olan muhtelif unsurlar vardır. Bunlar arasında İranlı'lar, Arap orduları ile gelmiş olan Arap'lar, Nadir Şahın yerleştirdiği Kürt'ler ve Şirvan Devleti bakiyesi olan Azerî'ler mevcuttur. Bunların hemen hepsi halen Azerî lehçesiyle Türkçe konuşmaktadırlar. Mahaza dilini muhafaza etmiş bazı İranlı köylere de tesadüf edilmektedir.

İkinci hâdiseye gelince: millî Kafkas ananelerine göre tarihi malûm olmayan bir zamanda **Kitay Han** adında bir sefin komutası altında bulunan bir kavim Kafkasya'ya teveccüh etmiştir. Bu vaziyet karşısında Kafkasyalı'lar derhal seferber olmuşlar ve mukavemet hazırlanmışlardır. Fakat Kitayhan Kafkasyalı'lara şu haberi göndermiştir:

«Ben sizinle muharebe etmeye gelmiyorum. Bilâkis sizinle tanışmak ve samimî bir münasebet tesis etmek istiyorum. Çünkü sizin cesur ve fazilethâr bir millet olduğunuzu işittim. Ancak siz bir mubariz çıkarınız, ben de mubariz çıkaracağım, hangimizin mubarizi mağlûp olursa o tarafı mağlûp addedeceğiz. Bu suretle tanışmamız bir mubareze ile olacaktır.»

Bu teklifi Kafkasyalı'lar da kabul ediyor, iki taraf karşılaşıyor ve mubarizlerini çıkarıyorlar. Kafkasyalı'ların çıkardıkları mubariz **Laşnikay** isminde bir kadın idi, bu kadın Kitay Han'ın mubarizine mağlûp etmiş ve Kitay Han da bu mağlûbiyeti kabul etmişti. Daha ziyade kanaat hâsıl olması için Kafkaslı'lar Kitay Han'a ikinci bir mübarezeyi teklif etmişler, fakat Kitay Han, «en kuvvetli bir mubarizimi bir kadının mağlûp etti, erkeğinize karşı nasıl bir mubariz çıkarayım» demiş ve mağlûbiyeti kabul etmişti.

Bu hâdiseye Kafkasya'da büyük sürur ve iftihar, aynı zamanda emniyet hissi uyandırmıştı. Çünkü bu hâdiseye neticesinde uzunca bir müddet için istilâ korkuları ve mücadele düşüncelerinin uzaklaşmış

olduğu ümit ediliyordu. Bu sebepten bu muvaffakiyeti kazandıran kadın için bir çok destanlar tertip edilmişti. Bunların bir kısmı şöyledi:

«Kaysin (Bir kahraman adı) cesur bir atlıdır ve metin bir muhariptir. Bunun karşısında bir ordu dahi korkar ve çekinir. Fakat bir kadın olan Laşnikay, şan ve şeref bakımından Kaysin'i geçmiştir. Kaysin beyhude yere kendi yayını süsledi ve okunu hazırladı. Beyhude yere atını ihtimam ile besledi ve sen de beyhude yere ona ikram ettin, beyhude yere onun zırh ve gömlelerini gözleri kamaştırarak, şimşekle yarış edecek kadar parlattın. Fakat nihayet Kitay Han'ın yegâne kahramnını deviren Laşnikay oldu.»

Şimdi Malk Nehrinin şimalindeki bir dağın adı Laşnikay'dır. Her halde mübareze bu civarda cereyan etmiş olmalıdır.

Bu hâdisenin Kıpçak'lar arasında yaşayan Kitay'larla, Kafkaslı'lar arasında vukua gelmiş olması ihtimali de kuvvetlidir. Kitay'ların şeflerine Kitay Han denilmesi ihtimali çoktur. Bu mühim hâdise ile bir tutamak elde etmiş oluyoruz.

V — RUS'LARLA KAFKAS'LAR ARASINDAKİ İLK TEMASLAR VE MÜCADELELER

Coğrafi vaziyet, Kafkasyalı'larla Rus'ları, Rus Devletinin teşekkül tarihinin ferdası demek olan 1022 de birbiriyle temasa getirmiş ve mücadeleye sevk etmiştir.

Bu eserde kronolojik bir esas takip ettiğimize göre Kafkaslı'larla Rus'lar arasındaki bu ilk temas ve mücadeleden burada bahsedilmesi lâzım gelmektedir. Fakat biz bu temas ve mücadeleyi bir kül halinde göstermek ve tetkik etmek üzere bu mevzuun eserin Kafkas - Rus mücadelesi kısmında izah edilmesini daha uygun bulduk.

VI — CENGİZ İSTİLÂSİ VE ALTINORDU DEVLETİ

Cengiz'in Avrupa'yı istilâsı Kavimlerin Muhacereti hareketinin bir safhasıdır.

Cengiz kuvvetlerinin garbe istilâyâ başladığı tarihlerde Rusya ve Kafkasya'nın vaziyeti kısaca şöyle ifade edilebilir:

Rusya hem Volga ve hem de Dinyepr Havzalarında yerleşmiş bulunuyordu. Bu suretle vücut bulmuş olan geniş Rus ülkesinin ce-

nubunda VII'nci asırdan beri hüküm süren Hazar Devleti inkiraza uğramıştı. Bahsi mahsusunda izah edildiği veçhile bu devletin işgal etmiş olduğu sahanın şarkına müsadif kısımlarda (XIII'üncü asır bidayetinde) Kıpçak namı altında yaşayan bir kavimler camiası vardı. Fakat bu Kıpçak adı bir otoriteyi ifade etmekten ziyade coğrafi bir tâbir mahiyetinde kalıyordu.

Filhakika Kıpçak adı altında bulunan geniş sahada bir çok kabileler yaşıyordu. Bu kabilelerden bazıları Kafkas steplerinde yayılmış, buralarda Hazer bakiyesiyle karışmış ve Kafkasya ile doğrudan doğruya temasa gelmiş bulunuyordu.

Kıpçak memleketlerinin garbında (yani Karadeniz şimalinde) Kıpçak'ların nüfuzu dışında yaşayan Pecenek'ler, Kuman'lar; Kıpçak memleketinin şimali şarkisinde ise Bulgar'lar ve Uygur'lar bulunuyordu.

A — Cebe ve Sobutay kuvvetlerinin Kafkasya'ya akınları

Vaziyet bu mahiyette iken bütün şarkı istilâ etmiş ve dehşeti her tarafa yayılmış olan Cengiz Han'ın Cebe ve Sobutay komutasındaki bir kısım kuvveti 1222 de Cenubi Kafkasya'ya girdi. Bu kuvvet, Kafkasya'nın bu kısmını tahrip ve yağma ettikten sonra şimale doğru yürüdü.

Bu sırada Şimalî Kafkasya'nın siyasi vaziyetinde bir birlik görülmemekle beraber Kabartay'ların Kafkasya'nın umumuna şamil bir hegemonya tesis etmeğe ve bu hegemonya altında bir birlik vücade getirmeğe çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu çalışmaların neticesi olarak, yaklaşan tehlikeye karşı koymak üzere bütün Kafkasya kabilelerini ihtiva eden bir kuvvet teşkili mümkün olmuş, Adige, Çeçen, Asetin, Dağıstanlı ve Kıpçak'lardan mürekkep müttelik bir ordu vücade getirilmişti.

Bu ordu Balk Nehri ile Terek Nehrinin birleştiği mntakada toplanmıştı. Bu kuvvetlerin toplanmasını ve teşkilini Pşı Apşokua ve Pşı Kadışava temin etmişlerdi. Aynı zamanda Kuban'da da Pşı Şavloh kumandasında diğer bir ordunun hazırlanmasına girişilmişti. Ancak şimalden gelecek tehlikeyi gözetlemekle mükellef bu Kuban ordusunun derhal hareketi uygun görülmemiş, bir müddet bekletilmesi mecburiyeti hâsıl olmuştu.

Gerek bu orduların hazırlanmaları ve toplanmaları için lâzım gelen zamanı kazanmak, gerekse istilâ altına düşmesi muhtemel halkı himaye ve bunların dağlara ilticalarını temin etmek üzere **Pşı Glâkhsten** ve **Pşı Tepsırıkua** namında genç ve cesur iki prensin kumandasında seçme onbin kadar atlı tertip edilmiş ve bu kuvvet Derbent civarına kadar ileri sürülmüştü. Cebe ve Sobutay kuvvetleri ise müthiş ve tahripkâr bir dalga halinde ilerliyor, geçtikleri yerlerde hemen hemen canlı bir kimse bırakmıyorlardı. Bu vaziyet karşısında Kafkas halkı dağlara çekilmeğe mecbur oluyordu. İleri sürülmüş olan süvari kuvveti ahalinin çekilmesini temin için çok kere ciddî muharebelere giriyordu.

Nihayet Mezdegu (Sağır Orman) garbında iki taraf orduları büyük kısımları ile karşılaşmış ve çok kanlı bir muharebe başlamıştı. Bu muharebe neticesinde Cebe ve Sobutay kuvvetleri mağlûp olmuş ve hattâ ricate bile mecbur edilmisti. Bunun üzerine düşman, müttefik Kafkas kuvvetlerini inhilâle uğratmak yoluna sapmıştı. Bunun için Mongollar «Türk - Mongol kardeşliğine» dayanarak ve ellerindeki ganimetten bir kısmını Kıpçak'lara vermeyi vadederek çok mahirane propagandalarla Kıpçak'ların kendi taraflarına geçmelerini temin ettiler. O sırada Asetin'lerde de bir gevşeklik görülmeye başlanmıştı.

Kıpçak'ların kendi taraflarına geçmesiyle kuvvetlenmiş olan düşman ordusu bu vaziyetten istifade ederek tekrar taarruza geçmişti. Esasen zayıflamış olan müttefik Kafkas ordusu mağlûp olarak Bakhsen Vadisinden Psigon civarına çekilmeğe mecbur olmuştu. Düşman ordusunun buraya da vâki olan müteakip taarruzu neticesinde Kafkas ordusu büsbütün sarsılmış **Pşı Absuoka**, **Pşı Kadrişava**, **Pşı Kelemet** gibi komutanlar maktûl düşmüş, **Pşı Tebsırık**o yaralanmış ve ordunun bakiyesi **Pşı Glâkhisten** kumandasında kalmıştı.

Pşı Glâkhisten, Kuban ordusundan istimdât ediyordu. Bunun üzerine **Pşı Şevloh** kumandasında bulunan bir ordu harekete geçti.

Müttefik Kafkas ordularının tamamıyla imha edilmiş olduğuna hükmeden Cengiz ordusu işgal ettiği yerlerde dağınık ve biraz da gafil bir vaziyette yerleşmişti.

İşte bu esnada **Pşı Şevloh** yetişti ve **Pşı Glâkhisten** kumandasında bulunan ordu bakiyesini de emri altına alarak baskın halinde düşman ordusuna taarruz etti. Gafil avlanan düşman ordusu bu baskın neticesinde Kafkasya'yı terke mecbur oldu. Bu suretle büyük zayıat pahasına olsa bile vatan tahrip ve imha felâketinden kurtarıldı.

Kafkaslı'lar Cengiz ordusuna **Turgut** namını veriyorlar ve askerlerine de **Nezev (Dar Gözlü)** diyorlardı.

Kafkasya'dan çekilmeğe mecbur olan Cebe ve Sobutay şimale teveccüh etti. Bu defa da müttefikleri olan Kafkaslı'lara ihanet ederek kendi tarafına geçen Kıpçak'lara saldırdı ve bunu temin için verdiği malları da geri aldı. Cengiz ordusuna geçmekle aldanmış olduklarını anlayan Kıpçaklı'lar bu defa Rus'larla ittifak ederek Cengiz ordusuna mukavemet etmek istediler.

Nihayet Cebe ve Sobutay kuvvetleriyle Kıpçak - Rus müttefik kuvveti Voronej cenubunda **Kalka** mevkiinde karşılaştılar. Burada cereyan eden muharebede müttefik Kıpçak - Rus ordusu mağlûp oldu. Cebe ve Sobutay bundan sonra Kief'e doğru ilerledi. Buradan tekrar şarka döndü, Volga Nehrini geçerek 1223 de Asya'ya avdet etti.

B — Altınordu Devletinin teşekkül etmesi ve bu devletin mahiyeti

Cebe ve Sobutay kuvvetlerinin garbe yaptıkları akınlar âdeta bir istikşaf mahiyetinde idi. Bu hareketle garpte karşılaşılacak vaziyet ve kuvvetler yoklanmış oluyordu.

Nihayet **Batu'nun** kumandasındaki Cengiz kuvvetleri 1226 da Volga Nehrini geçerek bugünkü Cenubî Rusya'ya girdi. Bu sıralarda gerek buralarda ve gerekse Rusya'da esaslı kuvvetler yok idi. Binaenaleyh Batu ciddî bir mukavemetle karşılaşmadı. 1230 senesine kadar Volga Rusyası'nı işgal ve Kief'i zaptetti. Nevgod'un hegemonyasını aldı. Garpte Karpatlar'a kadar ilerledi. Fakat buralardan geri döndü. Volga Nehri üzerinde Saray mevkiini merkez ittihaz ederek Altınordu Devletini kurdu ve Şarkî Avrupa'da hâkimiyetini tesis etti.

Altınordu Devleti esas olarak Mongol otoritesi etrafında toplanmış, veyahut bu otoritenin hâkimiyeti altına alınmış olan Türk ve Mongol unsurlarından mürekkeptir. Binaenaleyh bu devleti bir Mongol Devleti olarak kabul etmek lâzımdır.

O devirlerde dünyada henüz milliyet hissi uyanmamış olduğu için «birlik» mefumu ancak kabileler hakkında mevzuu bahis olurdu. Bu sebepten devletler muhtelif kabilelerin birleşmesinden veya rut birleştirilmesinden hâsıl olmuş «Kabileler Federasyonu» mahiyetinde idi. Binaenaleyh siyâsî teşekküller mütecanis sayılmaz ve çok kere de mütesanit olmazdı. Bu gibi teşekküllerin sevki idaresi ancak

hâkim ve kahir bir kuvvetle temin edilebilirdi. Bu hâkim kuvvet zaafa uğrayınca siyasî teşekkül de derhal inhilâl ederdi. İşte Altınordu Devleti bu vaziyette idi.

Altınordu Devleti üç Hakanlıktan mürekkepti. Şimdi bu Hakanlıklara bir de Rusya'nın ilâvesi lâzım gelir. Çünkü Rusya da aşağı yukarı bir Hanlık vaziyetine sokulmuştu.

Siyasî ve millî bünye itibariyle bu Hakanlıklar birbirine benze mezdi. Meselâ:

1) Kazan Hanlığı, Tatarlardan mürekkep olup bunlara bir de yerli olarak Bulgar'lar ve Fitin'ler inzımmam etmişti. Kama, Oka, Volga gibi üç su yoluna hâkim ve Rusya'nın şarkını kavramış olan bu hanlık, mintakasının ehemmiyetine rağmen, iktisaden cenuba muhtaç bir vaziyette idi.

2) Astrahan Hanlığı, esas olarak Kırgız'lardan, Kalmuk'lardan ve Nogay'lardan mürekkepti. Devlet merkezi de bu hanlığın toprağında bulundurulduğuna göre, en ziyade bu hanlığa güveniliyordu.

3) Kırım Hanlığı, iktisadî ve coğrafi vaziyeti itibariyle devletin en kuvvetli ve ehemmiyetli bir parçasını teşkil eder ve daha karışıktır. Bunda Hazar ve Peçenek'lerin bakiyesi ile Kıpçak'lar bulunduğu gibi, Yunan ve cenubunda Yahudi unsurları vardır.

4) Ruslar, Bizans kültürü ve medeniyeti ile beslenmiş ve Cermen olan Vareg'lerin idaresi ile taazzuv etmek yolunu tutmuştu. Dört asırlık bir devlet hayatı yaşamış olan Rusya'nın idaresi ise, büsbütün güçlü.

Altınordu Devleti ile Rusya arasındaki münasebet şu esaslara göre tesbit edilmişti:

a — Rus Prensleri mutavaatlarını göstermek için saray'a gitmek ve Büyük Han'a arzı ubudiyet etmek mecburiyetinde idiler.

b — Rus'lar Han'a muayyen bir vergi vereceklerdir. Aynı zamanda Kan Vergisi ile mükelleftirler.

c — Han'ın muvafakati olmadıkça, hiç bir prens, prenslik makamını işgal edemez, hiç bir prens harbe giremez.

d — Buna mukabil Han, Rus'ların kahramanlıklarını takdir ediyordu. Rus kiliseleri serbest bırakılıyor ve bunlara karşı hürmet-kâr ve müsaadekâr davranılıyordu. Kültür serbestliği temin, siyasî ve içtimai teşekküller aynen ifa ediliyordu.

İşte bu jestler Han'la prensler arasındaki münasebeti yumuşatıyor, bu yumuşaklık Mirza'lara da sirayet ederek hâkim ve mahkûm unsurlar arasında bir ihtilâl vücude getiriyor, bu ihtilâl kız al-

ma - kız verme gibi sıhrî karabete müncer oluyor ve bu suretle Rus entrikası devlet mahafiline sokulmuş bulunuyordu.

İşte bu avantajlar, Rus kurtuluşu için mükemmel kuvvet ve hazırlık kaynakları teşkil ediyorlardı.

Altınordu Devletinin iç vaziyetinin yukarıda tebarüz ettirilen sıfatlarıyla bu avantajlar karşılaştırılırsa, Rus'ların kurtulacaklarına derhal hükmetmek mümkündür.

C — Kafkasya ile Altınordu arasındaki münasebet ve mücadele

Bu münasebet samimî değildi. Çünkü Sobutay'ın daha yedi sene evvel Kafkasya'da yaptığı tahribatın izleri henüz meydanda, yaptıkları kanlı muharebelerde verdirdikleri büyük zayıatla açtıkları yaralar henüz kanamakta idi. Binaenaleyh Kafkaslı'lar, bu devletin herhangi bir elemanı ile temasta ve münasebette bulunmakta çekinmekte ve korkmaktadırlar. Altınordu Devleti, kurduğu devlet mekanizmasını işletmek ve hâkimiyeti altına aldığı Rusya'ya karşı vaziyetini takviye ve tanzim etmekle meşgul olmaktadır. Bundan başka Kafkasya'nın çetin bir düşman olduğunu öğrenmiş bulunmakta ve buna karşı herhangi bir teşebbüsün ciddi kuvvetlere ve hazırlıklara istinat etmesi lüzumunu takdir etmektedir. Bu sebepten ciddi hareketlerde bulunmamakta ve keşif mahiyetinde akınlarla iktifa etmektedir. Kafkaslı'lar bunları kolaylıkla defediyorlardı.

Bundan başka garpte Altınordu Devletinin vaziyetine tesir etmekten hâlî kalmıyacak yeni bir kuvvet vücut bulmuştu. Bu kuvvet Litvanya idi. Filhakika beklenmedik bir kalkınma ve canlanma faaliyetine geçen Litvanya, bidayette yalnız başına, müteakiben Lehli'lerle beraber 1315 de Dinyeper Rusyası'na karşı taarruza başlamış ve 1340 senesine kadar Simolensk civarı dahil olmak üzere Dinyeper Rusyası'nı işgal etmiştir. Bu suretle Rusya'da birbirine düşman; Altınordu, Rusya ve Leh - Litvanya Devletleri karşı karşıya gelmişti. Fakat Altınordu Devleti umumî vaziyette hâkim ve nazım bir rol oynuyordu.

Altınordu Devleti, Kafkasya'ya karşı yedi sene sükûneti muhafaza etti. 1277 de Mengühan beraberinde Rus Kınazları da olduğu halde Kafkasya'ya karşı taarruza başladı. Bu taarruzlar Gerçdağ eteklerinde kırılmıştı. Fakat neticede Mengühan kuvvetleri Terek Havzasına hâkim olmuş ve bu hâkimiyeti Derbent'e kadar tevsi etmiş idi. Bu hâkimiyetin Kafkasya'nın diğer mintakalarında nerelere

kadar nüfuz ettiği kat'i surette malûm değildir. Fakat mevki isimleri bu hâkimiyetin Terek vadisine inhisar ettiği kanaatini vermektedir. Ancak Mengühan'ın kazandığı bu muvaffakiyet Kafkasya'nın mukadderatı üzerinde başka türlü ve derin tesirler yapmıştır. Bir taraftan bu zamana kadar Kafkasya'nın içlerine kadar sokulamamış olan Slav'lar, bu hareketten istifade ederek Kafkasya'nın içlerine girmek imkânını bulmuşlar ve bu suretle Kafkasya'yı tanımak fırsatını elde etmişlerdir. Böylece Mengühan'ın bu muvaffakiyeti Rus'larda Kafkasya'ya tesahüp etmek gayesine esas olacak hâtıralar kalmasına sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan, Altınordu Devleti Terek vadisinde, Hazer kenarında ve Kafkas tepelerinde koloniler vücade getirmiş, bu suretle Kafkas sekencesine ve Kafkas unsurlarına hulûl etmeğe müsait bir vaziyet kazanmıştır. Bununla beraber Altınordu Devleti hiç bir vakit Kafkasya'nın her yerine şamil ve nâfiz bir hâkimiyet tesis edememiştir. Asıl Kafkas unsurları dağlara çekilmiş ve Garbî Kafkasya'da **Bergusey** mevkii idare merkezi ittihaz edilmiş ve millî varlığın korunmasına çalışılmıştır.

Buna mukabil uzun müddetten beri uğrunda gayret ve emek sarfedilmiş, bir çok fedakârlıklara girilmiş ve semeresini de vermeğe başlamış olan kalkınma ve birleşme faaliyetleri akamete uğramıştır.

D — Altınordu Devletinin inhilâli ve bu inhilâl sebepleri olan âmiller

Altınordu Devletinin bünyesindeki zaafılar, buna mukabil Rus'ların elde bulundurdıkları avantajlar yukarıda izah edilmişti. İşte bu avantajlar 1328 senesinden itibaren, yani bir asır sonra semerelerini vermeğe başladı. Ruslar Timurleng'in büyük müzaheretinin inzimamı ile dört hamlede mahkûmiyetten kurtuldular ve hâkimiyetleri altında bulundukları Altınordu Devletini inhilâl ve inkiraza uğrattılar.

1 — 1328 - 1341 senelerinde Moskova büyük prenslik makamını işgal etmiş olan **İvan Kalita**'nın büyük maharet ve kıyasatle Rusya'da vücade getirdiği bir statü ilk hamleyi ve kurtuluş temelini teşkil eder. Bu statü Büyük Han'ın Rus'lardan aldığı vergiyi Han'ın memurlarıyla değil, Moskova Büyük Prenslığı vasıtasıyla toplanması müsaadesini alması ve Kief Metropolitliğini Moskova'ya getirmesidir. İşte bu statü Moskova Prenslığına hemen bütün Rusya'nın mümessili ve metbuu olmak mahiyet ve selâhiyetini kazandırmış, bu suretle Moskova Rusya'nın siyasî ve idarî bir merkezi olmuştur. Aynı

zamanda bu vaziyet bütün Rus Prenslığı'nın ve Rus halkının Moskova Büyük Prenslığı etrafında toplanmasını intaç etmiş idi ki, bu da Rusya'nın en büyük zaafı olan tefrikanın bir birliğe mübeddel olması demektir. Bir millet için esas kuvvet kaynağı ve dayanağı da böyle bir birliktir.

2 — XIV'üncü asırda Altınordu Devletinde inhilâl alâmetleri belirmeğe başlamıştı. Hanlar, Büyük Hanlık tahtı için mütemadiyen mücadele ve birbirlerini imha ediyorlardı. Merkezin bu hâli, devletin memleketin heyeti umumiyesi üzerindeki otoritesini zayıflatmış, bunun neticesi olarak, Mirzalar kendi başlarına harekete geçmişler, çeteler teşkil etmişler, Rusya içerisinde yağmacılığa ve tecavüzlere başlamışlardı. Bu vaziyete tahammül edemeyen **Dimitri Danskoy** matbuu olan Büyük Han aleyhinde kıyam etmiş ve **Mamay Han**'ı 1380 de **Kolikova**'da mağlûp etmişti. Gerek Mamay Han, gerekse halefi **Toktamış Han**, bunun intikamını almak üzere, Rus'lara taarruz ve bir çok yerler işgal ve tahrip etmişler ise de Moskova'ya girmeye muvaffak olamamışlardı.

Rus'lar Kolikova zaferinden maddî bir kazanç temin edememişlerdi. Fakat mânen büyük bir zafer kazanılmıştı. O da:

Altınordu'nun kahir kudreti karşısında yılmış, kendi kuvvetine karşı itimadını tamamen kaybetmiş olan ve binaenaleyh Altınordu'yu namağlûp bir kuvvet olarak kabul eden Rus'ların, bu menfî kanaatlerinin ve makhur vaziyetlerinin değişmesi ve Altınordu'nun mağlûp edilmesi mümkün olduğunu bilfiil görmeleri ve buna inanmaları idi.

Bir millet için hayat ve kuvvet kaynağı, hattâ hayatın kendisi, ümit ve nefse itimattır. Çünkü ideal bir millete mücadele ve mücahede kabiliyetini veren ve onu mücadele ve mücahedeğe sevkeden bu iki kuvvettir. Ölmüş addedilen bazı milletler vardır ki, beklenmedik bir zamanda sinelerinden bir hayat fışkırır. Binaenaleyh mahir emperyalistler, idare sistemlerinde tahakküm altına aldıkları milletlerde daima bu iki kuvvetin imhasını istihdaf etmiş ve etmektedirler.

Timurlenk istilâsı ve Tetertop muharebesi

Timurlenk'in istilâsı Türk dünyası için bir felâket olmuştur. Çünkü bu istilâ, bir taraftan Rusya'nın kurtulmasına hizmet etmiş, diğer taraftan Ankara muharebesinde Timurlenk'in Yıldırım'ı mağlûp etmesiyle Osmanlı'ların İstanbul'u zaptetmeleri ve garpte kat'i yet ve süratle inkişaf etmelerini durdurmuştur. Timurlenk 1388 de

sırf şahsî bir gazep ve infialin sevki ile Hazer Denizi şimalinden Altınordu Devleti üzerine yürüyerek Toktamış'ı mağlûp ve perişan etmiş, bu suretle sarsılmış olan Altınordu Devlet bünyesini tam bir inhilâl uçurumunun kenarına kadar yuvarlamıştır. Timurlenk bununla da iktifa etmemiş, 1396 da cenuptan yine bu devlet üzerine yürümüşdür. Bu defa Aaltınordu, bu belâyı Kafkaslı'larla müttefik olarak Tertop civarında karşılamış ve burada büyük bir muharebe olmuştur. Bu muharebede Kafkaslı'lar ağır zayıata uğramışlar ve bu muharebe varlıklarında derin yaralar açmıştır. Hattâ bunun için tertip edilmiş olan şiirlerde: «*Tetertop'tan geçerken gözyaşı dökmemek mümkün değildir*» tarzındaki hazin parçalar, Kafkasya'nın şiir edebiyatında ve gibzelerinde hâlâ yaşamaktadır.

Bu muharebeden sonra Timurlenk şimale harekete devam etti. İkinci defa olarak, Altınordu Devletine ağır bir darbe indirdi. Bu devlet artık bu darbe karşısında ayakta kalamadı, inhilâl etti. Kazan ve Kırım Han'lıkları istiklâllerini ilân ettiler. Altınordu Devletinin varlığı, Astrahan varlığına münhasır kaldı. Artık Altınordu Devleti parçalanmış olarak intikam ve inkişaf için fırsat bekleyen Rusya'nın önünde bırakılmıştı.

Kafkasya da, Altınordu Devletinin inhilâlinde istifade etti. Terrek Havzasının Mengühan tarafından işgal edilmesi üzerine, münbit ve mahsuldar yerlerini terkederek dağlara çekilmiş olan halk, tekrar eski yerlerine avdet etmişler, bu suretle hayat ve maişet ağırlığından kurtulmuşlardı.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Kafkas - Rus Mücadele ve Muharebeleri

Kafkas - Rus mücadele ve muharebeleri uzun imtidatlı bir devir işgal etmez. Fakat Kafkasya'nın tarihî hayatının muhteva bakımından en dolgun, en kat'î ve son safhasını teşkil eder. Gerek bu bakımdan, gerekse zamanımıza mücavir bulunması hasebiyle hâlâ tesirleri hissedilmekte, eserleri yaşamakta ve görülmekte olan bu mücadele ve muharebelerin iyi kavranması faydalı olacaktır. Binaenaleyh mevzuun kavranmasını temin ve bu hususta verilecek olan malûmatın dayanacağı bir temel vücade getirmiş olmak için bu mücadele ve muharebelerin başladığı tarihlerde ve bu tarihlere yakın zamanlarda:

- 1 — Şimalî Kafkasya'nın iç bünyesinin ve vaziyetinin,
- 2 — Gerek Rusya'nın ve gerekse Kafkasya'ya mücavir veya Kafkasya ile alâkalı millet ve devletlerin vaziyetlerinin, tesbit edilmesi lâzımdır. İşte aşağıda verilecek malûmat bu maksadın teminine tahsis edilmiştir.

1. FASIL

KAFKASYA'NIN İÇ VAZİYETİ VE BÜNYESİ

Kafkasya'nın iç vaziyetini tesbit için bu memleketin muhtelif mntakalarının coğrafi ve tabiî kıymetlerinden, Kafkas sekenesinin etnik ve etnografik vaziyetlerinden bahsedilecektir.

Bunlardan, coğrafi ve tabiî kıymetlerde bir değişiklik olmaz, fakat etnik ve etnografik vaziyetlerin mütemadi tebeddüllere uğrayacağını tabiî görmek lâzımdır,

Bundan evvelki bahislerde Kafkasya'nın takriben IV'üncü asra kadar olan etnik vaziyet ve hareketlerine temas edilmişti. Fakat bu tarihten Kafkas - Rus mücadelesinin son ve kat'î safhasının başlangıç tarihi olan XVI'ncı asra kadar 1200 senelik bir zaman geçmiştir. Bu uzun müddet zarfında her zaman ve her memlekette olduğu gibi, Kafkasya'da da bir çok istihaleler ve inkılâplar vukua gelmiş olacağı muhakkaktır. Zamanın bu otomatik tesirlerine ilâveten Kafkasya, harici bir çok tesirler karşısında kalmıştır. Meselâ; 1236 senesine kadar Turan kavimlerin bazıları 1556 senesine kadar siyâsî bir varlık olarak Kafkasya ile temas ve münasebette bulunmuştur.

Bahsi mahsuslarında görüldüğü gibi, Turan kavimleri ile Kafkaslı'lar arasında muhtelif mahiyetlerde hâdiseler ve maceralar geçmiş, ihtilâtlar olmuş ve bunun neticesi olarak bir taraftan Kafkas sekencesinde bazı etnik hareketler cereyan etmiş, diğer taraftan Turan kavimlerine mensup bazı unsurlar Kafkasya'da yerleşmişler ve Kafkaslı olarak kalmışlardır.

Bu suretle Kafkasya'da **Asıl Kafkas, Hind - Avrupa, Turan**, biraz da **Sami** ırklarına mensup unsurlardan mürekkep bir Kafkas sekencesi vücut bulmuştur.

Kafkasya'da vukua gelmiş olan tebeddüllerin karakterini şöyle ifade etmek mümkündür:

1 — Bu tebeddüller en çok Kafkasya'nın dış âlem ile esas temas mıntakalarını teşkil eden şark, garp ve şimalî garbî kısımlarında vukua gelmiştir.

2 — Bundan başka şimalden gelen mütemadî tecavüzlerin ve akınlarnın tesiri ile Kafkasya'nın etnografik vaziyetinde de mühim tebeddüller olmuştur. Bu tebeddüller Kafkaslı'ların büyük kısımları ile Kafkas Dağlarının vücade getirdiği arızaların himayesi altında ve bu toprakları sulayan Terek ve Kuban Nehirlerinin bereketli havzalarında toplanması suretiyle vukua gelmiş ve buralarda büyük nüfus kesafeti hâsıl olmuştur. Bununla beraber Kuban Nehri ile Don Nehri arasında ve Azak Denizi kıyılarında kalmış Kafkas kabileleri de vardır. Bu kabileler buralarda kalmış olan Altınordu Devletinin bakiyesi Nuğay'larla karışık oturuyorlardı.

Bu suretle Kafkasya, Don havzasıyla temas ve münasebetini muhafaza etmiş oluyordu. Bu vaziyet, Rus'ların Kırım'ı ilhak ettikleri 1783 senesine kadar devam etmiştir.

I — GARBÎ KAFKASYA

A — Garbî Kafkasya'nın coğrafi ve tabii vaziyeti, stratejik kıymeti

Garbî Kafkasya'ya ehemmiyet ve hususiyet kazandıran vasıf, bu mıntakanın Kafkasya'nın şimal ve garp dünyaları ile temas mıntakasını teşkil etmesidir. Bu vaziyet dolayısıyla garpten ve şimalden gelen tehlikelere ilk hedef Garbî Kafkasya olmuş, aynı zamanda bu istikametlerden Kafkasya'ya giren kültür ve medeniyetlere de kanal vazifesini görmüştür.

Garbî Kafkasya'yı vücade getiren tabiat manzumesinin mihrağı Oşhamafe (Elbruz) Dağıdır. Filhakika, Garbî Kafkasya'nın dağları buradan yayılır ve nehirleri de buradan çıkar.

Bunun içindir ki, Elbruz tepesine Adige'ler **Oşhamafe (Uğurlu Mukaddes Tepe)** adını vermişler ve bir çok mitolojik mukaddes hâdiselere sahne olduğuna inanmışlardır. Bu itibarla Elbruz Dağı Kafkasya'nın Olimp'i addedilebilir.

Garbî Kafkasya umumî olarak ormanlarla örtülüdür. Bu mıntakanın şark versanı daha yayvandır. Burada vadiler ve sırtlar uzundur. Bunlar Terek, Kuman ve Kuban Nehirlerinin aşıkları ovalara müntehi olurlar.

Buna mukabil garp versanı daha dik bir meyil ile denize ulaşır. Binaenaleyh bu mailedeki vadiler ve sırtlar çok kısa ve dardır. Şu halde buralarda ziraat sahası mahduttur. Ancak deniz kenarında bulunması bu darlığın tevhit ettiği iktisadî mahzurları telâfi etmektedir.

Garbî Kafkasya'nın kısaca arzedilmiş olan vaziyetine nazaran bu memleket, ovaları, ormanları, nehirleri, madenleri, maden suları ihtiva eden tabii ve bedii bir birlik ve iktisadî bir bütünlük manzarası göstermektedir. Bu tabii vaziyeti kıymetlendirmek için şunları da ilâve etmeliyiz:

Garbî Kafkasya'nın cenubî şarkî kısmını teşkil etmekte olan Kabartay mıntakası Kafkasya'nın şimal ile cenubunu en kısa istikamete birbirine bağlayan **Daryal** ve **Mamison** Boğazlarını şimalden

kavramış bulunmaktadır. Aynı zamanda bu mıntaka Şarkî ve Garbî Kafkasya'nın âdeta bir mafsalı vaziyetindedir. İşte bu vaziyettir ki Garbî Kafkasya'ya hususî bir ehemmiyet kazandırmaktadır. Bunun neticesi olarak, Kafkas varlığının kurtulması, Kafkas mukadderatının idaresi vazifeleri Adige'lere yüklenmiş ve Adige'ler Kafkasya'nın uğradığı her musibetin ve felâketin altında kalmış ve inlemiştir. Binaenaleyh, Kafkasya'yı birleştirmek gaye ve gayretleri hep bu mıntakada doğmuş, Kafkasya'yı müdafa etmek vazifelerini hep bu mıntakanın sekeneşi deruhte etmiştir. Bu sebeptendir ki, Kafkas istiklâl mücadelesi, siklet merkezile bu mıntakada cereyan etmiştir.

Bu mücadelelerde şarkta Mezdegu, Şetkale, Kemirguvey mevkiileri kara cephesinin mutlak müdafaası lâzım gelen hattın nirengi noktalarını ve mukavemet merkezlerini,

Garpte ise, Taman, Anapa, Tsemez, Tuapse, Soçi, Kağrı, Tsuhum = Sohüm kale mevkiileri deniz cephesinin kilit noktalarını vücade getiriyordu. Bu iki cephe arasındaki saha Garbî Kafkasya'nın mutlak müdafaası lâzım gelen ana toprakları idi.

B — Garbî Kafkasya'nın etnik ve etnografik vaziyeti

Bundan evvelki bahislerde Garbî Kafkaslıların yani Adige'lerin bu mıntakadaki yerleşme hareketleri hakkında malûmat verilmişti. Bu bahiste ise, bu hareketler neticesinde vücut bulmuş olan etnik ve etnografik vaziyeti anlatacağız.

Garbî Kafkasya'nın maruz kaldığı haricî tazyiklerin tesiri ile bu mıntakanın sekeneşini teşkil eden kabileler mütemadiyen yer değiştirmişler, birbirine karışmışlar, bunun neticesinde bazı etnik gruplar kaybolmuş ve başka namlar altında yeni bir çok gruplar meydana çıkmıştır.

Bu suretle oldukça muğlak bir etnik manzara vücut bulmuş ve bu manzara karşısında şaşırان yabancı müdekkik ve müşahitler muhtelif telâkkilere kapılmışlardır. Filhakika yalnız gördüğü dış tabloya göre hüküm vermek vaziyetinde bulunan müdekkik ve müşahitlerde hâsıl olacak telâkkileri mazur görmek lâzımdır. Çünkü bu tablodan hakikî bir mâna çıkarabilmeleri imkânsızdır. Halbuki vaziyette bir fevkalâdelik yoktur. Bu tablonun hakikî mahiyetini ve mânâsını anlamak için o tabloyu vücade getiren tarihî hâdiseleri tetkik etmek, dil bilmek, Kafkasya'yı tanımak, Kafkasyalıların yardımla-

rından azamî istifade etmek, en iyisi Kafkasyalı olmak lâzımdır. Bu itibarla, muhterem Aytek Namitok'un kitabındaki etnik ve etnografik vaziyeti hakikate en uygun olarak kabul edebiliriz.

Muhterem Namitok Garbî Kafkasya halkını gerek dil lehçesi ve gerekse coğrafi mevki bakımından:

I — Ufaus'lar (Sahilde oturanlar)

II — Keakhe'ler (Aşağıda, yani Kuban Havzasında oturanlar)

III — Şhağ'lar (Kuban ve Terek Nehirlerinin başında oturanlar) olmak üzere üç grup içinde göstermektedir.

Filhakika Kabardey ve Bask dillerini Garbî Kafkas dillerinin âdeta birer muntahası olarak kabul etmek mümkündür.

Meselâ: Kabartey, Besleney, Abzeh... kabileleri birbirinden tedricen uzaklaşan lehçelerle konuşurlar. Fakat birbirini anlarlar, ondan sonra anlaşılması güç bir Ubih lehçesi başlar. Bu lehçe Bask'caya yakındır. Bask'ça lehçesini diğer lehçe konuşan kabilelerin anlaması mümkün olmaz. Fakat bu lehçe de kök itibariyle diğer Kafkas dillerinin lehçelerinin aynıdır.

Biz tetkiklerimizi bu gerçeğe içersinde yapacağız ve muhterem Namitok'un verdiği malûmatı esas olarak kullanacağız.

I — Ufaus'lar (Sahilde oturanlar)

Bunlar cenuptan itibaren Apsuva (Bask = Aphaz), Cikhi, (Zihi = Ubuhlar), Aguvey, Nathoy (Nathoc), Çebın, Hatko (Hetuk), ve Khagak'lardır.

1 — Apsuva'lar (Bask = Aphaz)

Apsuva'ların halen Aphazya olarak anılan memleketlerinin asıl ismi Apsın'dır. Fakat aynı zamanda bu kabilenin iç Kafkasya'da oturan büyük bir kısmı vardır. Bu suretle Aphaz'ların işgal ettikleri memleket Karadeniz sahilinden Kafkas içlerinde İnjiğ havzalarına kadar uzanmaktadır.

Asırlarca dahilî Kafkasya'dan dağlarla ayrılmış ve haricî sıkı temasta bulunarak yaşamış olan Aphaz'ların dillerinde büyük bir ayrılık hâsıl olmuştur.

Apsuva'lar çok kalabalık bir kabiledir. Bu kabilenin Karadeniz kenarında yaşayanları yedi grup halinde olup isimleri ve oturdukları yerler aşağıda gösterilmiştir:

- 1 — **Bzbe** : Şimalde Vubuh'ların komşusudur.
- 2 — **Akhıps** : Sohum'dan Kabeti'ye kadar olan yerde.
- 3 — **Aybğa** : Kodur Nehri havzasında.
- 4 — **Zambal** : (Rus'lar **Tsebeldintsi** namını verirler) Kodur ve Dal Nehirleri havzasında.
- 5 — **Hırpıs** : Svan'larla hemhudut.
- 6 — **Çaji** : Agir ve Marmar Nehirleri havzasında.
- 7 — **Sadze** : Ohum Nehri üzerinde.

Apsuva kabilesinin Kafkas dahilinde yaşayan bir çok kabileleri vardır. Bunlar **Baskheğ** namını taşırlar. Başlıcaları şunlardır:

1 — **Tapanta**: (Tatar'lar **Atlı Kesek** derler) Kuban menbalarında Büyük ve Küçük Zelenguk vadilerinde otururlar ve yerleri Kuma ve Potkumuk sularına kadar uzanır.

2 — **Başılbeğ** (**Bağılbeğ**): Varpa (Urup) ve Büyük Zelenguk Nehirlerinin yukarı kısımlarında.

3 — **Medva** (**Mudavey**): Yukarı Labe havzasında ve Abzeh'lerle komşu olarak otururlar. Bunların merkezleri **Baskaya** mevki idi.

Bu kabile aşağıdaki beş klâmı ihtiva eder:

a. **Kazılbeğ** (**Kazılbeğit**): Labe'ler havzasında ve dağlarda otururlardı. Bunların yerleri Karadeniz kenarına kadar uzanır ve şimalde Besleney'lerle birleşirdi.

b. **Şegerey**: Küçük Lâbe havzasında.

c. **Haybiko**: Şegerey'lerin hemen yanında.

d. **Sidi** : Haybiko'ların yakınında.

e. **Bağ** : Fadz (Kodz) Nehrinin yukarı kısımlarında.

4 — **Tam** (**Tamkit**): Büyük Labe'nin yukarısında ve Varta'nın mansaplarında otururlardı.

5 — **Kuju** (**Koju**)

6 — **Cecen**

7 — **Berzendig**

8 — **Caldaşko**: Bunlar Tam kabilesinin hemen yakınında otururlardı.

9 — **Serapi**: Cecen'lerin yakınında. Büyük Lâbe ve Varpa'nın yukarı kısımlarında otururlardı. An'anelerine göre Serapi'lerin memleketi Nart'lar tarafından çok sevilir ve ziyaret ediliyormuş. Bunların mezarları olarak gösterilen **Kıbağa** ormanı da bu kabilenin mıntakası dahilindedir.

10 — **Psagarkhakuj**

11 — **Barakay**: Bunlar Khodz ve Gups havzalarında oturmakta idiler. Barakay'ların Mudavey'lere intisapları kuvvetli olup, diğer taraftan Sohum civarında oturan kabilelerle de karabeti vardı.

12 — **Tubi**: Şhagoaşe ve Pşeha Nehirlerinin menbaları yakınında.

13 — **Haşıps**: Ubıh'ların yakınında.

14 — **Sisipsira**: Serapi'lerin garbinde.

15 — **Anağı - Muguvva**.

16 — **Şaşı**: Ubıh'ların yakınında.

17 — **Kuşha Jane**: Küçük Lâbe'de.

Bu kabile aslen Jane kabilesindendir ve dağlarda oturduğu için kendilerine **Dağlı Jane** mânâsına gelen **Kuşha Jane** adı verilmiştir. Bu kabile muhtelif lehçelerle konuşuyordu.

Bazı tarihçiler Karadeniz kenarında oturan bazı kabileleri bu iç kabilelerin aksamından addederler. Meselâ; Karadeniz kenarında görülen Bah'lar, dahildeki Bah'ların; **Nalkupi**'ler dahildeki **Mudavey**'lerin, **İbsip**'ler de Karadeniz kenarındaki Bzibe'lerin parçalarından başka bir şey değildir.

18 — **Arathovva**

19 — **Talko**

20 — **Kubihan**

Kabileleri de Karadeniz kenarında oturan kabilelerin parçalarındandır.

2 — Ubıkh'lar (Cikhi) ler

Ubıkh'lar kendilerine **Pekh** veyahut **Plokh** da derler. Bu kabile Şhagoaşe ve Pşeha Nehirleri menbalariyle Karadeniz kıyıları arasında otururlar, buna göre Ubıkh'lar şimalde Nathuvey, Aguey; şarkta Abzah; cenupta ise Aphaz kabileleri ile komşu bulunmakta ve Adige'lerle Aphaz'lar arasında irtibat vazifesini görmektedir. Ubıkh memleketi Zuebze, Lon, Nighe, Bath, Dagomeps, Psikh, Sakhe Nehirleri ile sulanır.

3 — Aguey'ler

Bu kabile Nathuvey'lerin cenubunda Tuapse civarında deniz kıyısında otururlar.

Kemirguvey'ler ve diğer bazı Çerkes kabileleri bu kabileye **Hakuç** derler. Bjeduğ'lar, Şapsığ'lar ve Nathoy'lar ise **Aguey** adını verirler. Bu ad Tuapse yakınındaki Goikhe boğazından ve bu civardaki Aguey ırmağından alınmıştır.

Aguvey'ler halen bir aile olarak Kabartay'lar arasında yaşamaktadırlar.

4 — Nathoy (Nathoc) lar

Bu kabile Karadeniz kenarında Karadağ ve cenupta Ciga Pribebs, Khups, Psif, Nefilh (Nepif), Kudak, Leşepsin, Bakan, Adegum (Adekum), Tsemez, Taşıps vadilerinde otururlar.

5 — Çebm'lar

Bu kabile Nathoy'lara karışmıştır.

6 — Hatko (Hetuk) lar

Bu kabile Taman'da yaşıyordu. Rus'lar Kırım'ı işgal edince bu kabile Kuban'ın sol sahiline çekildi. 1791 de Rus'ların Anapa'yı almak üzere vâki olan taarruzları esnasında bu kabilenin büyük bir kısmı mahvoldu ve bu tarihten sonra geri kalanlar da başka kabilelere karıştı.

7 — Khagak'lar

Bu kabile Anapa ve cenubunda yaşıyorlardı. 1812 de Ruslar vasıtasıyla bu muntakada başgösteren sâri hastalıklar neticesinde kısmen mahvolmuşlar ve geride kalanlar XIX'uncu asırda varlıklarını kaybetmişlerdir. Bunların mühim kısmının Nathoy'lara karışmış olduğu anlaşılmaktadır.

II — Keaheleler

Keahe adı altında toplanan kabilelerin adları ve yaşadıkları yerler aşağıda yazılmıştır:

1 — Şapsığ (Şapsuğ) lar

Bu kabile, Nathoc'ların şarkında, Ubin, Psıkabe, Şıps, Afıps, İll, Azıps, Khabl, Antıhır, Boğundur, Abın, Of, Koaf, Çebeğ, Satasa, Bakan, Sağte, Jinz, Ubig, Ulğaps, Kuçubab vadilerinde ve Kafkas Dağlarının garp muntehasının cenup mailesindeki Psızuy vadisinde otururlardı.

2 — Bjeduğ'lar

Bu kabile, Şapsığ'ların şarkında ve Psıkh, Psıhomat (Mart), Pçah, Psekups, Çebi, Unabat, Sup vadilerinde otururlardı.

Bjeduğ'lar, Kazak'lar, Kafkasya'ya girmeden evvel mühim kısımları ile Kuban'ın şimalinde yaşıyorlardı. Kazak'lar girdikten sonra kâmil Kuban'ın cenubuna çekilmişlerdir.

Bjeduğ'lar Kafkasya'da madencilikleriyle ve Lâbape cenubunda gümüş madenleri işletmeleriyle maruf idiler.

3 — Hatkoy'lar

Bu kabile, Şagvase Nehriyle Psıb arasında oturuyordu. Daha evvel işgal ettikleri saha garbe doğru Afıps, Ubin, Ghil, İll vadilerine kadar uzuyordu.

Taman Yarımadasında görülen Hatko kabilesi bu Hatkoy kabilesinin bir parçasından başka bir şey değildir.

Hatkoy'ların bazı kısımları Şapsığ ve Natkoy'lara, diğer bazı kısımları da Kemirguvey'lere karışmışlardır.

4 — Kemirguvey'ler

Bu kabilen Bjeduğ ve Hatkoy kabilelerinin şarkında, Kuban Nehriyle Lâbe ve Şagvase Nehirleri arasında ve Psinasug, Ghiaga, Ul, Farz, Dzagı ve Çokrac vadilerinde otururlardı. Bjeduğlar eski Ciraki şehri yakınında ve Arin Nehri üzerinde Mahoş'larla hemhurdut oluyordu.

Bu kabile aşağıdaki üç klâmı ihtiva ediyordu.

- Psıj civarındaki Psega kenarında oturan Ademey'ler.
- Ciraki ve Ratazay etrafında oturan Yegerkoy'lar,
- Kiray'lar.

5 — Abzeh'ler

Bu kabile Şagvase havzasında ve bunun tâbileri olan Kurjips, Pşeha, Pkhatz ve Fizeps vadilerinde; Lâbe havzası ile bunun tâbileri olan Psızuy, Şegupsin, Hagur ve Farz vadilerinde; Psıj havzası ile bunun tâbileri olan Mart, Pçah vadilerinde; Psekups havzası ile bunun tâbileri olan Dus, Tsaok, Çıby vadilerinde; nihayet Unabat ve Sup vadilerinde otururlardı. Bu Sup vadisi Şapsığ'larla Abzeh'ler arasındaki hududu teşkil ediyordu.

Bu Abzeh kabilesini Adige'lerle Abaza'ların bir halitası olarak telâkki edenler vardı. İsmi mânâ itibariyle «Abaza'ların aşağısında oturan» mânâsının müfid olması bu telâkkiye sebep olmuştur.

Abzeh'ler en büyük ve demokrat bir Adige kabilesidir. Madencilik ile iştigal ederler. Bilhassa Pçah vadisindeki demir ve Gürcüps vadisindeki kurşun madenlerini büyük bir faaliyet ve muvaffakiyet-

le işletmişlerdir. Abzeh'ler Kafkas - Rus mücadelesinde büyük roller oynamışlardır.

6 — Mekhoş'lar

Bu kabile, Kemirguvey'lerin cenubu şarkisinde, Farz Nehrinin yukarı kısımlarında ve Karadağ'ın eteklerinde otururlardı. Bu memleket Şimblonaha, Çokrac ve kenarında Merberi ve Kurgokay şehirleri kâin bulunan Psıfır Nehirleri ile ve kenarında Nedelbi, Ponako, Kalh ve Arim köyleri bulunan Psehuş Nehirleri ile sulanırdı. Uzun müddet Makhoş'lar Boğarsoko Prenslerinin Apanaji olmuşlardır.

7 — Gruun (Grivin)lar

Bu kabile Yeisk ile Beysuk Körfezleri arasında meskûn idi. Kafkasya'nın en güzel insanları olduğu söylenen bu kabile Azak Denizi şarkının Ukrayna Kazakları tarafından işgal edilmesi üzerine cenuba çekilmişler ve diğer kabilelere karışmışlardır.

8 — Jane'ler

Kuban Nehrinin şimalinde oturan Jane'ler, Bjeduğ'lar tarafından garba (Kara Kurban ve Kırmızı Orman taraflarına) intikal etmeğe mecbur edilmişlerdir. 1778 de Rus kuvvetlerinin Kafkasya'ya yaklaşmaya başlamaları üzerine Jane'ler Kuban Nehrinin sol sahiline çekilmişler ve 1864 senesine kadar Anapa yakınındaki Pşets, Khohay Nehirleri kenarında ve Adeğum vadisinde yaşamışlardır. Bu kabilenin başında Prens Zanyıkua ve Prens Medavoka bulunmuştur.

III — Ş h a ğ ' l a r

Bu nam altında toplanan kabileler Besleney'ler ile Kabardey'lerdir. Bu iki kabile aynı olmakla beraber dillerinde ufak bazı lehçe farkları vardır. Bu sebepten bunları ayrı ayrı izah edeceğiz.

1 — Besleney'ler

Besleney'ler Kanoko Prenslerinin sevki idaresi altında olarak Abzeh'lerin şarkında Varpa Havzasının aşağı kısımlarında Küçük ve Büyük Lâbe vadilerinde ve aynı zamanda Hodz ve Psıfır Nehirleri üzerinde yaşarlardı. Bu suretle Besleney'ler Mekhoş ve Kızılbaş, Barakay ve Altı Kesek Abaza'lariyle hemhudut oluyordu.

Besleney'ler Çerkes'ler arasında en âsil ve civanmert telâkki

edilmektedir. İncelikleri ve fizikî güzellikleri bütün Kafkasya'da meşhurdur.

2 — Kabartay (Kabardey) lar

Daha eski devirlere ait olan vaziyet ve hareketlerini evvelki bahislerde izah ettiğimiz Kabartay'lar Kuban Nehrinin orta ve aşağı havzalarını terkederek daha cenuba intikal ve şu mintakayı işgal etmişlerdir:

Kuban Nehrinin tâbilerinden olan İnçigler Havzasını, Kuban Nehrinin ana kolu ve Kuma Nehrinin yukarı kısmı havzalarını, Terek Nehrinin garp tâbilerinin suladıkları mintakayı, Terek Nehrinin ana kolu ile bu nehrin mühim bir tabii olan Sunja Irmağı arasındaki sahanın Mezdegu mevkiine kadar olan kısmını.

Nalçık, Terk Kale (Vladikafkas = Orjinikidze), Nazran, Mezdegu mevkileri Kabartay mintakasının ehemmiyetli noktalarını teşkil eder.

Kabartay mintakasında kabilenin sıklet merkezi Nalçık etrafında olup bunlara **Büyük Kabartay** denmekte, bunun şarkında Mezdegu mevkiine kadar olan kısma da **Küçük Kabartay** veya **Gilâhstley** adı verilmektedir. Bugün dahi aynı isimler kullanılmaktadır. Fakat Küçük Kabartay çok küçülmüş, on köyden ibaret kalmıştır. Bunlardan başka Mezdegu ve garbında hristiyanlaşmış bazı gruplar vardır.

Coğrafi vaziyeti itibariyle Kabartay mintakası Kafkasya'nın şark ve garp kısımlarını birbirine bağlamaktadır. Bu vaziyet Kabartay'ları Kafkasya'nın her tarafı ile alâklı olmak mecburiyeti karşısında bulundurmaktadır. Nitekim bu durum, müteakip asırlarda mühim roller oynamış ve Kabartay'lara ağır ve mesuliyetli vazifeler yüklemiştir.

C — Garbî Kafkasya'da siyasi vaziyet

XVI'ncı asırda Garbî Kafkasya'da bugünkü mânâda ve şekilde siyasi bir birlik yoktu. Bundan evvelki bahislerde temas edildiği veçhile gerçi Kafkasya siyasi bir kalkınma için her fırsattan istifade ederek defalarca hamleler yapmıştır. fakat müstakar bir statü vücuda getirmek imkânını bulamamıştır.

Garbî Kafkasya'nın XVI'ncı asırdaki siyasi vaziyetini ancak **Kabileler Federasyonu** tâbiriyle ifade edebiliriz.

Fakat Apsuva (Aphazya) mintakasında daha mahsus ve verim-

li kalkınma teşebbüsleri ve hareketleri görmek mümkündür. Çünkü bu memleket coğrafi mevkii itibarıyla doğrudan doğruya garple ve cenupla temas halindedir. Bu sebepten gerek Karadeniz'de ve gerekse Gürcistan'da hâkim olan ihtiras ve istilâ hedeflerini teşkil etmektedir.

İşte bu sebepten Aphaz'lar garbın kültür ve siyasi hareketleriyle daha iyi beslenmiş ve bunun neticesi olarak daha çabuk uyanmışlardır. Binaenaleyh Aphaz'lar VIII'inci asırda müstakil bir devlet kurmağa muvaffak olmuşlardır. Hattâ Bask (Aphaz) prenslerinden Finci Leon bir Hazar Prensesiyle evlenmiştir.

Bu hâdise Kafkash'ların öteden beri her müsait vaziyetten istifade ederek devletleşmek için gösterdikleri gayretlerin bir misalini teşkil eder. Şu halde bu hâdiseyi Kafkas tarihinin kıymetli bir safhası olarak kabul etmek lâzımdır.

Fakat hanedan kavgaları neticesi olarak X'uncu asırdan sonra bu Kafkas Devletinin hükümranlığı Gürcü Prensi **Bağrat'a** intikal etmiştir.

1325 senesinde ise **Şirva Şidza** hanedanı Bask'ların başına geçmiştir. Bu suretle Aphazya ile Gürcistan arasında hususî bir yakınlık ve münasebet teessüs etmiş ve Aphazya Gürcistan'a tâbi bir hâle düşmüş oluyordu. İşte bu münasebet Şimalî Kafkasya'nın mukadderatına tesirini göstermektedir.

Apsuva (Aphazya) 1439 senesinde mutlak surette istiklâliyetini ilân etmişse de 1459 senesinden itibaren Osmanlı Devleti bu muntakada nüfuzunu yürütmeğe ve İslâmiyeti yaymaya başlamış, bu vaziyet Aphazya istiklâliyetinin sarsılmasını intaç etmişti.

II — ASETİN'LER

A — Asetin muntakasının coğrafi ve tabii vaziyeti ve stratejik kıymeti

Asetin'lerin esas yerleri Terek Nehrinin cenubuna kıvrılmış olan ana kolu ile soldan (garptan) bu kola karışan Ardon Nehrinin vücutte getirdiği havzadır.

Bu vaziyete göre Asetin muntakası; şarkta Nohçî'lerin bir subesi olan Galgay (İnguş) lar; şimal ve şimalî garbide Kabartay'lar,

garpte Abhaz'lar, cenupta ise Cenup Asetinleri ve Gürcü'lerle tahdit edilmiş bulunuyordu.

Asetin'lerin memleketleri Kafkas Dağlarının cenuba doğru incediği kısma müsadiftir. Binaenaleyh bu memleketin ârıazaları nisbeten azdır. Gerek dağların, gerekse Ardon ve Terek Nehirlerinin vaziyetleri Asetin memleketine bir hususiyet temin etmektedir. Bu hususiyet de, bu memleketin, şimali cenuba bağlayan başlıca iki mühim geçit yani **Mamison** ve **Daryal** geçitleri üzerinde bulunmasıdır.

B — Asetin'lerin etnik ve coğrafi vaziyeti

Asetin'ler esasen Alan camiası içerisinde ve Don Havzasında oturuyorlardı. Ayrıca Dinyeper ve Dinyester havzalarında da koloniler tesis etmişlerdi.

Çok muhtemel olarak Asetin'lerin Don Havzasında oturan grubu, gerek yabancı milletlerin şimalden ve gerekse bilâhare Garbî Kafkash'ların garpten gelen tazyikleriyle yerini terk ve cenuba intikal etmiştir.

Asetin'ler bidayette Terek Nehrinin garp tâbillerinin suladıkları muntakaya yerleşmişlerdir. Fakat kendilerini takip etmekte olan Kabartay'ların tazyiki neticesinde Asetinler bu yerleri onlara terk ederek daha cenuba kaymaya mecbur olmuşlar, nihayet Terkkale (Vladikafkas = Orjnikidze) muntakasına ve daha cenupta dağlar arasına yerleşmişlerdir. Bu sebepten Kabartay'lar Asetin'leri **Dağlı** mânâsına gelen **Kuşha** adıyla yadetteğe başlamışlardır.

Fakat Rus'ların istilâ hareketleri neticesi olarak Kabartay'ların kısmen başka memleketlere ve kısmen Kuban muntakasına hicrete mecbur olmaları üzerine Asetin'ler Kabartay'ların terkettikleri yerleri işgal etmek üzere şimale doğru yayılmışlar, Vladikafkas muntakasını da ihtiva eden bugünkü vaziyeti almışlardır.

Etnografik vaziyetlerine göre Asetin'lerin şimale hiç bir temas ve münasebeti olmuyordu. Bu temas ve münasebet ancak cenup yolu ile oluyordu. Bu sebeptendir ki, Asetin'ler cenuptaki hâdiselerle, dolayısıyla Gürcü'lerin mukadderatıyla çok ilgili olmuşlardır.

Hattâ Tamara'nın ikinci kocası olan ve Gürcistan'a şerefli bir tarih safhası kazandıran **Davit Soslon** bir Asetin idi.

Asetin'lerin şimal cephelerinin kapalı olması onların şimalden gelen istilâ dalgalarından, hattâ Rus - Kafkas mücadelesinin ilk safhalarının darbelerinden masun kalmasını intaç etmiş, binaenaleyh Asetin'ler ağır ıztıraplara uğramamıştır. Bunun neticesi olarak idare ve kültür bakımından nisbeten inkişaf imkânı bulmuşlardır.

Ancak Asetin memleketin Gürcistan'ı şimalle bağlayan iki mühim geçidin üzerinde bulunması Rus taarruzunun sıklet merkezinin buraya teveccüh etmesini muçip olmuş, binaenaleyh bu memleket daha evvel Rus'ların işgali altına girmiştir.

İşte bu tesirledir ki Asetin'ler kısmen Hristiyan kalmışlar, Rus - Kafkas mücadelesine de geniş ölçüde iştirak edememişlerdir.

Asetin'ler vaziyetleri iktizası Kabartay'larla çok ihtilât etmişlerdir. Asetinler Kafkas örf ve âdetlerinin inceliklerini büyük bir taassupla muhafaza ederler. Kültür sahasında çok yükselmişler, büyük şairler ve vatanperverler yetiştirmişlerdir. Şimal Asetinleri'nin XVI'ncı asırdaki nüfusları 500.000 olarak tahmin edilmektedir.

III — NOHÇİ (ÇEÇEN) LER

A — Nohçi memleketinin coğrafi ve tabii vaziyeti ve stratejik kıymeti

Bugünkü Nohçi (Çeçen) memleketi, esas olarak Sunja havzası (Terek Nehrinin cenup tâbii) dır. Gerçi daha evveleri Nohçi'ler bu muntakanın dışına da taşmışlardır. Fakat asılları ve sıklet merkezleri ile Sunja Havzasına bağlı kalmışlardır ve nihayet hemen bütün mevcudiyetleri ile bu havzada toplanmışlardır.

Nohçi memleketi şimalde Terek Nehrine, şarkta Dağıstan, garpte Asetin muntakalarına uzanır. Cenupta ana Kafkas silsilesinin hattı balâsında Gürcistan'a müntehi olur. Burada Nohçi'lerle Gürcü'ler birbirlerine çok karışmışlardır. Tus'lar ve Hıvsur'lar bu ihtilâtı temsil eden unsurlardır.

Nohçi memleketinin fizikî fizyonomisini tebarüz ettiren ârzalar, şarkta Argun, garpte Asa Nehirlerinin açtıkları derin vadilerdir. Bu iki vadinin kavradığı arazi parçası esas Kafkas silsilesinden heyelanla ayrılmış bir muntakadır. Bu vaziyetin neticesi olarak Nohçi memleketi tabii hususiyetleri bakımından üç kısma ayrılır:

Dağlık, orta, ovalık kısım.

Nohçi memleketi, sureti umumiyede ormanlıktır. Rus'ların istilasından evvel, bu ormanlık şimalde Terek Nehrine kadar temadi edirdi. Fakat Rus'lar bu ormanları, mukavemeti arttıran bir arazi örtüsü ve manii telâkki ederek tahrip etmişlerdir. Bu sebepten ova kısmı bugün hemen hemen çıplaktır.

Nohçi'ler memleketi, umumî olarak iktisadî bir birlik teşkil eder. Bu memlekette üç mevsim aynı zamanda hükümran olur. Sünje Ka-

le (Grozni) muntakasının petrol kaynağı olması, bu memleketin iktisadî kıymet ve ehemmiyetini arttırmıştır.

B — Nohçi'lerin etnik ve etnografik vaziyeti

Nohçi'lerde tamamen millî bir birlik vardır. Nüfusları, XV'inci asırda bir milyonu mütecaviz idi. Nohçi'lerde birkaç kabile vardır. Fakat bunların hepsi iki esas kabile içersindedir. Bunlarda:

1 — Esas Nohçi'ler (Çeçen),

2 — İnguş'lar (Galgay) dır.

Bunlardan esas Nohçi'ler ekseriyeti teşkil eder ve sureti umumiyede Argun Havzasında otururlar. İnguş'lar ise Asa Havzalarının dadırlar.

Nohçi'ler şarkta Dağıstanlı'lar ve Andelal (Kumuk) larla, garpte ise Asetin'ler ve Kabartay'larla ittisal peyda eder. Bu vaziyette, şarkta Hasafyurt, garpte Mezdegü (Mozdok) bu ittisalin düğüm noktalarını teşkil ederler. Cenup ise Kafkas Dağları ile kapanmıştır. Binaenaleyh Nohçi memleketinin dış âlem ile temas ve münasebeti yalnız şimal hudutlarına münhasır kalır. Gerek istilâ, gerekse muhaceret yolu ile gelen tecavüz ve dalgalar ancak bu istikamette olmuştur. Bunun neticesinde bazan Sunje ve Terek ovaları yabancı işgaller altında kalmıştır. Mukavemet edemedikleri bu işgaller karşısında Nohçi'ler, dağlara çekilerek varlıklarını ve ırkî safiyetlerini korumuşlar ve kurtarmışlardır. Mestuli'ler onları mütemadiyen taciz etmiş iseler de düşmanın zaafa uğradığını hissettikleri anda mukabil taarruzlarla memleketlerini düşmandan temizliyerek tekrar ovalarına yerleşmişlerdir. Bu suretle ovada vakit vakit etnik dalgalanmalar ve inkılâplar olmuştur. Ovadaki köy isimleri, bu inkılâpların izlerini ve eserlerini taşırlar.

Siyasî ve sosyal vaziyete gelince: Çok cesur, çok hassas ve atılgan olan Nohçi'ler, hiç bir vakit yabancı bir hâkimiyet altına girmemişlerdir. Memlekette pedersahilik esasına dayanan feodal bir rejim carî olmuştur.

Din bahsinde tebarüz ettirildiği veçhile, Nohçi'ler hem Meccusî, hem Hristiyan dinlerini yaşatmışlar ve VIII'inci asırda Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Bu memlekete Müslümanlık şarktan gelmiştir. Bu sebepten Nohçi'ler Şâfi olmuşlardır. Bu memlekete aynı zamanda tarikatçılık da girmiştir. Bu sebepten Nohçi'ler daima şarka, ya-

ni Dağıstan'a bağlı kalmışlardır. Çünkü tarikat telkinlerini ve esaslarını Dağıstan'dan almışlardır. Nohçî'lerin millî bünyelerinde dinin büyük tesirleri olmuştur. Binaenaleyh Nohçî'lerde demokratik esaslar yerleşmiştir.

Nohçî memleketinin içersinden, herhangi bir istilâ caddesi geçmez. Fakat, şimal ile cenup arasında vukua gelen harekât bu memlekete temas eder. Bundan başka kendilerine mücavir kabilelerin uğrayacakları taarruzlarını akibetlerinden de müteessir olacak bir vaziyettedirler. Bu sebepten Nohçî'ler, bu kabilelere yardım etmek mecburiyetinde kalmış ve yardım etmişlerdir. Bu hususta büyük fedakârlıklar göstermişlerdir. Bu itibarla Nohçî'ler **Kafkasya'nın Kılıcı** ünvanını taşımak hakkını kazanmışlardır.

İşte, Rus'larla mücadele başladığı zaman Nohçî'lerin maddî ve manevî vaziyetleri böyle idi.

IV — DAĞISTAN

A — Dağıstan'ın coğrafi ve tabii vaziyeti ve stratejik kıymeti

Kafkasya'nın şark bölgesini teşkil eden ve Kafkas Dağlarının simale doğru yayılmasından hâsıl olan Dağıstan'ın coğrafi vaziyeti hakkında birinci kısımda umumî malûmat verilmişti. Burada verilecek izahat o malûmatı tamamlayacaktır.

Tabii vaziyeti itibariyle Dağıstan'ın yayla kısmı tamamen çıplaktır. Bu yaylanın Hazer Denizine doğru tedricen alçalan şark mailesi ise ormanlıktır. Bu maile bir düzlük olarak Hazer Denizi kenarına müntehi olur. İşte bu düzlük şimal ile cenup arasında mükemmel bir güzergâh vücutte getirir. Fakat bu güzergâh Derbent mevkiinde dar bir geçit halini alır. Bu geçit âdeta bir kapıdır. Bu sebepten Arap'lar buna «**Babül ebvâp**» demişlerdir. Bu kapıya hâkim olan, güzergâhın anahtarını elde etmiş olur.

Mukaddes kitaplarda ismi geçen Yecuc ve Mecuc'lerin şimalde yerleşmiş olan İskit'ler, Zülkarney'in Finci Dara, Zülkarney'in kapadığı yerin de Derbent geçidi olarak kabul edilmesi lâzım geleceği riwayet ve tahmin edilmektedir.

Filhakika Finci Dara İskit'lerin cenuba sarkmalarına mâni olmaya çalışmış, bunun için de Derbent civarını elde bulundurmağa çok uğraşmıştır. Sasanî ve müteakip İran hükümdarları da aynı hareket tarzını takip etmişlerdir. Bu vaziyetin neticesi olarak İranlı-

larla Şarki Kafkasya arasında sıkı bir temas vücut bulmuş, İran kültürünün bazı unsurları Dağıstan'a girmiş, hattâ daha garbe doğru da yayılmıştır.

Dağıstan'ın şimal mailesi daha dik bir meyil ile nihayet bulur. Bu mailede seyrek ormanlar vardır.

Dağıstan dört ırmağın vücutte getirdiği derin vadilerle ayrılmış bulunmakta ve bu ırmaklarla sulanmaktadır. Bu ırmaklar: Samur Nehri ile Sulak Suyun kolları olan Andi, Avar, Gazi Kumuk adlarını taşıyan sulardır. Bu suların vücutte getirdikleri vâdilerde nefis meyvalar yetişir ve bu meyvalar Dağıstan'ın yegâne mahsullerini teşkil eder. Vadide oturmayanlar ise bu nimetten mahrumdur. Bunlar koyunculuk ile geçinmek isterler, fakat koyunlar da kışın ovalara inmeğe mecburdurlar. Bu itibarla Dağıstan'ın dağlık mıntakasından oturanlar mutlak surette ovaya muhtaç ve bağılırlar. İşte bu vaziyet Dağıstan'ın iktisadî bünyesinin bir hususiyetini ve zaafını teşkil eder. Rus'lar Dağıstan'da hâkim olmak için bu iktisadî zaafıtan çok iyi istifade etmişlerdir.

Dağıstan mıntakasının stratejik kıymeti esas olarak Hazer Denizi kenarından geçen güzergâha hâkim olmasındadır. Dağıstan'a sahip olmayan herhangi bir kuvvetin bu güzergâhta hâkimiyet tesis edemediği bütün tarih boyunca sabit olmuş bir hakikattir.

B — Dağıstan'ın etnik, etnografik ve siyasi vaziyeti

Dağıstan'ın etnik ve etnografik vaziyeti ötedenberi çok muğlak olarak gösterilmektedir. Esas gözönünde tutulduğu takdirde bu vaziyeti basit bir hale getirmek mümkündür. Bunun için bu mntakada cereyan etmiş olan tarihî hâdiselerin neticelerini düşünmek lâzımdır.

Yukardaki bahislerde Dağıstan'ın asıl sekenesini Kas camiasına mensup olan Lezgi, Andelal, Lâk unsurlarının teşkil ettiklerini söylemiştik. Tarihî hâdiseler gözönüne alındığı takdirde müteakip devirlerde bu unsurlara gerek şimal ve gerekse cenuptan gelen Hind - Avrupa ırkına mensup unsurların da karıştığı görülmektedir.

Arap - Hazar mücadeleleri neticesinde, Dağıstan'da az miktarda olsa dahi, Samî unsurları kalmış, son devirlerde ise Kafkas sekenesi ehemmiyetli miktarda Turan unsurları katılmıştır.

İşte bu suretle bilhassa Dağıstan mıntakasından: Kas - Arî - Samî - Turan ırklarına mensup unsurlar toplanmış oldu. Bunların takribî vaziyetleri şöyledir:

1 — Kas unsurları:

a. Andelâl'lar,

b. Lak'lar,

c. Lezgi'ler.

Bunlardan Andelâl'lar ve Lâk'lar, Sulak Su'yun üç kolu olan Andi, Avar, Gazi Kumuk, Koysu'lar havzalarında, yani çıplak olan yayla kısımlarında otururlar. Lezgi'ler ise Kafkas Dağlarının Hazar Denizi maillesini işgal ederler.

2 — Turan unsurları:

a. Kumuk'lar: Terek Nehri aşağı kısımlarında, Hazer Denizinin Derbent'e kadar olan kıyılarında,

b. Azeri Türk'ler: Derbent civarı ve çenubunda otururlar.

3 — Ari ve Sami ırkına mensup olanlardan çoğu Turan ırkı muntakasında temessül etmişlerdir. Ancak buralarda dilini muhafaza edebilen bazı İran unsurlarına da tesadüf edilmektedir.

Bu saydığımız unsurlardan başka Dağıstan'a mülteci olarak bir çok insanlar girmiştir. Bunların bir kısmı temessül etmiş, bir kısmı ise varlıklarını korumuşlardır. Bu hal Dağıstan'ın sayısız kavimlerle meskûn olduğu telâkkisinin vücut bulmasına sebebiyet vermiştir. Hakikat halde Dağıstan'ın esas unsurları yukarıda gösterdiklerimizdir.

Dağıstan'ın siyasi vaziyetine gelince:

Dağıstan'ın eski devirlerine ait siyasi vaziyeti hakkında kat'i malûmatımız yoktur. Yalnız Dağıstan'ın bilhassa sahil muntakasında, muhtelif milletlere mensup bir çok devlet otoritelerinin birbirini takip ve istihlâf ettiği şüphesizdir.

Bunlardan Arap - Hazar mücadelesi neticelerinin Dağıstan ve Şarki Kafkasya'nın etnik ve siyasi bünyesinde olduğu kadar, manevî varlığında da derin ve devamlı inkılâplar yaptığı muhakkaktır.

Bu suretledir ki VIII'inci asırdan itibaren Şarki Kafkasya bütün başka bir fizyonomi kazanmış olarak görülmektedir. Binaenaleyh Dağıstan'ın Rus'lar ile mücadeleye girişeceği tarihteki siyasi vaziyetini Arap'ların vücuda getirmiş olduğu idarî ve siyasi statünün bir istihaleşi olarak kabul etmeğe mecburuz.

Malûmdur ki, Halife Hışam Kafkasya'ya kardeşi Ebu Müslim'i göndermişti. Dağıstan'ın o zamanki idare sistemi Ebu Müslim tarafından tanzim edilmiştir.

Ebu Müslim Dağıstan'ı muhtelif muntakalara ayırmış ve beher muntakaya âmil'ler (valiler) tayin etmiştir. Meselâ:

1 — Kumuk muntakasına Şahsal Bin Abdullah'ı,

2 — Kaytak muntakasına Hamza'yı,

3 — Tabasaran muntakasına Muhammed Mâsumi'yi tayin etmiş,

4 — Akuşa ve Avar muntakalarında hususî bir idare sistemi kurmuştur.

Kumuk muntakası âmilini bütün Dağıstan'ın umumî valisi yapmıştır.

Bu idare şekli iki asır kadar devam etti. Fakat bu tarihlerde (X'uncu asırda) Haçlı Orduları'nın Suriye'ye taarruza başlamaları Arap'ların Kafkasya'daki hâkimiyetini bozdu. Mamafih idare unsurları yerlerinde kaldı. Arap ve İslâm kültürü her tarafta yerleşti ve yayıldı. Hattâ son zamanlara kadar Dağıstan'da Arapça konuşulan yerler vardı. Fakat zamanla bu idare unsurları temessül etti. İdare birliği sarsıldı. Cengiz, Timur, Nadir Şah istilâ dalgaları bu muntakalarda bir çok döküntüler bıraktılar. Bunlar idare tipini de değiştirdi. Bu suretle aşağıdaki müstakil hanlıklar teessüs etti:

HAZAR MAİLESİNDE:

Şamhal	Hanhğı	:	Merkezi	Kâfir Kumuk
Katyak	»	:	»	Mecalis
Tabeseran	»	:	»	Sirtiş

DAĞDA:

Gazi Kumuk	»	:	»	Gazi Kumuk
Avar	»	:	»	Hunzah
Akušâ	»	:	»	Akušâ
DERBENT	»	:	(Bu hanlık cenupta Şirvan Devletine bağlıydı)	»
		:	»	Derbent

Bu hanlıklar, birbirlerine muhasım idiler. Hanlık arazilerinin iktisadî şartlarının muhtelif olması, bu husumetin mücadeleye müncer olmasını intaç ediyordu. Derbent'in Şirvan hükûmetine ait olması, bu devlet nüfuzunun Şimalî Kafkasya'ya girmesine sebep oluyor, bu da ayrıca bir ihtilâf ve şuriş âmilî teşkil ediyordu.

İşte bunların hepsi, ehemmiyetli birer zaaf kaynağı mahiyetinde idiler. Bu vaziyet Dağıstan'ın, diğer Kafkas kabilelerinin faaliyetlerine ayak uydurmamasına sebep olmakla kalmıyor, aynı zamanda yabancı müdahaleler için müsait şartlar doğuruyordu. Halbuki Da-

ğistan'ın Hazar kenarı, şimal ile cenup arasındaki kara irtibatı olması dolayısıyla bu iki âlem arasından geçen akınlar için yegâne yoldu. Bu itibarla Dağıstan operatif bakımından hususî ehemmiyeti haiz bulunuyordu. Bu da Dağıstan'ın kuvvetli olmasını icap ettiriyordu. Halbuki Dağıstan siyasi ve ictimai bakımdan çok zayıf idi. Bu hal Kafkasya için bir tehlike teşkil ediyordu.

Bu tehlike Rus'ların Hazar Denizine inmeleri ile artmıştı. Hat-tâ Rus'lar, o zamanki müsait bir vaziyeti kazanmadıkları zamanlar-da dahi birkaç defa Cenubî Kafkasya ile alâkalanmış, buraya akınlar yapmış, cenuba inen yolu ve bu yol üzerinde bulunan Dağıstan'ın zayıf noktalarını öğrenmişlerdi. Dağıstan'ın en büyük zaafı, hanlıkların ailevi ve şahsî ihtiraslara kapılmış olmaları idi. Bu vaziyet Rus nüfuzunun Dağıstan'a girmesine ve temiz halk ahlâkının bu nüfuzun sürükleyip getirdiği mülevvesatla kirlenmesine sebep olmuştu.

Buna mukabil Kafkasya'nın İslâm âlemi ile olan irtibatı Dağıstan vasıtasıyla oluyor ve İslâmiyetteki inkişaflar Dağıstan kanalı ile Kafkasya'ya giriyordu. Bu inkişaf eserlerinden birisi de «tarikat» idi. Cenuptan gelen tarikat esasları ve tesisleri Dağıstan'da kolaylıkla yerleşiyordu. İşte bu müessese ve eserlerdir ki, yabancı nüfuz ve müdahaleleri önlemeye ve milleti bu esaslar etrafında toplamaya çalışıyordu. Şu halde siyasi cephesi zayıf olan Dağıstan bu zaafını dinî esaslarla telâfi için uğraşıyordu.

II. FASIL

KAFKASLI'LARIN ETNİK BÜNYESİNİN İCTİMAİ ve SİYASİ VASIFLARI

Dünyada görülen bugünkü etnik (maşeri) bünye şüphesizdir ki uzun zamanlar devam etmiş olan istihale ve inkilâp hareketlerinin bir neticesidir. Bu bünyenin mütekâmil bir taazzuya varabilmesi için bu istihale ve inkilâp hareketlerinin daha çok devam etmesi lâzım gelmektedir.

Tarihin ictimai hâdiselere temas eden kayıtlarına göre insanlar-da görülen istihale hareketlerinin azlıktan çokluğa, çokluktan birliğe doğru cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Yani insanlar gittikçe çoğalmıştır. Keza daha küçük gruplar halinde müteferrik vaziyetlerde yaşarlarken zamanla bu insanlar toplanmış ve büyük kitleler teşkil etmişlerdir. Şu halde insanların istihale hareketlerinde bir çok merhalelerden geçmiş olacağı tabiidir.

Bu merhaleleri «cemiyet, devlet, ümmet, millet» mefhumlarıyla yadedebiliriz. Biz bunları cemiyet mefhumunun, «aile, klân, kabile ve aşiret» merhalelerinin mütekâmil bir neticesinin ifadesi olarak kabul ediyoruz. Binaenaleyh cemiyet merhalesi otomatik bir oluş (tekev-vün) olup tabiidir.

İctimai istihalenin bundan sonraki seyri ise siyasi ve ideolojik tesirler ve saikler altında cereyan etmiştir. Siyasi tesirlerle cemiyetler devletleşme yoluna sevk edilmiş ve insanların bu yol ile millileştirilmesi istenmiştir ve gerçekte bunda büyük muvaffakiyetler kazanmıştır.

İdeolojik tesirler ise dinî şekilde cereyan etmiş ve bu tesirlerle cemiyetlerin ümmetleştirilmesi maksadı takip edilmiştir. Bu ideoloji ile insanların daha geniş bir birlik gerçevesi içersinde toplanması isteniyordu. Fakat siyasi tesirler bu maksadın tahakkukuna engel teşkil etmiştir.

Son zamanlarda dinî ideolojiyi içtimai ideolojiler istihdaf etmişlerdir. Bu içtimai ideolojiler insanların beşerî ölçüde bir çerçeveye içerisinde toplanmaları dâvasındadırlar.

Şimdi bu içtimai ve millî ideolojiler birbiriyle çarpışmakta, bu çarpışmalar büyük bir şiddet ve vahşetle cereyan ve devam etmektedirler. Mücadelenin bu şekli insanları birleşme ve anlaşma gayesine götürmekten ziyade o gayeden uzaklaştıracaktır.

Bunun için insanları kapıldıkları bu vahşet ve husunet hislerinden kurtarmak, onların görüş, düşüniş ve anlayışlarında hakikat seveliliği hâkim kılmak lâzımdır. Bu ise ancak akli selime uygun olan dinî ideolojilerle temin edilir. Binaenaleyh insanlığın özlemeye haklı bulunduğu mütekâmil bir içtimai gayeye ancak böyle bir yol ile varılır.

I — KAFKASYA'DA CEMİYET VE İÇTİMAİYAT

Kafkasya'da Cemiyet:

Cemiyet Kan Birliğine dayanan, binaenaleyh tabii olan bir topluluktur. Bu sebepten bu topluluğu vücade getiren insanlarda ve topluluğun bünyesinde, hususî ve müsterek vasıflar görülür.

İçtimaiyat ise bu topluluğun tâbi olduğu kanunlardan ve taşıdığı vasıflardan bahseden ilmi bir anlayıştır. Şu halde cemiyet objektif, içtimaiyat ise sübjektiftir.

Bir cemiyetteki hususî ve müsterek vasıfların kaynakları:

- 1 — Irkî hususiyetler,
- 2 — Tabii ve coğrafi muhitler,
- 3 — Tarihi âmiller'dir.

1 — Kafkas ırkı camiasından olan muhtelif branşların (Alpin, Nordik ve Mediteraneen'lerin) tesalup ve imtizağları neticesi olarak vücut bulan milletlerin büyük icra kudretlerini haiz oldukları tarih boyunca sabit olmuş bir hakikattir. Şu halde aynı tarzda teşekkül etmiş olan Kafkas cemiyetinin de aynı kudreti kazanmış olacağı tabiidir. Bugün Kafkaslı'larda böyle bir kudretin varlığını gösteren bir eser görülüyor. Çünkü daha yukarlarda anlatılmıştır ki asıl Kafkaslı'lar esas olarak tarih öncesi (Prehistorik) bir cemiyettir ve enerjisinin büyük bir kısmını, o devirlerde harcamıştır. Bundan sonra da enerji ve hayatîyetinin kayıplarını tekrar kazanarak yani baştan canlanmak için müsait zaman ve imkânlar bulamamıştır. Ma-

lûmdur ki gerek fert ve gerekse cemiyetlerdeki vasıf ve kıymetlerin işleme ve verim temin etmeleri, müsbet ve müsait bir takım şartların varlığı ile mümkündür.

Nitekim, nice kıymetler vardır ki, böyle müsait muhit ve şartlar bulamamaları yüzünden inkişaf edemiyerek pasif vaziyette kalmaktadırlar. Kafkaslı'ların da tarih boyunca böyle imkânsızlıklar karşısında kaldıkları şüphesizdir. Bu eseri dikkatle okuyanlar, bu imkânsızlıkların vücudunu görecekler ve tasdik edeceklerdir.

2 — Coğrafi ve tabii şartlar Kafkaslı'ların ferdi ve içtimai bünyesine çok müessir olmuştur. Bu hususlar «Kafkaslı'ların psikolojisi» başlıklı bahiste izah edilmiştir. Burada bu izahlara umumî surette temas edilmekle iktifa olunacaktır.

Coğrafi ve tabii şartların Kafkaslı'lara kazandırdığı vasıfları:

a — Muhariplik, vatanperverlik,

b — Ferdîyetçilik, yabancılarla ihtilâttan çekinme, olmak üzere iki grup halinde ifade edebiliriz. Ferd için kıymetli ve yüksek olan bu vasıfların ifrata vardırılmış şekilleri, cemiyetin tekâmülü ve devletleşmesi bakımından menfi tesirler yaparlar. Kafkaslı'lar işte böyle menfi tesirlerle karşılaşmışlardır.

Coğrafi ve tabii muhitlerin, milletlerin karakterlerine tesirleri şu şekillerde vâki olur:

Haiz olduğu hayatî şartlar bakımından gayrı müsait bir vaziyette bulunan memleket sekenesi kendileri için müsait bir hayat sahası bulmak üzere istilâ teşebbüslerine girişmek mecburiyetindedirler. İşte bu gibi cemiyetlerde icra kudreti daha taşkın ve daha aktif bir mahiyet kazanır, dolayısıyla daha çabuk inkişaf eder, fakat buna mukabil hisler sertleşir ve hâşin bir karakter hâsıl olur.

Yurtları maddî ve manevî bütün ihtiyaçlarını karşılayacak vaziyette bulunan cemiyetler ise tecavüzî hareketlere tevessül etmek lüzumunu hissetmezler. Tesadüfî vaziyette kalmayı tercih ederler. Bu gibi cemiyetlerde icra kudreti daha pasif ve sakin olur. Hisler yumuşak, vasıflar ise daha ziyade fazilete meyyaldır.

İşte Kafkasya dışında yaşayan Kas'lar birinci vaziyette idiler, Kafkasya'da yaşayan veya Kafkasya'ya çekilen Kas'lar ise ikinci vaziyete düşmüşlerdir.

Çünkü Kafkasya o kadar güzel, hayat ihtiyaçlarını karşılamak bakımından o kadar müsait bir memleket idi ki, bu memleketin evlâtları mücbir sebepler olmadıkça memleketlerini terketmemiş ve başka yerlerde hayat sahası aramağa mecbur olmamışlardır. Netice olarak Kafkaslı'lar vatanlarına kuvvetli bir aşk ile bağlanmışlardır.

3 — Tarihi âmiller de Kafkasyalıların karakterlerine büyük tesirler yapmıştır. Kafkasya'nın coğrafi mevkii ve tabii kıymeti milletlerin ihtiraslarını kamçılıyor ve onları kendine çekiyordu. Bu vaziyet Kafkasya'nın mütemadi tecavüzlee hedef olması neticesini verdi. Bu tecavüzler karşısında Kafkash'lar da çok sevdikleri ve çok bağlı bulundukları vatanlarını müdafaa için beşer kudreti dışı adde-dilebilecek fedakârlıklar gösterdiler. Bu sebeptendir ki Kafkash'lar rastladıkları bütün milletleri düşman olarak gördüler ve düşman olarak tanıdılar, binaenaleyh dış âlemle ihtilâttan çekindiler. Bu vaziyet daimi bir mücadele vaziyetini doğurdu. Neticede Kafkasya'da yalnız mücadele şartları ve mücadele eserlerini ihtiva eden hususî bir muhit teşekkül etti. Mücadele normal bir hayat mahiyetini aldı. Kuvvetli bir mücadele ruhu doğdu. Bu ruh Kafkash'ın karakteristik bütün vasıflarında hâkim oldu. Bütün kabiliyet ve melekeler yalnız mücadele ve muhariplik sahasında inkişaf etti. Hayatın başka sahalarına müteveccih ve masruf olması lâzım gelen diğer kabiliyetler hemen hemen dumura uğradı. Muhariplik vasfının bu şekilde inkişafı neticesinde Kafkash'da âdeta hipertrofik bir fizyonomi hâsıl oldu. Bu sebeplerdendir ki Kafkash'ın infial hâletlerinde bir hususiyet göze çarpar. Meselâ: Kafkash'larda elem ile sürur ve bunun bir tezahürü olan ağlama ile gülme aynı zamanda yaşar ve aynı zamanda vukua gelir. Hattâ Kafkash'ın gülmesinde bir ağlama, ağlamasında bir gülme sezilir. Binaenaleyh Kafkash ağlıyor mu, gülüyor mu, belli olmaz. Dans ve musiki Kafkash'ın bütün hayatında ve hayatının bütün safhalarında ve faaliyetlerinde daima esas olmuştur. Bu sebeplerdendir ki, meselâ, Kafkasya'da muharebe cephesinin hemen gerisinde danslar tertiplenir, dans ve musiki, yaralıları ameliyat ederken anestezi vasıtası olarak kullanılır.

Kafkash'ın muharipliği, varlığını ve mukaddes bildiği haklarını müdafaa etmek maksadına istinat eder. Binaenaleyh Kafkash başkalarının varlığına ve haklarına karşı da çok hassas, müşvik ve merhametlidir. Âharın hakkına ve mertliğine çok hürmetkârdır. Dostluk onun için çok kıymetli ve millî bir şiardır. İşte bu vasıfları dolayısıyla ki Kafkash'lar, düşmanları karşısında âciz vaziyete düşmüş olan bir çok insan zümrelerinin ilticalarını kabul ve hattâ onları himaye etmişlerdir. Bu suretle Kafkasya, âdeta bir zavıflar melcei ve şefkat yurdu halini almıştır. Kafkasya'da görülen muhtelif küçük insan grupları işte bu tarzda buralara girmiş ve yerleşmiş zümrelerdir. Fakat Kafkash bütün tarih boyunca gösterdiği faziletinin karşılığını aslâ görmemiştir.

Kafkasya tarihinde iki sahife işgal edebilecektir. Fazilet ve kahramanlık sahifeleri!

Bu eseri okuyanlardan biraz dikkat sarfeden ve vicdanî bir ölçü kullananlar, Kafkasyalı'nın, tarihin binlerce senelik fırtınalarına rağmen varlığını muhafaza etmesini ve en son olarak zamanın en azametli devleti karşısında üç asır mukavemet gösterebilmesini, bu ırkın bir harikası ve tarihin bir mucizesi olarak telâkki edecekler ve bu harikanın, fazilet ve kahramanlığın bir neticesi olduğu hükmüne varacaklardır. İşte o zaman belki fazilet ve kahramanlığa ve onu sonuna kadar taşımış ve daha da taşımakta olan Kafkash'lara bir makamı takdir ve tevkif tahsis edeceklerdir. Milletlerin beşeriyete hizmetleri muhtelif tarzlarda olur. Kafkash'lar bu hizmeti, fazilet ve kahramanlığın kıymet ve kuvvetini göstermekle ifa etmiş oluyorlar. Acaba bu hizmet herhangi bir takdirle karşılanacak mı? Heyhat!

Fakat sen, ey mukaddes Kafkasın bugünkü sernigün evlâdı, sen insanlığın bu nankörlüğünü görüp de imanını sarsma, ezeli ve millî şiarın olan kahramanlığı ve faziletkârlığı göstermekte ve yaşatmakta devam et! Çünkü şimdiye kadar gösterdiğin varlık için nasıl bu iki meziyete medyun isen, yarın da, bugün sarsılmış görülen varlığın yine o kıymetli meziyetlerle, basübadelmevt'e kadar sürecek ve yükselecektir.

Kafkasya'da içtimaiyat:

Bir milletin gerek içtimaiyat (sosyoloji) ve gerekse idare ve siyaset sahasındaki fizyonomisi, üzerinde kurulduğu cemiyetin tipik hususiyetlerine göre teşekkül ve teressüm eder.

Bir çok cemiyet tipleri vardır. Fakat dış görünüş ve gösterişlerden tecrit ve asıla irca edilecek olurlarsa iki cemiyet tipi vücut bulur:

- 1 — Endividüel (infiradi) cemiyetler,
- 2 — Kollektif cemiyetler.

Bunlardan birinci tipteki cemiyetlerde esas olan fertlerin irade, istek ve ihtiyaçları, yani fertlerin ferdin varlık ve şahsiyet sahibi olmalarıdır. Endividüel cemiyetlerin bünyeleri işte bu gayeye göre taazzuv etmiştir. Bu cemiyetin devlet mekanizması da bu gayeyi tahakkuk ettirecek bir tarzda işlemektedir. Bu cemiyette devlet cemiyetin bir idare elemanıdır. Yoksa cemiyet devletin malı değildir. Binaenaleyh devletin işleme ve işletme faaliyeti yukarıdan aşağıya ge-

len tazyik değil, fakat aşağıdan yukarıya intikal eden milletin irade kuvvetine dayanır.

Endividüel cemiyetlerde fertler şahsiyet sahibi olduklarına göre, bu gibi fertlerden tereküp eden cemiyetin de kuvvetli olması lâzımdır. Fakat fertlerin bu vaziyetlerine - yani şahsiyetlerini muhafaza ettiklerine - göre bu gibi cemiyetlerde kâfi derecede resanet bulunamayacağına ve bu vaziyetin de bir zaaf kaynağı teşkil edeceğine hüküm olunabilir. Filhakika endividüel cemiyetler külgeleşmiş bir kül değil, bir camia vaziyetindedir ve bu mahiyetteki bir cemiyetin idaresi ve harekete getirilmesi de güçtür.

Bu hükümler, üzerinde işlenmemiş, binaenaleyh olgunlaşmamış olan cemiyetler için zaaf kaynakları olabilirler. Buna mukabil üzerinde çalışılmış ve işlenmiş, zaaf kaynağı olması muhtemel halleri giderilmiş olan endividüel cemiyetlerde ise, her biri şuur ve gururla beslenmiş, cesaret ve metanetle kuvvetlenmiş ve mütesanit fertlerden mürekkep bir topluluk mahiyetini alır. Böyle bir topluluk ise eğilmez ve yıkılmaz bir cemiyet teşkil eder.

Endividüel cemiyet tipinin hayat ve hakikat sahnesindeki misalleri olarak İngiliz ve Kafkas cemiyetlerini gösterebiliriz.

İngiliz'ler endividüalizmin muhteşem bir âbidesi ve mütekâmil bir nümunesi olarak yaşamaktadır. Kafkas cemiyeti ise bu tipin tabii ve mütevazi bir misali olabilir.

İngiliz'ler, endividüalizm tipi üzerinde ciddî bir surette çalışmışlar ve işlemişlerdir. Bu suretle bir taraftan bu tipin zaaf kaynağı olması muhtemel cihetlerini gidermeğe, diğer taraftan onun kuvvet ve kıymet teşkil eden mümtaziyetinden tamamen istifade etmeğe muvaffak olmuşlardır. İşte bu vaziyetin neticesidir ki İngiltere'nin en yüksek siyaset ve idare teşkilâtından, fertlerin düşünüş ve yaşayış şartlarına kadar endividüalizmin tesirlerini ve hususiyetlerini görmemek mümkün değildir. Dahilî idarededeki «self-government» ile dominyon ve müstemleke sistemleri bu hususiyetleri tebarüz ettiren bir levhadır.

İngiliz'lerin hayat sahnesindeki kuvvetli mevcudiyetlerini ve bu mevcudiyetleri mütemadiyen takviye ve tetvic eden muvaffakiyetlerini, cemiyet tipinden doğan yüksek kabiliyetlerde aramak lâzımdır.

Bu neticeyi İngiliz'ler aile kadrosunu daraltmak, buna mukabil millî bir aile mahiyeti kazandırılmış olan bir mektep muhiti vücade

getirmek suretiyle elde etmişlerdir. Bunun neticesi olarak İngiliz çocukları ferdî aile muhitinin tesirinden ziyade millî aile muhitinin tesiri altında yaşamak mecburiyetinde kalmaktadırlar. Bu muhitte çocuklar mazi ve an'ane üzerinde yükselen köklü ve sağlam bir kültür ile yetiştirilir. Bu kültür ile çocuklar, aynı tarzda düşünen, aynı gayeye müteveccih, aynı vasıfları haiz, birbirine bağlı ve hürmetkâr, şuur, gurur ve cesaretle mücehhez birer İngiliz olarak teşekkül ve tekemmül ederler.

Bu tarzda yetiştirilmiş olan İngiliz'lerin bazı hususiyetlerini kısaca ifade etmek istiyorum. Bu suretle İngiliz'lerin Kafkaslı'larla mukayesesi de kolay olacaktır.

İngiltere'de müsavat yoktur, fakat hürriyet vardır. Hakikatta realite olan da bu vaziyettir. Çünkü müsavat daima nazariyatta kalmaya mahkûm bir idealdir. İnsanlar müsavi olarak yaratılmadığına göre müsavatın tatbikine kalkışılması tabii bir hareket tarzı değildir ve bu hareketle tekâmül imkânları frenlenmiş olur. Binaenaleyh müsavatı kabul etmemek demek insanların daima yükselmeye ve tekâmüle müstait bulunduklarına inanmak demektir.

Her İngiliz, her yerde, âdeta İngiltere'yi temsil eden bir varlık vaziyetinde bulunur ve kendisinin İngiltere İmparatorluğunun mukadderatı ile alâkadar olduğunu bilir. Bu alâkasını aslâ bırakmaz, çünkü kendi şahsiyet, emniyet, hayat ve refahının bu mukadderata bağlı bulunduğuna inanır. İngiliz şehirler yapar, fakat bu şehirleri yaşama yeri değil, çalışma muhiti telâkki eder ve şehir dışında, şahsiyetinin ve istiklâliyetinin sembolü olan müstakil evlerde yaşamayı tercih eder.

Kafkaslı'ya gelince:

Kafkasya'da asrî mânâda bir devlet teşkilâtı vücut bulmamış olmasına rağmen, bu memleketin asırlar boyunca karşılaştığı istilâ dalgalarının mütevali sademelerine mukavemet gösterebilmiş olmasının sebeplerini Kafkas cemiyetinin kuvvetli olmasında aramak lâzımdır. Malûm olduğu üzere devlet kuvveti ile cemiyet kuvveti arasında makûs bir nisbet vardır. Yani cemiyet kuvvetli olduğu nisbette onun devleti zayıf vaziyette kalır. Kafkasya'da ise cemiyetin, asrî mânâda devlet teşkiline lüzum göstermiyecek kadar kuvvetli, aynı zamanda devlet takyidatına tahammül edemiyecek kadar ferdiyetçi olduğu anlaşılmaktadır.

Filhakika Kafkasya da ferdi hâkimiyeti zayıflatacak ve fertleri bir çok kayıt ve mükellefiyetler altına sokacak cemiyet tipi ve hayat standartlarından, dolayısıyla sıkı bir cemiyet çerçevesi içersine girmekten kaçmıştır. Bunun neticesi olarak halk, kabile hayatını muhafaza etmiş, büyük şehirler, ticaret ve sanayi şebekeleri kurmamış ve daima köylü olarak kalmıştır.

Çünkü şehirlerde ihtiras ve şahsî menfaat hâkimdir. İhtiras ise faziletin, huzur ve rahatın düşmanıdır. İhtirasın hâkim olduğu yerde fazilet, huzur ve rahat hüküm süremez! İhtirasın hâkim olduğu bir muhitte hakikî hürriyet de yaşayamaz. Bundan başka, şehirlerin beynelmilel bir manzarası ve şaibesi vardır. Buna mukabil köyler, milliyetin ve vatanın bütün hususiyetlerini taşır. Çünkü köyler tabiidir. Köy hayatı sadedir. Köylerde fikir ve vicdanı karıştıracak tesir ve cereyanlar yoktur. Binaenaleyh köylü şehirliden daha vatanperverdir. Gerçi şehirlerde kültür ve telkinlerden doğma bir vatanperverlik görülür. Fakat bu tamamen sun'îdir. Sekenesi mânen ve maddeten mütereddidir. Şehirlinin düşünce ve tahassüsleri âfakidir. Ufak bir tesir ondaki vatanperverlik hissini sarsabilir. Binaenaleyh daima köylü olarak yaşamış olan Kafkaslı, daima vatanperver olarak kalmıştır.

Buna mukabil Kafkaslı'da dimağdan ziyade kalp ve vicdan çalışmıştır. Binaenaleyh Kafkas cemiyetinin hayat standardında bu çalışmanın tesirleri ve eserleri hâkim ve nâzım olmuştur. Netice olarak Kafkasya'da maddî olmaktan ziyade manevî bir şahsiyet ve cemiyet teşekkül etmiştir. Böyle bir cemiyette ise mal-mülk gibi maddî varlıklara kıymet ve ehemmiyet verilmeyeceği tabiidir. İşte bu sebeptendir ki memleket maddî cihetlerden geri ve zayıf kalmış, millet mücadele ve müdafaa vazifelerini yalnız canı ve kanı ile yapmıştır.

Endividüalist bir cemiyette her ferdin bir varlık ve şahsiyet sahibi olduğundan bahsetmiş idik. Böyle bir vaziyet, ancak cemiyet ve memleket içerisinde her ferdin aynı hak ile merzuk ve aynı vazife ile mükellef olması şeklinde tecelli ve teessüs eder. Bünyesi bu mahiyette olan bir cemiyetin ifadesi için bugün kullanılan ad **Demokrasi** (Halk hâkimiyeti) tir. Şu halde endividüalist cemiyetin esas vasfının Demokrasi olması icap eder.

Halbuki endividüalist cemiyet nümunesi olarak gösterdiğimiz İngiliz ve Kafkas cemiyetlerinde içtimai tabakalarda hiyerarşi görülmektedir. Bu vaziyet ise aristokratik bir vasıftır.

Gerek bu vasıf ve gerekse cemiyetin bir camia halinde bulunmasından doğan zafların İngiltere'de kuvvetli bir kültür ile giderildiğine yukarıda temas edilmişti. Kafkasya'da ise bu zaaf ve mahzurun kuvvetli bir örf ve âdetle giderilmesine çalışılır.

Kafkasya'da herkesin tatbik ve intibak etmeğe mecbur olduğu bu örf ve âdetlere göre muhtelif içtimai tabakalara mensup olan fertlerin vazifeleri, nüfuzları ve selâhiyetleri tamamen tahdit edilmiştir. Yücek tabakaya mensup olan fertler sade yaşamak, cemiyetin hayat şartlarına intibak etmek ve kendi işlerini kendileri görmek mecburiyetindedirler. Kafkasya'nın bu içtimai vasfını Rus şairi Puşkin «*Çerkesler tauran demokrat, kalben ise aristokratlardır*» vecizesi ile ifade etmiştir. Mr. Longors da «*Çerkes reisleri, yaşadıkları müddetçe, senenin birkaç ayını, maiyetlerindeki halk ile beraber, müsavi şartlar içerisinde, muharebe meydanlarında ve dağlarda geçirirler*» demektedir.

Bu iki ifade yekdiğerini teyit etmektedir. Her iki görüş ve ifade doğrudur.

Kafkas cemiyetinin işte bu suretle ifade edilmiş olan mahiyetinin neticesidir ki, Çerkes reisleri hiç bir vakit halkın haset ve ihtirasını tahrik edecek tavır ve hareketlere kapılmamışlardır. Reisler bu hareket tarzlarında bu esaslara bağlı kaldıkları müddetçe de Kafkasya'da aristokratik bir rejimin tagallüp ve tahakkümünden mütevellit aksülameller vuku bulmamıştır.

Kollektif cemiyete gelince:

Bu tipteki cemiyette ferdi şahsiyetler değil, cemiyetin manevî şahsiyeti bahis mevzuudur. Fertler ancak kül içerisinde bir kıymet kazanırlar. Böyle bir cemiyette, cemiyet devletin malıdır ve yukarıdan aşağıya gelen tesir ve tazyik ile idare edilir. Binaenaleyh kuvvet devlette değil, cemiyettedir ve bundan **Devletçilik (Etatizm)** denilen asrî bir rejim doğmuştur. Poligarsik bir mahiyet taşıyan bu rejim hakikat ve netice itibarıyla monarsik rejimin aymıdır, hattâ bu rejimin dñnundadır. Çünkü monarsik rejimde cemiyete bir fert hâkim ise poligarsik rejimde bu hâkimiyet müteaddit fertlerin elindedir. Bu bakımdan devletçilik rejimi, başka bir nam ve kisveye bürünmüş olan irticadan başka bir şey değildir.

Yalnız şunu da itiraf etmek lâzımdır ki, teknik, devletlerin nüfuz ve kuvvetlerini arttırmakta, cemiyetleri de kollektif bir tipe yaklaştırmaktadır.

O halde yarının cemiyet tipi ne olacaktır?

Bunu tayin edecek olan tekniktir. Eğer istihsalı, nakli ve isali ucuz ve kolay bir enerji bulunur, keza imal ve istimalı kolay ve ucuz makineler yapılır ve bu makineler o enerji ise işletilir ise cemiyetin bünyesi değişecek ve bu bünye otarsık bir mahiyet alacaktır. Bu mahiyetteki cemiyette ise idare ademi merkeziyete müstenit olacak ve iktisadî muhtariyeti haiz mahallî insan grubları teşekkül edecektir.

Binaenaleyh mülkiyet ve hürriyete sahip, fakat teknik vasıtalardan istifade için mesaide iştirak zarureti ile mukayyet bir cemiyet tipi vücut bulacaktır. Hem kolektivizm hem de endividüalizmin vasıflarını taşıyacak olan böyle bir cemiyeti **Mutedil Sosyalizm (Sosyalizm Modere)** ismi ile yadedebiliriz. İnsanlığı mesut edecek olan cemiyet tipi de ancak bu vasıftaki bir tiptir. Küçük sanatları himaye etmek ve genişletmek yolunu tutmuş olan devletler bu cemiyet tipinin temelini atmışlar demektir.

İşte bu tip Kafkasya'da öteden beri yaşayan orijinal bir cemiyet tipidir.

II — İÇTİMAÎ KANUNLAR (ŞHABZE'LER) VE BUNDAN MÜTEVELLİT FERDÎ VE MİLLÎ VASIFLAR

Buraya kadar Kafkas cemiyetinin tipik vasıflarından ve bu vasıfların cemiyette zaafı mucip olan cihetlerinden bahsetmiştik. Ayrıca bu mahzurun örf ve âdetlerle karşılandığına temas edilmmişti. Şimdi bu örf ve âdetlerin esasları hakkında bazı malûmat vermek istiyoruz.

Kafkas âdetleri: -

Kafkas âdetleri, öteden beri bilinen âdetler şeklinde telâkki edilmemelidir. Bu âdetler, idarî, siyasî, içtimai ve ahlâkî bütün vecibeleri ve esasları şumûlû içersine alan gayrı mektup bir kanun olarak müतालâa edilmelidir. Bunun içindir ki başlıkta «İçtimai Kanunlar» tâbiri kullanılmıştır.

Malûmdur ki, kanunun ideal mahiyeti, millî iradenin bir ifadesi olmasıdır. Millî karakteri temsil, millî iradeyi ve vicdanı tatmin ve ifade edecek olan yegâne müessesese ise âdetlerdir. Çünkü âdetler millî benlik ve millî varlıktan doğmaktadırlar. Bu itibarla âdetleri, fert ve cemiyetlerin insiyakı olarak yapmaya ve tatbik etmeye mecbur oldukları en tabîî kanun hükümleri olarak kabul etmek lâzımdır.

Şu halde âdetler tatbik ve tahakkuk sahasına intikal etmiş olan millî karakter ve vasıflar demektir. Binaenaleyh Kafkas âdetlerinden bahsetmekle Kafkash'ların vasıf ve karakterlerini izah etmiş oluruz.

Kafkas içtimai kanunları hiç bir vakit sert (rigide) bir muhafazakârlık hüviyet ve mahiyetinde ısrar etmemiştir. Asıl ve bünyesini değiştirmemek ve kaybetmemek şartıyla daima elâstikî hükümleri kabul ve tatbik etmiştir. Bu sebeptendir ki Kafkas âdetleri vakit vakit tâdil, tevsî ve takviye edilmek suretiyle zamanın değişen icaplarına uydurulmuş ve yaşatılmıştır.

Meselâ, Garbî Kafkasya'da yetişmiş olan **Jebağı** namındaki dahî bir müteşerri ve içtimaiyatçı bazı millî kanunlar ve âdetler koymuştur. Jebağı'nın, bu hususlarda Yunan müteşerri **Solon** ve İsparta hükümdarı **Likürg**'den daha fazla ve feyizli roller oynadığı söylenebilir. Bu sebeptendir ki Jebağı'nın hayatını tetkik etmiş olan bazı yabancı âlimler onu **Kafkasya'nın Solon'u** olarak kıymetlendirmek istemişlerdir.

Jebağı'nın koyduğu içtimai ve ahlâkî prensiplerden bazıları aşağıda yazılmıştır:

- 1) Cemiyette âsil bir unsur vardır ve olmalıdır.
- 2) Mert olan her fert âsildir.
- 3) Âsil olan için servet ve ziynet ayıptır.
- 4) Gurur ve azamet asalet alâmeti olamaz.
- 5) Asalet fazilet demektir. Kaynakları ise saha, haya, istiğna ve tevazudur.
- 6) Harbte kılıcı, kürsüde dili ile önde bulunan başımızdır.
- 7) Asalet mutlak irsî değildir. Hizmet ve fazilet, zekâ ve dirayet bir şahsı veya bir aileyi âsil mertebesine yükseltebilir.
- 8) Âdet uygun olandır.

Jebağı ölürken son olarak şunları söylemiştir: «*Aharın şeref ve namusuna karşı hürmetkâr olunuz, iki yüzlü ve iki kararlı olmaktan içtinap ediniz.*»

Bunları cemiyette ahlâk ve faziletin tekâmül ve masuniyetini temin edecek en kuvvetli âmiller olarak kabul etmek mümkün, hattâ lâzımdır.

Kafkas âdetleri tetkik edilirse, bu âdetlerle hayatta kuvvetli ahlâk prensiplerinin hâkim kılınmak istendiği ve bu prensiplerin her

türlü sarsıntılardan korunması için büyük fedakârlıklar ihtiyar edildiği görülür.

Sevgi, âlicenaplık, mertlik, iyiliklerle mukabele hususunda hassas ve cömert davranmak, taavün ve tenasur, vatanperverlik, dünyaya mal ve servetine karşı istiğna ve feragat, hayatta şeref ve namusu esas tutmak, hürriyet ve inzibat, kibarlık ve temizlik gibi vasıfları taşımak ve yaşatmak her Kafkaslı için bir gayedir. Fakat bu vasıfların bir tasavvur ve tefahür eseri olduğu zannedilmesin. Bunlar hayat ve faaliyet sahasında yaşanılmış ve tatbik edilmiş vasıflardır. Bugün dahi ana vatanından, muhit ve ananesinden ayrılmış, hattâ başka unsurlara karışarak dilini ve milliyetini unutmış olan Kafkaslıların da insiyakî ve gayri şuûrî olarak bu vasıfların bir çoğunu taşıyıp lüzumunda gösterdikleri her yerde göze çarpar.

Ahlâk, haddi zatında mücerret bir mefhumdur. Ancak fert ve cemiyetlerde vasıf ve karakter mahiyetini almak suretiyle hayat ve tatbikat sahasına intikal etmiş olur.

Aşağıdaki ifade ve hâdiseler Kafkaslıların ahlâk ve karakterlerini çok canlı bir surette tebarüz ettirirler.

Yabancı bir müşahit Kafkaslıların dostluğa verdikleri kıymet ve ehemmiyeti şöyle ifade ediyor:

«Burada (yani Kafkasya'da) dostluktan başka hiç bir şeye ehemmiyet verilmez. Bir dairenin başlangıcı gibi telâkki edeceğimiz bu dostluk yolunda her şey feda feda olunur.»

«Bu dostluğun mühim semerelerinden birisi de bizde (Avrupa'da) olduğu gibi talihsizlik veyahut ihtiyatsızlık yüzünden servetini kaybeden bir adamın ilelebet mevkii ve şerefini de kaybetmesine zelil ve sefil düşmesine mâni olmasındır. İnsanların ihtiyaç karşısında mahvolmalarının medenî memleketlerin her tarafında görülmesi bir lekedir. Burada (Kafkasya'da) harb dolayısıyla bütün mülklerini kaybetmiş bir çok adamlara, bilhassa Anapalı'lara rastladım. Hallerinde fakrî zaruret âlâmeti görmedim. Kendilerine karşı gösterilen hüsnü kabul ve muamelede bir noksan olduğunu hissetmedim. İşte size Çerkeslerin âlicenaplığına dair güzel bir misal!»

Aynı yabancı eserin diğer bir yerinde şunlar yazılıdır:

«Eminim ki, bu memlekette seyahat edecek bitaraf ve munşif herkes görecektir ve itiraf edecektir ki, Çerkezistan'ın orman ve vâdilerinde yaşayan Çerkesler arasındaki müşterek hayat, medenî cemiyet ve şehirleri birbirine bağlayan hayattan çok daha samımı, umumî ve âlicenabânedir. Bu memlekette cârî olan hayat

sadelîği içinde gördüğümüz kardeşlik hislerinin nihayeti yoktur. Bir düğün, bir cenâze olmaz ki bütün memleket ona iştirak etmesin.»

«Âlicenaplık yalnız kendi aralarında değil, dost, düşman bütün diğer insanlar için tatbik edilir. Çerkeslerin misafir ve mülteteciye muhafaza etmek âdetleri herkesin kalbinde o kadar kuvvetle yer etmiştir ki, bu husus, her mülâhazanın, hattâ vatanperverliğin üstündedir. Kafkaslı bu uğurda hayatını ve vatanının menfaatlerini feda edecek kadar ileri gider.»

1918'de Kuban mintakasında bu yabancıların hükmünü ve kanaatini teyid eden bir vak'a olmuştur.

Bolşeviklik ihtilâli sırasında bir Grandük (Çar hanedanına mensup bir şahıs) Kuban'da bir Adige köyüne iltica etmişti. Onu takip eden ve kuvvetli silâhlarla mücehhez olan bir bolşevik kıtası köyü muhasara etti ve Bolşevik kumandanı Grandük teslim edilmediği takdirde köyü tahrip ve sekenesinin imha olunacağı hakkında köye ultimatom verdi. Fakat köy, Grandükü teslim etmemeye ve bolşeviklerin vâki olacak taarruzlarına mukavemete karar verdi. Bunu haber alan Grandük kendi yüzünden köyün bir felâkete uğramaması için kendisinin bolşeviklere teslim edilmesini rica etti. Köyden şu cevabı aldı:

«Eğer sizi bolşeviklere teslim ve ondan sonra yaşamaya devam edersek ahfadımıza temizlenemeyecek bir leke bırakmış oluruz. Bütün Kafkaslı'larda bize lânet etmek ve yüzümüze tükürmek hakkını kazanmış olurlar. Binaenaleyh sizi teslim etmeye imkân yoktur ve bu uğurda her türlü fedakârlığı ihtiyar etmeğe mecburuz.»

Filhakika köy bolşeviklerin ultimatomunu reddetti ve mukavemete hazırlandı. Bolşevikler bu vaziyet karşısında «bir Adige'nin on Rus'a bedel» olduğunu söyleyerek ve köye taarruza cesaret edemiyerek çekilip, gittiler.

Kafkasya'nın diğer mintakalarında da buna mümasil hâdiseler olmuştur.

Aşağıdaki hâdiseler de Kafkas mertliğinin derecesini ve iyiliğe karşı hassasiyetini ve âlâka verdikleri değeri gösterir:

Terek mintakasında cereyan etmiş olan bir muharebede Koşrokuva Martin isminde birisi yaralanmış ve yaralı olarak günlerce bir ağaç dibinde kalmıştı. Nihayet bir Kazak bu yaralıyı bularak evine götürüyor ve onu tedavi ederek memleketine iade ediyor. Kazak'ın bu âlicenabâne hareketine karşı memlekette o kadar bü-

yük bir minnettarlık hissi ve heyecan hâsıl oluyor ki bu minnettarlığı göstermek üzere Kazağ'a sürülerle hayvan ve arabalar dolusu eşya hediye veriliyor. Bu azametli hediyenin hikâyesi Rusya'da yayılıyor ve İmparatora kadar intikal ediyor. Çar bu hediyeleri görmek istiyor; Çar'a götürülüp gösteriliyor. Bu vaziyet karşısında hayran kalan Çar, hayranlığın müeyyidesi olarak Kafkas millî kıyafetine girmiş bir maiyet kıtası teşkil ediyor.

Kafkaslı'lar ile Rus'lar arasında vukubulan muharebe esnasında iki taraf da esirler veriyor, Ruslar nezdindeki Çeçen esirlerinden birisi kendisine üç gün müsaade verilmesini istiyor ve müsaade ediliyor.

Üç gün sonra Ruslar, bir çok atlıların geldiğini görüyor ve Çeçen'e verilen üç gün izin mukabili serbest bırakılan Rus esirleri olduğunu anlıyorlar. Rus'lar da buna karşılık müsaade almış olan Çeçen'i serbest bırakıyorlar.

Çeçen'ler bir Rus kalesini muhasara etmişlerdi. Muhasara altında bulunan Rus'lar, bir müddet sonra aç kaldıklarını ve kadınlaşmış olduklarını Çeçen'lere bildiriyorlar. Çeçen'ler aç kalmış insanlarla muharebe edilmesini mertliğe uygun bulmayarak Rus kalesine lüzumu kadar erzak ve sürüler gönderiyorlar. Düşmanın açlığı giderildikten sonra muharebeye devam ediyorlar.

Bir vakitler Kuban mıntakasını idare etmekte olan büyük Kazbek'in, dolayısıyla Kafkaslı'ların insanlık ve mertlik hususunda ki yüksekliklerini gösteren şu vak'alar dikkate şayandır:

Kafkas keşif kıt'aları iki Rus müfrezesi ile çarpışıyorlar. Bunlardan bir Rus müfrezesi teslim oluyor, diğer müfreze ise sonuna kadar mukavemet ettikten sonra esir düşüyor. Bunları Kazbek'in huzuruna getiriyorlar, kazbek mukavemet neticesinde esir düşen müfrezeye şunları söylüyor:

«Siz vazifenizi ve namus borcunuzu yaptınız; takdire lâyık ve serbestsiniz!»

Büyük Kazbek bunların her birine birer at verip Rus'lara iade ediyor; teslim olanları ise, vazifelerini yapamadıklarından dolayı esir olarak alıkoyuyor.

Diğer bir defa da, yirmibeş Kafkas atlısı yedi kişilik bir Rus keşif kolunu esir ediyorlar. Kafkas atlıları bu muvaffakiyetlerinden gurur ve iftiharla bahsediyorlar. Kazbek bunu işitiyor ve şunları söylüyor:

«Yirmibeş atlının yedi atlıyı mağlûp ve esir etmesi biz Adige'ler için iftihara değer bir iş değil, hattâ bunu bir muvaffakiyet

eseri addedip tefahür göstermek belki de ayıptır! Biz ancak adeden üstün ve toprakla mücehhez kuvvetleri mağlûp ettiğimiz ve hezimete uğrattığımız zamandır ki muvaffakiyet kazandığımıza kanaat getiririz! Daha doğrusu bizim için hakikî zafer, namus ve hürriyetimizi müdafaa için düşman üzerine saldırmak ve elimizde silâhımızla muharebe meydanında şehit düşmektir!»

Taymi Bipolat, Çeçen (Nohci) kahramanlarından. Bipolat'ın kahramanca icraatı ve harekâtı karşısında ylgın bir vaziyete düşmüş olan Rus'lar Bipolat'ın başını getirene büyük bir meblâğ vadediyorlar.

Bir gün Rus karargâhına bir Kafkaslı geliyor ve mühim bir haber getirdiğini, kumandanı görmek istediğini söylüyor. Müsaade verilerek kumandanın yanına çıkarılıyor. Kumandan ne istediğini sorduğunda Kafkaslı şu cevabı veriyor:

«Taymi Bipolat'ın kafasını getirdim.»

Rus kumandanının «nerede?» sualine karşı ise Kafkaslı, kendi kafasını gösteriyor ve kendisinin Bipolat olduğunu söylüyor. Bu vaziyet karşısında mütehayyır kalan Rus kumandanı, ne için böyle hareket ettiğini Bipolat'tan soruyor. Bipolat şu cevabı veriyor:

«Siz benim başım için büyük bir para vadettiniz. Milletimiz arasında bu paraya tama edecek karakterde bir adamın zuhur etmesi ihtimalini düşündüm. Milletimizde böyle bir karaktersizliği gösterecek herhangi bir hâdisenin vukuuna meydan vermemek için bizzat kendim geldim! Çünkü ahlâksızlık bir defa başlarsa bunun taaküp ve tevessü etmesini beklemek lâzımdır!»

Saydığım bu hâdiseler Kafkasya'da ahlâkî telâkkilerin ne gibi esaslara dayandığını gösterir ki, bu telâkkiler, Kafkasya'da kuvvetli bir manevî varlığın teessüs etmesine hizmet etmiştir. Bu manevî varlığı biz «mal ve mülke karşı istiğna, buna mukabil şeref ve namusa ifrat derecede bağlılık» şeklinde ifade edebiliriz.

İşte bu vaziyete binaendir ki Kafkasya'da kuvvetli bir yardımlaşma hissi inkişaf etmiş, bu his âdetâ bir mükellefiyet mahiyetini almıştır.

Binaenaleyh, Kafkasya'da ne sıvrılmış bir zengin, ne de düşmüş bir aile görmek, dilencilere tesadüf etmek, mümkün değildir. Herhangi bir sebeple fakir düşmüş bir aile veya fert, cemiyetten yardım ister ve cemiyet de kendisinde bu yardımı yapmak mecburiyetini hisseder. Yardım istemek bir tasadduk telâkki edilmez ve yardım gören herhangi bir minnet altına gireceğini, şerefinden herhangi bir şey kaybedeceğini aslâ düşünmez! Çünkü Kafkasya'da cah ve servet

ile şeref ve izzet arasında aslâ bir alâka yoktur. Bir ferдин en kıymetli mevrusatı mal değil, şereftir. Bu şeref, ailede, ahfada irsen intikal eder ve aile bunu muhafaza ve ilâ ile mükelleftir. Bir yabancı şu hikâyeyi anlatır:

«Ahmet Yikuva Ali namında bir zat muharebe ve millet hizmetlerine iştirak etmek hususunda geişek davranıyor ve Ali'nin bu hali ailesinin şerefini ihlâl eder mahiyette telâkki ediliyordu. Bunu hisseden ailenin on iki yaşındaki çocuğu silâhlanıp ata binmiş ve muhariplere iltihak etmiştir.»

Keza bir Kafkash için en büyük mükâfat da şereftir. Bu keyfiyet Adığaga (Çerkeslik) çağırıldığı zaman kendisini bilâ perva tehlikeye atan kahramanın mükâfatı medih ve şereftir. şiiri ile ifade edilmiştir.

Kafkasya'da seyahat etmiş, Çerkeslerle sıkı temaslarda bulunmuş ve Kafkas hakkında bir kitap yazmış olan Dö Hel bu eserinde Kafkash'ların şeref ve izzet hususundaki hassasiyetlerini şu hikâye ile izah eder:

«Çalışmak üzere Rostof'a gitmiş olan birkaç Çerkes, banyo için suya girmişler ve elbiselerini gümrük binasının civarında bırakmışlardı. Rus gümrük memuru buna kızarak elbiseleri suya atmak istemiş. Bunun üzerine Çerkeslerde müthiş bir galeyân başgöstermiş ve gümrük memuru korkarak galeyanı teskin için Çerkeslere para vermek teklifinde bulunmuştu.»

«Çerkesler bu teklifi şu sözlerle karşıladılar: «Para, para! Bu satılık bir vicdan ve alçak bir ruh taşıyan Ruslar içindir. Kadın ve çocukları hayvan gibi satan sizler içindir. Bizim memleketimizde insanın namusu satılamaz, dokunulamaz mukaddes bir timsaldir. Siz şimdi ayaklarımıza kaparak af talep ediyorsunuz değil mi? Bizim sizden yegâne istediğimiz, işte böyle bir tarzıyedir.»

Yine bu mevzu hakkında Mr. Bel şöyle bir hikâye anlatır:

«Ruslar, Karadeniz'e müntehi olan Desva vadisine bir baskın yapmış ve bu vadi sekenesinden Krumbatiyiko Mirza namındaki zatın yegâne serveti olan dokuz yüz koyunu gasbederek götürmüşlerdi. Daha sonra Rus generali bir anlaşma zemini hazırlamak maksadiyle bu koyunları iade etmek istediğini bildirmişti. Fakat mülk olarak tek bir tavuğu dahi kalmamış olan Krumbatiyiko Rus generaline şu cevabı verdi: «General koyunları hüsnü kabul etmişlerdi. Benim ihtiyacıma kâfi koyunum vardır; kendisinden başka lütuf görmek istemiyorum.»

Bu hikâye ve hâdiseler Kafkash'ların yukarıda saydığımız va-

sıflarını tebarüz ettirmeğe kâfidir. Fakat şair Abdülhak Hâmit Beyin de dediği gibi «Vataniyle ve vatandaşıyla esasen bir şiir» olan Kafkash'ların kendilerini gören insanlarda nasıl bir intiba ve incizap hâsıl ettiklerini anlatmak için birkaç yabancının ifadelerini daha yazacağız. Bu ifadelerle muharripler, Kafkash'ların organik güzelliklerini ifade etmişler, fazilet, kahramanlık ve vatanperverliklerinin yüksekliğini ve inceliklerinin derecesini, izah etmeğe çalışmışlardır. Bu yabancılar, görüşleriyle hakikati ifade etmekten başka bir şey yapmış değillerdir. Çünkü onlar Kafkasya'ya hususî maksatlarla gitmediklerinden başka, muhtemelen Rus'ların makûs telkinleriyle de karşılaşmışlardır.

Mösyö Hel şöyle devam ediyor:

«Çerkesler, evza ve endamlarının mükemmeliyetini, tabiat ve duruşlarının güzelliğini, dağlara has çeviklik ve muhariplik kudretiyle meczetmişlerdir. Çocukluktan beri şiddetli idmanlara tâbi tutulmuş bulunan, dağlarındaki kartallar gibi hür yaşamaya, varlık ve istiklâllerine dokunan her şeyi red ve tahkire almış olan Çerkesler, kurunulâ insanları arasında şaşaa saçan, cengâverlik ve kahramanlık hayatının son iz ve eserlerini taşırlar. Kafkas ırkının güzellikçe başka milletlerden ne kadar üstün olduğunu anlamak için onları temaya şayan kıfayetleri nasiyelerinde ciddiyet ve parlayan olgunlukları ile at üzerinde görmelidir.»

«Çerkeslerin Kafkasya'daki rolleri çok kıymetli ve şanlı olmuştur. Onlar bir milletin tarihinde azamet ve asalet namı ile ne varsa hepsini gözlerimizin önünde tecessüm ettiriyorlar. Bu yüksek tepeleri, o tepelerin bulutlar içersinde kaybolan zirvelerini ve cesim ormanlarla örtülü olan bu dağları gördükçe, o dağların her noktasını hürriyet ve vatanperverliklerine siper ittihaz etmiş olan Çerkeslere karşı kalplerimiz sevgi ve hayranlıkla doluyordu.»

«Çerkesleri bu noktai nazarla gördükçe onları, hatıramıza temas etmeyen bir şekavetle değil, fakat vatanını yabancı ayaklar altında kirlettirmekten ise ölmeye razı ve hazır şecaat ve hamaset şehitleri olarak tazim etmek lâzımdır.»

Madam ve Mösyö Dö Hel'in kitabı bu yolda bir çok hisleri, Kafkasya hakkında tertip ettikleri heyecanlı bir şiirin birkaç mısraı da şu ifadeleri ihtiva etmektedir:

«Rus ordusu, vatanın sinisini süsleyen ormanları yakar, çetin ve şiirin boğazlarını zorlarken, Kafkash ne düşünüyor ve ne istiyordu bilir misin Fransız?»

«Tamamen senin düşündüğün, senin istediğin şeyi: Hürriyet ve istiklâl! Fakat heyhat, Fransa uzakta idi.»

Alman şairi Her Müller de bir şiirinde «Çerkes, gerek yaya, gerekse atlı olsun, daima yenilmez ve eğilmez bir varlık sahibidir» diyor.

Kafkas milletine bu büyük vasıfları kazandıran şeyler şüphesiz mümtaz bir ırka mensubiyetleri ve mazinin çok derinliklerinden akıp gelen güzel an'aneleridir. Bununla beraber bunda vatanın tabii güzelliğinin de müessir olduğunu kabul etmek lâzımdır.

Muhakkaktır ki, fertlerin vatanlarına bağlılık dereceleri vatanın kıymet ve vasıfları ile mütenasiptir. Kafkasya'da vatan ile vatandaş arasında tam bir imtiyaz ve intibak teessüs etmiştir. Bunun neticesinde Kafkasyalı'larda, bir taraftan kuvvetli bir vatanseverlik hissi doğmuş, diğer taraftan incelik ve organik güzellik hâsıl olmuştur.

Mr. Longors şöyle yazar:

«... Kafkaslı'ların bütün dünyada nev'i beşerin en güzel bir ırkı olmasını intaç ettiği gibi bu ırka en güzel vasıflar ve imtiyazlar da kazandırmıştır.»

Mr. Spenser de Karadeniz'de bir liman olan Psat'da gördüğü Psikan adındaki bir Çerkes ve kıyafeti hakkında şunları söyler:

«O, lâyemut Fidyas için güzel bir örnek olurdu...»

«Çerkes kıyafetini gördükten sonra bizim Avrupa kıyafetinden soğudum.»

Mr. Bel şöyle yazar:

«Bütün gördüklerimin bana verdiği kanaat şudur: heyeti umumiyesi ile Çerkes milleti, şimdiye kadar tanıdığım, işittiğim ve okuduğum milletlerin hepsinden daha kibar ve naziktir.»

Kont Marinyi, Çerkesler hakkındaki takdirini şu mealde ifade etmektedir:

«Çerkeslerdeki misafirperverlik ve faziletin inceliğini anlatmak güçtür. Yalnız şunu söyleyeyim ki, eğer aile kaydı ile bağlı bulunmamış olsa idim, Çerkesler arasında ikametini ihtiyar ederdim.»

Hollanda'nın Odesa Konsolosu olan Kont'un bu sözleri, Kafkasya'daki cazibenin mahiyet ve kuvvetini tebarüz ettirmesi itibariyle ehemmiyetlidir.

Vatanseverlik hissine gelince:

Vatan sevgisi Kafkasya'da âdeta dinî bir akide şeklinde bütün fertlerin kalplerinde yerleşmiştir. Bu akide Kafkasya'da «Mabudum hürriyet, mabedim vatan» şeklinde ifade edilmiştir.

Vatanseverlik hissinin bundan daha kuvvetli bir şekilde ifadesi mümkün değildir. İşte Kafkas cemiyeti böyle bir akide etrafında toplanmış ve birleşmiştir. Bu birleşme neticesinde tam bir his, tarih, mukadderat, örfü âdet ve kıyafet birliği hâsıl olmuştur.

Hürriyet ve inzibat (disiplin):

Birbirine zıt olan bu iki mefhumun telifi güçtür. Hürriyeti Kafkaslı'lar bir mabut mertebesine çıkarmışlardır. Mr. Longors der ki:

«Başka memleketlerde meskeni muhafaza kaygısı hürriyetin feda edilmesini intaç eyler; Kafkasya'da ise meskene değil, şahsî hürriyete ehemmiyet verilir.»

Bugünkü telâkkiye göre, böyle bir vaziyet, ancak anarşi ve göçebelik ile izah edilebilir. Halbuki Kafkasya'da iş başkadır. Burada kuvvetli bir inzibat ruhu ile bu vaziyetin suiistimal edilmesi ihtimali önlenmiştir.

Örf ve âdetler hürriyet ve inzibatı o kadar ahenkli ve o kadar muvazeneli bir surette tanzim etmiş, cemiyetin benliğine ve fertlerin ruhuna o kadar nufuz etmiştir ki, Kafkasyalı'lı bu âdetlerin icaplarını tatbik ederken kendisinin bir şeyle mukayyet olduğunu, yani hürriyetinden bir şey kaybettiğini, aslâ farketmez; hürriyet denilen şeyin ancak örf ve âdetin şartları ve çerçevesi içerisindeki usul, kanun ve hareketlerden ibaret olduğuna, başka türlü hürriyetin mümkün ve meşru olamayacağına kani olur. Kafkasyalı'lı âdetler çerçevesi dışına çıktığında muvazenesini kaybedip kendisini bedbaht addeder. O hürriyet ve saadetini ancak âdetlerin vecibelerini yapmakta ve onların tatbik edildiği muhiti içerisinde yaşamakta bulur.

Kafkasyalı'lı bu kuvvetli ferdî vasıflar ve içtimai şartlar sayesinde ki her türlü sademelere karşı koymak imkânını bulmuştur.

Bir garpli profesör bu hususta şöyle yazar:

«Kafkaslı'lar bütün tarih boyunca uğradıkları bütün istilâ ve inkilâp dalgalarına karşı koymuş ve varlıklarını muhafazaya şimdiye kadar muvaffak olmuşlardır. Bugün ise komünizm inkilâbının tesirleri ve darbeleri karşısındadırlar, acaba bunu da atlatabilecekler mi?»

III — KAFKAS DEVLETLERİ

Bu başlık altında yeni şeyler yazacak değiliz. Şimdiye kadar bu mevzu hakkında eserin muhtelif yerlerinde verilmiş olan malûmat bir araya toplanarak hülâsa edilecektir.

Bu malûmata göre Kafkasya'da teşekkül etmiş ve hüküm sürmüş olan devletlerin başlıcaları şunlardır:

1 — Bir Kafkas Devleti olarak tarihe geçen ilk siyasi teşekkül Gimri İmparatorluğudur. Varlığının siklet merkezi Kafkasya ve Kırım'da bulunan, diğer tâbirle varlığının kaynağı bu memleketler olan, Gimri Devleti, bugünkü Cenubî Rusya'yı da ihtiva eden geniş bir ülkede hükümran idi. Bilindiği gibi Gimri İmparatorluğu **Kavimler Federasyonu** halinde bulunuyordu.

2 — Bu imparatorluk Milâttan 1500 sene evvel İskit'lerini darbeleriyle inkiraza uğradı. Bu inkiraz neticesinde Kafkasya'nın etnik vaziyetinde bazı inkılâplar ve etnik bünyesinde bazı inhilâller vukua geldiği muhakkaktır.

Nitekim Gimri'lerin inkirazını takip eden tarihlerde Kafkasya'da yedi aşiret görülmektedir. Bunlar arasında en mühimi Meot aşiretidir. Çünkü bu aşiret, bir çok kabileleri ihtiva ettiği gibi, Gimri İmparatorluğu topraklarının mühim ve büyük kısımlarını da işgal etmektedir. Meot'ların bu vaziyetine binaendir ki Azak Denizine Palus Meotis (Meot Denizi) denmektedir. Bu tevsiin her halde Meot'ların coğrafi mevkiinin değil, daha ziyade siyasi varlığının hususiyetinden mütevellit bir kıymetin ifadesi olması lâzımdır. Fakat siyasi varlığının mahiyetini tamamen bilmiyoruz.

Garbi Gimri halkının krallarını öldürmeleri hâdisesinin Kafkasya'da krallık rejimine karşı bir ürküntü hâsıl etmesi ve bunun cumhuriyetçilik rejimine dayanan bir inkılâp fikrini doğurmuş olması mümkündür. Şu halde Meot'ları, federal bir cumhuriyet rejimine tâbi bir devlet olarak kabul etmek lâzımdır. Nitekim varlığı ve siyasi bünyesi devlet makamıyla değil, fakat bu devleti terki eden cemiyetlerin hüviyetleri ve adlarıyla ifade edilmektedir. Böyle bir devlet tipine **etat social (içtimai devlet)** adını verebiliriz.

Böyle bir vaziyet (statü) in ne vakit teessüs ettiği hakkında açık malûmatımız yoktur. Fakat Meot'lar Gimri İmparatorluğunun bir unsuru olduğuna göre, Gimri'lerin inkirazını müteakip Meot'ların siyasi bir varlık halinde meydana çıkmış olmaları bir ihtimal olarak ileri sürülebilir.

3 — Kırım ve Kafkasya'da teşekkül eden Bosfor Devleti, Meot camiasının mühim unsurlarını ihtiva ediyordu. Müessisi Yunan kolonileri olarak gösterilen bu devlet zaman ile bir Kafkas devleti mahiyetini aldı (Romalıların şarkta Bizans - Yunan devleti hüviyetini alması gibi).

4 — Bosfor Devletinin, Punt ve Bizanslıların tecavüzleri ve buna Got'ların akın ve işgallerinin inzimamıyla inkiraz bulması üzerine Kafkasya tam bir inhilâle uğradı. Garpten gelen bu sademeleri Turan ırkına mensup unsurların şarktan gelen hicret ve akınları takip etti. Bu mütevali darbeler karşısında Kafkasya bir daha toplanmak imkân ve zamanını bulamadı. Gerçi Kafkaslılar ellerine geçen her imkândan istifade ederek kalkınma hamleleri yaptılar, fakat devamlı ve esash neticeler elde edilemedi. Bu gibi hamlelerin başlıcaları şunlardır:

- a. Prens Lavristen'in teşebbüsü.
- b. Yınalıkua'nın teşebbüsü.
- c. Aphaz'ların vücade getirdikleri devlet.

Mahiyetleri, bahsi mahsuslarında anlatılmış olan bu teşebbüslerden başka Kafkasya'da demokratik inkılâpçılık hareketleri de başlamıştı. Bu hareketlerin kaynağı ve ocağı Abzeh kabilesi idi ve Kabartay muntakasına da sığmamıştı. Destanı meşhur olan **Aydemirkan** bu demokratik inkılâp mücadelesinin bir kahramanı idi.

Bu suretle filen veya fikren Kafkasya'nın her tarafına yayılmış ve içlerine kadar nüfuz etmiş olan bu inkılâp, Kafkasya'nın siyasi, içtimai ve idarî zihniyetinde ve bünyesinde büyük değişiklikler yapmıştı. Bununla beraber millî karakter, rolünü ve tesirini kaybetmiyordu.

Bu sebepten, bundan sonra kurulmak istenilen devletlerde cumhuriyet ve istişare prensiplerinin hâkimiyeti isteniyor ve bu prensiplerde Kafkas cemiyetinin tipik hususiyeti olan müfrit ferdîyetçiliğin damgasını taşıyordu. Buna ilâveten inkılâbın tesiriyle fikirlerdeki istikrar ve muvazene sarsılmış, bir türlü sükûn bulamıyordu. Bu sebepten muayyen ve müstakar bir vaziyet hâsıl olamıyordu. İşte bu sıralarda Kafkasya, Rusya ile karşılaşmış ve teşkilâtlı ve birliğe dayanan bir idareye olan ihtiyacını çok acı bir surette hissetmişti.

Kanşavebi, Kaytukua Arslanbek gibi azimkâr şahısların kurmak istedikleri devlet işte bu ihtiyaçtan doğma idi. Fakat bu teşebbüsler de şahıslarla kaim oldu. Nihayet Şarkî Kafkasya'da Şeh Şamil Devleti teessüs etmişti. Bilhassa otoriter olan bu devlet, büyük muvaffakiyetler kazanılmasını temin etti ise de bütün gayretlerine rağmen Garbî Kafkasya'yı tamamiyle nüfuzu altına alamadı.

Bu sebepten Garbî Kafkasya'da ayrı bir devlet vücade geldi. **Jile Taruva Khase (Millî Misak Meclisi)** namını taşıyan bu devlet tamamen istişarî ve cumhuri idi. Daha doğrusu bu devlet için tam mahiyetini ve bünyesini ifade edecek bir tâbir aranırsa buna - yukarıda

da bahsedildiği veçhile - içtimai bir devlet (etat social) demek en doğru olur.

Gerçi Şarkî ve Garbî Kafkas devletleri tamamen birleştirilmedi. Fakat mümessiller vasıtasıyla işbirliği yapmalarının temini düşünüldü ve bu maksatla mümessiller kullanıldı.

O zamanki bütün dünya devletlerinde olduğu gibi, Kafkas devletlerinde de bugünkü şekilleri ve şartları bulmak mümkün değildi. Şu halde tarihi objektif bir anlayışla inceleyebilmek için devlet mefhumunun o zamanki şumul ve mahiyetini iyice aydınlatmak lâzımdır.

Eski zamanlarda çok geniş, âdeta bir kıtayı kaplayan devletlerden bahsedilir. Bu devletlerin bugünkü devlet şekil ve şartlarıyla mukayese edilmesi doğru değildir. O zaman devletlerin muayyen hudutları yoktu. Çünkü, devletler arasında hudut tesbitine ancak VIII'inci asırda başlanmıştır. Bu sebepten devlet hududu ve otoritesi devleti kurmuş olan zümrenin tophıyabildiği kuvvete göre tayin olunurdu. Hâkim zümre temin ettiği kuvvetle nerelere kadar gidebilir ve nüfuzunu götürebilir, binnetice nerelerden vergi alabilirse oraları kendi malı addederdi. Şu halde devletin hududu ve otorite sahası çıkara bildiği kuvvet ve gösterebildiği satvet ve faaliyetle ölçülürdü. Binaenaleyh kuvvetin zaafa uğradığı nisbette devlet nüfuzu da sarsılır, nihayet varlığı inhilâl ederdi. Şu halde eski zamanlarda, istikrarlı devletler ve devlet hudutları görülemez. Yerleri, isimleri, hudutları daima değişen devletlere tesadüf edilirdi.

Yeni zaman devletlerinde aşağı yukarı hudutlar tesbit edilmiştir. Bu devletlerde devamlı ve istikrarlı bir varlık vücade getirilmesi için müessesenin bünyesini vücade getiren unsurlar arasında muhtelif vasıta ve şekiller kullanılır. Böylece birlik ve beraberlik tesisine çalışılır. Bazı devletler bu birlik ve beraberliği temin için hâkimiyetleri altına aldıkları muhtelif unsurların kendilerini temsil ve temessül etmeyenlerini, siyasi ve iktisadi yollarla imha etmek, veya hut bu unsurlarla kan birliğine dayanan bir millet vücade getirmek usullerini tatbik ve takip ederler.

Bazı devletler ise kendisini terkip eden milletlerin varlıklarına hürmetkâr olurlar. Buna mukabil bu milletlerden ruh birliğine dayanan bir camia vücade getirmek isterler. Dikkat edilirse görülecektir ki, hürriyet prensipleri bu gibi devletlerde hâkim olmuştur. Binaenaleyh terakki ve inkişaf bu gibi memleketlerde daha erken ve daha verimli bir surette kendisini göstermiştir.

Buraya kadar yürütülen mütalâalara göre, bir milletin hayat ve mevcudiyeti herhangi bir devlet teşekkülüne bağlı kalmamıştır. Dev-

let olmamak veyahut devleti zeval bulmak ile, o milletin tarihi varlığı yok olmamış ve inkitaa uğramamıştır. Buna göre doğru bir neticeye varmak için şu kanaatlerle mücâhhez olmak lâzımdır:

1 — Bir ülkede yaşayan bütün insanların orada hâkim olan herhangi bir millete mensup olduğu iddia olunamaz.

2 — Herhangi bir hâkimiyetin zevali ile beraber orada oturan milletlerin kâffesinin de yok olduğu farzolunamaz.

Şu hale göre tarihte görülecek isimler hakkında aşağıki esasları gözönünde bulundurmak lâzımdır:

Aile, kabile, aşiret kademelerinde bir çok isimler görülür. Bu isimler bir milletin heyeti umumiyesini ifade etmez.

Keza yabancı milletler isimleri kendi lisanlarına ve şivelerine göre telâffuz ederler, yahut başka isimle yadederler.

Bundan başka aynı millete mensup muhtelif aşiretler birbirlerini başka isimlerle çağırırlar.

Cemiyetler birliğe doğru gittikçe bir çok isimler kaybolur, bilhassa devletleşen bir cemiyette bu isimler kat'î istihalelere ve tebeddüllere uğrar. Çünkü devletler tefrikaları ima ve hatıraları idame ve ihya edecek olan her türlü isimlerin terkedilmesini ve unutulmasını temine çalışırlar. Bir millet hiç bir istilâya uğramasa, haricî tesir ve ihtilâtlara maruz kalmasa dahi içtimai ve siyasi tesirlerin meydana getirdiği istihaleler neticesi olarak isimlerde vukubulacak tebeddüller tarihçileri şaşırtır ve yanlış hükümlere sevkeder. Bu haller bilhassa Kafkasya'da çok vâki olur. Binaenaleyh bu memleketin tarihi tetkik ve mütalâa edilirken bu hususların mütemadiyen gözönünde bulundurulması lâzımdır.

IV — DEVLET REJİMİ HAKKINDA MÜTALÂALAR

Yukarıda cemiyet tiplerinden bir nebze bahsetmiştik. Cemiyet ile devlet arasında kuvvetli bir irtibat ve münasebet vardır. İndivüdüalist cemiyetlerde ferdi hususiyetlerin içtimai şartlara, kollektivist cemiyetlerde ise içtimai şartların herdi hususiyetlere hâkim olduğunu yukarılarda söylemiştik. Malûmdur ki, cemiyet hayatı ferdi hususiyetleri değiştirir, ferdi hürriyetleri tahdit eder. İçtimai şartların ağırlaştığı nisbette bu tahdit ve tebdil keyfiyeti de artar. Cemiyetlerin devletleşmesi de ancak bu suretle mümkün olur. Ferdî hususiyetleri ve hürriyetleri mümkün olduğu kadar muhafaza etmek şartıyla devletleşmiş olan yegâne millet İngiliz'lerdir. Bu millet mutezat olan bu şartları telif etmek çaresini bulmuştur. Bunun içindir ki dünyada

en kuvvetli cemiyet ve devlet, bu noktai nazara göre, İngiliz cemiyeti ve devletidir.

Bugünkü cemiyetler, kolektivizme doğru - tekâmül denemez - istihale etmektedirler. Bunun temini için devletler, bir devlet kültürü ihdas etmişlerdir. Bu kültürde fert ve cemiyetlerin devlet boyun-duruğunu teyakkül ve kolaylıkla kabul etmeleri istihdaf edilir. Bu suretle fertler tedenniye sevkedilmektedir. Böylece bugünkü devlet kültürlerinde, farkına varılması güç, fakat neticesi büyük olan menfi bir hususiyet vardır: kâmil ve muvazeneli adam yetiştirmemek! Tam kültür insanı terkip eden üç unsur, (fikir, ruh, beden) mütevaziyen ve mütesaviyen tekemmül ettirilmesiyle hâsıl olur. Bugün ruh unsuru geridedir. Beden unsuru ise sun'î tedbirlerle inkişaf ettirilmeğe çalışılıyor; halbuki bu mümkün değildir. Fikir ise yüksek bir inkişaf seviyesine çıkmıştır. Şu halde insanlar ruhen ve bedenlen malûl ve fikren müterakki ve binaenaleyh muvazenesizdirler.

Bu sebeptendir ki, devlet ile cemiyet arasında daima bir mücadele vardır. Dünyadaki bütün ihtilâllerin esasını cemiyet ile devlet arasındaki bu mücadeleler teşkil eder. Ancak bütün terakkیات ve ihtarat, devletlerin kuvvetlenmelerini ve binnetice cemiyetlerin mağlûbiyetini intaç ve kuvvetli bir devlet rejimi vücut bulmasına hizmet etmiştir. Nazizm, Faşizm, Komünizm rejimleri tarihin kaydettiği en kuvvetli devlet rejimleridir.

Bu rejimlere zıt ve muarız olan ve binaenaleyh meşruiyet ve kıymetiyle iftihar edilen bir de **Liberalizm (Demokrat)** devlet rejimi vardır. Tarif ve izahlara göre bunlar cazip bir devlet şeklidir. Fakat hakikat halde bu tip devlette, cemiyette muhtelif zümreler vücut bulmuş ve servet ve sermaye etrafında toplanan zalim ve mütehakkim bir aristokrat tabaka teşekkür etmiştir. Bu suretle dünkü siyasî feodalizm yerine bugün servet feodealizmi kaim olmuştur. Siyaset ve ilim erbabı gibi, fikir sermayesinden başka bir kuvveti ve varlığı olmayanlar hep bu servet aristokrasisinin esir ve ecri mesabesinde-dirler. Bu yüzdendir ki, fikirlerin faaliyeti hakikate değil, menfaate müteveccihdir. Millî âraya istinat ettiği iddia edilen bu devlet rejimi ise, hakikatte ilmin parlak, fakat aldanma ve aldatma esası üzerine kurulmuş olan demagogik kaidelerine dayanır.

Bugünkü görüş ve düşünelere nazaran Kafkas cemiyetinin tâbi olduğu içtimai şartlar birer nakise telâkki edilecek, hattâ bu ölçülere göre Kafkasya'da devlet teşekkül ve rejimi dahi görülmeyecektir. Fakat bugünkü vaziyet acaba hakikî hayatı temsil ve ifade ediyor mu? Eğer bütün beşerî tesisattan maksat insanların saadetini

temin etmek ise, bu suali mukni ve müsbet bir cevap ile karşılamak mümkün değildir.

Filhakika, cemiyetin kendisini idare için vücade getirdiği devletten murat, cemiyetin varlığını, huzur ve emniyetini hürriyet ve istiklâliyetini ve nihayet inkişaf ve terakkisini temin etmek ise, cemiyeti bu gayelere isal edecek her devlet şekli doğrudur. Buna mukabil, otoritesini istasmar vasıtası olarak kullanan ve cemiyeti herhangi bir telâkkiye müstenit bir devlet formalitesi kalıbına uydurmağa çalışan bir devlet, ne nam altında olursa olsun, hiç bir kıymet ifade etmez. Şu halde, bir devlete, diğer tâbirle bir cemiyetin idare mekanizmasına kıymet verirken, onun şekline veya ismine değil, idare ettiği cemiyetin vaziyetine bakmak lâzımdır.

Bir memleketin büyük ve mamur şehirlerle donatılmış, büyük fabrikalar, büyük servet ve sermaye eserleri ile süslenmiş olması, o memlekette yaşayan cemiyetin saadetini temin edecek yegâne unsurlar ve âmiller değildir. Bilâkis bu gibi cemiyetlerde daha mütebariz müsavatsızlık, tahakküm ve zulümler câridir. Cemiyeti teşkil eden muhtelif zümreler arasında kin, haset, husumet ve sefahat vücut bulur. Bu suretle servetler, mâmoreler içerisinde bihuzur ve bedbaht bir cemiyet yaşar.

Filhakika, bir tarafta bir günde on kuruş bulmaktan âciz olan, diğer tarafta günde yüz ve bin lirayı az gören fertlerden; keza bir tarafta devletin bütün mükellefiyetlerini yüklenmiş, diğer tarafta devletin bütün nimet ve mazhariyetleri içine gömülmüş zümrelerden mürekkep olan bir cemiyet, devleti ne kadar yüksek nam ve şan taşısın, memleketi ne kadar parlak medenî eserlerle süslemiş olursa olsun, gıpteye şayan telâkki olunamaz.

İşte bunun içindir ki, bütün dünya mütefekkirleri, bugünkü devlet rejimlerinin insanları tereddiye ve felâkete doğru götürdüğünü görüyorlar ve beşeriyet için yeni bir devlet rejimi tesbitini zarurî ad-dediyorlar. Böyle bir gayeye müteveccih fikir hareketleri için azimet ve mebdе noktası olarak bugünkü «evvelâ cemiyet, sonra fert» yani (fert devlet içindir) prensibinin aksine olarak «evvelâ fert, sonra devlet» yani (devlet fertler içindir) prensibinin kabul edilmesi lâzımdır.

Bu takdirde cemiyette, fertleri tazyik ve onları tereddiye sevkeden kayıtların kaldırılması, fertlere şahsiyetlerinin iade edilmesi ve bu şahsiyetlere geniş mesafe ve zaman imtidatlarını dolduracak bir inkişaf verilmesi mümkün olacaktır. Böylece sun'î ve muğlak devlet kalıpları içinde sıkıştırılmış ve o kalıpların şekillerine intibak et-

tirilmek suretiyle mahiyetleri değiştirilmiş olan cemiyetler, bu kalıptan kurtulunca tabii şekillerini alacaklardır. Yani tabii cemiyetler teşekkül edecektir. İşte bunun neticesi olarak küçük fakat kuvvetli cemiyet grupları vücut bulacaktır. Cemiyet ne kadar kuvvetli ise, devlete olan ihtiyacı da o nisbette azalır. Tâbiri diğerle devletlerin vazifeleri sadeleşir ve nihayet devletin vazifesi bu cemiyet gruplarının müşterek menfaat ve emniyetlerinin nazım ve zemini olmaktan ibaret kalır.

Bu mütalâalarla ifade etmek istediğimiz devlet rejimlerine birer isim vermek lâzım gelirse:

1 — Fert ve cemiyetin hâkim olduğu devlete, **İctimai Devlet (Etat Sosyal)**.

2 — Devlet otoritesinin hâkim olduğu rejime de **Siyasi Devlet (Etat Politique)**, adlarını vermek mümkündür.

Bunlardan birinci devlet rejiminden kuvvet ve irade halktan sadır olur ve devlet bu kuvvet ve iradenin ancak bir tatbik vasıtası olmak mevkiinde bulunur.

Bu vaziyet şarkta *«Halkın sedası, hakkın nidasıdır»* şeklinde ifade edilmiştir. Buna nazaran asıl ve tabii olan, binaenaleyh ideal telâkki edilmesi lâzım gelen rejim, bu mahiyetteki devlet rejimidir.

İkincisinde ise irade ve kuvvet devletin elindedir. Halk ise bu devletin bir âleti olmak vaziyetindedir. Binaenaleyh bu rejim sun'idir; her zaman değişmeye mahkûmdur.

V — KAFKAS DEVLETİ

Biraz yukarıda temas ve izah ettiğimiz Kafkas devletleri bahsi gözüne alınır ve düşünülür ise anlaşılacaktır ki Kafkasya'da merkeziyet ve mutlakiyet vasıflarını haiz bir devlet kurulamamış ve yaşayamamıştır. Bilâkis Kafkas devletleri hep federal bir rejime tâbi ve camia halinde idiler. Bu sebepten Kafkash'larda fertler kuvvetlenmiş ve ferdiyetçilik esasına dayanan cemiyet tipi çok inkişaf etmiştir.

Kafkash'lar son devirlerde dağlık mıntakalarda yaşamaya mecbur olunca ferdiyetçiliğin bu inkişafı ifrat derecelere varmış ve bugünkü şartlara uygun devletleşme imkânları azalmıştır.

İşte bu sebeptendir ki Kafkas devleti bugünkü devlet tiplerinden hiç birine benzemez. Yukarıda bahsedildiği veçhile Kafkas devleti, ictimai şart ve ferdi hürriyetleri hiç bir suretle tahdit ve takyid etmeyen, bilâkis onların icaplarını tahakkuk ettiren bir devlet şekli-

dir. Yani **İctimai Devlet (Etat Social)** dir. İşbu devlet şeklinin mahiyetini tesbit edebilmek için devlet mefhumu bakımından Kafkash'ların, yabancı müşahit ve müdekkikler tarafından tebarüz ettirilen vasıflarından biraz bahsedelim:

Mr. Longos *«Tabiat burada her ferdi kendi küçük kulübesinde hâkim olmayı cumhurun tahakkümü altında yaşamaya tercih ettiren kışkanç bir ruh ve istiklâl ile yetiştirir. Hakikaten bu istiklâlperver halk, kuvvetini o derece kışkanır ki hiç bir kimse kendi kuvvetinden başkasına itimat etmez, resmî surette bir şahsa vekâlet, bir dakika için olsun bir heyete temsil hakkı vermez! Binaenaleyh, Kafkasya'da muayyen ve şahsî bir hükümdar yoktur. Mukteda ve muta olan yegâne hükümdar ve mevkii iktidar «söz»dür. Herkes, kendisini, verdiği ve yeminle takviye ettiği sözün hükümlerini yapmağa mecbur ve mükellef addeder!»*

Mr. Bell, Kafkash'ların bu vasıflarına uygun olan devlet şekli-ni, Amerika demokrasisi ile mukayese ederek uzun uzadıya mütalâa yürütür ve şu neticeye varır:

«Amerika'da devlet reisi, umumî âra ile seçilir ve devlet bu reisi daimî kontrolü altında bulundurur.»

«Kafkasya'da ise, zaman ve hâdiselerin istifası neticesi olarak teferriüt ve temayüz eden kimse iş başına geçer. Teferriüt ve temayüz ise kürsüde sözün, harpte kılıncın üstün olmasıdır.»

«Bu usul sayesinde idare en akıl, tecrübeli ve müdebbir insanlara verilmiş olur. Kafkas halkının diğer bir hususiyeti de şudur:»

«Umumî olarak dünya milletlerinin idarelerinde görülen manzara, bir hükümdar, bir diktatör veyahut güzide (elit) bir zümrenin, bu cemiyetin başına geçmesi ve onu idare etmesidir. Bu ise idari şuurun ve muharrik kuvvetin yukarıdan aşağıya intikal etmesi demektir. Kafkasya'da ise vaziyet aksinedir. Herhangi bir idare için evvelâ cemiyet harekete geçer ve idare edecekleri kendisi bulur ve ona ittiba eder. Bu millî idarenin ideal bir şekilde tahakkuku demektir. Buna nazaran, başka cemiyetlerde şuur mahdud zümrelerdedir. Kafkasya'da ise bu şuur cemiyettedir ve cemaat ittiba ve itaat edeceği başları bizzat kendisi tayin eder. Bu bir hakikattir!»

Yabancıların görüşleri çok doğrudur. Böyle bir cemiyette, dünyanın diğer kısımlarında mer'i ve carî olan bir devlet sistemini tatbik etmenin mümkün olmayacağı tabiidir.

Diğer yabancı bir müşahit ve mütefekkir, Kafkas devleti hakkında şöyle bir mütalâa yürütür:

«Hükemanın cemiyet için tahayyül edip de vücudünü göremedikleri hükümeti tâbiye Çerkeslerin usulü içtimaiyesindedir. Çerkezistan'da hürriyeti tazyik ve takyit eden hükümet şekillerinden hiç biri yoktu.»

«Jandarma, polis, hapishane, cellât, hâkim, mahkûm âmir, memur gibi bidatlar, ciltler teşkil eden nazari kanun mecmuaları ve vergi verme ve askerlik yapma mükellefiyetleri yoktu. Fakat teşkilât ve hükümetin istihdaf ettiği mesut gaye tamamen mevcuttu ve memlekette büyük bir intizam hükümferma idi. Dünyada can ve mal mahfuziyeti intizam, hürriyet ve itaata en ziyade riayet edilen ve binaenaleyh en mesut insan zümrelerini ihtiva eden yer Çerkezistan idi. Halk terbiyesinin mükemmeliyeti, bu memleketi her türlü resmi teşkilât ve tezri tedbirlerden müstağni kılıyordu.»

Şu halde Kafkas devletine bir isim vermek lâzım gelirse bunun en uygun olanı **Hükümeti tabiye**'dir. Bu hükümet, ferdi terbiye ve içtimai esaslara dayanır. Bu terbiye esası o kadar kuvvetlidir ki, ayrıca idare elemanlarına ve otorite müeyyidelerine ihtiyaç kalmamaktadır. Buna nazaran Kafkasya'da devlet, bir kabileler federasyonu vaziyetinde idi. Şu halde bu devlet idaresi aşağıki formüle göre terkip ve teşkil edilmisti:

1 — Her kabile müstakildir ve bir reis sahibidir.

2 — Bu kabilelerin müşterek idaresi, umumî meclislerle temin edilir. Millî meclis, kabilelerin reis ve mümessillerinden terekkiüp eder. Bu millî meclis için muayyen bir merkez yoktur. Lüzumuna göre muhtelif yerlerde toplanır.

3 — Bu meclisler, icrai, teşrii ve kazai selâhiyetleri haizdirler. Müzakere ve münakaşalar mevsime göre açıktaki ve umum muvacehesinde cereyan eder. Halktan herkes söz söylemek selâhiyetini haizdir. Fakat meclis âzalarından başkalarının müdahaleleri örfen memnurdur. Meclisin âza adet ve şahısları değişebilir.

4 — Kazai işler meclisten seçilen bir encümen tarafından yapılır.

5 — Asayiş ve inzibat için ayrıca bir kuvvet yoktur. En müesir zabıta kuvveti, örf ve âdettir. Örf ve âdete ittiba mecburidir. Mamafih, lüzumunda, meclisce hususî surette kuvvet tertip edilebilir.

Meclis müzakeresi büyük bir sükûnet, edeb ve terbiye havası içersinde cereyan eder. Müzakerelerde gösterilen bu terbiye ve sükûneti bir yabancı: «Kılıçlarına dayanmış olan meclis âzalarının müzakere esnasında gösterdikleri intizam, sükûn ve tevazua, aldıkları vaz'u ihtirama hayran olmamak mümkün değildir» der.

Edmond Spenser, hazır bulunduğu bir meclisten bahsederken «Bazı kere müzakere esnasında mecliste büyük galeyanlar olur, fakat reisin elini bir kere kaldırmasıyla o galeyan durur, sükûn ve sükûnet avdet eder» der.

Bu Kafkas devletinin, karar ve icraatında gösterdiği doğruluk ve ciddiyet, aldığı tedbirlerdeki isabet, halktaki kültürün ne kadar yüksek olduğunu gösterir.

Yabancı müdekkikler, Kafkasya'da gerek cemiyet hayatını, gerekse idare sistemini dikkat ve hayretle tetkik etmişler, gördükleri usulleri iptidai milletlerin idare usulleriyle değil, fakat Amerika gibi, en yeni idare usulleri tatbik eden milletlerle mukayese etmeğe çalışmışlardır.

Bu husustaki mütalâalardan yukarılarda bazı malûmat verilmişti.

Mr. Longors'un, Kafkasya'nın cemiyet rabitaları ve kültür vaziyeti hakkındaki bir mütalâası aşağıda yazılmıştır:

«Kafkasya'da müstakil kabileler arasında müteakabil himaye esasına dayanan bir birlik vardır. Muğlak olan bu içtimai râbita şimdiki medeniyet ile halkta istihsal olunan dereceden çok yüksek ahlâkî ve aklî inkişafa bâis oluyor. Burada her fert hâkim sıfatını haizdir. Tecrübe ile hissiyatı kuvvetlenmiş, muhakemesi tekemmül etmiştir. Tahsil neticesi olan malûmat ise yok gibidir. Fakat Bacon diyor ki; «Aklü irfan tahsil edilmeksizin de hâsıl olur ve tahsilin fevkindedir.» bu hal Çerkezistan'da çoktur: Hülâsa, kuvvei aklıyenin bu yüksek harsıdır ki, Çerkes'leri hangi memlekette bulunsurlarsa bulunsular, kendilerini orada bulunabilecek kuvvet ve liyakatin en yüksek mevkiine is'at eder! Buraya kadar serdeylediğim müldhazat hülâsa edilince, bunların zâhiren içtimai usullere muhalif görülen neticeleri aslâ istihfaf olunmayacak ve bir nizam ve intizam temin ettiği görülecektir. Bu memleketteki kılıç, tüfek, tabanca, kama, her şahıs için lâzımı gayrı mufarikidir ve herkes, sahip olduğu gurur ve istiklâlin ve müdrik bulunduğu içtimai mesuliyetin muhafazası için silâhın kuvvetli bir rolü olduğunu bilir. Bu muhitte yaşayan insanlardan daha temkinli ve vekârlı insan dünyanın hiç bir tarafında yoktur.»

Gururları ve başkalarını beğenmek hususundaki müşkül pesentlikleri ile maruf olan İngiliz milletinden bir müşahidin bu intiba ve kanaatlerini, her halde Kafkasya için kıymetli bir takdir olarak kabul etmek lâzımdır. Ancak, aranılması icap eden cihet Kafkasyalıların böyle bir seviyeye nasıl yükseldikleridir.

Kafkash'ların bir realite olan bu medenî ve siyâsî terbiyeleri muhakkaktır ki bir kültür eseridir. Fakat bu, okuma ve yazma kültürü değildir. Esasen kültür denilen şeyin de münhasıran okuma ve yazma kültürü olduğu iddia edilemez. Çünkü kültürden maksat dimağın, dolayısıyla müfekkirenin işleme ve gelişmesini temin etmektir.

Nitekim ümmî nice insanlar yetişmiştir. Şu halde kabiliyet sahibi olan bir kimse hayat hâdiselerini dikkat ve basiretle takip, tecrübe ve müşahedelerden de istifade ederse daha büyük kolaylıkla kültür sahibi olur. Fakat böyle bir kültür iptidai bir vaziyette değil, olgun bir fitratta ve muhitin yardımı ile mümkün olur. Ancak, muhit denilen şey kendi kendine vücut bulmaz. Onu insanlar yapar. Memleketin coğrafî ve tabii vaziyeti ve tarihî macerası ona bir hususiyet verir. Komşuluk veyahut istiklâl, iktisadî tedbirler, milletlerin muhitlerinde müşabehetler ve münasebetler tevhit eder. Kafkash'lar ise bu gibi âmillerden çok az müstefit ve müteessir olmuşlardır. Çünkü Kafkash'ların, daha yüksek kültürlü komşuları bulunmadığı gibi kendilerine yaklaşan milletler de hasım vaziyetinde idiler, binaenaleyh bunlarla ihtilât edemediler.

Şu halde Kafkash'ların medeniyetlerini, daha ziyade mazilerinden tevarüs etmiş olmaları lâzımdır. Başka milletlerle ihtilâttan imtina etmeleri maziden tevarüs ettikleri kültürün masuniyetini ve son zamanlara kadar devamını temin etmiştir. Bundan bahsederken hikmet ve kültür edebiyatı için mühim bir ilham kaynağı teşkil eden Promete efsanesini ve bu milletin sadece Hitit medeniyetinin kâmil ve nâkili olarak kalmadığını hatırlamamak mümkün değildir.

Kafkasya'daki cemiyet hayatı hakkında yabancıların müşahedelerine ilâvesi icap eden diğer bir cihet de, bu memlekette edebiyatın yüksekliği, darbı mesellerin ve hikemiyatın çokluğu, hitabet ve belâgatın kıymetidir.

Edebiyatın, hikemiyatın, hitabet ve belâgatın yükseldiği her cemiyette behemehâl hürriyet hâkimdir ve bir his inceliği teessüs etmiştir. Çünkü bunların hepsi ikna, irşat ve hattâ idare vasıtalarıdır. Binaenaleyh ihtiyaçtır. Esasen cemiyette bir şeyin tekâmül ve teali etmesi için, o şeyin cemiyette ihtiyaç şeklini alması şarttır.

Hür memleketlerde ve milletlerde kanun kuvveti değil, ikna kuvveti esastır. İkna tesiri vicdanları tatmin, şuuru istenilen istikamete sevk ve imale ve hissi idare eder. Hür olmayan milletlerde ise ikna mevzuu bahis olmaz, emretmek esası hâkim olur. Bazı devirlerde bu emir keyfiyeti hudutsuz olarak kullanılmıştır. Terakkiyatın en son safhalarında bu emir bazı kanunlarla tahdit edilmek istenilmiş, bunun müeyyidesi olmak üzere bir çok teşekküller vücade getirilmiştir. Çünkü bütün iddia ve ilmi nazariyelere rağmen, kanunların hiç birisi millî iradeyi temsil ve millî vicdanı tatmin edecek mahiyette değildir. Bu sebepten kanun hükümlerinin tatbiki için daima cebri kuvvetler ve zecrî icraata ihtiyaç hâsıl olmuştur.

Kafkasya'da ise böyle kanunlara ve kanunî müeyyidelere ihtiyaç hâsıl olmamıştır. Çünkü herkesçe benimsenmiş, herkesin benliğine sindirilmiş millî örf ve âdete müstenit yüksek bir terbiye vardır. Zabıta denilen idare vasıtası hariçte değil, her ferdin kendisinde ve millî vicdanındadır. Şu halde herkes kendi kendisini idare ve millî irade ve millî vicdanın icaplarına intibak etmek mecburiyetindedir. İşte bu haldir ki, Kafkas cemiyeti ve devletinin yukarıda izah edilmiş olan bünye, hususiyet ve kuvvetini vücade getirmiştir.

VI — KAFKASYA'DA MİLLET VE MİLLİYET

Kafkas millet ve milliyetinin hüviyeti hakkında bir şey söyleyebilmek için bu millet ve milliyet mefhumları ile ne kastedildiğini bilmesi faydalı olur.

Millet ve milliyet mefhumları bir lûgat olarak Avrupa'da ancak 1835 de kamuslara girmiştir. Binaenaleyh yenidir.

Filhakika VIII'inci asırda bazı Avrupa devletleri ilk olarak hudutlarını tesbit ederlerken hiç bir vakit millet ve milliyet mülâhazasını gözönünde bulundurmamışlardır. Bu hudutlar her devletin o zaman haiz olduğu kudrete göre, yani kılıçla, çizilmiştir. Devletler bu şekilde hâkimiyetleri altına aldıkları muhtelif insan gruplarını kendi düşüncelerine uygun bir millet yapmağa çalışmışlar ve kısmen de muvaffak olmuşlardır.

Şimdiki hudutların esası da, o zaman, yani VIII'inci asırda tesbit edilmiş olan hudutlara yakındır. Binaenaleyh, bugünkü hudutların millî hudut olarak kabul edilmesi imkânsızdır.

İşte böyle bir emri vaki vücut bulduktan sonradır ki, milliyet hisleri uyanmış ve milletin tarifine lüzum görülmüştür. Fakat bu ta-

riflerde ilmi mülâhazalardan ziyade siyasi maksatlar hâkim olmuştur.

Bu hâdis, bizim bu faslın başında «medenî dünyada görülen bugünkü milliyetler devletçiliğin mahsulüdür» şeklinde ifade ettiğimiz kanaati teyit edecek mahiyettedir.

Siyasî mülâhazalara tâbi olunmayarak millet ve milliyetlerin hüviyet ve mahiyeti realist bir görüşle tetkik edilirse, üç tip milliyet tebarüz eder:

1 — Kan birliğine dayanan milliyet: bu ırkı, binaenaleyh tabii bir tiptir.

2 — Tasallup yolu ile temin edilen kan formülüne müstenit milliyet: bu sun'î ve fizyolojik bir tiptir.

3 — Menfaat, mukadderat, hars (kültür).. bir kelime ile iman birliğine dayanan milliyet: bu da psikolojik bir tiptir.

Bunlardan en tabii ve binaenaleyh en kuvvetli milliyet birinci tipteki milliyettir. Fakat bugünkü medenî cemiyetlerde bu tipte bir milliyet hemen yok gibidir.

Halen varlığı görülen milliyetler, ikinci ve üçüncü tiplerdeki milliyetlerdir. Bunlar da şüphesizdir ki, zaman, muhit, kültür, tarih ve siyasi tesirler gibi âmillerin mahsulleridir.

İkinci ve üçüncü tiplerin, yani fizyolojik ve psikolojik tiplerin birleştirilmesi ile temin edilecek formülün kuvvetli bir milliyet hâsıl edeceği şüphesizdir.

Milliyetlerin bu vaziyetlerine göre milliyet mefhumunun medlülünü tayin için siyaset ve ilim ayrı ayrı yollar takip etmişlerdir.

Siyaset, yukarıda gösterildiği veçhile milliyetin muhtelif tiplerde bulunmasından istifade ederek o tipleri hususî maksatlar için kullanmak istemiştir. Aşağıdaki misaller bu maksatların nasıl telâkki ve tatbik edilmek istenildiğini gösterir:

1 — Umumî olarak Avrupalı'lar, diğer kıta sekenelerine bilhasna müstemleke halkına karşı ırkçı davranırlar. Bu suretle emperyalist Avrupalı'lar hâkimiyetlerini, kendilerinin haiz oldukları ırk üstünlüğünün bir neticesi olarak göstermek isterler. Binaenaleyh hâkimiyet ve mahkûmiyet esasına dayanan siyasi statünün tabii olduğuna mahkûmları inandırmaya ve bunun için de ırkçılığı da uyuturucu bir vasita olarak kullanmaya çalışırlar.

Halbuki Avrupalı'lar, kendi memleketlerinde, milliyeti ırk esasına göre değil, fakat, manevî ve harsî mülâhazalara göre tarif ederler:

A) Fransız'lar ana yurtlarında milliyeti menfaat, tarih, coğrafya birliği bakımından tarif ettikleri halde, Suriye'de ırk esasına üzerine tarif etmek istemişlerdir. Bunun için Suriye'deki milli birliği parçalamışlar ve bu surette bu memleketin idaresini kolaylaştırmaya çalışmışlardır.

Eğer milliyet Fransa ana yurdunda ırk esasına göre tarif edilmiş olsaydı Fransa ve Fransızlık tam bir inhilâle uğrardı.

B) Keza Rus'lar da Çar zamanında aynı sistemi takip etmişlerdi. Çar rejimi, aynı dili konuşan ve aynı ırk ailesine mensup oldukları muhakkak olan kabilelere muhtelif isimler vermekte, onları muhtelif milletlere mensup gibi göstermekte, hattâ idarî ve siyasi bakımdan dahi muhtelif şartlara tâbi tutmakta idi.

Aşağıdaki hâdiseler bunun açık misalleridir. Meselâ: Andelal kabilesine Avar, Nohçilere Çeçen ve tamamen Nohçi olan Galgay kabilesine ise İnguş isimleri verilmiş, keza tamamen Adige olan Garbî Kafkash'lar Kabardi, Çerkes ve Adige olmak üzere üç gruba ayrılmıştır.

Rus'lar, Kafkasya hakkındaki bütün yayın ve kültür faaliyetlerinde bu esası takip etmişlerdir. Kafkasya'ya gelen seyyah ve müdekkiklere de aynı tarzda telkinler yapılmış, onlar da Kafkasya'nın etnik vaziyeti hakkındaki kanaatlerinde bu telkinin tesiri altında kalmışlardır. Bu suretle Kafkasya bütün dünyada Rus ölçüsü ve Rus telkini ile tanınmıştır.

2 — Öteden beri Avrupa'da yaşadığına biraz yukarıda işaret ettiğimiz ırkçılık telâkkileri son zamanlarda **Rasizm** namı altında büyük bir feveran gösterdi.

Rasizm ile bir taraftan kolektivizm rejiminin karşılanması, diğer taraftan bazı emperyalist devletlerin milli bünyelerinin sarsılması maksatları istihdaf edilmekte idi. Fakat İkinci Dünya Harbi ile bu feveran söndürüldü. İnsanlar bunun da çıkar bir yol olmadığını anladılar.

İlmi telâkkilere gelince: ilmi telâkkilerde, maşeri bir birlik ve beraberlik temin eden din, dil, menfaat, coğrafi vaziyet, devlet, kültür, tarih, an'ane, mukadderat birliği... gibi âmillerin esas tutulmuştur. Milliyetin tarifinde kimisi dili, kimisi dini hâkim kılmak istemiş, bu suretle muhtelif tarifler vücut bulmuştur. Fakat tarihin seyrinde görülmüştür ki bu âmillerden herhangi birisi münferiden bir millet teşekkülüne kifayet etmemiştir.

Yalnız **Ernest Renan**'ın 1887 de yapmış olduğu milliyetin aşağı-

daki tarifini şümüllü ve esash bir formülün ifadesi olarak kabul edebiliriz.

«Millet bir ruhtur. Ruhu bir prensiptir. Millet de sert gibi çalışma, fedakârlık ve sadakatle dolu bir mazinin neticesidir. Mazide müşterek zaferlere, halde müşterek irade ve mefkûreye sahip olmaktır. Mazide hep beraber büyük işler yapmış olmak ve daha da yapmağı arzu etmek, işte bir kavim olmak için icap eden esaslı şartlar bunlardır. İnsan yaptığı fedakârlık ve çektiği ıstırapları mütezayit bir nisbet dahilinde sever.»

Kafkasya'nın etnik bünyesini bu düşünce ve ölçülerle tahlil eder ve kıymetlendirsek şöyle bir manzara ile karşılaşmış oluruz:

Kafkasya'da ırk (kan) birliği bakımından üç etnik grup görülür:

1 — **Kas Irkı:** Garbi Kafkasyalı'lar (Adige - Abhaz), Nohçî'ler (Çeçen'ler), Dağıstanlı'lar (Andelal - Avar), Lâk'lar (Gazi Kumuk'lar), Lezgi'ler.

Bunlara Kazak'ları da ilâve edebiliriz.

2 — **Arı Irkı:** Asetin'ler - İron'lar, Hazer Denizi sahilindeki bazı küçük İran unsurları.

3 — **Turan Irkı:** Kumuk'lar, Hazer Denizi kıyısındaki Azeri Türkleri, bilâhare Kafkasya'ya girmiş olan Kalmuk'lar, Nogay'lar, Karaçay ve Balkar'lar.

Kumuk'lara ve Azeri'lere karışarak varlığını kaybetmiş olan Sami ırkına mensup unsurları da bunlara katabiliriz.

Bu muhtelif ırk ve unsurlardan Kazak'lar, kan itibariyle Kas'lara çok yakın oldukları halde, henüz Kafkas milliyeti çerçevesi içersine girmemişlerdir. Bilâkis Kazak'lar daima Kafkaslı'lara karşı vaziyet almış, Rus'ların bir istilâ âleti olmuş ve bu suretle Kafkaslı'larda unutulması güç ağır yaralar açmışlardır.

Bu sebepten Kazak'lar Kafkaslı'ların en yakın ve hasin düşmanları sırasına geçmişlerdir.

Bu vaziyet, kan birliğinin bir milliyet teşkiline kifayet etmiyeceğini göstermesi itibariyle çok mühimdir.

Mongol ve Budist olan Kalmuk'lar ise gerek ırk ve gerek mezhep bakımından Kafkaslı'lardan çok uzaktırlar. Kalmuk'lar çok ke-reler Rus ve Kazak'larla işbirliği yaparak Kafkaslı'lara karşı hareket etmişler ve bu hareketlerle Kafkaslı'larda acı hatıralar bırakmışlardır.

Bunlardan gayri olan ırkların ise kuvvetli bir Kafkas milleti haline geldiğini görmemek ve tasdik etmemek mümkün değildir.

Bu Kafkas milletinin teşekkülünde muhtelif âmiller rol oynamıştır. Meselâ: Kafkasya ile temasa gelmiş veyahut Kafkasya'da yerleşmiş olan muhtelif ırklarla Kafkaslı'lar arasında tesalüp yolu ile karışmalar vukua geldiği muhakkaktır. Bu karışmaların umumiyetle ova sekenelerine inhisar etmiş olduğu anlaşılıyorsa da mevzii olan bu karışmanın muhtelif ırkların anlaşma ve birleşmelerine hizmet ettiği şüphesizdir.

Fakat, esas olarak Kafkas milliyeti, mukadderat birliği ve bu uğurda ihtiyar edilen müşterek fedakârlıklar üzerinde kurulmuştur. Bu suretle Ernest Renan'ın dediği milliyet vücut bulmuştur. Fakat Kafkas milliyeti bu tipin de üstünde bir kuvvet ve karakteri haizdir. Çünkü Kafkasya'da çok kuvvetli bir temsil muhiti vücut bulmuştur. Memleketin güzelliği de bu hususta mühim bir rol oynamaktadır. Fîlhakika Kafkas vatanının kendi sinesinde yaşattığı insanlarda bir birlik vücade getirmek hususunda sehhar ve füsunkâr bir tesir yaptığı görülmektedir. Bir asır evvel Kafkasya'ya girmiş olanlar da dahil olduğu halde bugün Kafkaslı'lar arasında görülen kıyafet, âdet, his birliği ve bu birliğin bütün hayat telâkki ve şartlarında aynı tezahürü göstermesi bu tesirin ameli neticeleridir.

Bu netice iman birliğinin karakteristik vasıfları göze çarpar. İşte bu vaziyet bizim psikolojik esaslara dayanan milliyet dediğimiz tipi vücade getirir.

Kafkasya'da herkesin gözüne çarpan sey dil ayrılığıdır. Halbuki Kafkas dilleri asıllarına irca edilmek suretiyle tahlil ve mukayese edildiği takdirde bu dil vaziyeti ve manzarasının büsbütün değiştiği görülecektir.

Bu takdirde Kafkas milletini vücade getiren unsurlar arasındaki birlik ve bağlılığın, Amerikalı'lar, İsviçreli'ler ve emsali milletler arasındaki bağlılıktan daha kuvvetli olduğunu iddia etmek mümkündür. Çünkü bu milletlerin bünyelerini vücade getiren âmiller arasındadır. Bu müşterek menfaatin zail olması halinde, bu memleketlerin nasıl bir akibetle karşılaşacağı malûm değildir. Halbuki Kafkas birliğinde iktisadî menfaat hâkim rol oynamaz. Buna rağmen birlik ve beraberlik hiç bir vakit haleldar olmamıştır.

Binaenaleyh bir Kafkas milleti vardır! Görülen dil ihtilâfını bir kültür faaliyeti ile izale etmek ve bu suretle kusursuz bir birlik vücade getirmek mümkün olacaktır.

Kafkasya'da asırlarca devam etmiş olan mücadele ve mukave-met bu birliğin en canlı bir ifadesidir.

VII — KAFKASYA'DA DİN

Dünya tarihinin seyir ve teşekkülünde dinin büyük roller oynadığı muhakkaktır. Bugün dahi bu rolün tamamen bitmiş olduğu iddia olunamaz.

Din yalnız tarihî hâdiselerin tekevvününde saik olmakla kalmadı, aynı zamanda milletlerin taazzuv ve millî karakterlerinin teşekkül etmesinde de müessir oldu. Şüphesizdir ki, Kafkasya da aynı tesirler altında kalmıştır.

Kafkasyalı'lar üç din inkilâbı geçirmişlerdir:

1 — **Mecusilik (Polytheisme)**

2 — **Hristiyanlık**

3 — **İslâmlık.**

Bu üç safhayı tetkikte yalnız asıl Kafkaslı'lara temas edeceğiz.

1 — **Mecusilik (Polytheisme)**

Dinî esas ve mitolojilerinin birbirlerine yakınlıkları bakımından asıl Kafkaslı'ları da üç gruba ayırmak mümkündür:

a — **Adiğe - Abhaz**

b — **Asetin (Kuşha'lar)**

c — **Çeçen - Dağıstan**

Kafkas Mecusiliğinde totemik esaslar yoktur. Buna mukabil Kafkasya'nın dinî mitolojisi üç akide ve esasa dayanır.

1. Mutlak kudret sahibi olan ilâh,

2. Onun âdeta tedhiş ve tedip vasıtası olan ilâh,

3. Muhtelif san'atların ve tabiat kuvvet ve unsurlarının nazım ve mümessili olan ilâhlar.

Bunlardan birinci ve ikinci akideler bütün kabilelerde müşterek idi, ayrılık üçüncü akidede oluyordu. Bu ilâhlar mahallin ihtiyaçlarına göre değişirdi. Hristiyanlık millî ve mahallî olan bu politeizm akidesinin mahiyetini aslâ değiştirememiş, bilâkis bu dinlerin kisvesine bürünmüştür.

Kafkasya'nın din mitolojisinin Yunan mitolojisine tesiri görülür. Mısırlı'ların da Kafkas mitolojisinden bir çok isimler aldıkları, hattâ Mısır mitolojisinde Kafkasya'nın her «Cennet» hem «Cehennem» olarak gösterildiği kabul edilmektedir. Daha doğrusu yekdiğerleriyle temas ve münasebette bulunan muasır milletlerin din telâkkilerinde müşterek bir çok esaslar bulmak mümkündür. Teferruatta ise memleketlerin hususiyetlerine göre tebeddüller olur.

a — **Adiğe - Abhaz (Bask ilâhları):**

1 — Adiğe'lerde en büyük ilâh **Tha** idi. Yıldırım ilâhı olan **Şib-le** ise büyük ilâhın icra ve tedhiş vasıtası idi. Bunlardan başka demir, ziraat, orman, arı, su, rüzgâr ve daha bir çok hâdiselerin ilâhları vardı.

Bunlardan Adiğe'lerin büyük ilâhı olan **Tha** ile Yunanlı'ların **Yeos'u** ve Adiğe'lerin **Su** ve **Rüzgâr** ilâhı olan **Seuserez** ile Yunanlı'ların **Sezostiris'i** arasında bir ayniyet görülmektedir. Adiğe'ler bugün dahi Cenabihakka **Tha** derler.

2 — Abhaz'ların en büyük ilâhı **Anzarms** idi. Yıldırım ilâhı ise **Eli** idi.

Bunlardan başka yeni doğan çocukların mukadderatını tayin eden ilâh, hayvan ilâhı, av, âlâmisema, su ilâhları ile arı ve köpeklerin de ilâhları vardı.

En çok yıldırımdan korkarlardı. Onun gazabını tahrik etmemek veya teskin etmek için kurbanlar kesilir, danslar edilir, dualar okunurdu.

b — **Asetin'ler (Kuşha'lar):**

İlâh çokluğu ve din mitolojisi bakımından Kafkasya'da en zengin olan kabile Asetin'lerdir.

Çünkü Asetin'ler, daha uzun müddet hristiyanlığın tesiri altında kalmışlar, hristiyanlık dinine de mitolojik vasıflar vermişler ve bunu da millî dinlerine ilâve etmişlerdir. Asetin mitolojisinde kadiri mutlak olan ilâh **Khutsav'dır**.

Yıldırım ilâhı da, kendilerinin **Fatsilia** adını verdikleri **Senet Eli'dir**.

Bundan başka, ölüleri muhakeme eden ilâh, Cennetten Cehenneme giden yola nezaret eden ilâh, ölülerin atlarının nallarını yapan **Demirci ilâhı**, **Güneşin Oğlu Mahamet**, **Aydın Oğlu Hemetan**, tarlaların, aile evlerinin, ehli hayvanların, av hayvanlarının, kurtların, balıkların, balık avcılarının ilâhları, **Sıhhat ilâhı**, **Yağma ilâhı** gibi mabutlar tanımışlardır.

Asetin'lerde diğer kabilelerde olduğu gibi Yıldırım ilâhına karşı çok hassastırlar.

Asetin'ler, ecdatlarının ruhlarını takdis, onlar namına mabetler inşa ederler, bu mabetlerde yatak bulundururlar ve ziyafetler tertip ederlerdi. Bir ruhun cesedi terketmesine altı kişilik bir mahkeme heyetince karar verilirdi. Asetin'lerin itikadlarına göre ruh cesetten

çıktıktan sonra bir müddet cesedin etrafında seyeran eder. Sonra ahrete uçar, orada ölüleri muhakeme eden **Brastin** tarafından muhakeme edilir, Cennet veya Cehenneme götürülür. Asetin'lerde buna benzer daha bir çok mitolojik akideler vardır.

c — Çeçen (Nohçi) ve Lezgi'lerde:

Dağıstan sekenesinden olan Lezgi'lerde eski dinlerine ait mitolojik tafsilat ve mahfuzat hemen kalmamış gibidir. Çünkü, Dağıstanlı'lar, çok evvel Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Müslümanlığın kuvvetli akideleri karşısında hiç bir akide varlığını gösterememiş ve bu gibi akidelerin bütün iz ve eserleri silinmiştir.

Şu halde biz burada yalnız Çeçen'lerin mitolojilerinden bahsedeceğiz:

Çeçen'lerin kadiri mutlak olan mabutları **Dele** idi. Yıldırım İlâhı **Seli** olup, bu ilâh, ilâhlar camiasında büyük roller oynardı. Çünkü diğer bir çok ilâhlar, bu ilâhtan neşet ve teşâüp ediyorlardı.

Meselâ **Seli**'nin kızı olan **Seli Sata** bâkire kızların hamisi idi. Bundan başka **Güneş İlâhı** ve annesi de vardır. Bu ilâhın müteab-bitleri güneşin doğacağı istikamete teveccüh ederek ibadet ederlerdi. Diğer mühim bir ilâh da, fırtınaların annesi olan **Dedsinan** idi. Bunun yedi oğlu semaya uçmuş, orada Dübbükber yıldızlar manzumesini teşkil etmişti (*).

Bundan başka orman ilâhı, suların annesi olan ilâh, Hububat ve İçki İlâhı ve Harp İlâhı vardı.

Çeçen'ler, Asetin'lerde olduğu gibi, cedlerinin ruhlarını takdis ederlerdi. Aynı zamanda büyük aile, köy ve kabilelerin hamileri olan ilâhların varlığını da tasavvur ederlerdi.

Çeçen'ler, ruhların bekasına (**Taram**) inanırlardı. Ölüm hayat kuvvetini imha ettiğinden ruhlar garbe doğru giderek yerin altına giriyor ve Ahrette ecdat ruhlarıyla birleşiyorlardı. Bundan başka Ahrette ruhların tekrar tecessüt ederek evlendiklerini de kabul ediyorlardı.

Çeçen'lerde buna mümasil daha bir çok mitolojik akideler vardır. Mitolojik dinler, milletlerin kendi icatlarıdır. Bu sebepten bu dinler, milletlerin tabii temayüllerini ruhi haletlerini ve millî karakterlerini ifade ederler.

Kafkas mitolojisine dikkat edilirse görülecektir ki, Kafkaslı'lar, Mısır'da, Hindistan'da ve dünyanın diğer bir çok yerlerinde olduğu

(*) Şimali Kafkas bayrağında bu yedi yıldız vardır.

gibi totemik akidelere yanaşmamışlar, ancak tabiat kuvvetlerini temsil eden ilâhları kabul etmişlerdir. Esasen hayvanlara ve insanlara kutsiyet atf ve onlara taabbüt etmek biraz ruh süfliyetini göstermez mi? Buna mukabil kendisinden yüksek olan, karşı duramayacağı kuvvetleri mabut ittihaz eden milletler şüphesizdir ki benliklerinin yüksek bir vasfını tebarüz ettirmiş olurlar.

Bu vaziyete göre Kafkas mitolojisiyle Yunan mitolojisi arasında kuvvetli bir müşabehet vardır. Bunu da tabii bulmak lâzımdır. Çünkü, bu iki memleket arasında esaslı irtibatlar bulunduğunu ve ihtilâtlar vuku bulduğunu kabul etmemek mümkün değildir. Bu irtibatın en kuvvetli halkası **Promete** efsanesidir. Bu efsane ilim ve hikmet ihtiyacının en evvel Kafkasya'da baş gösterdiğini anlatması itibariyle kıymetli bir Dermayedir.

2 — Hristiyanlık

Hristiyanlık Gürcistan'a girdiği tarihten itibaren Şimali Kafkasya'ya da sirayete başlamıştır. Şimali Kafkasya'da hristiyanlık ilk adımını Milâdın 55'inci senesinde, Asetin'ler mntakasına atmıştır. Bu dinin o tarihteki nâsirleri olan **St. Andre** ve **St. Simon** Asetin memleketinin **Bostafor** ve **Bosfor** (bu şehirlerin yerleri bulunamadı) adındaki şehirlerine girmişler ve buralarda bir çok kimseleri hristiyan yapmışlardır. Hristiyanlık dininin nâsir ve mübeşşiri olan bu adamlar buradan Abhazya (bugünkü Sohum) mntakasına gitmişler ve buralarda da bu dinin neşir ve tesisine çalışmışlardır.

Fakat hristiyanlığın Kafkasya'da sür'at ve ciddiyetle intişara başlaması İmparator Jüstinyen devrini teşkil eden 527 - 565 senelelerine tesadüf eder. Bu hususta **Pontuk** namındaki zat bilhassa Karadeniz sahil mntakalarında çok çalışmıştır.

Adige'lerin **Şehknihk** diye yâd ve kendisinden gurur ve iftiharla bahsettikleri Kafkas Evek'i işte bu zamanda tayin edilmiştir. Bu zat Nalcık mntakasında yerleşmiş, yaşamış ve çalışmıştır. İşte bu faaliyetlerin neticesidir ki daha VII'nci asırda Zih'lerin archeveque'leri vardı.

XIII'üncü asırda Adige, Asetin ve hattâ Çeçen'ler (bilhassa İnguş kabilesi) hristiyan itibar olunuyorlardı. Fakat bu din Mecusiliği kökünden sarsamamıştı. Binaenaleyh hristiyanlık bütün ahkâm ve esasatı ile maabit, ibadetiyle Kafkasya'da yerleşmiş değildi. Ancak, bazı merasim ve akideleriyle girmiş ve Mecusiliğe yeni bir çeşni vermişti. Şu halde hakikati halde hâkim ve carî olan din, esasları hi-

ristiyanlık akidelerine göre başka şekillere istihale etmiş olan Mecusilik idi. Nitekim IX'uncu asırda Adige'ler arasında seyahat etmiş olan Mesudî, hristiyanlığın varlığını görememiş, bu milletin Mage dinine tâbi olduğuna hüküm ve seyahatnamesinde bunu tasrih etmiştir.

Haçlı seferlerinin başlaması ve Frank'ların İstanbul'u işgal etmeleri neticesi olarak İstanbul'da bir Lâtin devleti teşekkül etmişti. Bu teşekkül Kafkasya'nın dinî vaziyetine tesir etmekten hali kalmadı. Çünkü bu defa Kafkasya'da katolik dininin neşrine teşebbüs edildi. Ancak bu maksatla Kafkasya'ya girmiş olan Dominiken cizvitleri, Anapa ve Karadeniz sahillerinde yerleşmiş olan ortodoksluk ile karşılaştılar. Binaenaleyh katoliklik ancak Vubikh'larda tutunabildi. Bu hususta Vubikh Prensi Ferzant çok gayret gösterdi. Bu münasebetle Prens 1333 de Papa II'nci Jan'dan teşekkür mektubu bile aldı.

Siyasî ve askerî kuvvetlere dayanan bütün gayretlerine rağmen hristiyanlık Kafkasya'da yayılamadı. Yerleştiği yerlerde dahi tamamen kökleşemedi. Çünkü bu dinin hükümleri, Kafkash'ların tabii temayül ve millî karakterlerine intibak edemiyordu. Aynı zamanda VII'nci asırdan itibaren şarktan Kafkasya'ya girmiş olan İslâm dininin mukavemeti ile karşılaşmıştı.

Filhakika hristiyanlığın insanlara huzur, sükûn ve teslimiyet telkin eden prensipleri, Kafkashlık ruhunun derinliklerinde yer bulamazdı. Çünkü Kafkash'ın vatanını müdafaa etmek ve yaşamak için mücadele ve mukateleyle ihtiyacı vardı. Binlerce seneden beri devam etmiş olan bu mücadele ihtiyacı, onun benliğinde tabiatı saniye mahiyetini kazanmıştı. Bu sebeptendir ki hristiyanlık Kafkasya'da yaşamak ve yerleşmek için ondokuz asır çalıştığı, hattâ hemen bütün memlekete yayılmış bir manzara gösterdiği halde bugün Kafkasya'da hristiyan olarak kalan yalnız Gürcü'lerin büyük kısmı ile Abhaz ve Asetin'lerin bir kısmıdır.

Hristiyanlıktan Kafkash'ların hatırasında kalan bir tek şahsiyet vardır, St. Jorj! Kafkash'lar buna *Avsgerg* derler.

At üzerinde mızrakla mücehhez olarak bir ejderha ile mücadele halinde tasvir edilen ve nihayet şehit olarak ölen St. Jorj'un bu vaziyetini esasen şovalöres ruh taşıyan Kafkash kendi duygusuna uygun bulmuş ve kabul etmiştir. Bu hatırayı tasvir eden bir çok şarkılar vardır. Hattâ duvarlarında bu resmi işlemiş olan camilere tesa-

düf edilir. Sorulduğu zaman Kafkash gayet tabii olarak «Avsger'in resmidir» cevabını verir.

3 — İslâmlık

İslâmiyet 647 senesinde Cenubî Kafkasya'ya girmiş ve buradan Dağıstan'a kolayca sirayet etmiştir. 800 senesine kadar, yani 150 sene zarfında, İslâm dini Dağıstan ve Çeçenistan mıntakalarına yayılmış ve yerleşmiş, bu suretle garpte tutunmağa çalışan hristiyanlığın şarka sirayeti imkân önlenmiş idi.

Garbî Kafkasya'ya gelince:

Bu mıntakaya İslâm dini şimalde Kırım'dan girdi. Kolaylıkla Terek Nehrine kadar yayıldı ve şarktan yürüyen İslâmiyet cereyanı ile birleşti. Yalnız Karadeniz sahili ile onun hinterlandı olan Kuban'ın orta ve aşağı sekenesi henüz Müslüman olmamıştı. Bunlar da Osmanlı Türkleri tarafından Müslümanlaştırıldı. Bu suretle IX'uncu asra kadar bütün Şimalî Kafkasya Müslümanlığı kabul etmiş oluyordu. Hattâ Rus istilâsından sonra dahi Rus tazyikine rağmen bir çok Kafkash'lar Müslüman oluyorlardı. Bütün İnguş'lar - Galgay'lar, Abhaz Asetin'lerin bir kısmı bu şartlar içersinde İslâmiyete girmişlerdi.

Araplar tarafından İslâmlaştırılan Cenubî Kafkasya ile Şimalî Kafkasya'nın şark kısmı (Dağıstanlı'lar, Çeçen'ler) Şafii oldu. Bilâhare İranlı'ların istilâsı altına giren ve uzun müddet İran kültürü altında yaşamış olan Cenubî Kafkasya'nın şark mıntakası ise Şii mezhebine girdi. Buna mukabil Tatar'lar ve Türk'ler tarafından Müslümanlaştırılan Garbî Kafkash'lar (Adige'ler, Asetin'ler, Abhaz'lar) kâmilan Hanefidirlər.

İslâm dininin böyle kolaylıkla yayılmasına ve yerleşmesine sebep bu din hükümlerinin aktif bir mahiyet taşıması ve bu şartın Kafkashlık ruhuna uygun düşmesidir. Filhakika bu dinin ruhlarda uyandırdığı mücadele ateşi Kafkash'ların Rus'lara uzun müddet mukavemet etmesini ve temessülden masun kalmasını intaç etmiştir.

III. FASIL

I — KAFKASYA'DA KUVVET, KUVVET KAYNAKLARI VE TEŞKİLÂTI

Kafkash'larla temasa gelmiş, Kafkasya'nın vaziyetini içinden görmüş, Kafkas - Rus mücadelesi hakkında az çok bilgi edinmiş olan her yabancı kendi kendine «Kafkash'lar Rus'lara bu kadar sene nasıl ve hangi kuvvetle mukavemet etmiştir?» sualini sormaya mecbur olmuş, buna cevap bulmaya çalışmıştır.

Filhakika Kafkasya'nın kuvvetini zamanın kuvvet ölçüsü olan ordu formülleri ile tetkik edecek olanlar, Kafkasya'da kuvvet göremeyecek ve bulamayacaklardır. Halbuki Kafkasyalı'ların müstevlilere asırlarca mukavemet ettikleri sabittir. Şu halde Kafkasya'da kuvvet vardır!

Bu kuvvet nedir ve nerededir? İşte herkesi halli müşkül bir muamma karşısında bulunduran bu suallerdir. Bazıları Kafkasyalı'ların gösterdikleri mukavemetin âdeti bir mucize eseri olduğu, bazıları ise bunun millî fazilet ve kahramanlığa dayandığı neticesine varmışlardır.

Yabancıların yaptıkları tetkiklerde gözden kaçan, veyahut yanlış telâkki edilen bir cihet vardır: mukavemetin imtidadı!

Eğer bu mukavemetin yalnız Rus'lara karşı gösterilmiş olan kısmının 300 seneye balığ olduğu hesaba katılmış olsaydı, meselenin muammalığı büsbütün derinleşecek ve güçleşecekti. Binaenaleyh bu mukavemeti temin eden âmilleri, daha geniş hayat sahaları ve daha uzun zaman imtidatları içersinde aramaya mecbur olacaklar ve belki daha başka neticeler elde edeceklerdi.

Yalnız dostları değil, düşmanları dahi heyecana getiren ve onların ruhlarında Kafkasya hakkında sevgi, incizab ve hayranlık uyandıran kudret ve faziletin kaynağını meydana çıkarmak hakikat ve ilim namına cidden kıymetli bir hizmet olacaktır. İşte bu sebepten bazı yabancı müdekkiklerin Kafkasya'nın kuvveti hakkındaki mütalâalarını dercedeceğiz.

Kafkasya'nın kuvveti hakkında bazı yabancıların mütalâaları

1 — Son zamanlarda intişar etmiş olan bir Alman eseri bu hususta ciddi tetkikleri ihtiva etmektedir. Bu tetkiklerin mühim gördüğümüz kısımları aşağıda yazılmıştır: (*)

Karşılarındaki düşmana nazaran azlığın azlığı olan Kafkash'ın dağlarını yalnız Şamil idaresine 40 senesi düşmek üzere, sarsılmaz dayanıklılıkla Rusya gibi muazzam bir devlete karşı ayakta tutabilmiş olmasının sebepleri nelerdir?

Arazinin müdafaaya feykalâde elverişli olması mı? Kısım evet!

Fakat Rusya, Kafkasya dışında, tabiatın mümanaati bakımından ondan aşağı kalmayan yerlerde kolayca emeline kavuşmuş milyonlarca nüfusu birkaç sene içinde hükmü altına almıştır.

İrk veya milliyet mi? Hayır! Kafkasya, kavimler geçididir, ayrı ayrı kavmiyetlerden terekkep eder. Henüz bir millet haline gelmeyen dağınık kabileler halinde yaşayan insan kütlelerinin yenilmez bir kuvveti temsil edebilmeleri çok güçtür.

O halde geriye şunlar kalıyor: Din (Müslümanlık) ve vatan muhabbeti! Evet, şüphesiz bunlar!...

Fakat Rusya ve aynı yolu takip eden İngiltere, Fransa, Hollanda gibi müstemlekeci devletler, doğup büyüdüğü toprakları hiç de az sevmeyen yüzlerce milyon Müslümanı Kafkas dağlarında görülen mukavemetin onda birine dahi maruz kalmadan esir etmişlerdir. Şu halde, umumî mânada, Müslümanlık ve vatan muhabbeti de düğümü çözemez. Mamafih muammanın anahtarı yine bunlarda aranmalıdır.

Kafkas mucizesini anlamak, XIX'uncu asrın birinci yarısı içinde İslâm dininden fıskıran bir ideolojiyi kavramak ile mümkündür.

Bu ideoloji ilâhî hürriyet akidesidir. Kimseye boyun eğmeden yaşamaya değer veren insanları barındıran sembolik bir vatan mefhumunu kuvvetli bir surette elde tutmak ve korumak böyle bir akidenin tabii neticelerinden biridir.

Ümmet milletten ayırd edildiği takdirde Şimalî Kafkash'ların halen bir millet teşkil ettikleri iddia olunabilir. Ancak oranın insan-

(*) Bu kitap Kafkas Dağlarının istiklâl harplerinden bahseden siyasi ve askeri bir tarih olduğu kadar, Şamilin gösterdiği muvaffakiyetlerin sır ve sebeplerini araştıran ve felsefi bir etüdtür. Bu itibarla eserde İslâm ilâhiyatına fazla yer verilmiştir.

ları bu duruma istiklâl savaşlarında uzun seneler müstereken kan döktükten sonra girmişlerdir.

Dağıstan'ın Hamzat, Gazi Muhammet ve Samil gibi yurtlarının hürriyet ve istiklâliyetini hayatlarından aziz bilen münevver ruhanileri, Müslümanlığı hürriyet ile izah ve tefsir ettiler. Kendileri buna samimî olarak inandılar ve halka inandırdılar. Böylece iman kuvveti doğdu. Çarların terörleri de azmi kamçıladi ve mucize husule geldi.

Dini ve siyasi Kafkas liderlerinin ortaya attıkları fikir, (Kelimayı (tevhid, kitap, sünnet prensipleri) herhangi uyusturucu bir zihniyete saplanmayan cevval, dağlı ruhlarını tutuşturacak, büyüleyecek, peşi sıra sürükleyip götürecektir kudrette idi.

Ancak evvelâ bir ciheti iyice tebarüz ettirmek lâzımdır. Müslümanlık mabut, ruh ve ahret telâkkisi bakımından diğer dinlere benzer. Fakat, bir çok kimselerin zannı hilâfına olarak, Müslümanlık diğer dinler gibi dogmatik değildir. Yani saliklerin ileri sürdüğü prensipler hakkında, «Düşünmeye selâhiyetin yoktur! Tanrı bir sırdır! Akıl erdiremezsin, aynen kabul et!» tarzında mantıkla temastan uzak bir iman istemez. Onun indinde makbul olan iman, gözü kapalı iman değil, akıl ile varılan ve bilgi ile bulunan imandır. Yani ilmi kanaattir.

Müslümanlıkta iman ehli bilgisinin son kademesinde «aklı mahzû» görür «aklı külliye» tapar. Müslümanlık doğmasız bir din olmak dolayısıyla, başka dinlerde münakaşasına aslâ cevaz bulunmayan «temel iman unsurları» üzerinde bile fikre geniş bir hürriyet bahşetmektedir. Bu hürriyete bel bağlanarak ileriye sürülen bazı içtihatlar, diğer din mensuplarına, hattâ Müslümanların kaba sofu takımlarına göre küfürdür. Rafz ve ilhad serpintileridir. Fakat fikir hürriyetine vurulan zinciri kabul etmiş olan kimselerin bu hükmü asıl Müslümanlığı alâkadâr etmez. Onlar vicdanlara tasarruf etmek selâhiyetini haiz olduklarını iddia edenlerin sahneye çıkardıkları «Hâmi, baba, hükümdar» hüviyetli mabut mefhumlarına, zihin yormadan, tapa dursunlar, hakiki Müslümanlar dini akli ile tedeyyün ederek selâmet yolunu tutarlar.

Müslümanlıkta dinin, imanın, akidenin mânasına - yine tekrar edelim - içtihat yolu ile ermek ve bilgi ile edinmekten başka bir şey değildir. Binaenaleyh imanların derinliği hakkında kimsenin tereddide düşemeyeceği dağlı imanların hürriyet akidesine, insanların hür yaşamak vasfına gözü kapalı iman etmek, mânâsı verilmemelidir. Kafkaslı imamlar hürriyete, istiklâliyete hayattan çıkardıkları mantık ile inanmışlar, bu inançlarını ise Allahın kitabı ile desteklemişler-

dir. İctihatlarında hatâ edip etmedikleri ayrı bir meseledir. Yanılmışlarsa hüsnü niyetleri nazara alınarak bir sevaba, doğruyu keşfetmişlerse iki sevaba ermişlerdir.

Müslümanlığın mahiyetine müteallik bu kısa istidrattan sonra hürriyet akidesinin esasına geçebiliriz:

Kur'ana göre insan «Esrefi mahlûkattır.» Çünkü Allah ona kendi ruhundan ruh vermiş, bundan dolayı tabiat ve melekler insana (Âdeme) secde etmişlerdir. Secdeye tenezzül etmeyen şeytan yine insanın kendisi (nefsi ammaresi) dir. Böylece bazı insanlar güneşe, aya, yıldızlara, camid cisimlere, hayvanlara veya kendileri gibi insanlara taparlar. Bunlar Kur'anın nurunu göremeyen körler, secde-nin delâletini anlamayan gafillerdir.

İnsan taşıdığı ruhun ulviyeti icabı Allahtan başkasına tapamaz. Taparsa kadir ve kıymetini alçaltmış olur; insanlıktan çıkar, hayvanlar sınıfına girer. Yağmur yağdırsın veya karı eritsin diye bir putun önünde diz çökmekle herhangi bir menfaat mülâhazası veya korku ile mütegalip kimselere tahammül etmek arasında fark yoktur. Allah nazarında her ikisi de aynı derecede mezumdur. Allah suur ile mümtaz kıldığı mahlûkuna kendi zatî kudretinden kuvvet verirken hür yaşamasını şart koşmuş, halikinden başkasının boyunduruğunu kabul etmemesini Âdemden istemiştir. Hürriyet insanlığın şerefi, Müslümanlığın şiarıdır. Müslüman esarete katlanamaz. İyâke nabudü ve iyyake nestain! Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz!

Müslümanlık Allaha mütevekkilâne teslimiyet ile dünya ve ahrette selâmet kazanmak demektir. Müslüman tevekkülü sayesinde selâmet yolunda yürür. Tevekkül «her işte Allaha bel bağlayıp mânileri ve müşkülliye yenmek hususunda cehtetmektir.» Tevekkül «büyük âlem» (Kâinat) içinde serbestçe inkişaf ve terakki etmek iktisadını haiz olarak yaratılmış olan müdrik, müdebbir ve müdir «küçük âlem» (İnsan) için pek geniş hareket alanı mahiyetini alır. Böylece tevekkül tahakkukun sonuna kadar haddi kusva'da hürriyet sahibi olmakla mümkündür. Her şeye Allah böyle yazmış diye zebunane boyun eğmek Müslüman tevekkülü değildir. Allah her şeyi beşerî iradeye yer vermek suretiyle takdir etmiştir. Allah insanın küllî iradesi içinde azade (hürriyet sahibi) olduğunu söylüyor. Binaenaleyh takdiri İlâhî ile fiilimizin hâliki bulunuyoruz. Yaptığımızı biz yapıyoruz! Saadet ve felâketlerimizin müsebbibi biziz! Halimizi iyiye veya kötüye çevirmek elimizdedir! İstikbal bir tarladır, ne ekersek yaratan bize onu biçtirir. Bu azizül hakim olan Allahın kanunudur.

Madem ki yeryüzünde geleceğe hükmedecek kadar gücümüz sonsuzdur. O halde hürriyetimizi kabul ve tasvibimiz dışında kimse tahdit edemez. Hürriyet Allahın bize ihsan ettiği en büyük nimettir. Ondan ancak büyük bir fayda mukabilinde ve rızamızla fedakârlıkta bulunabiliriz... İşte cüceyi deve karşı çıkaran kuvvet! Bu, garp tâbiriyle, nihai bir endüvidüalizmdir!

Tanrıya tebaiyyet şahsiyeti küçültmez, bilâkis büyültür. Zira, insanın hüviyeti Allahın hüviyetinden bir kıvılcımdır. O, aslına bağlı kaldıkça parlaklığını korur. Bu parlaklık karanlıkları yarar ve eritir, şahsiyeti uzmaya yaklaşır...

Dağlı müctehitler gözönünde tutulduğu takdirde Müslümanlığın dünya görüşünü çizen Kur'an âyetlerinin hangisinden hareket edilirse edilsin daima aynı neticeye varılır. Müslümanlık hürriyet demektir. Müslüman esir yaşayamaz, esarete katlanan kimse Müslüman ve insan değildir.

«Ve ızkale rabbuke lil melâiketi inni cailun, fil ardi halifeten, kalu etec alu fiha menyufsidu fiha ve yesfikuddimaa ve nahnu nussebbihu bihamdike ve nukaddisu leke. Kale inni alemu mâlâ talemun (Allah meleklerle, «ben yeryüzünde bir halife (Vekil) yaratacağım,» dediği vakit melekler, «hiç yapar mısın, orada fesat çıkartır ve kan döker. Biz ise sana şükrediyor ve seni takdis ediyoruz,» dediler. O zaman Allah, «ben sizin bilmediğinizi bilirim,» cevabını verdi.)

Demek ki, insan, yeryüzünde doğrudan doğruya Allahın halifesi, yani vekilidir. Bu itibarla, insanın, kudret, selâhiyet ve hürriyet ölçüsünün takdiri, ancak hâlikine aittir. Hâlikimizin dışında benliğimizde büyük bir şey yoktur. Müslüman bu hakikatin muhatabı sıfatıyla herkesten evvel nefsini müdrîk, tam bir insan yaratıcısına lâ-yık ve tam bir vekil olmakla mükelleftir. Bunun için kendisini yükselmekten alıkoyan cehalet, zulüm ve istibdat zincirlerini koparacak, serbest olacaktır. Serbestlik ruhun kanadı, insanlığın temeli ve Müslümanlığın ana yasasıdır.

«Lâilâhe İllallah!» (Allahtan başka Allah yoktur; yani, ondan başka bağımız, bağlıycımız yoktur!) Hürriyetini elinden kaptıran kimse Tanrının kendisi için takdir ettiği büyük hedefe doğru uçmaktan geri kalır, düşer, bedbaht ve sefil olur. Yere, göğe tırmanmak için yaratılanların solucan gibi yerde sürünmeleri ne fecidir.

Kur'an umdelerine bağlı imamların inamışına göre, Allah ve hürriyet medlûllerini içinde meczeden Müslümanlığa infirâtçılığın en cezrî şeklini vermekte müşkülât çekilmez.

Allah vicdanın nazımı veya kemal derecesine varmış vicdanın müşahhası, remzi olduğundan onun tanındığı yerde esaret ve istibdat bulunamaz. Müslüman ülkesinin hükümdarı odur. Vicdan ve Allah korkusu duygularının hüküm sürdüğü muhitte beşerî bir otoriteye, âmire, hâkime tâzir ve ceza mânâsında hükûmete, ihtiyaç kalmaz. Orada herkes hürriyet ve iradesini en makul bir tarzda kullanır. Kimse kimseye fenalık etmez; çünkü fenalığın fenalıklar doğurduğunu, saadetin de iyilikten ibaret olduğunu bilmeyen kalmamıştır. Fert hodbinlikten vazgeçerek diğergâm (gayrı endiş, alturist) olmuştur. Her şahıs Allahın rızasını tahsil etmek suretiyle umurun selâmetini temin için, kendi isteği ile hürriyetini bizzat tahdit etmektedir. İşte Müslümanlığın gayesi, bu tarzda bir tahdidi mümkün kılmak, insanları, vicdan bağından başka bir bağ, vicdan müeyyidesinden başka bir müeyyide tanımayacakları seviyeye çıkarmaktan ibarettir.

İşte imamlar İslâm câmiasını böyle bir duruma getirinceye kadar liderdirler. Bu durum tahakkuk edince artık rehber hacet kalmaz ve Muhammedin son Peygamber olduğunun doğruluğu «enzaru yarî ağyar» dan kendiliğinden tezahür eder.

Tipik noktalarını izaha çalıştığımız hürriyet akidesiyle, Müslümanlığın yalnız ibadet ve itaattan ibaret sayılması telâkkisi arasında aşılmaz bir uçurumun ağız açtığı aşikârdır.

Biri, her şeyden fazla insanın benliğine kıymet vermesi sayesinde her cihetten dağınık ve karışık bulunan bir memlekette harikulâde bir kuvvet yaratmış, diğeri ise, kuvvet kaynağı olan benliği körletmeğe çalışarak mütecanis, mütesanit İslâm ülkelerinde bile zafiyete sebep olmuştur. Bu lüzumsuz uçurumun öbür yanında kalan sahalarda fikirleri ve zihinleri hükmü altında tuttuğu yerlerde Kur'an hükümleri şahsiyeti müdrîk bütün insanlara şamil olacakken mahdud kimselere inhisar etmiş, bu suretle «Halifei ruî zemin» ler, «zillullahi filard» lar doğurmuş, sultanlar, padişahlar, hanlar türetmiş, küçücük zümrelere büyük halk kütlelerini ezdirmiştir. Hem de mesru bir şarette!...

Her iki fikir mürevvîçlerinin istinatgâhı Kur'an idi. Her iki taraf da «Kalallahi taâlâ» diyordu. Lâkin anlayışında yanılmıyan, doğru yolda yürüten acaba hangi hizb idi? Bunu skolastik müfessirlerden ziyade geçmişten ders almasını bilenler kestireceklerdir.

Kafkas mücahidi: hak yemeyen, zulmetmeyen teker teker hepimizin hürriyetine değer veren ve bizim gibi bir saf neferi olarak yurt hizmetinde bulunan kimse, bizim âmirimiz olabilir. Böyle bir kimseyi

biz seçeriz. O bizdendir. Biz de ondanız. Her iki tarafta gayretullah ile birbirlerini tutmuş, karşılıklı hak ve vazifelerini anlamışlardır. Böyle olduğu için gönül rızasıyla itaat ediyoruz. Aksi takdirde onu tanımazdık. Bizden sayılmazlardı. Şefler şer'i şerife bağlı kaldıkları müddetçe halk üzerinde nüfuz sahibi olurlar.

Şer'i şerif, hürriyet demektir!

Şer'i şerif, ibadet ve taat demektir!

İbadetten murat, ruhun yalnız Allaha bağlanması, onun gayriyle olan bağlarından kurtulmasıdır.

İbadetten murat, müminin âhiret hazırlığı görerek Cennete istihkak kesbetmesidir.

Cennet, hasretini çektiğimiz hudutsuz hürriyettir ki, kapısı yer-yüzünde ve Tanrıdan başkasına boyun eğmeden yaşamaktır.

Cennetin anahtarı tesbihtir.

Tesbih, ismi Celâlin zikri ile Allahtan başkasının, mezelletin ve meskenetin atılması, hürriyet ve istiklâliyetin alınmasıdır. Ölümü esarete tercih ederiz. Her vaziyette «ya sabır» çekerek halimize şük-rederiz...

Temsili münazarayı daha ziyade uzatmağa lüzum yoktur. Dini herkes kendine göre anlamış ve anlayacaktır. İctimaî fayda bakımından fikirler arasında - enfüsi olmayan - bir tercih yapmak kolay değildir.

Bahis verilecek hükme intikal edince zeminü zamana, telâkkiye, mizaca göre ihtilâflara düşülecektir. Hürriyet akidesi hakkında meselâ şöyle:

Kur'an, hürriyet ile tefsir ve izah sayesinde sayıca pek az olan Şimalî Kafkaslıların yüz küsur milyonluk bir düşmana karşı birkaç asır merdâne göğüs germelerini temin etmiştir. İstilâya uğrayan en bedbaht müslüman memleketlerinden biri Şimalî Kafkasya'dır. Nüfusunu korusa idi, ileride kalkınabilirdi! Taassubun gözü kördür! Evet taassup! Fakat mukaddes bir taassup: hürriyet duygusu, vatan sevgisi, insanlık gururu!...

Bunların karşısında mantıkla durulamaz. Hürriyet uğrunda ise elbette can verilir! Bu insanları deliliklere sevkeden bir nevi kara sevdadır.

Fakat biz ölmekten ibaret bir hürriyeti, mezarlıklarından ibaret bir vatani, cenazeden ibaret bir insanı neyliyeyim?... diye düşünülürse de yerde sürünerek yaşamaktan ise yaşamamak daha iyidir..

Tenkid etmeden tarih yazılır, fakat okunamaz. Şamil vakasından da herkes karakterine uygun düşen hisseyi çıkaracaktır.

2 — Kafkasya'da uzunca müddet oturmuş ve yaşamış ve bir dereceye kadar Kafkasya'yı ve Kafkasya'lıyı anlamış olan Mr. David Urquhart 25/Mayıs/1838 de Glaskow'da verdiği bir konferansta, Kafkasya'nın maddî mahrumiyetlerini saydıktan sonra şöyle devam eder:

«... Şu halde istiklâllerini muhafaza, düşmanları olan Rus'ların siyasî muvaffakiyetlerinin akametini temin, muallem ve muntazam olan düşman ordularına mukavemete nasıl muktedir oluyor?

Cenuptan gelen göçebe tufanına, şimalden hücum eden sürülere karşı bir mania ve kale vücude getirmek imkânını nasıl buluyor?

Evet, yalnız şahsî fazilet ve kahramanlık kuvveti ile bunları yapmaya muvaffak oldular!»

Mr. Urquhart'ın bu konferansında şunlar da vardır:

«Aynı zamanda millî azametın mağrur bir timsali olan binlerce adam, göğüslerinde zırhlar parlayan muhteşem ve kadim kıyafetli kahramanlar etrafında toplanmışlardı. Burada Yeni Zambel'den Tanca'ya, Atlantik Denizinden Hint Okyanusuna kadar olan bir dünyada, Moskof saldırganlıklarının intikamını almaya ve onun tecavüzlerine karşı koymaya hazırlanmış yegâne bir millet gördüm. Bunun üzerine gayri ihtiyarî olarak şu mucize sadır oldu:

Siz göçebe bir millet değilsiniz! Siz Adige'sini ! Burası da Adige memleketidir.»

Bu mütalâalardan Kafkaslıların gösterdikleri mukavemeti temin eden kudretin, hürriyet telâkkilerinde, millî fazilet ve azimkârlıklarında ve şahsî kahramanlıklarında mündemiç olduğu anlaşıl-maktadır.

Bu neticeye ilâveten eserdeki mütalâalardan fazilet ve kahramanlığın millî karakter ve dinî esasların birbirine intibak ve birbiriy-le imtizac etmesinden vücut bulan kaynaktan doğduğu kanaatini çıkarmak mümkündür. Bu kanaat de doğrudur.

Kafkasya'nın millî reislerinden **Havudukov Mansur**'un 1840 da birkaç İngilizin de hazır bulunduğu millî mecliste irat ettiği nutkun bazı parçalarını aşağıda yazıyorum. Bu parçadaki sözler yukarıdaki hükümleri tamamen teyit etmektedir. Aynı zamanda Kafkaslıların o tarihteki ruhî haletlerini canlı bir surette ifade etmesi itibarıyla kıymetli bir tetkik kaynağı olarak kabul olunabilir.

«... Bir çok cesur muharıplerimizi kaybettikse de onların yerine koyacak adamlarımız ve çocuklarımız vardır! En fenası barut ve kurşunumuz olmaması yüzünden tüfeklerimizi kullanamıyacak bir hale düşmemizdir. Bununla beraber elimizde kılıçlarımız ve kamalarımız varken düşmanlara aslâ itaat etmiyeceğiz. Bütün dünya bizi terket-

se ve vatanımızın son noktasına kadar sürülsek dahi yine Adige'lerin neye muktedir oldukları görülecektir. Kadın ve çocuklarımızı düşman eline geçmemeleri için kendi ellerimizle keseceğiz; badehu onların intikamını almak için müttehiden biz de mahvolacağız.»

Öteden beri milletlerin kuvvetlerini ordu tâbiri ile ifade ediyoruz. Fakat bir ordunun hakikî bir kudret olabilmesi için onun milletin bütün kabiliyetini ihtiva ve temsil etmesi lâzımdır. Böyle bir mahiyeti kazanmış olan ordu üniformalı bir zümre olmaktan ziyade hakikî kudret mefhumunun medlûlü olan bir mânâ olur. Ancak böyle bir ordu milletle birleşmiş ve pekleşmiştir. Daha doğrusu, milletleşmiş bir ordu veyahut ordulaşmış bir millet vücut bulur. Millet veya ordunun böyle bir mahiyet kazanmasına hizmet edecek olan en esaslı malzeme veya temel, millette bir idealin teşekkül etmesidir. Bu ideal fertlerin ve cemiyetin varlığına siner ve kalplerinde yerleşirse, o zaman kuvvetli bir iman mahiyetini almış olur. Böyle bir imandır ki millî kuvvetin mihrakını ve hattâ bizzat kendisini teşkil eder. İşte böyle bir kuvvet kazanmış olan millette erkek, kadın, çocuk, ihtiyar mevzu bahis olmaz. Çünkü herkes kendisinde millî imanın icaplarına ittiba ve intibak etmek zarureti görürüz. Böyle bir zaruret neticesi olarak, şimdi müteamil olan bir çok mefhumların mânâ ve medlûlleri değişir. Meselâ, bugün onbir ilâ onbeş yaşlarında olanları çocuk, doksan yaşındakileri ihtiyar addeder, bunları ordu hizmeti çerçevesi dışında görürüz. Halbuki kuvvetli bir iman ile beslenmiş olan cemiyetlerde bu böyle değildir. Onbir yaşındaki çocuk dahi millî imana intibak edebilmek için ruhen tekemmül etmiş durumdadır. Uzvî tekâmülü de ruhî tekâmüle muvazi olarak yükselir. Böyle bir tekâmüle tâbi olan çocuklar kendilerini kifayetli görürler. Keza ihtiyar da aynı tesirle hiç ihtiyarlamaz veyahut ihtiyarlığı kabul etmez.

Bu haller ruhtaki kemalin neticesidir. Ruhtaki bu kemâlî vücutta getiren ise mevzu bahis imandır. Çünkü iman ruhun gıdasıdır. Ruhtaki bu hali kemâl, uzviyetin tekemmülünü temin eder ve tahammülünü arttırır. Ruh kemâl bulunca uzviyet ehemmiyetini ve varlığını kaybeder. Bu varlık ruhun hâkimiyeti altına girer ve ancak ruhun bir aleti mesabesine iner. Bu hali iktisap eder bir şahısta hayat ve menfaate müstenit ferdi ihtiraslar söner, yalnız iman ihtirası yanar. Bu gibiler artık uzvî ihtiyaçları ve ıstırapları hissetmezler. Çünkü o şahsiyet âdetâ iman ile anestezi olmuştur. Bu hale gelen insan, artık kahramandır. O insan Alman şairi Müller'in tasvir ettiği gibi «yenilmez, eğilmez varlık sahibi» dir. İşte böyle bir insandır. Zaten her kahraman muhakkak azim ve fazilet sahibidir. Kafkasya'nın mü-

cadele hayatında bu hükmü teyit edecek binlerce misal zikretmek mümkündür. Meselâ: Rus saflarını yarıp Rus kumandanı **General Zas'i** atından aşağı atan ve bu atı köyüne getiren, sonra da bu kanlı muharebede şehit düşen **Prens Pışıkoy**, henüz sinni rüste varmamış bir çocuktü. Annesi bu oğlu için, «*Evvelâ Allah, sonra Adige için öldü*» diyerek iftihar etmişti.

Keza muhtelif muharebelerde sekiz yara alan, nihayet şehit düşen **Şerelok** henüz ondört yaşında idi. 1840 senesinde sekiz Rus kalesini zaptedenlerin başında bulunmuş olan **Hacı Guzbek** ise ihtiyar bir adamdı.

Kafkasya'da güç olan, insanları muharebeye sokmak değil, onları muharebeden çıkarmak ve geri çekmekti. 1840 senelerinde Anapa civarında vukua gelen muharebelerde **Mikrasi**, topçu ateşi altında kalmış olan kuvvetleri geri çekmek için çok güçlük çekmişti.

Kafkash'yı böyle kahramanlığın bu yüksek derecesine çıkaran iman neydi?

Buna vatanperverlik ve milliyetperverlik imanı diyebiliriz. Fakat bu tâbirlerle de Kafkash'ların kahramanlıklarını tamamen izah edebilmek mümkün değildir. Çünkü Kafkasya'da vatanperverlik ve milliyetperverliğin bugünkü düşünüş ve görüşle kavranamayacak ve ölçülemeyecek derin bir mânâsı vardır. Kafkash'nın vataniyle olan rabıtası yalnız maddî değildir. Çünkü Kafkash'nın mal, mülk, servet... gibi maddî varlıklarla aslâ alâkası yoktur. «Bunların hepsinin dünyanın herhangi bir yerinde temini mümkündür.» Buna mukabil Kafkash'nın mukaddesat saydığı bir takım şeyler vardır. Bu mukaddesat, içtimai olduğu kadar ferdidir. Meselâ; mertlik, insanlık, hürriyet, şeref, izzeti nefis, dostluk, teavün ve tarahhum... ve son zamanlarda buna inzıam eden din sevgisi gibi faziletler Kafkash için ferdi ve içtimai mukaddesattır. Bu mukaddesatın masuniyeti ancak milleti ile birlikte vatanında yaşamak ve ölmekle mümkündür. Binaenaleyh vatan, Kafkash için içersinde yaşanan memleket değil, daha ziyade kendi varlığının esas ve gayesini teşkil eden mukaddesatının mahfuz bulunduğu bir mabettir. Bu mukaddesat da ferdi ve içtimai birer vasıf değil, âdetâ bir akide ve imandır. Bu düşünüş «Mabedim vatandır, Mabudum hürriyet» vezicesi ile ifade edilmiştir. İşte Kafkash'ların kahramanlık ve kudretinin temeli bu vecize ile ifade edilen yüksek imanda idi. Kafkash için bu iman yalnız dünyada değil, ahirette dahi taşınması icap ediyordu. Çünkü dünyada saadet ve ahrette Cennet ancak böyle bir iman ile kazanılabilirdi. Daha yukarılarda bir Almanın eserinden iktibas ettiğimiz parçaların muhtevası da bu kanaati teyid etmiyor mu?

II — KAFKASYA'DA HARP VE MÜCADELE EDEBİYATI

Maneviyat, mücadele için mühim bir kudret teşkil ettiğine göre bunu beslemek hususunda büyük rol oynayan edebiyatı da bir kuvvet kaynağı olarak kabul etmek lâzımdır. Kafkasya, mütemadi bir mücadele sahnesi olduğundan bu memlekette çok kuvvetli ve zengin bir harp ve mücadele edebiyatı doğmuştur. Bu edebiyat Kafkas mücadelelerinde çok müessir roller oynamıştı. Kafkas edebiyatı bu tesirini yalnız mefahiri değil, mesaibi terennüm etmek suretiyle de göstermiştir. Çünkü yalnız mefahiri terennüm edecek edebiyat millette boş ve köksüz bir gurur uyandırır. Bu da gevşekliği tevhit eder. Me-saip ise ümitsizlik doğurur. Binaenaleyh ancak her ikisinin birlikte yapacağı tesirdir ki hissiyat ve maneviyatı besler ve tahrik eder. Nümune olmak üzere bazı Kafkas şiir parçalarının tercümelerini yazıyoruz:

«Ey şehit düşen kahraman, senin intikamını şimdi hangi yiğit alacak? Takip ettiğin yol, doğru ve düzdür! Bizzat Peygamber bile yiğitleri o yolda bekliyor. Fakat ey kahraman yiğit! Cennetin kapısına vardığın zaman milletini unutma! Ey İslâmın cesur evlâdı! Cennet hurilerinin sana söyleyecekleri ilâhî neşideleri dinlerken de vatanını hatırla! Ey büyük şehit! Allahtan dileriz ki vatanın bütün çocukları da senin gibi korku nedir bilmiyerek zaferden zafere koşsunlar.»

Bu şiirde Peygamberin bile vatanperverlik yolunda beklediği te-barüz ettiriliyor. Ayrıca insan için en yüksek saadet olması lâzım gelen Cennete giriş esnasında bile vatan ve milletini unutmaması tavsiye ediliyor. Bu yüksek bir hitaptır!

Diğer bir şiir, Kafkas vatanperverlik ve fedakârlık hissini şöyle tasvir ediyor:

«Vatanımız bizi savaşa çağırınca sıra beklemeden hepimiz koşarız! Kahramanlıkta birbirimizi kıskanırız! Vatanımız için ölmeye daima hazırız! Ey ehli vatan, zaman geldi kalkınız! Dağlarımızın Kartalları, hürriyetin sesi bizi hayata çağırıyor, muhare-

belerin gürültüsü bizi savaşa çekiyor. Ey güzel Kafkas, sen bizim varlığımızsin. Harplerde akıttığımız kanlar senindir! Sen bizim kanımızsin. Senin için ölmeye daima hazırız. Allah, kendisi bize böyle emretmiştir. Kardeşlik ve istiklâl bizim idealimizdir. Bu ideal her ferdin ağzında ve milletin gönlünde yaşasın...

Dağlarımızın kayaları gibi, kuvvetli bir zincir gibi bir vücut olarak birleşiniz. Kartallar gibi beraber bağırınız: «Allah bizim iledir.»

Ey ölüm, soğuksun, fakat istediğin kadar soğuk ol,
Bana buz gibi sudan tatlı gelirsün.
Unutma ki sen benim kölem idin ve öyle de kalacaksın!
Ben senin efendin, üstadın ve hükümdarımın.
Ben emrederdim sen yapardın
Ey hiir dağlıların kölesi emrediyorum
Gel al canımızı!

**

Dinle! Korkunç muharebe naraları havalarda aksediyor.

Genç İslâm kahraman silâhlanmış, muharebe atı da yanında
duruyor.

O ümitsizlikten doğan hıçkırıkları ne işitiyor, ne de ehemmiyet
veriyor.

Bilâkis o, ya zafer, ya ölüm kasdiyle ileri atılıyor.

**

Vadilerden ve dağlardan harp naraları geliyor.

Mosko'lar da çekirge sürüleri gibi ilerliyor.

Bu işitilen enin nedir, nereden geliyor?

Bu, rengi solmuş, yaralı yatan ve son nefesini veren bir kahra-
manın iniltisidir!

**

Fakat o, toprak altındaki soğuk yatağında yalnız değildir,

Çünkü yanında sevgilisi (*) de boylu boyunca uzanmış yatıyor.

Artık onların yuvaları karanlık ve dar bir mezardan ibarettir.

Orada güzellik ve cesaret yanyana uyumaktadır.

**

Dinle, Allah'ına fîfre ve davulun sesini dinle!

İleri, ileri çünkü Kazak'lar geliyor!

Harper narasını at,

(*) Kafkasya'da kadınların dahi muharebelere fiilen iştirak ederek şehit düşükleri çok kere vâkidir. Böyle bir çok vakalar Rus edebiyatında da yer almıştır.

*Kılınc ve mızrağını havada parlat; ileri, ileri!
Yükselt, Allah'ışkına, bayrağı göklere yükselt!
Adige için vatan için silâhlan, herkes de silâhlansın!
Vatanın vadilerini ve bütün ıssız köşelerini müdafaa et!
Ey yuvam ve ocağım elvedâ sana!*

**

*Biz cenklerde cesaretle savaşır,
Her zaman tehlikelere atılırız!
Ya zafer, ya ölüm naramızdır,
Ya harbi kazanır, ya asaletle ölürüz!*

**

*Tehlikeden kim kaçır?
Hür insanların kalpleri, hürriyetin duvarlarıdır.
Cennet, yalnız cesurları kabul eder.
Melekler vatanseverin mezarını tavaf ederler!*

**

*Moskof hilesi ile dolandırılmış bir hainin
Yüreği atıyor.
Toprağını altın mukabilinde kim satar,
Bu gibiler ya ölsün, ya da züriyetsiz kalsın!
Dinle Allah'ışkına, gürleyen topları dinle!*

**

*Düşman, düşmanla ayrılmamak üzere karşılaşır.
Ey köleler, hür adamlarla karşılaşmış bulunuyorsunuz;
Ümidinizi kesin, zafer bizindir!
Ey bizimkiler ilerleyin!*

Kafkaslı'lar vatanlarına ve vatan toprağına kudsiyet atfederlerdi. Bu sebeptendir ki hicret edenlerin bazıları vatan toprağına beraber götürmüşler, başka yerde öldükleri zaman mezarlarına bu toprağın konmasını vasiyet etmişler ve bu toprağın kendileri için rahmet ve mağfiret vesilesi olacağına inanmışlardı.

Vatanını terketmeğe mecbur olan bir Kafkaslı'nın yeis ve teessürü şu neşide ile ifade edilmiştir:

*Onun kalbi, Cennet gibi güzel olan sevgili vatanının hasretiyle doludur.
O ağır ve acı nefesler alarak dağları, denizleri aşarak uzaklara gidiyor.*

*Deniz derindir, fakat onun ıstırapları derin değil dipsizdir.
Şimdiden sonra hürriyete ve saadet senin için haramdır!
Sen uzaklaşırken sevgili Kafkasya'nın dumanlar arasında görülen*

*Dağ zirvelerinin hatıralarını ağlıyarak arıyorsun.
Fakat sen ondan ebediyen ayrılıyorsun,
Artık yeter unut, unut senin için ölmüş olan o güzel vatani!*

III — KAFKASYA'DA HARBE HAZIRLANMA

A — Ordu Teşkilâtı

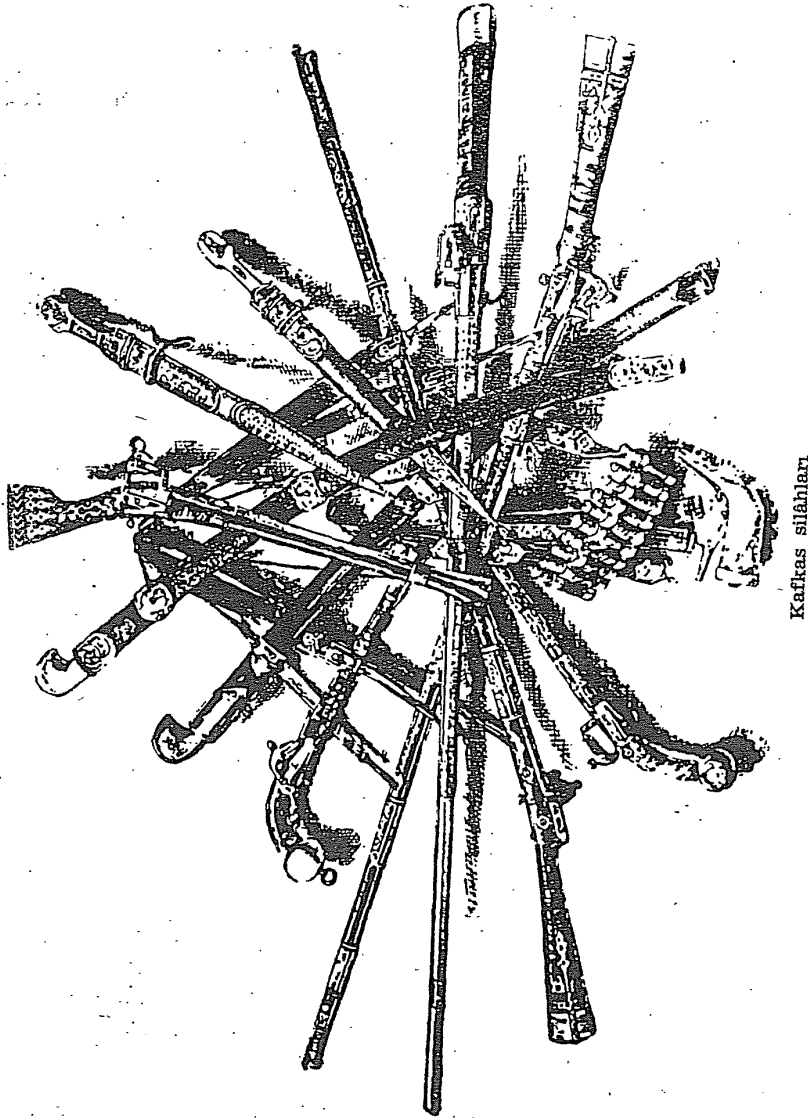
Yukarılarda izah edildiği veçhile Kafkasya'da kuvvet vardı; fakat bu kuvvet asrı mânâda bir ordu ile temsil edilmiyordu. Halbuki teşkilât ve ihtisas kuvvetin tesirini arttıran başlıca âmillerdir. Binaenaleyh Kafkasya'da asrı teşkilâta tâbi bir ordu bulunmamasını bu memleket için büyük bir noksanlık ve zaaf kaynağı olarak kabul etmek lâzımdır.

Ordu daima müdafaa vazifesini yapmağa âmade, millî kuvvet ve kabiliyeti daha tesirli bir surette göstermeğe müsait olan mütehassıs bir teşekküldür. Ancak bu teşekkülün böyle bir mahiyet kazanabilmesi için - yukarıda da temas edildiği veçhile - onun millî kabiliyeti ve kuvveti temsil etmesi lâzımdır.

Ordunun diğer mühim bir faydası da bu teşekkülün millî vazifelerinin bölümünü temin eden bir unsur olabilmesidir. Bu teşekkül sayesinde ki ordu çerçevesi içersine girenler memleketin müdafaa vazifesi ile meşgul olurlarken bu teşekkülün dışında kalanlar memleketin ve millî hayatın başka safhalarına ait hizmetleri yaparlar. Bu suretle memlekette hayat ve faaliyet durmaz veya bir tarafa inhisar etmez. Böylece millet bütün hayatıyeti ve bütün hayat unsurları ile yükselbilmek imkânını kazanmış olur.

Daima tehlike ile karşı karşıya bulunan memleketlerde ordu teşkilâtı olmazsa, bütün milletin daima ayakta durması ve gayretlerini yalnız bir tarafa hasretmesi lâzımdır ki, bu hal, bir taraftan inkısaftan temellerinden biri olan vaziyette istikrarın teessüs etmesine mâni olur. Diğer taraftan ise bu hal, memlekette yalnız mücadele şartlarına istinat eden bir hayat standardı meydana getirerek milletin diğer hayat unsurlarının âdeta dumura uğramasına saik olur.

İşte Kafkasya tamamen böyle bir vaziyette idi. Binaenaleyh Kafkaslı'nın içtimâî bünyesi ancak mücadele şartlarını karşılayacak şekilde taazzuv etmişti. Kadın, erkek, çocuk, bütün fertler, vatan müdafaa vazifesiyle mükellef idiler.

Kafkas silahları

Kafkasya'nın deniz cephesi de vardı, binaenaleyh Kafkaslı'lar bu cepheyi de müdafa etmek mecburiyetinde idiler. Bu sebepten deniz cephesinin müdafaasını yapacak deniz kuvveti de mevcut idi.

Kafkasya'nın kara ordusundan ve deniz teşkilâtından biraz bahsedelim:

Ordu teşkilâtı: Ondört yaşından yüz yaşına kadar bütün millet orduyu teşkil ederdi. Muayyen bir birlik yoktu. Her kabile bir birlik telâkki edilirdi. Bütün millet efradının silâh ve teçhizatı birdi ve muharebe maksatlarına uydurulmuştu. Hemen herkes atlı ve bütün millet efradı silâhlı olup, her er altmış dört atımlık barutunu ve kurşununu taşır, tabanca, tüfek, kılıç, kama ile müsellâh bulunurdu. Her erkek harp teçhizatını ve atının teçhizatını tamir etmek, kama ve kılıcını bilemek ve yağlamak için icap eden malzemeyi yanında taşırdı. Bir atlı teçhizatı şöyle idi:

Sağ tarafta:

Rüvelver, yağdanlık, kurşunluk, tornavida, çekic, çakmak vazifesini gören bir alet.

Sol tarafta: kama (altında küçük bir bıçak), kılıç. Arkada omuza asılı olarak: keçe kılıf içersinde tüfek. Sol arkada: erzak. Sağ arkada: otuziki atımlık barutu havi barut çantası.

İç cepteki küçük bir çantada: sırm, biz, hacamat âleti, iğne ve iplik bulunur.

Aynı zamanda birer zinet diyebileceğimiz bu teçhizatı ath hazerde de, seferde de taşır. Tüfek, kılıç, erzak ve barut torbası müstesna olmak üzere diğerleri günlük kıyafet meyanındadır.

Ath, başlık ve yamçı taşır, kışın kürk giyer, kürk gayet hafif, güzel bir tarzı tertipte giyilir.

Her ferdin işte bu şekilde mücehhez ve hazır bulunması lâzımdı. Bu hazırlığa o kadar ehemmiyet verilmişti ki, karşılaşan iki Kafkaslı'nın selâmlaşmaları «sıhhatta mısın, hazır mısın?» sözleri ile olurdu.

Kadınlar elbiselerin bütün kısımlarını kendileri yaparlar, aylarca, hattâ bir sene, dayanacak erzak, (peynir, tath, hayvanlar için kuru ot) hazırlarlardı. Kızlar yaralıları bakmakla mükellâf tutulurdu.

Her muharebede millî şairler ve münekkitler bulundurulur, muharebeyi müteakip destanlar nesredilirdi. Bu destanlarda kusurlu olarak gösterilen, takdir edilmeyen ve destana girmeyenler kendilerini lekelenmiş sayarlar, müteakip muharebelerde bu lekeyi sildirme-

ğe çalışırlardı. Bu uğurda kendilerini tamamen feda etmiş aileleler vardı.

Ya şanı şerefle yaşamak, veyahut ölmek Kafkash'ların millî ve ferdî düsturu idi. Servet, mal ve mülk muharebe esnasında âdeta müstereken tasarruf edilirdi. Gerek muharebeler yüzünden, gerekse herhangi bir suretle fakru zarurete uğrayanlar, behemehal ve hemen cemiyetin yardımına nail olurlardı. Binaenaleyh maddî yokluk denilen şey fertleri herhangi bir endişe ve korkuya düşüremezdi.

Rus'lar Kafkasya'yı müstahkem bir hatla kuşatınca Kafkash'lar yeni bir teşkilât vücade getirmeğe mecbur olmuşlardı. Bu teşkilât şu idi:

Hudut mıntakalarında medreseler açılmıştı. Bu medreselerin müdavimleri olan gençler hem ders okuyorlar, hem de muharebe talimleri ile meşgul oluyorlardı. Bunun için, talebelerin hepsi atlı ve silâhlı idi. Bunların alâmetleri de elbiselerinin sarı renk olması idi. Vazifeleri düşmanın taarruzunu karşılayarak milletin seferberliği için lâzım gelen zamanı kazanmaktı. Bu itibarla bu talebeler âdeta bir örtme kuvveti teşkil ediyorlardı.

B — Kafkasya'da tahkimat ve mukavemet unsurları

Buraya kadar Kafkasya'nın aktif muharebe unsurlarından yani ordu teşkilâtından bahsedildi. Buna bir de bu teşkilâtı kuvvetlendiren unsurları ilâve etmek lâzımdır. Bu unsurlar da:

- 1 — Memleketin haiz olduğu tabîî mâniler,
- 2 — Milletin hazırladığı mukavemet tertipleridir.

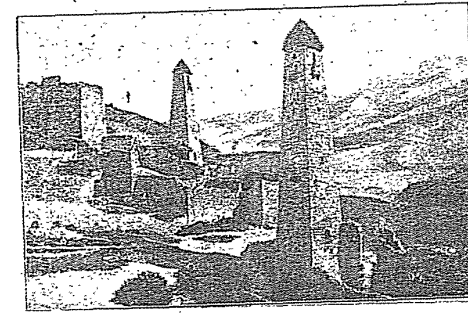
Bunlardan birincisinin kolaylıkla tahmini mümkündür. Etrafı sık ormanlarla örtülü, içersinde büyük sular akan ve gitgide keskinleşen derin ve dar vadiler. Terek, Kuban, Koysu Nehirlerinin ana kollarının vücade getirdiği ovalar aşıldıktan sonra tesadüf edilecek arazi işte bu vaziyettedir.

Bu vadileri birbirine bağlayan arzanî yollar mahdut ve ancak yerlilerce malûmdur. Çetin ve atlı bir millet olan Kafkash'lar işte bu arzanî yollardan istifade ederek süratle manevralar yaparlar, vadilere girmek imkânını bulmakta olan düşmanların yan ve gerilerine düşerler ve böylece onları perişan ve imha ederlerdi. Bundan başka Kafkash'lar bir taraftan arazinin bu vaziyetine, diğer taraftan hareket ve manevra hususunda haiz oldukları yüksek sürat ve kabiliyetlere dayanarak muvaffakiyetli baskınlar yaparlardı. Bu suretle

Kafkash'ların mukavemetleri aktif bir müdafaa şeklinde cereyan eder.

İkincisine gelince: Kafkash'lar, fasılâsız olarak mücadele içinde yaşadıklarından, bütün hayat şartlarını buna göre tanzim etmişlerdir. Bu meyanda iskân vaziyetleri de buna göre tertip edilmişti. Bir defa memleketin her an taarruza maruz kalacağı düşünülerek, iskân vaziyetinde halkın operatif bakımdan mühim olan istikametlerde teksif edilmesi esas tutulmuştu. Mozdok, Yekatarinodar (Kaleşhoa), Gemirgoy (Orta Kuban Havzası) mıntakaları bu vaziyette ve ehemmiyette idiler.

Bu iskân sahaları müstahkem birer ordugâh haline getirilmişlerdi. Bu ordugâhlar müstahkem köylerden mürekkep idi. Köyler de şöyle idi:

Kafkasya'da müstahkem bir köy

Her köy 40 - 50 hanelik olurdu. Köy evleri bir daire üzerinde inşa edilir, dairenin ortasına ahır ve ağıllar konulur, köyün etrafı ise üç metre irtifaında çit duvarla çevrilirdi. Bu çitler çift olarak yapılır, araları tazyik edilmiş toprakla doldurulurdu. Duvarlar mazgalları ihtiva eder, kapılar icabında hususî surette kapanırdı. Bundan başka tarlalar dahi çit ile takviye edilmiş topraklarla çevrilerek tahkim edilirdi. İşte bu suretle vücade getirilmiş olan müstahkem köyler birer mukavemet merkezi vazifesini görürlerdi. Kafkash'lar bu köyleri mihver ittihaz ederek manevra yaparlardı.

Köyler, ekseriyetle yayalar tarafından müdafaa edilir, manevralar da atlı kuvvetlerle yapılırdı. İşte bu gibi tedbirlere ve tertiplere istinad eden kuvvetli bir maneviyat sayesinde ki Kafkasya asırlarca düşmana mukavemet etmiştir.

Fakat topçu sınıfı muharebe sahnesine girince, bu müdafaa sistemi bu sınıfın silâhları karşısında zayıf düştü ve mukavemet sarıldı. Fakat bu silâha karşı da tâbiye tertipleri bulundu.

C — Deniz kuvvetleri

Kafkasya'nın esas deniz cephesini Karadeniz teşkil ediyordu. Çünkü Kafkasya'nın garp ile temas ve münasebeti bu deniz vasıtasıyla oluyor; ticarî faaliyet de siklet merkezi ile bu denizde cereyan ediyordu.

Kafkasya'nın sahilde oturan kabileleri denizci idiler. Bunlardan bilhassa Kerket'ler Greko - Romen devrinde Karadeniz'i tehdit altında bulunduruyorlardı. Kerket'lerin korsanlıklarını tasvir ve terennüm eden destanlar hâlâ mevcuttur.

Edmond Spencer Kafkash'ların deniz vasıtalarından bahsederken, vaktiyle korkunç korsanlar olduklarını söylediği Kafkash'ların, kendisinin Kafkasya'yı ziyaret ettiği sıralarda (yani XIX'uncu asrın bidayetlerinde) 60 - 80 kişi istiap edecek cesamette kayıkların bulunduğunu ve Yunanlı'larda olduğu gibi bu kayalıkların uçlarının keçi, geyik ve koç başı gibi kabartmalarla süslendiğini anlatır.

Kafkash'ların Karadeniz'de bir de filosu vardı. Bu tarihte filonun kuvveti 35 büyük gemi ile sayısız küçük gemilerden mürekkep idi. Bu filonun vazifesi Rus akın ve korsanlarına karşı sahilin ve ticarî faaliyetin korunmasını temin etmek idi.

İşte bu filo sayesinde ki Rus'ların Kafkas sahillerine karşı tecavüze başlamaları geç vukua gelmiş ve tecavüz teşebbüsleri büyük bir tereddüt ve yavaşlıkla cereyan etmiştir.

Ancak zamanın inkişafına tâbi olmayan bu filo da nihayet faaliyet ve hayat sahasını düşmanlarına terketmeğe mecbur olmuştur.

D — Kafkash'ların muharebe usulleri

Henüz ateşli silâhlar icat edilmediği veyahut bu silâhların pek müessir bulunmadığı zamanlarda her yerde olduğu gibi Kafkasya'da da ok (Şabze), kılıç (gâte) ve kama kullanılırdı. Muharebe şekli mertlik esasına dayanan taarruz idi. Hattâ Kafkash'lar gece baskını yapılmasını millî gururlarına yakıştıramazlardı. «Biz gece karanlığından istifade eden hırsızlar değiliz» derlerdi. Fakat ateşli silâhlar kullanılmaya başlanınca iş değişti. Bu silâhın tesirinden kurtulmak için geceden istifadeye mecbur oldular.

Kafkash'lar, iyi nişancı, kılıç kullanmakta mahir ve akıllara

hayret verecek derecede iyi binici idiler. Tüfek ve kılıçlarını kendileri yaparlardı. Ancak barut ve kurşun bulmakta müşkülâta uğradıklarından, tüfeklerini kullanmakta çok mümsik davranırlar ve mermisini hedefe isabet ettireceğine emin olmadıkça tüfeklerini kullanmazlardı. Bu barut ve kurşun azlığının neticelerini kılıç kullanmaktaki maharetleriyle telâfiye çalışırlardı. Araziye vukufı, hareket kabiliyeti ve süratleri, tahammüllerinin büyüklüğü ve cesaretleri sebe-

Eski Kafkas harp kıyafeti

bi ile muharebeleri daima taarruz ve baskın şeklinde cereyan ederdi. Bunun için lüzumunda piyadeleriyle, cephede vücade getirdikleri çitlen siper ve hendekleriyle düşmanı tevkif edip, atlı olarak yandan ve geriden hücum ederler, bu suretle düşman birliklerini imhaya çalışırlardı. Bu muharebe usulü karşısında Rus'ların ve bilhassa Kazak'ların maneviyatları çok kırılmıştı. Kafkash'lar da Kazak'ları istihfaf ile adet üstünlüklerine bakmaksızın taarruz edip, behemehal

muharebeyi kendi lehlerine. neticelendirirlerdi. Mağlûbiyet, ademi muvaffakiyet veya telefât tesiriyle kat'iyen sarsılmazlar, kat'i neticeyi alıncaya kadar saldırırlardı. Harp naralarıyla yapılan bu hücumlar o kadar müthiş bir mahiyet alırdı ki, bunun karşısında Rus'lar, mukavemet imkânını bulamazlardı. Bir kere Rus kuvvetlerinin içersine dâhîp iş kılıç mübarezesine intikal etti mi, mutlaka galebeyi temin ederlerdi.

Fakat şarapnel icat edildikten sonra Kafkash'lar bu silâhın karşısında oldukça sarsıldılar ve bir tereddüt devresi geçirdiler. Az zaman zarfında dağınık olarak ve süratle hareket etmek sayesinde bu silâhın tesirinden kurtulmanın mümkün olacağını anladılar. Bu hareket tarzını tatbik etmek suretiyle bu silâha karşı da muvaffakiyetle muharebelerine devam ettiler. Çeçen ve Garbî Kafkas mıntıkalarında «sabit müdafaa» usulünü tatbik etmezler, hattâ böyle bir muharebe usulünü bilmezlerdi. Buna mukabil arazinin çok ârızalı olması ve tabii maniaları ihtiva etmesi itibariyle Dağıstan havalisinde müdafaa muharebesi daha muvaffakiyetli bir tarzda tatbik edilirdi.

Kafkasya'da muharebeler iki mahiyette cereyan ederdi:

1 — Lüzumunda millî kuvvetle umumî taarruz veya Rus'ların girişecekleri taarruzlara mukavemet.

2 — Akın muharebeleri: akıncılara Abreg derlerdi.

Bu muharebeler devamlı akınlar ve baskınlar şeklinde cereyan ederdi. Bunlar küçük gruplar tarafından yapıldı. Bu gruplar tecrübeli bir zatın kumandasındaki gençlerden teşekkül ederlerdi. Kafkash'lar bu hareketleriyle bir taraftan düşmanı mütemadiyen tâciz ediyor, diğer taraftan gençleri yetiştirmek için âdeta bir tatbikat yerine geçiyordu. Bu hareketler henüz evlenmiş olanlar için aşk gibi cazip bir âmilin dahi, bir genci fedakârlıktan âlakoyamayacağını gösteriyor; evlenmemiş olanlar için ise bu kahramanlıklara genç kızların dikkat ve âlâkasını çekmek gibi mânâlar tazammun ediyordu. Bu akınlar ve akıncılar için şayanı dikkat aşk şarkıları vardır. Meselâ şarkılardan birinde Hassase isminde güzel bir kız, kibirinden dolayı tenkid edilir. Kız bu tenkide şöyle cevap verir: «*Ben akınlarda atının süratiyle değil, kılıcının ucu ile kendisini kurtaranlara ve önüne Rus esiri katip getirenlere ayağa kalkarım. Hattâ bu gibileri dışarda karşılar ve atından indiririm.*»

Bir İngiliz şöyle bir şarkı dinlediğini söylüyor: «*Ben düşmanın tüfek ateşine karşı durana değil, sesi ve dehşetiyle yeri sarsarak*

ağaçların yapraklarını döken düşman topçusuna hücum edene varırım.»

Görülüyor ki, güzel Kafkas kızları, aşklarını organik güzelliklere ve servetlere değil, yüksek kahramanlıklara tahsis ediyorlardı.

Akıncılık mukaddes bir vazife sayılırdı. Kafkash'lar, bu uğurda ölenler için Ahrette büyük ve parlak mükâfatlar mevcut olduğuna inanırlardı. Bir akıncının ağzından çıkmış gibi tertip edilen, aşağıki şiirler bu vazifenin ne derece büyük tutulduğunu gösterir.

«*Aksın benim kanım, fakat iki gözüüm vatanım düşmana esir olmasın. Bu ıstıraplara mükâfat olarak, ben tarih ve destanlarımızda yaşarım. Eğer unutulmuş olursam, rüzgâr melâikesi benim ismimi yadeder. Rüzgârlar da bu ismi tekrarlar ve vatanımın her bucağına ulaştırır. Dağlar da benim yolumu gösterir. Korku ve hile nedir bilmeyeni, vatan uğrunda canını feda edeni, bu yol, şerefe, ölüme, Allaha götürür!...*»

Yârab, abreg sana son arzularını söylüyor. Ben ebedî Cennete girmeden bana düşman için ölüm seçmek kudretini ver!»

«Bu destanlar, şiir şeklinde ve kendilerine has olan yanık seslerle terennüm ederlerdi. Bir İngiliz bu gibi Kafkas şarkıları hakkında: «*Bence bu ahenk bizim millî kiliselerimizin muhteşem ve hazin musikisinden daha müessir ve güzeldir!*» der.

IV — KAFKASYA'NIN İKTİSADÎ VAZİYETİ

İktisadî vaziyetin, memleketin hayat ve kuvvetinin en mühim unsurunu teşkil ettiği muhakkaktır. Bu sebepten Kafkasya'nın mücadele hayatından bahseden bu eseri okuyanların bu memleketin iktisadî bünyesinin mahiyeti hakkında bilgi aramaları tabiidir. İşte bu mülâhazaya binaen biz de Kafkasya'nın iktisadî vaziyetinden bahsedeceğiz. Ancak şunu da söylemek lâzımdır ki bu memleketin iktisadî vaziyeti hakkında vesikalara dayanan mufassal malûmat bulmak mümkün olmamıştır. Bununla beraber bu hususta vereceğimiz malûmat, bu memleketin iktisadî hayat ve bünyesinin mahiyeti hakkında okuyucularda bir kanaat teessüs etmesine kifayet ve hizmet edecektir.

Kafkasya'nın coğrafi vaziyeti, iktisadî hareketlere çok müsait olduğu gibi, tabii teşekkülâtı her nevi istihsâlâta elverişlidir. Toprakları da bir çok yer altı kıymetlerini muhtevidir. Eğer Kafkas se-

kenesi bu müsait vaziyetleri ve şartları istismar edecek bir kabiliyet göstermiş ve imkân bulmuş olsa idi bu memleketin iktisadî vaziyetinin çok mükemmel olması tabii idi.

Kafkasya sekenesi böyle bir imkân bulmuş ve kabiliyet göstermiş midir?

Bu memleket mütemadi bir mücadele hayatı yaşamasına rağmen elde edilmiş olan malûmat Kafkasya'nın iktisadî vaziyetinin iyi denebilecek bir vaziyette bulunduğu kanaatını uyandırmaktadır. Bu durum ise Kafkasyalıların iktisadî kabiliyeti haiz olduklarını göstermektedir.

1750 - 1762 senelerinde Garbî Kafkasya'nın iktisadî vaziyetini tetkik etmiş olan Fransa'nın Kırım Hanlığı nezdindeki sefiri Mösyö Peysonel'in verdiği iktisadî malûmat bu kanaati teyit etmektedir.

Bu malûmata göre mezkûr tarihlerde Garbî Kafkasya'nın istihsal kaynaklarının aşağıdaki şekilde hülâsa edilmesi mümkündür:

1 — Koyunculuk, atcılık, balıkçılık, arıcılık,

2 — Ekincilik, bahçıvanlık, bostancılık,

3 — Demircilik, marangozluk, kuyumculuk, kumaş vesaire dokumacılığı, meşin ve deri mamulâtı. Aynı zamanda Kafkasya'da geniş bir ticarî faaliyet vardı. Şimalde Kaplu ve Taman beldeleri mühim birer ticaret limanı idiler. Çünkü dahillî istihsalâtın bu limanlara nakli için Kuban Nehrinde işleyen gemilerden istifade ediliyordu. Fakat Taman limanı Rus'ların işgali altına girdikten sonra ticaret faaliyeti buradan Anapa'ya intikal etti. Böylece bu limanda büyük bir ticaret faaliyeti inkişaf etti.

Anapa'da bir çok ticaret müesseseleri bulunuyordu. Bu şehirde dört yüz mağaza, yirmi büyük odun deposu, onaltı buğday deposu vardı. O zaman Adige buğdayları dünyaca maruftu.

Anapa'da ticaretle meşgul bir çok yabancılar bulunurdu. Her yıl Anapa'ya üçyüzden fazla yabancı gemi gelirdi.

Anapa'daki ticarî faaliyetin derecesini anlamak için bu limanda yılda üç milyon kurşluk bez satıldığını söylemek kâfidir. Bu paranın iki milyonu İngilizlerin hissesine düşüyordu. Bu geniş ticaret faaliyetinden Rus'ların hissesine düşen miktarın otuzbin rubleden ibaret olduğunu söylersek Kafkasya ile Rusya arasındaki ticarî münasebetin mahiyetini tebarüz ettirmiş oluruz.

Ticarî faaliyet yalnız Anapa'ya münhasır değildi. Öcereg, Açım-sa, Gelincik (Hafitsey), Psat, Tuapse, Ahye, Gaş (Gış), Saşe, Soçi ve Hamış limanları da çok canlı ihraç limanları idi (*):

Kafkasya ticaretinin, Avrupa'dan hiç de geri kalmayan mükemmel bir metod ile yapılması, hür ve müstakil Kafkaslı'nın iktisadî medeniyetinin yüksekliğini gösteriyordu.

Kafkasya'nın iktisadî bünyesinin ziraat cephesi çok mükemmeldi. Görenlerin takdir ve hayranlığını celbediyordu. Birkaç yabancının bu husustaki takdirdâr mütalâaları aşağıda hülâsaten yazılmıştır:

1837, 1838, 1839 senelerinde Kafkasya'da yaşamış olan Mr. Bel:

«Kafkasya'da tarlalar öyle mükemmel bir şekilde ve dikkatle işlenmiş, kenarları o kadar güzel tahdit edilmiş idi ki, eğer muhiti de bezenmiş olsa idi Yorkshire tarlalarından birini gördüğümü zannedecektim» diyor.

Daha evvel Kafkasya'yı gezmiş olan Mr. Spencer de şöyle yazar:

«Karşımda Çerkes ovaları açıldığı andan itibaren, gerek memleketin umumî manzarasını, gerekse ahalisini tasavvurun

(*) 1750 - 1762 yıllarında bu limanlardan yılda ihraç edilmiş olan malların vasatî miktarlarını Mösyö Peysonel şöyle gösterir:

100.000 — 800.000	senter yün
100.000	parça kumaş
200.000	adet yapınca
50.000 — 60.000	» hazır şalvar
5.000 — 6.000	» Çerkes elbisesi
500.000	» koyun derisi
5.000 — 6.000	» sair deri
200.000	» öküz boynuzu
100.000	» kurt derisi
100.000	» tilki derisi
3.000	» ayı derisi
200.000	çift yabancı domuz dişi
50.000	başka hayvan derileri
50.000	sentner alâ
500	sentner ucuz bal
50.000 — 60.000	okka mum

Ayrıca büyük miktar at da ihraç olunurdu. Bunlardan başka balık, balık yağı, balıktan mamûl mevat da ihraç ediliyordu.

İthalât mallarının başlıcaları şunlardı:

Pamuk ve ipek mensucatı, battaniye, iplik, bez, boya, çivi, tırpan, eyer, barut, orak, tüfek namlusu, cephaneye ve muhtelif tatlılar.

fevkinde gördüm. (Vahşilerin oturmakta oldukları çöller) in (*) her tarafında sürülmüş, ekilmiş tarlalar buldum. İşlenmemiş, ekilmemiş bir karış yer görmedim. Dize kadar yükselen yemyeşil otlar arasında sayısız keçi, koyu, at, öküz sürüleri dolayıyordu.»

Bir de birkaç Rus müşahidinin mütalâalarını dinliyelim:

S. P. Liçkof'un 1904 de neşredilmiş olan yazılarından bazı parçalar aşağıda yazılmıştır:

«1830 da yani Rus'lar Kafkasya sahilinde yerleşmeğe karar verdikleri sıralarda, Kafkasya'nın bütün sahil boyu ve sahile bitişik dağlık arazisi dikkatle işlenmiş idi. Buralarda vahşi kayalarla asrı ormanlar, buğday tarlaları ve üzüm bağları, yanyana idi. Dağlık arazide sun'i bir surette yapılmış olan taraçalarda, tarlalar vücutte getirilmiş idi. Bu tarlalar kanallar vasıtasıyla getirilen sularla sulandığı gibi, fazla gelecek suların boşaltılması için de ayrıca tertibat vücutte getirilmişti. Bütün bu işlerde teknik usuller tatbik edilmişti.»

«Halkın sıtmadan korunmaları için köyler dağlarda kurulmuştu. Ancak ekim ve biçim zamanlarında halk tarlalara inerdi.»

«Zengin tabiat servetlerinden istifade etmeyi beceren Kafkasyalı'lar, denizin yakınlığından müstefit olarak ticaretlerini arttırmaya ve mahsullerini harice sevk etmeye muvaffak olmuşlardı. Bu suretle sahil boylarında gemilerin sığınabilmesine müsait yerlerde canlı bir ticaret inkişaf ediyordu. Çünkü satılacak mal ve onu alacak adam vardı.»

Liçkof, bundan sonra, Kafkasya'nın bu müsait vaziyetinin nasıl bir akibete uğradığını anlatmak için şunları ilâve ediyor:

«Fakat kanlı harp dağlıları yerlerinden çıkardı, mahvetti ve medeniyetlerini kökünden tahrir etti. Sulama kanalları doldu, otlarla örtüldü. Büyük emekler neticesi vücutte getirilmiş olan taraçalar yerle yeksan, uçsuz bucaksız bağlar, harap oldu. Bu bağlar Rus'ların iskân zamanında kesilmiş, kısmen de, bakımsızlık yüzünden başka ağaçlara bürünüp gitmiştir. Şimdi ise vahşi ormanlarla medenî bağların nerede başlayıp nerede bittiğini kestirmek imkân haricindedir.»

(*) Bununla Spencer, Rus'ların Kafkash'ları kendisine nasıl anlattıklarını ni ifade etmek istiyor.

Yine Rus muharrirlerinden Yakof Abramof da:

«Dağlılar gittikten sonra Kazak'ların hiç bir işe yaramaz hal-leri ve medeniyete liyakatsizlikleri hemen kendini gösterdi. 1868 de yalnız Kuban'da oniki Kazak köyü (Stanitsa) lâğvedildi» dedikten ve Kafkasya'nın Rus'lardan evvelki vaziyetini anlattıktan sonra, «Üç yıl yaşadığım Nalçik'de seneler emeğin mahsulü olan Kabardey medeniyetinin Rus'lar tarafından nasıl bir vahşilikle imha edildiğine şahit oldum» demektedir ve «zengin ve mamur memleket boşaldı, harabeye döndü» neticesine varmaktadır.

P. Çirulnikof Rus isgalini çok ağır hükümler ve ifadelerle tasvir etmektedir. Meselâ: Bir Kazak şarkısından bahsediyor. Bu şarkıda Kazaklar «Kafkash'ların ancak stepelerde yaşamalarına muvafakat edeceklerini, çünkü kendilerinin Lâbe için vuruştıklarını ve şöretlerinin dağlara yayıldığını...» söylüyorlar. Çirulnikof buna dar-bimesel haline gelmiş olan şu sözle cevap veriyor: «Şöhret Kazak şöreti! Hayat köpek hayatı!»

Çirulnikof Rus'ların, Kafkas vatanının mamur ve medenî simasını ne kadar hazin ve elim bir hale getirdiklerini tasvir ettikten sonra şöyle diyor: «Oradan geçerken Kazak'ların iktisat sistemlerine bakarak daima kızdım. Bir gün samimî bir heyecanla bağırdım:

«İlâhî, eğer hilkatini mahvetmek istiyorsan, onu Rus'a ver, Rus onun işini bitirir.»

Çirulnikof Rus'lar zamanında Kafkas yollarına da temas ederek şunları söyler:

«Yollar son derece kötüdür. Çerkes'lerin ise mükemmel yolları vardı. Bilhassa dağların üstünde taş gibi sert bir malzemeden yapılan bu yollar şoseye benzerdi. Mezarlıklar ve bağlardan anlaşıldığına göre Çeskesler rutubet ve sıtmadan korunmak için köylerini tepelerde kurarlardı.»

İşte buraya kadar verilmiş olan malûmat ile Kafkasya'nın iktisadî bünyesi, buna mukabil Kafkash'ları vahşi telâkki ederek memleketlerini medenileştireceğini iddia eden Rus'ların seviyeleri ve yapıkları tahribatın derecesi anlatılmış oluyor.

Böylece bu izahattan okuyucularımız, Kafkas mücadelesinin, aynı zamanda, iktisadî bir temele dayandığını görecekler ve Kafkash'ların medenî seviyeleri hakkında bir fikir elde etmiş olacaklardır.

V — KAFKASYA'NIN İÇ VAZİYETİNE TOPLU BİR BAKIŞ

Buraya kadar Kafkasya'nın coğrafi ve tabii mevkii ve kıymeti ile etnik, etnografik ve siyasi vaziyetini analitik (tahlilî) bir şekilde izah etmiş olduk.

Bu vaziyetin bir de sentetik (terkibi) olarak izah edilmesi suretiyle kıymetlendirilmesi faydalı görülmüştür.

1 — Kafkasya'nın etnografik, coğrafi ve tabii vaziyeti incelense görülecektir ki, bu memleketin şimalî şarkî kısmını teşkil eden stepler yabancı unsurların istilâsına uğramış, Kafkasya'nın hayat damarları mesabesinde bulunan Kuban ve Terek Nehirlerinin ana kolları da tehdit altına girmiştir. Bu vaziyetin tabii neticesi olarak da asıl Kafkash'lar dağların himayesine sığınmışlardır. Bu suretle Kafkasya'da bir memleket için zaaf kaynağı teşkil edecek bir vaziyet vücut bulmuştur. Çünkü, bu suretle memleket, hem derinliğini ve binaenaleyh derinliğine müdafa imkânını kaybetmiş, hem de çetin ârızalarla birbirinden ayrılmış olan memleketin muhtelif unsurları arasında birlik ve karşılıklı yardım temin edecek bir otorite tesis edilmesi güçleşmiştir.

Filhakika insanların siyasi ve idarî bir birlik teşkil etmeleri ihtiyarî olarak (isteyerek) vücut bulmamıştır. Çünkü böyle bir birlik, ancak fert ve cemiyetlerin, ferdî ve içtimai bazı hak, hürriyet ve an'anelerinden feragat etmeleriyle mümkün olmuştur. Bu da, üstün bir otoritenin tesiri ve haricî tehlikelerin icbarıyla vukua gelmiştir. Kafkasya'da böyle üstün ve kâdir bir kuvvet vücut bulmamıştır.

Buna müessir olan âmil ve hâdiseler arasında yukarıda tebarüz ettirilen coğrafi ve tabii vaziyetin de kuvvetli roller oynadığı şüphesizdir.

Binaenaleyh Kafkasya'da ancak kabileler federasyonu şeklinde siyasi bir rejim câri olmuştur. Böyle bir rejim, bugünkü ölçülere göre, Kafkasya için ancak bir zaaf teşkil eder. Fakat Kafkasya'nın umumî vaziyeti bu rejimin zaafı mucip olan bazı mahzurlarını azaltıyordu. Meselâ: Kafkasya o zamanlar muhtelif cephelerde mücadeleye mecbur oluyordu. Kabileler de bu muhtelif cephelerden gelecek istilâ ve tehditleri karşılayacak birer kuvvet temin ediyorlardı. Bu vaziyet Kafkasya'nın müdafaası maksadına uygun düşüyordu. Çünkü, bütün kuvvetler bir merkezde toplanabilse dahi, memlekette ar-

zanî ittisalin güçlüğü dolayısıyla bu kuvvetin tehdit altına girecek yerlere yetiştirilmesi hemen imkânsız gibi idi.

Memlekette görülen manzara ise ancak siyasi ve idarî bir birlik ile ifade olunabilecek bir mahiyet arz ediyordu. Buna mukabil Kafkas kabilelerinde kuvvetli bir his birliği vardı. Haricî tehlikeler karşısında bu birlik kendisini gösteriyordu. Gerçi memleketin içersine sokulmaya muvaffak olan bazı düşman unsurları bu his birliğini sarsmaya çalışıyorlar ve Kafkasya'nın kuvvet ve mukavemetini az çok sarsmaya muvaffak oluyorlardı. Fakat bütün yabancı müşahitler Kafkash'ların, dünyada, düşman propaganda ve telkinlerinden en az müteessir olan milletler arasında bulunduğu kanaatinde birleşmektedirler.

2 — Kafkasya'nın içtimai ve siyasi vaziyetini, millî kuvvet ve kıymetini şu suretle hülâsa edebiliriz:

Hemen her Kafkash'lerden çok kuvvetlidir. Bu kuvvet millî karakterleriyle kabul ettikleri İslâm dini prensiplerinin tamamen birbirine uygun düşmesinden, binaenaleyh bunların birbirleriyle kaynaşmasından doğmuştur.

Buna mukabil kabileler memlekette bir birlik vücade getirecek siyasi bir olgunluk gösterememişlerdir. Böylece, memlekette umuma şamil siyasi bir otorite kurulamamıştır. Bu sebepten Kafkaslılarda, asrî mânasiyle, fikrî bir inkişaf olmamış ve böyle bir inkişafın eserleri vücade bulmamıştır. Bu vaziyet şüphesizdir ki büyük bir zaaf ifade eder. Yalnız bu zaafı bir dereceye kadar telâfi etmeye çalışan, yüksek örf ve âdetlere dayanan kuvvetli bir cemiyet vardır.

İşte Kafkash'ların Rus'lara karşı asırlarca devam etmiş olan mücadelesi yalnız Kafkas cemiyetinin bu kuvvetine ve Kafkash'ların ferdî kıymetlerine dayanmıştır.

3 — Bir milletin kuvvet ve mücadele kabiliyetinde nüfus miktarının mühim roller oynadığı muhakkaktır. XVI'ncı asırda Kafkasya'nın nüfusu şöyle tahmin edilebilir:

1) Garbî Kafkasya (Adige - Aphaz)	2.500.000
2) Asetin'ler	500.000
3) Nohçi (Çeçen - İnguş) ler	1.000.000
4) Dağıstan	1.000.000
	5.000.000

Bu nüfus coğrafi vaziyete, yani Şarkî ve Garbî Kafkas mntakalarına göre gruplandırılırsa Asetin'lerin de Garbî Kafkas nüfusu-na katılması lâzım gelir. Bu takdirde Garbî Kafkasya'nın nüfusu üç milyon, Şarkî Kafkasya'nın nüfusu ise iki milyon olur. Bu rakamlara nazaran Garbî Kafkasya'nın nüfusu fazla görünüyorsa da Garbî Kafkasya'nın şimale karşı olan kara cephesi altıyüz, Şarkî Kafkasya'nın ise üçyüz kilometredir. Bundan başka Garbî Kafkasya şimale yani tehlikenin geleceği tarafa yakındır ve sekenesi Kafkas Dağ-larıyla birbirlerine yardım edemeyecek derecede ayrılmış bulunmak-tadır. Bu vaziyet Garbî Kafkasya için tehlike teşkil eder. Garbî Kafkasya bu tehlikeyi ancak nüfus çoğunluğu ile karşılayabilmıştır.

4 — 1918 de yani bundan üçyüz sene sonra Kafkasya'nın nüfusu 3.500.000 idi. Bugün ise 3.000.000 dahi değildir. Halbuki Kafkasya müstakil ve normal bir vaziyette kalmış olsa idi, muhakkaktır ki bugün 10.000.000 luk bir nüfusa sahip olacaktı.

IV. FASIL

KAFKASYA'YA MÜCAVİR VE KAFKASYA İLE İLGİLİ DEVLET VE MEMLEKETLERİN VAZİYETLERİ

İkinci fasılda Kafkasya'nın iç vaziyetini muhtelif cephelerden tahlil ve izah etmiştik.

Kafkas - Rus mücadelesi ve muharebelerinin ne gibi şartlar içerisinde başlamış ve cereyan etmiş olduğunu tebarüz ettirebilmek için bir de Kafkasya'ya mücavir veya Kafkasya ile ilgili devlet ve memleketler hakkında malûmat vermek lâzım gelecektir.

Bunlar da Rus Devleti, Osmanlı İmparatorluğu - Kırım ve Cenubi Kafkas devlet ve memleketleridir.

I — RUS DEVLETİ

Kafkasya'nın istiklâl mücadelesi ve muharebelerinin sıklet merkezini esas olarak Rus'larla cereyan etmiş olan mücadele ve muharebeler teşkil eder.

Coğrafi vaziyet ve tarihi mukadderat Rus Devletini teşekkül tarihine pek yakın bir zamanda yani X'uncu asırda Kafkasya ile teması getirmiş, bu temasla teessüs eden münasebetin büyük bir kısmı mücadele ve muharebe şeklinde geçmiştir.

Binaenaleyh Kafkas - Rus mücadele ve muharebelerinin mahiyetlerinin iyi anlaşılması ve kıymetlendirilmesi için muhtelif devirlerdeki Rus vaziyetlerinin tebarüz ettirilmesi lâzım gelmektedir. Bu husus aşağıda verilmiş olan malûmatla temin edilmektedir.

A) Rus'ların milli hüviyetleri, cemiyet tipleri ve devletleşmesi

Rus'lar Slav ırkına mensupturlar. Slav'lar büyük bir ihtimalle Dinyeper'de otururlardı.

«Hazar Denizi - Karadeniz» şimalî bir muhaceret caddesi halini alınca, bu cadde üzerinden akan muhaceret dalgaları, tesadüf ettikleri insan yığınlarını garbe doğru sürüklemeye başladılar. Bu yığınların bazıları, şimale doğru kaymak suretiyle kendilerini sürülmekten kurtarıyorlardı. İşte bu hâdisenin neticesi olarak, Rus'lar IV'üncü asırda başgösteren Hün muhaceret dalgalarının karşısında kısmen garbe sürüldüler, kısmen de şimale intikal ederek kurtuldular. Bu suretle üç Slav grubu teşekkül etti.

- 1) Garp Slav'ları
- 2) Cenup Slav'ları
- 3) Şimal Slav'ları.

Şimal Slav'ları, Finlandiya Körfezinin cenubu ile Kiyef'e kadar olan Dinyeper havzasında oturuyorlardı. Dinyeper Nehri, bu memleketin bel kemiğini teşkil ediyordu.

Şimal Slav'ları, bu muntakada aşiret hayatı yaşıyorlar ve başlıca oniki aşirete ayrılmış bulunuyorlardı.

Slav'lar, ferden vahşi, zalim ve tahripkâr idiler. Fakat hristiyanlığı kabul ettikten sonra, kalpleri yumuşadı. Bu yumuşaklık bilhassa misafirperverlik şeklinde tecelli etti.

Slav cemiyetleri pedersahilik esası üzerine kurulmuştu. Aile cemiyetinin esasını teşkil ederdi. İdare sistemleri istişarî (Sovyetik) idi.

Slav cemiyetlerinde **Mir** denilen bir nevi ziraî komünizm usulü câri idi. Bu usule göre bir yerde oturanlar topraklarını müştereken işletirler ve hasılatından da müştereken istifade ederlerdi. Binaenaleyh Slav'lar şahsî mülkiyete ve hürriyete kıymet vermezlerdi. Bu vasfın tesiriyle olmalıdır ki, son zamanlara kadar Slav köylüsü serf (köle) vaziyetinde kalmış ve bu vaziyete tahammül etmiştir. Görülüyor ki Slav cemiyetinin bünyesinde komünizm esaslarının tohumları vardır. Bugünkü Kolhoz teşkilâtı da, Mir usulünün daha geniş bir mikyasta tatbikinden başka bir şey değildir. Binaenaleyh komünizm rejiminin Rusya'da yerleşme ve yaşamasının ve Rus'ların bu rejimin tazyikat ve itisafatına mutavaatla tahammül etmelerinin sebeplerini, sanayi, amele, sermaye gibi klâsik âmillerde değil, Slav cemiyetinin bünyesinde aramak lâzımdır.

Esasen bu klâsik âmiller Rusya'da çok zayıftı. Bir cemiyetin böyle âmiller tesiriyle komünist rejimini kabul etmesi icap ederse bunun Rus cemiyetinde değil, garp cemiyetlerinde vuku bulması lâzım gelirdi.

Ayrıca Rus'ların, ehemmiyetle gözönünde bulundurulması lâzım gelen bir coğrafi psikolojisi vardır. O da şudur:

Rus ülkesinin geniş, düz ve maniasız olmasından ve nehirlerin her yerde seyri sefere müsait bulunmasından mütevellit münakale kolaylığı, Rus'larda bir seyyarlık ve maceraperestlik ruhu hâsıl etmiştir. Binaenaleyh Rus'larda muayyen yerlere bağlılık ve vatan sevelik hissi kuvvetli değildir. Bu sebepten Rus'lar kolaylıkla geniş sahalara yayılır, aynı kolaylıkla da dar bir muntaka içersinde büzürlürler.

B — Şimal Slav'larının Rus namı altında devletleşmesi

Garp ve Bizans ile daha yakından temasta bulunan Garp ve Cenup Slav'ları daha çabuk devletleşmişlerdi. Şimal Slav'ları ise ancak IX'uncu asırda bir devlet olarak tarih sahnesine girmiştir.

Şimal Slav'larını devletlestirenler İsveç'ten gelen **Varek'ler**dir. Rus kaynaklarına göre Varek'ler aslen Slav'dır ve bunları kendileri çağırılmışlardır. Hakikat böyle değildir. Varek'ler İskandinavyalı'dır. Vasıfları ve oynadıkları rollerin mahiyetleri itibariyle de bunların Şark Normanları olarak kabul edilmeleri hakikate en uygun bir hüküm olur. Filhakika Garp Norman'ları denizlere dayanarak nehir yollarıyla Garbi ve Cenubi Avrupa'nın kara kısımlarına sokulmak stratejesini kullanmışlardı. Şark Normanları olan Varek'ler de geniş Rus topraklarında yerleştikten sonra bu toprakları üs olarak kullanarak nehir yollarıyla cenup denizlerine inmek ve cenup memleketlerine tesahup etmek gayesini takip etmişlerdir. Bu suretle Garp Normanları bir taraftan deniz yolu ile Bizans'a doğru uzanırken, Şark Normanları olan Varek'ler, Dinyeper ve Karadeniz yolu ile şimalden Bizans'a yürümek ve burasını tesahup etmek emelinde idiler. Varek'ler bidayetten itibaren bütün faaliyetlerinde bu gayeyi tamamen tebarüz ettirmiş ve Rus milletine de bunu telkin etmişlerdir.

Varek'ler Rus topraklarına 864 yılında girdiler. Reisleri **Rurik**, İlmen Gölü kenarındaki **Novgorot**'da Şimalî Slav Devletinin temelini attı ve buna **Rus Devleti** adını verdi. Bu Rus ismini de Varek'ler İsveç'ten getirdiler.

Yeni Rus devletinin toprakları, şimalden Fin'ler, şarktan yine Fin ve Türkler, cenuptan Hazer Devleti toprakları, garpten ise Estonya, Litvanya ve Polonya ile çevrilmişti. O zaman hudut hatları yoktu. Müstahkem hudut şehirleri mevhum olan hudut hattının nirengilerini teşkil ederlerdi.

Rusya'yı çevrelemiş olan memleketlerde bilhassa şimal, şark ve cenupta nüfus kesafeti çok azdı. Muntazam bir devlet yoktu. Cenup-

taki Hazer Devleti de kuvvetli değildi. Bu devletin topraklarında henüz inzibat ve itaat altına alınmamış bir çok kabileler vardı. Bunlar arasında bilhassa Peçenek'ler, Hazer Devletini sarsan ve Rus devletini tehdit eden bir kuvvetti. Kısacası, Şarkî Avrupa, atına ve kılıcına güvenenlerin cevelângahı idi.

C — Yeni Rus Devletinin mahiyeti ve faaliyetleri

Rurik ölünce oğlu **Oleg**, 905 de devletin merkezini Novograd'tan Kiyef'e nakletti. Rus Devletinde Apanaj (Devlet toprağının evlâtlar arasında taksimi) usulü tatbik edildiği için, Rurik hanedan âzası çoğaldıkça aşiretlerin başına birer prens geçirilmiş, bu prenslikler de daha küçük prensliklere ayrılmış, bu suretle Rusya'da feodalizm esasına benzeyen bir devlet rejimi vücut bulmuştu.

Cenuba en yakın olması bakımından Bizans ile temas noktası hasebiyle devletin din, kültür ve medeniyeti Kiyef'te toplanmıştı. Binaenaleyh Kiyef Büyük Prensi **Veliki Kimyoz** ünvanını taşırdı. Bu itibarla Kiyef devletin merkezi ve Büyük Prens de Rus Devletinin reisi vaziyetinde idi. Bu sebepten Kiyef prensi olmak isteyen ve kendilerine verilen topraktan memnun olmayan prensler arasında mütemadî ve kanlı mücadeleler cereyan ediyordu. Prensler arasında memleket dışına çıkıp oralarda yerleşerek nüfuzunu kuvvetlendiren ve toprağını çoğaltanlar bile vardı. Volga Rus'yası bu suretle vücut bulmuş ve bu temayül Rusya'nın genişlemesine çok hizmet etmişti. Binaenaleyh prensleri bu hareket tarzına teşvik için onlara memleket dışında kendilerince mühim görülen yerlerin isimleri prenslik ünvanı olarak veriliyordu.

Bu devletin bünyesine dikkat edilecek olursa, şimdiye kadar ormanlar içersine ve buzlar arasına sinmiş ve sığınmış olan Şimal Slav'larına Norman'lığın karakteristik vasfını teşkil eden faaliyet ve hareket ruhunun aşılınmak, tatbik edilen teşkilât ve alınan vaziyetlerle de bu ruha dinamik bir mahiyet verilmek istendiği anlaşılmaktadır.

Şimdiye kadar Norman'lığın bu ruhu, bilhassa su yolları ile yapılmış olan akınlar şeklinde tecelli ve tezahür etmiştir.

Maceraperest olan Slav'lar böyle bir ruhu kolaylıkla kabul edeceğe benziyor, coğrafi vaziyet de buna yardım ve hattâ onu icbar ediyordu. Filhakika Slav'lığın inkişafı ancak cenup istikametinde mümkündü. Dinyeper Nehri - Karadeniz, Don Nehri - Azak Denizi, Volga Nehri - Hazer Denizi gibi Rus'lüğün cenuba doğru yayılmasına müsait su yolları da vardır. İşte bu sebeptendir ki Rus'lar bir ta-

raftan Volga ve Don Nehirlerinin başlarına hâkim olmak için şimali şarkiyeye ve şarka doğru yayılırlarken, diğer taraftan da cenuba karşı faaliyete geçmişlerdir. Rus'lar eserlerini ve varlıklarını ancak XXII'nci asırda kaybetmiş olan Cenubî Rusya'daki Kas'larla ve müteakiben de Kafkasya ile ilk teması yapmışlar ve ilk mücadelelere başlamışlardır. Rus'lar cenup istikametindeki faaliyetlerine, devlet merkezini Kiyef'e naklettiklerinin ikinci senesinde, yani 907 de başlamışlardır. Bu faaliyetler şu tarzda cereyan etmiştir:

1 — Bu tarihte Oleg deniz yolu ile İstanbul'a bir akın yapmıştır. Bundan sonra 954 - 979 senelerinde Büyük Prenslik makamını işgal etmiş olan **Siviyatıslav**, bu akını kara yolu ile tekrar etmiş ve bu yüzden Bulgaristan'da Preislav civarında büyük ve kanlı muharebeler olmuştur.

2 — 918 - 943 senelerinde Hazer'lerin müsaadeleri ile Volga ve Hazer Denizi yolu ile Şirvan memleketindeki Bakû civarına bir akın yapmışlardır. Bu akın 1173 de aynı yol ile tekrar edilmiştir. Bu sonuncu akın daha müessir olmuştur. Çünkü, Rus'lar Kur Nehrinden istifade ederek Gence yakınına kadar memleket içine sokulmaya ve uzunca müddet kalmaya, Şirvan Devleti için tehlikeli bir vaziyet ihdas etmeğe muvaffak olmuşlardı. Gerçi, nihayet geri çekilmişlerdir, fakat bu hareketlerle Cenubî Kafkasya'yı tanımış ve bir iz bırakmış, Rus tarihinde kıymetli bir hatıra ve hareket kaydetmişlerdir.

İşte bu hareketin neticesidir ki XII'nci asırda bir Novograd Prensinin Gürcistan Kraliçesi Tamara ile evlenmesi hâdisesi vukua gelmiştir. Bu suretle Rusya'nın Cenubî Kafkasya ile münasebetinin ilk temeli atılmıştır.

3. — Bizans seferini müteakip Siviyatıslav'ın cenubî şarkiyeye tevcih ederek Hazar'larla ve Tumatarakan (Matrika) mıntakasında Adige'ler ile mühim muharebeler yaptığı anlaşılmaktadır. Rus kaynaklarına göre bu muharebelerde Siviyatıslav galebeyi temin etmiştir. Rus'ların bu iddialarını teyid edecek vesika yoktur. Fakat Rus'ların Tumatarakan (Taman Yarımadası) mıntakasına girdiklerini kabul etmek lâzımdır. Çünkü **Vladimir**, oğlu **Mistıslav**'a Tumatarakan Prensliğini tevcih etmişti. Bu tevcih Rus'ların bu memleketi tanıdıklarına ve bu memleket ile alâka tesis etmiş olduklarına delâlet eder.

İşte Mitıslav bu tevcihi tahakkuk ettirmek için faaliyete geçmiş ve **Ridade** - **Mistıslav** hâdisesi bu suretle vukua gelmiştir.

D — Rus Devleti merkezinin Kiyef'ten Volga Havzasına kaldırılması

Hazer Devleti inkiraz bulmuş, bu suretle Rusya'nın cenubunu kapatan ve tehdit eden kuvvetli bir siyasî varlık ortadan kalkmıştı. Fakat Hazar'ların inkiraz bulmasıyla serbestlik kazanmış olan Peçenek'ler ve Kuman'lar bu defa Rusya'nın aleyhine harekete ve faaliyete geçmişler, Rusya'nın en mühim merkezi olan Kiyef şehri ve civarını hırpalamağa başlamışlardı. Bu vaziyete nazaran Hazar'ların inkiraz bulmasıyla Rus'ların ümit ettikleri gaye tahakkuk etmiş olmuyordu. Çünkü, Peçenek'lerin ve Kuman'ların Kiyef ve civarını mütemadiyen hırpalamaları neticesinde Kiyef sükût edebilir, bu suretle Rusya zayıflamış olurdu. Böyle bir vaziyet de Litvanyalıların Dinyeper Rusyası'nı işgal etmelerini kolaylaştırabilirdi.

Halbuki Rus'lar, Volga havzasına yerleşmek ve buralarda bir varlık vücade getirmekle Volga Nehrinin başını, yani Hazer Denizi'ne çıkan bir su yolunu, daha doğrusu hayat damarını elde etmiş, aynı zamanda müstakbel büyük Rusya'nın temellerini atmış oluyorlardı. Volga havzasında teşekkül eden prenslikler, Suzdal Prenslığının hegemonyası altında idi. Bu suretle iki Rus kutbu vücade bulmuş oluyordu.

E — Dinyeper havzasında Kiyef Prenslığı, Volga havzasında Suzdal Prenslığı

Bu iki prenslik arasında iktisadî ve siyasî bir rekabet vardı. Bu rekabet az zamanda husumete münkalip oldu. Müthiş ve kanlı mücadeleler başladı. Bu mücadeleler diğer prensliklere de sirayet etti. Rusya bir hercümerç içersinde çalkanıyordu. Nihayet **Suzdal Prenslığı** galebe çaldı ve 1169 da Kiyef, Suzdal Prenslığı tarafından işgal ve tahrip edildi. Bu suretle Kiyef, Rus prenslikleri üzerinde prestiji ve hâkimiyetini kaybetmiş ve bu hâkimiyet Volga'ya intikal etmiş oluyordu. Kiyef'in bu yolda kıymetini kaybetmesi, kuvvet ve mukavemetin azalmasını intaç etti. Binaenaleyh cenuptaki serbest kabileler mütemadî taaruzlara başladılar. Hattâ 1200 senesinde Kiyef, Kıpçak'lar tarafından tahrip edildi. Emniyetin bu suretle münselip olması neticesi olarak Kiyef havalisi halkı da Volga mıntakasına hicret ve iltica ettiler. Burada Rus varlığı kuvvetlendi. Dinyeper'in sönmesi neticesi olarak Volga havzasında yeni bir Rus canlanma faaliyeti inkişaf etti. 1147 senesinde Moskova şehri tesis edilmişti. Tesis edildiği mahallin iktisadî, coğrafî ve askerî bakımdan haiz olduğu

ehemmiyet, bu şehrin çabuk inkişaf etmesini temin etti. Az zaman sonra burada bir prenslik vücade buldu. Tedricen Suzdal Prenslığının nüfuzu buraya akmaya başladı ve 1328 - 1341 senesinde **İvan Kalitan**'ın mahirane idaresi sayesinde, Rusya'da siyasî hâkimiyet Moskova'ya intikal etti. Moskova Prenslığı, diğer bütün Rus prensliklerine hâkim oldu. İşte bu vaziyetle öteden beri işittiğimiz **Büyük Rusya** (Volga Rusyası) ve **Küçük Rusya** (Dinyeper Rusyası) meseleleri doğmuştur.

Küçük Rusya yani Ukrayna kendisini halis Rus, Büyük Rusya'yı ise Rusca konuşan melez Rus'lar addeder.

Rus merkezinin Dinyeper'den Volga'ya intikali meselesi Avrupa ve Asya tarihi ve mukadderatı namına ehemmiyetli bir hâdise olarak kabul ve tetkik edilmelidir.

F — Rusya'nın kuruluşu ve Altınordu memleketini zapt ve işgal etmeleri

Büyük lâkabı ile anılan **III'üncü İvan** seleflerinin Rusya'yı kurtuluşa yaklaştıran hamleleri ile Timurlenk'in Rusya'ya yaptığı endirekt hizmetlerin neticelerini bir kıyasat ve enerji ile istismar etmeğe muvaffak olmuştur. Bu istismarın mahiyetini, «Toplanma, canlanma, şahlanma, idealleşme» tâbirleriyle veciz bir surette ifade etmek mümkündür.

Rus'ların kurtuluş hamlelerini nasıl yaptıkları «Altınordu Devletinin inhilâlî» bahsinde tebarüz ettirilmiştir.

III'üncü İvan'ın icraatı şunlardır:

1. Öteden beri ayrı ve aykırı bir vaziyet almakta olan Novogrot ve Psikof Prenslikleri de dahil olduğu halde, tekmi Rus prensliklerini Moskova'nın hâkimiyeti altında toplamıştır.

2. Rus'ların Altınordu Devletine tabiiyeti kaydını tamamen kaldırmış, bilâkis Kazan Hanlığını kendi hâkimiyeti altına almış ve Kırım Hanlığı ile ittifak etmiştir.

3. Dinyeper Rusyası'nı kurtarmak üzere taarruza geçmiştir. Gerçi bu mıntakayı tamamen kurtaramamış ise de mühim bazı akşamı tamamen istirdat etmiştir.

Moskova tahtına geçen **IV'üncü İvan (Grozni)** ise, **Rus Çarı** ünvanını aldı. 1552 de Kazan, 1556 da Astrahan Hanlıkları ortadan kaldırıldı. Bu suretle Kafkasya, şimalde Slav'larla, şimalî garbide Kırım Hanlığı ile temasa gelmiş oldu. Bu vaziyet, Kafkasya'nın mukadderatı için en mühim ve hayatî bir dönüm noktası teşkil ediyordu.

Ancak, Altınordu Devleti sönerken, cenupta teşekkül etmiş olan Osmanlı Devleti 1453 de İstanbul'u zaptetmekle büyük bir kudret göstermiş, kuvvetli bir vaziyet kazanmış ve bu hâdisе dünyayı sarsmıştır. Şüphesiz bu hâdiseden Rusya da muztarip olmuştur. III'üncü İvan ise, bu hâdiseye sabık Bizans İmparatoru Paleolog'un kızı Sofya ile evlenmekle cevap vermişti. Babası Filog bu hâdisе üzerine III'üncü İvan'a yazdığı mektupta «ilk zamanlarda dünyanın merkezi Roma idi, ikinci Roma İstanbul oldu. Üçüncü Roma Moskova'dır. İlk iki Roma söndü; üçüncü Roma ise oradadır. Dördüncü Roma olmayacaktır!» diyordu.

Bu mektup Moskova'nın bundan sonra takınacağı tavrın ve takip edeceği idealin mahiyetini anlatmış oluyor.

II — KAZAK'LAR

Kazak ismiyle ifade ettiğimiz unsur «Devlet otoritesinden kaçmış olan insanlar» olarak tarif edilmektedir. Bu itibarla Kazak'ların hür fikirli ve şövalye ruhlu insanlar olması lâzım gelir. Rus otoritesi altında kalmış olan Kazak'ların hepsi halen Rusca konuşmakta ve ortodoks dinine salık bulunmaktadır.

Rusya'da Don Kazakları ve Ukrayna Kazakları olmak üzere iki türlü Kzak vardır. Ayrı ayrı muhitlerde ve başka şartlar içersinde teşekkül etmiş olan bu Kazak'ların mahiyetlerinde de bazı farklar görülür.

A — Ukrayna Kazakları

Malûmdur ki Litvanya - Polonya müttehit devleti uzun müddet Dinyeper havzası Rusya'sında hâkim olmuş, bu hâkimiyet Altınordu Devleti zamanında da devam etmiştir. Altınordu Devleti inkiraz bulduktan sonra Cenubî Rusya'da Kırım Hanlığı teşekkül etmişti. Bu Hanlık ülkesinin şimalinde muayyen bir hudut olmadığı gibi, bu ülkenin her tarafına şâmil ve müstakar bir devlet otoritesi de tesis edilmiş değildi. Bu sebepten Cenubî Rusya kendisini kuvvetli gören her unsur ve milletin cevlelângâhı vaziyetinde idi.

Polonyalı'lar bu vaziyetten istifade hususunda daha realist hareket etmek istediler. Binaenaleyh hem boş araziye işleterek servet temin etmek, hem de Karadeniz'e daha yaklaşmak ve Kırım'lıların cenuptan gelecek akınlarını karşılamak üzere Kiyef'in cenubunda, Harkof, Bultava, Çerkas mıntakalarında bir rejim kurdular. Bura-

daki rejim şöyle idi: XVII'nci asır bidayetlerinde Polonya senyörleri, kendi emirlerindeki «Serfler» den bu mıntakada yerleşip arazi işletenlere otuz sene müddetle hürriyet ve mülkiyet hakkı veriyorlardı. Bu şartı kabul eden Slav'lar, cenuba intikal ederek Harkof, Bultava, Çerkas mıntakalarına yerleştiler. Ancak bunlar aynı zamanda Kırım'lıların taarruzlarını karşılamak mecburiyetinde bulunduklarından askerî bir teşkilâta tâbi tutuldular. Bu teşkilâta göre işgal ve iskân edilen bu saha, yirmi mıntakaya taksim edilmiş, her mıntakaya Poluk denmiş, bu Polukların başına Polkovnikler tayin edilmiş, hepsinin başına da Ataman denilen bir şef geçirilmişti.

Otuz sene sonra senyörler bunları tekrar emirlerine almak istediler. Fakat hürriyetin ve tasarruf hakkının tadını almış olan halk tekrar efendilerinin emrine girmeye kabul etmediler. Bunlar, Ukrayna Kazak'ları namını aldılar ve hürriyetleri için mücadeleye başladılar. Ukrayna Kazak'ları Kırım Hanlığı, Osmanlı İmparatorluğu, Polonya ve Rusya Devletleri arasında bulunuyorlardı. Kazak'lar bu devletler için bir ihtilâl unsuru teşkil ediyor, aynı zamanda bu devletler arasında eksik olmayan mücadelelere herhangi bir devlete temayül etmek suretiyle kısmen veya kâmilten müessir oluyorlardı.

Bu Kazak'lar arasında Zaporoz adını taşıyan bir zümre teşekkül etmişti. Bu zümre dinî bir mücahit zümresi mahiyetinde idi. Bunlar kadınlardan uzak dururlar, eski Yunanistan'daki İspartalı'lar gibi müşterek bir terbiye ve hayata tâbi olarak büyük mahrumiyetler içersinde yaşarlardı. Müslümanlarla fasilâsız bir surette mücadele etmek mezheplerinin umdesini teşkil ediyordu. Bu sebepten Zaporozlar Kırım'lı'lar ve Osmanlı'lar için daimî bir düşman vaziyetinde bulunduğ gibi katolik olan Polonyalı'larla da araları iyi değildi.

Rus'lar, hâkimiyetlerini bu mıntakalara da teşmil ettikleri zaman Kazak'lar bu hâkimiyeti tanımak istemediler. Bu sebepten Rus'larla Ukrayna Kazak'ları - bilhassa Zaporozlar - arasında şiddetli bir mücadele başladı. Fakat Rus'ların ağır tenkid darbelerine uğradılar. Bunun neticesi olarak Ukrayna Kazakları'nın bir kısmı tehcir edildiler. Bir kısmı da kendi kendilerine hicret ettiler. İşte Kuban havzasında yaşayan Kazak'ların ekserisi bu Ukrayna Kazakları'dır. Bunların çoğu da Zaporoz Kazakları'dır. Bunlar 1792 - 1794 senelelerinde Kafkasya'da Kuban mıntakasinda yerleştirilmişlerdir. Bilâhare Karadeniz (Çornoya Mora) Kazak'ları namı altında mühim bir teşkilât vücade getirilmiş ve bu teşkilâta Kafkas - Rus muharebelerine müessir bir surette iştirak ettirilmişti.

B — Don Kazakları

Don Kazakları büsbütün başka tarzda teşekkül etmiştir. Bu teşekkül de Rus'lar Moskova havalisinde yerleştikten sonra başlamıştır.

Don Kazakları Ukrayna Kazakları gibi ihtiyarî bir şekilde Don havzasına intikal etmiş değillerdir. Bilâkis bunlar Rus, Altınordu, Polonya Devletlerinin tazyiklerinden kaçmak suretiyle Don havzasında toplanmışlar ve yerleşmişlerdir. Binaenaleyh Don Kazakları uzun zamanlar, herhangi bir devletin tahakküm ve hâkimiyetinden uzak olarak yaşadılar. Ancak, İvan Grozni 1556 da Astrahan'ı işgal ettiği zaman bu Kazak'larla irtibat ve bunlar üzerinde bir hegemon-ya tesis etmiştir.

Fakat bu Kazak'lar, Moskova Devleti için daimî bir şüriş ve tehlike kaynağı olmuşlardır. Sahte imparatorlar, bu Kazak'lar arasında türemiş, uzun müddet Moskova'yı tehdit altında bulunduran ve **Tuşin** köyü civarında toplandıkları için **Tuşin çeteleri** denilen Tuşin kuvvetleri bunlardan teşkil edilmiş, **Stenkatrazin** gibi Rusya'yı altüst eden hareketleri bunlar yapmış, bir vakitler imparatorluğun Volga yolunu kesen ve bilâhare Sibiryâ fatihi olan **Yarmak** buralardan çıkmıştır.

Fakat Azak Denizine inmek için Rus'ların 1699 da giriştikleri ilk teşebbüste Don Kazakları Rus'ların aleyhinde vaziyet almışlar, onların darbelerine uğramışlar, bunun neticesi olarak Kazak'lar, Kuban ve Terek havzalarına iltica etmek suretiyle Rus'ların tahakküm-lerinden kaçmak ve kurtulmak istemişlerdir.

Esasen Altınordu Devletinin tazyiki karşısında asıl Kafkash'lar Kuban ve Terek Nehirlerinin cenubuna çekilmişler, bu nehirlerin şimal mıntakası olan stepler ise, mezkûr devletin bekayasî olan Nogay ve Kalmuk'ların cevalangâhı olmuştur. Bu sebeptendir ki Kazak'ların Kuban ve Terek havzalarına iltica ve intikal hareketleri, Kafkash'ların herhangi bir muhalefetine uğramamıştı. Zaten o tarihlerde tesbit edilmiş ve emniyet altına alınmış hudut hatları yoktu. Bundan başka Kafkash'ların şövalyelik ruhu ve belki de Kazak'larla aralarında mevcut olan kan birliği izleri, mülteci olarak gelen Kazak'ları reddetmelerine mâni oldu. Binaenaleyh, Kazak'lar bu şartlar altında ilk kademeleriyle Kafkasya'ya girmiş Kuban, Terek ve Kuma havzalarına yerleşmiş oldular. Bu suretle Kafkasya'da **Kuban ve Terek Kazak'ları** namı altında iki Kazak mıntakası vücut buldu.

a. Kuban Kazak mıntakası:

Bu mıntaka Kazak'larının ekseriyetini Ukrayna Kazakları teşkil eder. Fakat aralarında Don Kazak'ları da vardır.

b. Terek Kazak mıntakası:

Bu mıntaka Kazak'larının ekseriyetini Don Kazakları teşkil eder. Fakat Katerina zamanında Volga'dan getirilmiş Kazak'lar da vardı. Meselâ: 1762 de dört yüz elli Kazak ailesi Terek - Ağrahan kanalı üzerinde iskân edildiler. 1767 de Atamanları General **Savelyef**'in reisliği altında büyük mikyasta Volga Kazak'ları Terek mıntakasına nakil ve iskân edildiler. Keza Mezdegu kalesi tesis edilirken de beş yüz on yedi Volga Kazak'ı burada iskân edildi.

Bu Volga Kazaklarına **Gıribiński (Kayıkçı) Kazakları** denir.

C — Kazak'ların aslı

Kazak'lar hakkındaki klâsik malûmat yukarıda arzedilmiştir. Fakat bu malûmata dayanarak ve Kazak'ların tamamen Slav'lara karşı aldıkları vaziyet ve otomatik olarak seçtikleri hicret yerlerine bakılarak bunların tamamen ve aslen Slav olduklarını iddia etmek mümkün ve caiz değildir.

«Şu halde Kazak'ların aslı nedir?» suali karşısında bulunacağımız tabiidir. Buna verilecek cevaba esas olmak üzere Cenubi Rusya'nın bilhassa Kazak'ların teşekkül ocağı sayılan Dinyeper ve Don havzalarının etnik vaziyetlerini tetkik ve tesbit etmek lâzımdır. Bu tarzda hareket edildiği takdirde görülecektir ki bugünkü Cenubi Rusya'ya Rus'luk ancak XVIII'inci asırda girmiştir.

Aleksandır Başmakof - yukarıda da temas edildiği veçhile - bu vaziyeti «XVII'nci asra kadar Şimal Rusları Cenup Rusları'na Çerkes derlerdi» şeklinde ifade eder. Bu ifadenin dayandığı ve şimdiye kadar kitabın muhtelif bahislerinde izahına çalıştığımız vak'alar ve hareketler gözönüne alınırsa, görülecektir ki XVIII'inci asra kadar Cenubi Rusya'nın etnik vaziyetine fon teşkil eden unsurlar **Kirkas'lar** (Çerkes'ler) dir. Gerçi bu tarihe kadar bir muhaceret caddesi vaziyetinde bulunan bu mıntakadan bir çok istilâ dalgaları geçmiştir. Fakat bu dalgaları teşkil eden insan grupları buralarda tamamen yerleşerek müstakar bir vaziyet almamışlardır.

Cenubi Rusya'daki vaziyet bu suretle tesbit edildikten sonra bu mıntakada doğan Kazak'ların asılları ve menşeleri hakkında bazı tetkikler yapmak ve hükümlere varmak imkânları bulunmuş olacaktır.

Kazak'ların asıllarının tesbiti için şimdilik esas olarak kullana-

çağımız malzeme «Kazak» ismi ve Kazak'ların teşekkül ettiği sahanın etnik vaziyetidir.

Kazak adı zannedildiği gibi Türkçe **Kaçak** kelimesinden müstak yeni bir isim değildir. Bu isim çok eski, çok geniş bir insan kitlesinin ifadesini taşımaktadır. Bunu anlamak için bir defa Kas kelimesi hakkında verdiğimiz izahlar düşünülmeli, bilhassa Milâttan evvel 2500 tarihlerinde Gimri'lerin ve müteakiben Çerkes'lerin Kafkasya'dan çıkarak Cenubî Rusya'yı istilâ etmiş oldukları, bu suretle bu mıntakada Kas unsurlarının yerleşmiş bulundukları ve müteakip devirlerde bu unsurun kesafet kazanışı gözönüne alınmalıdır.

Aynı zamanda Romalı'ların Meot mıntakasını «Kazahya» adı ile anladıkları hatırlanmalıdır.

Müteakiben de Rus'ların Garbî Kafkasya sekenesi için **Kassoği** Arap seyyahlarının **Keşek** isimlerini kullandıkları ve bu isimlerin Kas adının muhtelif milletler tarafından telâffuz edilmiş şekilleri olduğu da düşünülmelidir.

Şu halde «Kas» adının son zamanlara kadar kullanıldığı ve bu adın «Çerkes» ve «Sirkas» şeklinde halen dahi kullanılmakta olduğu görülmüyor.

Kas adının şümülü tamamen muayyen değildir. Fakat Meot memleketinin yukarılarda tesbit edilmiş olan hududu ve Aleksandır Başmakof'un ifadesine göre bu adın Karadeniz'in şimalini de şümülü içersine aldığı anlaşılmaktadır.

Şu halde Rus'lar, devlet tazyikinden kurtulmak için Dinyeper ve Don Nehirleri havzalarına iltica edenlere **Kasak** demişlerdir. Bu Kasak adı iki kelimededen mürekkeptir: **Kas-ak**. Burada **ak** kelimesi Rusca'da nisbet ifade eder. Polyak, Slovak, Bosniyak, Pomak, Sibiryak gibi...

Buna göre Kas-ak Kas'lara mensup, Kas memleketinde yaşayan mânâsındadır. Bu suretle Rus'lardan kaçarak Kas'lara iltihak edenlere Kasak denmiştir. Binaenaleyh Kazak'ların Kas'lar olması lâzımdır. Fakat bu Rus mültecilerinin girdikleri yerlerde Kas'lar Rus dili ve kültürü ve Rus devlet otoritesinin tesiriyle hâkimiyet kazanmış, bugünkü hüviyetlerini almışlardır. Bununla beraber Kazak'lar bütün tarihleri boyunca kendilerinin tamamen Rus olmadıklarını bilmişler ve Rus'lara karşı besledikleri düşmanlık hislerini göstermişlerdir. Fakat Kazak'larla Rus'lar arasındaki din birliği ve Rus'ların Kazak'ların mizaç ve menfaatlerine uygun güzel tedbir ve idare usulleri tatbik etmeleri bu düşmanlığı dostluğa kalbetmiş, bu sayede Kazak'lar Rus Devletinin en sadık ve fedakâr istilâ âleti olarak kullanılmışlar-

dır. Rus Devletinin otoritesi Kafkasya'ya girdikten sonra (Stanitsa) namı altında Kazak'lara mahsus müstahkem köyler vücade getirilmiş ve geniş arazi verilmiştir. Aynı zamanda Kazak'lar hususî ve imtiyazlı bir askeri teşkilâta tâbi tutulmuşlardır. İşte bu tedbirler Kazak'ların Rus Çarlarının sadık tebaaları olmalarını temin eylemiştir.

Kazak'lğın teşekkülüne hürriyet ve istikâliyet gibi güzel ve insanî vasıflar temel olmuşlardır. Bu hale nazaran Kazak'ların hürriyet ve istiklâliyet hürmetkâr olmaları lâzımdır.

Fakat böyle olmadı, bilâkis Kafkas istiklâl muharebelerinde çok kere zalimane hareket ettiler. Bu vaziyet karşısında Kafkas'lar Kazak'ları Rus zulmünün mümessili olarak telâkki etmişlerdir. Buna ilâveten kendi güzel topraklarının gasbolunarak Kazak'lara verilmesi keyfiyeti Kafkaslı'larla Kazak'ları amansız düşman olarak karşı karşıya getirmiş ve yaşatmıştır.

Fakat Kazak'lar az zamanda kılık kıyafet, iskân ve hayat şartları itibariyle tamamiyle Kafkaslığa temessül ve asıl hayatlarına rücu etmişlerdir. Buna rağmen Kafkaslı'larla tamamen kaynaşmış değillerdi. Mamafih mukadderat ve hayat şartları Kafkaslı'larla Kazak'lar arasında bir birlik kurabilir ve zaman geçmişte kalan kanlı ve acı hatıraları unutturarak Kazak'lara kendilerinin kök itibariyle Kas unsuruna mensup olduklarını anlatabilir.

Bunun için ilk şart, Kafkas vatanının ve bu vatanın ihtiva eylediği rızıkların, Kazak'lar da dâhil olduğu halde, bütün Kafkaslı'lar arasında âdil bir nisbet altında tevzi edilebilmesidir.

Kazak'larda son Rus inkılâpları sırasında millî suurun uyanmakta olduğunu gösteren bazı tezahürlere tesadüf edilmektedir:

Meselâ: Paris'te Rus olmayan milletlerin bir kongresi toplanmıştı. Bunlar arasında Kazak'ları temsil eden şahsiyetler de vardı.

Müzakere komünist düşmanlığı havası içinde cereyan ediyordu. O zaman Kazak murahhaslarından biri şöyle bir hitabede bulundu:

«Bu kongrede ben tuhaf bir zihniyet ve temayül görüyorum. Hep komünist düşmanlığından bahsediliyor. Demek ki, Rusya komünist olmasa idi bu devlete karşı mutavaatkâr davranacaktınız! Biz böyle düşünmüyoruz! Biz komünistleri değil, Rus'ları ve Rus'luğu düşman telâkki ediyoruz. Binaenaleyh hangi rejimde bulunursa bulunsun düşmanımız daima Rus'lar olacaktır.»

Kazak murahhasının bu ifadesini bu unsorda hakikî bir uyarış ve kendine gelişin alâmeti olarak kabul etmek lâzımdır. Bu inkılâp Kafkasya için bir ümit kaynağı olabilir.

III — OSMANLI İMPARATORLUĞU VE KIRIM

1299 da teşekkül eden Osmanlı Devleti, 1353 de Rumeli yakasına geçmiş, 1363 de Sırp Sındığı, 1389 da Birinci Kosova, 1345 de Niğbolu, 1444 de Varna, 1488 de İkinci Kosova seferleriyle Rumeli'de hâkimiyet tesis etmiş ve 1453 de İstanbul'u fethetmek suretiyle Şarkî Roma İmparatorluğunu ortadan kaldırmış ve ona tesahup etmiştir.

Osmanlı Devleti önüne geçilmez bir sür'atle genişliyerek 1526 da Mohaç muharebesiyle Macaristan'a hâkim olmuş, 1529 da Viyana'yı muhasara etmiş ve bu suretle Alman'larla temasa gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu İstanbul'un zaptı ile beraber Kırım'ı da himayesi altına almış, bu suretle nüfuzunu Karadeniz'in şimaline de teşmil etmişti. Bu hudut vaziyetine göre Osmanlı İmparatorluğu Karadeniz şimalinde Kırım Hanlığı vasıtasıyla Rus'larla temasa gelmiş, Şarkta Dinyester Nehrine dayanmış, böylece karadan Kırımli'larla ittisal etmiş, Bucaş muahedesiyle Kiyef mıntakasındaki Ukrayna Kazak'larını himaye ve hâkimiyeti altına almış ve nüfuzunu Dinyeper Nehrine kadar temdit etmişti.

Garbe doğru ise Lehistan ve Almanya ile hemhudut idi.

Demek ki XVI'ncı asırda Osmanlı İmparatorluğu azamet ve sür'atin en yüksek derecesine varmıştı. O halde imparatorluğun ideali ne idi? Osmanlı İmparatorluğunun takip etmesi lâzım gelen ideal Rus'larınki gibi basit olamazdı. Çünkü bu imparatorluk üç kıt'anın telâkki ettiği bir mıntakayı işgal etmiş, bu suretle bir çok düşmanlar edinmiş vaziyette idi. Binaenaleyh bu devlette en tabii ideal kazanılmış olan hâkimiyeti muhafaza etmekte. Bu da kolay olmayacaktı. Bunun için ihtiyar edilecek hareket tarzı, bulunulan sahada kuvvetli olarak yerleşmek ve kendisi için kuvvet kaynağı olacak memleket ve milletler bularak onlarla iyi münasebetler tesis etmek olacaktı. Bu gibi millet ve memleketler ancak şarkta ve şimali şarkide bulunurdu. O halde Osmanlı İmparatorluğu kıyasat ve siyasetinin bu istikametlere teveccüh etmesi lâzım gelirdi.

Nitekim Osmanlı İmparatorluğunda, böyle bir siyaset ve faaliyetin tzeahürleri yok değildi. Hattâ bu imparatorluğun şimali garbide Tuna boyunu zorlaması kendi siyasetinin sevkiyle olmaktan ziyade, Fransa'nın hilekârane tesirlerinin neticesidir. Buna mukabil Sokullu'nun 1569 da Don - Volga kanalını kazmağa ve Astrahan'ı kurtarmağa teşebbüs etmesi, daha o zaman Süveys Kanalı'nın açıl-

masının düşünülməsi, Osmanlı İmparatorluğunun tabii siyasetinin feyyaz ve mütebariz eserleri idi.

Şimdi vaziyeti gözönüne alırsak görülecektir ki Ruslar, «Kafkas - Kırım - Osmanlı İmparatorluğu» cephesiyle karşılaşmış bulunmaktadırlar. Bu vaziyete göre Karadeniz havzası, âtinin kanlı ve çetin bir mücadele sahnesi olacak demektir.

Eğer Osmanlı İmparatorluğu siyaset ve kuvvetini maksada uygun bir şekilde kullanabilmiş olsaydı, mücadelede behemehal muvafak olurdu. Çünkü Kırım ve Kafkasya, bütün kudretiyle Osmanlı İmparatorluğuna müzaheret edeceği gibi, Rusya'da bir de henüz istiklâliyetini kaybetmiş ve binaenaleyh Osmanlı İmparatorluğu zümresine müzaheret edecek olan kuvvetli Altınordu Devleti unsurları vardı.

Fakat maalesef Osmanlı İmparatorluğu Slav tehlikesinin büyüklüğünü kavrayarak ona göre hareket etmedi. Kırım Hanlığı ise o kadar uygunsuz hareket tarzları ihtiyar etmişti ki, Rusya'ya karşı tabii olarak teşekkül etmesi lâzım gelen Osmanlı - Kafkas - Kırım cephesini bile takviye etmemiş, bilâkis cepheyi sarsmış ve çökmesine çalışmıştı.

Çünkü Kırım Hanlığı, daha evvel, Astrahan ve Kazan Hanlıkları aleyhinde Rus'larla itifak etmek gafletini gösterdiği gibi, Leh - Rus mücadelelerinde kâh Leh, kâh Moskova tarafını iltizam etmek suretiyle de maksatsız bocalamalar yapmıştır. Rus İmparatorluğunun bütün tehlikelerle karşılaştığı son devirde bile, bu korkunç tehlikeye karşı Kafkasya ile birleşip samimî bir işbirliği yapacak yerde, asıl tehlikeyi bırakarak Kafkasya'ya tecavüz etmek düşüncesizliğine kapılmıştır.

Kırım Hanlığı, bütün bu hareketleriyle milli ve vatanî endişelerden uzaktı. Yegâne düşüncesi Kafkasya'nın kıymet ve güzelliklerini istismar etmekte. Böyle bir hareket, herhangi bir siyaset fikri ile değil, ancak bir şakavet gayesiyle kabili tefsir olabilirdi. Böyle bir zihniyetin mahsulü olarak Kırım'lılar, Kafkasya'yı senede üçyüz kız ve erkek çocuk vermek gibi, aslâ insanî olmayan bir mükellefiyet altına sokmak istemişlerdi. Bu mükellefiyeti tahakkuk ettirmek için Kırım Hanlığının Kafkasya'ya gönderdiği kuvvetler Kafkaslı'lar tarafından imha edilmiş ve bu yüzden açılan muharebeler sekiz sene devam etmiştir. Kırım'lıların bu hareket tarzlarının ve Osmanlı'ların gösterdikleri kayıtsızlıkların neticesidir ki, yukarılarda işaret edildiği veçhile Kafkaslı'lar Rus'larla ittifak etmek gibi ağır ve elim bir hareket hattı ihtiyarına mecbur olmuşlardı. Bu ittifak Adige'lerden

Kabartay kabilesinin Müslümanlığı kabul ettiği XVI'ncı asra kadar devam etmiştir.

Kırım'lıların uygunsuz hareketleri Kafkash'lara inhisar etmiyordu. Osmanlı İmparatorluğu Don - Volga kanalını kazmak ve Ast-raham'ı kurtarmak teşebbüsüne giriştiği zaman Kırım Hanlığı bu teşebbüsün akim kalmasına çok çalışmıştı. Çünkü Kırım Hanlığı, Osmanlılar bu teşebbüslerinde muvaffak oldukları takdirde, memleketinin bu imparatorluğa daha kuvvetli bir surette bağlanması ihtimalini düşünüyor ve bunu kendisi için tehlike telâkki ediyordu. Buna mukabil kendisini imha edecek olan Rus tehlikesinin yaklaştığını görmüyor ve hissetmiyordu. Nihayet çok geçmeden Rus tehlikesi kendisini ağır bir surette hissettirmeye başladı. Meselâ: Kazak'lar Azof Kalesini zapt ve Rus İmparatorluğuna takdim etmiş, fakat Rus İmparatorluğu burada tutunabileceğini ümit etmediğinden bu takdim kabul etmemişti.

Osmanlı İmparatorluğunun inhitat devresinin başlangıcı olan 1699 Karlofça Muahedesi temin eden mukaddes ittifakta Rusya da vardı. Ruslar bu muahede ile Azak Denizine inmiş ve Azak Kalesini işgal etmişlerdi.

**

Ruslar'ın Azak ve Hazer Denizlerine inmeleri şeklinde kendisini gösteren fiili Rus tehlikeleri karşısında Kırım'lılar uyanmağa, Kafkasya ile iyi geçinmek yolunu tutmağa ve kültür ihtilât ve din irtibatları tesis etmeye başladılar. Kırım hanzadelerinin Adige'ler tarafından terbiye edilmesi usulü, tatbikiye başladı. Bu usul iki memleketin tanışmasına ve anlaşmasına çok hizmet ediyordu. Fakat çok geç kalınmıştı. Rus tehlikesi yaklaştıkça Rus siyasetinin tesiriyle Kırım'da ihtilâller başgöstermeye başladı. Bu suretle Kırım zayıf düştü. Nihayet Kırım, Rusya'ya ilhak edildi. İşte ancak o zamandır ki, Osmanlı'lar Kafkasya'yı hatırladılar ve Kafkasya ile meşgul olmağa başladılar. Fakat bu meşguliyet, Kafkasya'ya hizmetten ziyade Kırım'ın istirdadı için Kafkasya'yı âlet ve silâh olarak kullanmak maksadına matûf idi.

Kafkasya ile, Osmanlı Devleti arasındaki münasebetin mahiyeti, hakikate uygun olarak tesbit edilmiş değildir. Binaenaleyh bu nokta üzerinde biraz durmak faydalı olacaktır.

Osmanlı tarihleri, birkaç yüz seneden beri Kafkasya'yı bir Osmanlı ülkesi olarak göstermek itiyadındadırlar. Bazı vak'alardan Osmanlı Devletinin de buna inandığı anlaşılıyor. Böyle bir telâkki yüzünden Kafkasya büyük felâketlere uğramıştır.

Halbuki, 1779 senesine kadar Osmanlı Devletinin ne bir tek askeri Kafkasya'ya girmiş, ne bir Osmanlı memuru Kafkasya idaresiyle temas etmiş ve ne de Osmanlı siyaseti Kafkasya ile alâkadar olmuştur. Osmanlı kültürü de, Kafkasya'nın hal ve vaziyeti şöyle dursun, varlığı hakkındaki klâsik tek bir kelime kayıt ve neşretmemiştir. Ancak bazı Kırım kuvvetleri, Kırım Hanı Devlet Giray zamanında, damadı Nadir Şah'ın tecavüzleri karşısında istindat eden Şirvan Hanına yardım etmek için Kafkasya steplerinden geçerek Şirvan'a gitmişlerdi. Keza Cenubî Kafkasya'da bulunan, Özdemir Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri de, İstanbul'a avdet etmek üzere Kafkasya'dan geçmişlerdir. İşte Osmanlı ve Kırım'lıların Kafkasya ile muslihane temasları bu şekillerde vukua gelmiş olan birkaç harekete inhisar etmiştir. Osmanlı Devleti Kafkasya ile münasebeti Kırım vasıtası ile idare edeceği zannında idi. Halbuki Kırım Hanlığı zamanının çoğunu mücadele ve muhasematla geçiriyor, bütün hareketleri akıncılık şeklinde cereyan ediyor ve bu hareketleri Kafkashlılar ve nihayet Kuban ve Terek sahillerine münhasır kalıyordu.

Kırım Ruslar tarafından işgal edildikten sonra Osmanlı Devletinin Kafkasya'yı nasıl hatırladığına yukarıda işaret edilmiştir. Bu hatırlayış ve teşebbüs 1779 da aslen Gürcü olan **Ferruh Ali Paşa**'yı Anapa'ya göndermekle tecelli etti. Bu hem pek geç kalmış, hem de yanlış alınmış bir tertip ve tedbir idi.

Ferruh Ali Paşa bir müddet Anapa'da oturdu. Kafkash'lardan Anapa'ya civar olan Şapsig ve Hatikuvey kabilelerinin bazı aksamı ile temas etti. Ferruh Ali Paşa'nın Kafkasya'daki faaliyetleri tetkik edildiği zaman Osmanlı Devletinin Kafkasya hakkındaki bilgisinin ne kadar zayıf ve yanlış olduğu, Ferruh Ali Paşa icraatının ne kadar mahdud ve maksatsız cereyan ettiği anlaşılır. Nihayet Osmanlı Devletinin Kafkasya'yı kendi mülkü olarak göstermesinin ne kadar abes ve temelsiz olduğu derhal tebarüz eder. İngilizler'in fikirlerine göre, Kırım'ın Kafkasya ile komşuluğu ve Osmanlıların son zamanlarda, Kafkasya ile tesis eyledikleri temaslar, ancak Garbî Kafkasya'da İslâm dininin intişar etmesine ve yerleşmesine sebep olmuşlardır.

Bunun neticesi olarak da, Kafkasya ile ahkâmı Hilâfet arasında manevî bir rabita vücut bulmuştur. Bu rabita Kafkash'larda bir yardım ümidi uyandırmıştır ve mütemadiyen Osmanlı'lardan istindat etmişlerdir. Fakat maalesef esaslı hiç bir yardım görmemişlerdi. Bilâkis Osmanlı'larca siyasi bir mevzu ve âlet olarak kullanılan bu

dini irtibat Kafkaslı'ların başına çok felâketler getirmiştir. Nihayet Osmanlı toprakları vatanlarını kaybetmiş olan Kafkaslı'lar için bir mehcer ve medfen olmuştur.

IV — CENUBİ KAFKASYA

Umumî Vaziyet

Cenubî Kafkasya bir kara boğazı vaziyetinde bulunan Kafkasya'nın yarısıdır ve binaenaleyh Şimalî ve Cenubî Kafkaslı'lar coğrafi bir kül teşkil eder. Bu sebepten Cenubî Kafkasya hakkında icabî kadar malûmat verilmek suretiyledir ki coğrafi Kafkas'ın tarihi bünyesinin meydana çıkarılması mümkün olacaktır. Binaenaleyh bu bahse bir fasıl tahsis edilmiştir.

Görünüşte Şimalî Kafkasya ile Cenubî Kafkasya birbirinden geçen Kafkas Dağları ile ayrılmıştır. Fakat daha yukarıda da tebarüz ettirildiği veçhile bu dağlar her iki taraf için daima bir melce vazifesini görmüş ve bu vesile ile her iki taraf sekenesi bir çok yerlerde birbirine karışmıştır.

Cenubî Kafkasya V'inci asra kadar siyasi bakımdan iki mntakaya ayrılıyordu:

Şarkta Albanya (yani bugünkü Azerbeycan) garpte ise İberya (yani bugünkü Gürcistan).

Cenubî Kafkasya Roma ve İran İmparatorluklarının bir temas mntakasını teşkil ediyordu. Bu sebepten bu mntaka iki imparatorluğun mütemadi bir mücadele sahnesi olmuştur. Bu mücadelelerle daima hırpalanmakta olan bu memleketler bazan tam istilâya uğrayarak siyasi varlıklarını kaybediyor, bazan her iki imparatorluğun siyasetleri icabî olarak, yahut gösterdikleri mukavemet sayesinde, müstakil bir varlık olarak meydana çıkıyorlardı. Cenubî Kafkas halkı da Şimalî Kafkas halkı gibi mukavemet edilmeyecek tazyikler karşısında kalınca, dağlara iltica etmek suretiyle varlıklarını muhafazaya çalışıyorlardı.

Vaziyet ve civariyet bakımından - Cenubî Garbî Kafkasya - yani İberya, daha ziyade Yunan, Roma ve Bizanslı'ların - Cenubî Şarkî Kafkasya - yani Albanya ise İranlı'ların tesiri altında kalmışlardır. Albanya mntakasında İran tesiri o kadar derin olmuştur ki, bugün dahi o tesirlerin izleri bütün canlılığı ile yaşamaktadır. Kafkaslı'lar hiç bir vakit birbirleriyle ciddi düşman olmamış ve birbirlerine saldırmamışlardır. Bazı kere vukua gelen çatışmalar emsalleri arasın-

da geçmiş kanlı vak'lara nazaran çok hafif ve ehemmiyetsizdir. Buna mukabil dış tazyikler ve istilâlar karşısında Şimalî ve Garbî Kafkaslı'ların müttefikane hareket ettikleri görülmüştür.

Şimalî Kafkaslı'lar, Cenubî Kafkasya'da vukua gelen hâdiseleri ve bu hâdiselerin intaç ettikleri tebeddülleri his ve onları dikkatle takip etmişler ve Cenubî Kafkasya'nın mukadderatı ile sıkı bir surette alâkadar olmuşlardır. Bu sebepten Cenubî Kafkasya'yı işgal eden kuvvetler, Şimalî Kafkasya'nın tehdit ihtimali karşısında uyanık davranmağa, hattâ kaleler vücade getirmeğe mecbur olmuşlardır. Hattâ bazan Cenubî Kafkasya'da çarpışan devletlerden bazıları Şimalî Kafkasya'dan istinae ve onların ittifağını temin etmek suretiyle rakiplerine karşı koymak istemişlerdir.

Bunun sebebi Kafkasya'da coğrafi birliğin doğurduğu tabii tesanüttür. Ayrıca bu tabii tesanütü harekete getirecek müessir sebepler de vardır. Bu sebepler Asetin'lerin bir kısmının Gürcistan'da bulunması, Abhazy'a'nın Gürcistan'daki her hâdiseden müteessir olacak vaziyette olması ve keza cenupta tazyike uğrayan kuvvetlerin ve vatanperverlerinin Şimalî Kafkasya'ya iltica ederek oralardan himaye ve yardım görmeleridir. Bu sebeplerin en mühimi ise son zamanlarda Rus'ların Cenubî Kafkasya'yı işgal etmeleridir. Bu işgal Şimalî Kafkasya'nın hayat ve varlığını tamamen tehlikeye düşürmüş ve Şimalî Kafkasya'yı cenuba karşı faaliyete geçmeğe sevk etmiştir. Bu hareketler iki kardeş memleket arasında kanlı hâdiselerin vuku bulmasına ve bunun neticesi olarak acı hatıraların doğmasına sebep olmuştur.

1 — GÜRCİSTAN

A — Gürcistan'ın etnik vaziyeti

Bugünkü Gürcistan mıntakası, eskiden Kolhidi, Lazika, İberya, kısmen de Albanya olmak üzere birkaç mıntakadan mürekkepti.

Kolhidi umumiyet itibariyle İngur ve Riyon nehirleri arasında denize müntehi olan mıntaka idi. Lazika da bunun cenubu idi. İberya ise takriben Tiflis havalisine kadar garbe imtidat eden bu mıntakaların şarkı idi. Tiflis mıntakası ile Flazer Denizi arasındaki mıntaka ise Albanya idi. Bu mıntakanın ancak garp kısmı bugünkü Gürcistan'a ait addolunuyordu.

Gürcü'ler bugün dahi muhtelif kabilelerden mürekkeptir. Bunlardan dağlık kısma müsadif ve Şimalî Kafkasya ile muttasıl olan mıntakada oturanlar halis Gürcü olmaktan ziyade Şimalî Kafkas milletleriyle karışmış muhtelif unsurlardır. Meselâ:

Tiflis - Vilâdi Kafkas yolunun şarkındaki Tuş'larda Gürcü, Pişava, Hivsor, Çegen'ler hâkimdir. Memleketlerinin ismi dahi «melce» mânasını ifade eden Svan'lar ise Gürcü, Adige ve Aphaz'lardan mürekkeptir. Asetin'ler, şimalden Gori civarına kadar uzanmışlardır.

Geri kalanlardan Mingral'ler, Doti civarında, İmretî'ler Kütayıs civarında, Gorigi'ler Batum civarında olup bunların şarkında Gürcüler, yani - Kartovel'ler otururlar. Bu Gürcü'ler saydığımız unsurlar arasında da bulunurlar.

Görülüyor ki, etnik vaziyet itibariyle Gürcü'lerle Şimalî Kafkaslı'lar birbirleri ile çok karışmış ve çok kaynaşmış vaziyettedir. Bu hal memleketin mukadderat birliğini vücade getirmeğe kifayet edecek bir sebep teşkil eder.

B — Gürcistan'ın tarihî ve siyâsî vaziyeti

Eski Kolhidi memleketinde, yani İngur, Riyon menbalarına müsadif dağlık mıntakada, Suaneti Devleti yaşıyordu. Bu devlet memleketin tabii güzellik ve zenginliğine ve halkın kahramanlığına dayanıyordu. Hattâ gerek şimalde, gerekse cenupta sıkışık vaziyete düşen bir çok kabileler bu devlete iltica ediyorlardı. Bugün dahi Suan'lar arasında bir çok Şimalî Kafkas kabileleri bulunduğu tesbit edilmiştir.

Fakat anlaşılmamış sebeplerle bu devlet inhilâl ve Gürcistan'a intikal etti. Halen Gürcistan'ın bir parçasıdır.

Tarihî «İberya» adı V'inci asırda kayboldu ve Gürcistan ismi başladı. Bundan sonra Gürcistan aşağıdaki şartlar içersinde yaşadı:

1. VII'nci asır ortalarına kadar Gürcistan, İran ve Bizans İmparatorluklarının tecavüzleriyle mütemadiyen hırpalandı. Bu devletler arasında taksim edildi. Bazı kere birinin nüfuzu altında kalmak suretiyle siyâsî varlığa sahip olmak imkânını buldu.

Gürcistan'da çok kereler İran ve Ermeni prensleri hükümdarlık makamını işgal ettiler; bunlar arasında Keyhusrev'in oğlu Mirvane Gürcistan'da çok hizmet etmiş bir hükümdar sayılır.

2. Nihayet 647 (22 hicrî) tarihinde bütün Cenubî Kafkasya ve Şimalî Kafkasya'nın şark mıntakası, İslâm orduları tarafından istilâ edildi. Fakat bu istilâ hiç bir suretle memleketi tahrip ve sekenesini tedhiş etmedi. Memleketi dört buçuk asır en yüksek bir fikir, adalet ve hidayetle idare etti. Fakat ehlişalip tecavüzlerinin Suriye ve diğer İslâm memleketlerini tehdiye başlaması, İslâm otoritesinin bu mıntakadan çekilmesini intaç etti. Bundan sonra Selçuk istilâsı başgösterdi.

3. Selçuk'lar bidayette Gürcistan'a tehditkâr bir tavırla girdi. Bu vaziyet karşısında Gürcü Kralı dağlara çekildi, fakat istilâ dalgasının ilk savletleri gittikçe yumuşadı. Bu istilâ Gürcistan'ı hafif bir nüfuz altında bulundurmak şeklinde itidâl kazandı. Bu nüfuz altında bulunan Gürcistan, varlığını muhafaza ediyor, hayatında millî inkişaflar görünüyordu. Hattâ bu devreye müsadif olan 1089 - 1115 senelerinde Gürcistan Kıralları, II'nci Davit ve II'nci Jorj, Gürcistan ve Albanya'yı da içersine alacak bir ölçüde tevsi etmişlerdi. O zaman Albanya'nın aksamından olan Tiflis ve Kaheti bu muvaffakiyetler neticesinde Gürcistan'a intikal etmişlerdir.

II'nci Jorj öldüğü zaman vâris olarak kızı Tamara kalmıştı. Bu kız Nevgorot Rus prenslerinden Bogolyoskuvi ile evlendirildi. Bu suretle daha XII'nci asırda Gürcistan ile Rusya arasında sühriyete müstenit bir münasebet başlamış oluyordu. Fakat bu evlilik vaziyeti çok devam etmedi. Tamara prensten ayrıldı. Bu defa Tamara Asetin'lerden Davit Soslan ile evlendi. Bu izdivaç kıymetli iki şahsın birleşmesini temin etti.

Filhakika bu devir Gürcistan için kültür ve huzur bakımından bir Altın Devridir.

4. Fakat bu huzur devri çok devam etmedi. XIII'üncü asırda Cengizin ve müteakiben 1388 de Timur'un istilâları vukubuldu. Bu

istilâlar Gürcistan'ın ve millî menakip ve mefahiri yaşatan bütün eserlerin tahrip edilmesi âkibetine müncer oldu. Bu tahribat memleketin bünyesinde öyle bir yara açtı ki Gürcistan artık bir daha doğrulup birliğini muhafaza edemedi. **Karteli, İmreti, Kaheti** parçalarına ayrıldı. Bu defa da bu memleket Osmanlı ve İran devletlerinin bir mücadele sahnesi halini aldı. Memleket bu devletler tarafından kâh istilâ, kâh taksim edilmek suretiyle hırpalandı.

5. Bu vaziyet karşısında kalan Gürcistan Kralı **İbraklı**, 24 Haziran 1783 de Gori şehrinde aktettiği bir meclis kararıyla Gürcistan için Rusya'nın himayesini talep etti. Rus'larca kabul edilmiş olan bu himayeyi temin için 3 Kasım 1783 de iki Rus nişancı tabaru Tiflis'e girdi. Fakat Şimalî Kafkasya'da başlayan şiddetli muharebeler ve Osmanlı'ların aldıkları tehditkâr vaziyet dolayısıyla bu kuvvetler Gürcistan'da duramıyarak geri çekildiler. Bunun üzerine **Ağa Mehmet Han**, Gürcistan'a tecavüz ve memleketi yağma ve tahrip etti. Ruslar sözde Gürcistan'ı himaye, hakikatte ise Azerbeycan'ı işgal etmek için buraya kuvvet gönderiyorlardı.

Fakat 6 Kasım 1796 da Katerina'nın ölmesiyle yerine geçen **Pavel**, bütün kuvvetleri geri çekti. Fakat Kral **Jorj**, Pavel'e rica etti. Bunun üzerine 26 Kasım 1799 da tekrar Tiflis'e bir Rus alayı girdi. Bir Rus müşaviri de tayin edildi. Jorj bununla da iktifa etmedi. Gürcistan'ın Rusya'ya iltihakını istedi. 16 Şubat 1801 de Gürcistan bir eyalet halinde Rusya'ya iltihak olundu ve Gürcistan'ın istiklâliyeti de sona erdi.

6. İşte bu vaziyette yalnız Gürcistan için değil, aynı zamanda Osmanlı'lar, İran ve Kafkasya için de yeni bir devre açılmış oluyordu.

Bu memleketler bir buçuk asırdan beri bu devrenin meş'um neticeleri ve ağır şartları altında ezilmiş ve ezilmektedir. Gelecek zamanlarda da bu neticelerin alacağı vaziyet ve Rus'ların elde etmek istedikleri hedef malûm değildir. Rus'lar Gürcistan'a girmekle, Cenubî Kafkasya'da kuvvetler ve emeller çoğalmış ve bu memleket malûl bir vaziyete düşmüş oluyordu. Filhakika Cenubî Kafkasya'da Rus, İran, Osmanlı Devletleri çarpışmaya başlamıştı. Aynı zamanda bu çarpışmalar dolayısıyla kendisini kuşatılmış vaziyette gören Şimalî Kafkasya da Rusya'nın Gürcistan'dan çıkarılması gayesini istihdaf eden mütemadi taarruzlara girişmişti. Bu ne hazin bir manzara idi. Gürcü'ler, binlerce seneden beri mukadderat ve hayat birliği etrafında toplanmış olan Kafkaslı'lardan ayrılarak düşman tarafına geçmiş ve düşman vaziyeti almışlardı. Şimdi Kafkasya'nın fe-

lâketini intaç eden sebeplerin başlıcası olan Gürcü'lerin bu hareket tarzı tenkid edilmeğe değer bir vaziyettedir. Fakat bu tenkidlerde hakikate varmak için hissî değil, akli selimi rehber yapmak lâzımdır.

2 — KAFKAS AZERBEYCANI

A — Umumî vaziyet

Azerbeycan adı 1918 de verilmiş, yirmi dört senelik yeni bir isimdir. Bu ismin İran Azerbeycan'ı ile bir birlik fikrini ifade eden başka tarihî bir mânası yoktur.

Eski ismi Albanya'dır. Arap'lar zamanında Erran namını almıştı. Ondan sonra hususî bir isim almamıştır. Bazı muhterem Azerisimdir. Bu ismin İran Azerbeycanı ile bir birlik fikrini ifade eden verilmesini uygun buluyorlar. Bu ad hakikaten tarihî bir kıymet ifade eder. Bu adı kullanmakla biz Azerbeycan'ın tarihî bünyesini canlandırmış ve halen Azerbeycan'lıların müfekkirelerinde yaşamakta olan hatıraları ayaklandırmış oluruz.

Azerbeycan da Gürcistan gibi Rus ve İranlı'ların istilâsına maruz kalmıştır. Bu memlekette Şirvanşah'lar Devri 532 de başladı. 642 de ise Arap istilâsı vukubuldu. Buna rağmen Şirvan memleketi varlığını muhafaza etti.

Arap'lar, Şirvan (Erran) memleketinde yerleştikten sonra, hem kendilerini emniyet altına almak, hem de fütuhât sahalarını genişletmek için Dağıstan ve Çeçenistan'ı işgal ve Derbent Kalesini takviye ettiler. Aynı zamanda Şimalî Kafkasya'daki işgal sahalarında bir çok kaleler yapmak suretiyle otoritelerinin masuniyetini temine çalıştılar. Fakat Arap'ların fütuhâtı yalnız bir işgal değil, aynı zamanda İslâm dininin neşri, yani kalplerin fethi gayesini istihdaf ettiği ve idareleri bu gayeyi tebarüz ettirecek şekilde adilâne ve mürsidâne esaslara istinat ettiği için kuvvetli idarî mukavemet ve aksülâmelere maruz kalmadı.

B — Siyasî vaziyet

Azerbeycan tarihinin ana hatlarını muhtelif Şirvanşah'lık hanedanları çerçeveleri içersinde tetkik edeceğiz:

1. Mezidi'ler Hanedanı (950 - 1078)

Bu bir Arap Hanedanıdır. Fakat bu devirde Arap hâkimiyeti fiilen nihayet bulmuş sayılır.

Bu devirde 913 ve 943 senelerinde olmak üzere Rus'lar iki akın yaptılar. Bu akın Hazer'lerin müsaadesiyle ve Volga - Hazer Denizi yolu ile yapıldı. Bu akın Rus'ların, Dinyeper ve Karadeniz yolu ile İstanbul'a yaptıkları akınlara benzer. Şimal Norman'larının Avrupa'nın muhtelif memleketlerine yaptıkları akınları tanzir eder. Bu akınların ehemmiyeti, Rus'ların Kafkasya'yı tanımaları ve Kafkas yolunu öğrenmiş olmalarıdır.

2. Kesrani'ler Hanedanı (1070 - 1382)

Bu hanedanın İranlı'lara mı, Şirvanşah'lara mı mensup olduğu hakkında ihtilâf vardır.

Selçukiler'in istilâları bu devreye müsadiftir. Keza Gürcü'ler de bu devirde Azerbeycan'ı işgal etmişlerdir. Selçuki'ler nüfuzlarını Atabek'lerle temsil ediyorlardı. Binaenaleyh Gence'yi merkez ittihaz etmiş olan Atabek'liğin merkezini Şemahi'ye nakletmesi üzerine Şirvanşah da devlet merkezini Bakû'ya nakletti.

Bu devirde bilhassa Şirvanşah İhsian zamanında memleket genişledi. 1175 de üçüncü Rus akını oldu. Bu akını yapan Rus'lar uzun müddet Şirvanşah memleketinde kaldılar ve güçlkle def ve tarde dildiler.

Bilâhare Cengiz istilâsı vukubuldu. Sonra da Celayiri'lerle, Çobani'lerin çatışları başladı.

3. Derbent Hanedanı (1802 - 1382)

Bu hanedanı tesis eden kimse faziletkâr, mütteki, fakir, fakat âsil Şirvanşah İbrahim'dir. Bu zat intihap ile başa geçirilmiştir. Bunun devrinde Timur'un istilâsı vukubuldu. Timura teslim olmak, uysal bir siyaset takip etmek suretiyle memleketi bu istilânın tahribatından kurtarmak kıyasatini gösterdi.

Timurlenk'e gösterilen bu uysallığa tahammül edemeyen Toktamış, Azerbeycan'a taarruz etmiş ise de, Timur'un mukabil taarruzıyla memleket kurtarılmıştır. Timur bu taarruzu daha ziyade şimale teşmil etmek suretiyle Toktamış Devletinin yıkılmasına sebep olan muharebeyi yaptı.

Şirvan ile Rusya arasındaki ticarî münasebet, bu devirde (1462) teessüs etti. Bu münasebetin Şirvan'ın hayatına mal olduğunu aşağıda göreceğiz.

Bu devrenin ortalarında Timuri'ler, kıymet ve nüfuzlarını kaybetmişler, buna mukabil Akkoyunlu'lar kuvvet kazanmışlardı. Bi-

naenaleyh Şirvan Devleti derhal Timuriler'i terk ve Akkoyunlu'lara iltica ettiler. Görülüyor ki Şirvan Devletinin hâdiselere tâbi olan mahir bir siyaseti vardı.

Yine bu devirde kuvvetlenmiş olan Safavi'lerin harekâtı başladı. Şirvan memleketine girdiler, memleketi işgal ettiler ve bir çok tahribat yaptılar. İşte Azerbeycan'daki Şiilik bu istilânın eseridir. Derbent Hanedanından olup Kırım Hanı Devlet Giray'ın damadı olan Ebubekir Mirza, kayınpederinden aldığı kuvvetle Şirvan'a avdet etti. Ohrelî'ler, Safevi'ler ve Osmanlı'lar birbirleriyle muharebe ediyorlardı. Osmanlı'lar İran'a girmiş oldukları için Ebubekir Mirza memleketinde kalabildi. 1602 de Ebubekir Mirza öldü. Şirvan memleketine karşı Safevi olan Şah Abbas'ın harekâtı başladı ve tekrar Safevi hâkimiyeti teessüs etti.

4. Sirkârî'ler Hanedanı (1602 - 1826)

Bu devre Azerbeycan'ın son devresidir. Bu devrede Osmanlı ve İran Devletleri arasındaki mezhep mücadelesinin akisleri Azerbeycan'da pek ağır bir surette hissedilmekte idi.

Bu devletlerin mücadeleleri arasında Azerbeycan birlik ve istiklâliyetini kaybetti. Bir çok hanlıklara ayrıldı. Böylece bir «Hanlık» lar safhası açılmış oldu. 108 sene devam etmiş olan bu safhada kâh Osmanlı'lar, kâh İranlı'lar hâkim oldular. İranlı'lar memleketi, Azerbeycan'da yüksek bir mümessil bulundurmak suretiyle idare ettikleri halde, Osmanlı'lar Azerbeycan'ı bir askerî idare altına aldılar ve sancaklara ayırdılar. Binaenaleyh Sirkârî Hanedanını teşkil eden Hanlar, bütün Erran memleketinde değil, yalnız Şirvan'da hükümler oldular.

Memleketin bu vaziyetini kabul etmeyen Şirvan vatanperverleri Dağıstan'a çekilmişlerdi. Bunlardan âlim bir vatanperver olan Davut Bey, Gazi Kamuklu Surhan Beyin yardımıyla Dağıstan'ın müzaharetini temin etti. Bu suretle vücade getirdiği kuvvetle tekrar Şirvan'a girdi. O zaman Şemahi'de bir çok yabancılar vardı. Bunlar arasında bulunan Rus tüccarlarının dört milyon rublelik paraları gasbedildi. Petro bunu bahane ederek 1721 de Bakû üzerine yürüdü. Fakat Davut Bey Osmanlı'lardan Mustafa Paşa emrinde askerî kuvvetlerin gönderilmesine muvaffak olmuştu. Bunun üzerine Petro durdu ise de 1724 senesinde Derbent, Bakû ve deniz sahili Ruslar'da kalmak üzere sulh yapıldı.

Muharebesiz kazandıkları bu muvaffakiyetle Rus'lar, dağları aşmış, serbest bir sahaya çıkmış ve Hazer Denizinde hâkimiyet temin etmiş oluyorlardı. Bu vaziyet gerek Osmanlı'lar, gerek İranlı'lar için tehlikeli idi. Bu tehlikeyi Nadir Şah anlamış idi.

Şirvan'da, Davut Bey ölmüş, yerine arkadaşı Gazi Kumuklu Surhan Han geçmişti.

Nadir Şah, Rus'ların bu vaziyet ve muvaffakiyetini kabul etmiş olan Şirvan Hükûmetini tanımıyordu. Şirvan Hükûmeti ise İranlı'ları Rus'lardan daha tehlikeli telâkki ediyordu. Osmanlı'lar ve Kırım'lı'lar da bu kanaate iştirak ediyorlardı. Binaenaleyh Surhan Han, Nadir Şah'ın protestosuna red cevabı verdi. Bunun üzerine Nadir Şah, Şamahı üzerine yürüdü. Kırım Hanı Fethgiray'ın ve Osmanlı kuvvetlerinin yardımına dayanan Surhan Han, Nadir Şah'a mukavemet etmek stedi. Fakat bu müttefik kuvvetler de mağlûp oldular. Şirvan kuvvetleri ile diğer kuvvetler Dağıstan'a iltica ettiler. Nadir Şah bunları tutmak için Dağıstan'a girdi. Bu yüzden, Dağıstan ile Nadir Şah arasında kanlı ve müteselsil bir çok muharebeler cereyan etti. Bu muharebeler ancak Nadir Şah'ın katli tarihi olan 1747 de bitti. Kafkash, bu suretle ezeli âlicenaplık karakterini gösterdi; başkaları için kendini feda etti!...

Nadir Şah'ın katledilmesi üzerine İranlı'lar Şirvan'ı tahliye mecbur oldular. Surhan Han da öldü.

İşte bundan sonradır ki **Serkâri** adını taşıyan bir hanedan Şirvan Hanlığı makamını işgal etti. Bunların ilk hanı, **Ali Rıza Han** olup Şamahı civarındaki **Serkâri** aşiretleri üzerinde hâkim bir ailedendir. Bu hanedanın en son hanı **Mustafa Han** (1826 - 1792) dir.

Nadir Şah'tan sonra, Safevî Hanedanı nihayet bulmuş, **Kaçar** Hanedanı İran'ın başına geçmişti. Bu hanedandan **Ağa Mehmet Şah**, aynı niyet ve zihniyetle taarruza geçti. Rus'lar da bu taarruzu bahane ederek garpten Şamahı üzerine taarruza geçtiler. Fakat bir netice elde etmeden **Ağa Mehmet Şah** öldü. Yalnız kalmış olan Rus'lar vaziyete hâkim oldular. **Mustafa Han** Rus'larla anlaştı ve Şamahı'de kaldı.

Fakat İran kuvvetleri tekrar taarruza geçti. **Mustafa Han** Rus'larla birlikte, İranlı'lara mukavemet etmek istedi. Muvaffak olamadı. Nihayet **Mustafa Han** mevkiini terketti, İran'a geçti, Rus'lar da 1826 da buralara tamamen sahip oldular.

3 — ERMENİSTAN

Ermenistan Cenubi Kafkasya coğrafi birliğinin parçaları olan İran, Gürcistan, Şirvan ülkelerinin geçirdikleri bütün tarihi safhaları geçirmiştir. Yani bu memleket de İran - Roma ve İran - Osmanlı rekabet ve mücadelelerinin sahnesi olmuştur.

Bu memleketin bizi alâkadar eden vaziyeti Rusya ile olan münasebetidir.

V — KAFKASYA MUHİTİNDEKİ DEVLET VE MEMLEKETLERİN VAZİYETLERİNE TOPLU BİR BAKIŞ

A — IV'üncü - XVI'ncı asırlarda

IV'üncü asırda devlet mefhumu ile ifade edilebilecek bir idare şeklini haiz olan iki memleket vardı: Roma ve İran İmparatorlukları!

Bunların dahi hudutları muayyen değildi. Bu iki devlet Cenubi Kafkasya - Fırat havzası umumî hattında temas ve mücadele halinde idiler.

Bu iki devlet dışında kalan diğer memleketlerde otoriteleri memleketlerinin her tarafına şamil, yer yerinde hâkim devletler yoktu. Bu memleketlerde kavim, kabile ve aşiret gibi müstakil mahallî gruplardan mürekkep câmialar rejimi câri idi.

Bu devirlerde dünyanın hemen hiç bir yerinde bugünküne benzeyen bir milliyet vaziyeti teessüs etmemişti. Fakat bugünkü millî vaziyeti vücade getirmiş olan hareket, mücadele muhaceretlerden mütevellit insan dalgalanmaları devam ediyordu. Tarihte kavimlerin hicretleri diye anılan bu hareketler, garbe ve bilhassa umran ve medeniyeti dünyanın hırs ve hevesini tahrik eden Roma ve İran İmparatorluğu topraklarına müteveccih bulunuyordu. Binaenaleyh bu imparatorluklar «barbar» tesmiye ettikleri bu kavimlerin tehditleri altında ve bunlarla mütemadiyen mücadele etmek mecburiyetinde ve vaziyetinde bulunuyorlardı.

Kafkasya ise hem kısmen bu iki büyük imparatorluğun mücadelesinin sahnesi oluyor, hem de harekete geçmiş olan kavimlerin tehdidi karşısında bulunuyordu. Kafkasya'nın bu kavimlere karşı aldığı vaziyet ve gösterdiği mukavemet, bu kavimlerin vücade getirdikleri dalgalanın sademelerini tahfif ediyor, bu suretle Kafkasya âdeta Ro-

ma ve İran İmparatorluklarını koruyan bir dalgakıran vazifesini görüyordu.

Kafkasya'nın Roma ve İran İmparatorluklarıyla olan münasebetine gelince:

1. Kafkasya IV'üncü asırda şarkta henüz teşekkül etmiş olan Şarkî Roma İmparatorluğu ile temasta idi. Geçen asırlarda Kafkasya ile Roma İmparatorluğu ve Pontüs Devleti arasında bir çok hâdiseler olmuştu. Bu hâdiselerin acı ve tatlı hatıraları Kafkasya'da yaşıyordu. An'ane ve kültür itibariyle Yunanlı'lara sıkı bir surette bağlı olan Kafkasya, Yunanlı'ları istihlâf eden Romalı'lardan aynı yumuşaklık ve sıcaklığı görmemişti. Gerçi Kafkasya Şarkî Romalı'lardan din telkinlerini almış ve Got'lara karşı müşterek mücadeleler yapmıştı, fakat **İmparator Traya'nın** Abhazya'ya taarruz etmesi ve bu taarruz neticesinde vukua gelmiş olan şiddetli ve kanlı muharebeler ayrıca Pontüs Devletinin Taman Yarımadasına yaptığı taarruz Kafkash'ların kalbinde derin izler ve acı hatıralar bırakmıştır.

Buna rağmen, daha aşağılarda görüleceği veçhile, müteakip devirlerde Kafkasyalı'larla Bizans İmparatorluğu arasında çok samimî münasebetler teessüs etmiş ve yaşamıştır.

Şimalî Kafkasya'nın İranlı'larla temas ve münasebeti Hazer Denizi kenarında cereyan etmiş olan mücadelelere münhasır kalır. Bu mücadelelerin Kafkash'larda kuvvetli izler bıraktığı muhakkaktır. Bu izlerin hatırasını yaşıtan hâdise ve destanlar vardır.

Anadolu'nun Selçuk'lar tarafından istilâ edilmesi Bizans İmparatorluğu ile Kafkasya arasındaki irtibat ve alâkayı zayıflatmış, nihayet 1299 da Selçuk'ları istihlâf eden Osmanlı'ların 1453 de İstanbul'u zaptetmeleri ile vaziyet büsbütün değişmiştir.

Bu vaziyet neticesinde, Kafkasya'nın garp ile münasebeti bida-yette çok zayıflamıştı. Rusya'nın cenuba doğru yayılmaya başlaması, Kafkasya'nın garp ile tekrar irtibat ve münasebet tesis etmesi neticesini doğurmuş ve bu münasebet Rusya'nın cenuba doğru taz-yikin artmasıyla mütenasip ve mütevazî olarak kuvvetlenmiştir.

Bu münasebet siyasî mâhiyette kalmamış, vücut bulan din birliği bu münasebete ruhî bir hususiyet vermiştir.

B — XVI'ncı - XVII'nci asırlarda

Bu asırlarda Kafkasya'nın haricî vaziyeti, kendisine mücavir devlet ve memleketlerle carî olan münasebetlere inhisar ediyordu.

Kafkasya'nın beynelmilel bir mevki ve ehemmiyet kazanması, XIX'uncu asır bidayetinde, yani Napolyon ile Rus Çarı Birinci Aleksandr arasında 1807 de aktedilmiş olan Tilsit Muahdesiyle başlar. Çünkü İngiltere aleyhine müteveccih olan bu muahdede aynı zamanda şark meseleleri mevzuubahis olmuş ve bu münasebetle Kafkasya'nın ehemmiyeti tebarüz etmişti.

Ancak biz bunu bahsi mahsusa bırakarak burada Kafkasya'nın XVI ve XVII'nci asırdaki haricî vaziyetlerinden bahsedeceğiz.

Bu asırlarda Kafkasya'nın şimalinde Rusya, şimalî garbisinde Kırım, garbında Osmanlı İmparatorluğu, cenubunda ise zaman zaman hâkimiyet değiştiren Gürcistan ve Şirvan Devletleri vardı.

a. Rusya:

Altınordu Devletinin inkiraz bulması üzerine Hazer Denizine inmeğe muvaffak olan Rus Devleti, Don Kazakları üzerinde de hâkimiyet tesis etmiş, bu suretle Azak Denizine ve Karadeniz'e inmek için çok müsait bir vaziyet kazanmıştı. Bu vaziyet, Rus idealinin tahakkukuna doğru atılmış mühim bir adım teşkil ediyordu.

Rus milletini devletleştiren Varg'ler, aynı zamanda o milletin kalbine bir ideal ateşi koymuş ve tutuşturmuşlardı.

Bu ideal, cenupta Şarkî Roma İmparatorluğuna tesahüp etmek, garpte ise Baltık Denizine çıkmak ve garp dünyası ile temasa gelmek idi...

Rus'lar Dinyeper havzasına hâkim duruma geçince bu ideallerin ikinci kısmı fiilen vâki oldu, birinci kısmının tahakkuk ettirilmesi ise nisbeten kolaylaştı. Fakat Rus'ların Dinyeper havzasını kaybetmeleri ve Volga havzasına intikal etmeleri, onları ideallerinden uzaklaştırmıştı. Bu uzaklaşma ise ancak zaman ve mesafe ile vukua gelmişti.

Rus'lar gayrî müsait görülen bu yeni vaziyetlerinde ve tarihlerinin en karanlık günlerinde dahi ideallerini unutmamışlar ve onu tahakkuk ettirmek için çalışmaktan fariğ olmamışlardır.

Rus'lar, yalnız devlet siyasetinde ve muhafilinde bu ideali beslemekle iktifa etmemişler, bunlara hukukî, millî, tarihî ve dinî şekiller ve çeşniler vermek suretiyle millete de mal edip halkı maddî ve manevî bütün varlığı ile harekete getirebilecek bir kuvvet ve mahiyet kazandırmışlardır.

İşte Altınordu Devletinin hâkimiyeti altında dahi yaşatılmış ve beslenmiş olan bu ideal, bu devletin zevaliyle filizlenmeğe başlamış bulunuyordu.

Bu ideallere göre Rus'ların tabii düşmanları garpte Lehistan, Almanya; cenubî garbî ve cenupta Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Hanlığı, Kafkasya; cenubu şarkide ise İran idi.

Rus'ların en mühim ve hayatî gayesini Dinyeper havzasının kurtarılması teşkil ediyordu.

Çünkü bu suretle Rus'lar, hem ana vatanlarının mühim bir kısmına kavuşmuş ve kuvvetlenmiş, hem de garbe ve cenuba yaklaşmış oluyorlardı. Binaenaleyh Rus'lar, gayret ve fedakârlıklarının siklet merkezini Dinyeper havzasına tevcih etmişlerdi. Bu istikamette Rus'lar yalnız Lehli'lerle değil, aynı zamanda Osmanlı'larla karşılaşılıyorlardı. Çünkü Kiyef mıntakasında Rus, Leh, Kırım ve Osmanlı otoriteleri telâkki ve tesadüm ediyordu. 1672-1676 harbi, Osmanlı'ların Ukrayna Kazakları'nı himaye etmeleri için Lehistan'a karşı açılmıştı. Bu harbin Osmanlı'lar tarafından kazanılması üzerine aktedilmiş olan **Bucaş Muahedesi** ile Lehistan, Ukrayna Kazakları'nın Osmanlı'ların himayesinde bulunmasını kabul ediyordu. Bu suretle Dinyeper havzasında Osmanlı Devletinin üstünlüğü tasdik edilmiş oluyordu.

Görülüyor ki Rus'lar, hangi tarafa teveccüh ederse etsin, Osmanlı'larla çatışmak zorunda kalıyorlardı. Yarının en kanlı ve devamlı mücadelesinin bu vaziyetten doğacağı anlaşılıyordu.

Rus'ların Kafkasya ile münasebetlerine gelince:

Rus'lar bu yeni vaziyetleriyle Kafkasya'nın şimalini tamamen kavramış ve bu memleketle temasa gelmiş bulunuyorlardı.

Fakat bu, Rusya'nın Kafkasya ile ilk teması değildi. İki memleket arasında şu şekilde sıralayabileceğimiz temaslara olmuştur:

1) **Sivyatıslav** 954 - 971 tarihleri arasında Kafkasya'nın Merika (Tomatarakan) mıntakasına kadar sokulmağa muvaffak olmuş ve bu esnada Rus'larla Adige'ler arasında mühim muharebeler vuku bulmuştur.

2) XI'inci asrın bidayetinde **Mistislav** ile **Ridade** arasındaki mücadeleye, netice itibarıyla iki milletin tanışmalarına müncer olmuştur.

3) Rus'lar Cenubî Kafkasya'ya 913, 943 ve 1173 de olmak üzere üç akın yapmışlardı. Bu akınlar, Vareg'lerin Rus'luğa aşılması oldukları Norman'lık ruhunun bir tezahürü idi.

4) X'uncu asrın ortasında (takriben 960) Hazer'ler aleyhine Rus'larla Adige'ler ittifak ederek Hazer'leri mağlûp etmişler ve daha evvel Hazer'lere esir düşen Alikyuko'yu kurtarmışlardı.

5) Altınordu Devleti, Kafkasya'ya tecavüz ederek bu memleketi istilâ için Rus orduları kullanmışlardı. Bu münasebetle Rus orduları Kafkasya ile bir muharebe teması hâsıl etmişlerdi.

6) Gürcistan'ın talep ettiği himayeyi temin için Boris Godunof'un yolladığı kuvvetler, Dağıstan yolu ile cenuba geçmek istemişler, fakat bu kuvvetler Dağıstanlı'lar tarafından imha edilmişlerdi.

7) En nihayet, Novgorot Kinyazı Gürcistan Kraliçesi **Tamara** ile evlenmiş, bu suretle Kafkasya ile sıhrî bir alâka da tesis edilmişti.

Rusya ile Kafkasya arasındaki müstakbel münasebetin bu tarihî hâdiselerden ve hatıralardan mülhem olacağı ve buna göre mahiyet alacağı tahmin olunabilirdi.

Fîilî olarak Kafkasya ile ilk temasa gelen **İvan Grozni** çok yumuşak ve uysal bir siyaset takip etmiş, **Prans Temirkovoe**'nin kızı **Prences Mari** ile evlenmek suretiyle de bu siyasete sıhrî bir mahiyet vermişti. Bunun neticesi olarak, İvan Grozni ile Kafkasya arasında 1567 de karşılıklı yardım esasına dayanan bir dostluk paktı aktedilmişti. Kafkaslı'ları bir pakt yapmağa mecbur eden saiklerin en kuvvetlisi, Kırım'lıların Kafkasya'ya karşı olan mütecavizâne vaziyet ve hareketleri idi. Kafkasya bu tecavüzlerden kendisini korumak için Rus'lara yanaşmak zorunda kalmıştı.

Kafkas ve Rus münasebetinin samimî ve mülâyim olmasının diğer mühim âmili şu idi:

Prences Meryem, İvan Grozni'ye verildiği zaman, Kafkas âdetleri mucibince **Adesey Psevun** ve **Mahous** namında iki zat da kız ile beraber Moskova'ya gitmişlerdi. Bunlar orada zekâ ve dirayetleri ile temayüz etmişlerdi. Bilhassa **Adesey Psevun** **Adesof** namıyla kuvvetli bir mevki kazanmış ve Rus siyasetine hâkim olmuştu. Hattâ Rusya'da Eta-geraux mahiyetinde bir ihtiyarlar meclisi ihdas edilmesine sebep olmuş, bu suretle çarın mutlâkiyeti yumuşatılmak istenilmişti.

Rus'larla teessüs eden bu münasebet, Rus'ların lehinde olarak iki ameli netice vermiştir:

1) Kazak'lar daha kolaylıkla büyük gruplar halinde Kafkasya'ya girmeğe ve yerleşmeğe imkân bulmuşlardı.

2) İran, Kafkasya ve Rusya arasında ticaret ve mübadele merkezi olmak üzere, Terek Nehri mansabında bir belde vücade getirilmişti.

Bu esaslarla, Kafkasya'da Rus siyasetinin ve Rus otoritesinin birer ocağı ve mihrakı hazırlanmış oluyordu. Filhakika bu hâdiseler Rus - Kafkas mücadelesinin sonuna kadar kat'î roller oynamışlardır. 1587 de İvan Grozni'nin ölmesi, onun Kafkasya için vücutte getirdiği siyasî statünün mahiyetinin değişmesini intaç etti. İvan Grozni'nin ölmesiyle başlamış olan çarlık mücadelesi Kafkasya'ya da tesir etmekten hâlî kalmadı. İvan Grozni'nin oğlunu öldürterek çarlık makamına geçmiş olan Boris Godunof aleyhinde bilhassa Kazak'larda hareketler başgöstermiş, sahte bir takım prensler türemiş, bu prensler gasbedilmiş telâkki ettikleri çarlık makamını istirdat için kuvvet aramaya başlamışlardı. İvan Grozni'ye samimî bir münasebetle bağlı olan Adige'lerden bu davete icabet edenler de olmuştu. Bu mücadele çarlık makamının **Romanof Hanedanı**'na intikal tarihi olan 1615 senesine kadar, yani otuz bir sene devam etti. Bu müddet zarfında Rusya şurişler ve ihtilâl hareketleri içinde çalkandı. Bir aralık Lehli'ler Moskova'da hâkimiyet kurdular, fakat daha sonra bu hâkimiyet Romanof Hanedanına intikal etti. Bundan sonra Rusya'da mustakar bir vaziyet hâsıl oldu. İşte bundan sonradır ki, Rus'lar Kafkasya ile mücadeleye başlamak imkânını buldular ve başladılar.

b. Cenubî Kafkasya:

Cenubî Kafkasya hakkında bahsi mahsusumuzda lüzumîu izahat verilmiştir. Bu mıntakanın XVI ve XVII'nci asırlardaki vaziyeti tebarüz ettirilmek lâzım gelirse, bunun şu suretle hülâsa edilmesi mümkündür:

1) Cengiz ve Timur istilâlarının Gürcistan'da yaptıkları tahribat ve bu istilâların Gürcü milletinin bünyesinde açtığı yaraların tesir ve izleri berdevamdır. Bu tesir ve eserlerin en mühimi Gürcistan'ın birliğini kaybederek **Karteli, Faheti, İmreti** olmak üzere üçe ayrılmış olmasıdır.

2) Azerbeycan da Derbendiya ve Serkârî Hanedanları tarafından idare edilmektedir. Derbendi'lerden **Şeyh İbrahim**'in teslimiyet-kârane siyaseti sayesinde bu memleket Timur'un tahribatından masun kalmış bir vaziyettedir.

Öteden beri şark ve garp fatihlerinin mücadele mıntakası olan Cenubî Kafkas memleketleri bu defa da Osmanlı'ların ve İranlı'ların bir mücadele sahnesi halini almıştır. Binaenaleyh bu memleketler fiilen Şimalî Kafkasya'ya herhangi bir şekilde müessir olacak bir halde değildirler.

Ancak bu memleketlerin aşağıki vaziyetleri, Şimalî Kafkasya'nın mukadderatına tesir etmekten hâlî olmuyor:

1. Şarkta İranlılar hâkimdir. Şirvanşah'lar tarafından idare edilmekte olan bu memleketin şimal hududunda Derbent kalesi vardır. Bu belde ve civarı, coğrafi, iktisadî ve etnik vaziyet itibariyle Dağıstan'ın aksamı asliyesindendir. Buna rağmen tarihi hâdiseler neticesi olarak Şirvanşahlar'ın, dolayısıyla İranlı'ların nüfuzları, Dağıstan'ın içersine sokulmuştu. Bu vaziyet şimal ile cenup arasında bir çok siyasî ihtilâtlar ve mücadeleler tevhit ediyordu.

2. Bundan başka Rus'lar yaptıkları akınlarla Cenubî Kafkasya'yı tanımışlardı. XV'inci asrın ortasından itibaren de Rusya ile Şirvan memleketi arasında ticarî bir münasebet tesis edilmişti. Bu suretle Rus'lar cenup ile alâka peyda etmiş oluyorlardı. Bu vaziyet, daha aşağılarda görüleceği veçhile Rus'ların askerî bir faaliyete geçmesini intaç etmiş ve bundan Şimalî Kafkasya mühim ölçüde müteessir olmuştur.

3. Gürcistan'da Şimalî Kafkas halkından bir çok Asetin'ler vardı. Keza coğrafi vaziyetleri bakımından Gürcüler, Şimalî Kafkaslı olan Abhaz'larla sıkı irtibat ve münasebetler tesis etmişlerdi. Bu iki vaziyet her iki memleket mukadderatına müteakiben tesir ediyordu.

Bundan başka Gürcü'lerin çoğunun hristiyan kalmaları da hem Rus'ların alâkalarını celbediyor, hem de Gürcü'leri Rus'lara yaklaştırtıyordu. Bu sebepten Gürcü'ler, Osmanlı veya İranlı'ların tazyikle-rine uğradıkça, Rus'lara yaklaşma meyil ve ihtiyaçlarını arttırıyorlardı. Tamara'nın bir Rus prensine verilmesi ve Aleksandrın, Boris Godunof'tan istidat etmesi bu meyil ve ihtiyacın birer neticesi idi.

İşte bu vaziyet daha aşağılarda görüleceği üzere Kafkasya'nın mukadderatına çok tesir etmiştir.

**

Kafkas - Rus mücadelesi kat'î surette başladığı zaman, biz-zat Kafkasya ve Kafkasya ile alâkadar olan millet ve memleketlerin vaziyetleri buraya kadar hülâsaten arz edilmiş olan mahiyette idi.

V. FASIL

KAFKAS - RUS MÜCADELE VE MUHAREBELERİNİN
BAŞLAMASI

Umumî malûmat

Bu fasıldan itibaren Kafkas - Rus mücadele ve muharebelerine başlıyoruz.

Buraya kadar verilmiş olan malûmat gözönünde tutulursa, Kafkas - Rus mücadele ve muharebelerinin iki devir içinde cereyan etmiş olduğu görülür:

Birinci devir Rus Devletinin Kiyef'e intikalinin hemen ferdasından, yani X'uncu asırdan (968), Altınordu Devletinin kurulduğu XIII'üncü asra (1230) kadar.

İkinci devir ise, Altınordu Devletinin inkiraz bulduğu XVI'nci asırdan (1556) Kafkasya'nın Rus istilâsı altına girdiği XIX'uncu asra (1864) kadar devam eder.

Yukardaki tarihlere göre, birinci devir ikiyüz altmış iki, ikinci devir ise ikiyüz doksan yedi sene devam etmiş oluyor. Kafkas - Rus mücadele ve muharebelerinin sıklet merkezi ikinci devirdedir.

Kafkas - Rus mücadele ve muharebelerinin iki devre içinde vukua gelmesine sebep, Rus'larla Kafkash'lar arasında Altınordu Devletinin girmesidir.

XIII'üncü asırdan XVI'nci asra kadar yaşamış olan Altınordu Devleti bu müddet zarfında - yani üçyüz yirmi altı sene - tampon vazifesini görmüştür. Buna göre Kafkas - Rus mücadele ve muharebe devirleri birbirinden üç asır uzaklaşmış oluyor. Buna rağmen, mücadele ve muharebelerin daha toplu olarak görülebilmesini temin için, bu devirlerin yanyana getirilmesi faydalı görülmüştür.

Kafkas - Rus mücadelelerinin ağırlık merkezini teşkil eden ikinci devrin iyi anlaşılması için, cereyan tarzı ve tâbi olduğu şartların mahiyetleri bakımından:

- a. İhzarî (1567 - 1762)
- b. Kat'î (1763 - 1845)
- c. Nihai (1846 - 1864)

olmak üzere üç saf'ha içinde tetkik edilmiştir.

Kafkas - Rus mücadele ve muharebeleri esas olarak, Rus'ların tecavüzî hareketlerde bulunmaları, Kafkash'ların ise çok kere tedafüî vaziyette kalmaları şeklinde cereyan etmiştir. Kafkash'lar lüzum ve imkân hâsıl oldukça mukabil taarruzlar yapmak suretiyle, tedafüî vaziyetlerine bazan aktif bir mahiyet vermişlerdir.

Mücadelenin bu umumî karakteri dolayısıyledir ki yukardaki devirlerin tesbitinde Rus'ların tecavüzî hareketleri esas tutulmuştur.

KAFKAS - RUS MÜCADELE VE MUHAREBELERİNİN
BİRİNCİ DEVRESİ (864 - 1230)

Rus'ların Kiyef'e intikal edişleri ve bundan sonra giriştikleri faaliyetler hakkında Hazer ve Rus Devletleri bahislerinde lüzumlu malûmat verilmiştir.

Kiyef'in Rus Devlet merkezi ittihaz edilmesiyle, bu devlet bugünkü Cenubi Rusya mıntıkası muhitine girmiş oluyordu. Bu vaziyet dolayısıyla Rus'ların, bu muhitte yaşayan kavimler ve bu meyanda bu mıntika sekenesinin fonunu teşkil eden Kas halkıyla münasebet tesis etmiş olacağı tabiidir. Bu münasebetin mahiyet ve neticeleri hakkında kat'î malûmat verecek vaziyette değiliz. Fakat bugün dahi yaşayan izler bu münasebetin pek sathî olmadığını göstermektedir.

Bundan başka bir muhaceret caddesi olan bu mıntikanın bir çok kavim tabakalarını ihtiva ettiği muhakkaktı. Böyle bir mıntıkada bir hâkimiyet tesis edilebilmesi ancak kahir bir üstünlükle mümkündü. Binaenaleyh bu mıntika biraz cür'et ve kuvvet sahibi olan herhangi bir unsurun cevelângâhı olmaya müsait idi. İşte bu vaziyeti anlayan Rus'lar doğrudan doğruya Kafkasya ile teması temin ederek her fırsattan istifade etmişlerdir.

İşte bu suretle Sivyatıslav Kafkash'larla ittifak ederek Hazer'ler aleyhinde mücadeleye girişmiştir. Aynı zamanda Kafkasya ile de mücadeleye kalkışmış ve Kafkasya'nın şimal kısımlarına girerek buraları görmek imkânını bulmuştur.

İşte bu tanınmanın neticesi olarak Mistislav - Rıdade hâdisesi vuku bulmuştur.

Ridade - Mistislav hâdisesi

927 - 1015 senelerinde Büyük Prens olan ve Rus'lara hristiyanlığı kabul ettiren **Vladimir**, memleketi oğulları arasında taksim ederken, Mistislav'a **Tumatarakan (Matrika)** Prenslüğünü verdi. Mistislav kendisine verilen bu memleketi zaptetmek için Kafkasya üzerine yürüdü. Bazı tarihler Mistislav'ın, ferdi mübareze ile, Adige'lerin Golyat (dev) telâkki edilen Ridade'yi öldürmekle şöhet kazandığını yazarlar. Hakikatte ise hâdisi şöyle cereyan etmiştir:

Mistislav kendisine tevcih edilmiş olan memleketi zapt ve işgal etmek üzere 1022 de harekete geçti; fakat Tumatarakan (Matrika) mntıkasında Ridade'nin kuvvetleriyle karşılaştı. Slav kahramanı olarak tanınmış ve etrafını yıldırılmış olan Mistislav'ın ilerleyişi tabiatıyla Adige'lerde büyük bir telâş ve heyecan uyandırmıştı. Bununla beraber Ridade'nin kıyaseti milletin ümitsizliğe kapılmasına meydan vermiyordu. Filhakika Ridade bir taraftan kuvvetini hazırlamakla beraber diğer taraftan Mistislav'a şöyle bir teklifte bulundu:

«Sen muharebe etmek istiyorsun! Şüphesizdir ki ben de mukavemet edeceğim. Halbuki bu suretle başlayacak olan mücadele ile halkın hiç bir alâkası yoktur. Halk sadece bizim şahsî ihtiraslarımızın kurbanı olacaktır. Binaenaleyh bir çok insanların mahvını intaç edecek olan böyle bir mücadeleye kalkışacağımıza şahsen ikimiz çarpışalım; hangimiz yenilirse o tarafı mağlûp addedelim.»

Bu teklif Mistislav tarafından kabul edildi. İki kahraman mübareze meydanına çıktılar ve çarpışmaya başladılar. Neticede Ridade Mistislav'ı yere serdi ve onu öldürmek üzere göğsüne çıktı. Hristiyan olan Mistislav bu vaziyet karşısında Hazreti Meryem'den istimdât etmeğe başladı. Ridade Mistislav'ın bu istimdadını anlayınca onu bıraktı ve mücadele de bu suretle bitti.

Mistislav Ridade'nin bu alicenaplığından istifade ederek onunla dost olmak istedi. Ridade bunu kabul etti. Aralarında ittifak esasına dayanan bir dostluk rabıtası vücuda getirildi. Bu dostluk şu neticeye müncer oldu:

Mistislav'ın kendisinden aşağı addettiği kardeşi **Yaroslav**, Kiyef'te Büyük Prenslük makamını işgal etmektedir. Mistislav ise bunun yerine geçmek emelini gütmektedir. Fakat kuvveti buna kâfi değildir. Binaenaleyh Kiyef'i işgal ederek kendisinin Kiyef Büyük Prenslüğü makamına geçmesini temin için Ridade'den yardım istedi. Ridade de buna muvafakat etti ve Mistislav ile beraber Kiyef üze-

rine yürüdü. Kanlı çarpışmalar neticesinde Mistislav Kiyef Büyük Prenslüğü makamına geçirildi.

Bu hâdisi hakkında Rus'lar şunu söylüyorlar:

«Ridade Mistislav'a yardım etti, buna mukabil nihayetsiz Slav kanı döküldü. Ridade tarafı ise zayıflamış oldu. Bu suretle Ridade Slav'lık kuvvetini zayıflatmış oldu. Neticede kendisini Slav tehlikesinden kurtardıktan başka Slav'lar üzerinde de nüfuz ve hâkimiyet tesis etmiş oldu.»

Bu hâdiselerin neticeleri

Bu hâdisi tetkike şayan bir mesele olarak kalmaktadır. Acaba Ridade'nin kuvvetleri Kafkasya'ya avdet etmiş midir, yoksa Kiyef mntıkasında mı kalmıştır?

Rus'ların yukardaki şikâyetlerinin mahiyetine nazaran bu kuvvetlerin Kiyef mntıkasında kalmış ve Kiyef cenubundaki Çerkasi şehrinin tesis etmiş olmaları veya bu beldede yaşamakta olan Kas'ların teksif edilmiş olması muhtemeldir. Yine çok mümkündür ki, bu hâdisi müteakip zamanlarda Kas'larla Rus'ların bazı kereler işbirliği yapmalarına esas teşkil etmiştir. Nitekim İvan Grozni zamanında Slav'larla Kafkash'lar arasında sıhriyete dayanan samimî bir münasebet teessüs etmişti.

Diğer taraftan Ridade hâdisesi Kafkasya'nın hayat ve hatıratında derin izler bırakmış ve «Ridade» adlı millî bir şarkının vücut bulmasına sebep olmuştur. Bugün dahi düğünlerde bu şarkıyı söylemek adettir. Bu millî bir marş halinde her yerde yaşamaktadır. Hattâ Adige an'anatında Ridade mitolojik bir şahsiyet mahiyetini almıştır. Bu an'anelere göre Ridade tekrar Kafkasya'ya intikal etmiş ve Kafkasya'da ölmez ve yanılmaz bir müteşerri (kanun yapan) olmuştur. Bazı an'anelere göre ise Kafkasya'nın Solon'u add edilen ve dâhî bir mütefekkir ve müteşerri olan Jebağı, Ridade'nin şakirdi ve vârisidir.

VI. FASIL

**KAFKAS - RUS MÜCADELE VE MUHAREBELERİNİN
İKİNCİ DEVRESİNİN İHZARİ SAFHASI
(1567 - 1762)**

İki asırlık bir zaman imtidadı içersindeki bu safhanın muhtevası yalnız Rus'larla mücadele ve muharebeden ibaret değildir. Bu muhtevayı tamamlamak için, bu mücadelelere şimalî garbîde Kırım-lı'lar, cenubî şarkîde İranlı'lar ve dahilde Kazak'larla yapılmış olan kanlı ve hazin mücadeleleri de ilâve etmek lâzımdır.

Bu safhadaki Kafkas - Rus mücadelesinin karakterini "ihzarî" tâbiri ile ifade etmek istedik. Gergi iki asırlık müddet Kafkasya için fasılâsız bir mücadele halinde geçmişti, fakat bu mücadeleler münhasıran muharebe şeklinde değildi. Bu zamanlarda, Rus'lar, Kafkasya'yı muhitinden tecrid etmek ve kuşatmak, kendi istilâ unsurları olan Kazak'ları büyük miktarda Kafkasya'nın içersine sokmak, onları oralarda yerleştirmek ve tensik etmek ve bu faaliyetlerine engel olan Kafkaslı'ların teşebbüslerini kırmak için taarruzî hareket ve teşebbüslerde bulunuyorlardı. Bu esnada Rus'lar Kafkas vatanının ana ve nüve kısımlarını zorlamak teşebbüsünde bulunmamışlardır.

Bu safhanın müntehası olarak 1762 senesi gösterilmiştir. 1763 de İkinci Katerina tahta geçtiği zaman Rusya, Azak ve Hazer Denizlerine inmiş, Kazak'lar ise Kuban ve Terek Nehirlerine sokulup bu nehirlerin kıyılarında esaslı olarak yerleşmişlerdi. Bundan başka Rusya, Kafkasya'ya mücavir memleketlerle, (Cenubî Kafkasya ve Kırım) kendisinin müteakip faaliyetlerine temel olabilecek mahiyette alâkalar tesis etmişti.

**I — İLK MUHAREBE VE HÂDİSELER
(1595 - 1682)**

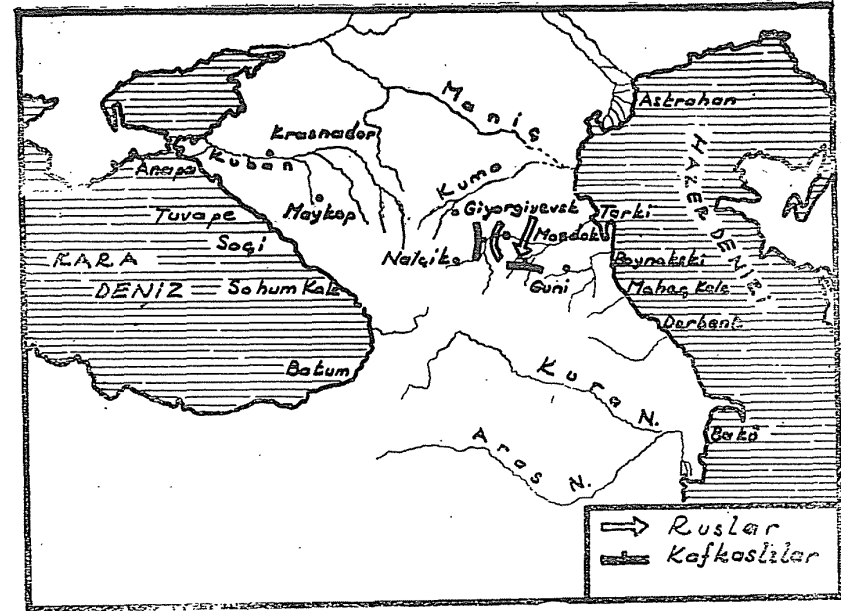
Bu iki tarih arasında seksen yedi senelik bir zaman imtidadı vardır. Bunun ilk safhalarında, Rus'lar, uzun zaman devam etmiş olan Rus dahilî mücadelelerinin vücade getirdiği tahribatı tamir ile

meşgul olmuşlardır. Bununla beraber Hazer Denizine inmek suretiyle elde edilmiş olan muvafakiyeti inkışaf ettirmek maksadını istihdaf eden faaliyet ve teşebbüslerden de geri kalmamışlardır. Bu teşebbüslerin birincisi Tarki Muharebesi'dir.

**II — TARKİ MUHAREBESİ
(1595)**

İvan Grozni'nin, Kafkasya ile tesis ettiği samimî münasebetin bir eseri olarak, Hazer Denizi kenarında Tarki adında bir ticaret merkezinin açıldığını evvelce söylemiştik.

Kroki — 11

Tarki muharebesi

İvan Grozni öldükten sonra onu istihlâf etmiş olan Feodor İvanoviç, bu mübadele merkezindeki Rus ticaretinin himayesi bahanesiyle Tarki mevkiini askerle takviyeye başladı. Astrahan valisi Ap-raksin de bu kuvveti artırmak yolunu tuttu. Bu hareket tarzı Rus-

kat bu kuvvetler Terek cenubunda Dağıstan kuvvetleriyle karşılaşmış ve durdurulmuşlardı.

Garp'te, Şetkale istikametine teveccüh eden kuvvet de, Şetkale şarkında, Kuban kuvvetleriyle durdurulmuştu.

Bu suretle, Rus'ların taarruzu bir inkişaf göstermemiş oluyordu. Bu hareketlere nazaran, merkezî bir vaziyette bulunan Kabartay kuvvetlerinin, kat'î bir netice elde etmesi için, şark veya garp istikametine teveccüh etmesi lâzımdı. Kabartay'lar şarka teveccüh etmeği tercih etmişler ve Terek cenubuna geçmiş olan Rus'ların gerisine taarruz etmişlerdir. Rus'lar, Tarki'de olduğu gibi Kabartay ve Dağıstan kuvvetlerinin tazyik ve tesirleri altında kalmış ve imha edilmişlerdir.

Bu suretle, Rus'ların ikinci teşebbüsleri de akamete uğramıştır.

IV — KAFKASYA'DA MUHAREBE FÂSILASI, BU ESNADAKİ VAZİYET VE FAALİYET (1604 - 1681)

Çarlığın, Romanof hanedanına intikalini temin eden dahilî mücadelelerle Rus'ların çok sarsılmış olduğunu, bundan başka Rus'ların, en ziyade vatan ve milletin bütünlüğünü temin etmek için Dinyeper havzasının istirdadiyle uğraştığını yukarda söylemiştik. Bununla beraber Kafkasya'nın kolaylıkla yenilemeyeceğini anlamış bulunan Rus'lar, taarruzlarına bir fâsıla vermeğe mecbur kaldılar. Yetmiş yedi sene süren bu fâsıla esnasında Kafkasya'da başlıca şu faaliyetler göze çarpar:

A — Kazak'ların Kafkasya'da yerleşmeğe çalışmaları ve Kafkaslı'ların bunlarla olan mücadeleleri.

B — Kafkasya'da fikrî ve idarî bir intibah ve kalkınma hareketinin belirmesi.

Birbirleriyle muvazi olarak cereyan etmiş olan bu hareket ve faaliyetler Kafkasya'nın bu devreye ait tarihinin ana hatlarını teşkil eder.

A — Kazak'ların Kafkasya'ya yerleşme hareketleri ve Kafkaslı'ların bunlarla mücadelesi

Gerçi bu tarihlerde Rus devlet kuvvetleri bilfiil harekâta bulunmuyorlardı; fakat Rus'ların müteakip hareketler için üs ve kuvvet hazırlamak üzere Kafkasya'ya Kazak unsuru sevk ve onları tensik

etmeleri hususundaki faaliyetleri herhangi bir fâsıla ve gevşekliğe uğramış değildi. Kazak'lar da kendileri için mev'ut bir cennet telâkki ettikleri Kafkasya'ya girmekte ve burada yerleşmekte büyük tehlik ve fedakârlık gösteriyorlardı.

Şimdiye kadar cereyan etmiş olan harekâttan Kafkasyalı'lar, Kazak'ların herhangi bir misafir veya vatandaş olmaktan ziyade Rus'ların alet ve kuvvetleri olduklarını anlamışlardı. Binaenaleyh bu Kazak'larla mücadeleye başlamışlardı.

Kazak'lar Stanitsa denilen kuvvetli ve müstahkem köyler vücude getiriyorlar, aynı zamanda Rus'ların fi'li ve fikrî müzaheretlerine dayanıyorlardı. Kazak'lar Terek Nehrinin sol (şimal), Kuban Nehrinin ise sağ (şark) sahillerinde ve Kafkas stepinin bir vaha şeridi teşkil eden Kuma kıyılarında yerleşiyorlardı. Genişliğine ve derinliğine tertiplenmiş olan bu vaziyet, âdeta kaldırılması ve hattâ yarılması güç müstahkem ordugâhlar mahiyetini arz ediyordu. Kafkaslı'lar vaziyetin vahametini anlamışlar, akın ve baskınlarla amansız ve fâsılasız bir mücadeleye girişmişlerdi. Bu mücadele Kafkas tarihinin trajik bir safhasını ve Kafkas mücadele edebiyatının zengin ilham kaynağını teşkil eder.

Kazak'lar bu mücadelelere dayanmak için Kafkaslı'laşmaya mecbur oluyorlardı. Yani Kafkaslı gibi giyiniyor, Kafkaslı gibi yaşıyor, hülâsa Kafkaslı'lığa temessül ediyorlardı. Fakat yine de Kafkaslı düşmanı olarak kalıyorlardı. Çünkü Kazak, mücrim ve gasıp vaziyette idi. Bu vaziyette Kafkaslı'larla anlaşmak imkânı yoktu. Kazak'lar aynı zamanda Rus'lar için bir şurîş unsuru idiler. Bir aralık Kazak'lar arasında yaşıyan İluçka Murameç adında bir adam, kendisinin İvan Grozni'nin oğlu olduğunu iddia ederek bir kısım Kazak'ları etrafına toplamış ve Moskova üzerine yürümek istemişti. Kafkaslı'lar da Kazak'ların bu teşebbüsünü kendi menfaatlarına uygun göerecek, onları teşvik etmişlerdi. Çünkü bu suretle bir kısım Kazak'lar uzaklaşmış, Rus'lar da kargaşalık içinde kalarak zayıflamış olacaktı. Fakat mesele anlaşılacak ve akim kalmış. harekete geçmiş olan Kazak'lar da yerlerine avdet etmişlerdi.

B — Kafkasya'da intibah ve kalkınma hareketleri

Şimdiye kadar cereyan etmiş olan hâdiseler ve Rus'ların almış oldukları vaziyet Kafkasya'nın büyük bir tehlike ile karşılaşmış olduğunu açık bir surette gösteriyordu. Kafkaslı'lar da, bu tehlikenin

vehametini ve bu tehlikeye karşı memleketin birlik ve beraberliğini temin edecek teşkilâta tâbi tutulması zarureti anlamışlardı.

İşte bu devirde Kabartay mintakasında **Jebağı, Hatkova, Kayto-ka** namında üç mühim şahsiyet, faaliyet sahnesinde görünüyor. Bunlardan Ruslar'ca Kafkasya'nın Solon'u olarak telâkki edilen ve Jebağı adını taşıyan büyük bir dâhinin faaliyeti göze çarpıyor. Jebağı, örf ve âdet (Şhabze) in (*) bazılarını ilka, bazılarını tâdil ve yenilerini ilâve etmek suretiyle, yeni bir cemiyet ve devlet için lüzumlu prensipler tesbit ediyordu. Jebağı'nın yukarda temas ettiğimiz mak-

Kaytoko Arslan Beg

satlar için söylediği veyahut bilfiil tatbik ettiği içtimâî ve siyasî esaslar şöyle hülâsa edilebilir:

- 1) Cemiyet, disiplin ve fazilet üzerine müesses olmalıdır.

(*) Şhabze'yi, örf ve âdetle ifade etmek istedik. Fakat bu tâbirin örf ve âdetle de ifadesi mümkün değildi. Bu kelime «milletin hayat ve harekâtını tanzim eden kanun» mânasına tekabül eder. Bunlar yazılı olmayan bir nevi kanunlardır.

2) Devlet cemiyetten doğmalı, daima cemiyetin aynı kalmalı ve cemiyet ile beraber olmalıdır. Böylece devletin vazifesi cemiyeti vücuda getiren, muhtelif unsur birliklerinin hayat ve faaliyetlerini tanzim (kombine) etmekten ibaret olmalıdır.

3) Devlet reisi seçim suretiyle tayin edilmelidir. Fakat seçilecek devlet reisi, âsil ve liyakatli olmalıdır.

Jebağı bu prensipleri yalnız sözle değil, aynı zamanda ameli misallerle milletin şuuruna sindirmeğe çalışırken, bizzat kendisi ideal bir devlet reisi yetiştiriyordu. Bu **Kaytoko Arslan Beg** idi. Kaytoko Arslan Beg, Jebağı'nın «Kan» ı (*) idi. Daha yirmi iki yaşında iken Arslan Beg'de yüksek bir devlet reisinde bulunması gereken vasıf ve kabiliyetler tebarüz ve tezahür etmeğe başlamıştı.

Nihayet Jebağı, Arslan Beg'in haddi kemale ulaştığına kâni olduğu zaman milleti topladı ve tertip ettiği intihap manevralarıyla genç Arslan Beg'i devlet reisliğine intihap ettirdi (**).

Arslan Beg ilk iş olarak, «İki deniz arasında ancak bir devlet bulunur» prensibini ortaya koydu ve bu esas üzerinde çalışmaya başladı.

İnci Petro, bu zamanda, Kafkasya'da kuvvetli bir vaziyet gördü. Binaenaleyh harekâta serbest kalmak üzere 1707 de Arslan Beg ile bir anlaşma aktetti. Bu anlaşma bir ademî tecavüz paktı mahiyetinde idi. filhakika Arslan Beg sağ olduğu müddetçe Çar Petro Kafkasya'ya karşı bir tecavüzde bulunmadı.

Jebağı çok yaşamadı, 1722 de öldü, Arslan Beg de ortaya koyduğu prensibi tatbik etmek için kâfi zaman bulamadı. Yalnız Dağıstan hanlarının Rus'larla temas ve münasebette bulunmaları ihtimalini gözönüne alarak bu mintakanın Kafkasya'nın diğer kısımlarına kuvvetli bir surette bağlanması lüzumunu tebarüz ettiren esaslar bıraktı.

Arslan Beg'den sonra riyaset makamına geçen **Kanşavabi**, bu esasları tahakkuk ettirmeğe çalıştı. Kanşavabi'nin bu husustaki icraatı biraz aşağıda izah edilecektir.

Fakat bütün tedbir ve gayretler Kafkasya'nın mukadder olan akibetini değiştiremedi. Çünkü tasarlanan, tedbirlerin tatbik edilmeleri ve beklenen verimi gösterebilmeleri için maalesef imkân ve kâfi zaman bulunamadı.

(*) Âsil çocuklar aileleri nezdinde büyütülmez, başka ailelere verilip orada yetiştirilirler. «Kan» kelimesi samimî ve ciddi bir muhabbeti ifade etmek üzere kullanılır. «Kan» ın asıl ailesine iadesi, büyük ve hususî bir merasimle olur.

(**) Bu intihap manevrasını izah eden hikâyeler Kafkasya'da halen yaşıyor ve anlatılır.

VII. FASIL

I — (1689 - 1762) HÂDİSELERİ VE MUHAREBELERİ
ÇAR PETRO'NUN FAALİYET VE İCRAATI

Yetmiş üç senelik bir zaman imtidadını ihtiva eden bu fasılda mühim ve hâkim olan hâdiseleri I'inci Petro'nun icraatı teşkil eder.

Filhakika Rusya'da çarlık Petro'ya intikal ettiği zaman iç mücadeleler hemen hemen bitmiş, bu mücadelelerin memlekette açtığı yara ve gedikler kapanmış ve Romanof hanedanının hâkimiyeti istikrar bulmuş idi. Binaenaleyh biraz yukardaki bahislerde işaret edilmiş olan Rus idealinin tahakkuk ettirilmesi için çalışmaya müsait bir vaziyet hâsıl olmuştu.

Bu şartlar içinde bir de Petro gibi enerjik bir hükümdarın mevkii iktidarı işgal etmesinin Rusya için mühim bir faaliyet devresinin açılmasını intaç edeceği şüphesizdi.

Rus idealinin ve binaenaleyh Rusya'nın en zarurî ve tabii düşmanı Osmanlı İmparatorluğu idi. Bu devlet 1683 de Viyana önünden ric'ate mecbur edilmişti. Osmanlı'ların bu ric'atini temin eden Lehistan Kralı Jan Sobyeski bu vaziyetten istifade ederek Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde mukaddes bir ittifak vücade getirmeğe muvaffak olmuştu. Petro işte bu mukaddes ittifaka girmek kıyasatini göstermişti. Bu vaziyet Rus'lar için iki cepheli bir muvaffakiyet ifade ediyordu: bir taraftan Avrupa devletleri manzumesine girip burada mevki kazanmak, diğer taraftan kendisinin tabii düşmanı aleyhinde teşekkül eden bir manzumeyi takviye etmiş olmak.

Filhakika Mukaddes İttifak Devletleri, Orta Avrupa'da doğru-dan doğruya Osmanlı'lara karşı faaliyete başladıkları zaman, Rus'lar da Şarkî Avrupa'da Azak Kalesi istikametinde harekete geçmişlerdi. Neticede Osmanlı İmparatorluğunun inhitat devresinin başlangıcını tevsik eden Karlofça Muahdesiyle (699) Rus'lar Azak Kalesini kazanmış idiler.

Bu suretle Rus'lar, Azak Denzine kadar inmiş, Kafkas denizlerini (Azak, Karadeniz, Hazer Denizi) kavramış ve Kafkasya'yı şimalden kavramış oluyorlardı. Bu, gerçi Kafkasya'da ve Kafkaslı'lar karşısında kazanılmış bir Rus muzafferiyeti değildi. Fakat Kafkasya için mühlik bir akibete esas teşkil edebilecek bir muvaffakiyet idi.

Kırım ve Kafkasya ise, hayat ve akibetlerine müteveccih olan bu mühlik darbe karşısında sükût etmek şuuruzluğunu gösteriyorlardı. Gerçi Kafkasya muğfil bir akt ile iskât edilmişti (*), fakat serbest olan Kırım'ın sâkit kalmaması lâzımdı.

II — PETRO'NUN KAFKASYA'YA KARŞI
YAPTIĞI MUHAREBELER
(Kroki - 13)

A — Azak Denizi muharebeleri

Rus'lar, Azak Denzine indikten sonra, bununla iktifa etmiyerek, Azak Denzinin bütün şark sahillerini elde etmek maksadiyle cenuba doğru, Kuban istikametine teveccüh ettiler. Bu hareketle Rus'lar, Kafkasya'ya girmek maksadını takip ediyorlardı.

Rus'ların bu hareketini, Kafkas - Kırım müttefik kuvvetleri Can Nehri kenarında karşılaşmış, gösterdikleri mukavemet ve yaptıkları mukabil taarruzlar neticesinde Rus'ları mağlûp ve geri çekilmeğe mecbur etmişlerdi. Fakat yine de bu kuvvetleri Azak Kalesinden tar-dedememişlerdi.

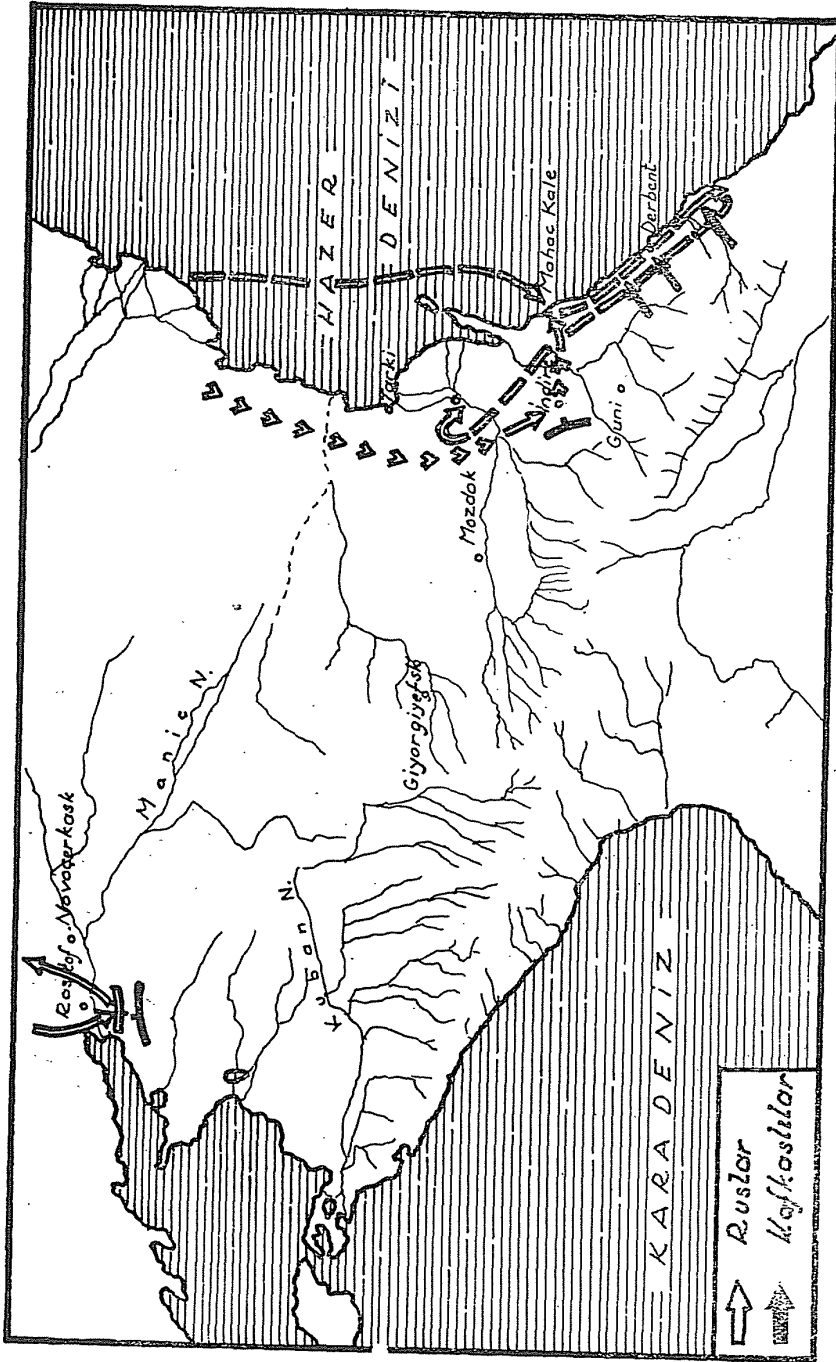
Ancak 1711 senesinde Petro'nun Prut mağlûbiyeti üzerine Rus'lar Azak Kalesini tahliye mecbur edilmişlerdir. Bu suretle Petro'nun gayretleri neticesiz kalmıştır.

B — Hazer Denizi muharebeleri

Petro'nun Hazer seferini açmasına saik olan zahirî sebep Şirvan'da vukua gelmiş olan ve hükûmet kurulmasını istihdaf eden bir ihtilâl esnasında Rus tüccarlarına ait dört milyon rublelik bir paranın gasbedilmiş olmasıdır. Hakikî sebep, Hazer Denzine hâkim olmak ve Kafkasya'nın cenubuna inmek suretiyle hem memleketi genişletmek, hem de Şimalî Kafkasya'yı şarktan ve cenuptan kavramaktır.

Umûmî vaziyet de, bu hareketin yapılmasına müsait idi. Çünkü Terek Nehrinin şimaline kadar olan Kafkasya steplerinde, Rus nüfuz ve kudretini temsil eden Kazak'lar yerleşmişler, ayrıca şimdiye kadar yapılmış olan hareketlerle Rus'lar bu mntikaları öğrenmişlerdi.

(*) Yukarıda arz edildiği veçhile Petro Kafkasya'da o zaman devlet reisi olan Kaytoko Arslan Beg ile ademi tecavüz esasına dayanan bir pakt aktetmek suretiyle Kafkasya'dan gelecek herhangi bir tecavüz ve mukavemeti önlemiş oluyordu.

Azak ve Hazer Denizleri muharebeleri

hem deniz yoluyla, hem de Kızlar mıntıkasında toplanmış olan kuvvetlerin karadan cenuba yürütülmeleri suretiyle yapılmıştı.

Bu sefere tahsis edilmiş olan kuvvet,

a — 442 gemi ile nakledilen 22.000 piyade ve 5.000 deniz eri ile,

b — Kara yoluyla hareket eden 9.000 Dragon, Don ve Ukrayna Kazak'larından terekkiüp ediyordu.

Deniz kuvvetleri 27 temmuz 1722 de **Agrahan** (Petrofsk) ı (*) işgal ettiler. Bu vaziyet karşısında, **Şamhal Adil Giray** teslim olmak mecburiyetinde kaldı.

1707 de Kaytoko ile yaptığı anlaşmaya rağmen Petro'nun bu teavüzü Orta ve Şarkî Kafkasya'yı harekete getirmişti. Bunun neticesi olarak Rus'ların karadan yürüyen kuvvetleri **İndirey** (Salatavı mıntakasının şimalinde) de büyük mukavemetlerle karşılaştı. Fakat Rus'lar, şarka kaymak suretiyle karşılaştıkları mukavemetlerden sıyrılarak cenubî şarkî istikametine teveccüh ettiler ve Agrahan'da denizden gelen kuvvetlerle birleştiler. Rus'lar buradan cenuba doğru hareketlerine devam ettiler ve karşılaştıkları mukavemetlere rağmen 23 Ağustos 1722 de Derbend'i işgal etti. Bahsi mahsusta işaret edildiği veçhiyle Dağıstan mıntakasının muhtelif hanlıklara ayrılmış olması ve bu hanlıklar arasında rekabet hattâ husumetler câri olması, Rus'ların kolaylıkla hareket etmelerine yardım ediyordu.

Rus'lar, Derbent'ten cenuba doğru hareketlerine devam ettiler.

Bu suretle Şirvan mıntakası tehdit altına girmiş oluyordu.

Şirvan Devletinin başına henüz geçmiş bulunan **Davut**, Osmanlı'lardan temin ettiği **Mustafa Paşa** kuvvetleriyle Şirvan'a girdi ve Şirvan kuvvetlerini takviye etti. Bu vaziyet karşısında Rus kuvvetleri de Bakû'ya varmadan durdu. Fakat Rus'lar, denizden nakledilmiş kuvvetlerle, Afganlıların taarruzlarına uğraması neticesinde zayıf bir vaziyete düşmüş olan İran'ın Hazer Denizinin cenubundaki Geylan, Mazendoran ve Esterabat eyaletlerini işgal ettiler. Buna rağmen Osmanlı'lar, Rus'larla anlaşmak yolunu ihtiyar ettiler. 1724 de Rus'larla bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre, Bakû'yu da ihtiva etmek üzere, Şirvan memleketinin şimale doğru uzanan bütün toprakları Rus'lara veriliyordu. Bu suretle Rusya ahden ve hükmen, Şirvan'ın şark kısımlarına ve Hazer Denizinin garp kıyılarının yarı-

(*) Bu mevkiin ismi **Agrahan** idi. Rus'lar **Petrofsk** namını verdiler. 1919 da Şimalî Kafkas hükûmeti **Şamîl Kale**'ye tahvil etti. Şimdi komünistler **Ma-hağ Kale** diyorlar.

sına tasarruf etmiş oluyordu. Ancak, Rus'lar kolaylıkla kazandıkları bu parlak muvaffakiyeti idame ettiremediler. Çünkü:

1 — Enerjik bir çar olan Petro 1725 de ölmüştü.

2 — Dağıstan kuvvetleri de Rus'ların gerilerine karşı taarruza geçmişler ve Rus kuvvetlerinin Rusya ile olan irtibatlarını kesmişlerdi. Bu vaziyette Rus kuvvetlerinin geriden kuvvet ve ikmal malzemesi almaları imkânsız bir hale gelmişti ve mahvolmak tehlikesine düşmüşlerdi.

3 — Nadir Şah da Türk'lerle ittifak edeceğini söyleyerek Rus'ları tehdit etmeğe başlamıştı.

İşte bu gibi hâdiselerin tesiriyle müşkül bir vaziyette kalmış olan Rus'lar, işgal ettikleri yerleri 1735 de boşaltarak geri çekilmeğe mecbur oldular.

«Büyük» lâkabı ile anılan ve garpta önemli muvaffakiyetler kazanmış olan İnci Petro, şarkta kat'i mahiyette bir netice elde edememişti, meselâ:

1 — Azak Kalesini terketmeğe mecbur olmuştu. Daha cenuba sarmak için giriştiği teşebbüs akim kalmış ve Osmanlı'lara karşı açtığı harpte de, Prut'ta hezimetle uğramıştı.

2 — Bu kere de, Hazer Denizi kıyılarında kazandığı muvaffakiyetler de elden çıkmış bulunuyordu.

Bu suretle İnci Petro hemen bütün teşebbüslerinde muvaffakiyetsizliklere uğramakla beraber haleflerinin hal ve ikmal etmeğe mecbur olacakları mesele ve işler bırakmış, aynı zamanda bu meseleleri hal ve intaç için mühim üs ve esaslar da hazırlamıştı.

Haleflerinin bu esasları takip edecekleri tabii idi. Şu halde Kafkasya'nın mühim teşebbüslerle karşılaşacağını ve müşkül şartlar içersinde kalmak ihtimallerini hesaba katması lâzım geliyordu.

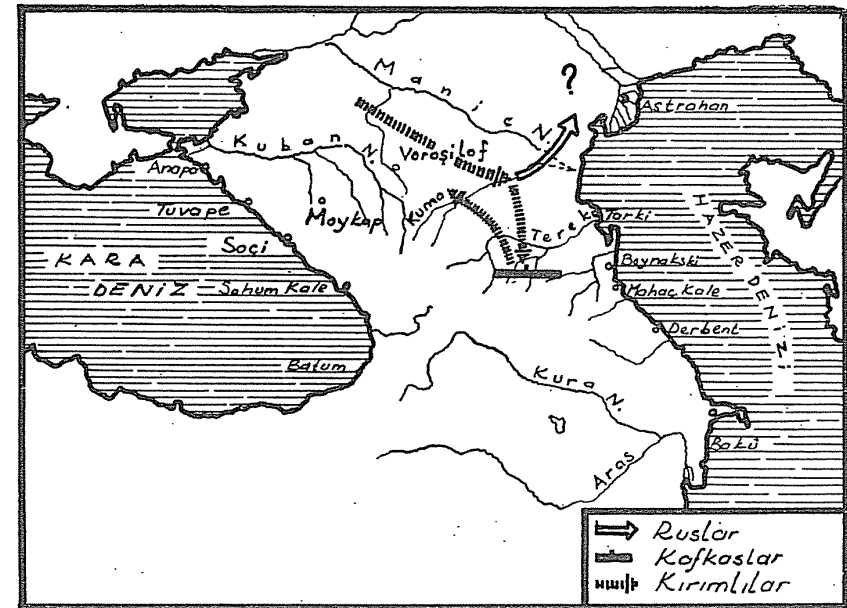
III — KIRIMLI'LARLA MÜCADELE, RUS'LARIN VE İRANLI'LARIN TAARRUZLARI

Petro'nun ölümü, Kafkaslı'larda, Rus'ların Kafkasya'ya karşı giriştikleri mücadeleye bir fasılâ vermesi ümidini uyandırmıştı. Böyle bir fâsıla, Kafkaslı'lara rahat bir nefes alıracak ve dahili işlerle meşgul olmaları imkânını kazandıracaktı. Fakat ümit edilen sükûn ve huzur vücut bulmamış, bilâkis Rus'lara ilâveten başka devletlerin taarruzları başgöstermişti. Bu taarruzlar Kırım ve İranlı'ların taarruzları idi.

A — Kırımli'larla mücadele

Kırımli'larla Şirvan Hanlığı arasında akrabahğa dayanan samimi bir münasebet teessüs etmişti. Bu sebepten Şirvan Hanlığı çok kereler Kırımli'lardan yardım ister, Kırım Hanlığı ise istenilen yardımı esirgemezdi. Bunun için iki memleket arasında bir irtibat yolu bulunması lâzımdı. Bu yol da Kafkas steplerinden, Derbend'e giden yoldu. Halbuki bu yol steplerde iskân edilmiş olan Kazak'lar ve Kızlar muntakasına yerleşmiş olan Rus kuvvetleri tarafından kesilmiş

Kroki — 14

Kırımli'larla mücadele

bulunuyordu. Şu halde bu yolu açmak ve emniyet altına almak için steplerin düşman unsur ve kuvvetlerinden temizlenmesi lâzımdı. Çok makûl ve lüzumlu olan böyle bir maksadın istihsalı için Kafkas kuvvetleri ile işbirliği yapmak lâzımdı.

Kırımli'lar, böyle tertipli hareket etmediler. Kendi kendilerine steplerdeki Kazak'lar ve Rus'lar üzerine saldırdılar. Rus'lar da şir-

ne dayanarak bu ultiatoma red cevabı verdi. Bunun üzerine de Nadir Şah Şirvan'a karşı taarruza geçti ve müttefik kuvvetleri (Osmanlı, Kırım, Şirvan) mağlûp ederek Şirvan topraklarını işgal etti. Bunun üzerine esasen Dağıstan'lı olan Şirvan Han'ı Surhay Han kendi memleketi olan Dağıstan'a iltica etti. Surhay Han'a bir çok Şirvan vatanperverleri ve erkânı refakat ediyordu. Nadir Şah bu düşman unsurlarını takip ve tedip etmek üzere Dağıstan'a girdi. Dağıstan bu Şirvan'ları himaye etti. İşte bu suretle Nadir Şah ile Dağıstan mal ve şimalî şarkıye doğru kaymak suretiyle Kırımlı'ların darbelelerinden kendilerini korumak istediler.

Kırımlı'lar hareketlerini hedef ittihaz ettikleri düşman unsurlarına karşı bir netice alacak ve hile idare ve idame etmeleri lâzım gelirken bu işi yarıda bırakarak Kafkash'lerden Çeçen'lerin üzerine saldırdılar. Nohçı (Çeçen) ler gayet tabii olarak bu taarruzu şiddetle karşıladılar. Bu yüzden Nohçı'lerle Kırımlı'lar arasında şiddetli bir muharebe vukua geldi. Bu muharebede Kırımlı'lar mağlûben ric'ate mecbur oldular. Tatar'ların mağlûp oldukları yere **Han Boğazı** adı verildi. Mez kûr mevki, hazin ve kanlı hatıralar yaşatan bu namı hâlâ muhafaza etmektedir. Bu hareketlerden anlaşılıyor ki, Kırımlı'lar muayyen maksatlar takip etmekten ziyade kuvvet ve zamanlarını akınlarla heder ve israf ediyorlardı.

B — Rus'ların taarruzu

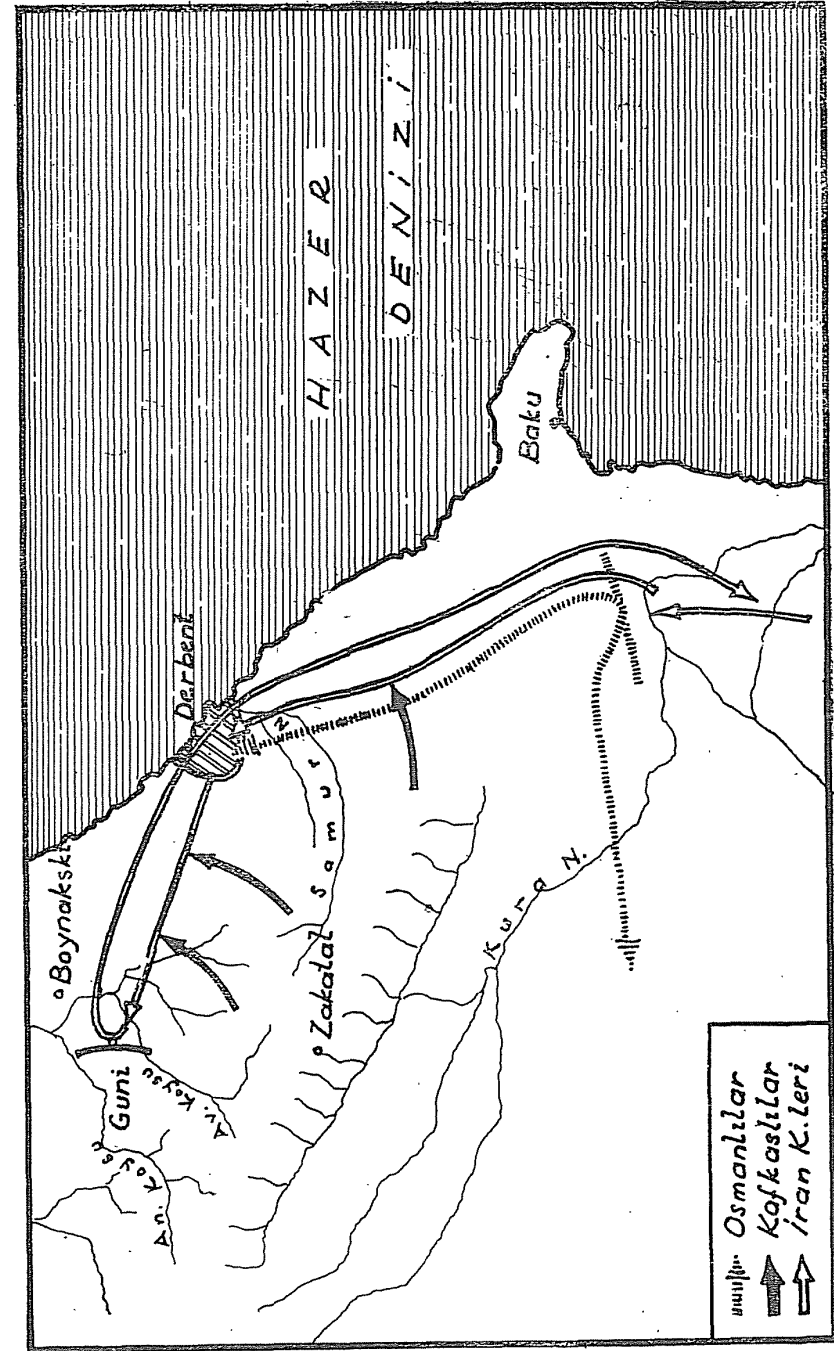
Petro'dan sonra Anna İvanovna İmparatoriçe olmuştı. Bu imparatoriçe 1737 de Prens Hamburski'yi Kızlar'a göndermişti. Bu prens kendisini göstermek istemiş ve şimdiye kadar yoklanmamış olan Orta Kafkas istikametinde bir taarruza girişmişti. Fakat bu taarruz Nohçı (Çeçen) lerin ve Kabartay'ların mukabil taarruzlarıyla karşılanmış, durdurulmuş ve bu taarruza tahsis edilmiş olan Rus kuvvetleri hemen imha edilmişti. Bu suretle Kafkash'ların kolay kolay yenilir ve eğilir bir düşman olmadığı bir kere daha sabit olmuştı.

C — İranlıların taarruzu

(Kroki - 15)

1724 Osmanlı - Rus ahitnamesiyle Şirvan Hanlığına ait olan Bakû, Derbent ve Hazer Denizi sahillerinin Rus'lara bırakılmış olması, çok haklı olarak o zaman İran'ın kudretli hükümdarı Nadir Şah'ı hareket ve faaliyete getirmişti.

Kroki — 15

Filhakika Rusya'ya temin edilmiş olan bu vaziyetle Rus'lar, dağların cenubuna geçmiş, bu suretle İran toprakları ve menfaatleri tehdit altına girmiş oluyordu.

Bu tehlikeli vaziyeti iyi anlamış olan Nadir Şah, **Şirvan Han'ı Surhay Han'a** 1742 de bir ultimatom verdi. Bu ultimatom ile Nadir Şah Şirvan'ın İran işgaline bırakılmasını istiyordu. İranlı'ları Rus'lardan daha tehlikeli görmüş olan Surhay Han, bu hususta kendisiyle hem fikir olduklarını bildiği Kırım ve Osmanlı müzaharetleri arasında muhasemat ve muharebe başladı. Nadir Şah sür'at ve şidetle hareket ederek, Derbend'i ve dağlık mıntakasının iki mühim noktası olan Gazi Kumuk ve Çohu'yu işgal etti ve mukabil bir harekete geçmek teşebbüsüne girişmiş olan Surhay Han'ı Derbent'te esir etti. Vaziyet ciddileşmiş ve Dağıstan büyük bir tehlike içerisine girmişti.

Bu vaziyetle Nadir Şah istilâ hareketini tevsi ve garbe doğru temdit edebilirdi. İşte bunun üzerine, Kuban mıntakası müstesna olmak üzere hemen bütün Kafkas kuvvetleri **Mürteza Ali** komutasında toplandılar. Hattâ kadınlardan da orduya girenler oldu.

Bu suretle toplanmış olan Kafkas kuvvetleri muhtelif istikametlerde mukabil taarruza geçtiler. Bilhassa büyük kısım Derbent istikametine tevcih edildi. Dağlar arasında gördüğü mukavemetlere ilâveten gerisini tehdit eden bu manevra, Nadir Şah'ın mağlûbiyetini ve ric'atını intaç etti. Zamanın büyük cihangirlerinden sayılan Nadir Şah'ın bu mağlûbiyeti Kafkaslı'lar için büyük bir zaferdi. Bu zafer Kafkas tarihi için büyük bir çok menakip ve mefahir kaynağı olmuştu.

Bu muharebeler münasebetiyle yazılan destanlar, Kafkaslı'ların kahramanlığı ile beraber düşüncü ve duyularındaki incelik ve derinliği tebarüz ettirmektedir. Bu destanlar, bu vasıf ve tesirleriyle halen yaşamaktadırlar.

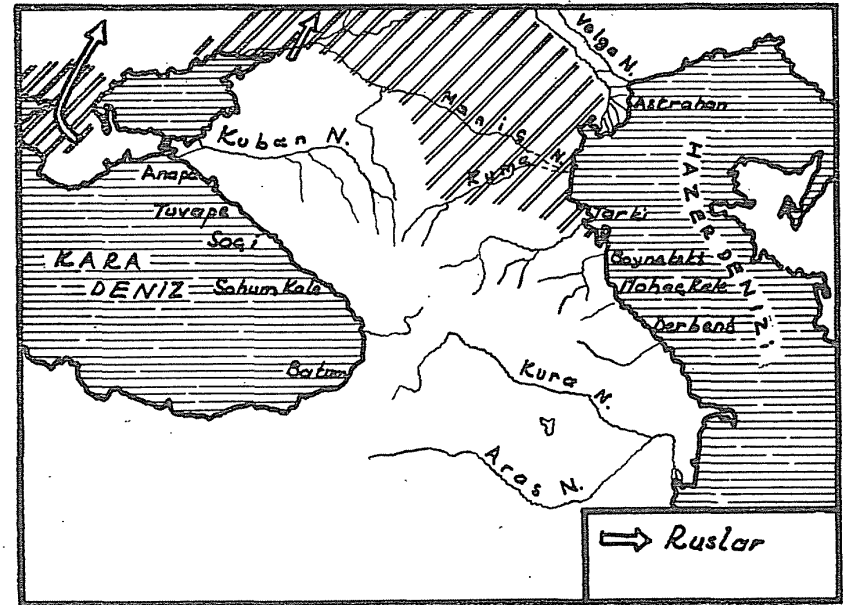
IV — BİRİNCİ DEVREDEKİ FAALİYET, MÜCADELE VE MUHAREBELERİN NETİCELERİ

(Kroki - 16)

Kafkaslı'lar, kendilerine tevcih edilmiş olan bütün taarruzları kırmak ve vatanları içersine kadar sokulmağa muvaffak olan düşman kuvvetlerini tard veya imha etmek suretiyle vatanlarını müdafaa etmişler ve kendilerinin çetin bir kuvvet olduğunu düşmana göstermişlerdir.

Bundan başka Garbi Kafkasya'nın büyük bir kısmı da İslâmiyeti kabul etmişti. Bu suretle Kafkasya'da din birliğine dayanan büyük bir ekseriyet vücut bulmuş ve Kafkaslı'lar manen Osmanlı'lara yaklaşmış ve bağlanmışlardır. Bu din vaziyetine nazaran Kafkaslı'lar Rus'ları yalnız millî değil, aynı zamanda din düşmanı telâkki edeceklerdir. Bu hal Kafkasya'nın mukavemetini canlandıracak, Kafkasya ile Rusya arasındaki husumet uçurumunu genişletecek ve derinleştirecek ve nihayet müteakip muharebe ve mücadelelerin daha çetin ve kanlı olmasını intaç edecektir.

Kroki — 16

Birinci devre sonunda Rus'ların Kafkasya'daki vaziyetleri

Rus'lara gelince: Rus'lar Azak Denizinin ucuna ve Hazer Denizinin nısıf şimalisine tesahüp etmiş, nüfuzlarını Dağıstan'ın şark kısımlarına sokmuş, Kafkas steplerinde Kazak unsurlarını çoğaltmış ve tensik etmiş ve Kafkasya ile Kırım arasındaki irtibatı kesmiş bulunmaktadır. Bu suretle Rus'lar müteakip harekât ve muharebat için kendilerine çok müsait stratejik bir vaziyet kazanmış oluyordular.

Şimdiye kadar gösterdiği mukavemet ve kazandığı muvaffakiyetler ile Kafkasya Osmanlı - Rus münasebetinde ehemmiyetli bir mevki kazanmış bulunmaktadır.

İşte bunun bir neticesi olarak 1794 Belgrad Muahdesiyle Ruslar, Kırım'ı tahliye ve Azak Kalesinin gayri askerî bir hale ifrağını kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda Kafkasya'nın da istiklâliyetini tasdik etmiştir.

İşte ikinci devre bu vaziyetle başlamıştır.

VIII. FASIL

KAFKAS - RUS MÜCADELE VE MUHAREBELERİNİN KAT'İ SAFHASI

Umumî malûmat

Seksen üç senelik bir imtidadı haiz olan bu saf'ha Kafkas - Rus mücadele tarihinin en mühim bir kısmını teşkil eder. Rus'lar bu saf'hada Kafkasya'ya, cepheden taarruz etmemişlerdir. Evveleminde Kırım'ı ve Cenubî Kafkasya'yı hâkimiyetleri altına almışlar, bu suretle taarruz için çok müsait şartları ihtiva eden bir vaziyet kazanmışlardır. Buna mukabil Şimalî Kafkasya'da da bir çok islâhat yapılmış ve mücadele sahası genişlemiştir. Çünkü uzun zamandan beri sakin bir vaziyette kalmış ve hemen Rus nüfuzu altına girmiş olan Dağıstan yeni ve muazzam bir kuvvet kaynağı halini almış ve müthiş bir mücadeleye atılmıştır.

İşte bu suretle her iki taraf da bütün kuvvetlerini sahneye koymuşlar ve onları azim ve şiddetle idare çalışmışlardır. Ancak bu devrenin nihayetine doğru Kafkaslı'lar bütün kuvvetlerini kullanmış oldukları halde Rus'ların henüz kullanılacak bir çok kuvvetleri vardı. İşte bu vaziyet, Kafkasya için mukadder olan akibetin mahiyet ve vahametini gösteriyordu.

Kafkasya'nın beynelmîl bir mesele olması bu devrenin karakteristik vasıflarındandır. Çünkü:

Rusya bir tarafta Lehistan'ın taksimi neticesi olarak, garbe iyice sokulmuş ve garb devletleri manzumesine girmiş, diğer taraftan ise, Küçük Kaynarca Muahdesi ile Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hususî bir otorite tesis ederek Gürcistan ve Kırım'ı işgal etmek suretiyle cenuba yaklaşmıştı. Bu suretle Rusya, şark meselesiyle alâkadar devletler arasına girmiş ve bu meselede en müessir bir vaziyet almış oluyordu. Ancak Rusya'nın sür'at ve azametli yayılmasına fren olan bir tek memleket vardı: Kafkasya!

Binaenaleyh beynelmilel münasebetlerin inkişaf ettiği ve müstemlekecilik ihtiras ve faaliyetinin büyük ölçüde ilerlemekte olduğu bu zamanda garp devletlerinin Rus - Kafkasya mesele ve mücadelesine karşı lakayt kalmaları mümkün değildi. Bilhassa Kaynarca Muahadesinin müthiş darbesiyle uyanmış olan Osmanlı İmparatorluğu, Kafkasya ile kuvvetli bir surette alâkadar olmak mecburiyetinde idi. Bundan başka Fransa Büyük İhtilâli başlamış, bu ihtilâlin en muazzam bir reklâm vesikası olan «Hukuku Beşer» prensipleri her tarafa yayılmıştı. Fransız'lar da bu prensipleri yaymağa çalışıyorlardı. Kafkasya'nın o zamanki vaziyeti bu prensiplerin en canlı ve kanlı bir tecellisi mahiyetinde idi. Keza vatanları parçalanmış olan Lehli'ler de etrafa dağılmışlardı ve Kafkas mücadelesini kendilerinin Rus'lardan almak istedikleri bir intikam telâkki ediyorlardı. Binaenaleyh bu zavallı vatanperverler de Kafkas mücadelesini benimsemişler ve onun lehinde ateşli bir faaliyet göstermeye başlamışlardı. İşte bu tesirlerle, Kafkas meselesi garbin yalnız siyaset sahnesine aksetmekle kalmamış aynı zamanda, edebiyat sahnelerine de intikal etmişti. Binaenaleyh Kafkasya umumî bir takdir ve tevkir havası içerisinde idi. Fakat maddî yardım yok idi! Zavallı Kafkash'lar, nisbetsiz bir üstünlükle her taraftan saldıran düşmana yalnız başına mukavemet ediyorlardı. Ondokuzuncu asrın ortaları Kafkas enerjisinin şayanı hayret tecelli ve muvaffakiyetleriyle doludur. Yalnız kama ve kılıçla kalelere hücum ve onları zaptetmek mahiyetindeki bu tecelliler, dünyanın hayret ve dikkatini üzerlerine çekmiş, siyasetçilerin en verimli bir mevzuu, edebiyatçıların en heyecanlı ilham kaynağı olmuştu. Fakat her şey bundan ibaret kalmıştı. Kafkasya yine yalnız, yine muinsiz idi! İşte büyük ümitlere meşime olan bu devre yine böyle hüsrân ile sona ermişti!

I — 1783 VE 1762 SENELERİ ARASINDAKİ HAREKÂT VE HADİSAT

İkinci devrenin bu bahsi **II'nci Katerina**'nın çarçelik zamanında vukua gelmiş olan harpler ve hâdiseleri ihtiva eder.

Katerina Rus idealini tahakkuk ettirmek için kat'î ve plânlı bir şekilde hareket etmiştir. Maksada varmak için yalnız askerî kuvvetlere dayanmamış aynı zamanda bu kuvvetlerin muvaffakiyetlerini siyasi faaliyet ve propagandalarla kolaylaştırmak usulünü takip ve tatbik etmiştir. Kırım ve Gürcistan'ın kazanılmasında bu faaliyet tarzının büyük tesirleri olmuştur.

Katerina gerek idarî, gerek siyasi ve gerekse askerî sahalarda büyük mikyasta Alman unsuru kullanmış ve Cenubî Rusya'da Alman muhacirlerini yerleştirmiştir.

Bilhassa Rusya'nın Kafkasya'daki ordusunda bir çok Alman komutanları bulundurmıştır.

Katerina, bütün Rus hükümdarlarının yaptıkları gibi tahta çıkar çıkmaz Kafkasya'ya karşı büyük taarruzî hareketler yapmıştır. Fakat bu hareketten bir netice almayınca Kafkasya'ya karşı harekât plânı değiştirilmiştir. Bu plânın esası, Kafkasya'yı bir kale olarak kabul etmek ve onun zabtını, cebri hücumla değil, fakat muhasara usulüyle temin etmektir. Bunun için de, Kafkasya'nın her taraftan muhasara edilmesini mümkün kılacak bir vaziyet kazanılması ve bu muhasarayı temin edecek bir unsur hazırlanması lâzımdır.

Birinci şart Kırım'ı, Rusya'ya ilhak ve Gürcistan'da da Rus hâkimiyeti tesis edilmesiyle temin edilmiştir. İkinci şartın temini için ise Dinyeper Kazak'ları (Zaparov'lar) Kafkasya'ya nakil ve tehcir edilmişlerdir. Bu suretle, bir tarafta Ukrayna bir şuriş ve ihtilâl unsurundan kurtarılmış, diğer tarafta Kafkasya'da kullanılacak kuvvetler için mühim bir kaynak hazırlanmış oldu.

Bu hülâsaya göre bu bahis, Rus'ların taarruzlariyle başlamış oluyor.

II — 1762 VE 1774 SENELERİ ARASINDA RUS'LARIN TAARRUZLARI

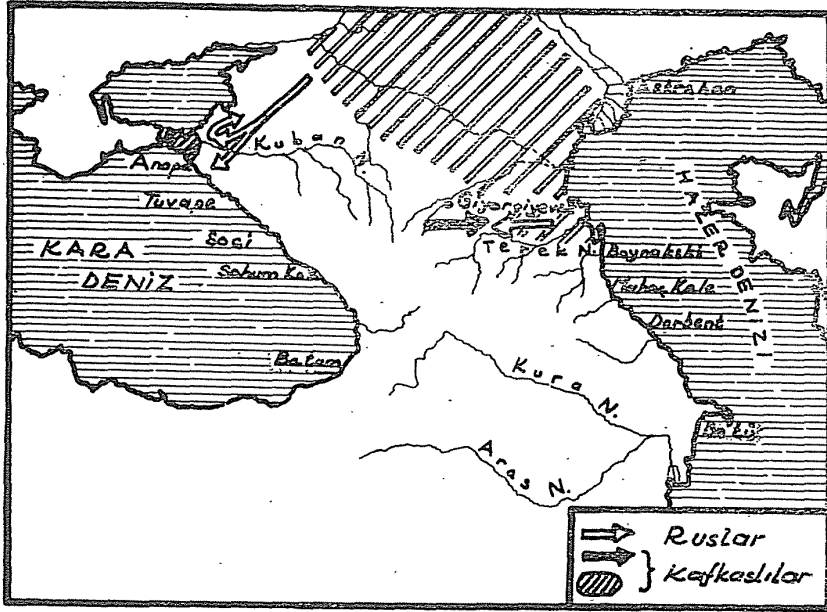
Rus'lar bu taarruzlarını Garbî Kafkasya'ya teveccüh etmişlerdir. Bu taarruzlar, Mezdegü, Taman ve Kuban mıntakalarında Kafkash'ların müteakabil taarruzlariyle karşılanmış ve kanlı bir tarzda cereyan etmiştir.

Bu taarruzlar neticesinde Rus'lar, ihtimaldir ki Kırım ve Gürcistan ülkeleri hakkında taşımakta olduğu niyetleri tahakkuk ettirmeğe hizmet edecek siyasi ve operatif vaziyetler ihdas etmek istiyorlardı. Çünkü Mezdegü mıntakasından kazanacağı muvaffakiyetlerle Gürcistan'a karadan daha yaklaşmış, Daryal - Tiflis istikametinin başını elde etmiş ve bu suretle Gürcistan'da takip edilmekte olan siyaseti kolaylaştıracak müessir bir vaziyet almış olacaktı. Keza şimalî garbideki muvaffakiyetleriyle Kafkasya ile Kırım arasındaki irtibatı kesmiş ve Türkiye ile işbirliği imkânlarını güçleştirmiş olacaktı.

A — Mezdegü mıntakası muharebeleri (Kroki — 17)

Katerina mevkii iktidara geçer geçmez, Kafkasya'ya karşı faaliyetlere başladı. Bu faaliyet bîdayette büyük miyasta Kazak celp ve iskân etmek ve kaleler vücade getirmek şeklinde inkişaf etti ve bu faaliyetler neticesi olarak Rus'lar Kalinofskaya, Mekenskaya, Nauruskaya, İşçerskaya, Galgayefskaya ve Sitanitsa'yı tesise ve Mezdegü mevkiini tahkime muvaffak oldular. İşte bu vaziyet üzerine 1863 senesinde patlayan ve on dört sene devam eden sürekli muharebeler oldu. Bu muharebelerde, muharebe sahası bütün Terek havzasını ih-

Kroki — 17

Mezdegü muharebeleri ve Rus'ların Taman istikametinde taarruzları

tiva eden bir genişlik kazandı. Muharebeler bu geniş saha dahilinde gerek zaman ve gerekse mekânla müteferrik taarruz ve mukabil taarruzlar halinde cereyan ediyordu.

Rus'ların bilhassa Mezdegü mıntakasında yerleşmiş olmaları, Kafkasya için çok mühim idi. Çünkü, bu suretle, Orta Kafkasya cid-

di bir tehlike ile karşılaşmış bulunuyordu. Filhakika bu vaziyetin neticesi olarak Kabartay'ların, Kafkasya'nın diğer kısımlarına yardım etmeleri imkânı zayıflamış, Şarkî ve Garbî Kafkasya'nın mafsalsını teşkil eden bu mıntaka şiddetli bir baskı ve tehdit altına girmiş oluyordu. Binaenaleyh Mezdegü mıntakasını kurtarmak lâzım geliyordu. İşte bu sebebe binaendir ki Mezdegü muhiti iki taraf için hususî ehemmiyet kazanmış oluyordu. Bu sebepten Kabartay'ların Mezdegü istikametine tevcih ve müteaddit defalar tekrar ettikleri taarruz ve hücumlar Rus'ların müstahkem bir mevkie dayanan üstün kuvvetlerinin şiddetli mukavemetleri karşısında kat'î bir netice elde etmeği temin edemedi. Rus'lar Mezdegü'yü elde tutmakla kazanmış oldukları hâkim ve müessir vaziyeti muhafaza ettiler.

B — Rus'ların Kuban'da Taman istikametinde taarruzları

(Kroki — 17)

Rus'lar garpte Lehistan'ın taksimini istihdaf eden faal bir siyaset takip ediyorlardı. Bu faaliyet karşısında bir çok Leh vatanperverleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarına ilticaya başlamışlardı. Rus kuvvetleri, bu Leh milliyetçilerini takip etmek maksadıyla Osmanlı hududuna tecavüz ettiler. Bu hareket sebebiyle Rus'larla, Osmanlı'lar arasında 1769 da harp başladı. 1774 senesine kadar devam eden bu harp neticesinde Osmanlı'lar için çok meş'um olan Küçük Kaynarca Muahedesi aktedildi.

Bu Rus - Osmanlı harbinin «Osmanlı - Kafkas - Kırım» beraberliğini icap ettireceği tabii idi. Bu üç memleketin temas ve iltisak mıntakası Taman Yarımadası ve civarı olabiliirdi. Rus'ların bunu düşünererek Taman Yarımadası ve civarını ele geçirmek istemesi beklenebilirdi. Bu sebepten, Anapa civarında bazı Kırım ve Kafkas kuvvetleri toplanmış, Osmanlı'ların da bu civara bir kuvvet çıkarmaları düşünülmüş ve 1774 de bazı Osmanlı kuvvetleri Tsemez (Novorasiski) e çıkarılmış idi. 1774 senesi muharebeleri, Rus muzaferriyetinin tahakkuk etmesini sağlayacak bir istikamet almıştı.

Vaziyeti müsait gören Rus'lar Kuban mıntakasından Taman Yarımadasına karşı taarruza başladılar. Bu taarruz neticesinde Rus'lar Taman Yarımadası ve Tsemez mevkiini işgal etmişler, fakat Anapa'yı zaptetmeğe muvaffak olamamışlardı.

III — KAFKASLI'LARIN MUKABİL TAARRUZLARI

(Kroki — 18)

Rus'ların Mezdegü civarı ve Taman Yarımadasını işgal etmeleri neticesi olarak kazandıkları vaziyet ile Kafkasya'nın mukavemet imkânlarını çok sarsmış oluyorlardı. Kafkaslı'lar da kendileri için tehlikeli olan bu vaziyeti islâh etmek mecburiyetinde idiler.

Rus'ların harp içinde bulunmaları böyle bir taarruz için müsait bir fırsat idi. Kafkaslı'lar işte bu mütalâa ile Mezdegü ve Taman istikametlerinde olmak üzere iki mntakada mukabil taarruza başlamağa karar verdiler ve taarruza geçtiler:

1 — Çeçen ve Kabartay kuvvetleri Mezdegü üzerinden Kızlar istikametinde taarruz etti. Bu taarruz neticesinde Kızlar istirdat ve Mezdegü muhasara edildi.

2 — Kuban mntakasındaki mukabil taarruz ise, Misostyikua, Bate, Boletokua, Bezrikua ve Kaseyikua Beslen idaresinde olmak üzere Kuban şimaline, yani Taman Yarımadasına girmiş olan düşman kuvvetlerinin gerisine tevcih edilmişti. Fihakika bu taarruz tesirini göstermiş, düşman işgal ettiği yerleri tahliye ederek Don mntakasına kadar çekilmiş ve Kafkas kuvvetleri düşmanı buralara kadar takip etmişti. Bu suretle Rus'lar kazanmış oldukları yerlerin büyük kısmını bırakmışlardı.

Fakat Rus'lar Osmanlı'ları mağlûp etmişler ve onlara Küçük Kaynarca Muahedesini kabul ettirmişlerdi. Bu muahedenin Kafkasya'yı alâkadar eden maddesine göre Osmanlılar:

1 — Kırım'ın ve diğer Tatar ülkelerinin istiklâliyetini,

2 — Belgrad Muahedesiyile Kafkasya'nın teyid edilmiş olan istiklâliyetinin kaldırılmasını ve bu memleketin garp kısımlarının Rusya'ya ilhakını,

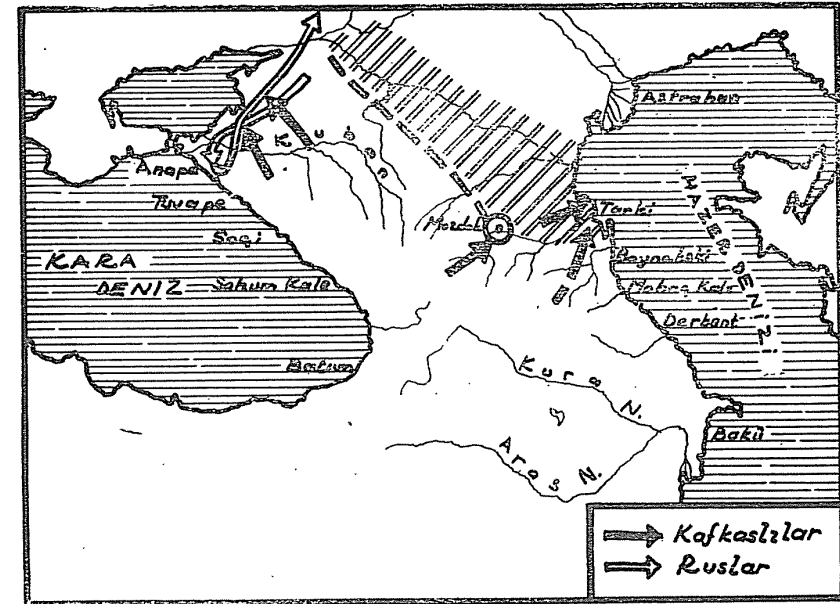
3 — Azak Denizinin Rusya'nın malı olmasını kabul ediyordu.

Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki faikiyet ve hâkimiyetine tazammum eden bu statü, Osmanlı İmparatorluğu mukadderatının meş'um bir dönüm tarihini teşkil eder.

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki bu ve daha evvelki siyasî akitlerde nazarı dikkati çeken bir hüküm vardır. Bu da, Kafkasya'nın bu iki devlet arasında bir pazarlık mevzuu olmasıdır. Halbuki Osmanlı Devleti ile Rusya hiç bir vakit Kafkasya'da ne fiilen ve ne de hükmen bir tasarruf ve hâkimiyet tesis edememişlerdir. Nite-

kim 1739 Belgrad Muahedesinde her iki taraf Kafkasya'nın istiklâliyetini kabul ve tasdik etmişlerdi. Fakat Rus'lar bu taahhüdü nazarı dikkate almayarak Kafkasya'ya taarruza başlamışlar ve Kafkasyalı'lar da bu taarruzları şiddetli mukavemetlerle karşılamışlardı. Nihayet Kafkaslı'lar, Rus'larla Osmanlı'lar arasında açılan harpten istifade ederek, Osmanlı'larla müstereken Rusya aleyhinde muharebeye girmişlerdi. Fakat bu giriş Osmanlı'ların bir parçası olarak de-

Kroki — 18

Kafkaslı'ların mukabil taarruzları

ğil, müsterek bir düşmana karşı Osmanlı Devletinin bir müttefiki sıfatıyla olmuştu. Şu halde Osmanlı'larla Rus'lar arasında bu harp münasebetiyle yapılacak müzakerelerde Kafkasya'nın da alâkadar olması tabii idi. Bu alâka Kafkasya'yı Rusya'ya ilhak etmek suretiyle değil, Kafkasya'nın müstakil bir varlık olarak müzakereye iştirak ettirilmesi şeklinde gösterilmeli idi. Osmanlı Devletinin bu hareket tarzı Kafkasya'yı çok elim ve vahim vaziyetlere sokmuştu; bunun neticesi olarak Kafkasyalı'larda, Osmanlı'lara karşı derin bir itimatsızlık ve iğbirar hâsıl olmuştu. Bu hâdiseler Kafkasya'nın yal-

nızlığını ve ancak kendi kuvvetiyle varlığını müdafaaya mecbur olduğu hakikatini tebarüz ettiriyordu. Binaenaleyh Kafkash'lar iki tarafın taahhüt ve hükümlerini kat'iyen kendilerine mal etmiyerek muharebeye devam karar vermişler, Kafkas kabileleri arasındaki ittihadın teyidi çarelerine başvurmuşlardı.

Bu itihada muvaffak olduktan sonra Rus'lara bir çok cephelerden taarruza geçtiler. Zaman zaman her iki tarafın muvaffak olduğu bu muharebeler sonunda merkezde Mezdegü mevki Kafkash'lar tarafından şiddetli bir baskı altına alınmıştı. Binaenaleyh tesis edilecek müstahkem hattın mühim bir noktası olan bu mevkiin tekrar zapt ve işgali icap ediyordu. Bu lüzum ve ehemmiyeti anlayan Ruslar harbin son bulmasını müteakip topladıkları mühim kuvvetlerle taarruza geçmişler, Taman Yarımadasına girmişler ve daha evvel Kafkash'ların zaptettiği Kızlar Kalesini tekrar işgal etmişler, bu suretle müstahkem hattın takip edeceği istikamet üzerinde kuvvetli bir surette yerleşmek imkânlarını kazanmışlardı. Fakat bu vaziyeti kazanmak için 1776 senesine kadar mücadele etmek zorunda kalmışlardı.

A — Müstahkem hat

1776 de **General Potyomkin** İmparator Naibi (Namestnik) olarak Kafkasya'ya gönderilmiştir. Bu sıfata göre Potyomkin hem siyasi memur, hem de Kafkasya komutanı oluyordu. Potyomkin kargâhını Yekatarinograd'ta tesis etmişti. Gum (Kuma) Nehri kenarında bulunan bu mevki Kuban ve Terek cephelerine nazaran ortalama bir vaziyette idi. Potyomkin askerî hazırlıklara ilâveten siyasi faaliyetlere de girişmişti. Bu faaliyetlerle:

- 1 — Kırım'ın işgali ve Gürcistan'ın Rusya'ya ilhakı,
- 2 — Propaganda ile ve siyasi tedbirlerle Şimalî Kafkasya'nın mukavemetini kırmak, maksadını takip ediyordu.

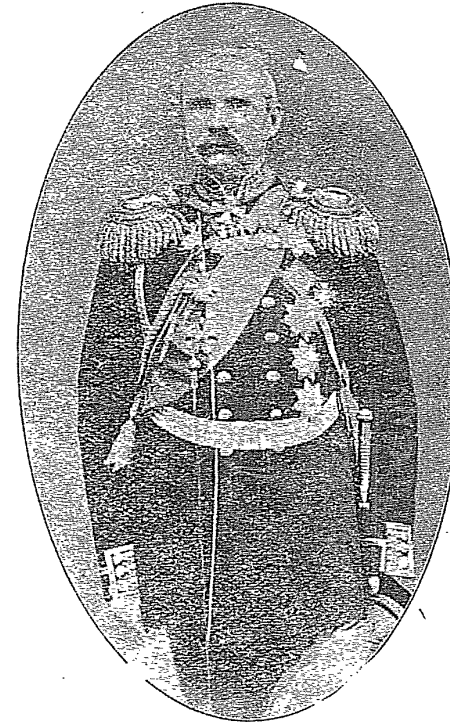
Askerî faaliyetlerin esasını müstahkem hattın tesis ve tensiki teşkil ediyordu. Bu hat şu suretle tesis ve tensik edilmişti.

a — Terek cephesi: Komutanı **General Yakobi** idi. Bu cephe Aleksandrovskaya, Maryefskaya, Pavloskaya, Yekatarinograd, Mezdegü, Giyorgiyevsk (Gum Kale), Andriyefskaya mevkilerini ihtiva ediyordu.

b — Kuban cephesi: Komutanı **General Suvarof** idi. Bu cephe de, Aleksandrefski, Martimeski, Kobin, Novotroysk mevkilerini ihtiva ediyordu.

Bu suretle Şimalî Kafkasya, şimalden muahasara altına alınmış oluyordu. Potyomkin bir taraftan Kırım'ın iç vaziyetini karıştırıp Rus'ların bu memleketi Rusya'ya ilhakını temin edecek bahane ve hâdiseler çıkarmağa çalışırken, diğer taraftan Rus Devleti, Dinyeper havzasında çıkardıkları isyan neticesinde tenkil ve mağlûp edilmiş olan Leçi Kazak'larını Kafkasya'ya tehcir ve Kuban mintakasında iskân ediyor, bu suretle bilhassa Kuban cephesinin takviyesine çalışıyordu.

Kafkash'lar ise, Rus'ların vücuda getirmek istedikleri vaziyetin ehemmiyetini ve bu vaziyetin kendileri için mucip olacağı vahameti

Rus Generali Potyomkin

anlıyorlardı. Binaenaleyh, Kafkash'ların bu vaziyet karşısında sükût etmiyecekleri tabii idi.

Filhakika Kafkash'lar da Rus'ların bu hazırlıklarına bir darbe indirmeğe çalışmakla beraber, harici bir müzaheretin temini lâzım

geldiğine de kanî bulunuyorlardı. İşte bu bakımlardan faaliyete geçmişlerdi.

B — Kafkaslıların müstahken Rus hatlarına taarruzları (1779)

Kafkaslıların mukadderatı için girişilecek muharebeye bütün Kafkas kuvvetlerinin iştiraki zarurî idi. Fakat Şarkî Kafkasya vatan müdafaasına henüz faal bir tarzda iştirak edemiyordu. Bu sebepten bu defa icrasına karar verilmiş olan taarruzu ancak Garbî Kafkas kuvvetleri yapacaklar ve bu taarruz düşman müstahkem hattının Kuban cephesine tevcih edilecekti. Garbî Kafkasya bu taarruz için **Misostiko Bata** ile **Kovnşe Yiko Adil Geri** komutasında 14.000 kişilik bir atlı kuvveti hazırlamıştı. Bu taarruz istikameti olarak da Kuban cephesinin iç (yani şark) cenabı intihab edilmişti.

Taarruzu büyük bir sür'at ve şiddetle yapıldı. Andriyevski sür'atle işgal edildiği gibi, mühim bir kuvvetle tutulmuş bulunan ve teslihatıda mükemmel olan Maryefeski mevkii de iki gün zarfında işgal edilmişti. Bu itibarla netice iyi oldu. Fakat Terek cephesinde bağlanmış olan Rus kuvvetleri General Yakobi komutasında Kuban cephesine yetiştii ve nisbetsiz bir üstünlük kazanmış oldu. Şiddetli muharebeler başladı. Muharebeler dalgali bir şekilde günlerce devam etti. Üstün bir kuvvet karşısında kalan Kafkaslılar zaptettikleri mevkileri tahliye mecbur oldular. Bu muharebelerde küçük atlı gruplarının kendilerini sarmış olan üstün kuvvetleri dağıtarak çemberden nasıl kurtuldukları ve bu hareketlerde gösterilen maharet ve cür'etler bugün dahi hayret ve haşiyetle dinlenen hamaset destanlarında yaşatılmaktadır. Bu destanlar işitildiği zaman namus mülâhazasının ve istiklâl ve hürriyet aşkının hayatı bu kadar kıymetsiz ve küçük düşürdüğüne hayret edilecek ve tarihlerde bunların emsalinin çok nadir olduğuna hükmlunacaktır.

Gerçi bu muharebeler Rus'lardan arazi istirdadını temin edemedi, esasen bu taarruzlar, operatif bir müdafaa idi; fakat bu taarruzlarla şu neticeler elde ediliyordu:

1 — Kafkas istiklâlinin kaldırıldığı hakkındaki hükmü ihtiva eden Kaynarca Muahedesinin fiilî bir kıymeti haiz olmadığı ve Kafkaslıların mukavemet ve mücadele azimlerinin kırılmadığı ve kırılmayacağı gösterilmiş oluyordu.

2 — Bu taarruzlarla Rus'ların maneviyatı sarsılıyor, onları ka-

lelere ilticaya mecbur ediyor ve bu vaziyet Kafkas kuvvetlerinin serbest bir surette faaliyet gösterebilmelerine hizmet ediyordu.

3 — Bundan başka Kafkaslıların bu devamlı ve cüretkârane teşebbüsleri Rus'ların hazırlıklarını karıştırıyor ve geciktiriyordu.

Kafkaslıların mukavemetlerin asırlarca uzakta bilmelerine tesir eden âmiller arasında, bunların da ehemmiyetli mevkileri vardı.

IV — KAFKASLI'LARIN SİYASÎ FAALİYETLERİ VE OSMANLI'LARIN MÜZAHERETİ (1779)

Hakikaten Kafkasya yardıma muhtaçtı. O devirlerde Kafkas mücadelesi ile sıkı bir surette ilgili olan ve binaenaleyh müzaheretle bulunmaları kendi menfaatları bakımından zarurî olan iki devlet vardı: Osmanlı ve İran Devletleri!

Bunlardan Osmanlı Devleti yardım yapmaya daha müsait ve hattâ mecbur vaziyette idi. Çünkü Kırım'ın tahmin edilen akıbeti Osmanlı Devletini endişeye düşürmüştü. Bu itibarla Osmanlı Devleti, hiç bir esasa dayanmaksızın Rus'lara takdim ettiği Kafkasya'ya, şimdi yardım etmek mecburiyetiyle karşılaşmış bulunuyordu.

Ancak Osmanlı müzaheretini işini Kafkaslıların hepsi aynı mahiyette görmüyorlardı. Bu yüzden ise Kafkasya'da iki zümre vücut bulmuştu.

1 — **Zaniko**'ların temsil ettiği zümre Osmanlıların yardımını istiyordu. Bunlar Kafkasya'nın dış yardıma muhtaç olduğunu, bu yardımın müslümanların manevî reisi olan Halife tarafından yapılabileceğini, ancak Halifeden gelecek yardımın kabul olunacağını ve başka yabancıların yapacakları yardımlara ise itimat etmek caiz olmayacağını ileri sürüyordu.

2 — **Kalubatıyko**'ların temsil ettiği zümre ise, Osmanlı Devletinin Kafkasya'ya yapacağı yardımın Rus'ların taarruzlarını celbedeceğini ileri sürerek bu yardımı istemek hususunda muhteriz ve muarız bir vaziyet alıyordu.

Fakat Zaniko'ların tarafı galebe çalmış, **Zaniko Muhammet Geri** Babıalî ile bir ittifak muahedesi akdetmiş ve bu ahitnameye tevfi kan 1779 da **Ferruh Ali Paşa** seferî hey'eti Kafkasya'ya gönderilmişti. Bu hey'et Ferruh Ali Paşa ile maiyeti erkânından ibaretti.

Ferruh Ali Paşa 1781 de Anapa Kalesinin takviyesine, Soğucak ve Tsemez (Novorasiski) kalelerinin inşasına teşebbüs etmişti. Fakat bu teşebbüsler, bu mevkilerin hiç bir vakit Osmanlı Devletine

temlikî mânasını tazammun etmiyordu. Bu mevkiller Osmanlı'ların Kafkasya'ya yapacakları yardım için birer üs hizmetini göreceklerdi.

Ferruh Ali Paşa aslen Gürcü ve mütteki bir zat olduğu için ci-var kabilelere kendini sevdirmiş ve onlara İslâm dinini kabul ettirmişti.

Ferruh Ali Paşa hey'eti bir icra ve idare hey'eti olmaktan ziyade bir din mübessiri ve mürsidi mahiyetinde kalmıştı. Filhakika Ferruh Ali Paşa Kafkasya ile Hilâfet makamı arasındaki rabıtayı çok kuvvetlendirmiş, Osmanlı Devletinin Kafkasya'ya karşı göstermekte olduğu alâkayı arttırmış ve binnetice bu iki mücavir ülkeyi birbirine kuvvetli bir surette bağlamıştı. Fakat bu vaziyet Ferruh Ali Paşa'nın vefatını müteakip Kafkasya'ya gönderilen bazı paşaların fena hal ve idareleri yüzünden çok sarsılmıştı.

Meselâ: bunlardan Seyyit Ahmet Paşa namında birisi Çerkes reislerini öldürterek halkı Osmanlı'ların tabiiyetine sokmak maksadıyla halk arasında tahrikâta başlamış ve bunda da kısmen muvaffak olmuştur. Bu suretle Garbî Kafkasya'da kopan ihtilâl neticesinde, bu mîntakada, sükûn ve birlik bozulmuştur. Fakat bu kargaşalık az devam etmiştir. Çünkü Seyyit Ahmet Paşa'nın maksadı çabuk anlaşılmıştır. Bunun üzerine halk tekrar reislerinin emri altında toplanmışlar hattâ Türkler aleyhinde silâhlî harekete geçmişlerdir. Bu vaziyet karşısında Osmanlı'lar kalelere sığınmaya mecbur olmuşlar, bunların bundan sonraki nüfuzları kale duvarlarının içerisine inhisar etmiş ve bu suretle Osmanlı'ların Kafkasya ile münasebetleri ticarî faaliyetlerden ibaret kalmıştır. Bu vaziyet Osmanlı'lar Kafkasya'yı terkedinceye kadar devam etmiştir.

V — 1773 - 1800 SENELERİ HÂDİSELERİ VE MUHAREBELERİ

Bu iki tarih arasındaki yedi senelik zaman, ihtiva eylediği hâdiselerin ehemmiyet ve kesafeti itibariyle Kafkas tarihinin bir dönüm safhasını teşkil eder. Zamanın bu karakteristik vaziyetini tebarüz ettirebilmek için bir faslı mahsus olarak alınmıştır.

A — Kırım'ın Rusya'ya iltihakı ve Gürcistan'ın Rusya himayesi altına girmesi

İşte bu hâdiseler, mühim telâkki ettiğimiz yedi senelik safhanın başlangıcını vücade getirir. Esasen bu hâdiseler ve Rus'ların Kaf-

kasya'daki teşkilât ve faaliyetleri bu hâdiseleri ihzara matuf bir mahiyet ve istikamet takip ediyordu.

Bunlardan:

1 — Kırım'ın ilhakı:

Kaynarca Muahdesiyle Kırım'a verilmiş olan istiklâliyet ilhakın mukâddemesiydi. Bu istiklâliyet statüsü ile Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu ile alâkası kesilmiş, binaenaleyh bu memleket, muhteris ve müfteris Rusya'nın önünde yalnız bırakılmıştı. Şuursuz ve avântürist bir zihniyetle idare edilen bu memleket efkârı esasen şuriş ve teşettüt içerisinde çalkanıyordu. Bu halden istifade etmemesini bilen Rus'lar efkârı kendi istedikleri istikamete tevcih ettiler. Binnetice Kırımlı'lar kendilerini Rusya'ya ilhak ettiler.

General Potyomkin, 1783 senesinde Kırım'ı işgal etmiş, bu işgal ve ilhak «Kırım ile beraber Taman Yarımadasının ve Kuban Nehri şimal mîntakasının da» Rusya'ya ilhak edildiğini ihtiva eden bir beyanname ile ilân olunmuş ve bu emrivaki Osmanlı'lar tarafından zarurî olarak kabul ve tasdik edilmisti.

2 — Gürcistan'ın Rus himayesi altına girmesi:

Gürcistan'ın tarihî hüviyeti ve vaziyeti bahsi mahsusta hülâsa-ten anlatıldı ve Cenubî Kafkasya'nın şark ve garp emperyalistlerinin bir mücadele sahnesi olduğuna işaret edildi.

Bu tarihte Gürcistan, Osmanlı ve İran Devletlerinin mücadele sahnesi olmuştu. Memleketin hristiyan olarak kalması bu mücadele- nin ıztırabını çok arttırmakta idi. Bu memlekete yakın olan yegâne hristiyan devlet Rusya idi. Rusya, Gürcistan'ın bu ıztırabından istifade etti. Son Kaynarca Muahdesiyle kazandığı yüksek nüfuz da da istifadeyi kuvvetlendirdi ve kolaylaştırdı. Nihayet Gürcistan Rusya'yı halaskâr ve hami olarak kabul edecek bir vaziyete getirildi. Bunun neticesi olarak Gürcistan Kralı İrakli'nin 24/Haziran/1783 de Gori şehrinde topladığı bir meclisin tasvibi ile Gürcistan hükûmeti Rusya'nın himayesini istedi. Rus'larca da kabul edilmiş olan bu istek üzerine bu himayeyi temsil ve temin etmek için 3/Kasım/1783 de iki Rus nişancı taburu Tiflis'e girdi.

Bu vaziyet karşısında Gürcü milleti ciddî bir muhalefet göstermedi. Ancak Gürcü ordusunun bazı kısımları, bazı Gürcü prensleri ve dağlık mîntakada oturan halk, bu vaziyeti kabul etmemek yolun-

da bazı muhalefet ve hareketlerde bulundular. Fakat bu hareketler hiç bir netice vermedi.

B — Kırım'ın ilhakı ve Gürcistan'ın himaye altına alınması hâdiselerinin tesir ve neticeleri

Bu hâdiselerle şark meselesinin yalnız Rusya, Osmanlı ve İran Devletlerinin değil, aynı zamanda bütün Avrupa'nın ilgisini çeken bir tarafına dokunulmuştu. Fakat Avrupa bu tarihte Fransa ihtilâliyle meşguldu. Osmanlı ve İran Devletleri ise kendileri için hayatî ehemmiyeti haiz olan bu hâdiseler karşısında bir hareket gösteremiyorlar ve sükût ediyorlardı. O halde kendilerine şu sualleri sorabiliriz:

Acaba Osmanlı ve İran Devletlerinin bu hareketsizlikleri devam edecek mi? Rusya ve Şimalî Kafkasya ne yapacaklar?

Şimalî Kafkasya'nın vaziyeti fenalaşmıştı. Çünkü:

1 — Rusya, Kırım Yarımadasına tasahup etmek suretiyle Karadeniz'de kuvvetli bir vaziyet almış, bu vaziyet ile Kafkasya denizden de daimî bir tehdit altına girmiş oluyordu.

2 — Kırım'a ait olduğunu iddia ederek Kuban Nehrinin şimal mıntakasını kendisine ilhak etmesi üzerine Rusya'nın Kafkasya'ya karadan Kuban Nehrine kadar yaklaşabilmesi mümkün olmuştu.

Aynı mütalâa ile Rusya, Taman Yarımadasının kendisine ilhakını ilân etmek suretiyle Kafkasya'nın ana topraklarına müdahale için bir bahane bulmuş oluyordu. Rusya, Taman Yarımadasının bu ilhak ilânını tahakkuk ettirmeğe çalışacaktı. Çünkü, Taman Yarımadasında hâkimiyet vücutte getirilmedikçe, Azak Denizini Karadeniz'e bağlayan Kerç Boğazının emniyet altında bulunması, yani iki deniz arasında emin bir irtibat kurulması, mümkün olmayacaktı. Halbuki Kırım'ın Taman Yarımadasıyla siyasi hiç bir ilgisi yoktu. Kerç Boğazındaki Taman mevkiinin o zamanlar Kafkasya'ya ait ve Kafkash'larla meskûn olduğunu Kırım Hanlığı nezdindeki Fransız Sefiri Peysonel açık olarak yazar; hattâ bu mevkiin ticaret bakımından vaziyetini izah eder.

Kuban'ın şimaline gelince buralar esasen Kafkash'larla meskûndü. Fakat Altınordu Devletinin teessüsü üzerine buralar, bu devletin işgali altına girmişti ve şimdi de buralarda bu devletin bakiyesi olan bazı Nugay grupları yaşıyordu. Kırım Hanlığı da Altınordu Devletinin buralardaki hâkimiyetini istihlâf etmişti. Nugay'lar Kırım

rım Hanlığı tarafından tayin edilen ve «Serasker» denilen hanlar tarafından idare edilirdi.

Rusya Kafkasya'ya yaklaşma hareketini sağlamak için Nugay'ları imha etmeğe karar vermişti ve bu imha ameliyesi de General Suvarof tarafından tatbik edilmişti. Hakikaten biçare Nugay'lar fecî bir surette ortadan kaldırılmıştı.

İşte bu sıralarda, Kuban Nehri şimal mıntakasında yaşamakta olan Kafkas kabileleri, Kuban cenubuna çekildiler. Fakat bunlardan Bjeduğ'lar 1793 senesine kadar mühim kısımları ile yine Kuban şimalinde kaldılar. İşte bu vaziyetin neticesi olarak Rus'lar, Kuban havzasında doğrudan doğruya Kafkasya ile temasa gelmiş oluyorlardı. Bu vaziyet ile de Taman Yarımadasına yürümek ve buranın işgalini tahakkuk ettirmek mümkün olacaktı.

3 — Gürcistan'ı ilhak etmek suretiyle de Rusya Kafkasya'yı cennuptan kavramış oluyordu. Bu vaziyette Rusya için Gürcistan ile irtibat tesisi ehemmiyet kazanıyordu. Gerçi Rusya'nın Gürcistan'la denizden irtibatla bulunması mümkündü, fakat Rusya bu irtibatın aynı zamanda kara yolu ile olmasını istiyecekti. Bu yol da Daryal - Tiflis istikâmetini takip edecek bir yol olabilirdi. Binaenaleyh Rus'ların bu istikamete hâkim olmak ve nihayet cennuptaki yeni ülkelerde coğrafi bir birlik vücutte getirmek istemeleri çok tabii idi. Binaenaleyh maksada engel olan Şimalî Kafkasya'yı, sür'atle ortadan kaldırmak lâzımdı. Rusya buna çalışacaktı. Vaziyet ve kuvveti müsaitti. Nitekim Kafkasya'da büyük bir kuvvet toplamıştı.

Ancak Rus'lar, Şimalî Kafkasya'nın cebren ve harben teshir edilmesinin güçlüğünü ve bunun için göze alınması icap eden büyük fedakârlık ve zayıyatı anlamışlardı. Binaenaleyh kuvvet ve kan tasarrufu için Rus'lar, Kırım'da ve Gürcistan'da yaptıkları gibi Şimalî Kafkasya'yı da içinden çökertmeğe teşebbüs etmişlerdi. Vaziyet de buna müsaitti. Her taraftan muhasara edilmiş, her tarafla irtibatı ve yolu kesilmiş olan bu memlekette propaganda ve siyasi entrikaların kolay ve çabuk müessir olacağı tabii idi. Rus'lar bunun için bütün kıyaset ve siyasetleriyle çalışmaya başlamışlardı. Bu çalışmalarda bir taraftan doğrudan doğruya Kafkasya'nın nüfuzlu unsurlarıyla temasa gelmek istiyorlar, diğer taraftan tacir sıfatıyla Kafkash'lar arasında dolaşmak imkânını bulan Ermeni'lerden istifade ediyorlardı. Ermeni'ler hem propagandacılık, hem de casusluk hizmeti görüyorlardı. Bundan başka Kafkas vatandaşı sayılan Gürcü'lerden istifadeyi de ihmal etmiyorlardı. Bu çalışmaların neticeleri ile Şimalî

Kafkaslı'ların bu gibi çalışmalar muvacehesindeki karakterlerini tebarüz ettirmek için birkaç vak'a zikredeceğim:

Bu tarihlerde Millî Meclis Kuban mıntakasının idaresi «**Büyük Kazbek**» namındaki zata tevdi edilmisti. Yüksek bir asalet ruhu taşıyan ve kuvvetli bir karakter sahibi olan Büyük Kazbek, herkesin hürmet ve itimadını kazanmıştı.

İmparatoriçe, Büyük Kazbek'e kendi başyaveri vasıtasıyla kıymetli hediyeler takdim etmişti. Fakat Büyük Kazbek, şu mukabele ile bu hediyeleri kabulden istinkâf eylemişti:

«*Bizde hediyelere misille mukabele etmek adettir. Benim bütün servet ve memalikim böyle bir mukabeleye kıfayet etmez. Bu itibarla bu hediyeleri kabul edemem.*»

Seryaver böyle bir mukabelenin mevzuubahis olmayacağını ve çarichenin takdim ettiği hediyelerin reddedilmesinin uygun düşmiyeceğini söylemiş ve hediyelerin kabulü için ısrar etmişti. Bunu ise Kazbek, «*Ben mensup olduğum milletin adetlerine ittiba ve hürmet etmeğe mecburum. Binaenaleyh bu adetlere muhalif herhangi bir tarzı hareket ihtiyar etmekliğime imkân ve ihtimal yoktur! Çarîçe hazretleri beni mazur görsünler!*» ifadeleriyle karışmış ve hediyeleri kat'î surette red ve iade etmişti. İşte bu ve emsalî vak'alar o zamanki zihniyet ve maneviyatı gösterir. Bu vaziyette bulunan bir memlekete düşman entrikasının tesir yapmayacağı bedihîdir. Nitekim öyle olmuştur.

Daha yukarda temas edildiği ve hile Rus'ların, Gürcistan'la kara irtibatı tesis için bir yola ihtiyaç vardı. Bu yol için de, Terek vadisini takip eden Daryal geçidinden geçerek Kafkas Dağlarını aşan ve Tiflis'e müntehi olan istikameti takip etmek lâzımdı. Bu istikamet Kabartay ve Asetin mıntakalarından geçiyordu. Rus'lar bu işin müzakere yolu ile halline teşebbüs ettiler. Bunun için Rus'lar, Tiflis'e Şimalî Kafkaslı'lardan bir murahhas davet ettiler. Kafkaslı'lar da **Hatokşokovo Beslen, Hamırzokovo Beslen**, gibi nüfuzlu iki prensi ihtiva eden bir hey'et gönderdiler.

Hey'et büyük bir saygı ile karşılandı ve müzakere başladı. Müzakerede Rus'lar, maksatlarının Gürcistan ile irtibata hizmet edecek bir yol inşasından ibaret olduğuna dair kuvvetli teminat verdiler, bir çok vaatlerde bulundular ve murahhaslara çok kıymetli hediyeler verdiler.

Murahhaslar, milletin muvafakatı olmaksızın müsbet veya menfî bir cevap vermek selâhiyetini haiz olmadıklarını beyan ederek hediyelerle memlekete avdet ettiler.

Memlekette Millî Meclis toplandı, murahhaslar müzakere neticelerini meclise arz ve hediyeleri ibraz ettiler.

Meclis, milletin böyle bir teklif karşısında kalmasını hakaret ve Rus'lardan herhangi bir hediyein kabulünü de ihanet addetti. Bunun üzerine murahhaslar getirdikleri bütün hediyeleri suya attılar ve Rus'lara red cevabı verildi.

Bu müzakerelerde memleketin müftüsü olan **Şögen Efendi** şu hikâyeyi anlatmıştı:

«*Adamın birisi ata binmiş, at sıçramaya, çifte atmağa başlayınca atlı, "kendimi aşağıya atayım mı?" diye bağırır. Buna birisi şu cevabı vermiş: "Kendinizi atmak için zahmet ihtiyarına ihtiyaç yok, at zaten sizi atacaktır."*»

Bu hikâye ile şunu anlatmak istemiştir:

«Rusya Kafkasya'yı almağa karar vermiştir. Herhangi bir müsadekârlık veya mümaşat onu bu maksadından vazgeçiremez. Şu halde neticesiz ve faydasız olan müsadekârlıklarda bulunmaktan ise, vakti merhuna kadar şeref ile yaşamak ve nihayet ölmek icap eder. Milletimize yakışan tarzı hareket budur!»

İşte bu vak'aların, Rus teşebbüs, siyasî entrika ve propaganda larını akamete uğratmış olan Kafkas karakterini tebarüz ettireceğini sanıyorum.

Rus'ların Şimalî Kafkasya'nın iç cephesini yıkmak maksadına matûf olan bütün teşebbüsleri akim kalmıştı. Böylece, Kafkasya'ya tasahüp etmek gayesine ancak cebren varılabileceğini anlamış bulunuyorlardı. Binaenaleyh iş silâh kuvvetine intikal etmişti. Rus'lar bunda muvaffak olacaklarını ümit ediyorlardı. Çünkü Kafkasya her taraftan kuşatılmak suretiyle operatif bakımdan gayri müsît bir vaziyete düşürülmüştü. Aynı zamanda şimalde, Kalmuk, Kazak ve Moskof kütlelerinden mürekkep kuvvetler Kafkasya'ya saldırmağa hazırıldı. Kafkaslı'lar da bunu biliyorlardı. Bu sebepten Dağıstan ve Çeçenistan'daki kuvvetler hazırlığa başlamışlardı. Rus'lara temayül etmek istidat ve zihniyetini taşıyanlara karşı cezrî tedbirler alınıyordu. Garbî Kafkasya'da da millî misak esaslarına dayanan yeni bir teşkilâtın temelleri atılmıştı.

Fakat Kafkasya'nın herhangi bir taraftan yardım görmesi ümit ve ihtimali yoktu. Bu bakımdan Kafkaslı'lar, yalnızlıklarını acı bir

surette hissediyorlar ve vatan ufuklarını saran fırtınalı ve ölümlü karanlıkları görüyorlardı. Bu vaziyet içersinde, ancak şehamet ve faziletle yoğrulmuş temiz varlıklarına ve dâvalarının kutsiyetinden mülhem olan imanlarına istinat ve teyidi ilâhiye itimat ediyorlardı. Bütün halk her yerde, her vakit şu ilâhiyi terennüm ediyordu:

«Yarab! Kimsemiz yok! Kime hitab, kime itimat ve kimden istîmdat edelim? Senden başka kimseden ümit beklemiyoruz! Yarab! Bizi bu zalim düşmandan kurtar!»

Bu hazin ilâhi Kafkash'ların yalnızlıklarını ve dünyaya karşı itimatlarının ne kadar sarsılmış olduğunu gösterir.

Böyle tam bir yalnızlık ve mahrumiyet içinde, mukayese kabul etmeyecek derecede faik ve kahir bir kuvvet karşısında ve binaenaleyh muhakkak bir ölüm tehdidi altında bulunmasına rağmen Kafkash'ların gösterdiği bu mukavemetin menba ve mesnedi neydi? Bu menba ve mesnet, Kafkash'ların ruhuna ve benliğine tamamen sinmiş, daha doğrusu o benliği teşkil etmiş olan «ya ölüm veya hürriyet» vecibesini tahakkuk ettirmek için verilmiş olan millî ve dinî misâk ve mefkûre idi. İşte buna binaendir ki, gayri müsait olan bütün vaziyet ve şartlara rağmen Kafkash'lar, herhangi bir zaaf ve futura kapılmıyorlar, düşmanın tecavüzlerini karşılamak ve ölünceye kadar mücadele etmek için fikren ve ruhen hazırlanmış bulunuyorlardı. Bu azim ve karar Havudoka Mansur'un, «Elimizde kullanılacak kılıç varken düşmanlara aslâ teslim olmayacağız! Bütün dünya bizi terketse ve vatanımızın son noktasına kadar sürülsek de, yine Adige'ler neye muktedir olduklarını göstereceklerdir! Kadın ve çocuklarımızı düşmanın eline düşürmemek için kendi elimizle keseceğiz. Badehu onların intikamını almak için müttehiden mahvolacağız» sözleri en kat'î bir surette ifade eder. İşte bu vaziyet böyle iken Rus'ların yeni ve ciddi taarruzları başladı.

VI — 1783 - 1785 MUHAREBELERİ VE İMAM MANSUR

A — Rus'ların taarruzları

(Kroki — 19)

Rus'lar, Kafkash'ların tehdit ile boyun eğmiyeceklerini ve siyasi entrikalarla da inhilâl ettirilemeyeceklerini anladılar ve binaenaleyh silâha müracaat mecburiyetinde kaldılar. Bunun üzerine 1783

ilkbaharında büyük kuvvetlerle taarruza başladılar. Bu taarruz, siklet merkeziyle Orta Kafkasya'ya tevcih edilmiş idi. Bundan maksat, Tiflis istikametini açmak ve Kafkasya'yı ikiye ayırmaktı. Bu maksatla:

1 — General Slotilof komutasındaki kuvvetler Çegen mıntaka-sının garp kısımlarına karşı taarruza geçmişlerdi.

2— Bu esnada bizzat General Potyomkin de emrindeki kuvvetlerle Kabartay'ları baskı altında tutuyordu.

Çünkü, tarih göstermişti ki, düşman Çegen ve Kabartay noktalarından herhangi bir tarafa teveccüh eder etmez bu iki kabile kuvvetleri birbirlerine çok müessir yardımlarda bulunuyorlardı. Bu iki kuvvetin karşılıklı yardımları yüzünden Terek vadisinde Rus'ların bir çok taarruzları neticesiz kalmış ve bu taarruzlara tahsis edilmiş olan kuvvetler bir çok defalar imha edilmişti. Bunlardan ders almış olan Rus'lar, bu defa Kabartay'ları tesbit etmekle doğru hareket etmiş oluyorlardı.

Rus'ların bu taarruzlarına Kafkash'lar şu tarzda mukabe ediyorlardı:

1 — Yerlerinde bağlanmış olan Kabartay'lar, mukavemet ediyorlar, mukabil taarruz ve müteharrik müdafaalarla karşılarında bol düşman kuvveti tutmağa çalışıyorlardı.

2 — Çegen'ler, düşmanın kahir üstünlüğü karşısında bulunuyorlardı. Binaenaleyh bütün savlet ve mukavemetlerine rağmen Terek havzasını tahliye mecbur olmuşlar ve Rus'lar Sunje (Goyti) vadisine kadar ilerlemeğe muvaffak olmuşlardı.

3 — Dağıstan kuvvetleri ise, Gürcistan'da yerleşmiş olan Rus'ları tardederek, Kafkasya'nın cenup cephesini açmak üzere, Gürcistan'a taarruz etmişler, Alazan mıntakasını işgal etmişlerdi.

4 — Kubanlı'lar da, baskınlarla kuvvet tutuyorlardı.

Bu suretle muharebe bütün Kafkas topraklarına sirayet etmiş ve kanlı bir mücadele mahiyetini almıştı.

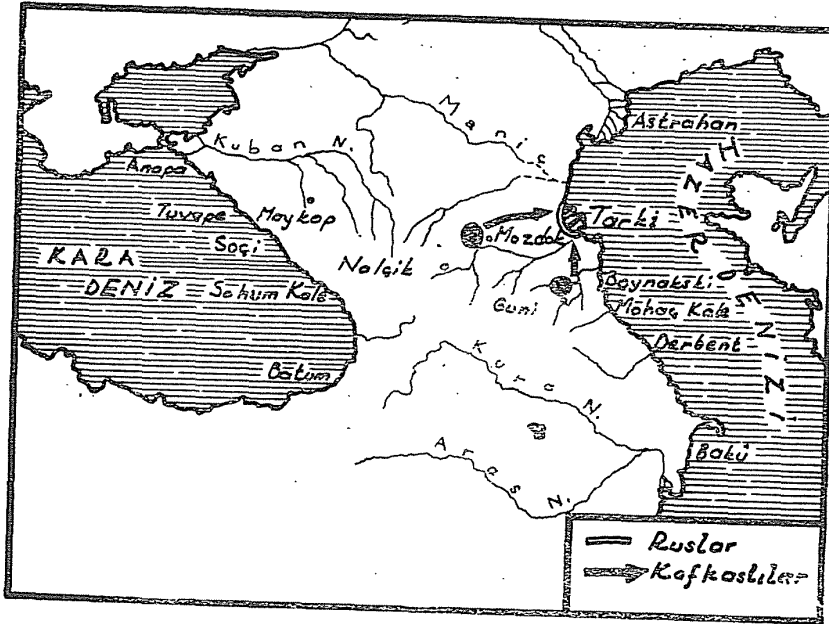
Rus'lar, bütün gayretlerine rağmen hedeflerine varamamışlar ve durdurulmuşlardı. Fakat, Terek Nehrinin cenubuna geçmişler ve bu vadiye hâkimiyete esas olacak üstün bir vaziyet almışlardı. Bu vaziyette Kafkash'ların mukavemet cephesinin, Daryal istikametinde, kolaylıkla yarılabilmesi mümkün olacaktı.

Bu muharebelerin neticelerini, bilhassa Şarkî Kafkasya ağır bir surette hissetmişti. Muharebenin en ağır darbesine uğramış olan Çegen'ler, büyük bir gazap ve inat ile mukavemet ve muharebe etmiş-

lerdi. O derece ki, alevler içersinde yanan meskûn yerlere dahi atlı olarak saldırıyorlar, hayat ve can kaygusunu tamamen unutmışa benziyorlardı.

Bu defa da gerçi Kafkasya kurtarılmıştı. Fakat memleket çok tehlikeli bir vaziyete düşmüştü. Bu vaziyet Kafkasya'da yeni bazı kuvvet elemanlarının doğmasına ve milli kahramanlar meydana çıkmasına saik olmuştu. Bu kahramanların başında Şeyh Mansur bulunuyordu. Bu elemanlar evveleminde Kafkasya kavimleri arasında

Kroki — 19

1783 - 1785 muharebeleri

kuvvetli bir birlik vücuda getirilmesi lüzumunu anlamış ve çalışmaya başlamışlardı. Bu çalışmaların esasını tarikatler teşkil ediyordu.

B — Tarikat teşkilâtı ve kuvveti

Kafkasya kuvvetlerinin ittihadını temine matûf çalışmalar arasında din büyük bir rol oynuyordu. Bu rol Kafkaslıların Rus'lara karşı besledikleri düşmanlığı arttırmakla kalmıyor, aynı zamanda

Kafkaslıların gaye uğrunda daha büyük bir feragat ve fedakârlıkla mücadeleye atılmalarını ve devamlarını da temin ediyordu.

Şimdiye kadar Kafkaslılar arasında mevcut olan coğrafya birliği, mukadderat birliği, düşman birliği v.s. gibi rabita âmillerine bir de din birliği inzımam etmiş bulunuyordu. Bu suretle bütün Kafkasya'da din esasına dayanan müsterek bir vicdan vücut bulmuştu. Bilhassa Şarkî Kafkasya'da teessüs etmiş olan tarikat imanı bu iştiraki kuvvetlendirmişti. Kafkasya'da teessüs eden bu tarikat zıkr ve murakabe ile meşgul tarikatlarla kat'iyen kıyas edilmeyecek bir mahiyet taşıyordu. Bu tarikat doğrudan doğruya bir mücadele teşkilâtıydı. Tarikat şeyhi komutan ve müritleri de muharipler grubu vaziyetindeydiler. Tarikatın esas vazifesi, Rus düşmanlığını telkin ve halkı mücadeleye ihzar ve teşvikti. Tarikat mensupları âdetâ Rus düşmanlığı ve mücadele aşkıyla elektiriklenmiş halde bulunuyorlardı. Tarikatların şu prensipleri, tarikatın gayeleri hakkında bir fikir verir: «Rus eseri olan her şey ve Rus'un tavı hareketine müşâbih her vasf haramdır.»

«Hasta olursanız kendinizi Rus doktorlarına tedavi ettirmeyiniz; neticede belki o Rus ile dost olmak mümkündür.»

Şarkî Kafkasya'da teşekkül eden bu tarikatlar, Garbî Kafkasya muhitine tamamen girmemişti. Fakat Rus düşmanlığı ve Rus'lara karşı mücadelede fedakârlık gösterilmesi gibi mücadele ruhunu geliştiren esaslar, bu mntakaya da sirayet etmiş ve bütün halkın kalp ve vicdanında alevlenmişti.

Kafkas kavimlerinde hâsıl olan bu dinî heyecan ve iştiraki vicdan şimdiye kadar teessüs edememiş olan tam bir siyasî birlik için çok kuvvetli ve müsait bir zemin teşkil ediyordu. Fakat bu gayenin istihsalı için bir zamana ihtiyaç vardı. İşte düşman, o zamanı ve imkânı vermiyordu.

C — Şeyh Mansur

Şarkî Kafkasya'da teşekkül eden bu tarikat teşkilâtı Çeçenlerde çabucak semerelerini verdiği halde, Dağıstan'da böyle olmuyordu. Dağıstan'da hanlık otoriteleri vardı. Tarikat teşkilâtı ise, bu hanlık otoritelerini zayıflatıyordu. Binaenaleyh, Dağıstan'da, aynı zamanda, bu otoritelerle mücadele etmek mecburiyeti vardı. Çeçenlerde ise, bu gibi otoriteler yoktu. Bu mntakada tam ve orijinal bir

demoknasi usulü hâkim ve carî idi. Bu vaziyetin neticesidir ki, Çeçenistan'da dinî ve millî bir kahraman zuhur etmişti. Hatip ve mu-tefekkir olduğu kadar emsalsiz bir vatansever olan Şeyh Mansur, kolaylıkla halkın başına geçebilmiş ve mücadele meydanına girecek bir nüfuz ve kudret kazanmıştı. Filhakika Şeyh Mansur'un büyük bir feragat ve samimiyetle vuku bulan davetine hemen bütün Kaf-kash'lar icabet etmişti.

Bu vaziyetle Kafkash'lar kendilerinde harekete geçmek kudre-tini görüyorlar ve böyle bir harekete geçmeğe mecbur olduklarını hissediyorlardı. Zira Kafkash'lar, Rus'ların vücuda getirdikleri müs-tahkem hat sisteminin tazyiki altında çok muztarip oluyorlardı. Rus'ların son zamanlarda, Terek'in cenubunu zapta muvaffak olma-ları ise bu ızırabı arttırmış ve şimdiden muhtemel bir istilânın acı ve ağırlıklarını duyurmağa başlamıştı. Binaenaleyh böyle bir istilân-ın vukuuna meydan vermemek için umumî bir taarruza hazırlan-maya başlamışlardı.

VII — RUS'LARIN KEŞİF TAARRUZLARI İLE BAŞLIYAN 1785 MUHAREBELERİ

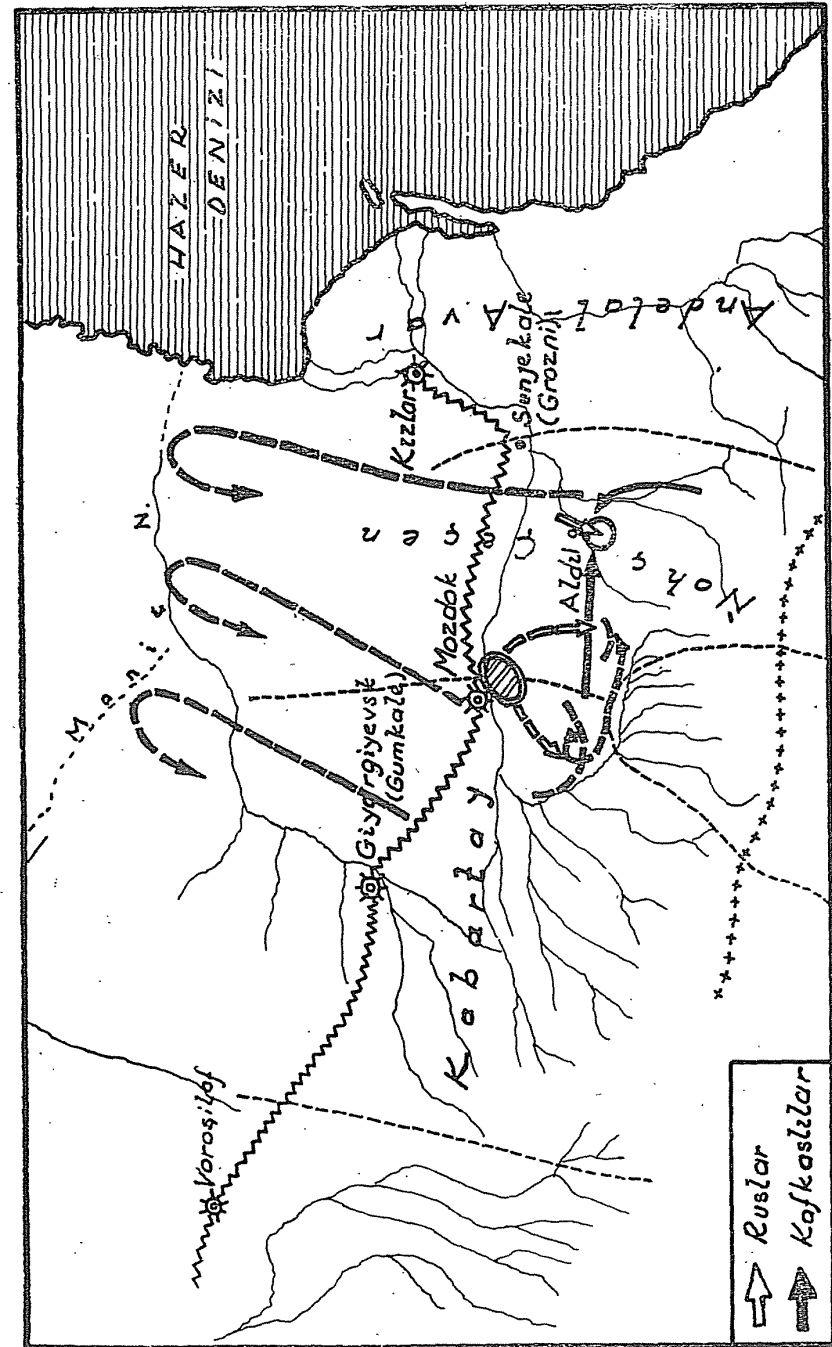
(Kroki — 20)

A — Rus'ların keşif taarruzları

Rus'lar, Kafkasyalı'ların hazırlanmakta olduklarını anlamışlar-dı. Binaenaleyh bu hazırlığın derece ve şeklini tesbit etmek maksadı-yla Albay Piyer'i komutasında birbuçuk alay piyade, bir süvari ala-yı ve topçudan mürekkep kuvvetli bir müfrezeyi 1785 de ileri sür-düler. Bu kuvvet Çeçen mıntakasında Sünje vadisine kadar inmeğe ve hattâ Aldi köyüne kadar ilerlemeğe muvaffak oldu.

İlk olarak yetişen Kabartay kuvvetleri, bu düşmanın sağ başı-na taarruza başlamışlardı. Müteakiben gelen İmam Mansur kuvvet-leri de düşman kuvvetlerinin sol yan ve gerisine düşmüş ve Sünje Nehrinin geçitlerini tutmuşlardı. Bu suretle bir çember içerisine alın-mış olan düşmanın kendisini kurtarmak için yaptığı bütün yarma teşebbüsleri akim kalmış, komutanları da dahil olduğu halde bütün kuvvetleri imha ve silâhları (altı top dahil) iğtiman edilmisti. Düş-manın ileri sürülen kuvvetinin bu suretle imha edilmesi neticesinde

Kroki — 20

1785 muharebeleri

tahaddüs eden vaziyet Kafkash'larca umumî bir taarruz için en müsait bir fırsat telâkki edilmiş ve taarruza başlanmıştır.

B — Kafkash'ların taarruzları

Bunun üzerine toplanmış olan 15.000 kişilik Kafkas kuvveti İmam Mansur komutasında tekml Terek cephesinde taarruza geçmiştir. Ruslar, Kazak ve Ermeni'lerin bütün müzaheretlerine rağmen bu taarruza mukavemet edememişler ve Kafkash'lar Kızlar - Mezdegü hattını istirdat ve taarruzlarını Maniç göllerine kadar temdit etmişlerdir. Bu muvaffakiyet Kafkash'larda, kuvvetli bir halas ümidi uyandırmakla beraber, Rus'ların muhakkak olan mukabil bir taarruzlarını karşılamak için yeni hazırlıklara başlamışlardır.

C — Rus'ların mukabil taarruzları:

(30/Ekim/1785)

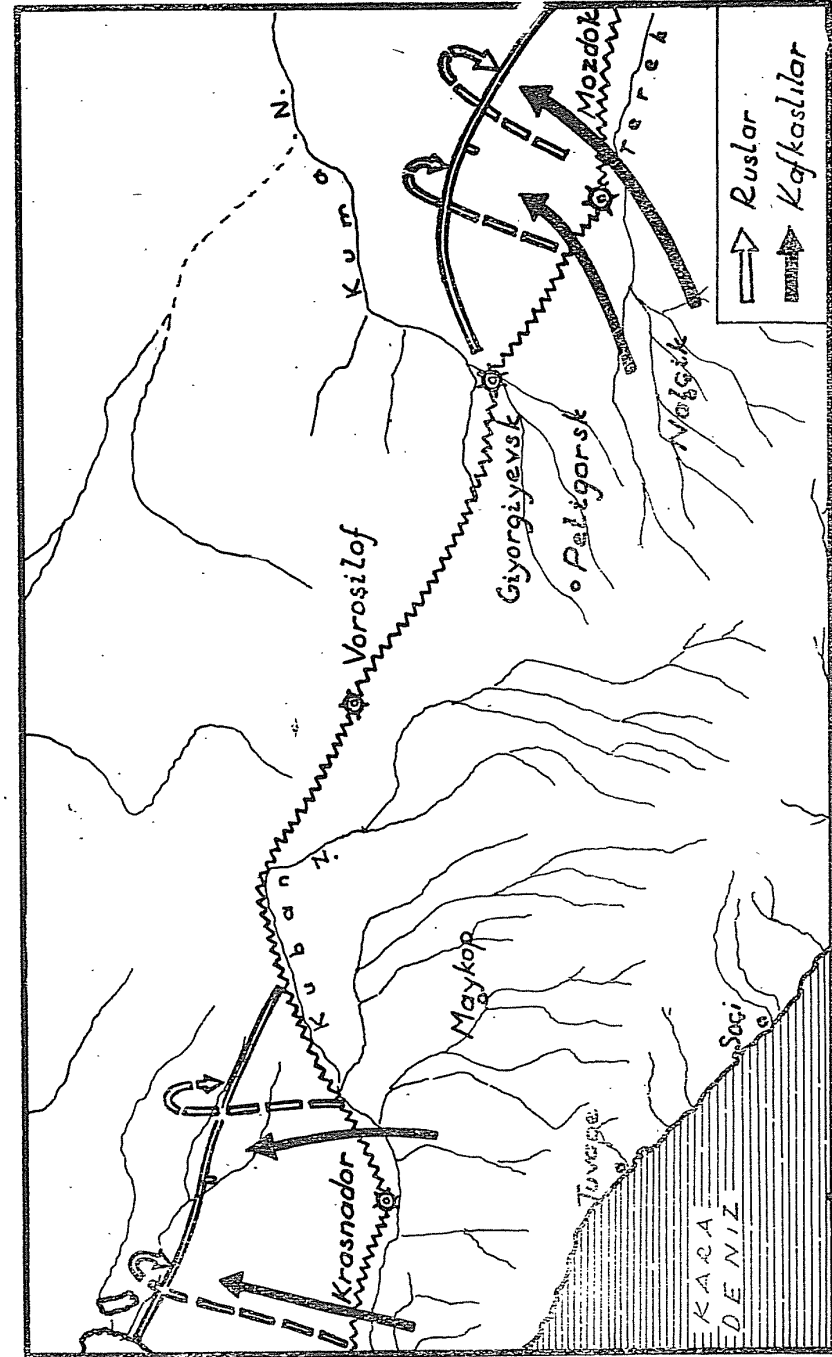
Rus'lar, Kafkash'ların bu defaki taarruzlarında gösterdikleri şiddetin ağırlığını açık bir surette hissetmişler, Kafkas kuvvetlerine yeni enerji unsurları inzıman ettiğini anlamışlardı. Gittikçe artacak olan bu unsurun tesirlerini neticesiz bırakmak için Kafkasya'ya şiddetli bir darbe indirilmesi lüzumuna kanî olmuşlardı. İşte bu düşünce ve kanaatin sevki ile Rus'lar, Mezdegü şarkında General Tükeli komutasında büyük bir kuvvet toplamışlar ve 30/Ekim/1785 de Mezdegü istikametinde taarruza geçmişlerdi.

Bu taarruzun neticesinde Tetertop (Timurlenk ile Kafkasyalı'lar arasında büyük ve kanlı bir muharebenin cereyan ettiği yer) civarında büyük bir muharebe başladı.

Bu muharebede kılıç ile cereyan eden mücadeleler esnasında Kafkasyalı'lar bir kişi tarafından kullanılan, fakat iki, üç kişinin muhafazasına yarıyan kalkanlar kullanıyorlar ve kuvvetli zırhlı gömlek giyinmiş bulunuyorlardı. Bu muharebe, göğüs göğüse kılıç ve kama ile saatlerce devam etmiş ve çok kanlı olmuştu.

Bu muharebede Avar ve Çeçen'ler çok zayıt vermişlerdi. Rus'lar ise başka bir kuvvetle Çeçenistan istikametine de sarkmaya başlamışlardı. Gerek verilmiş olan bu zayıtın tesiri ve gerekse Çeçenistan'a sarkmış olan Rus kuvvetlerini karşılamak endişesiyle Kafkash'lar muharebe meydanını terkederek çekilmeğe mecbur olmuşlardı.

Kroki — 21

1786 senesi harekâtı ve muharebeleri

Esasen kış da yaklaşmış ve bu suretle hareket durmuştu. Bu muharebe neticesinde Rus'lar gergi Mezdegü mıntakasını ele geçirmeğe muvaffak olmuşlardı; fakat Daryal mıntakasına hâkim olmak ve Çeçenistan'a girebilmek imkânını elde edememişlerdi.

Rus taarruzlarının 1786 ilkbaharında da devam edeceği bekleniyordu. Beklenen bu taarruzlara karşı yapılması icap eden hazırlıklara hız ve kuvvet verilmek üzere İmam Mansur, Kafkasya'nın mafsalı ve merkezi vaziyetinde bulunan Kabartay mıntakasında kaldı.

VIII — 1786 - 1789 SENELERİ HAREKÂTİ VE MUHAREBELERİ

A — Kafkash'ların taarruzları

(Kroki — 21)

Mezdegü mıntakasının Rus'lar tarafından tekrar işgal edilmesiyle Kafkasya için ciddi bir tehlike başgöstermiş oluyordu. Yukarlarda da izah edildiği veçhile bu vaziyet Kafkasya'nın merkezini ve mafsalı tehdit ediyordu. Memleketin bu tehlikeli vaziyetten kurtulması için Mezdegü'nün geri alınması lâzım geliyordu. Bundan başka Rus'ların Kuban'a karşı taarruza geçme hazırlıklarında bulundukları anlaşıyordu. Aynı zamanda Rus'larla Osmanlı'lar arasındaki münasebet de harp doğuracak bir mahiyet almıştı. Kafkash'lar bu vaziyetten de istifade etmek istediler. Rus'lara tekaddüm ederek teşebbüsü ele almak ve bu suretle Rus'ların hazırlıklarını ikmal etmelerine meydan vermemek için ilkbaharda taarruza geçmeğe karar verdiler.

Fakat bu kararın doğru olması için Osmanlı'larla Rus'lar arasında tahaddüs etmesi beklenen muharebenin başlaması ve iki taraf kuvvetlerinin tutuşması lâzımdı. Böyle hareket edilmeyip de vakitsiz muharebeye karar verilmesi ya yanlış bir düşüncenin veya harici tesirlerin neticesi olacaktı. Her ne ise verilmiş olan karar, Kuban mıntakasında şarka ve Kabartay mıntakasında Mezdegü istikametine taarruz edilmek suretiyle tatbik olunacaktı. Bu taarruz şu suretle başladı:

1 — Kabartay mıntakasından yapılan ve Ajgeriyikua Adil Geri ve Hatokhşoko tarafından idare edilen taarruz neticesinde Aleksandrovskaya ve Novosirtava mevkileri zaptedilmişti.

2 — Kuban mıntakasından yapılan taarruz neticesinde de Rus'lar Meya Nehri gerisine atılmış, Boldaruvskaya mevkii işgal ve da-

ha dört stanitsa tahrip edilmiş ve komutan Grigof ile iki yüz esir alınmıştı.

Bu şekilde ilkbaharda başlamış olan muharebe, muhtelif fasılalar ve dalgalanmalar halinde sonbahara kadar devam etmiştir.

Neticede Rus'ların tesbit ve ihzar ettikleri, müstahkem hatları yarılarak Rus'lar bu hattın gerisine atılmış, Rus'ların Kafkasya'daki istilâ üsleri altüst edilmiş ve düşman Karadeniz kıyılarından uzaklaştırılmıştı. Bu vaziyet ile Osmanlı'lara büyük bir menfaat temin edilmiş oluyordu. Çünkü Rus'ların Karadeniz'deki hâkimiyetleri ihlâl edilmiş ve Osmanlı'ların Kafkasya ile irtibatta bulunmak imkânları kolaylaştırılmış oluyordu.

B — 1787 Rus taarruzları, Jilehoy Meydan Muharebesi

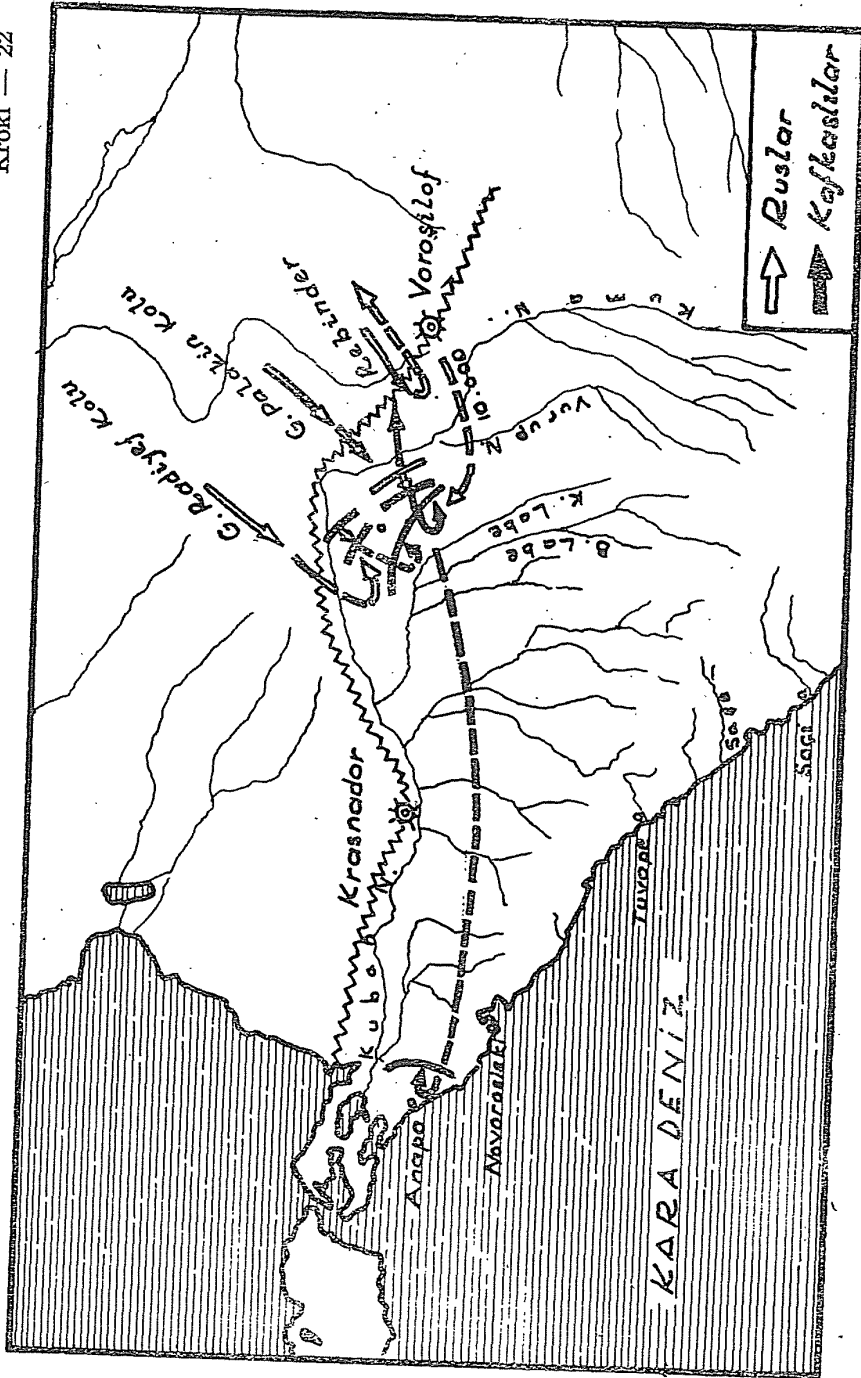
(Kroki — 22)

1786 da cereyan eden muharebeler neticesinde Rus'lar gayri müsait denebilecek bir vaziyete düşmüşlerdi. Çünkü Rus'lar Osmanlı'lara karşı harp açmak niyet ve hazırlığında idiler. Böyle bir harpte Rus'lar kendilerini bir Osmanlı - Kafkas cephesi karşısında görüyorlar ve Kafkasya'yı bu cephenin sağ cenahı telâkki ediyorlardı. Anapa ve Tsemez mevkilerinin Osmanlı'lar tarafından tahkim edilmiş olması bu kanaati teyit ediyordu. Osmanlı - Kafkas işbirliğinin Kafkasya'da temin edeceği muvaffakiyet, Rus'ların umumî vaziyetini tehdit edebilirdi.

Bu sebepten Rus'ların, Kafkasya'yı ihmal edip Osmanlı'lar üzerine yürümeleri, cephenin bir kısmının boş bırakılması gibi bir vaziyet ihdas edecekti.

Bu mülâhaza ile Rus'lar, Karadeniz garbında Osmanlı'larla kapışmadan evvel Karadeniz şarkındaki Kafkas cephesini ehemmiyetli bir surette hesaba katmak mecburiyeti karşısında bulunuyorlardı.

Osmanlı'larla yapılacak işbirliği bakımından, Kafkas cephesinin en mühim kısmını Kuban mıntakası teşkil ediyordu. Çünkü bu mıntaka Karadeniz'i örtüyor ve bu mıntakadan şimale veya şarka yapılacak hareket, Rus'ların Kafkasya'daki vaziyetini tehdit ediyordu. İşte bu sebeptendir ki, Kuban mıntakası Rus faaliyet ve tecavüzlerinin mihrası olmuştu ve kuvvetlerin büyük bir kısmı bu mıntakada toplanmıştı. Binaenaleyh XVIII'inci asrın sonuna kadar Kafkas - Rus muharebeleri bu mıntakada cereyan etmiş ve Kafkas mukadde-

1787 de Rus taarruzları ve Jilehoy meydan muharebesi

ratının ağırlığını bu mıntaka sekenesi taşımıştır. İşte böyle bir vaziyet muvacehesinde bulunan Rus'lar, 1787 de, büyük bir taarruza karar vermişlerdi. Bunun için Rus'lar, tekmil Kazak'ları da seferber etmek suretiyle vücade getirdikleri büyük kuvvetle, Kuban mıntaka-sında taarruza geçtiler. Bu taarruzda hedef, Anapa ve Tseméz'e in-mek, bu suretle Karadeniz kıyılarına hâkim olmak ve buralardaki Osmanlı elemanlarını uzaklaştırmaktı. Rus'lar bu maksatla üç taar-ruz kolu tertip etmişler ve bu kolları Lâbe ve Vurup istikametlerine tevcih etmişlerdi.

Bu kollar şunlardır;
General Radyef kolu,
General Palakin kolu,
Albay Rebinder kolu.

Rus'ların bu taarruzları **Jilehoy Meydan Muharebesi**ni intaç et-ti. Bu muharebede Kafkas ordusu, bulunduğu dahili vaziyetten isti-fade ederek evvelâ Rebinder koluna taarruz ve bu kuvveti mağlûp ve ricata mecbur etti. Bunu müteakip muharebeye müdahale eden Palakin kolu da silâhça ve adetçe olan üstünlüğüne rağmen Jilehoy civarında tesbit edilmiş, bir adım yer kazanamamıştır.

Fakat, General Radyef kuvvetlerinin yetişmesi ve müdahalesi muharebe sahnesindeki muvazeneyi Rus'lar lehine çevirmeğe muvaf-fak olmuştur. Bu vaziyetin ve Kafkaslı'ların şimdiye kadar uğradık-ları ağır zayıatın tesiriyle Kafkas kuvvetleri yirmi kilometre kadar garbe çekilmeğe mecbur olmuşlar ve bu arada bir mukavemet cep-hesi açmışlardır. Rus'lar da çok zayıata uğramışlar, yıpranmışlar, binaenaleyh ellerindeki kuvvetlerle bu yeni cepheye taarruz edeme-mişlerdi. Fakat birkaç gün sonra 10.000 kişilik bir takviye kuvveti almışlar, bu taze kuvvetlerle maneviyatlarını ve zayıatlarını telâfi eden Rus'lar 22/Eylül/1789 da taarruza geçmişlerdi. Bu taarruzla çok kanlı muharebeler başlamış oluyordu. Bu muharebelerde muka-vemet edemeyeceklerini anlayan Kafkas kuvvetleri, Anapa istikame-tine çekilmişler ve Anapa mıntakasında son mukavemeti yapmaya karar vermişlerdi. Fakat Rus'lar şimdiye kadar uğradıkları zayıat ve müşkülât neticesinde bir takip hareketi yapmıyarak vardıkları yerde kalmışlardı.

İşte bu muharebe neticesinde Rus'lar ilk defa olmak üzere Kaf-kasya'nın içerisine sokulmaya muvaffak olmuşlardı. Rus'lar işgal et-tikleri bu mıntakanın sekenelerinden bulduklarını imha, mallarını yağma ve köyleri tahrip etmek suretiyle vahşetlerini göstermişler,

fakat aynı zamanda bu memlekette gördükleri intizam, nezafet ve letafet karşısında hayrette kalmışlardı.

C — Rus'ların 1787 de başlayan taarruzlarının ikinci safhası olan (1788-1789) muharebeleri

(Kroki — 23)

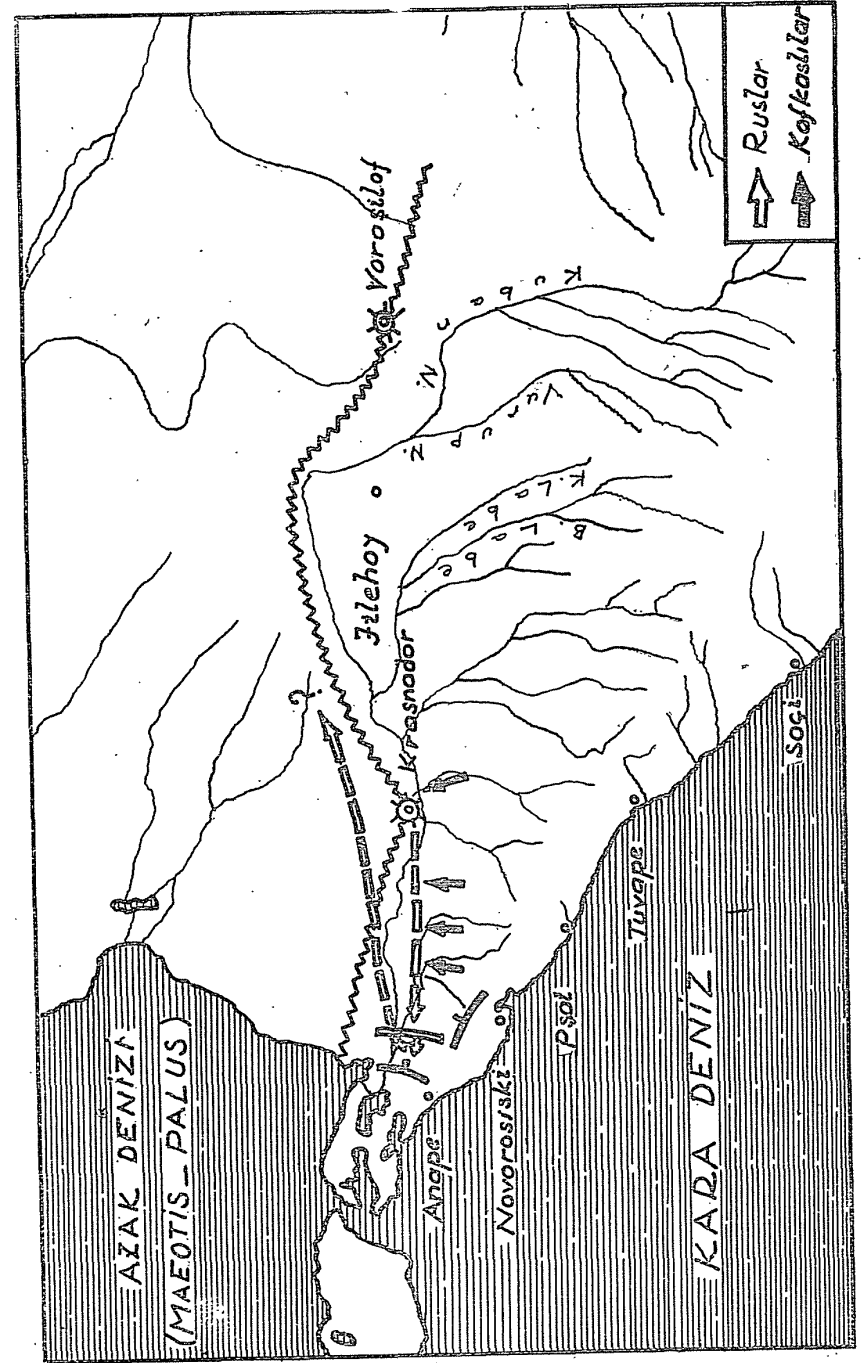
Rus'lar şimdiye kadar bir çok gayret ve fedakârlıklar göstermiş olmalarına rağmen Karadeniz kıyılarına varmaya muvaffak olamamışlardı. Bu vaziyet bilhassa, o zaman için mühimdi. Çünkü, Osmanlı'larla Rus'lar arasında harp ilân edilmiş ve Karadeniz garbında muharebeler başlamıştı. Halbuki Kafkasyalı'lar Osmanlı'larla sıkı bir işbirliği yapıyorlardı. Bu işbirliğinin Osmanlı'ların fiili bir yardımına müncer olması mümkündü. Böyle bir ihtimalin vukuuna meydan vermemek için Rus'ların, Karadeniz kıyılarına inmeleri lâzım geliyordu. Binaenaleyh Rus'lar, Kuban mıntakasında giriştikleri taarruz teşebbüslerini tazelemek ve ikmal etmek zaruretindeydiler. Kafkash'lar kat'i müdafaalarını Anapa - Tsemez mıntakalarında yapmaya karar vermişlerdi. Fakat, ileri sürülmüş kuvvetleri de Kuban hattında Rus'larla temas halinde idi.

İşte bu vaziyet karşısında Rus'lar çok güvendikleri **General Tükelli**'yi bu taarruzun icrasına memur ettiler.

Rus'lar garbe doğru harekete geçtiler. Fakat Kafkash'ların, ileri sürülmüş kuvvetleriyle karşılaştılar. Bu kuvvetler Rus'ların hareketini geciktirdi ve yıprattı. Binaenaleyh Rus'lar, ancak bir buçuk ayda Anapa önüne vardılar. Çok yorgun ve bezgin bir halde oldukları halde Rus'lar, Anapaya'ya taarruza başladılar. Bir taraftan Anapa'nın mukavemeti, diğer taraftan Kafkas atlı kuvvetlerinin düşman yan ve gerilerine yaptığı mütemadi baskın ve akınların tahripkâr tesirleriyle Rus'lar, muvaffak olamadılar, ricat etmeğe mecbur oldular ve kuvvetlerinin büyük bir kısmını kaybettiler.

Rus'lar, 1789 da **General Bibikof** komutasına verilen kuvvetlerle bu taarruzu tekrarladılar. Bu kuvvetler 24/Mart/1789 da Anapa önüne vardılar. Fakat bu kuvvetler daha fena bir akibete uğradılar. Kısmen esir oldular, kısmen ise imha edildiler. Kalanlar da isyan ederek perişan bir halde geriye çekildiler.

Kroki — 23

IX — OSMANLI'LARIN FİİLİ YARDIMLARI

İşte bu suretle karaden Karadeniz kıyılarının işgalini istihfaf eden ve defalarca tekrar edilen Rus taarruzları akim kaldı. Bilhas-sa Osmanlı'larla Rus'ların muharebede bulundukları bir zamanda bu akametler Rus'lar için çok müessir bir darbe teşkil etmişti. Kafkasyalı'lar da bu vaziyetten istifade ederek Rus'ları Kafkasya'dan büt-bütün çıkarmak ümidi uyandı. Fakat Kafkaslı'lar da çok yorgun düşmüşlerdi. Binnetice zayıf olan Kafkasyalı'lar, Osmanlı'larla aralarında teessüs etmiş olan münasebetin daha fiili ve müessir bir şekilde tatbikin temin etmek gayesiyle, Osmanlı'lardan kuvvet istediler. Bu müracaat Osmanlı'larca kabul edildi ve **Battal Paşa** kumandasında takriben 30.000 kişilik bir Osmanlı kuvveti Karadeniz sahillerinden Tsemez mıntakasına çıkarıldı. Böylece Battal Paşa kuvvetlerinin harekâtıyla Kafkasya'da ilk defa olmak üzere fiili bir Osmanlı yardımı tahakkuk etti.

A — Battal Paşa harekâtı (1789)

(Kroki — 24)

Battal Paşa ordusunun harekâtıyla Osmanlı'ların istihdaf ettikleri gayeler şunlardı:

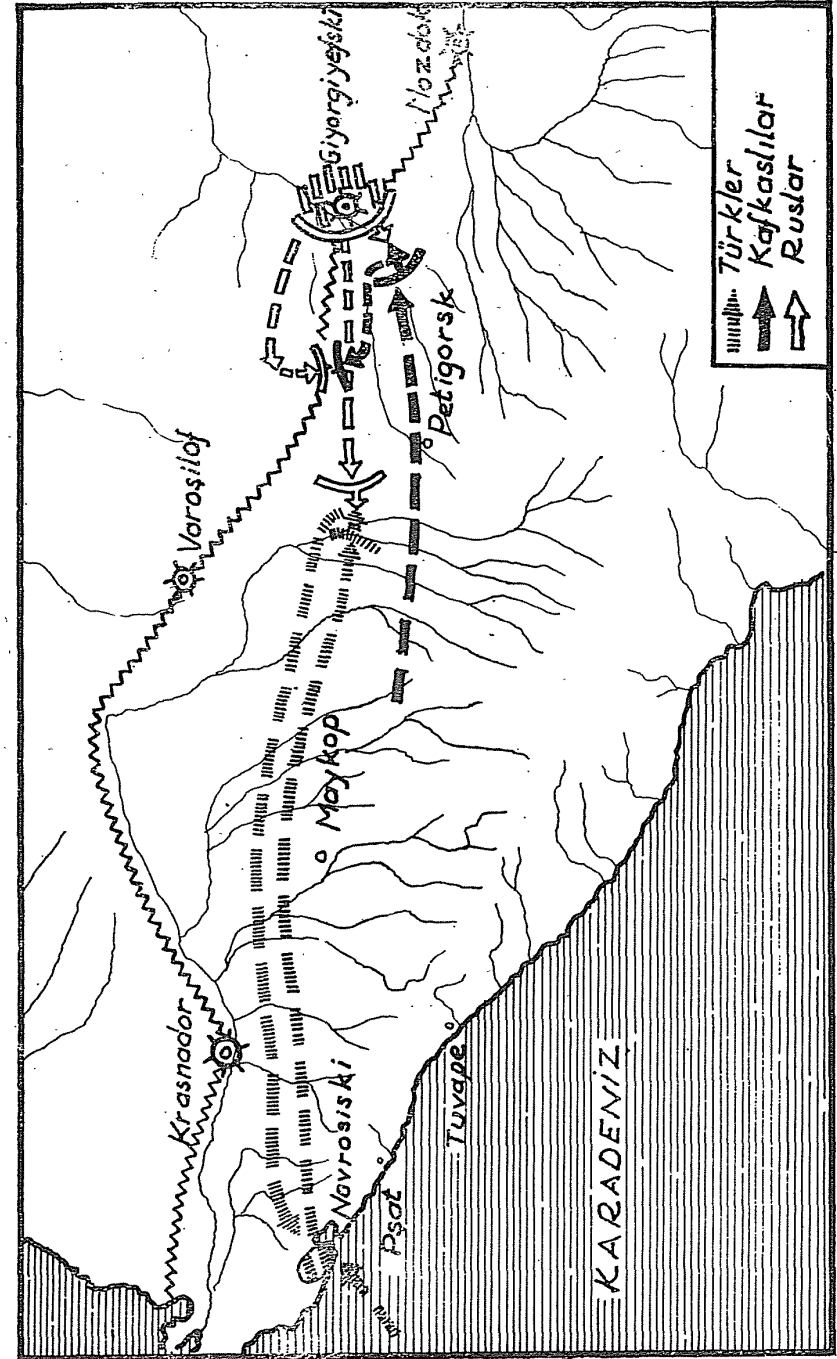
İlk iş olarak Kafkas kuvvetleriyle müştereken Rus'ları Kafkasya'dan çıkarmak, bu suretle bir taraftan, İran ve Gürcistan'a hâkim olmak, diğer taraftan Tatar kuvvetlerinden istifade ederek şimale ve şarka doğru yürümek ve Kırım'ı istirdat ile eski Altınordu Hükûmetini ihya etmekte.

Bu hakikaten şümullü ve büyük bir hedef ve parlak bir idealdi. Fakat tahsis edilen kuvvet buna kâfi miydi?

Bu maksadı istihsal için evvelemirde Rus'ların Kafkasya'dan çıkarılması icap ederdi. Bu netice ise Rus'ların merkez ittihaz ettikleri Gumkale (Giyorgiyefsk) mevkiinin zaptı ile istihsal olunabilirdi. Çünkü bu mevkiin zaptı halinde, düşmanın Terek cephesindeki kuvvetlerinin gerisi kesilecek ve düşman Kafkasya'yı tahliye mecbur olacaktı. Binaenaleyh taarruz hedefi olan Gumkale seçildi ve taarruz plânı şöyle tertip edildi:

1 — Osmanlı kuvvetleri Anapa - Terekkale - Vladikafkas yolunu takiben yürüyecek, Kafkas kuvvetleri ise, bu kuvvetin sağından ileriye kademeli olarak hareket edecek.

Kroki — 24

2 — Osmanlı kuvvetleri garpten Gumkale'ye taarruz ederken, Kafkas kuvvetleri, hem Kızlar istikametini örtecek, hem de şarktan Gumkale'ye taarruz edecekti.

Fakat, bu plân, zaman bakımından iyi tanzim edilemedi. Rus'lar dahilî hat kullanmak hususunda bu vaziyetten istifade ettiler. Bunun için bütün kuvvetlerini Gumkale'de topladılar.

General Arbelyan şarkta Kafkas kuvvetlerinin taarruzlarını durdurmağa muvaffak oldu. General Herman ise emrindeki bütün kuvvetlerle Battal Paşaya yüklendi. Bunun üzerine Kafkash'lar, Battal Paşaya daha yakından ve müessir surette yardım için şimale intikal ederek Herman kuvvetlerine taarruza başladılar. Fakat bu taktikal ederek Herman kuvvetlerine taarruzları ile karşılaşan Herman'ı takviye etmiş olan Arbelyan kuvvetleri ile karşılaşan Battal Paşa Herman'ın taarruzlarına mukavemet edemedi. Kuvvetinin büyük bir kısmını kaybetti ve Anapa istikametinde ricat'a mecbur oldu. Bu suretle bu müsterek taarruzda bir netice elde edilemedi. Fakat Kafkash'lar yine mukavemet ve taarruzlarına devam ederek Rus kuvvetlerini yerinde tuttular. Rus'ların Battal Paşa'yı takip etmelerine imkân vermediler. Bu suretle vaziyet kurtarılmış, fakat bir netice elde edilememişti.

Bu muvaffakiyetsizliğe sebep harekâtın esaslı bir hazırlığa istinat ettirilmemiş ve iyi sevk ve idare edilmemiş olması idi.

B — Osmanlı - Rus muharebelerinin ve Battal Paşa harekâtının neticeleri

Kafkash'ların Osmanlı'lardan bekledikleri yardım bu suretle neticesiz kalmıştı. Bu, Kafkash'larda, bundan sonra Osmanlı'lardan itimat ve istinada şayan bir yardım beklenemeyeceği kanaatini tevlit etmişti. Artık Kafkash'lar şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da yalnız olarak Rus'larla karşı karşıya kalmış bulunuyorlardı. Binaenaleyh kendi mukadderatlarını kendileri tayin etmek mecburiyetinde idiler.

Vaziyetin bu vahim mahiyetine rağmen Kafkash'ların metanetleri ve kendilerini müdafaa etmek hususundaki azim ve iradeleri sarılamamıştı. Binaenaleyh Battal Paşa'nın çekilmesi Kafkash'ları nevmît edemedi. Bilâkis bu çekilmeği müteakip Rus'ların devam etmesi beklenen taarruzlarına mukavemet için bütün Kafkas kabileleri seferberliğe davet edildi. Bu davete Rus'ların nüfuzu altında bulunan, Hazer kıyısındaki bazı kabileler müstesna olmak üzere bütün feodal Kafkas kabileleri icabet ettiler.

Kafkash'ların bu azimkâr vaziyetleri, Rus'larla Osmanlı'lar arasında aktedilmiş olan Yaş Muahedesinin hükümleri ve Rus'ların şüphesiz olan yorgunlukları tesiriyle vaziyette nisbî bir sükûn hüküm sürmeğe başladı.

Filhakika Yaş Muahedesi ile Kafkasya'nın istiklâliyeti teyit ve Gürcistan'ın Rus'lar tarafından tahliyesi temin ediliyordu. Fakat bunun hiç bir kıymeti yoktu. Rus'lar kuvvetle teslimiyete sevk ve icbar edemedikleri Kafkasya'yı gevşetmek için bu muahede hükümlerini siyasî bir manevra ve propaganda vasıtası olarak kullanacaklar, aynı zamanda yeni taarruzlara başlamak için ciddî hazırlıklar yapacaklardı. Bundan başka Rus'lar, bu muahede ile Osmanlı'ların muhtemel yardımlarını da uzaklaştırmak istiyorlardı. Kırım'ın işgali için Rus'ların aynı şekilde hareket etmeleri ise Kafkash'larca unutulmamıştı. Bu sebeptendir ki, Rus'ların siyasî propaganda faaliyetleri hiç bir netice ve semere vermiyordu. Bilâkis Rus'ların bütün teşebbüsleri Kafkash'ların enerjik redleri ve taarruzlarıyla karşılaşmıyordu. Kafkash'ların fasılâsız bir surette idame ettikleri akın ve baskın şeklindeki bu taarruzlar, Rus'ları tamamen yıldırılmış ve müstahkem mevkillerine sığınmaya ve sinmeğe mecbur etmişti. Aynı zamanda Kafkasyalı'ların aldıkları Rus esirlerine karşı gösterdikleri insanî muamelelerin tesiri Rus ordusu arasında yayılmıştı. Bunun neticesi bir çok Rus'lar, Kafkasya'ya iltica ediyorlar ve Kafkasya'da kalma-yı kendi vatanlarında yaşamağa tercih ediyorlardı.

Bu hâdiseler, Rus'ların Kafkasyalı'lar hakkında dünyaya telkin etmek istedikleri menfî kanaatleri fiilen tekzip ve iptal ediyordu. İşte vaziyet bu yolda devam ederken Rus'lar Kuban mıntakasında yeni bir taarruza başladılar.

X — 1791 - 1796 HAREKÂTI VE MUHAREBELERİ

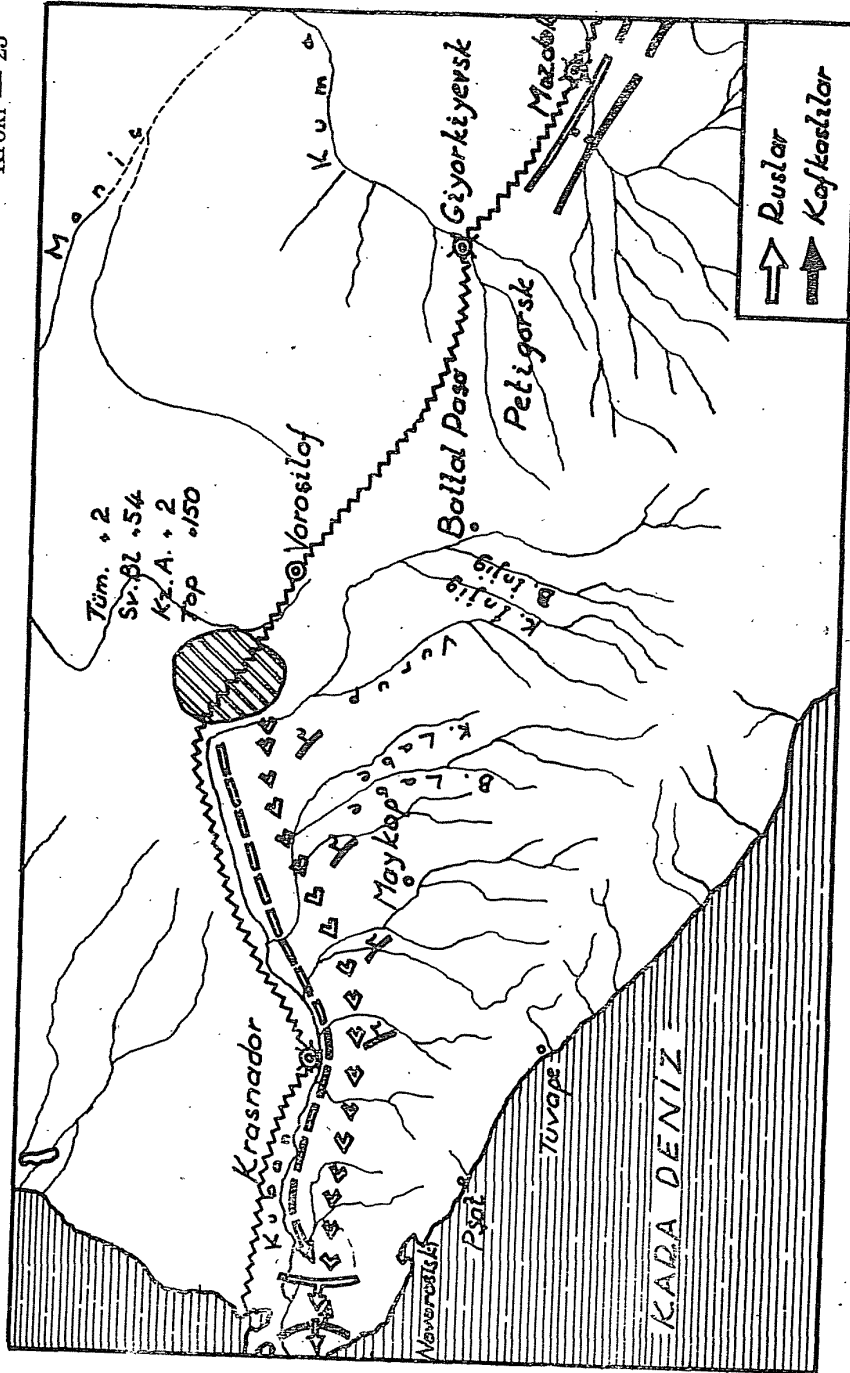
A — Anapa muharebesi

(Kroki — 25)

Rus'lar bu taarruzu yapmak için mühim kuvvetler topladıkları gibi başına da Tuna Ordusu komutanı General Gudoviç'i tayin ettiler.

Gudoviç'in maksadı ve plânı şu idi:

a — Kuban vadisinden garbe doğru ilerliyerek Karadeniz kıyısına varmak, bu kıyıya hâkim olmak ve bu suretle şimdiye kadar te-

Anapa muharebesi

sis etmiş oldukları müstahkem hatın henüz açık olan yukarı Kuban kısmını ikmal etmek,

b — Bu taarruzun muvaffakiyetle neticelenmesi için kuvvetlin büyük kısmını Kuban mıntakasında kullanmak ve Kafkasya'nın diğer kısımlarını ya kuvvet baskısı altında bulundurmak ve yahut propaganda ile uyutmak ve uyuşturmak.

General Gudoviç'in bu ikinci faaliyeti, Dağıstan'da kendisini göstermiştir. Binaenaleyh Gudoviç bu cepheden tasarruf edebildiği kuvvetleri Çeçenistan ve Kabartay mıntakaları karşısında toplayarak bu mıntakaları baskı altına almış ve bu suretle Kuban mıntakası için,

- 2 tümen piyade
- 54 süvari bölüğü
- 2 Kazak alayı

150 toptan mürekkep bir siklet merkezi teşkil etmişti.

Kafkash'lar da şu tarzda harekâta karar vermişlerdi:

a — Kuvvetlerinin büyük bir kısmını Anapa etrafında toplayarak kat'i muharebeyi burada kabul etmek,

b — İlerlerinde seyyar kuvvetler bulundurarak düşmanın ileri hareketlerini geciktirmek ve düşman kuvvetlerini yormak ve yıpratmak.

Bir çok defalar muvaffakiyetle tatbik ettikleri bu plânın bu defa da iyi neticeler vereceğini ümit ediyorlardı.

Düşman 1791 senesi Haziran nihayetlerinde harekete başladı. Fakat Rus'lar, bu defa Kuban mıntakasının kısa ve fakat ârızalı olan bir istikametini değil fakat doğrudan doğruya Kuban vadisini takip ettiler. Bu surette hareketlerini, müessir bir surette kullanmaya imkân buldukları süvari ve topçu kuvvetleriyle örtmeğe ve yıpranmaksızın ve daha çabuk Anapa önüne varmağa muvaffak oldular. 1791 Temmuz'unda Rus'lar Anapa'ya taarruza başladılar. Bu muharebe çok kanlı ve şiddetli oldu. Adige'ler mütemadiyen atlı olarak ve yalın kılıç düşmana saldırıyorlardı. Bu taarruzları ise düşmanın müessir topçu ateşiyle karşılanıyor ve yıpratılıyordu. Pek çok kere Adige atlıları Rus mevzilerine girmişlerdi. Muharebe meydanı bir mezbaha halini almıştı. Günlerce devam eden bu muharebe neticesinde Rus'lar doksan üç subay ve dört bin nefer maktûl vermişlerdi.

İki tarafın muannidane taarruz ve mukabil taarruzlarıyla dalgalanan bu muharebe neticesinde Adige'lerin taarruz ve mukavemet

kudretleri kırılmış, binaenaleyh Rus'lar Anapa'yı zapt ve isgale muvaffak olmuşlardı. Bu sıralarda Anapa'da bulunan yüksek vatansever ve büyük mücahit Şeyh Mansur da bu muharebede esir düşmüştü. Bu kıymetli ve yüksek şahsiyet, Rusya dahilinde Petrograd civarında Şeloselborg'da hapis edilmiş ve burada vefat etmiştir. Rus'lar Anapa'nın işgaliyle iktifa etmiyerek taarruzlarını cenuba temdit ve Tsemez'i de işgal etmişlerdi. Fakat Adige'ler Rus'ların bu tarzda bir inkısama uğramasından istifade ile bu Rus kuvvetlerine taarruza başlamışlar, bu taarruza mukavemet edemeyen Rus'lar Tsemez'i tahliye ile Anapa'ya ricata mecbur olmuşlardı. Rus'ların bu büyük taarruz ve fedakârlıklarının neticesi Anapa'yı işgal etmeğe münhasır kalmıştı. Ancak bu vaziyetle Rus'lar Kuban mansabına ve Kerç boğazına hâkim olmuşlardı ki bu da mühim addedilecek bir muvaffakiyetti. Bu muvaffakiyet Kafkas müstahkem hattının Karadeniz'e kadar temdit edilmesi imkânını kazandırmıştı. Bu hattı vücuda getirmek için Ostloba - Kafkaskaya - Prohno - Akup - Mezfilse (Karaorman) mevkiilerini tahkim etmişlerdi. Aynı zamanda Rus'lar işgal ettikleri Kuban vadisinde, Don Kazak'larını oturtmak istemişlerdi. Kazak'lar ise buna razı olmuyorlardı. Fakat bu muhalefete rağmen bir kısım Kazak'ları cebren tehcir ederek, Kuban'da iskâna mecbur etmişlerdi. Bu vaziyet neticesinde Kafkasya karadan tamamiyle kuşatılmış oluyordu. Kuban sekene de, Kuban vadisindeki yurtlarını terk ederek dağlara çekilmeğe mecbur olmuşlardı. Şüphesiz Kafkasya için büyük bir musibet ve elim bir akibet hazırlıyacak mahiyette bulunan bu vaziyet, aynı zamanda, Kafkaslı'lar arasına nifak sokmağa çok müsaitti. Binaenaleyh Rus'lar çoktan beri başladıkları nifak sokucu faaliyetlerine devam ediyorlardı.

B — Kalmuk ve Kazak'ların Kafkasya'ya müsterek taarruzları (1796)

Rusya, Kafkasya'yı biran evvel teshir etmek ihtiyacı ile çırpınıyordu. Rus'lar, teşebbüslerinin çoğunda bazı muvaffakiyetler elde ediyorlardı. Fakat sarfedilen bütün fedakârlık ve akıtılan kanlara rağmen kat'i neticeye varmaktan henüz uzak bulunuyorlardı. Binaenaleyh bu neticeye çabuk varmak için her kuvvetten istifade ve ne kadar vahşiyane olursa olsun her tarzı hareketi ihtiyar ediyorlardı. Kalmuk'ların hareketi işte böyle bir hareketti.

Altınordu Hükûmetinin bakiyesi ve halis Mongol olan Kalmuk'lar, Kafkas steplerinde yerleşip kalmışlardı ve bunların o zamanki

reisleri olan **Dundukunba** da öteden beri Rus'larla mücadele halinde idi. Fakat Rus'ların Kafkasya'ya yaptığı akınlar ve bilhassa Kazak'ların Kafkas steplerinde yerleşmeleri bu Kalmuk'ları, Rus'ların sıkı tesir ve nüfuzu altında kalmaları ve Rus çemberi içersine girmelerini intaç etti. Rus'lar ise, Kalmuk'ların da Kazak'lar gibi kendi aletleri olarak Kafkasya aleyhinde kullanmak teşebbüsüne giriştiler ve muvaffak da oldular. İşte bu muvaffakiyetin neticesi olarak Dundukunba, Kazak ve Kalmuk'lardan tertip ettiği 50.000 kişilik bir kuvvetle 1796 da Kuban ve Terek istikametinde taarruza geçti. Kafkaslı'lar bu korkunç ve müthiş kuvvet karşısında mümkün olan mukavemeti gösterdikten sonra vatanlarının ova kısmını tahliye ederek dağlara çekilmeğe mecbur oldular ve buralarda mukavemet ettiler.

Dundukunba işgal ettiği mıntakalarda her şeyi tahrip ve imha ederek bir sene aynı mevkilerde kaldı. Fakat Kafkaslı'lar kat'i mukavemet imkânını kazandıktan sonra öteden beri tatbik ettikleri tabiyelerini Dundukunba'ya karşı da kullanmaya başladılar. Bu tabiye, baskın ve akındı!

Bu vaziyet içerisinde tutunamıyan Dundukunba işgal ettiği yerleri tahliye ederek çekilmeğe mecbur oldu. Fakat Dundukunba işgal ettiği yerlerde müthiş tahribat yapmıştı. Aynı zamanda Dundukunba'nın bu hareketi Kızlar mıntakasında ve Terek şimalinde yerleştirilmiş olan Kazak'lar ile Rus kuvvetlerinin buralarda tutunmalarına ve bir çok tahkimat yapmak suretiyle kuvvetlenmelerine hizmet etti. İşte bu hizmetlere mükâfaten Dundukunba'ya Rus hükûmeti kürk ve bir kılıç hediye etti.

XI — GÜRCİSTAN'IN RUS'LAR TARAFINDA TEKRAR İŞGAL EDİLMESİ ÜZERİNE VUKUA GELEN HÂDİSELER VE HAREKETLER

A — İranlı'ların Gürcistan'a ve Azerbeycan'a taarruzları Gürcistan'ın tekrar Rus'lar tarafından işgal edilmesi ve II'nci Katerina'nın ölümü

Osmanlı - Rus harbi bitmiş, Yaş Muahedesi aktedilmiş ve bu muahedeye göre Rus'lar Gürcistan'ı tahliye etmişlerdi. Osmanlı'lar muharebeden yeni çıkmış oldukları için yorgun düşmüş bir haldeydiler. Bunun neticesi olarak Kafkasya'nın cenubu serbest kalmıştı. Cenubi Kafkasya'ya tasahüp etmek hususunda kendisinin üstün bir

nak sahibi olduğu kanaatini taşıyan İranlı'lar, vaziyeti müsait görüyorlardı. Binaenaleyh İran Şahı Ağa Mehmet Şah derhal Azerbeycan ve Gürcistan'a karşı tecavüzü harekâta başladı. Ağa Mehmet Şah, Azerbeycan'ı işgale ve işgal sahasını Derbend'e kadar temdide muvaffak oldu. Ayrıca Gürcistan'ı da tehdiye başladı. Bunun üzerine Gürcü'ler dindasları olan Rus'lardan istimdat etmek mecburiyetinde kaldılar. Rus'lar bu istimdada icabet ettiler. **General Zbof** kumandasındaki Rus kuvvetleri Derbent üzerinden cenuba doğru ilerlemek istediler. Rus'ların bu teşebbüslerini Şahmal'ların idaresi ve nüfuzu altında bulunan Dağıstan'ın şark kısmında kayıtsızlıkla karşılandı. Şarkî Dağıstan bir mukavemet göstermedi. Fakat Derbent Hanı ile Gazi Kumuk Hanı **Şeyh Ali**, Rus'ların hareketlerine mukavemet etmek istediler. Fakat ne bu teşebbüs ve ne de Derbend'e kadar ilerlemiş olan Ağa Mehmet Şah, Rus'ların hareketlerini durduramadı. Rus'lar 10/Mayıs/1795 de Derbend'i işgal edip cenuba doğru hareketlerine devam ettiler. Nihayet Rus kuvvetleri Bakû, Şomahi ve Şuşa muntakalarını işgale ve Gürcistan'a girmeğe muvaffak oldular.

İşte bu esnada (yani 1796 da) II'nci Katerina ölmüş, oğlu **Pavli** çarlık makamını işgal etmişti.

Bu hâdiseler, yani Katerina'nın ölməsi ve Pavli'nin onun yerine geçmesi, vaziyete tesir yapmaktan halî kalmamıştı. Gevşek olan Pavli, valdesinin siyasetini takibe ve onun eserlerini idameye istekli görünmüyordu. Aynı zamanda Kafkasya'nın cenubunda, Zekatalı ve Şoşe Hanlıkları Rus'ları mütemadiyen taciz ve tazyik ediyorlardı. Binaenaleyh Pavli'nin culûsuyla beraber Rus'lar Azerbeycan'daki kuvvetleri geriye almışlar ve Kızlar civarında toplanmışlardı. Bu suretle Azerbeycan ve Şarkî Dağıstan Rus işgalinden kurtulmuştu. Fakat Osmanlı ve İranlı'ların mütemadi tecavüz ve tahribatı neticesinde memleketi çok sarsılmış ve kendisi ürkmüş olan Gürcistan Kralı **Pinci Jorj'un** çara ricası üzerine 1796 da Rus kuvvetleri Gürcistan'da kalmıştı. Bu kuvvetler aslen Ermeni olan **General Lazarof** komutasında idi.

B — Kafkaslı'ların Gürcistan'a tecavüzleri

Her ne sıfat ve maksatla olursa olsun, Rus'ların Kafkasya'nın cenubunda bulunması Şimalî Kafkasya için ciddi bir tehlike teşkil ediyordu. Bu işgal kuvvetlerinin ana kuvvetlerle irtibatla bulunabilmeleri için Rus'lar behemehal ittisal yolu arayacaklar ve bu hal Rus'ların Kafkasya'ya taarruzlarına saik olacaktı. Pavli'nin aldığı pasif

vaziyet Kafkaslı'ların serbest ve cüretli hareket edebilmelerini mümkün kılıyordu. İşte böyle bir vaziyete istinat edilerek Şimalî Kafkasya'nın Dağıstan kuvvetleri 1800 senesinde Avar ve Cingutay Hanlarının komutası altında Gürcistan üzerine yürüdüler. Fakat böyle bir hareket ve teşebbüs için Şimalî Kafkasya ile Gürcistan evvelce anlaşmış değillerdi. Şimalî Kafkasya'nın bu hareketinden istihdaf edilen gaye, Rus'ların Gürcistan'dan çıkarılması olduğu halde, Gürcü'ler bu hareketi İranlı'ların taarruzları ile kıyas ederek kendi varlık ve istiklâllerine doğrudan doğruya tevcih edilmiş bir taarruz telâkki ettiler. Gürcü'lerin ve Şimalî Kafkaslı'ların bu teşebbüsü, böyle telâkki etmeleri doğru değildi. Çünkü Şimalî ve Cenubî Kafkaslı'lar asırlarca ve yalnız yaşadıkları halde, bu güne kadar, ne şimalin cenuba, ne cenubun şimale bir tecavüzü vâki olmamıştı. Şu halde bugünkü tecavüzde hedef her halde Gürcistan değil, Gürcistan'daki Rus kuvvetleriydi. Dolayısıyla Gürcistan Rus işgalinden kurtarılmaya çalışılıyordu. Binaenaleyh Gürcü'lerin bu tecavüze karşı aldıkları vaziyet, millî olmaktan ziyade, Rus'ların tesir ve teşvikinin eseri idi.

Şimal kuvvetlerinin bu taarruzu, Gürcü Kralı Iraklı'nın oğlu **Bağrat** komutası altında bulunan Gürcü kuvvetleri tarafından karşılandı. **Ömer Han** bu kuvvetleri mağlûp ve Tiflis'e doğru harekete devam etti. Bu defa General Lazarof komutasındaki Rus kuvvetleri işe müdahale ettiler.

Bu vaziyet karşısında, Cingutay Hanı Rus'lara karşı dururken, **Ömer Han** harekete devam etti. Bu suretle Şimalî Kafkas kuvvetleri ikiye ayrılmış oldu. Rus'lar bu vaziyetten istifade ettiler ve büyük kuvvetlerle **Ömer Han** üzerine yüklendiler. Bunun neticesi olarak, **Ömer Han** İngur Nehri kenarında General **Golayak** komutasındaki Rus kuvvetleriyle karşılaşmış muharebeye tutuştuğu sırada General Lazarof kuvvetleri gerisine düştü. Şiddetli ve kanlı bir muharebe başladı. Bu muharebelerde iki taraf boğaz boğaza geldiler. Fakat, hem **Ömer Han**, hem de Cingutay Hanı şehit düştüler. Bunun üzerine Şimalî Kafkas kuvvetleri muharebe meydanını terkederek geriye çekildiler.

C — Gürcistan'ın Rusya'ya itihakı - Bu tecavüzün neticeleri

1 — Bu muharebede her iki taraf büyük zayiata uğradılar. Bilhassa Gürcü'ler, elli sene bu zayıatın matemini tuttular. Bunun tesiri

riyle Gürcü'ler Rus'lara daha ziyade yaklaşmak ve dayanmak ihtiyacını hissettiler. Bu vaziyet Kafkasya'nın mukadderatı üzerinde çok vahim tesirler yaptı. Çünkü bu muharebeler Kafkasya'nın öz evlâtları olan Gürcü'lerle, şimal kabileleri arasında bir ayrılık, hattâ düşmanlık uğurumunun vücut bulmasına sebep oldu. Nitekim Gürcistan Kralı Jorj, Gürcistan'ın Rus himayesi altına girmesini de kâfi görmedi. Tamamen Rusya'ya ilhak edilmesini istedi. Binaenaleyh gevşek Pavli yerine Rus Çarlığı makamını işgal etmiş olan enerjik P'inci **Aleksandr**, Gürcü Kralının bu ricasını kabul etti. 16/Şubat/1801 de Gürcistan'ın, bununla beraber Abhazya'nın, Rusya'ya tamamen ilhakını ilân etti ve bu memleketleri Rusya'nın bir eyaleti haline kalbetti. Bu suretle XIX'uncu asrın ilk senesi, Gürcistan istiklâliyetinin son senesi oldu.

Gürcü'ler bu teslimiyeti bidayette sükûtle karşıladılar. Yalnız 1804 de İmreti Kralı, Napolyon'a müracaat ederek himaye istemiş ve 1811 de bu müracaat tekrar edilmişti. Bundan başka Gürcü'ler, bir müddet sonra Rus himayesi altına girmenin ağır bir hatâ olduğunu anlamışlar ve Rusya'ya karşı kıyam ve isyan etmişlerdi. Bunun neticesi olarak, Gürcistan'ın muhtelif yerlerinde mücadeleler ve müsademe başlamıştı. Fakat bir netice elde edilemedi. Çünkü Gürcü'ler, böyle bir mücadele için hazır ve müttehit değildiler. Zadeğân ise Rus'ları iltizam ediyordu.

Nihayet bu mücadele, dağlarda oturmakta olan Şimalî Kafkas mücavir unsurlarına inhisar etmişti. Bu sebepten Rus'lar, bütün kıyıları kolaylıkla söndürmüşler ve hâkimiyetlerini kurmuşlardır.

Buna mukabil, Rus'lar, hâkimiyetlerini Abhazya'da böyle bir kolaylıkla tesis edememişlerdi. Abhazya (Apis) da Rus hâkimiyeti bidayette sahil şehirlerine münhasır kalmıştır. Ancak on senelik bir mücadeleden sonradır ki, bu hâkimiyetlerini Abhaz memleketi (Ap-suva) nin hey'eti umumiyesine teşmil edebilmişlerdir. Bu hâkimiyetleri çok defalar sarsılmış ve bunu idame için büyük fedakârlıklar ihtiyarına mecbur olmuşlardır. Binaenaleyh kat'i hâkimiyet ancak 1864 de takarrür etmiştir.

Gürcistan'da, Rus hâkimiyetinin teessüs etmesi neticesinde, bu memleket Rus'ların Şimalî Kafkasya'ya yapacakları hareketler için bir üs halini almıştır. Hattâ Gürcü'ler bu hareketlere de iştirak etmişlerdir. Bu hal Kafkasya'nın felâketini tâcil etmiş ve Gürcistan'ın Rus esareti altında kalmasına mucip olmuştur. Eğer her iki taraf da

hareketlerini akhşelimin icaplarına intibak ettirmiş, tarih ve coğrafyanın vücude getirdiği ve binaenaleyh tabii olan mukadderat birliklerini anlamış olsaydılar, çok muhtemel idi ki, Kafkasya müstakil kalacak ve müstakil olarak yaşayacaktı! Her ne olursa olsun bir birliğin iki parçası olan bu iki memleket, şimdiye kadar gördükleri felâketlerden ibret almalı, geçmiş oldukları esaret ıztıraplarını, yaptıkları hatalı hareketlerin kefareti olarak telâkki etmeli ve unutmahdurlar.

D — XVIII'inci asrın sonuna kadar olan Rus kazançlarının hülâsası

Bu fasla nihayet verirken, Rus'ların temin ettikleri kazançların mahiyetini bir kere gözönüne almak faydalı olacaktır:

1 — Rus'lar, şimalde müstahkem bir hat tesisine muvaffak olmuşlar ve bu hattı Anapa'ya kadar uzatmak suretiyle ikmal etmişlerdir.

2 — Karadeniz kenarında Anapa'ya hâkim olmuşlardır.

3 — Kırım'ı ve Gürcistan'ı işgal etmekle sağlam bir surette Karadeniz'e inmiş ve Kafkasya'yı cennuptan kavramışlardır.

Bu muvaffakiyetler, Kafkasya için ağır bir vaziyetti. Herhangi bir mucize Kafkasya'nın imdadına yetişmezse Kafkasya'nın varlık ve istiklâliyetini muhafaza etmesini imkânsız telâkki etmek lâzımdı.

XII — (1801 - 1822) HÂDİSELERİ VE MUHAREBELERİ

Bu fasıl Kafkasya için mühim hâdiseleri ihtiva etmektedir. Bu hâdiseler, Kafkasya'nın mukavemet cephesinin merkezde gökmesi, buna mukabil Şarkî Kafkasya'da yeni bir kuvvetin faaliyet ve mücadelesine sahnesine girmesidir. Fakat bu cephenin gökmesi keyfiyeti o kadar imhakâr bir şekilde vukubulmuştur ki, sahneye yeni giren kuvvet bu göküntüyü kapatamamış ve binaenaleyh bu gökmenin menfî netice ve tesirleri mütemadiyen kendisini hissettirmiştir. Bu itibarla 1822 tarihi, Kafkasya için sonun başlangıcı olarak telâkki edilmesi lâzım gelen bir şeameti ifade eder.

**A — Kafkash'ların umumî tarruza geçmeleri üzerine
başlıyan muharebeler**

(1803 - 1804) Kafkash'ların taarruzları

(Kroki — 26)

Rus'ların Kafkasya'da kazanmağa muvaffak oldukları hâkimiyet neticesinde Şimalî Kafkasya'nın düştüğü ağır vaziyeti izah etmiştik.

Şimalî Kafkasya'nın kendisini bu vaziyetten kurtarmak için her fırsattan istifadeye kalkışması tabîî idi.

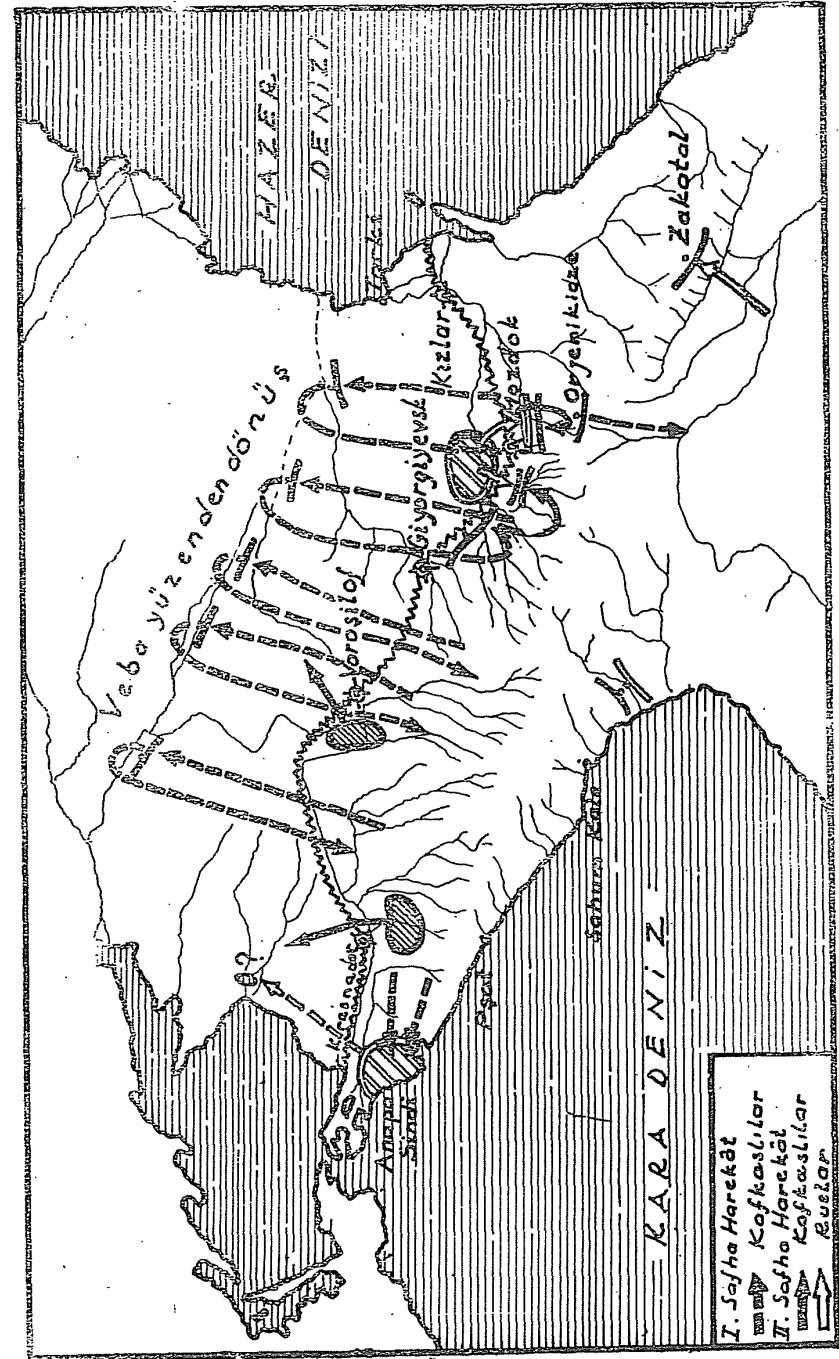
XIX'uncu asrın ilk seneleri Avrupa'nın Fransa ve Napolyon ile en çok meşgul oldukları bir zamandır. Rusya da, bu meşguliyete karışmış bir vaziyettedir. Çünkü Rusya, bu suretle, hem kendisine sirayet etmesi muhtemel olan ihtilâlleri boğmak hususunda Avrupa'ya yardım mecburiyetinde, hem de varlık ve kudretini Avrupa sahnesinde göstermek niyetindedir. Binaenaleyh Rus'ların kuvvet ve meşguliyetinin siklet merkezi garbe teveccüh ve intikal etmiş bulunmaktadır.

İşte Kafkash'lar bu vaziyeti fırsat addetmişler ve umumî taarruza geçmeğe karar vermişlerdir. Bu taarruza tek mil Kafkas kabilelerinin iştirak etmelerini temin etmişler ve taarruzun bir plâna göre cereyan etmesini mümkün kılmak için lüzumlu hazırlıkları yapmışlardır. Yalnız Dağıstan'ın taarruza fiilen müessir bir şekilde iştiraki mümkün olmamıştır. Çünkü bu memleket, Gürcistan'a karşı yaptığı neticesiz taarruzların tesiriyle yorulmuş bir vaziyette idi. Aynı zamanda Hazer Denizi sahilleri ve bu muntakadaki Şahmal'lar da Rus hâkimiyetini kabul etmiş bulunuyordu.

Bunun için bu defa Kafkash'lar, taarruz sistemlerini değiştirmeye karar vermişlerdi. Bu karara göre, müstahkem mevkilere doğrudan doğruya taarruz edilmeyecekti. Bu mevkiller baskı altında tutulmakla iktifa olunacak, esas kuvvetler müstahkem hattın boşluklarından geçerek Maniç - Don hattına ilerleyeceklerdi. Bu suretle müstahkem mevkillerdeki Rus kuvvetlerinin Rusya ile irtibatları kesilecek, tecrit ve nihayet teslim mecbur edileceklerdi.

Bu plânın neticesiz kalmıyacağı ümit ediliyordu. Çünkü Rus'ların vücade getirdikleri müstahkem hat her yerde aynı derecede kuvvetli değildi. En kuvvetli mevkiller Kızlar, Mezdegü, Yerkaterinograd,

Kroki — 26

1803 - 1804 arasında Kafkash'ların taarruzları

Gumkale (Giyorgiyevsk), Şetkale (Stavropol), Barohno, Akop ve Kalesho (Krasnador) idi.

Bu plâna göre alınacak umumî tertibata gelince:

1 — Çeçen ve Adige kuvvetleri, şimale doğru, bu taarruzu yaparlarken, Asetin kuvvetleri, bidayette ihtiyatı teşkil edecek ve Rus'ların, Gürcistan'dan şimale yürümelerine karşı Tiflis istikametini kapatacak, imkân gördüğü takdirde ise cenuba doğru ilerliyerek Cenup Asetinleri'yle birleşerek ve Gürcistan'daki Rus kuvvetlerini bağlayacak ve hattâ Gürcü'lerin Rus aleyhine kıyam etmelerini temine çalışacaklardı.

2 — Bütün bu teşebbüsler esnasında Vubih'lar bilhassa Rus'ların Karadeniz kenarında işgal etmiş oldukları Anapa'yı istirdat edeceklerdi.

3 — Abhaz'lar ise, Rus'ların Abhazya'ya girmelerini men edeceklerdi. Rus'ları hiç olmazsa İngur Nehrinde durduracaklardı.

Bu plân mucibince taarruz başladı ve bu taarruzların neticeleri şunlar oldu:

a — Çeçen ve Adige kuvvetleri Maniç - Don hattını tuttular ve bu hatta hâkim oldular. Bu suretle muharebe bu hatta intikal etmiş oldu. Karadeniz sahilindeki kabileler de Anapa'yı istirdat ettiler. Bu muvaffakiyet ve hareketler Rus'ları şaşırtmış ve hayrete düşürmüştü. Rus'lar, müteveali taarruz ve tazyiklerin tesiri altında sarsılmış olduğunu zannettikleri Kafkaslı'ların kendi tâbirleri veğhile, canlı bir duvar gibi karşılarında durduğunu görüyorlardı.

b — Asetin kuvvetleri: Asetin'ler Daryal'ı işgal ve cenuba doğru ilerlemeye devam ettiler; bunun tesiriyle Gürcistan dahilindeki Asetin'ler de harekete geçtiler. Bunu müteakip Mingrel, İmreti, Kartel ve Kaheti kabileleri de isyan bayrağını kaldırdılar. Psave mıntakası sekenesi de bunlara iltihak edip Rus'lara taarruza başladılar.

B — Rus'ların mukabil hareketleri

Rus'lar, Kafkasyalı'ların bu taarruzlarına karşı bidayette Şimali Kafkasya'da müdafaayı ihtiyar ettiler. Fakat Cenubî Kafkasya da taarruza geçti. Bu suretle mukabelelerini iki safhada yaptılar.

Bunun için:

1 — Şimalde, Don Kazakları'ndan çok istifade ettiler ve bunlardan «Karadeniz Ordusu» namı altında teşkilât kurdular. Kazak'

ların intihap ile başlarına geçirdikleri Ataman'ları kendi emirlerine aldılar ve bunlara general rütbeleri tevcih ettiler. Bu suretle şimalde bir mukavemet cephesi tesis edebildiler. Buna rağmen Rus'lar, vaziyeti harben ıslah ve eski hale edemediler. 1807 senesine kadar Maniç - Don hattında tutundular.

2 — Cenupta Rus'lar taarruza geçtiler. Evvelâ İranlı'ları mağlûp ve müteakiben isyanları tenkil ettiler. Buna ilâveten Genç, Eri-van, Bakû, Azerbeycan Hanlıklarını mağlûp ederek bu mıntakalarda tamamen yerleştiler.

Bundan sonra Rus'lar, 1801 de ilhakını ilân ettikleri Abhazya'nın işgali için bu memleket üzerine yürüdüler. Bu hareket neticesinde Rus'lar, ancak Poti şimalindeki Anakarapı'yı işgal etmeğe muvaffak oldular ise de tekrar tahliye mecburiyeti karşısında kaldılar.

Fakat Rus'lar, Cenubî Kafkasya'da tam bir hâkimiyet tesis etmiş oluyordular.

1807 senesinde Astrahan'da zuhur eden bir veba hastalığı, Maniç hattındaki Kafkas ordusuna ve bu vasıta ile ana Kafkas vatânına sirayet etti. Bu hastalık gerek orduda, gerekse vatanda müthiş tahribat yapmağa başladı. Bu korkunç tahribatın tesiriyle Kafkas ordusu 1803 ten beri elde bulundurduğu Mariç hattını terke ve Rus müstahkem hattının gerisine çekilmeğe mecbur oldu.

Bu suretle Rus'lara silâhlarının temin edemediği vaziyet ve muvaffakiyeti veba hastalığı kazandırmış oldu. Kafkasya bu müthiş hastalığın tahribatı altında mühim bir zaaf ve hezala uğramış bulunuyordu. Şu halde Rus'ların herhangi bir taarruz teşebbüslerinin Rus'lar lehine bir netice vermesi mümkün, böyle bir teşebbüs yapılması da muhtemeldi. Zira Rus'lar 1807 de Napolyon'a mağlûp olmuş iseler de Tilsit Muahdesiyle Napolyon ile barışmış ve garbî emniyete almışlardı. Gerçi Osmanlı'larla harp hâlâ devam ediyordu, fakat veba afetiyle sarsılmış olan Kafkas vaziyeti taarruza çok müsaitti. İşte Rus'lar, bu müsait vaziyetten istifade ederek taarruza geçtiler ve bu taarruzu siyasî bir entrika ile desteklemek istediler. Bu taarruz şöyle devam etti:

1 — General Bolgokof komutasındaki Rus kuvvetleri Çeçenistan'a taarruza başladılar ve bu taarruzla Rus'lar, Çeçen'leri Terek cenubuna atmağa muvaffak oldular.

2 — General Tsatbugonof komutasındaki diğer Rus kuvvetleri Cenubi Kafkasya'da Zakatali'ye taarruz ettiler. Bu suretle Dağıstan halkı ile meskûn ve binaenaleyh Dağıstan'ın Cenubi Kafkasya'da ileri sürülmüş bir kuvveti mahiyetinde olan bu mıntaka sekenesini yıldırmak ve çevirmek istediler.

3 — Bu taarruzlar esnasında, Karadeniz Ordusu namını taşıyan ve Ataman Borsak komutasında bulunan Kazak kuvvetleriyle de Kuban ve Kabartay mıntakalarını baskı altında tutarak, bilhassa Kabartay'ların Çeçen'lere yardımında bulunmalarını menetmeğe çalıştılar.

C — Şimali Kafkash'ların bu taarruza mukabeleleri

Rus'ların bu taarruzlarını önlemek üzere Kuban mıntakasinda 3.000 kişilik bir kuvvet toplanmıştı. Bu sırada Rus'lar garip bir hilekârlığa teşebbüs ettiler. Kendisine imparatorun yaveri süsünü veren, imparator ailesine mensup ve çarın emirnamelerini hamil olduğunu söyleyen Sakoffkin isminde bir Rus, Kafkasya'nın istiklâliyetinin kabul edileceğini söylüyor ve buna mukabil Avrupa cephesinde Rus'lara yardım edilmesini şart olarak ileri sürüyordu.

Bir an için Kafkash'lar bu teklife inanmak istediler. Fakat bunun Rus'ların içfalkâr bir teşebbüsü olduğu anlaşıldı ve Kuban kuvvetleri derhal Rus'lara karşı taarruza geçtiler.

Kubanlı'lar bu taarruzları aşağıda görüldüğü gibi kol ile yaptılar.

1 — Pşıpaka kumandası altında bulunan sağ kol Şetkale (Voroşilof),

2 — Kondeyt Yikove Yakkup ve Zebs komutasındaki sol kol ise Kaleşehve (Krosnodor) istikametinde.

Rus'lar hile ile Kafkash'ları kandıracaklarını bekler ve kandırdıklarını ümit ederlerken, Adige'lerin bu taarruzu bir baskın mahiyetini almış ve bu taarruz karşısında Borsak kuvvetleri perişan edilmiştir.

Rus'ların bu defaki teşebbüsleri de kat'î bir neticeye varmadan ziyade bir akın mahiyetinde kalmıştır. Bu suretle de akim kalmış olan tarruzdan sonra Rus'lar, Kafkasya'da siyasi faaliyete geçtiler.

XII — AVRUPA'DA NAPOLYON MUHAREBELERİ VE RUS'LARIN KAFKASYA'NIN DAHİLİNİ ÇÖKERTMEĞE ÇALIŞMASI

1809 da Osmanlı'larla Rus'lar arasında Bükreş Muahedesi aktedilmişti. Bu muahede de alelusul Kafkasya bir pazarlık mevzuu olmuştu. Fakat Kafkasya ne böyle müzakerelerden haberdar, ne de o muahedelerin hükümleriyle alâkardı. Kafkasya kendi hayatına kastetmiş olan ve bu gaye ile asırlardan beri taarruzdan fariğ olmayan Rus'larla ölüm ve dirim mücadelesine girişmiş bulunuyordu. Artık kimseden de muavenet beklemiyordu. Bir Kafkasyalı'nın nutkunda tebarüz ettirdiği vehile, «Kafkasya bütün dünya tarafından terk edilse ve Kafkash, vatanının en tenha kenarlarına kadar sürülse, yine muharebeye devam edecekti.» Ancak Rus'lar, Napolyon'un Moskova'dan ricatına müsadif olan 1813 senesine kadar ciddi taarruz faaliyetlerinde bulunmadılar. Buna mukabil memleketi içinden çökertmek ve tahrip etmek için her çareye başvuruyorlardı. Nitekim muhtelif şekil ve vasıtalarla senelerden beri yaptıkları propaganda ve telkinler, tesirsiz ve semeresiz kalmadı. Bu tesir ve semereler Kafkasya'nın muhtelif mıntakalarında muhtelif şekillerde kendisini göstermeğe başladı. Meselâ:

1 — Kuban mıntakasinda zadegân aleyhinde bir ihtilâl koptu, tıpkı Fransız ihtilâlinde olduğu gibi taarruza uğrayan bir çok asilzadeler ve bunların tâbileri Rus'lara iltica ettiler. Bu yüzden kabileler arasında husumet ve mücadeleler başgösterdi. Şimdiye kadar carî olan birlik hisleri sarsıldı, beraberlik bağları gevşedi ve Kuban vadisi sekenesi arasına az çok Rus nüfuzu girdi. Fakat Rus'lar Napolyon'un bu sıralarda (1815) vâki olan taarruzları neticesinde, kendileri için çok müsait olan bu vaziyetten tamamen istifade etmek imkânını bulamadılar.

Kuban mıntakasinda hâsıl olan bu sarsıntılara rağmen Kafkash'lılar, öteden beri Rus'lara karşı tatbik edegeldikleri akın ve baskınları gevşetmediler. Binaenaleyh Rus müstahkem hattı, mütemadî bir mücadele sahnesi olmak vaziyetinden kurtulamadı. Çünkü Rus düşmanlığı ve Rus'larla mücadele etmek ihtiyacı, Kafkash'ların kalbinde şahsî ve zümre ihtilâflarıyla zeval bulmayacak kadar yerleşmiş ve kökleşmiş bulunuyordu.

2 — Rus'lar, Dağıstan'da öteden beri kendilerine taraftar olan bazı hanlardan istifade ederek Dağıstan'da nüfuz tesis etmişlerdir.

Dağıstan'ın en mühim mıntakası olan dağlık mıntakanın ortasını teşkil eden Hunzah'ta hükümdar olan Avar Hanları, memleketi doğrudan doğruya Rus'ların arzularına göre idare ediyorlardı. Rus'ların bu nüfuzları, Dağıstanlıların ahlâkını bozmak, yüksek muharip vasıflarını sarsmak ve dinî ve millî taassuplarını zayıflatmak hususunda büyük bir rol oynuyordu. Bu hal, halk arasında, hanlar aleyhinde müthiş bir kin uyanmasına sebebiyet veriyordu.

Bu suretle Rus'ların Dağıstan'daki faaliyetleri bir aksülamel vücade getirmiş, aleyhlerinde başgösteren bir ihtilâlin tohumlarını ekmişti. Bu ihtilâlin şekil ve mahiyetinden daha aşağıda bahsedilecektir.

3) Rus propagandasının ve bilhassa Rus'ların Cenubî Kafkasya'daki hâkimiyetlerinin tesirleri Abhazya'da kendini göstermişti. Bu tesirlerin neticesi olarak, o zaman Abhazya'da hükümlan olan Şirvaşidze Hanedanının muvafakatı ve belki de davetiyle Rus'lar Sohum ve civarını 9/Temmuz/1810 da işgal ettiler. Bu hanedandan Sefer Bey Hristiyanlığı kabul ederek çocuklarını terbiye için Rus'yaya göndermişti. Bu hanedanın bu hareketin, Kuban'da asilzadeler aleyhinde kopan ihtilâlin ve Dağıstan'da hanlar aleyhinde hâsıl olan fevranın tesiri olmuştu. Şirvaşidze Hanedanı (*) kendileri aleyhinde Abhazya'da baş göstermesi muhtemel bir ihtilâlden korunmak için, Rus'ların himayesini kabul etmişti.

Rus'ların bu işgali üzerine Abhazya'da Rus hâkimiyetini kabul etmeyen büyük bir halk kütlesi ve Şirvaşidze Hanedanının bazıları, yurtlarını terkederek Kuban mıntakasına hicretle orada yerleşmişler ve memleketlerini kurtarmak için faaliyete geçmişlerdi.

Bu hâdiselerin, Kafkasya'yı inhilâle doğru sürükleyen zaaf ve hezal alâmetleri olduğuna hüküm olunabilir. Fakat bu alâmetler, inhilâl alâmetleri değil Kafkasya'yı yeni ve daha kuvvetli bir idare rejimine götürecektir bir ihtilâl ve inkilâp esaslarıydılar. Nitekim bu ihtilâllerle yapılan inkilâp sayesinde ki, Kafkasya, garpta karşılaştığı bütün güçlükleri yenerek kahir kuvvetlerle Kafkasya'ya tevecüh edebilecek bir vaziyet kazanmış olan Rus'ların taarruzlarına altmış sene daha mukavemet edebilmek kudret ve kabiliyetini göstermiştir.

(*) «Şirvanzade» mânasında olan «Şirvaşidze» ünvanını taşıyan bu hanedanın esasen Abhaz olmadığını hatırlamak lazımdır.

XIII — 1814 - 1834 HÂDİSELERİ VE MUHAREBELERİ KABARTAY MINTAKASININ SUKUTU (1822)

Bu fasıl Kabartay mıntakasının, Rus'lar tarafından işgal edilmesiyle nihayetlenen faaliyet ve hâdiseleri muhtevirdir. Bu hâdiseleri iki safhaya ayırmak mümkündür: taarruz hazırlıkları ve kat'i taarruz.

A — Rus'ların hazırlıkları ve plânları

Rus'lar, 1813 de Napolyon'u Moskova'dan ricata mecbur ve daha evvel de Bükreş Muahedesi ile Osmanlı'ları tesbit ve iskât etmişlerdi. Ayrıca İranlıların birbirini takip eden taarruzlarını kırmışlar ve Cenubî Kafkasya'da kat'i surette yerleşmişlerdi. Aynı zamanda, Rus'lar, Kuban ve Dağıstan'ın siyasi entrikalarla sarsılmış olduğunu tahmin ediyorlardı. Ayrıca, Abhazya'nın bazı mühim mevkilerini elde etmişlerdi. Bununla beraber Kafkasya heyeti umumiyesiyle, fetih icap eden bir kale olarak henüz dimdik duruyordu.

Rus'lar karadaki hazırlıklar hakkında bu tarzda düşünürlerken, deniz cephesinde de bazı noktaların elde edilmesi lüzumu gördüler. Pşat limanı bu bakımdan mühim telâkki edildi. Çünkü bu mevki Kafkas kıyılarının ortasında bulunuyor ve burada şiddetli mukavemet gösterileceği tahmin ediliyordu. Fakat yapılan tetkiklerden, bilhassa Cenubî Rusya valisinin raporundan bu mevkiin kuvvetle elde edileceği kanaati hâsıl oldu. Binaenaleyh Pşat'da İngilizlerin Hindistan'ı işgal etmek için kullandıkları sistemin tatbik edilmesine karar verildi. Bu maksatla Rus'lar Pşat'da bazı ticarî tesisler yapılması hakkında Pşat mıntakası reislerinden İndarıkua Muhammet'den mücadele almağa muvaffak oldular ve Pşat'da depo ve ticarethaneler inşa edildi. Fakat bu sırada bir Rus'un bir Çerkes kızını kaçırması âdeta bir «Truva» vaziyet ve zihniyetinin vücut bulmasına sebep oldu. Çerkes'ler Rus'ların bütün tesislerini tahrip ettiler ve 1864 te de Rus'lar tamamen Pşat'dan çıkarıldılar.

İşte General Yermolof hazırlık ve tertibatını bu vaziyet içersinde yapıyordu.

Rus'lar artık bu kalenin kat'i surette zaptına karar vermişlerdi. Ancak bu suretle Kafkas berzahında idarî ve siyasi bir birlik tesis edebilecekler ve başka ülkelerin zaptını istihdaf eden istilâ politikalarının tatbiki mümkün olacaktı.

İşte bu sebepten, Napolyon'a karşı muharebe etmiş, itimat ve teveccüh kazanmış olan General Yermolof, hükümdar naibi olarak Kafkasya'ya gönderilmiş ve emrine tecrübeli şahsiyetler ve kuvvetler verilmişti.

General Yermolof

Yermolof'un kuvveti 300.000 kişi miktarında idi. Kazak kuvvetleri bu yekûnun dışında kalıyordu.

Bu suretle Napolyon'u mağlûp etmiş olan Rus kudret ve kabiliyeti, şimdi Kafkasya'ya nakil ve tevcih edilmiş olunuyordu. Bu mu-

azzam kuvvetle Kafkasya'yı kolaylıkla tedmir ve teshir edeceklerini ümit ediyorlardı.

Fakat Yermolof Kafkasya'ya gelip tetkikatını yaptıktan sonra, bu ümidin kolaylıkla tahakkuk edemiyeceğini anlamış ve şu neticeye varmıştı:

Kafkasya zaptı icap eden bir kaledir. Bu kaleye tedricen yaklaşmak, ondan sonra muhtelif muntakaların birbirine karşılıklı yardımda bulunmalarına meydan vermemek için bütün cephelerden taarruz etmek lâzımdır.

Filhakika Yermolof, plânını tahakkuk ettirmek üzere hazırlıklara başladı. Evveleminde Kafkash'ların taarruzuna karşı kendi hazırlığını örtmek için müstahkem mevkiileri takviye etmeği ön plâna koydu.

Bundan başka Yermolof, bütün cepheden taarruz ederken siklet merkezini ortada bulundurmak kararındaydı. Çünkü orta kısmı teşkil eden Kabartay ve Çegen kuvvetleri imha ve bu muntaka istilâ edilirse, Kafkasya'nın beli kırılmış, memleket ikiye ayrılmış ve Daryal üzerinden Gürcistan'a giden kısa yolun emniyet altına alınması imkânı kazanılmış olacaktı.

B — Kafkasyalıların taarruzları

Kafkasyalı'lar başlarında büyük bir kıyametin kopacağını biliyorlardı. Fakat düşmanın taarruzunu beklemek mi, yoksa teşebbüsü ele alarak, düşmana hazırlanmak zamanı vermeden taarruza geçmek mi icap ettiğini tesbit etmek ve buna göre bir karar vermek lâzım geliyordu.

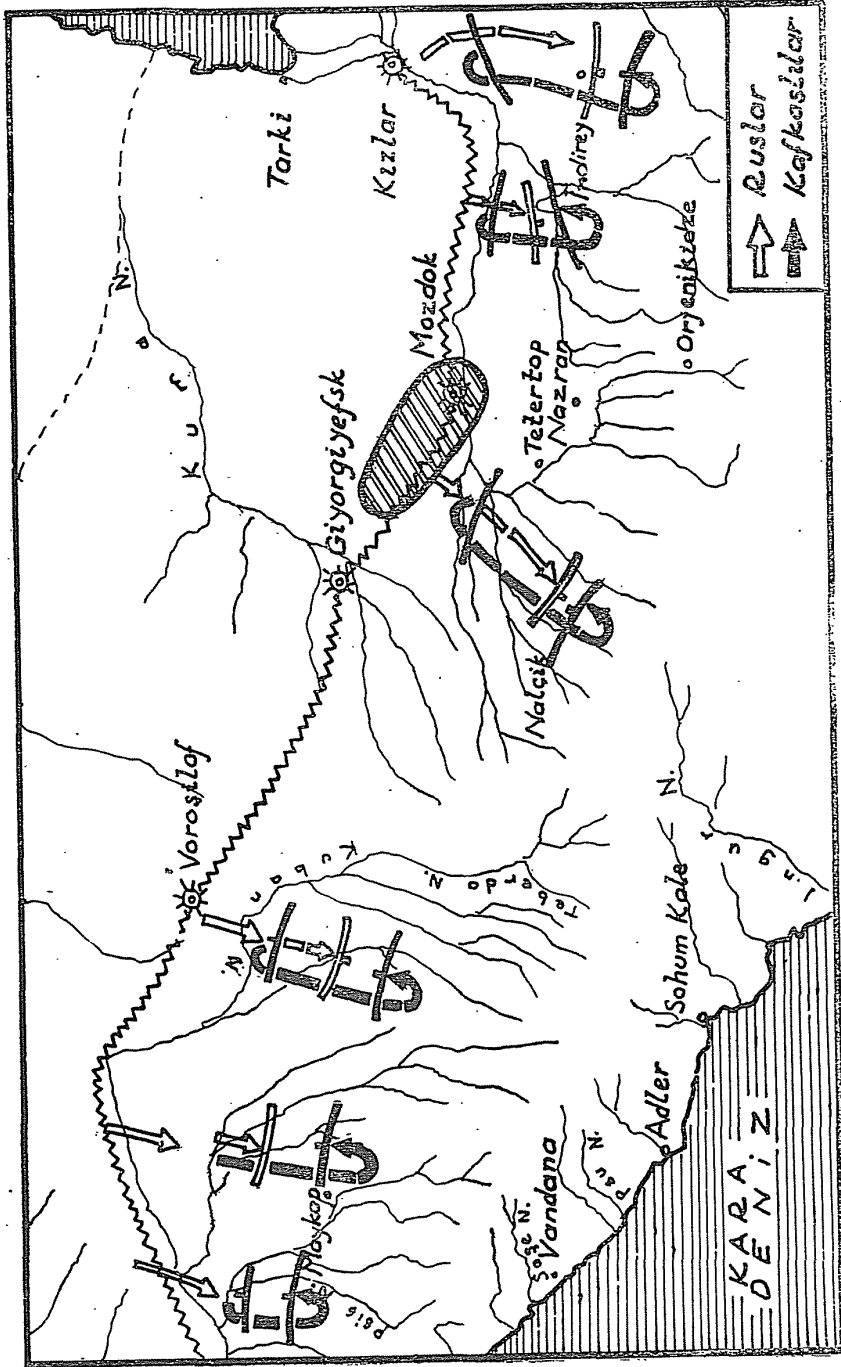
Kafkaslı'lar ikinci şıkkı tatbika karar verdiler ve bu karara tevfi kan 1819 da taarruza geçtiler. Fakat Yermolof bu taarruzu hazırladığı ve iyi takviye ettiği hatlarda karşıladı ve kırdı. Bununla beraber bu taarruz Rus taarruzunu geciktirdi ve Rus maneviyatı üzerinde mühim tesirler yaptı.

C — Rus'ların kat'î taarruzları

(Kroki — 27)

Rus'lar sekiz sene hazırlıktan sonra 1822 de taarruza geçtiler. Bu taarruz şu tarzda cereyan etti:

a — Kuban'da General Viyaminof ve Lazarof komutasındaki kuvvetler Kafkaslıların ileri kuvvetlerini geriye atarak ilerlediler.

1814 - 1834 muharebeleri

Fakat dağ eteklerinde şiddetli bir mukavemetle karşılandılar. Binaenaleyh taarruz daha ileriye doğru inkişaf edemiyerek dağ etekleri karşısında durdu. Bununla beraber Rus'lar; bu mıntakanın ele geçen bütün sekencesini imha, bütün köylerini tahrip etmişler, güzel ve şirin Kuban vadisini bir kabristana çevirmişlerdi. Muharebeler o kadar sürekli ve kanlı bir surette devam ediyordu ki, Rus'ların kazandıkları vaziyeti muhafaza edebilmeleri şüpheli görülüyordu.

Bizzat General Yermolof komutasındaki büyük kısım ise Kabartay mıntakasına yüklenmişti. Rus'lar bu mıntakanın arazi vaziyeti bakımından mukavemete daha az müsait olan ve Nalçik hizalarına kadar uzanan kısmını işgale muvaffak olmuşlardı.

Kabartay mıntakasında cereyan etmiş olan bu muharebede Rus'lar, işgal ettikleri yerleri kâmilten tahrip ve ele geçirdikleri esirleri yakmak suretiyle imha etmişlerdi. Bu canavarca harekete karşı bütün kin, nefret ve intikam hisleri galeyana gelmiş olan Kabartay'lar, Elbrus (Osemaho) Dağı eteklerine çekilmişler ve takiplerine koyulan Rus'ları büyük zayıata uğratmışlardı. Tertip ettikleri akıncı müfrezelerle Rus'lara misliyle mukabelede bulunmak mecburiyetinde kalmışlardı. Milletin müthiş tehevür ve müntekimane hareketlerine dayanan şiddetli mukavemet karşısında Rus'lar, daha fazla ilerlemeye imkân bulamayarak, Terek vadisinin iki tarafını işgal etmekle iktifaya mecbur olmuşlardı.

Kafkas tarihinde, en müthiş ve en kanlı faciaların bir safhasını teşkil eden bu muharebelerin açtığı yaralar, halen bütün Kafkaslıların kalbinde kanamakta ve yaşamaktadır.

«Böyle bir dünyada yaşamağa ne lüzum var? Haydi hepimiz şehit olmağa bakalım» tarzında başlayan bir destan bu faciayı çok hazin bir üslûp ve eda ile tasvir eder. Bu faciayı anlatan manzumeler Adige'lerde pek çoktur.

b. General Şavetof ve Albay Grokof komutasındaki kuvvetler ise Çeçenistan'a taarruz ederek Çeçen'leri Sunje Nehrinin cenubuna atmağa ve Sünje Kale (Grozni) yi zapta muvaffak olmuşlardı. Fakat bu taarruzda Rus'lar çok ağır zayıata uğramışlar ve General Şavetof da esir düşmüştü.

c. Rus'lar, Dağıstan cephesinde yaptıkları taarruzlar neticesinde dağ eteklerine müsadif İndrey mıntakasına kadar ilerliyerek, bu mevki zaptetmişlerdi. Kafkaslılar müteakip taarruzlarıyla bu mevki geri almışlarsa da İndrey nihayet Rus'ların elinde kalmıştı.

d. Rus'ların Sohum'u işgal etmeleri, bilûmum Kafkas halkını, bilhassa Abhaz'ları çok müteessir ve mütehevür bir hale getirmiş-

ti. Rus'ları davet eden Şirvaşidze Sefer Bey'e karşı müthiş bir intikam hissi doğmuştu.

Şirvaşidze Arslan Bey, Abhazya'nın işgal altına girmeyen kısımlarında hazırlıklar yapmış ve bir taraftan bu muntaka halkının taarruzu, diğer taraftan işgal altındaki halkın kıyamı neticesinde Sohum istirdat edilmişti. Fakat Rus'lar, bu şehri tekrar almaya muvaffak oldular.

Bu defa da, şimaldeki Vubih kabilesinin iştirakiyle, Arslan Bey'in komutası altında toplanan bir kuvvetle taarruz tekrar edildi. Bu taarruz neticesinde Sohum müstesna olmak üzere tekml Abhazya istirdat edilerek Rus'lardan temizlendi.

XIV — ÇAR ALEKSANDR'IN ÖLMESİ VE BİRİNCİ NİKOLA'NIN İMPARATOR OLMASI ÜZERİNE BAŞLAYAN MUHAREBELER

A — 1828 - 1829 Osmanlı seferi neticesinde aktedilen Edirne Muahdesinin mahiyeti ve neticeleri

1825 de Çar Aleksandr ölmüş yerine Birinci Nikola çar olmuştı. Çar Nikola kendisine Napolyon süsü veren bir adamdı. Aynı zamanda her Rus çarının yaptığı gibi, tahta oturuşunu, yeni fütuhât ile Moskof milletine hissettirmek istiyordu.

Rus'ların öteden beri takip ettikleri ve intacına çalıştıkları plânın esası ve hedefi Kafkasya, İran ve Osmanlı'lardı.

Nikola, selefinin istihsaline başladığı fütuhâtı genişletmek üzere ilk evvelâ İranlı'lara harp ilân ile bu devleti mağlûp etti ve İran'ı tamamen Aras'ın cenubuna attı.

Müteakiben 1828 de Osmanlı'lara ilâmı harp ederek bu devleti de mağlûp etti. 1829 da Edirne'de aktedilen muahde ile Osmanlı Devleti Kafkasya'yı bermûtat Rus'lara terk ediyordu. Netice olarak Ruslar, Karadeniz'de de hâkimiyet elde etmiş ve bu suretle Kafkasya'yı garpten de muhasara ederek bu memleketi garb âleminde tecrit etmek imkânını kazanmış oluyorlardı. Bu hükmün fiilî hiç bir kıymeti yoktu. Fakat bu suretle Rus'lara müsait bir siyasî statü ihdas edilmek istenilmişti.

Buna nazaran Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki mücadele ile hiç alâkadar olmayacak, bundan sonra mücadeleye devam edecek olan Kafkash'lar, Rus'larca asî telâkki edilecek ve bunlara asî muamelesi yapılacaktı. Binnetice Rus'lar, Kafkash'lara karşı hareket serbestisi

ve her türlü zulüm ve taaddide bulunmak imkânını kazanmış oluyorlardı. İşte bu sebeptendir ki bundan sonra cereyan etmiş olan muharebeler çok şiddetli ve kanlı olmuştı.

B — Karadeniz sahil muharebeleri

1822 de Kabartay muntakası kaybedilmiş olduğu için bu muntaka artık doğrudan doğruya muharebelere iştirak edemiyordu. Fakat, sekenenin mühim bir kısmı Kuban muntakasına hicret ve intikal etmişlerdi. Bu suretle Garbî Kafkas kuvvetleri, Kuban muntakasında toplanmış oluyorlardı. Gerçi Rus'ların Kuban cephesinde yaptıkları bir çok taarruzlar şiddetle karşılanmış ve akamete uğratılmıştı. Fakat Rus'lar, Kuban şimalinde Taman Yarımadasına varmağa ve burada yerleşmeğe muvaffak olmuşlardı.

Rus'lar şimdi başka bir plân takip ediyorlardı. Bu plânın esası şu idi:

Kafkasya'yı Karadeniz sahilinden kuşatarak bu memleketin garp ile irtibatını kesmek!

Bunun için en iyi üs Anapa idi. Anapa elde idi. Binaenaleyh burada bulundurulacak kuvvetlerin faaliyetlerinin denizden girişilecek teşebbüslerle birleştirilmesi mümkün olacaktı. Bu suretle Anapa'dan cenuba ve Gürcistan'dan şimale doğru, Karadeniz sahilini takviye edilirken denizden ihraç hareketi yapılacak ve böyle karşılıklı hareket ve taarruzlarla Karadeniz kıyılarında kat'i hâkimiyet kazanılması kolaylıkla mümkün olacaktı. Şu halde Anapa'nın elde edilmesi ve Abhazya'da hâkimiyet tesisi lâzım geliyordu.

Bu Karadeniz meselesi yeni değildi. Tarihte bir çok safhaları vardı.

Rus'lar Kırım'ı işgal ettikleri tarihten itibaren Karadeniz kıyılarında yerleşmek için denizden ve karadan müteaddit teşebbüslerde bulunmuşlar, fakat bir türlü muvaffakiyet temin edememişlerdi.

1696 da Çerkesler Tsemez'i (Novorasiski) bir ticaret merkezi olarak kurmuşlardı. Burada bir çok Kırım'lı ve Osmanlı tüccarları yerleşmişlerdi. Fakat, 1781 de bu mevki terk edilmişlerdi. Bunun yerine aynı sene Anapa mühim bir ticaret merkezi olarak inkişaf etmişti. Kuban ağzında kain bu mevki, Osmanlı'ların Kafkasya'ya yapacakları yardımlarla bir üs olarak kullanılmak için verilen müsaa-de üzerine bazı Osmanlı elemanları bir müddet burada kalmışlardı.

Rus'lar, Osmanlı'ların yardımı ile daha ziyade artacağını hissettikleri Kafkas mukavemetini gelişmeden kırmak ve Kafkas sahil-

lerine yerleşmek için **General Godoviç**, emrindeki kuvvetlerle birkaç kanlı muharebeden sonra 1791 de şarktan Soğucak (Hafitsey) kalesine kadar gelmeğe muvaffak olmuş, fakat uğradığı taarruzlar neticesinde bu mevkide barınmayacaklarını anlıyarak buraları tahliye edip çekilmişti.

1811 de Mareşal Dük Dö Rişliyö yine bu mevkie kadar ilerleyebilmiş, burada bir kale inşa etmiş ve yerleşmiş ise de, kalenin Kafkaslı'lar tarafından muhasara edilmesi üzerine güç hal ile kendisini kurtararak çekilip gitmişti.

Nihayet, 1828 de **General Mençikof** mühim bir kuvvetle Anapa üzerine yürümüşti. Kuban şimalinde yapılan bu hareket, esaslı bir mukavemete uğramadan Anapa önüne kadar devam etmiş, bir miktar Osmanlı kuvvetinden yardım gören bu mevkii, Rus'lar karadan ve İngiliz amirali **Graig'in** komutası altındaki Rus donanması ile ise denizden muhasara etmişler, kırk beş gün devam eden şiddetli bir muharebeden sonra Anapa'yı işgale, bu suretle müessir ve hâkim bir vaziyet almağa muvaffak olmuşlardı.

Rus'lar, aynı zamanda, Poti ve Sohum kalelerine de hâkim bulunuyorlardı. İşte bu vaziyete ve bu vaziyeti kazanmak için geçen hâdiselere dayanarak Rus'lar, Kafkas sahillerinin Osmanlı'lara ait olduğunu farz ve iddia etmiş ve 1829 Edirne Muahdesiyle Osmanlı'ların bu mefruz mülkiyetinin kendisine ferâğ edilmesini temin etmişlerdi. Bu suretle Rus'lar, kendilerini Kafkasya'ya temellük ve tesahüp etmiş addediyorlardı. Fakat asıl memleketin sahipleri bu hükmü tanımıyordu. Binaenaleyh Rus'lar, bu hükmü tatbik etmek mecburiyeti ile karşılaşmış bulunuyorlardı. Bu sebeptendir ki Osmanlı'lara karşı muzaffer bir vaziyette bulunan Rus'lar, 1829 senesinden itibaren kuvvet ve gayretlerinin siklet merkezini Kuban mıntakasına toplamışlar ve aynı zamanda Kuban'ın orta kısmına müsadüf olan Bjedüğ, Kerekeney, Atokur, Demuguevey, Mehos eyaletlerini iskat ve mukavemete iştirakten men için bunlarla karşılıklı bir ademi tevavüz pakti aktetmek teşebbüsünde bulunuyorlardı. Fakat bu teşebbüsler akamete uğruyordu. Çünkü Kafkaslı'lar bir misakı millî teahhüdü etrafında toplanmışlar ve bütün kuvvetlerini Karadeniz sahillerinde ve Kuban Nehri zaviyesinde (yani Kuban Nehri ile deniz sahili arasındaki zaviye) toplamışlardı.

İşte bu vaziyetin neticesi olarak «Karadeniz kıyı muharebeleri» ismi ile adlandırılması mümkün ve 1864 senesine kadar devam etmiş olan muharebeler başlamıştı.

C — 1830 - 1834 hâdiseleri ve muharebeleri - Abhazya muharebeleri - Yukarı Kuban (Abin) ve Tsemez muharebeleri

(Kroki — 28)

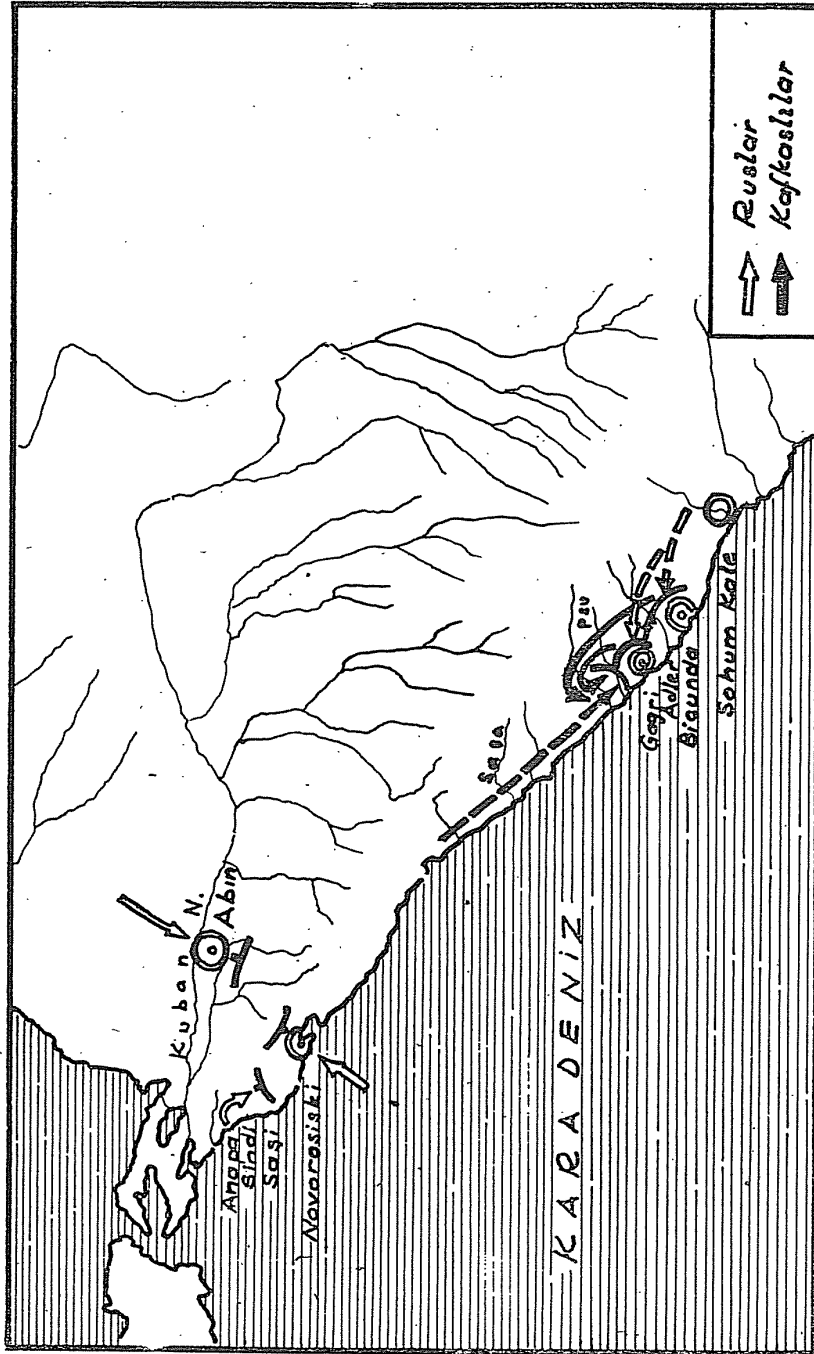
1826 da Dağıstan'da başlamış olan inkılâp ve ihtilâl hareketleri inkışafa doğru giderken 1830 da Abhazya'da da bir ihtilâl koptu. Bu ihtilâl «Millî Misak» ın hükümleri neticesiydi. Abhaz'lar, ne Rus'ları ne de Rus'ları davet etmiş olan Şirvaşidze idaresini istemiyorlardı. Halkın bizzat kendisini idare etmesini ve binaenaleyh Rus'ların memleketten çıkarılmasını istiyorlardı. Bu suretle şarkta ve garpta aynı gayeye müteveccih, aynı mahiyeti haiz iki hareket belirmişti. 1826 darbesi ile Rus'lar şarktaki Dağıstan'daki, ihtilâl hareketlerini söndürdüklerini zannediyorlardı. Halbuki o ihtilâl söndürülmüş değil, daha ziyade alevlendirilmiş oluyordu.

Kafkaslı'lar, Rus'ların sade Abhazya'daki hâkimiyetlerine değil, Anapa'yı işgal altında bulundurmalarına da tahammül edemiyor ve bu mıntakalardan Rus'ların çıkarılması çarelerini arıyorlardı. Fakat, Kafkaslı'ların cephaneleri çok azdı. Bunun ikmal ve temini için Osmanlı Devleti nezdine bir hey'et gönderilmişti. Fakat, hem mağlûp, hem de ağır bir tahhüt altına girmiş olan Osmanlı Devleti, böyle bir yardımda bulunacak vaziyette değildi. Binaenaleyh Kafkaslı'lar, yalnız şecaatten ibaret olan kuvvetleriyle yalnız kalmış oluyorlardı.

Yakınlarda fiilî hareketlere intikal edeceği tabii olan Kafkaslı'ların cüretlerini söndürmek üzere Rus'lar, 1834 te hem Abhazya'dan, hem de Kuban'dan şarka doğru taarruza geçtiler.

Bir taraftan Abhazya'da Kagri ve Bicunda'yı işgal ettiler, diğer taraftan da 14.000 kişilik bir kuvvetle şarkta Abin üzerine yürüyerek Tsemez'i bir ihraç kuvvetiyle zaptettiler. Bu suretle, şimal ve cenup ta yapacakları tazyiklerle ve aynı zamanda denizden kuvvet çıkarmak suretiyle Karadeniz sahilini işgal edebileceklerini ümit ediyorlardı. Bu hareketler şu tarzda cereyan ve inkışaf etti.

a. Cenupta: Abhaz'lar mütemadî taarruzlara başladılar. **Hacı Berzak** komutasındaki Vubih kuvvetleriyle de takviye edildiler. Bu kuvvetlerle Kagri ve Bicunda mevkileri muhasara edilmiş ve sıkıştırılmıştı. Fakat, cenuptan Rus'lar, Gürcü ve Kazak kuvvetlerini yetiştirdiler. Bunun üzerine Kafkas kuvvetleri muhasarayı kaldırmağa mecbur oldular. Gerci bu mevkiler istirdat edilememişti, fakat

1830 - 1834 muharebeleri

Rus taarruzunun şimale doğru inkişaf etmesi de önlenmiş, Rus'ların Abhazya'daki hâkimiyetleri muayyen mevkilere inhisar ettirilmişti.

b. Şimalde: Rus'lar Abın mevkiine çok ehemmiyet veriyorlardı. Çünkü bu mevki Kuban cenubunda bir köprübaşı vazifesini görecek vaziyette idi. Binaenaleyh bu mevki elde edilmekle karadan Tsemez'e yürümek kolaylaşacak, bu suretle Kafkasya'nın şimalî garbî köşesi koparılmış, binnetice Kafkasya Şapsıg'lar ve Nathoç'lar gibi en muannit ve muharip bir unsurunu kaybetmiş olacaktı.

Bu sebepten Rus'lar bu harekete mühim kuvvetler tahsis etmişlerdi. Bu kuvvetler Kuban şimalinde toplanıyordu.

Adige'ler de bu hazırlıklardan haberdar idiler. Rus'ların takip ettikleri maksadı öğrenmişler ve Abın mevkiinin ehemmiyetini takdir etmişlerdi. Buna göre şu tedbirleri almışlardı:

- 1 — Rus'ların geçeceği araziye tahrip ederek harekâtını güçleştirmek,
- 2 — Kuban şimaline geçerek muharebeyi Kuban'ın şimaline nakletmek ve Rus hazırlıklarını geciktirmek ve karıştırmak,
- 3 — Tsemez'e taarruz ederek Tsemez'deki Rus kuvvetlerini bağlamak, bu suretle bu kuvvetlerin Rus'ların şimalden de yapacakları ilerleme hareketlerine yardım etmelerine mâni olmak,
- 4 — Müsait yerlere yerleştirilecek iyi seçilmiş piyadelerle düşmanın şimalden ilerlemesine karşı mukavemet göstermek.

Kafkash'lar bu plâna göre bir taraftan Tsemez'i muhasara ederek buraya çıkarılmış olan düşman kuvvetlerinin işgal sahalarını genişletmelerine mâni olurlarken, diğer taraftan şarktan ilerleyen düşman kuvvetlerine karşı taarruza geçmişlerdi.

Bu taarruz Şapsıg'ların büyük kahramanı, Garbî Kafkasya'nın Aslanı ünvanını almış olan Hacı Guzbek tarafından idare ediliyordu.

Hacı Guzbek bu muharebede kuvvetini iki grup halinde kullanmıştı.

Bir grubu Kuban şimaline geçirmiş ve düşmanın gerilerine karşı taarruza sevk etmişti. Bu grup filhakika düşmanın ikmal kollarını tarumar etmiş, Rus'ların ele geçirdikleri ve esir telâkki ettikleri Kafkash'ları kurtarmıştı.

Esas grubu ise doğrudan doğruya kendi emri altında kullanmış-

tı. Bu kuvvetten 1700 atlı ile Hacı Guzbek, düşmanın 14.000 kişilik kuvveti üzerine saldırmıştı. Kılıç ve kama ile cereyan etmiş olan bu hücum neticesinde düşman kuvvetlerine büyük zayıat verdirmiştir. Rivayetlere bakılırsa düşmana verdirilen zayıat 6000 raddelerindedir.

Hacı Guzbek

Fakat, kılıç, at ve fedakârlığından başka güvenilir bir silâhı olmayan Kafkaslı'lar, düşmanın Abin mevkiini işgal etmesine mâni olamamışlar, Rus'lar bu mevkiye yerleşmek imkânını kazanmışlardı. Buna mukabil Rus'lar Abin'dan harekete devam ederek Tsemez ile birleşmek plânlarını tatbik edememişlerdi.

General Zats bu muvaffakiyetsizliğin doğurduğu asabiyetle akınlara başlamış ve şenaa irtikâbına teşebbüs etmişti. Kafkaslı'lar da bu hareketlere misil ile mukabeleye başlamışlar, bu suretle muharebe sürekli akınlar şeklini almıştı. Bu esnada Kafkaslı'ların gösterdikleri kahramanlıklar âdeta efsane telâkki edilecek kadar büyüktü. Meselâ: Bjeduğ prenslerinden henüz 15 yaşını geçmiyen **Psikuy** düşman ordusu içerisine girmiş ve Rus komutanı General Zats'ı atından atmış ve bu atı getirmişti.

Bu suretle Rus'lar 1834 te Kafkasya'yı işgal etmek gayesine varamamışlar ve bu gayeye varmak için daha çok çetin mukavemetlerle karşılaşacaklarını anlamışlardı. Nitekim Ruslar şimdiye kadar kazanmış oldukları yerlerle iktifa etmek mecburiyetinde kalmışlar ve başladıkları harekâtı durdurmışlardı.

Dağıstan'da ise iş başına geçmiş olan İmam Şamil'in faaliyetleri iyi bir inkişaf sahasına girmiş bulunuyordu.

IX. FASIL

KAFKAS - RUS MÜCADELESİNİN HARİÇTEKİ AKISLARI,
TESİRLERİ VE DAHİLDE KALKINMA VE İSLÂHAT
HAREKETLERİ

Kafkas - Rus mücadelesinin harîçteki tesir ve şümülü XIX'uncu asrın başına kadar, nihayet Türkiye ve İran'a münhasır idi. Fakat zamanla bu mücadelenin şümül ve ehemmiyeti arttı, bütün Avrupa'yı, Orta ve Yakın Şarkı alâkadar edecek bir mahiyet ve vüs'at kazandı. Bu vaziyet bir politika hareketi vücade getirdi. Aynı zamanda, dahilde, bir takım kalkınma ve istihale hareket ve faaliyetleri başladı. Şu halde Kafkas meselesi, XIX'uncu asrın başından itibaren, dahili ve harici bir çok siyasî hareketlerin muharriki ve âmili olmak vasfını kazanmış bir vaziyettedir. Biz bunları: 1) Kafkasya'nın beynelmilel bir mesele halini alması, 2) Harîçte Kafkasya'ya müzaharet teşekkül ve teşebbüsleri, 3) Kafkasya'da kalkınma ve islâhat hareketleri, 4) Kafkaslıların harici siyaset faaliyetleri, çerçevesi içinde tetkik ve izaha çalışacağız.

1 — KAFKASYA'NIN BEYNELMİLEL BİR MESELE
MAHİYETİNİ ALMASI

XIX'uncu asrın bidayetinde Rusya artık emperyalist devletler zümresine girmiş ve bu devletlerin çok genişlemiş olan münasebet ve rekabet sahalarında, mühim ve müessir bir mevki almış bulunuyordu. Binaenaleyh Rus'ların herhangi bir maksada dayanan hareket ve faaliyetleri artık mevzii kalamazdı. Mutlak surette diğer emperyalist devletleri de alâkadar ederdi. İşte Rus'ların Kafkasya'ya karşı giriştikleri ve üç asırdan beri muannidane idame ettikleri mücadele, bu mahiyeti almış bulunuyordu. Yani Kafkas hâdiseleri garbın nazarı dikkatini celbetmeğe ve beynelmilel bir mahiyet kazanmağa başlamıştı. Kafkasya'nın böyle beynelmilel bir ehemmiyet kazanması ve bu ehemmiyetin taayyün etmesinde:

A) Fransa Büyük İhtilâli, Napolyon'un fütuhâtı,

B) Gürcistan'ın ilhakı,

C) İngiliz siyaseti ve Lehistan ihtilâli hâdiseleri büyük roller oynamıştı.

A — Fransa ihtilâli ve Napolyon fütuhâtı

Fransa ihtilâlinin iki cephesi vardı: İnsanî, siyasî! Bu ihtilâl insanî cephesiyle, milletlerin siyasî ve içtimai mahkûmiyetlerden kurtulmalarına hizmet etmek istiyordu. Bu cephesiyle Fransa ihtilâli çok cazipti ve Fransa'da bu yüksek ideali samimî surette taşıyan kimseler de yok değildi.

Fransızların büyük kısmı ise, bu ihtilâli bir emperyalizm bayrağı olarak kullanmak istiyorlardı ve neticede kullanmışlardı. Napolyon işte bu kısmın - yani emperyalistlerin - en kudretli ve dinamik bayraktarı olmuştur. Bu hale nazaran Gürcistan'ın ilhakı, Lehistan'ın taksimi, Kafkasyalıların istiklâl mücadeleleri, Fransız ihtilâlinin insanî cephesinde, samimî bir alâka ve galeyan uyandırmış ise de, siyasî cephesinde bu memleket ve vaziyetlerden istifade etmek imkânlarını araştırmayı istihdaf eden fikirleri harekete getirmişti.

İşte bu fikir hareketinin tesiriyledir ki, Napolyon, Mısır'ı ve Avrupa'yı istilâya teşebbüs etmiştir. Bu hareket ve teşebbüsler, Fransa ihtilâlinin insanî cephesinin cazip ve sevimli çehresini karartmış ve çirkinleştirmiştir.

Filhakika Fransızlar'ın Mısır'ı istilâya kalkışması, Şimalî Kafkasya'da derin bir teessür ve inkisar uyandırmıştır. Hattâ Fransızlara karşı Mısır'ın müdafaasına iştirak etmek üzere, Kafkasya'dan Mısır'a bir çok gönüllüler gitmiştir. İşte bu hâdisenin tesiriyledir ki, Şimalî Kafkasya'da Fransa'ya karşı bir sempati doğmamıştır. Fransızlar da Şimalî Kafkasya'dan ziyade Cenubî Kafkasya ile alâkadar görünmüşlerdir.

Buna mukabil Fransız ihtilâlinin insanî cephesi mensupları, Fransa ihtilâl edebiyatında Kafkasya'dan çok bahsetmişler, hattâ Rus milletine, Kazak'lara ve diğer mahkûm milletlere ihtilâl fikrini telkin için Kafkaslıları nümune olarak göstermeğe çalışmışlardır.

Bir Fransız şairi, bir şiirinde, hürriyet kahramanı olan Kafkaslılara yardım edilmediğinden doğan teessürünü, «*Fakat heyhat, Fransa uzakta idi*» feryadiyle ifade ediyordu.

Bununla beraber Napolyon'un harekâtı, bir taraftan da Kafkasya istiklâl mücadelesine karşı Avrupa'nın dikkat ve alâkasının uyanmasını mucip olmuştur.

1807 de Napolyon ile Rus Çarı Birinci Aleksandr arasında aktolunan Tilsit Muahedesinde, şark vilâyeti ve şark meselesinin mevzu bahis olması, İngiltere'yi endişeye düşürmüş ve onu Rusya'ya muarız ve muhasım unsur ve kuvvetler aramağa sevk etmişti. İşte bu tarihten itibaren ki, Kafkasya meselesi fiilen Avrupa sahnesine intikal etmiş ve İngiltere siyasetinin mevzuları arasına girmiştir.

Kafkasya bu suretle kıymet kazanınca İngiltere de bu memleketten istifade tarzlarını tesbit etmek üzere Kafkasya ile temas aramağa başlamıştır. İngiliz'ler bu teması, Odesa ve Trabzon İngiliz Konsoloslukları ve Kafkasya'dan İstanbul'a giden Kafkash'lar vasıtasıyla temine çalışmışlardır.

Fakat «İngiltere - Kafkas» münasebetlerinin şekil ve mahiyeti, İngiltere'nin Avrupa'da kendisine rakip ve üstün bir kuvvetin teşekkül etmesine meydan vermemekten ibaret olan değişmez siyasetinin muhtelif zamanlardaki inkişaf tarzına tâbi bulunuyordu.

Nitekim o tarihlerde, yani XIX'uncu asrın başlarında İngiliz siyasetinin gayesi, Napolyon Fransası'nı mağlûp etmek idi. İşte bu maksadın tahakkuku için, Rusya'dan istifade etmek istiyordu.

Binaenaleyh Rusya, Fransa aleyhinde vaziyet aldıkça İngiltere'nin dostu, bilâkis Fransa tarafını iltizam ettikçe de İngiltere'nin düşmanı oluyor ve ancak böyle bir vaziyetle karşılaştığı zaman İngiltere Kafkasya'yı arıyordu.

Nitekim Tilsit Muahedesi hükümleri nazariyatta kalıp Rusya, Fransa aleyhinde vaziyet alınca, bu devlet İngiltere'nin tabii müttefiki olmuştur. Bu vaziyet Napolyon'un sukutuna kadar devam etmiştir. Binaenaleyh bu müddet zarfında İngiltere Kafkasya'ya herhangi bir alâka göstermemiş ve Kafkas meselesi meskût kalmıştır.

B — Lehistan'ın taksimi ve 1830 isyanı ve İngiliz siyaseti

Lehli'ler Avrupa ve Napolyon mücadelesi dolayısıyla, meskût bir vaziyete düştüğünü işaret ettiğimiz Kafkasya meselesinin Avrupa'da tekrar canlanmasına ve bu meselenin Avrupa'nın siyasî fikirlerini harekete getirecek kadar şümüllü bir mahiyet almasına, çok hizmet etmişlerdir. Malumdur ki, Lehistan'ın taksiminde bu memleketin en büyük hissesini Rus'lar almışlardır. Bu sebeptendir ki, Leh

milletinin bünyesinde açılan yaraların en ağır, Rus darbesinin eseri idi. Lehli'ler en çok bu Rus yarasının ızdırabını hissediyorlardı. Bu suretle Leh ve Kafkas milletleri aynı düşman karşısında aynı ızdırapla müteallim bir vaziyette bulunuyorlardı. Bu vaziyet bu iki milleti en samimî bir şekilde yekdiğerine yaklaştırıyor ve bağlıyordu. Aralarında, ihtilâf kaynağı olacak herhangi bir mesele bulunmayan bu iki milletin münasebetleri işte böyle sağlam bir temele dayanıyordu. Son zamanlarda dahi memleketlerini terketmek mecburiyetinde kalmış olan Kafkash'lara karşı Lehli'lerin gösterdikleri kalbi alâka ve kıymetli yardımlar, bu münasebetin hiç sarsılmadan ve değişmeden tarihin sinesinde mahfuz kaldığını göstermektedir.

1770 de Lehistan'ın son taksimi yapılmıştı. Bu tarihten itibaren Lehli'ler mahkûmiyetin bütün ağırlık ve ızdıraplarını hissetmeğe başlamışlardı. Şüphesizdir ki Lehli'ler, Kafkash'ların asırlardan beri devam eden mücadelelerini biliyor ve takip ediyorlar ve belki de onların hareketlerine imtisal etmek istiyorlardı. Nihayet bu memleket halkı 1830 da Rus'lar aleyhine isyan etmiş, fakat bu isyan Rus'ların kanlı darbeleriyle sür'atle bastırılmıştı. Bunun üzerine:

1 — Bir çok Leh ihtilâlcisi ve vatanseveri memleketlerini terkedip başka memleketlere iltica etmişler,

2 — Rus'lar da 10.000 kadar Polonya subay ve askerini ve Polonya politikacısını Kafkasya'ya nefetmişler ve bunları Kafkasya'daki Rus ordusuna vermişlerdi. Bu orduda Leh subayları er gibi kullanılıyorlardı. Rus'ların bu nefi sistemine devamları neticesinde 1840 da Rus ordusunda toplanan Lehli'lerin mevcudu 25.000 - 30.000 rakkamına balığ olmuştur.

İşte Lehli'lerin uğradıkları bu akibet, Kafkas - Rus mücadelesiyle sıkı bir surette alâkadar olmalarını intaç etmiş ve bu mücadelenin cereyan tarzına tesir etmekten hali kalmamış idi.

Filhakika Rus ordusunda müstahdem Lehli'lerden bir çokları firar ederek Kafkasya'ya, İran'a ve dağlara iltica ediyorlardı. Bidayette Kafkash'lar bu Leh mültecilerini tam bir itimat ile karşılamışlardı. Çünkü Kafkash'lar Rus casusluklarına ve entrikacılarına karşı çok hassas ve uyanık bulunmak mecburiyetindeydiler. Bu sebepten her yabancıyı şüphe ve tereddütle karşıyorlardı. Kafkash'ları bu hususta haklı görmek lâzımdır. Çünkü Rus'ların bu vasıtalarla çökerttikleri Kırım, Gürcistan ve Lehistan meydana idi. İşte Kafkash'lar Lehli'leri de bidayette böyle bir haleti ruhiye ile görmüşlerdi.

Fakat, tedricen vaziyet aydınlandı. Lehli'lere karşı itimat hâsıl oldu. Binnetice Kafkash'lar Lehli'lerden çok istifade ettiler. Bu istifade bilhassa İmam Şamil'in idaresinde kıymetli oldu. İşte bu suretle bir çok Lehli Kafkasya içlerine girmiş, Kafkash'lar arasına karışmış ve Kafkas - Rus mücadelesine fiilen iştirak etmiş oldular.

Aynı zamanda Avrupa'nın muhtelif memleketlerine iltica etmiş olan Leh vatanseverleri Kafkas - Rus mücadelesinden kendi memleketleri namına istifade etmek istiyor ve büyük ümitler besliyorlardı. Bu sebepten Lehli'ler Kafkash'ları mücadele ve muharebelerinde teşvik ve takviye etmek lüzumunu hissediyorlardı. Bunun için Lehli'ler,

1 — Rus ordusundan kaçacak Lehli'lerle Kafkas mukavemet cephesini takviye etmek,

2 — Aynı zamanda Avrupa'da Kafkas - Rus mücadelesiyle alakadar devletlerin siyasetlerini Kafkasya lehinde faaliyete getirmek ve Kafkasya için bu devletlerin fiilî yardımlarını temin etmek gayeleriyle çalışmak, istiyorlardı.

Avrupa'nın, bilhassa İngiltere'nin siyasetinde Kafkasya'nın lehinde bir inkişaf belirmeğe başlamıştı.

İngiltere, Napolyon Fransası'nı mağlûp etmişti. Fakat şimdi Rusya şarkta İngiltere için tehlikeli ve korkunç bir vaziyet kazanıyordu. Rus'ların Kafkasya'daki faaliyet ve muvaffakiyetleri, 1828 - 1829 Osmanlı - Rus harbi neticesinde aktedilmiş olan Edirne ve Mısır meselesi dolayısıyla aynı devletler arasında aktolunan Hünkâr İskelesi Muahedeleriyle, Rus'ların kazandığı ve aldığı vaziyet, tasavvur edilen tehlikenin fiile inkılâp etmiş tehditkâr bir ifadesi idi.

Binaenaleyh İngiltere, daha 1807 de Kafkasya'ya karşı göstermeğe başladığı, fakat bugüne kadar terketmiş olduğu alâkayı yeniden ele almak ve canlandırmak ihtiyacını duymuştu. İstanbul Sefiri de bu ihtiyaçtan mülhem olarak 1834 senesinden itibaren Kafkas - Rus muharebe ve mücadelelerine karşı alâka göstermeğe başlamıştı.

İngiltere'nin bu alâkası Kafkasya'da büyük bir itimat ve emniyetle karşılanıyordu. Çünkü Kafkash'ların İngiliz'lere karşı hususî bir sempatileri vardı. Bu sempati Mısırlı'ların Napolyon ile muharebeleri sıralarında İngiltere'nin Mısırlı'lara gösterdiği yardım hâdisesinden mütevellit idi. Çok saf ve samimî düşünen Kafkash'lar, İngilizlerin bu yardımlarını hiç unutmuyorlar ve kendilerine de aynı yardımda bulunacağını ümit ediyorlardı. Gerçi İngilizlerin göster-

meleri muhtemel yardım şüphesizdir ki, bir menfaat mukabilinde olacaktı. Fakat ne mukabilinde olursa olsun zaruret zamanında uzatılan her yardım eli daima hürmet ve minnetle sıklır ve hattâ öpülür.

Kafkash'lar, öteden beri Osmanlı'lara, İranlı'lara ve Mısırlı'lara çok güvenmişlerdir. Çünkü kendileriyle bu devletler arasındaki din birliğine ilâveten, bu devletler doğrudan doğruya Rusya'nın en yakın tehdidi altında bulunuyordu. Bu vaziyete nazaran Osmanlı ve İranlı'ların birleşip Kafkasya'yı da yanlarına alarak, Rusya'ya karşı müttehit bir kuvvet ve mukavemet cephesi açmaları icap ettiği halde, bu iki devlet aslâ anlaşamıyorlardı. İran Devleti Cenubî Kafkasya'ya karşı âdeta pusuda bulunuyordu. Osmanlı Devletinin herhangi bir gevşekliğini ve Rusya'nın zayıfladığını hisseder etmez derhal Cenubî Kafkasya'ya tecavüz ediyordu. İran'ın bu hareketi, Cenubî Kafkasya'nın İran'dan soğumasına hattâ başka taraftan yardım göremeyince Rusya'ya yaklaşmasını mucip olmuştu.

Nitekim İran'ın bu hareket tarzı Gürcistan'ın Rusya'ya iltica etmesini intaç etmiş, aynı zamanda son Şirvanî Hanı olan **Mustafa Han**'ı da İranlı'ların tecavüzü karşısında Rusya'nın müzaheretini aramağa ve nihayet 1826 da memleketinin Rusya'ya ilhakını talep etmeğe sevk etmişti.

Bu suretle bir çeyrek asır zarfında Rusya, Cenubî Kafkasya'da yerleşmek imkânını bulmuş, binnetice bu taraftan herhangi yardımın gelmesi imkân ve ihtimali uzaklaşmıştır. Görülüyor ki Şimalî Kafkasya İran'dan müzaheret yerine zarar görmüştü.

Buna mukabil, Osmanlı Devleti şimdiye kadar Kafkasya'ya ciddi ve fiilî bir yardımda bulunmamış olmakla beraber, Kafkas namına çalışmak isteyen elemanların Osmanlı Devleti topraklarında bulunmalarına ve lüzumlu faaliyetler göstermelerine müsaade ediyor, bilhassa İstanbul'da mevki kazanmış bazı Kafkash'ların direkt ve indirekt müzaheretleri de bu müsaadeyi takviye ve tevsi ediyordu.

Lehli'lerin göstermek istedikleri «Kafkasya'ya müzaheret» faaliyetleri İngilizlerin Kafkasya için inkişafa başlıyan müsait siyasetleriyle karşılaşmış olduğu gibi, buna Osmanlı Devletinin müsaadekâr vaziyet ve niyeti de inzıam ederse, haricte Kafkasya için verimli bir siyaset mekanizmasının kurulması mümkün olacaktı. Kafkasya bundan sonraki mücadelelerinde işte böyle bir siyasi mekanizmanın faaliyetinden istifadeye çalışmıştır.

II — HARİÇTE KAFKASYA'YA MÜZAHERET TEŞEKKÜLLERİ VE TEŞEBBÜSLERİ

Kafkas - Rus mücadelesinin nasıl beynelmilel bir mesele mahiyetini aldığından, bu mesele muvacehesinde haricî vaziyetin nasıl inkişaf ve tebellür ettiğinden, bu inkişaf ve tebellürde rol oynamış olan hâdiselerden ve bu meyanda bilhassa 1829 Osmanlı - Rus Edirne ve 1833 Hünkâr İskeleyi Muahedelerinden ve akim kalan 1830 Lehistan ihtilâlinde bahsedilmisti.

Bu âmillerin sevki ile gerek haricte ve gerekse dahilde bazı siyasi faaliyet ve hareketler vücut bulmuştur.

Aynı maksada hadim ve müteveccih olan bu iki faaliyet arasında sıkı münasebet ve irtibat bulunması zaruriydi. Fakat maalesef böyle olmadı ve bu faaliyetler mütesanit bir tarzda yürümedi.

Bu hususta her iki tarafın kabahatları vardır. Çünkü umumî olarak haricî faaliyetlerde lüzumu kadar serahat, suur, ahenk ve isabet yoktu. Buna bir de bu faaliyetlerin kat'î bir netice vermesini mümkün kılacak kadar bir zaman bulunamadığını ilâve etmek lâzımdır. Çünkü bu faaliyetlere çok geç, yani Kafkas mukadderatının müntehaya yaklaştığı bir zamanda başlanmıştı.

Haricî faaliyetlerin tekevvün ve seyri şu tarzlarda olmuştur:

Yukarıda temas ettiğimiz Edirne ve Hünkâr İskeleyi Muahedeleriyle Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerine âdeta bir hegemonya tesis etmek ve boğazları garp devletlerine karşı kapatmak istediği anlaşılıyordu. Bu suretle Rus tehlikesi bariz bir surette kendini göstermiş oluyordu. Bu vaziyet karşısında en evvel ve en çok alâka ve hassasiyet gösterecek olan İngiltere idi. Filhakika bu vaziyetten mülhem olan İngiliz siyaseti derhal harekete geçti ve İngiltere'nin İstanbul sefiri **Ponsonbi** 1834 senesinden itibaren Kafkas işleriyle meşgul olmağa başladı. Fakat bu meşguliyet, maksada uygun bir mahiyet ve istikamet verebilmek için Kafkasya'nın içinden tetkik edilmesi lâzım idi. Bu maksatlardır ki, İngiltere hariciye ofisinin genç, heyecanlı ve ateşli ajanlarından olan **David Urquhart**, 1834 sonbaharında Kafkasya'ya gönderildi. Urquhart Kafkas sahillerinde oturan kabilelerle ve bilhassa Şapsığ kabilesi ile temasta ve münasebette bulundu. Urquhart'ın bu seyahati ve teması Kafkaslılarda çok müsait bir ümit ve itimat uyandırmıştı. Bilhassa Urquhart, Kafkaslılara karşı hayali ve aldatıcı vaatlerde bulunmamış, kendilerini maksatlarına isal edecek kuvvetin ancak kendi millî kuv-

vetleri olduğunu, aslâ harice güvenip gevşek davranılmamasını söylemek suretiyle, ciddiyet ve samimiyetini göstermiş idi.

Urquhart Kafkasya'da çok az bulunmuş olmakla beraber çok derin intibalarla mamûl olarak dönmüştü. Kafkasya'da geçirdiği günleri ve bugünlerin hatıralarını aslâ unutamıyordu. Kafkasya'ya âşık olmuş ve bu aşkı ölünceye kadar kalbinde yaşatmış idi.

Urquhart'ı böyle teshir etmiş olan Kafkasya'nın nesi idi? Onu teshir etmiş olan Kafkasya'nın muayyen bir şeyi değil, fakat canlı, cansız bütün muhteviyatı ile beraber Kafkasya'nın kendisi idi!

David Urquhart

Urquhart Kafkasya'nın pasif bir âşığı vaziyetinde kalmadı. Bu sevginin kendisine bazı vecibeler tahmil ettiğini anladı ve bu vecibeleri yapmak hususunda hiç bir fedakârlık ve faaliyetten geri kalmadı.

Urquhart Londra'ya dönünce derhal falaiyete geçti. Matbuat ve konferanslarla İngiliz efkârı umumiyesini dalgalandırdı. Konferans-

ları meyanında 23/Mayıs/1838 de Glaskow'da verdiği konferans mühim ve heyecanlı idi.

Urquhart bu faaliyetleriyle İngiltere'de Kafkas istiklâline taraftar ve Rus düşmanı bir zümre toplamağa muvaffak olmuş, aynı zamanda Leh vatanperverlerini de harekete getirmişti. Neticede Urquhart ile Leh vatanperverlerinden **Prens Adam Çartoriski** ve **Zamoyski** aralarında samimî bir münasebet teessüs etmiş ve bu münasebet Kafkasya için işbirliği yapmaları karar ve faaliyetini doğurmuştu.

Bu vaziyete göre hariçte Kafkas meselesi için iki kanal vücut bulmuş oluyordu.

1 — İngiliz devlet kanalı,

2 — Bazı İngiliz şahsiyetleriyle Polonya vatanseverlerinden müteşekkil hususî grup.

İngiliz devlet siyasetinin Rusya'nın bilhassa cenuba doğru inkişafı karşısında çok uyanık bulunduğu muhakkaktı. İngiltere Edirne ve Hünkâr İskeleyi Muahedelerine karşı aldığı vaziyetle bu uyanıklığı göstermiş oluyordu. Filhakika **Palmerston**, 1829 Edirne Muahdesiyle Osmanlı Devletinin Kafkasya'yı Rusya'ya veremeyeceğini resmen beyan etmiş idi. Bu suretle bu muahedenin hakikata uymadığını ve binaenaleyh İngiltere'nin bu muahedeyi tanımadığını zımnen ifade etmiş oluyordu. İşte bu resmî beyanatın İngiltere'nin Kafkas siyasetinin temel taşı teşkil etmesi lâzımdı.

Hususî gruba gelince:

Bu grubu teşkil eden elemanlardan Polonyalıların ciddi ve samimî oldukları muhakkaktı. Çünkü Lehli'ler Kafkash'ların kazanacakları muvaffakiyetlerin kendi memleketlerinin kurtuluşuna hizmet edeceğine kâni bulunuyordu. Bundan başka vaziyet bakımından Kafkas meselesini ihtilâl yapmağa müsait görüyorlardı. Binaenaleyh bu meselenin İngiltere'yi harekete getireceğini ve mühim bir koalisyonun teşekkülüne sebep olabileceğini tahmin ediyorlardı. Böyle bir vaziyetin Lehistan'ın mukadderatı namına temin edeceği menfaat ise büyüktü.

İngiliz siyasetlerine gelince: bunların bir kısmı Kafkasya'nın ticarî cephesini istismar etmek gibi bir menfaat fikri ile; bir kısmı İngiltere için belirmiş olan Rus tehlikesini önlemek gibi bir siyasî maksatla; Urquhart gibi Kafkasya'yı görmüş olanlar ise Kafkasya gibi bir fazilet ve melâhat ocağının mahkûm vaziyete düşmesine tahammül etmemek gibi âsil ve insani bir niyetle hareket ediyorlardı.

Her ne maksatla olursa olsun bu grup ciddi çalıştığı takdirde

kendisiyle işbirliği yapacak unsur ve kuvvetler toplayabilirdi.

Şimdi gerek resmî İngiliz siyasetinin ve gerekse hususî grubun faaliyetlerini takip edelim:

1 — İngiliz Devletinin faaliyeti:

O zaman İngiliz Hariciye Nazırı olan Palmerston'un Kafkasya'nın istiklâlini istediği muhakkak idi. Fakat Palmerston, Rusya ile sulhu idame etmeği İngiltere için zarurî telâkki ediyor, buna mukabil Rusya'nın da İngiltere ile bir ihtilâf çıkarmamak için Kafkas işlerinde müsadekâr davranacağını ümit ediyordu. Bunun için Kafkash'ların mücadelelerini idame etmelerinin faydalı olduğuna inanıyor ve bunlara gizlice yardım edilmesi lüzumuna kâni bulunuyordu.

Görülüyor ki, İngiltere'nin takip etmek istediği siyaset enerjik olmaktan ziyade pasif bir mahiyette idi. Bu sebeptendir ki, Palmerston kendi muvafakat ve malûmatı tahtında Kafkasya'ya gönderilmiş olan İngiliz ajanlarıyla münasebetini inkâr etmişti.

İngiltere'nin Kafkasya hakkında yaptığı teşebbüsler şunlardı:

a — Palmerston'un Petersburg'daki sefirine, müteakıl hüsnü niyetle Kafkasya ile Rusya arasındaki muhasematın durdurulabileceği ümidinde bulunduğunu; İngiltere'nin bu kanaatten mülhem olan tavassutundan müsbet bir netice hâsıl olduğu takdirde krallık hükûmetinin çok mahzuz olacağını, Rus hükûmetine tebliği,

b — İstanbul'daki İngiliz sefiri Ponsonbi'nin Rus kuvvetlerinin Kuban'ın şimaline çekilmeleri şartiyle Adige'lerin Rus'lara sulh teklifinde bulunmalarının teminini deruhte etmesi,

c — Tahran sefirinin İran'a iltica etmiş olan Polonyalıların Rusya'ya iade edilmelerinin teminini emretmesi,

d — Palmerston'un adam ve malzeme göndermek suretiyle Kafkasya'ya yardım edilmesini terviç ve teşvik ve Polonyalılardan lejyon teşkili fikrini tasvib etmesi.

Bu teşebbüsler gösteriyor ki İngiltere'nin resmî siyaseti kat'î ve müsbet netice verecek kuvvette ve kat'iyette değildi.

2 — Hususî grubun siyasi faaliyeti:

Aşağıdaki hususlar, bu grubun faaliyet mevzularını teşkil ediyordu:

a) Kafkasya'da Rus hizmetinde bulunan Polonyalı'lar arasında bir hareket uyandırmak ve bunlarla kıt'alar teşkil etmek,

b) Kafkasya için yapılacak teşebbüslerin hususî ve münferit olmasından ziyade İngiltere, Türkiye ile Rusya arasında vukubulacak

bir muharebeden istifade etmek; (İngiliz donanmasının Karadeniz'de bir nümayiş yapmasının böyle bir muharebe doğurabileceği ümit ediliyordu.)

c) Böyle bir muharebe vaziyeti tahassüs ettiği takdirde Kafkasya'daki emir ve kumandayı almak üzere Dambinski'yi Kafkasya'ya göndermek.

Grup bu esaslara göre harekete geçti. İlk olarak cephane ve tuz yüklü bir vapuru Kafkasya sahiline gitmek üzere yola çıkardılar. Bu teşebbüsten maksat şu idi: vapur Rus'lar tarafından yakalanacak, bunu hazmedemeyecek ve hakaret telâkki edecek olan İngiltere, Rusya'nın Kafkas sahilinde tesis eylediği blokun kanunî olmadığını söyleyerek Kafkasya'nın istiklâlini tanımış olacak. Bunu temin için İngiltere donanması Karadeniz'de nümayiş yapacak ve bundan harp çıkacaktı. İşte bu maksatla hazırlanmış olan Vixen 1836 da yola çıktı. Tahmin edildiği gibi Rus'lar tarafından müsadere edildi. Rusların bu hareketleri İngiltere için bir hakaret telâkki edilerek matbuatta münakaşa ve mecliste müzakerelere vesile oldu. Fakat Rusya «bu vapurun 1829 dan evvel Türkiye'ye aidiyeti muhakkak olan yerlerdeki belediye nizamlarının tatbiki zaruretiyle müsadere edildiği» cevabını verdi. Bu cevap İngiltere hariciyesini tatmin etmiş ve mesele kapanmıştı. Cevabın mahiyeti Kafkasya işi ile uğraşanların ümitlerini kuvvetlendirmişti. Çünkü bu cevap Rusya'nın tasarruf statüsünün, yalnız 1829 senesinden evvel Türkiye'nin işgali altında bulunmuş olan yerlere münhasır bulunduğu ve bu yerler dışındaki diğer Kafkas topraklarına şümülü olmadığını itiraf edilmesi şeklinde tefsir edilmişti. Bu itirafın ise şimdiye kadar takip edilmiş olan siyasetin ve Kafkasya'nın devam eden mücadele ve mukavemetinin bir neticesi olduğuna hükmolunmuş, binaenaleyh faaliyetin arttırılmasına karar verilmişti.

Bu maksatla Urquhart; Beljames, Longors ve Hudson adlı üç ajanını İngiltere'nin yakın şark faaliyetinin merkezi olan İstanbul'a göndermişti.

Bunlardan Hudson Kafkas mümessili **Zaniko Safer** ile **Pansonby** arasındaki irtibatı tesis ediyordu' James ile Longors ise 1837 de Kafkasya'ya gönderilmişti.

Bunlar Kafkasya'da Urquhart gibi ciddi hareket edemediler. Tahakkuku gayri mümkün bir takım vaatlerde bulundular. Bu vaatler tahakkuk etmedi. Binaenaleyh Kafkaslıların bu zatlara karşı itimatları sarsıldı. Bununla beraber James ve Longors Kafkasya'da iki sene yaşadılar. Kıymetli hizmetler yaptılar. Kuvvetli müşahade ve

intibalarla mamûl olarak döndüler. Bu intibaları arasında «Kafkaslıların istiklâlden başka bir şey istemedikleri, binaenaleyh bunların başka bir suretle tatmini mümkün olmayacağı» kanaati vardı. Çok doğru ve tam kendi fikirleri olan bu kanaatlerini, İngiltere hariciyesine ve krala anlattılar ve İngiliz efkârı umumiyesine telkine çalıştılar. Aynı zamanda bilâhare neşrettikleri eserlerle Kafkasya'yı dünyaya tanıtmaya gayret ettiler.

Fakat İngiltere'nin siyasetinde Kafkasya için meş'um bir tahavvül başgöstermişti. Bu tahavvülün esası Fransa'nın yakın şarkta faaliyet göstermeğe başlamasıydı.

Bu faaliyette İngiltere, Napolyon Fransası'nın heyûlâsını görüyor ve binaenaleyh Rusya ile anlaşmak lüzumunu hissediyordu. İşte bu sebepten dolaydır ki, Palmerston Vixen vapuru hakkında aldığı cevaptan sonra Kafkasya işlerine müdahale etmemek yolunu tutmuş ve buna tâbi olarak da Ponsonby de faaliyetini durdurmuştu.

Ponsonby'in bu vaziyeti dolayısıyla Urquhart Londra'ya dönmüş ve Palmerston'dan uzaklaşmıştı. Fakat hususî grup faaliyetini durdurmadı. Prens Adam Çartoreski ve Lord Dodley Stewart Palmerston ile irtibatı kesmediler. Çartoreski'nin İngiltere Hariciye Nezareti ile irtibatı muhafaza etmesi vaziyete çok uygun idi. Çünkü siyaset mütemadiyen değişiyordu. İngiltere siyasetinin yine bir gün eski istikameti alması ihtimali düşünülebilirdi. Buna nazaran Prens Adam Çartoreski faaliyetine yeni bir mahiyet ve istikamet vermek istemiş ve bunun için de:

1 — 1841, 1843 senelerinde **Verçinski**'nin riyaseti altında Kafkasya'ya bir seferî heyet göndermeğe karar vermiş, fakat Verçinski'nin ölmesi, bu kararın tahakkukuna mâni olmuştur.

2 — Polonya heyetinin reisi olarak **Çaykofski**'yi İstanbul'a göndermiştir.

Çaykofski bir taraftan Osmanlı Devletinin mali ve filî yardımlarını temin etmek, diğer taraftan Rusya aleyhindeki mesaisinin şümülünü genişletmek maksatlariyle faaliyete geçmişti. Bunun için,

a — Lehistan'da isyan çıkarılacak ve bu esnada Rusya'dan kaçmış olan Dobrica Kazak'ları bir taraftan Polonya'ya gidecek, diğer taraftan Karadeniz şimalinden şarka doğru yürüyeceklerdi.

b — Bu esnada Kafkasya'da teşkil edilecek olan lejyonlar Kafkaslılar ve Kazak'larla müştereken şimale ve garbe doğru yürüyecekler, garpten de harekete geçmiş olan Dobrice Kazak'lariyle birleşeceklerdi. Bu suretle temin edilecek muvaffakiyet neticesinde:

1 — Kafkasya'da Cenuhî Kafkasya'yı da ihtiva eden federal bir devlet ile,

2 — Karadeniz şimalinde Polonya ile hemhudut bir Kazak Devleti kurulacak,

3 — Polonya Devleti ihya edilecekti.

Bütün bunlar, Polonyalı'lar tarafından hazırlanacaktı. Bugün için bir hayal gibi telâkki edilen bu proje, istihfaf ile karşılanmamalıdır. O zaman, her halde tahakkuku mümkün telâkki ediliyordu. Çünkü Polonya istiklâlini henüz yeni kaybetmişti. Rus'lar henüz Kafkasya'da kat'î bir hâkimiyet tesis edememişti. Kazak'lar ise, henüz Rus devlet bünyesine tamamen intibak etmiş değillerdi. Bilâkis bir çok hâdise ve isyanlar ika etmişler ve Rus devlet otoritesiyle çarpışmışlardı. Bunların neticesinde açılmış olan yaralar henüz kanyor ve bu yaraların acıları hâlâ hissediliyordu.

Osmanlı Devleti, bu niyet ve faliyete müzahir ve müsaadekâr görünmüş fakat, bu faaliyetlere müteallik vaatlerini yapmamıştı. Bilhassa bu işte çok faal ve müsbet rol oynayan padişahın kayınbiraderi **Kafkaslı Mehmet Ali Paşa'nın** gözden düşmesi, bütün teşebbüslerin akim kalmasını intaç etmiş, binaenaleyh Prens Adam Çartoreski'nin oğlu **Vitold Çartoreski'nin** reisliği altında Kafkasya'ya gönderilmesi takarrür eden heyet de gidememişti.

Bütün bu akametlere rağmen Prens Adam Çartoreski'nin azmi sarsılmıyordu. Seferî heyet yerine mümessiller göndermeğe karar vermiş ve:

1 — 1844 de **Ziyorkovski'yi** göndermişti. Fakat bu zat Rus'ların tertip ettiği bir suikasta kurban gitmişti.

2 — 1846 da sanayii nariye mütehassısı **Gordon** gönderildi. Bu zat epeyce çalıştı. Fakat ihtisasını bırakarak siyasi işlere saplandı. Bunun mesaisinden azamî bir netice elde edilemedi. Bu da 1847 muharebelerinde maktul düştü. İdeal kurbanı olan bu iki muhterem Lehli'yi her Kafkaslı saygı ile anmalıdır.

Bundan sonra Garbî Kafkasya'da teşkilâtçı ve terakkiperver **Mehmet Emin** işbaşına geçmiştir. Mehmet Emin 1851 de İstanbul'a bir mümessil gönderdi. Bu mümessilin vazifelerinden biri de bir sanayii nariye mütehassısı bulmak idi. Bu mümessil Polonya ajanı **Koşoviski** ve **Çaykofski** ile görüştü ve **Yordan** adında bir mütehassıs gönderilmesine karar verildi. Fakat tahsisat temin edilemediği için gönderilemedi. Kırım muharebesi işte bu vaziyette başladı. Görülüyor ki bu muharebe başladığı zaman haricî faaliyet unsurları ile Kaf-

kasya arasında esaslı bir anlaşma ve irtibat vücade getirilememiştir. Bu gayri müsait vaziyet muharebenin devamı müddetince, menfî tesirini göstermekten hâlî kalmadı.

İşte Kırım muharebesine kadar, haricî faaliyetin geçirdiği safhaları ve istihaleleri kısaca anlatmış olduk. Bunlardan anlaşılıyor ki Kafkasya için kuvvetli muavenet arzuları taşınmasına rağmen müessir hiç bir müzaheret gösterilememiştir. Bunun sebebi, bu neticeden mes'ul olması lâzım gelen ve bu meseleye hayatî bir alâka ile bağlı olan devletlerin, işi ciddi bir surette ele almamaları ve hususi teşebbüsleri idare ve himaye etmemeleridir.

1822 - 1834 muharebelerinin neticeleri çok müşkül ve ağır şartlar ihdas etmiş ve Kafkaslı'ları şimdiye kadar görmedikleri vaziyetlerle karşı karşıya getirmişti. Bu vaziyetler şunlardı:

a — Ruslar Hazer Denizi ve Karadeniz kıyılarında, Terek ve Sunja vadilerinde ve Daryal geçidinde hâkimiyet tesis etmiş bulunuyorlardı. Bilhassa Kabartay mıntakasını işgal etmekle Rus'lar, bir taraftan Kafkasya'nın belini kırmış, Kafkas vatanının coğrafi bütünlüğünü ikiye ayırmış ve Gürcistan ile irtibat için en kısa yolu elde etmiş, diğer taraftan, Kafkasya'nın en kuvvetli ve şuurlu mukavemet unsurunu yıkmış oluyordu.

b — Şimdi de, yani 1834 ten itibaren, Rus'lar bilhassa Lâbe havzası istikametini tazyike başlamışlardı. Bu istikamette elde edilecek muvaffakiyetlerle Kafkasya'nın mukavemet kaynakları ve imkânları ağır bir surette sarsılmış olacaktı.

Rus'lar elde etmeğe muvaffak oldukları yerleri askerî işgal altına almakla iktifa etmiyorlar, buralara teslih edilmiş ve hususi teşkilâta tâbi tutulmuş Kazak'lar yerleştiriyorlardı. Bu suretle zapt ve temellük aynı zamanda tatbik ediliyordu. Bu gidiş Kafkasya'yı çok vahim bir akibete sürükleyebilirdi.

c — Yine bu vaziyetle Rus'lar, Kafkasya'yı karadan ve denizden bir çember içersine alarak bu memleketin haricî irtibatını kesmişlerdi. Kafkaslı'lar sadece sevkülceys bakımından değil, aynı zamanda, iktisadî bakımdan da sarsılmış idiler. Çünkü Rus'ların işgal altına aldıkları yerler, Kafkasya'nın en münbit mıntakalarını teşkil ediyordu. Rus'lar bu güzel yerlerin sahiplerini yurtlarından çıkartıyor ve buralara Kazak'ları iskân ediyorlardı. Böyle bir muameleye maruz kalan halk dağlara iltica ediyor, oralarda mihnet ve mahrumiyet içersinde fakat kalpleri kin ve intikam ile dolu olarak yaşıyorlar ve mağsup yurtlarının hasreti ve buraları istirdat etmek ümit ve ihtirası ile yanıyorlardı.

III — KAFKASYA'DA KALKINMA VE İSLÂHAT HAREKETLERİ VE BU HAREKETLERİN SAİKLERİ VE KAREKTERLERİ

Hariçte Kafkasya'yı alâkadar eden siyasî hareketlere muvazî olarak dahilde de bir takım kalkınma hareketleri inkışaf etmeğe başlamıştı. Bu hareketlerin saik ve karakterleri nelerdi?

Malûmdur ki, bir cemiyeti kalkınma hareketlerine sevkeden şey, o cemiyetin bir taraftan kendi hal ve vaziyetinin kifayetsizliğini anlaması, diğer taraftan bu kifayetsizliğin izalesi zaruretine kail ve kâni olmasıdır.

Bir cemiyetin böyle bir zarureti duyması ise, onun herhangi bir darbeye uğramış olması, muhitinde örnek ittihaz edilecek yüksek ve müttekâmil vaziyetler görmesi ve bunların cazibesine kapılması ile mümkündür.

Böyle muharrik kuvvetlerin vücuduna rağmen bir cemiyetin, münhasıran kendi şuur ve kararıyla ve kendi elemanlarıyla kalkınma hareketine kalkması nadir görülmüş hâdiselerdendir. Ekseriyetle vâkî olan, cemiyetin, daha müttekâmil olan bazı haricî unsurların müdahale ve tesirleriyle harekete getirilmesidir. Çünkü alışılmış vaziyet ve kökleşmiş zihniyetleri değiştirmek kolay değildir.

Kafkasya'da da böyle olmuştur. Şimdiye kadar Kafkasya düşmanlarını uzaklarda tutmağa, bu suretle vatanın öz kısmını korumağa muvaffak olmuştur. 1822 de ise Kabartay mıntakasının kaybedilmesi çok ağır ve telâfisi gayri mümkün bir yara açmıştı.

Kafkash'lar bu ağır yaranın ızırabını duymakla beraber bu vaziyet onları nevmidiye sevk ve teslimiyete mecbur etmemişti. Bilâkis millî kıymetlerini bir kere daha tebarüz ettirmişti.

Filhakika mağlûbiyetler çok kereler milletleri ümitsizlik, atalet ve nihayet teslimiyete sevkeder. Kafkasya'da ise böyle olmadı. Bu muvaffakiyetsizlikler onların enerjilerini canlandırdı ve şahlandırdı. Bunun tesiriyle garpte bütün millî kuvvetler Kuban'da toplandı. Burada esash bazı islahat faaliyetleri başladı. Şarkta ise büyük bir kuvvet doğdu. Bu suretle Kafkasya'nın iki müntehası elektrikleşmiş birer kutup mahiyetini almak istidadını göstermeğe namzet buluyorlardı. Rus'lar, işgal ettikleri yerlerden ele geçen halkın çocuklarını topluyor, onları imha ediyor veyahut tarihin lekesini saklamak maksadiyle birkaç tanesini de kendilerini temsil etmek ve kendilerine hâdim bir eleman olarak yetiştirmek üzere Rusya'ya gönderiyorlardı. Halbuki bütün kültür, telkin ve tesirlere rağmen bu çocukla-

rın çoğunun Rus düşmanı olarak yetiştirildiği görülüyordu. Büyük Rus şairi Lermantof «İsmail Bey» ismindeki eserinde bu neticeyi pek güzel tasvir etmiştir.

Rus'lar, aynı zamanda, halkı Hristiyanlaştırmağa çalışıyorlardı. Bütün bu hareketleriyle Rus'lar, yalnız vatanın topraklarına değil, aynı zamanda vatandaşların harimi vicdan ve imanlarına da tarazuza başlamış oluyorlardı. Kafkash'lar Rus'ların öteden beri alacak ve vahşi bir düşman olduğunu biliyorlardı. Kafkash'lar bunu, Rus'ların, kendilerine teslim olan Kırım'lılara karşı reva gördükleri zulüm ve katliamlardan, hattâ kendilerini davet etmiş olan Gürcü'lere karşı gösterdikleri vahşiyane tecavüzlerden öğrenmişlerdi. Fakat işitmek suretiyle öğrendikleri bu muameleye işte şimdi kendileri hedef ve kurban oluyorlardı.

Yukardan beri saydığımız bu vaziyet ve hallerin, bir memleketin zeval ve izmihlâlini hazırlayacak bir mahiyet ve kuvvette olmasına rağmen Kafkasya teslim olmuyordu. Kafkash'ların sonuna kadar mücadeleye devam etmek hususundaki azim ve kararları sarsılmamıştı. Çünkü «Mabedim vatandır, mabudum hürriyet!» vecizesini hayat düsturu olarak takip eden bir millet, herhangi bir teslimiyet ve mezellete tahammül edemezdi. Kafkash'lar, hayatı ancak hürriyette görüyor ve hürriyette buluyordu. Hürriyetini kaybetmiş olan bir Kafkash, kendini ölmüş addediyordu.

İşte bunun içindir ki vaziyetin bütün vehametine rağmen yeni bir hayat, hareket ve mukavemet için hazırlanıyorlardı. Kafkash'lar, düştükleri mühlik vaziyetten kurtulabilmelerinin ancak bütün millî kuvvetlerinin kullanılması ve haricî bir yardım temin edebilmesiyle mümkün olacağını anlamışlardı. Ancak dahilde kuvvetli olmadıkça ve hayatîyet kabiliyeti gösterilmedikçe, hariçten bir yardım beklenemezdi. İşte çok doğru olan böyle bir kanaat ve zihniyetten mülhem olarak, dahilî islahat ve teşkilâta başlanmıştı. Ancak, Kabartay mıntakasının kaybedilmesiyle coğrafi birliğini kaybetmiş ve şimdiye kadar muhtelif tarihî şartlar ve coğrafi vaziyetler içerisinde yaşamış olan Kafkasya'da, bütün memleketi şümullü içerisinde alacak bir teşkilât vücuda getirmek mümkün değildi. Şu halde Şarkî ve Garbî Kafkash'lar için ayrı ayrı teşkilât formülleri tatbiki icap ediyordu. Ötedenberi Şarkî Kafkas hayatında din esasları nâzım ve hâkim olduğu halde Garbî Kafkasya'da millî ananeler daha çok rol oynamıştı. Bu defaki teşkilâtın da bu hususiyetlerin izlerini taşıyacağı tabîî idi.

Şu halde: biz de Şarkî ve Garbî Kafkasya'ya ait teşkilât ve islâhatı ayrı ayrı tetkik etmeğe mecbur olacağız.

VI — GARBÎ KAFKASYA'DA İSLÂHAT HAREKETLERİ

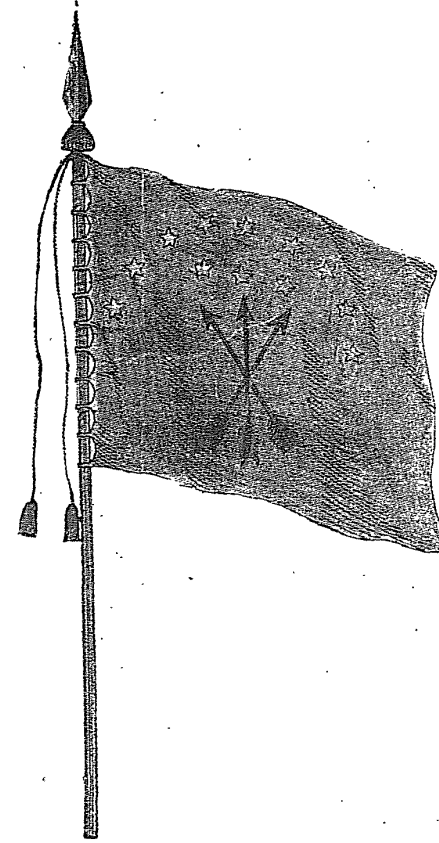
A — Garbî Kafkasya'da dahili teşkilât ve islâhat Jilethaua Hase Hükûmeti

Bu muntakada millî birliğe müstenit ve maddî ve manevî milletin bütün kuvvetlerini muhtevi bir teşkilât vücude getirmek ilk iş telâkki edildi. Bunun için daha 1807'de Kalubât Yikoua Şupagua tarafından başlanmış olan teşkilât esas tutuldu. Bu esas şuraî bir devlet tipi idi. Bu devlet 12 eyaleti ihtiva ediyordu. Bu eyaletler şunlardır:

- 1 — Şabsığ - Nathoç
- 2 — Abzeh
- 3 — Kemirguvey
- 4 — Barakay
- 5 — Bjeduğ
- 6 — Kabartay - Besleney
- 7 — Hatukuvey
- 8 — Mahos
- 9 — Başilbey
- 10 — Teberdi
- 11 — Abhazya
- 12 — Ubuh - Cih

Ancak bu 12 eyaletin hepsi aynı vaziyette değildi. Bunlardan Mahos, Abzeh, Bjeduğ eyaletleri Rus'larla doğrudan doğruya hemhudut ve bir nevi mütareke akdetmiş bulunuyorlardı. Kabartay ve Abhazya muntakaları esasen Rus'ların istilâsı altına girmişlerdi. Binaenaleyh bu eyaletler, yurtlarını terk ile Kuban'a hicret etmiş olanlarla temsil ediliyorlardı. Bunlara «Hacret» (*) diyorlardı. Aynı zamanda istilâ altında kalmış halk da, ayrıca mümessiller göndermiş-

(*) Hacret (Hicret), Kafkasya'da siyasi bir tâbirdir. Bunlar Rus'ların istilâsına uğramış olan muntakalar halkından, bu istilâyı kabul etmiyerek henüz istilâyı uğramamış olanların muntakalarına göç edenlerdir. Bunlar göç ettikleri asıl kuvvetlerle beraber harbe devam ettikleri gibi, aynı zamanda, bıraktıkları asıl yurtlarındaki Rus'lara ve onlara mutavaat etmiş olan, kendi yurtdaşlarına karşı da baskınlar yapıyorlardı.

XIX'uncu asrın başlarında millî Çerkes bayrağı.
(Zemini koyu yeşil renktedir.)

lerdi. Abhazya'nın mümessili **Rüstem Pe** ile Kabartay'dan gelen **Beslenyiko Aslan** idi.

Bütün eyaletlerin hususî ve mahallî birer idareleri ve bu idareleri tedvir için birer meclisleri vardı.

Şimdi ise bu eyalet meclislerinin mümessillerinden mürekkep umumî bir meclis vücade getirilmişti ve bu meclise **Jilethau Hase** (Millî Misak Meclisi) ismi verilmişti. Bu meclis 300 kişiden mürekkepti. Meclisin müntehep bir reisi yoktu. Çünkü Kafkaslı temsil hakkını ukulanmakta çok kıskançtır. Bir baş arar ve tanır, bunun için bir düsturu vardır: Kürsüde sesi, harpte kılıcı üstün olmak! Böyle bir şahsı ancak vak'alar yetiştirir. Şu halde üstünlüğü vak'alarla sabit olanlar, rey toplamakla baş olur ve herkes de bunu kabul ve ona itaat eder.

Millî Misak Meclisi için muayyen bir merkez yoktu. Meclis müzakere mevzuu olacak mesele ile en çok alâkadar mıntakalara gider ve oralarda toplanırdı. Bu toplantılar açıkta olurdu. Meclisin bu toplantılarında bulunmuş olan bir İngiliz bunları şöyle tasvir ediyor:

«İlk nazarda kavgaya hazır ve avâm gibi görülen bu halkın tuurlarını temyiz ve tezyin eden ulviyet ve adap ile, ellerinde kamçuları olduğu halde, bir vazı ihtiram ile ayakta durması haki katen görülecek bir ibret nümunesi idi.»

Meclisin müzakereleri bütün halkın muvacehesinde cereyan eder, fakat ancak meclis âzaları söz söylerlerdi. Bu sözde belagat ve fesahat büyük rol oynardı. Meclis bir karara varduktan sonra, bu karar ata binmiş bir hatip tarafından umuma tebliğ edilirdi. Meclisin verdiği karara kat'iyen itiraz edilmezdi.

Jilethau Hase, hem teşrîî, hem de icraî, hem adlî selâhiyeti haizdi. Bu itibarla milletin bütün kudretini temsil ederdi. Meclisin icraatı için hususî bir teşkilâtı yoktu. Her fert meclisin kararını tatbik ve icra ile mükellefti.

1839 da meclis, Şapsığ mıntakasındaki fevkalâde bir içtimain-da, aşağıdaki millî misak esaslarını tesbit etti:

1 — Hazer Denizi ile Karadeniz arasındaki mıntaka bir vatan ve bu vatanın sekeneşi müttehit bir millettir.

2 — Rus'lar, Kafkasya'nın millî ve ebedî düşmanıdır.

3 — Kafkas vatandaşı Rus'larla, hususî ve ticarî hiç bir vesile ile münasebet ve temasta bulunmayacaktır.

4 — Her Kafkas vatandaşı bütün malı ve canıyla sonuna kadar mücadeleye devam edecektir.

5 — Bu misaka ittiba etmiyen ve ihanet eden, idama kadar varan cezalarla tecziye edilecektir.

6 — Herkes sirkat ve her türlü sui harekettten ictinap edecek, bu gibi sui hareketleri gören her vatandaş, bunları haber verip tecziyesine yardım edecektir.

7 — Elinde olmayan sebeplerle bir suç işleyen, bu suçunu itiraf edecektir.

Bu maddelere göre misakı millî esasları siyâsî ve ahlâkî iki kısma ayrılıyor. Bilhassa son maddedeki kayıt, dünya kanunlarında az görülen bir esası ihtiva etmektedir. Hakikaten bu kayıt çok kereler tatbik edilmiş, cürümlerini alenen itiraf ve cezasına razı olanlar çok olmuştur. Bunun sebebi şu idi:

Bir mücrim, cürmünü itiraf etmez, fakat delil ve şahitlerle bu cürüm sabit olursa, o mücrim, hem suçlu, hem yalancı, netice olarak insanlık ve mertlik vasıflarını kaybetmiş bir insan sayılırdı. Böyle bir ferdin ise cemiyette yaşamasına imkân kalmazdı.

Misakı Millî Meclisi Hükûmetinin (*) bir diğer hususiyeti vardı ki, bu da dikkate şayandır. Cezaların çoğu mal cezası şeklinde olur-

(*) 1800 - 1840 seneleri arasındaki mücadele ve hâdiselerde temayüz etmiş ve bu meclisi vücade getirmiş olan şahıslardan birkaçını burada tanıtalım.

Havudukua Mansur, Yındaryıkua Muhammet, Hacı Makua Muhammet, Kalubatukua, Şupagua, Dazıgıykua Şupaşe, Şuruhyıkua Duğuj, Beslenikua Arslan, Hatokşokua Muhammet, Değuyıkua Hacı Guzbek, Berzek Hacı, Jansetyıkua, Rüstem Pe... ilah.

1 — Bunlardan bilhassa **Havuduka Mansur**, Kafkasya'nın tabii bir devlet reisi vaziyetinde idi. Bu zat tamamiyle «Kürsüde sesiyle, harpte kılıcıyla üstünlük kazanmış» bir zat idi. Zekâsı, şecaatı, ulvî cenaplığı ile umurun hürmet ve itaatını celbetmişti. Bir İngiliz müdekkiki Havudukua'nın şahsî hüviyetini, «hararetili bir kalbin zekâ ve iktidarla idare edilen hayırhahlığı, onun geniş nâsiyesine hakikî bir uluvvicenaplık veriyordu» ifadeleriyle tebarüz ettirir.

2 — **Jansetyıkua**: Kabartay mıntakasının istilâya uğraması üzerine yurdunu terk ederek Kuban'a hicret edenlerden bir zattı. Jansetyıkua, dünyada hürriyet ve istikbâle tekabül edecek bir kıymet bulunmadığına, hürriyet ve istiklâlînin zeval bulması ihtimali karşısında ölümün bir saadet olduğuna, binaenaleyh hürriyet ve istiklâliyetin müdafaası için kuvvetin adet ve madde ile ölçülemeyeceğine ve bu uğurda bir kişinin dahi bir ordu karşısında durmasının gayet tabii ve zarurî olacağına kanî bir zat idi. Bir yabancı müşahit Janset-

du. Eğer bir suçlu cezasını mal olarak tediye ettiği takdirde, fakir düşeceği anlaşılırsa, ondan ceza alınmaz, onun malî cezasını mensup olduğu kabile verir ve mücrim de cezasını yapmış addedilirdi.

Bu suretle hangi sebeple olursa olsun cemiyette bir kimsenin fakir düşmesine meydan verilmezdi. Bundan anlaşılıyor ki, cezanın malî ve bedenî olmaktan ziyade, manevî tesiri kuvvetli addedilirdi.

Gerçi Misakı Millî Meclisi âzaları milletin mümessili idi, fakat tesbit edilen bu ehemmiyetli esasların ferden bütün milletin kabul ve tasdikine arz ve milletçe kabul edilmesi ve efradı millettten söz alınması lâzımdı (Referandum). Çünkü Kafkasyalı için, bir yabancının da dediği gibi, yegâne hükümdar, «söz ve yemin» idi. Muta ve matbu olacak yegâne kudret işte bu manevî hükümdar idi: söz ve yemin! Bunu temin için umumî meclis bütün eyaletleri dolaşmış, ferden bütün millettten söz ve yemin almıştır.

Gerçi bu iş kolay olmadı. Bilhassa Rus'lara mücavir ve binaenaleyh yakından Rus tehdidine maruz eyaletlerde, bu söz ve yemin almak faaliyeti bir çok dahilî münazaaları intaç etti. Fakat, müsbet ve kat'î bir netice elde edildi.

İşte Kafkas mukavemetinin sırlarından birisi de budur. Çünkü

yıkua'yı şöyle tasvir ediyor: «Çerkez'lere mahsus olan evsafı aliyeye inzıman eden mütesanip endamı, çevikliği kuvvei adaliyesi, merdane güzel siması, zekâsı, canlı ve sevimli nazarları ve necip fitretindeki asilâne tavırları insanı tes-hir ediyor.»

3 — **Hatokşokua Muhammet:** Bu zat da Kuban'a hicret eden Kabartay'ların büyük prenslerinden idi. Bu zatın kahramanlığı gerek Rus'lar, gerekse kendi milleti arasında efsanevî bir mahiyet almıştı. Onun nazarları gök gürültüsüne, onun hamleleri yıldırım darbelerine benzetilirdi.

Şekalê civarı ve Gum havzasındaki muharebe sahneleri, onun şecaat ve asaletinin velvelesiyle dolmuş ve çalkanmıştı.

«Akına giderken Kutup Yıldızı rehberimizdir, akından dönerken Gum Nehri kalemizdir» diye başlayan destanlarda, Gum vadisinde ve Manic steplerinde Rus'ların kurdukları Stanitsa'ların nasıl zapt ve teshir edildiği, nihayet Şekale'de şehit düşen Psi Muhammet'in muhasara edilmiş olan arkadaşlarını kurtarmak için Rus muhasara hatlarını def'atla yardığı ve kendisi şehit düş-tükten sonra yaralı atının dört yaralıyı nasıl kurtardığı, muhrık ve belîğ ifa-delerle terennüm edilir. Onun kula atının otuz sene yaşadığı söylenir. Efsanevî kulcu, mukaddes bir emanet olarak muhafaza ve ziyaret edilir.

4 — **Değuyıkua Hacı:** Bu zat bilhassa Karadeniz kıyılarında kuvvetli bir otorite sahibi idi. Bu otoriteyi şuurulu bir faaliyet ve enerji ile kullanırdı. Karadeniz kıyılarında başgösterecek herhangi bir tehlike, behemehal Değuyıkua Hacı'nın azmi ve enerjisiyle karşılanırdı.

5 — **Hacı Berzek:** Etrafında büyük kuvvetler toplamak ve onları azim ve şiddetle idare etmek suretiyle liyakat ve kudretini defalarca göstermiş ve Ab-

bir Kafkaslı'nın vereceği sözün ve ettiği yeminin hilâfında hareket etmesi varit değildir. Verdiği sözün hilâfında hareket etmek cüreti-ni gösterecek bir fert, cemiyet içersinde yaşamak hakkını derhal kaybeder. Verilen söz ve yemin aile efradına da irsen intikal eder.

Bunun için Millî Misak'a iltihak etmiş olan herhangi bir vatan-daşın Rus'lara karşı bir zaaf ve teslimiyet göstermesi mümkün de-ğildir. Bu zihniyet evlâtlara da sirayet ediyor ve onlar tarafından da taassupla tatbik ediliyordu. Bu sebeptendir ki, her Kafkaslı ken-disini Misakı Millî esaslarının vecibeleriyle mükellef ve mukayyıt görmüş ve bunun neticesi olarak 1864 senesine kadar mukavemet et-miştir.

B — Kafkaslıların siyasi faaliyetleri ve Rus'larla siyasi mücadeleleri

Kafkaslı'lar bir takım dahilî islâhat ile mümkün mertebe ken-dilerini tanzim ve takviye etmişler ve aynı zamanda haricin kendi-lerine gösterdiği alâkadan istifade etmek istemişlerdir.

hazya'yı Rus'ların elinden kurtarmış bir zat idi.

6 — **Hacı Guzbek:** Kiyaset ve şecaatiyle temayüz etmiştir. Bu muhterem zat kitabın metninde anlatılmış olan kahramanca icraatı dolayısıyla «Şapsığ'ların Kahramanı» ve «Garbi Kafkasya Arslanı» ünvanlarını kazanmıştır. Nil vadileri, bu kahramanın şöhretine yabancı değillerdir. Bazı yabancı ressam-lar bu kahramanın müteaddit portrelerini yapmışlardır.

Suruhykua Duğuj, Geriyukua Şemiz, Yındarykua Muhammet, Rüstem Pe, Beslenikua Aslan... Bunların hepsi eşsiz birer kahramandı. Harp zamanında millete, milletin bütün kudret ve celâletine örnek oluyorlardı.

Bunlardan Yındarykua Muhammet, Rus ordusu içersine girerek bir Rus generalini atı üzerinden kapmış ve esir getirmişti.

Rüstem Pe, iman ve celâlet, vatan ve hürriyet için verdikleri kurbanlarla ıftihar eden bir ailenin evlâdı idi. Biraderi **Ali Pe**, bir muharebede tüfeğini bir yana atmış, «her mahlûk için ölüm mukadderdir, Yarab, bana şehid olmak na-sip et!» diye kılıçla düşman içersine atılmış ve şehid düşmüştü.

Bu kahramanların hizmetleri yalnız kendi muntakalarına inhisar etmez, Kafkasya'nın tehlikeye maruz kalan diğer muntakalarına da yıldırım gibi ye-tişirdi. Hattâ bu kahramanlardan bir çoğu Fransız'lar Mısır'ın istilasına teşeb-büs ettikleri zaman - Kendi ifadeleri veçhile - oradaki kardeşlerinin imdatları-na koşmuşlardı. Binaenaleyh bunlar, mahallî değil, millî kahramanlardı.

İşte Kafkasya'nın karakteristik devletinin erkânı, vasıflarını hülâseten yazdığım insanlardı. Vak'aların haklı ve yanılmaz istifalarıyla milletin başına geçen bu yüksek ve muhterem şahıslar, son nefeslerine kadar çalışmış, son ne-feslerini mücadele sahnesinde ve hak yolunda hakka teslim etmişlerdir.

Bu istifadeyi temin için haricte bir mümessil bulundurmamak icap ediyordu. Bu temsil vazifesini yapmak üzere Zanyikovve Sefer Beyi ve müteakiben de diğer bir temsil hey'etini İstanbul'a göndermişlerdi. Bu hey'etin vazifesi Kafkasya'yı haricte temsil ve Kafkasya için yardım temin etmekte.

Kafkasya hakikaten maddî ve manevî yardımlara çok muhtaçtı. Kafkaslı'lar bu yardımları şimdiye kadar Osmanlı'lardan, Mısır, İran ve Afganistan'dan beklemişlerdi.

Bunlardan İran Devleti, vâki olan müracaatlara cevap dahi vermemişti. Mısır'dan da tatlı dille yazılmış fakat herhangi bir yardım vâdini ihtiva etmeyen cevaplar alınmıştı.

Osmanlı Devleti ise en sıkı bir surette ilgili olduğu Kafkasya'nın mukadderatından 1829 Edirne Muahedesiyle uzaklaştırılmıştı. Hattâ Rus sefiri bu muahedeye dayanan teşebbüsleriyle Kafkas mümessilinin İstanbul'u terketmesini istemiş, Osmanlı Devleti de bunu kabul etmiş ve Kafkas mümessili Sefer Bey, Rumeli'de, Eski Gazra'da, ikamete memur edilmişti.

Osmanlı Devletinin, hiç bir zaman, Kafkasya'nın hiç bir noktasında, ne hükmen, ne de fiilen, bir hâkimiyet tesis etmemiş olduğu halde Kafkasya'yı Rusya'ya vermek gibi bir teahhüde girmiş olması, Kafkasya'da Osmanlı'lara karşı kin ile karışık bir içbirar ve itimatsızlığın vücut bulmasına saik olmuştu. Hattâ Osmanlı'ların teahhütlerini tahakkuk ettirmek için Rus'lara yardıma kalkışması ihtimali de düşünülüyordu. Kafkaslı'ların, Osmanlı'ların tamamen haksız olan bu teahhütlerine karşı «Osmanlı'lar eğer Kafkasya'yı kendi malları telâkki ediyor idiyse, mallarını himaye ve müdafaa etmekle mükellefler» demeye hakları vardı. Böyle bir şey vâki ve mevruk olmadığı halde Kafkasya'yı Rus'lara vermeleri abes olmaktan daha ağır bir hareket tarzı idi.

Buna mukabil, 1834 ten beri haricte kendisine müzaheret edecek teşekküllerin vücut bulduğunu hissetmesi, Kafkasya'nın ümit ve maneviyatını kuvvetlendirmiş ve enerjisini daha ziyade canlandırmış ve şahlandırmıştı.

Kafkaslı'larca, 1829 Edirne Muahedesiyle ihdas edilmiş olan vaziyeti tetkik ve Rusya'ya karşı ihtiyar edilecek hareket tarzını tesbit etmek icap ediyordu. Bu maksatla 1837 de Gum'da Abhaz'ların iştirak ettiği büyük bir millî kongre toplanmıştı. Bu kongrede Edirne Muahedesi hükümlerinin aslâ tanınmamasına ve harbe devama karar verilmiş ve keyfiyet Zanyikovve Sefer Bey'e de tebliğ edilmişti.

Nitekim 1838 de General Radfisky, Edirne Muahedesi ahkâmına dayanarak Kafkas halkını sulha ve Tsemez'den Anapa'ya yapılacak olan yol güzergâhının tahliyesine davet ettiği zaman, generale şu cevap verilmişti:

«Türkiye'nin Kafkasya'da hiç bir hakkı yoktur! Eğer Osmanlı'lar Rus'larla iyi geçinmek istiyor ve bunun için de onlara bir yer verilmesi icap ediyorsa, o yeri kendi topraklarından verebilirler. Bizim ile sulh yapmak istiyorsanız, sefil askerlerinizi Kuban'ın şimaline çekiniz. Zira biz, aslâ teslim olmayacağız! Buna ne siz, ne de başkası muktedir değildir.»

Yine bu muahede hakkında Osmanlı ve İngiliz hükümdarlarına yazılan bir mektupta, «Çerkes'ler aslâ boyun eğmeyeceklerdir. Zira Çerkes'ler ancak hür olarak yaşayabilirler!» deniliyor ve bu devletlerden bedeli harpten sonra ödenmek üzere silâh, cephane ve mühimmat istiyorlardı.

Bir müzakere için Rus karargâhına gönderilmiş olan «Melgveş» namında bir zata Rus'lar mutantan bir ziyafet vermişlerdi. Ziyafet esnasında Amiral Lazarof, Rus'larla sulh yapılırsa böyle yaşanacağını söylemişti. Melgveş buna «Rus güllerinin kendilerini Rus ziyafetinden daha ziyade memnun edeceği» mukabelesinde bulunmuştu. Bunun üzerine Kafkaslı'ların ne istediklerini Melgveş'ten sormuşlar, Melgveş buna: «Rus askerinin Kafkasya'yı tahliye etmesi» cevabını vermiş ve böylece müzakereden bir netice çıkmamıştı.

Kafkaslı'ların verdikleri «harbe devam» kararı ve bu kararı teyiden yaptıkları vaziyet tesiriyledir ki, 1838 de Zanyikovve Sefer Bey vasıtasıyla, İngiltere'nin İstanbul sefiri Ponsonbi'den bir sulh teklifi geldi. Bu teklifler şunlardır:

1 — Çerkes'ler, Rus arazisine tecavüzden içtinap edeceklerdir. Kuban Nehrinin iki taraf arasında hudut olması taahhüt edilecektir.

2 — Buna mukabil Çerkes'ler Rus'lardan, kuvvetlerini Kuban şimaline çekmelerini ve Kafkasya dahilinde vücutte getirdikleri kaleleri tahrip ve tahliye etmelerini talep edeceklerdir.

3 — Bu teklifler, Kafkaslı'larca tasvip edildiği takdirde Kafkaslı'lar tarafından Rus'lara tebliğ edilecek, Rus'lar tarafından kabul edilmezse Sefer Bey vasıtasıyla İngiliz Sefaretine bildirilecektir.

Bunun üzerine Misaki Millî Meclisi Rus'lara bir heyet göndere-

rek, Millî Misak esaslarına göre, Anapa ile Hazer Denizi arasındaki Kafkas vatanının tahliyesini istemişlerdi.

Rus'lar buna, Kafkaslı'ların Anapa ile Hazer Denizi arasında hâkimiyet iddia edemeyeceğini, Osmanlı'larla yapılan muahede hükümlerine riayet edilmesi lâzım geldiğini, «semada Allah'ın, yerde Rus Çarının hâkim olduğu», bu kabul edilmediği takdirde memleketin istilâ ve sekenesinin imha edileceği mealinde bir cevap verdiler. Bu cevap üzerine müzakere ve münasebetler kesilmisti. Buna rağmen Kafkaslı'lar sulhperver görünmek için yedi-sekiz ay tecavüz-kârane bir hareket göstermemişler, mümkün olduğu kadar sükûneti muhafaza etmişler, dahilî kuvvetin takviyesine çalışmışlar ve Kafkasya'nın vaziyet ve niyetini izah için bütün medenî dünyaya hitaben bir beyanname nesretmişlerdi.

Bu beyanname:

«Bugün bizimle harp etmekte ve memleketimizi abluka altında bulundurmakta olan yüzbinlerce Moskof askeri, bilâhare sizinle harp edecektir! Bugün sarıp dağlarımızda bizimle çarpışmakta olan yüzbinlerce Moskof, yarın sizin zengin ovalarınızı istilâ ve ahalinizi esir edecektir!»

«Bizim dağlarımız, İran ve Osmanlı'ların istihkâmları ve kapıları ve bu memleketlerin müdafileri mesabesinde. Biz mahvolunca bu memleketler müdafaasız kalacaklardır! Ocak başı, ancak kapı kapanarak temin edilir.»

Bu ifadelerle Kafkasya'nın ehemmiyeti tebarüz ettiriliyor.

«Mukaddes bir dâva uğrunda Rusya'ya adavet gösterdiğimizi ve hemen her vakit onu hırpaladığımızı herkes bilir. Buna rağmen bütün haritalarda memleketimiz Rusya'nın bir parçası olarak gösteriliyor. Rusya garp hükümetlerine, Çerkes'lerin kendi tebası olduğunu, yahut Çerkes'lerin vahşi haydutlar olup, lûtuftan mülayimleştirilemeyip kanun ile zapt ve idare edilemeyeceğini söylüyor. Rus'ların bu kahpece hareketlerini protesto ediyoruz!»

«Aramızda binlerce mülteci Rus vardır. Bunlar bizim barlığımızı (!) kendi memleketlerinin medeniyetine tercih ediyorlar.»

Bu ifadelerle Rus'lüğün bugün tahakkuk eden tehlikelerini göstermek, Rus'ların propagandalarını iptal ve dünya memleketlerini ikaz etmek istemişlerdi.

«Bizim haberimiz olmaksızın Rusya ile Türkiye arasında ahtolunan muahedelerle, Rusya'nın hiç bir vakit ayak basmadığı topraklarımız Rusya'ya verilmek istenilmiştir. Bizim sultana olan merbutiyetimiz ancak ihtiyaridir. Binaenaleyh sultan, hiç bir vakit tesahüp etmediği bizleri Rusya'ya vermek hakkını haiz olamaz!»

«Sultan, Moskof'larla dost olmaktan feragat ettiği takdirde kalbimize ve kılıcımıza ne kadar hâkim olacağını bilseydi böyle hareket etmezdi.» ifadeleriyle Türkiye'ye teessür, iğbirar ve protestolarını anlatmak istemişlerdi. Beyanname, bundan sonra, Rus'ların zulümleri teşrih ediliyor ve «Fakat biz yine müstakiliz, Rus'larla hali harpteyiz ve muzafferiz!» sözleriyle nevmis olmadıklarını ve azimlerini anlatıyorlardı.

Rus'lar, Kafkaslı'ların bu faaliyet, azim ve sebatlarını akim bırakmak için, bazı kabilelere münferiden sulh teklifinde bulunuyorlardı. Bu meyanda Rus'larla hemhudut olan Abzah'lara müsait görülen bazı teklifler yapılmıştı.

Bu teklifler Abhaz'lar tarafından Millî Meclise bildirilmiş, Millî Meclis bu teklife cevap vermek üzere Abzah mıntakasındaki Şihagü-vasa'da toplanmış ve Rus'lara «Ancak bütün Kafkas vatanı tahliye edilmek şartıyla sulh yapılabileceği» cevabını vermişti. Bu içtimada hazır bulunmuş olan İngiliz Edmond Spencer içtima esnasında cereyan etmiş olan bir hâdiseyi şöyle anlatır:

«İstanbul'da bulunan bir Adige kadını tarafından gönderilmiş olan bir millî sancak bu içtimada açılmıştı. Bu esnada binlerce kılıç havada yükseldi ve parladı ve halk sancağı büyük bir heyecan ve neşe ile alkışladı» dedikten sonra şu hükmü veriyor:

«Hiç bir millet vatan müdafaası hususunda bu kadar kat'î karar vermiş değildir. Bu millet vaziyeti anlamıştır! Hiç bir vakit teslim olmayacaktır!»

V — ŞARKİ KAFKASYA'DA İSLÂHAT HAREKETLERİ

A — Dağıstan'da inkılâp ve yeni teşkilât - Gazi Muhammet, Oamzat ve Samil

XIX'uncu asrın başlangıç senelerinde Şarkî Kafkasya'da, bilhassa Dağıstan'da, vaziyet iyi değildi. Yukarlarda da işaret edildiği veçhile Rus'lar hanlıklar kanalıyla Dağıstan'da nüfuz tesis etmiş, bu nüfuz, Dağıstan'ın bir kilit mıntakası mesabesinde olan Hunzah'a

kadar da girmişti. Rus'ların bu nüfuzundan kuvvet alan hanlık idarelerinin tazyiki altında bulunan Dağıstan halkı, azim ve iradelerini gösteremiyorlardı. Nitekim Dağıstan şimdiye kadar Rus'larla devam etmiş olan mücadelelere müessir bir surette iştirak imkânını bulamamıştı. Fakat Garbî ve Orta Kafkasya'daki devamlı mücadeleler ve bu mücadelelerde gösterilen azim ve irade, nihayet Dağıstan'ı da uyandırmış ve harekete getirmişti. Bu uyanıklık ve hareket neticesinde Dağıstan ve Çeçenistan'da büyük bir kuvvet doğmaya başlamıştı. Doğan bu kuvvet dinî bir esasa dayanan **Müridizm** teşkilâtından mündemîç idi. Bu, **Nakşibendî** adlı bir tarikat teşkilâtı idi. Fakat bu tarikat aynı zamanda millî irade ve millî mücadele kaynağı oluyordu.

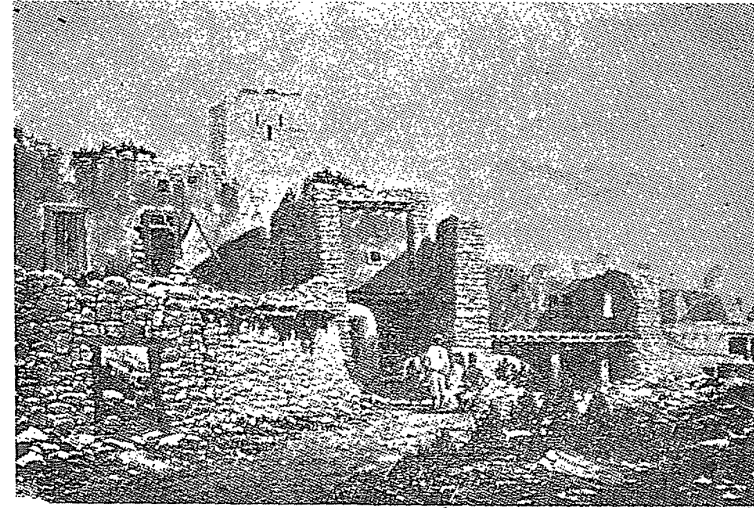
Filhakika bu tarikatın başında bulunan şeyhler, öteden beri mütearif olan bir şeyh değil, fakat en ziyade bir komutan ve bir ihtilâl reisi mahiyetindeydiler. Sür'atle kuvvetlenen ve Çeçenistan'a yayılan bu teşkilât neticesinde, bu memleketler âdeta infilâke hazır bir dinamit yuvası halini almıştı.

Ancak bu teşkilât ve kuvvet, yalnız Rus'larla değil, evveleminde hanların nüfuzlarıyla mücadele etmek ve onları ortadan kaldırmak mecburiyetiyle karşılaşılıyordu. İradei milliyeye bir fren olan, millî asabiyet ve hassasiyeti gevşeten ve uyuşturan bu nüfuz devam ettikçe, Rus'lara karşı metin bir cephe almak mümkün olamıyacaktı. Uzun zamanların mahsulü olan, binaenaleyh kuvvetli bir anane halini alan hanlık idaresini devirmek için, müessir bir kuvvet kullanmak icap ediyordu. Böyle bir kuvvet ancak dine dayanan ve din kaynaklarından ilham alan bir teşkilât ile temin edilebilirdi. Dinin sathî bir anlayışına dayanan herhangi bir teşkilât dahilî ve haricî bir mücadeleyi besleyecek ve yapabilecek bir mahiyet alamazdı. Bunun için İslâm dininin asıl ve derinliğinden ilham alan bir anlayış lâzımdı. Kafkasya'daki mücadelenin istinat ettiği din anlayışı «Kafkasya'da Din» bahsinde izah edildi. İşte böyle bir anlayışa dayanan tarikat teşkilâtıdır ki, maksada uygun bir kuvvet vücade getirilmişti. Bu teşkilâtın nüvesi ve esası Hunzah mıntakasında **Gimri Köyü**'nde kuruldu. Daha doğrusu esasen mevcut olan tarikat teşkilâtına burada siyasî, idarî ve askerî bir mahiyet verildi ve bir inkılâp ve ihtilâl mekanizması haline getirildi.

Bu teşebbüsün ilk mübeşşir ve mürşitleri üç kişi idi: **Gazi Muhammet, Hamzat ve Şamil!**

Bu üç idealist ve muhterem zat 1822 den itibaren, Gimri köyünde, Demirhanşura'nın garbında faaliyete geçmişlerdi. Ne yazık ki

bu tarihte Kabartay'lar Rus'ların istilâsına uğramışlardı. Bu faaliyet bidayette mevzî idi. Gayeye varmak için tarikat teşkilâtına daha aktif bir mahiyet vermek lâzımdı. Gerçi tarikat bir kuvvet teşkil ediyordu, fakat bu kuvvetin aktif ve müessir olması, yani harekete geçmesi için onun, suur ve ideal ile beslenmesi ve mevcut kuvvete muayyen bir hedef ve istikamet gösterilmesi icap ediyordu. İşte tarikat kuvvetine ve teşkilâta böyle bir mahiyet verenler, Gazi Muhammet, Hamzat, Şamil gibi fedakâr insanlardı.

Tarikat teşkilâtının kurulduğu ve Şamil doğduğu Gimri Köyü

Bu kıymetli ve fedakâr insanlar, 1826 da, Rus'ların İranlı'larla muharebeye girmiş bulunmasından bilistifade faaliyetlerini arttırdılar. Bu faaliyetlerin tesirleri, sür'atle gelişmeğe ve derinleşmeğe başladı. Bu tesirler, Hanlık nüfuzunu, dolayısıyla Rus'ların vaziyetlerini tehdit ediyor ve sarsıyordu. Bu yeni kuvvetin kaynağı, Şeyh Şamil'in doğum yeri olan Gimri Köyü idi. Başgösteren tehdit ve tehlikenin büyümeden bastırılması ve söndürülmesi Rus'larca lâzımdı. İşte bu maksatla Rus'lar, Gimri Köyü üzerine yürüdüler. Burada kanlı bir müsademe oldu. Bu müsademe yeni kuvvetin ilk tecrübesiydi. Burada tarife sığmayacak kahramanlıklar gösterildi. Bu müsademe de Gazi Muhammet şehit düştü. Bu muhterem mücahidin en kuvvetli arkadaşı olan genç Şamil ağır bir surette yaralandı ve bir harika

kabilinden düşman elinden kendisini kurtarabildi. Bundan sonra Hamzat, Gazi Muhammet'i istihdâf etti.

Hamzat'ın ilk ve mühim icraatı Rus'lara alet ve Rus nüfuzuna kanal olan Hunzah'daki Avar Hanlığını ortadan kaldırmak oldu. Filhakika bu çok isabetli bir işti. Rus nüfuzunu, Dağıstan'ın siyasî ve stratejik bakımdan çok mühim olan Hunzah mıntakasında yaşatan, bu hanlıktı. Böyle menhus bir yuva ortadan kaldırılmadıkça, Dağıstan'da faliyet serbestisi ve millî birlik temin etmek mümkün değildi.

Hamzat, bu hanlığı kaldırdı. Fakat bu iş kolay olmadı. Çünkü bu hususta memlekette tam bir ittihat yoktu. Bilâkis hanlık taraf-tarı çoktu. Bu sebepten Hamzat, Rus'ların teşvik ve plânlarıyla, muhalifleri tarafından, Hunzah camiinde 18/Eylül/1834 de şehit edildi. Bu muhterem şehidin yerine Emir Şamil imamete intihap edildi.

B — Emir Şamil devri (1834 - 1859) -

Emir Şamil'in kurduğu devlet

Şamil seleflerine nazaran daha müdebbir ve daha cesurdu. Se-lefleri tarafından kurulmuş olan statüyü takviye etmek ve bu sta-tünün sahasını genişletmek için faaliyete geçti. Şamil bu faaliyetle-rinde Rus'lara taarruz etmekten ziyade, başlanan inkılâp ve ihtilâl esaslarını Dağıstan'ın diğer hanlık mıntakalarına da nakil ve teşmil ederek, bu mahallî hanlıkların otoritelerini, ekseriya muslihane tesir-lerle, fakat bazı kere tehditkârane hareketlerle ortadan kaldırmak suretiyle millî birliğe dayanan bir rejim vücade getirmek istiyordu. Yalnız telkin ve ırsat yolu ile böyle bir gayeye varılamıyacağı tabî idi. Binaenaleyh bu telkin ve ırsadın bir harekete, daha doğrusu kı-lıca istinat etmesi lâzım geliyordu. Bunun için Şamil 1835 de, **Aşılta Köyü**'nde, Demirhanşura'nın garbında ve Andikoysu kenarında) memleketin âlimlerinden ve nüfuz sahiplerinden mürekkep bir kon-gre topladı.

Bu kongrede Rus'lara karşı tutulacak ve takip edilecek hareket tarzının tesbit edilmesi mevzuubahis oldu. Bu müzakerede ekseriyet, Avar mıntakasından Rus'lara mukavemetin mümkün olamayacağı ka-naatinde bulundular ve mukavemetin Çeçenistan'da hazırlanması ve yapılmasına taraftar oldular. Bu fikrin kabulü halinde, Dağıstan, Rus'lara terk edilmiş olacaktı. Dağıstan'da yerleşmek imkânını bula-cak Rus'lar, Çeçen mıntakasını da kolaylıkla tehdit ve teshir edebi-riilerdi. Binaenaleyh bu fikrin kabul edilmesi doğru değildi. Nitekim

Seyh Şamil

Şamil, şahsen bunu reddederek Avar mıntakasında mukavemetin zarurî olduğunu ileri sürdü ve bu fikrini tatbik etmek için de memleketin icap eden yerlerinde tahkimât vücuda getirilmesine karar verdi. Bu tahkimâtın Ahulgoh civarında yapılmasının mahsada uygun olacağı düşünülmüştü. Çünkü bu mevki şimalden (yani Kumuk mıntakasından) ve şarktan, (yani Şamhal Hanlığı mıntakası olan Temirhanşur'adan) gelen yolları kapatabilecekti ve aynı zamanda Aşilte Köyü de müdafaa edilmiş olacaktı. Bu fikre istinaden **Ahulgoh Köyü**'nde bazı tahkimat yapıldı. Fakat 1837 de Rus'ların yaptıkları baskın taarruzunda bu tahkimatın kifayetsizliği görüldü. Binaenaleyh Ahulgoh tahkimatı genişletilmekle beraber bu köyün şimalinde vâki **Arguvan** civarının da tahkimine lüzum görüldü. Bu suretle şimalden gelen taarruz sebeplerinin daha uzaktan karşılanması ve derinliğine mukavemet edilmesi imkânı temin edilmiş oluyordu.

Şamil'in bu hazırlık ve faaliyetleri Rus'ların nazarı dikkatini celbediyordu. 1837 de yaptıkları baskın hareketinde uğradıkları mukavemet, Rus'ların, şüphe ve dikkatlerini büsbütün takviye etmişti. Binaenaleyh Rus'lar, kat'i harekete karar vermiş idiler.

Şamil de Rus'ların bu niyetlerini keşfetmişti. Böylece, Rus'ların böyle bir teşebbüse geçmelerini önlemek veya o teşebbüsleri geciktirmek için Kaytak ve Tabasaran mıntakalarına akınlara başladı. Bu akınlarla Şamil, hem bu mıntakalarda Rus'lara baş eğmek mecburiyetinde kalmış olan otoriteleri canlandırmak ve kendi tarafına inale etmek, hem de Rus'ların nazarı dikkatini bu taraflara çekmek istiyordu. Filhakika bunda muvaffak olmuş ve Rus'lar Ahulgoh istikametinde yapmayı tasarladıkları taarruzu, 1839 senesine kadar tehir etmişlerdi.

Fakat Rus'lar, ihtilâl ve istiklâl fikrinin gelişmekte olduğunu görüyorlar ve bu fikir nüvesinin Hunzah mıntakasında olduğunu anlıyorlardı.

Kafkas Orduları Baş Kumandanlığına tayin edilmiş olan General Vorontsof, bu yuvayı yıkmak suretiyle kudret ve icraatını göstermek istiyordu. İşte bu sebepten Rus'lar, kendilerini Şarkî Kafkasya'da ciddi suretle harekete girişmek zoruyla karşılaşmış görüyorlardı.

X — FASIL

GARBİ VE ŞARKİ KAFKASYA'DA KANLI MUHAREBELER

Bu fasıl en kanlı ve sürekli muharebeleri ihtiva eder. Bu muharebeler bazan Kafkaslıların ağır mağlûbiyetleriyle, bazan da parlak muzafferiyetleriyle neticelenmiştir. Bu muvaffakiyetler bütün dünyada bomba gibi patlamış, hayretle karışık dikkatlerin Kafkasya'ya teveccüh etmesini mucip olmuştur. Filhakika kama ve kılıçtan başka bir silâhı olmayan bir milletin, zamanın en muhteşem bir devletinin muazzam ordularını mağlûp etmesine, ancak hayretle inanılabilirdi. Fakat bu bir hakikat idi.

I — ÇAR NİKOLA'NIN KAFKASYA'YA GELMESİ VE NETİCELERİ

1829 muahedesi Rus'lar için istenilen müsbet neticeyi vermemişti. Rus'lar, bu muahede hükümlerini tahakkuk ettirmek için giriştikleri teşebbüslerde inkışaf temin edememişler, bilâkis teşebbüsleri akamete uğramıştı. Osmanlı ve İranlı'lara karşı açtığı muharebelerde muzaffer çıkan Rus İmparatoru, Kafkas meselesinde prestijini kaybetmiş, hattâ hacil bir vaziyete düşmüştü. Binaenaleyh Rusya'yı düştüğü hacil vaziyetten kurtarmak ve tasarladığı hedefe çabuk varmak çarelerini mahallinde aramak ve tesbit etmek üzere **İmparator Nikola**, 1837 de Kafkas cephesini ziyaret ve teftiş etmişti. Nikola, Kafkas Cephesi Umumi Kumandanı Mareşal Rosen ile sekiz seneden beri Kafkas cephesini idare etmiş olan General Vilyaminof'ı azil etmiş, yerine Rus'ların meşhur ve dünyaca maruf generallerinden **Vorontsof'u** Umumi Kumandanlığa ve **General Radyef'i** ise Karadeniz sahil mıntakası komutanlığına tayin etmiş, hareket ve icraat için şiddetli emirler vermişti. Bu emirde bilhassa Karadeniz sahilindeki kuvvet ve faaliyetin daha ziyade artırılması gözönünde tutulmuştu.

Rus'lar Karadeniz sahilinde, Anapa, Tsemez, Kağra, Bicunda, Sohum, Poti gibi mevkiileri işgal etmiş bulunuyorlardı. Fakat bu mevkiiler karadan tamamen muhasara edilmiş vaziyetteydi. Yek diğeriyle irtibatları yoktu, bu sebepten bu mevkiilerdeki kuvvetler müthiş bir sefalet ve mahrumiyet içersinde yaşıyorlardı. Bir çokları da firar ederek Çerkes'lere iltihak ediyorlardı.

Bu mevkiiler arasında karadan irtibat ve ittisal temin etmek için yapılan bütün teşebbüsler akim kalmıştı.

İhdas edilen yeni komutanlık, Karadeniz sahilinde kat'i bir hâkimiyet tesis edecek, bu suretle Rus'lar zincirlenmiş bir hat vücade getirerek, Kafkasya'yı denizden de abluka altına almağa çalışacaklardı. Rus'lar bu maksat için ciddi hazırlıklara başlamışlardı. Bunun için General Radyef ilk tedbir olarak Karadeniz sahilini iki muntakaya taksim etmişti.

1'inci muntaka: Kuban mansabı — Soçi Suyu.

2'nci muntaka: Soçi Suyu — İngur Nehri

Kafkaslı'lara gelince:

Kafkaslı'lar da imparatorun bu ziyareti neticesinde Rus'ların kat'i bir harekete geçeceğini anlamışlar, bu sebeple Misaki Millî teşkilâtını bütün memlekete teşmil etmişlerdi. Aynı zamanda Rus'ların hazırlıklarını işgal etmek için her taraftan müthiş akınlara geçmişlerdi. Bilhassa Abzah muntakasında, **Beslenikua Aslan**'ın akınları hususî bir tesir yapıyordu. Bu akınlardan Rus'lar o kadar muhtarip oluyorlar ve Beslenikua'ya karşı o kadar derin bir kin besliyorlardı ki, **General Zas**, akınlardan birinde şehit düşen bu kahramanın cesedini mezardan çıkarttırarak parçalatmıştı.

II — GARBİ KAFKASYA'DA 1838 HAREKÂT VE MUHAREBELERİ

Yeni Başkomutan Vorontsof, 1837. senesini hazırlıklarla ve tetkiklerle geçirdi. Vorontsof selefi General Yermolof gibi tedricî istilâ prensibini kabul etmemişti. Vorontsof daha faal ve daha cür'etkâr hareket etmek ve her taraftan kat'i taarruza geçmek kararında idi. Fakat bunun için yapılacak hazırlıklarda, büyük ve kat'i taarruzların dayanacağı üsler ve vaziyetler elde etmek mühim bir safha teşkil ediyordu. Atiyen, yapılacak kat'i taarruzlara esas olmak üzere, kendi işgalleri altındaki mevkiilerin birleştirilmesi gayesiyle Rus'lar

Kafkas muharibi

1830 da faaliyete geçtiler. Fakat Rus'ların bu teşebbüsleri sürekli bir çok muharebeleri intaç etti.

1 — Rus'lar 1838 de Tuapse cenubunda Şapsıkua mevkiini işgale muvaffak oldular.

Buna mukabil Kafkaslı'lar Anapa mıntakasında taarruza geçtiler, bu mıntakada Rus'ların vücade getirdikleri koloniye tahrip ve koloninin muhafızlarını perişan ettiler ve 500 esir aldılar. Bilâhare Rus'ların zulümlerinden bıkmış olan koloni sekenesi kâmilten Adige'lere iltihak ettiler.

2 — 1837 Ağustosunda Rus'lar, refakatlarında büyük ikmal kolları bulunan 6000 kişilik bir kuvvetle şarktan Abın ve Nikolayevsk kalelerine yürüyorlardı. Rus'ların bu teşebbüslerine karşı Hacı Guzbek'in emri altında bulunan Kafkas kuvvetleri gönderildi. Hacı Guzbek, bu düşman kuvvetlerini Topsin Nehri üzerinde karşılamağa karar verdi. Bunları pusuya düşürüp, atlı olarak saldırdı. Düşman kuvvetlerinin mühim bir kısmını tepeledi. Bir çok top Hacı Guzbek'in eline geçti ve yağma ve gaspedilmiş olan Kafkaslı'lara ait mallar istirdat edildi.

Bu muharebede Rus kuvvetlerinin ancak bir kısmı perişan bir suretle kendilerini kurtarabildiler.

3 — Rus'ların işgal ettikleri Tsemez'in Anapa'dan takviye edilmek ve beslenmek zarureti vardı. Bu maksatla Anapa'dan harekete geçen 8000 piyade ile 1200 süvariden mürekkep kuvvet üzerine Çerkes'ler taarruza geçtiler. Fakat bu hareket durdurulamadı ve bu kuvvet Tsemez'e girmeye muvaffak oldu.

4 — Kafkaslı'lar, Anapa ve havalisinin Rus'ların harekâtı bakımından bir üs olduğunu biliyorlar ve binaenaleyh bu mıntakanın istirdat edilmesinin zarurî olduğunu takdir ediyorlardı. Bu maksat için Kafkaslı'lar, mühim hazırlıklar yapmışlardı. Fakat birdenbire Kuban'da buzların çözülmesi ve taşması, herhangi bir teşebbüse mâni oldu.

İşte Garbî Kafkasya'da 1838 senesi bu gibi harekâtlarla geçti.

III — ŞARKÎ KAFKASYA'DA AHULGOH MUHAREBESİ VE ŞAMİL'İN ÇEÇENİSTAN'A İNTİKALİ

Rus'lar Ahulgoh'un zapt ve teshirine kat'î surette karar vermişler ve buna General Grabe'yi memur etmişlerdi.

Grabe'nin emrine şu kuvvetleri vermişlerdi:

23 tabur piyade

51 top

7 Kazak süvari bölüğü

1 İnşaat (istihkâm) bölüğü

Bu kuvvetten başka:

13 tabur piyade

5 süvari bölüğü

31 top

Ahulgoh'un şimalinde, İnderey mıntakasında,

11 tabur piyade

2 süvari bölüğü

22 top

1 inşaat bölümünden müteşekkil bir kuvvet de şarkta, Temirhanşura mıntakasında toplanmıştı.

Buna mukabil Şamil'in kuvveti şu idi:

Hususî surette teşkil edilmiş,

1000 Piyade

600 süvari

Gönüllü,

2250 piyade

900 süvari

Bundan başka Ahulgoh'da muhafız kuvvet olarak 200 piyade vardı.

A — Rus'ların harekât plânları

Rus'lar, yukardaki programa göre iki kol ile Ahulgoh'a yürüyeceklerdi.

1 — İnderey grubu: İnderey - Argun - Ahulgoh istikameti,

2 — Temirhanşura grubu: garba doğru Andikoysu istikameti.

Yalnız, İnderey grubunun garp yakınlarında, Taşof Hacı komutasında Çeçen kuvvetleri bulunuyordu. Binaenaleyh Rus'lar, bu kuvvetlere karşı sağ yanlarını emniyete almağa mecburdular. Bunun için bu kuvvetleri garba atıp uzaklaştırmak ve bunları tesbit için bazı mevkiileri işgal etmek lâzımdı. Aynı zamanda bu kolun, Ahulgoh önüne kadar ilerleyebilmesi için bu köyün şimalindeki sarp dağlara hâkim olan Argovan'ın iskat edilmesi icap ediyordu.

Argovan mıntakası **Naip Surhay** tarafından işgal edilmmişti. İşte bu umumî vaziyet sebebiyle Ahulgoh muharebesi iki safha halinde cereyan etmişti.

1'inci safha: 21 Mayıs — 1 Haziran 1839

2'nci safha: 2 Haziran — 29 Ağustos 1839

I'inci safha

Birinci safhada Rus'lar, Çeçen mıntakasında tehditkâr bir vaziyette bulunmakta olan **Taşof Hacı** kuvvetleriyle mücadele ve onun karşısında kuvvet terketmeğe mecbur oldular. Müteakiben cenuba doğru Ahulgoh istikametinde yürümeğe başladılar. Burada bidavette **Burtnay**'da Naip Surhay'ın kuvvetleriyle çarpıştılar. Rus'lar, hareketlerine devam ederek 25 Mayısta Argovan'a yaklaştılar. Tahkim edilmiş 2900 kişilik bir kuvvetle tutulmuş olan Argovan'a Rus'lar, 27 Mayısta, 7800 kişi ve 17 topla taarruza başladılar. Bu taarruzda Rus'lar defatla münhezimen geri atıldılar. Fakat bu taarruz, 11 Haziran'a kadar mütemadiyen takviye edilen kuvvetlerle tekrarlandı. Nihayet bu mevkii işgale muvaffak oldular. Bu muharebede Rus'lardan 1458 er ve 59 subay, Kafkasyalı'lardan 600 kişi şehit düştü.

Rus'lar bu kanlı muvaffakiyeti, bir sevkü idare üstünlüğü ve cesaretle değil, ancak 17 topla ve küçük bir köy üzerine yağdırdıkları 4000 merminin tesiriyle istihsal etmişti.

II'nci safha

Rus'lar, Argovan'dan Ahulgoh üzerine yürüdüler. 5 Haziran'da şiddetli bir mukavemetten sonra Çirkate'yi ve 9 Haziran'da Aşilte Köyü'nü işgal ederek, 10 Haziran'da yeni ve eski Ahulgoh köyleri üzerine topçu ateşi açtılar. Fakat Soğreli **Ömer Hacı**'nın 250 kişi ile yaptığı bir mukabil taarruz neticesinde Rus'lar Aşilte'yi tahliye mecbur oldular ve bir miktar esir verdiler. Bunun üzerine Rus'lar Ahulgoh'u muhasaraya başladılar. Bu muhasarayı 18 Haziran'da ikmal edebildiler.

29 Haziran'da taarruza kalktılar. Bu taarruzda ilk hedef olarak Surhay Kalesi intihap ve taarruz bu kaleye teveccüh edilmmişti. Hâkim ve kayalık bir tepe üzerinde bulunan bu kale, mevkiin kilidi mesabesinde idi. Bu kale zaptedilmedikçe köye taarruz imkânsızdı. Fakat Rus'lar bu taarruzlarında muvaffak olamadılar ve 1000 kişi zayi ettiler.

30 Haziran'da taarruz tekrarlandı. Fakat bu defa taarruzu Surhay Kalesine tevcih edilmiş olan 14 topun ateşi destekliyordu. 100 kişiden ibaret olan müdafi kuvvet sağ olarak yalnız yedi yaralı kalmaya kadar mukavemet etti. Rus'lar, müdafaasız kalan bu kaleyi işgale, bu suretle muvaffak oldular. Bu kalenin sukutu ile Şamil'in vaziyeti güçleşmiş oluyordu. Mevkiin kilidi olan nokta elden çıkmıştı. Kuvvet olarak yalnız 300 kişi kalmıştı. Buna rağmen Şamil mukavemete devam etmek azmindeydi. Çünkü Şamil, Kafkasya'nın istiklâli namına kanlı bir mücadeleye girişmiş olduğunu ve Kafkas mukadderatının bu imtihanda taayyün ve takarrür edeceğini biliyordu.

Gerçi bu imtihanda kat'î neticeyi kazanamıyacaktı. Fakat teslimiyet istiklâlden feragat demek oluyordu. Ölmek ise o hakkın devam ve mahfuziyet ve ahvada intikalini temin edecekti. İşte Şamil imtihanı bu şekilde kazanmak için azmetmişti.

Binaenaleyh ehemmiyetsiz bir yerin müdafaasını yaralıları ve kadınlara tevdi etmek, eldeki birkaç yüz kişiyi mühim yerlerde toplamak suretiyle tertibat almıştı.

Rus'lar, üç kol (6 tabur) ile 16 Temmuz'da hücumla kalktılar. Bu hücum 28 topla destekleniyordu. Fakat muvaffak olamıyarak eski mevkilerine çekildiler. Bu hücumda 46'sı zabıt olmak üzere 1500 kişi zayıat vermişlerdi.

Bu muvaffakiyetsizlik üzerine Rus'lar, köyü üç gün fasılâsız bir surette bombardıman etmek suretiyle hırslarını tatmin ve teskin etmek istemişler ve bir buçuk ay hareketsiz kalmaya mecbur olmuşlardı.

General Grabe bir sulh teklifinde bulundu. Bunda General, Şamil'in oğlu Cemâlettin'in kendisine rehin olarak gönderilmesini ve Rus esirlerinin bırakılmasını istiyordu.

Buna mukabil Şamil, muhasaranın kaldırılmasını istedi. Binaenaleyh bu teklif neticesiz kaldı.

16 Ağustosta Rus'lar aynı teklifi bir ultimaton halinde tekrar ettiler. Bu teklif mukabelesiz bırakıldı. Bunun üzerine 19 Ağustosta hücumla geçtiler.

Şamil, elinde kalan kuvvetten 160 kişiyi Ahulgoh'a tahsis etti. 30 sağlam erkek ile 60 yaralı erkek ve kadından ibaret 90 kişilik kuvveti ise Eski Ahulgoh'un müdafaasına tayin etti.

Rus'lar ilk hücumda 557 er ve 8 subay kaybetmişlerdi. Fakat kuvvet mütemadiyen takviye ediliyordu. Vaziyet Şamil için çok ağırlaşmıştı. Hiç olmazsa vakit kazanmak suretiyle kendi kuvvetine bir

geki düzen vermek fırsatını kazanmak için evvelki Rus teklifini kabule, yani Rus esirlerini iadeye ve oğlu Cemâlettin'i de rehin olarak göndermeğe mecbur oldu. Bunun için bir mülâkat talep edildi. Rus'lar büyük bir ihtiyaç addettikleri bu teklifi kabul ettiler. Bu mülâkat köyün kenarında General Pollo ile olacaktı. Her iki taraf 150'er kişi beraber bulunduracaklardı. Şamil 150 kişi bulamadığı için erkek elbisesi giydirilmiş kadınlarla bu 150 miktarı temine mecbur olmuştu. General Pollo ise 1000 kişi ile gelmişti. Bu mülâkatta bir sulh imkânı temin edilemedi.

Pollo, Şamil'in Grabe ile görüşmesini, fakat bunun için Grabe'nin karargâhına gidilmesi lâzım geleceğini söyledi. Şamil bunu kabul etmedi ve müzakere neticesiz kaldı.

Şamil, Rus'ları itimada lâyık olmayan iki yüzü bir millet telâkki ediyordu.

Bunun üzerine General Grabe, Şamil'e bir ültimaton gönderdi. Bu ültimatonda teslim olmadığı takdirde, rehine olarak kendisine gönderilmiş olan Cemâlettin'i idam edeceğini söylüyordu. Bu tehdit tabii bir tesir yapmadı. Bu vaziyet karşısında Rus'lar, 21 Ağustos'ta taarruza geçtiler. Fakat bu taarruzda da muvaffak olamadılar.

22 Ağustos'ta taarruz tekrar edildi. Üç kol ile yapılan bu taarruz neticesinde bir kol Yeni Ahulgoh'a yaklaşmış; diğer iki kol da Eski Ahulgoh'a girmişti.

İşte bugünden itibaren münferit muharebeler başladı. Bu tarzdaki muharebe 29 Ağustos'a kadar, yani yedi gün devam etti.

Gerek Arguvan'da ve gerekse Ahulgoh Köyü içersinde gösterilen mukavemetler bugünkü ölçülerle ancak bir efsane olarak karşılanabilir. Rus'lar, Kafkaslı'ların evler içersindeki münferit mukavemetlerini kırmak için damları delmek ve buradan evin içine patlayıcı ve yakıcı maddeler atmak zaruretinde kalmışlardır. Bu suretle evin içersinde barınmak imkânını kaybeden Kafkaslı'lar ellerinde kamları olduğu halde dışarıya fırlayarak düşmanın kuvvet kümelerine saldırmışlar ve bir kısım düşmanı yok ettikten sonra kendileri de şehit düşmüşlerdir. Bunların arasında silâhsız olanlar, taş, sopa ve hattâ tırnaklarıyla düşmanla dövüşerek ölmüşlerdir.

Bu son muharebeler neticesinde Rus'lar, 25 subay ve 613 er kaybettiler. Kafkaslı'lardan geri kalan çocuklar ve kadınlarla 30 kişiden ibaret muharip bir kuvvet, bir mağarada toplandılar. Şamil köyden çıkmak istemiyordu. Ölmeğe karar vermişti. Fakat mücadelenin yalnız bununla bitmediği, memleketin kendisine muhtaç olduğu ve mü-

cadelenin idamesi için kendisinin yaşaması lâzım geldiği, hakkındaki rica ve telkinlerin tesiriyle 30 kişi ile Ahulgoh'u terketti.

Şamil'in ailesiyle memedeki çocuğu Sait bu mağarada terki hayat etmişlerdi. Kendisiyle beraber Ahulgoh'dan çıkan hemşiresi de, takatsız düşmüş olduğundan düşman eline geçmek ihtimalini düşünerek kendisini Koy Suya atarak intihar etmişti.

80 gün devam etmiş olan bu muharebeyi Rus'lar kazanmışlardı. Fakat bu kazanç 215 subay ve 5000 ere malolmuştu. Bu muharebenin cereyan tarzını ve neticelerini klâsik bir zihniyet ve ölçü ile muhakeme etmek doğru ve mümkün değildir. Çünkü çarpışmış olan iki taraf kuvvetleri arasındaki fark herhangi bir mukayeseyi mümkün kılmıyacak derecede büyüktür. Bir tarafta 50 top ile takviye edilmiş 25.000 kişi, diğer tarafta topsuz 3800 kişi!

Şu halde bu 3800 kişinin 80 gün devam etmiş olan mukavemetini temin eden kuvveti ancak «imanla beslenmiş bir şecaat» ifadesiyle izah etmek mümkün olacaktır.

Kısaca anlatmış olduğumuz Ahulgoh Muharebesi alelâde bir muharebe değil, Kafkas istiklâl mücadelesi tarihinde bir facia ve bir harikadır. Muharebelerde zafer kazanmak için herkesin fedakârlık, cesaret göstermesi ve nihayet ölmesi, muvaffakiyet ve mukavemet imkânı kalmayınca da muharebe sahnesinin terkedilmesi, pek tabii ve normal bir harekettir. Fakat zafer imkânını tamamen ve kat'iyen kaybettikten sonra da muharebeye ölmek için devam edilmesi bir harikadır. Bu harika, hayatı ancak hürriyet ve istiklâliyetle gören ve bu uğurda şehit düşmek suretiyle daha mes'ut ve parlak başka bir hayata kavuşacağına iman etmiş olan insanlardan ve milletlerden sadır olur.

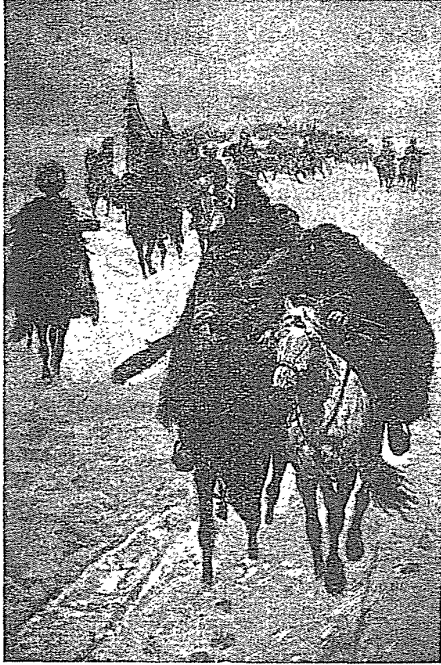
İşte Ahulgoh Muharebesini bu iki türlü imanı da nefislerinde toplamış olan insanlar yaptı. Burada erkek, kadın, çocuk herkes bu imanla mücehhez olarak ateş içinde süngü altında can verdi. Bunun için Ahulgoh Muharebesi bir faciadır.

Bu muharebenin kaybedilmesiyle Dağıstan'da yeni teşekkül eden mücadele unsuru yok olmuş gibi görünüyor, Rus'lar da Dağıstan'da kolaylıkla yerleşmek ve yaşamak imkânını kazandıklarını zannediyorlardı.

Bu vaziyete göre Şeyh Şamil her şeyi kaybetmişti. Yalnız kaybedilmeyen ve mağlûp olmayan bir şey kalmıştı: İman!

İşte bu iman yaşadıkça mücadele imkânı da yaşayacaktı. İşte Şamil, böyle her şeyi kaybetmiş ve perişan olmuş bir vaziyette, Çeçenistan'a gitti. Kayış Kört tepesinde, Vedenö'nün on kilometre ka-

dar şarkında, Çeçen'leri mücadele için kendi etrafında toplamağa davet etti. Çeçen'ler derhal Şamil'in imanı, azim ve iradesi etrafında toplandılar. Burada Kafkas mücadele ruhunun diğer bir tecellisi görülüyor. Şamil'in vaziyetinde bir adam bir yere gitse ve orada «Ben mağlûp oldum, her şeyimi kaybettim, beni himaye ediniz!» dese, bu müracaata müsbet cevap verilebilir. Fakat, «Ben mağlûp oldum, her şeyimi kaybettim ve ülkemi terke mecbur oldum, mücadele için benim etrafımda toplanınız!» dese bu davete icabet güçtür ve böyle bir hâdise tarihte pek nadirdir. Fakat Kafkasya'da böyle bir

Dağlı'ların harp dönüşü
(Roubaut'un bir tablosundan)

davete icabet esastır. Hilâfında hareket varid değildir. Çünkü hürriyet ve istiklâl aşkı Kafkasyalı'ların müşterek bir imanıdır. Bu iman namına vâki olacak herhangi bir davetten kaçmak mümkün değildir. İşte Şamil böyle bir vaziyet kazandı ve hazırlığa başladı.

Esasen çok hassas ve asabî olan ve Rus'larla yaptıkları muharebeler neticesinde asabiyetleri kin ve intikama inkılâp eden Çeçen'ler, aynı imanın ilhamıyla kuvvetlenmiş olarak kolaylıkla Şamil'in etrafında toplanmışlar ve hazırlıklara başlamışlardı.

IV — GARBİ KAFKASYA'DA 1839 - 1840 MUHAREBELERİ

A — 1839 muharebeleri

1839 senesinde Garbî Kafkasya'da Anapa - Tsemez sahil mıntakasında mühim muharebe faaliyetleri inkışaf etmişti. Bununla Vorontsof'un plânını tatbik etmeğe başladığı anlaşıyordu.

Sahilde cereyan etmiş olan bu muharebenin mümeyyiz vasıfları şudur:

Karadeniz'de Rus'lar hâkimdir. Karada da teşebbüs Rus'ların elindedir.

Kafkaslı'lar ise Rus'ların herhangi bir tarafta vâki olacak çikarma hareketlerine veyahut bu hareketlerle beraber karadan da girişecekleri taarruz teşebbüslerine mukabele etmek mecburiyetindedirler. Kafkaslı'ların ateş kuvvetleri zayıftır. Rus'ların teşebbüslerine ancak kılıç ve kama ile karşı koymaları zarureti vardı. Bu sebepten Kafkaslı'ların müdafaa ve mukavemetlerini taarruzla yapmak mecburiyeti vardır.

Zayıttan bir dereceye kadar korunmak için yegâne çare harekette sür'at göstermek ve geceden istifade etmektir. Rus'lar da Kafkaslı'ların bu hareket tarzlarına karşı mümayişler yapmak suretiyle onları aldatmak ve taarruz hedef ve istikametlerini sık sık değiştirmek tarzını ihtiyar ve tatbik etmişlerdi. Binaenaleyh muharebeler dağınık şekillerde cereyan etmişti.

İşte bu şartlar içersinde 1839 senesinde cereyan etmiş olan kıyı muharebelerinin başlıcaları aşağıda yazılmıştır:

1 — Subş Muharebesi

1839 senesi Mayısında Vaye mevkiinde büyük bir Rus donanması görüldü. Bütün Adige kuvvetleri bu mıntakada toplandı. Fakat bu donanma burada bir mümayiş yaparak derhal Vaye'nin cenubundaki Subş civarına intikal etti. Bu mevkiye kuvvet çıkarmağa başladı.

Vaye'de toplanan Adige kuvvetleri, bu defa Subş istikametine yürüdü. Fakat kâfi kuvvet yetişmeden düşman Subş mevkiinde karaya kuvvet çıkarmağa muvaffak oldu. Yetişen Kafkas kuvvetleri, düşman donanmasının ateşi altında, karaya çıkmış olan düşman kuvvetleri üzerine atıldılar. Bu hücumlar donanmasının ateşi altında eridi. Fakat bu hücumlar o kadar büyük fedakârlıklarla birbirini takip etti ki, muhacimler arasında tüfeklerini atarak yalnız kılıç ve kamalarıyla düşman üzerine saldıran çok oldu. Bunlar arasında Aslan adında bir Aphaz kahramanı, «*er geç öleceğimi biliyorum; Yarab, bu ölümü şimdi nasip et!*» diyerek kardeşleriyle birlikte kama ile düşman üzerine atılmış ve kardeşler kâmilan şehit düşmüşlerdi. Fakat bütün fedakârlıklara rağmen düşman Subş mevkiine 1200 kişilik bir kuvvet çıkarmağa muvaffak olmuştu. Ancak bu kuvvet dahile doğru hiç bir genişleme gösterememiş, ancak sahilde tutunabilmişti.

2 — Saşı Muharebesi

Rus'lar, Anapa mıntakasında takriben 40.000 kişilik büyük bir kuvvet toplamışlardı. Bu kuvvetle Rus'lar, hem Taman Yarımadasında hâkimiyetlerini takviye ve idame ediyorlar, hem de sahil boyunca ve Kuban'ın cenup mıntakasını baskı altında bulunduruyorlardı.

Bu kuvvet bidayette şarka doğru hareket ederek Şapsığ mıntakasına taarruz etti. Fakat bu taarruz sadece bir akın mahiyetinde kaldı, bazı tahribat yaptı ve Şapsığ'ların mukavemeti karşısında fazla inkişaf edemedi.

Adige'ler, kuvvetin cenuba tevcih edilerek, Taman mıntakasını Saşı mevki ve dolayısıyla Tsemez ile birleştirmekte kullanılması ihtimalini düşünüyorlardı. Rus'ların böyle bir teşebbüsünü önlemek üzere Anapa ile Tsemez arasında mühim bir mevki olan Saşı kalesinin istirdadına karar verildi ve bunun için lüzumlu hazırlıklar yapıldı.

9/Kasım/1839 da Adige'ler bir gece baskını şeklinde Saşı Kalesine hücum ettiler. Bu hücum için şöyle bir plân tertip edildi:

Kuvvetin bir kısmı mevkiin, müdafaa mevki üzerindeki düşman topçuları üzerine saldıracak, bunları kılıçtan geçirecek veya hut baskı altında tutacak, bu esnada büyük bir kısmı, kalenin içersine girerek kaleyi işgal edecekti.

Plânlanan suretle büyük kısım kalenin içersine girdi. Bu kuvvet düşmanın mühim bir kısmını kılıçtan geçirdi. Kalan kısım binalara

iltica etitler. Fakat düşman topçusuna tevcih ve tahsis edilmiş olan kuvvet vazifesini yapmadı. O da hücumu iştirak etti. Bu suretle serbest bırakılmış olan düşman topçusu toplanmış muhacimlere tevcih etti. Aynı zamanda yetiştirilmesi mukarrer takviyeler vaktinde gelmedi. Bu vaziyet üzerine kaleyi işgale muvaffak olan Adige kuvvetleri bir müddet sonra tahliye etmek mecburiyetinde kaldılar. Bu fedakârane teşebbüs muvaffakiyetsizlikle neticelendi.

3 — Jamatya Muharebesi

Jamatya mevki Kuban'ın cenubunda ve bu nehrin mansabında müstahkem bir mevkidir. Bu mevki, Rus'ların şimaldan Kuban'ın cenubuna geçebilmesi için bir köprübaşı vazifesini görmektedir. Bu suretle Jamatya, Anapa ile Tsemez arasında irtibata hizmet ediyordu.

Tsemez mevki - bugünkü Novorosiski - ise mükemmel bir limana malik olup Abin müstahkem mevkiine yakın idi. Gerek Tsemez'den Abin'e, gerekse Abin'den Tsemez'e doğru yapılacak karşılıklı hareketlerle Rus'ların Kuban havzasının denize yakın kısımlarında dolayısıyla Taman Yarımadasında emin ve kat'i bir hâkimiyet tesisi mümkün olacaktı.

Bu sebepten Adige'ler Tsemez, Abin, Jamatya mevkiilerini mühim görüyorlardı. Binaenaleyh bu üç mevkiin istirdadına ve bunun için evvelâ Tsemez mevkiine taarruz edilmesine karar verildi. Bu taarruz baskın ile yapılacaktı. Buna göre hazırlıklara başlandı. Fakat Rus'lar bu hazırlık ve karardan haberdar oldular ve Hafitsey (Gelincik) ten getirdikleri kuvvetlerle Tsemez'i takviye etitler. Bunun üzerine Kafkaslılar hedeflerini genişlettiler ve taarruzu Jamatya'ya tevcih ettiler. Bu taarruz esnasında Kafkaslılar Anapa'dan Jamatya üzerine yürüyen bir Rus yürüyüş koluna tesadüf ettiler. Taarruz bu yürüyüş koluna çevrildi. Kılıçla yapılan bu hücum üç defa tekrarlandı ve düşman Anapa'ya çekilmeğe mecbur oldu. Muharebenin bu inkişaf tarzına göre Adige'ler Anapa ile Jamatya arasına girmiş oluyorlardı. Rus'lar bu vaziyetten istifade etitler ve Adige hücum kolları, hem Anapa'dan, hem Jamatya'dan açılan, mütemerkiz topçu ateşi altına alındılar. Hücum kolları bu ateşlerin altında eriyor, fakat yine de hücumlarına muannidane devam ediyorlardı. Nihayet, bir muvaffakiyet temin etmek imkânsızlığı karşısında kalan bu kollar, büyüklerin müdahale ve icbarıyla geri alındı.

Bu muharebeler fedakârlığın emsalsiz bir mısali olarak gösteri-

Dağlardan iniş

lebilir. Dünya mücadele tarihinde görülen normal hâdiseler, insanları muharebeye sürmek hususunda görülen güçlüktür. Kafkasya'da ise muharebeye girenleri muharebeden ayırmak güçlüğü ile karşılaşmıştır.

Bu hâdisiye «ya ölüm, ya hürriyet!» vecizesinin bu memlekette tam bir tatbik mevki bulduğuna delildir.

B — 1840 muharebeleri

1840 senesi devamlı ve ağır mücadele ve muharebelerle mahmuldur. Bu muharebeler Kafkash'ların muvaffakiyetleri ve bunun için gösterilen büyük fedakârlık ve kahramanlıklarla taçlanmıştır. Bunun için 1840 senesini Kafkasya için şerefli bir yıl olarak anmak ve yaşatmak lâzımdır. Bu muharebelere hususiyet kazandıran bir cihet de şudur: gerek Osmanlı'lar ve gerekse İngiliz'ler gösterdikleri bütün alâka ve sempatiye rağmen hiç bir yardımda bulunmamışlardı. Bu suretle Kafkash'lar çok müşkül bir vaziyette idiler. Bunu neşrettikleri beyannameye acı ifade ve ihtarla tebarüz ettirmişlerdi. Bunun için Kafkash'lar muhtaç oldukları silâh ve mühimmatı düşman kalelerini zaptetmek suretiyle temin edeceklerini ümit ediyorlardı. Müstahkem mevkilere karşı yapılacak taarruzlarda muvaffakiyet temini için bu taarruzların gece baskınları tarzında ve fedakârlığın azamisini göstermek suretiyle yapılması icap ediyordu; Adige'ler hakikaten de böyle hareket etmişlerdir.

1839 senesine Rus'ların akınlariyle ve bu esnada, Rus'ların bir çok vahşetler irtikâp etmeleri ve buna Kafkash'ların misliyle mukabele etmeleriyle nihayet verilmisti. Filhakika Kafkash'lar Taman Yarımadasına karşı yaptıkları büyük akınlarda bir çok tahribat yapmışlardı. Bu hareketler için Geriyukvue Şanıza, «Bizim mutedilâne ve adilâne hareketlerimizden Rus'ların ibret alacaklarını zannediyorduk, fakat bizi de kendileri gibi vahşiyane harekete mecbur ettiler» diyordu.

İşte 1839 senesini 1840 a bağlayan kışı, iki taraf da acı hatıra ve kanlı intibalarla geçirdiler ve baharla beraber başlayacak olan kanlı mücadeleleri beklediler.

İmparator Nikola'nın Kafkas cephesini ziyaret ettiği 1837 yılından beri Rus'lar Karadeniz sahillerini işgale ve bu suretle Kafkasya'yı denizden muhasara ve tecride çalışmışlar ve bunda kısmen muvaffak da olmuşlardı. Çünkü şimalde Abin Kalesi vasıtasıyla kara muhasara hattı, deniz muhasara hattına bağlanmış oluyordu. De-

niz cephesinde de Anapa'dan Adler'e kadar olan kısımda on mevkii işgal ve tahkim etmişlerdi. Buralarda mühim kuvvetler bulunduyorlardı. Fakat bu kuvvetler arasında karadan ittisal olmadığı için muhasara hattı tam addedilmiyordu. Çünkü kara irtibatı ancak Anapa'dan tahrik edilecek büyük kuvvetlerle mümkün oluyor, bu kuvvetler de çok kere büyük müşkülâta uğruyordu. Emniyetli irtibat, Kaleşhovue (Yekatrindar) dan Tuapse veya Tsemez'e açılacak bir yol ile mümkün olacaktı. Bu suretle Kuban'ın mansap havzasında tam bir hâkimiyet tesis edilmiş ve Millî Misak hükûmetine esaslı bir darbe indirilmiş olacaktı.

İşte 1840 senesinde Rus'lar böyle bir vaziyetin temini gayesiyle harekete geçmişlerdi. Bunun da hem sahilten ve hem karadan yapacakları karşılıklı hareketlerle temin olunabileceğini tahmin etmişlerdi.

Bunun için Ruslar:

a) Kaleşhovue (Yekatrindar) de 10.000 kişilik bir kuvvet toplamışlardı.

b) Gelincik (Hafitsey) e 40 gemi ile 10.000 kişilik bir kuvvet karaya çıkarmışlardı.

Rus'ların 1840 senesinde Kafkas cephesindeki bütün kuvvetleri kendi kaynaklarına göre 200.000 kişiyi mütecavizdi. Hakikat halde 300.000 kişiye çok yakındı. Bunun hiç olmazsa yarısını Garbî Kafkas cephesinde bulundurdıklarını kabul etmek mümkündür. Şu halde bu cephe 150.000 kişilik bir kuvvetleri olduğunu kabul edebiliriz.

İşte böyle bir kuvvetle 1840 senesinde harekâta başladılar. Harekât şu tarzda inkişafa başladı:

a — Kaleşhovue (Yekatrindar) dan Kuban cenubuna geçerek garba ilerlemek istediler. Bu hareket Tuapse'ye müteveccihli.

b — Karadeniz sahilindeki Şıhansin ve Pşat mevkilerinden de bir huruç hareketi yaparak memleket içine doğru yürümek teşebbüsünde bulundular. İşte Rus'ların bu teşebbüsleri neticesinde bir çok muharebeler oldu. Bu muharebeler Kafkaslı'lar için çok kanlı cereyan etti. Çünkü Kafkaslı'ların barut ve kurşunları azdı. Binaenaleyh bütün mukavemetleri kılıç ve kama ile yaptıkları hücumlarla oluyordu. Bu sıralarda şarapnel icat edilmiş ve Rus'larca istimaline başlanmıştı. Bu silâh, zayıfatı arttırıyordu. Buna rağmen Kafkaslı'lar meyus ve nevmî olmamışlardı. Havutkovue Mansur'un «Elimiz

de kılıcımız oldukça düşmana aslâ teslim olmayacağız!» sözüne sadık bulunuyorlardı. İşte muharebeler bu vaziyette başladı.

1 — Kaleşhovue (Yekatrindar) Muharebesi:

Bu muharebede Rus'lar şarapnel kullanmağa başlamışlardı. Kafkaslı'lar bu silâh karşısında bidayette şaşalamışlardı. Fakat derhal hareket tarzlarını değiştirdiler. Dağınık tertiplerle düşmanın yan gerilerine akın ve baskınlara başladılar. Bu akın ve baskınlar karşısında Rus'lar harekâta devam ederek hedeflerine varamadılar, geri çekildiler.

2 — Şhapsin Muharebesi:

Rus'lar, Şhapsin mevkiinden bir huruç hareketi yaptılar ve bidayette ilerlemeğe muvaffak oldular. Fakat bu ilerleyen kuvvet pusuya düşürüldü ve Adige'ler aynı zamanda düşmanın gerisine taarruz ettiler. Bu suretle anı bir mukavemetle karşılaşan ve aynı zamanda cepheden de taarruza uğrayan düşman 1000 den fazla mak-tul verdi. Geri kalan kuvvet geri çekilerek müstahkem mevkie avdet ve ilticaya mecbur oldu.

3 — Hafitsay (Gelincik) Muharebesi:

Buradan ilerlemek isteyen düşman, daha evvelden hazırlanmış olan Adige'lerin çit siperleriyle vücutte getirilmiş müdafaa hatlarıyla karşılaştı ve ilerleyemedi.

4 — Pşat Muharebesi:

Pşat mevkii Hafitsey (Gelincik) limanına dökülen Pşat Irmağı kenarında ve sahile uzakça idi. Buna nazaran bu mevki, nisbeten memleket içersine sokulmuş bir vaziyette idi. Burada Rus'ların takriben 18.000 kişilik bir kuvveti bulunuyordu. Bu sebepten Adige'ler daima uyanık ve tedbirli davranıyorlardı.

Buradaki Rus muhafız kuvveti kaleden çıkarak Pşat vadisinde mühim bir noktayı tutmak üzere ilerlemeğe başlamıştı. Düşman karşılaştığı Adige cephesini yarmış ve onları tutmak istedikleri bu mühim noktadan uzaklaştırmağa muvaffak olmuşlardı. Vaziyet tehlikeliydi. Düşman hedef ittihaz ettiği noktayı tutarsa vaziyete hâkim olacaktı. Adige'lerin mesafe itibariyle düşman tesiri dışında hareket etmek suretiyle bu noktayı düşmandan evvel tutabilmelerine imkân yoktu. Bunun üzerine Şubuh Yikovue Duguş, Canbulat gibi kahra-

manlar maiyetleriyle düşman yürüyüş kolunu yararak kısa bir istikamet takip etmek imkânını elde etmişler ve buraya düşmandan evvel varmağa muvaffak olmuşlardı. Düşmanın bu mühim noktayı tutmak için sarfettiği gayretler müsbet bir netice vermemiş ve buna ilâveten Rus'lar mütemadiyen uğradıkları baskın ve taarruzlar karşısında ilerlemeğe devam edemiyerek tekrar Pşat Kalesine ricata mecbur olmuşlardı.

Bu muharebeye çocuklar da iştirak etmiş, hattâ on altı yaşında bir çocuk şehit düşmüştü. Büyük kahramanlık göstermiş olan bu

Duguj

çocuğun cesedini komutan Havutkovue Mansur'un huzuruna getirdikleri zaman Mansur, şu sözlerle teessürünü göstermişti:

«O dünyasından geçmiştir. Onu memleketin kızlarına götürünüz! Zavallı gence lâıyk olduğu tedfin merasimi yapılmalıdır! Onun için kâfi derecede gözyaşı döküleceğine eminim.»

İşte Rus'ların teşebbüsleri bu suretle bitmiş oluyordu. Neticede ancak vaziyetlerini muhafaza etmişler, fakat hiç bir taraftan toprak kazancı ve üstünlük temin edememişlerdi. Bununla beraber vaziyet Kafkasya için vahametini muhafaza ediyordu. Memlekette huzur ve

emniyet yoktu. Bütün millet ayakta ve silâh elde düşmanı bekliyordu. Bu vaziyette yaşamak mümkün değildi. Vaziyetin islâhı zarurî idi. Bunun için de Rus'ların vücuda getirdikleri muhasara hattının kaldırılması, hiç olmazsa yarılması lâzım geliyordu. İşte bu vaziyet ve zaruret Adige'leri umumî taarruza sevk etmişti.

V — GARBİ KAFKASLI'LARIN RUS KALELERİNE TAARRUZLARI

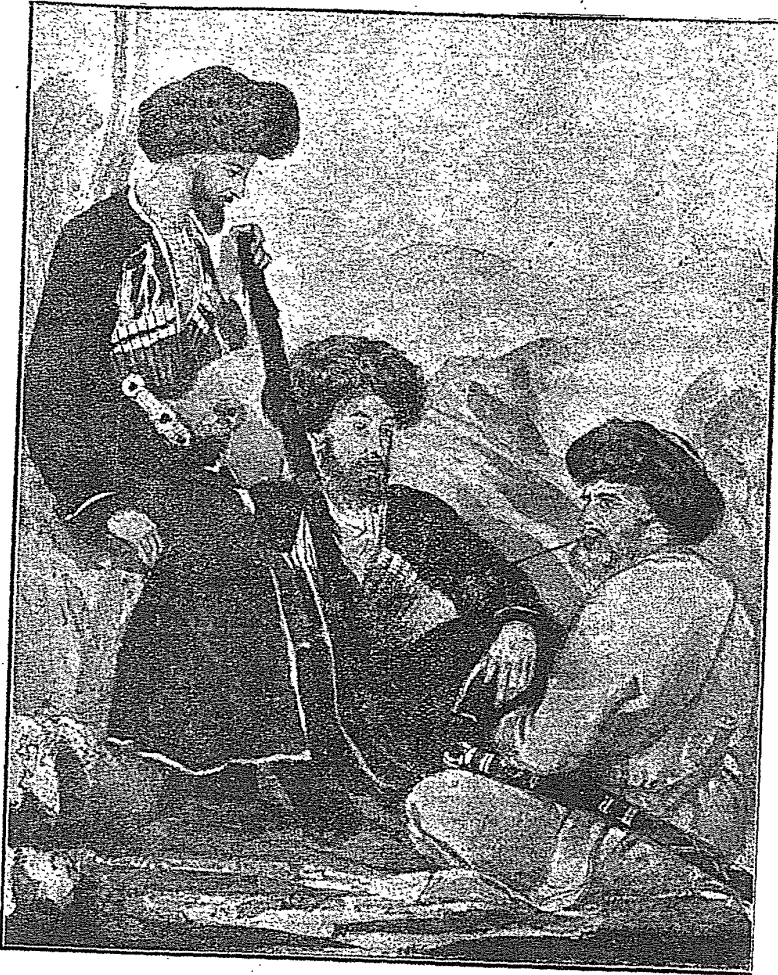
Rus'lar, Anapa'nın şarkında ve Kuban Nehri cenubunda kâin Abin mevkinden başlayarak Soçi'ye kadar devam eden sahil kısmında aşağıdaki kaleleri vücude getirmişlerdi:

Abin, Anapa, Şapsin, Vaye, Tsemez, Şasi, Tuapse, Mazga, Nikolayevski, Doma.

Adige'ler bu kalelere taarruza karar vermişler ve bunun için lüzumlu hazırlıkları yaparak taarruza geçmişlerdir. Üç ay zarfında Anapa ile Tsemez müstesna olmak üzere diğer bütün kaleleri işgal ve istirdat etmişlerdi. Kafkaslı'ların millî hamaset menkıbeleri arasında çok mühim bir mevki işgal eden bu muharebelerin cereyan tarzı hakkındaki malûmat çok azdır. Elde edilebilenler aşağıda yazılmıştır. İlk taarruzlar 12/Şubât/1840 da başlamıştır. En evvel 500 kişilik muhafız kuvvetini ve 50 topu ihtiva eden Vaye Kalesi zapt edilmiştir.

Bunu müteakip ise Tuapse, bir hafta sonra ise Şapsin zapt edilmiştir. Şapsin'in zaptı daha kanlı olmuştur. Bu kaleye karşı Havutkovue Mansur'un komutası altında, aralarında Hacı Guzbek ve Şuruh Yikovue Duguj gibi kahramanlar bulunan 7000 kişilik bir kuvvet toplanmıştı. Bu kuvvet tüfeklerini bırakarak yalnız kama ve kılıç ile müsellâh oldukları halde, geceleyin kaleyi yakından sarmışlar ve şafakla beraber hücum ile kaleye girmişlerdir. Baskın karşısında kalan Rus kuvvetleri, evvelâ kışlalara iltica ederek müdafaa-ya başlamışlar, birkaç yerde barut mahzenleri infilâk ettirilmiş, bu yüzden gerek Adige'ler ve gerekse Rus'lar mühim zayıata uğramışlardır. Fakat Adige'lerden kalanlar Rus'ları kılıçtan ve kamadan geçirmişler, kale zapt ve istirdat edilmiş ve 500 esir alınmıştır. Barut infilâkından Adige'ler 350 şehit vermişlerdi.

Bundan sonra 3000 kişilik bir kuvveti ihtiva eden Abin Kalesi zapt edilmiştir. Buranın zaptı ile Rus'lar mühim bir mevki daha kaybetmiş oluyorlardı.

Vub'h'ların maruf reisleri: Şuruh Yikovue Duguj, Hacı Yikovue Mehmet ve Uordezau Yikovue Zepş

Muharebenin sekizinci günü ise Tuapse Kalesi yedi buçuk saat devam eden bir muharebe neticesinde, Şasi Aralığın ilk haftasında ve diğerleri de müteakip günlerde istirdat edilmişlerdir.

Bu muvaffakiyetlerin neticesinde, Adige'lerin eline 200 top ve büyük miktarda esir geçmiştir.

Bu muharebelere müdahale için Rus'lar, Sivastopol'dan mühim kuvvetler tahrik etmişler ise de bu kuvvetleri karaya çıkaramaya-rak Gürcistan'a çıkarmağa mecbur olmuşlar, keza Adler'den şimale tahrik edilmiş olan kuvvetleri de durdurmak zaruretinde kalmışlardır. Adige'lerin Rus'ların vaziyet ve prestijlerine büyük bir darbe teşkil eden bu muvaffakiyetleri, Avrupa matbuatında ve bilhassa İngiltere'de, derin akisler uyandırmıştı. Bunun üzerine Rusya'dan kara yoluyla Kafkasya'ya 80.000 kişilik bir kuvvet hareket ettirilmiştir.

Bu muharebeler hakkında Morning Post gazetesi şunları yazı-yordu:

«Bu muzafferiyetin vüs'atı ve yalnız Çerkezistan'a ve onun istikbaline değil, fakat Rusya'nın şark siyasetinde hâsıl edeceği tesirleri bakımından mütalâa edilmelidir. Bu muzafferiyetler, Rusya'nın Türkiye aleyhine müteveccih olan harisane plânlarını hiç olmazsa bu sene geri bıraktı. Çünkü Çerkes'lerin bu azim ve muvaffakiyeti üzerine Sivastopol ve Oseda'da Türkiye aleyhine istihdam edilmek üzere toplanmış olan 80.000 den fazla Rus kuvvetlerini Çerkes'ler işgal edecekler, keza Rusya İstanbul'daki siyaset lisanında kat'i bir tebeddül yapacaktır. Rusya'nın, Çerkezistan'a karşı harekâtında serbest kalabilmesini temin için Türkiye ile bir anlaşmağa hazır olduğu görülüyor.»

Ancak bir harika olarak ifade edilebilecek olan bu muvaffakiyetler neticesinde Karadeniz sahilindeki muhasara çemberi yarılmıştı. Fakat Abhazya'daki Rus hâkimiyeti devam ediyordu. Bu hâkimiyet carî oldukça Kafkasya'nın vaziyeti emniyet altına alınmış addedilemezdi. Binaenaleyh bir taraftan Kuban cephesinde akınlara devam edilir ve Şeyh Şamil de yeni kuvvetler hazırlarken, diğer taraftan Abhazya'ya taarruz için lüzumlu tedbirler alınmağa başlandı. Bu maksat için hazırlanmış büyük bir kuvvet Berzek Hacı'nın komutasında olarak Abhazya'ya taarruza başladı, 1841 senesi bidayetlerine kadar devam etmiş olan bu taarruzlar neticesinde Vilyaminof, Mihailof müstahkem mevkileri istirdat ve taarruz bütün Aphazya arazisine temdit ve teşmil edildi. Rus'lar Sivastopol'dan getirip Gürcistan'a topladıkları bir kolordu ile mukabil taarruza geçip Aphazya topraklarına tekrar girdiler ise de taarruzlarını Soçi'den daha şı-

male temdit edemediler. Bu vaziyet karşısında 1841 de Marşan'ların idaresinde Rus'lara karşı bir kıyam başladı. Kuban'dan avdet etmiş olan Marşan Yikovue Erişav tarafından idare edilen bu kıyamlar senelerce devam etti.

Bütün bu muvaffakiyet ve kıyamlar, hürriyet ve istiklâl için ölmeğe karar vermiş bir milletin nelere muktedir olduğunu gösteren canlı hâdiselerdir. Kafkash'lar, bu fedakârlıkları dâvalarını en kuvvetli müeyyideleri olarak yaşatmalı ve göstermelidirler.

VI — ŞARKİ KAFKASYA'DA ORDU VE DEVLET TEŞKİLÂTİ VE MUHAREBELER

Şeyh Şamil'in Çeçenistan'a intikalini müteakip, Nohçî'ler (Çeçen'ler) büyük bir şevk ve heyecan ile Şamil'in etrafında toplanmışlardı. Zaten Çeçen'ler mücadele ile meluf ve buna göre müşekkel ve hazır idiler. Binaenaleyh Şamil kuvvet toplamak ve teşkil etmek hususunda müşkülâta uğramadı. Yalnız idarî bazı formaliteler tatbik etti. Bu formaliteler muayyen yerlere naipler tayin etmek şeklinde tatbik edildi. Ordu teşkilâtını da bu naipliklere göre tesbit etti. Naipler bulundukları mıntakaların hem idarî âmiri ve hem de komutanı idiler. Bu suretle Şeyh Şamil Şarkî Kafkasya'da yirmi naiplik vücude getirdi. Bu naipliklerin dördü Çeçenistan'da, onaltısı Dağıstan'da idi. Her naip 300 süvari besliyecekti. Bu 300 süvari mevcut erkeklerin onda biriydi. Geride kalan onda dokuzu, hizmette bulunan atlının, elbisesini teçhiz ve iagesini temin edecekti. Buna nazaran kuvvetler, naipler emrinde 6000, bizzat kendi emrinde daimî kuvvet 1000 atlı olmak üzere, cem'an 7000 atlıydı. Bundan başka onbeş ilâ elli yaşları arasında bulunan tekmiil erkekler binicilik, atcılık ve diğer muharebe bilgileri ile meşgul olacaklar ve lüzumunda bütün bu erkekler de muharebeye iştirak etmek üzere hazır bulunacaklardı.

Bir de Devlet Şûrası vardı. Bu şûra, dört naip ile Garbî Kafkasya'nın mümessillerinden mürekkepti.

Şamil Çeçenistan'da Dargo köyünü merkez itti haz etti. Bu köyün şimal mıntakası ormanlı bir arazi idi. Cenupta ise, Dağıstan hududuna, bilhassa Andi mıntakasına yakındı. Bu suretle Dargo'dan Çeçenistan'ın idaresi mümkün olduğu gibi, Dağıstan'a da yakından tesir imkânı hazırlanmış oluyordu. Bu sayede Emir Şamil'in Ahulgo muharebesi ile Dağıstan'da sarsılmış olan nüfuzunu canlandırmak kabil olmuştu. Esasen halkın ruhlarına nüfuz etmiş olan müritlik teşkilâtı öyle mağlûbiyetlerle silinemezdi. Tekrar ve hattâ daha

kuvvetli bir suretle Çeçenistan'da canlanmış olan mücadele imanı sür'atle her tarafa yayılıyordu.

A — Dargo Muharebesi ve Rus'ların hezimete uğramaları

Rus'lar Kuban mıntakasında büyük bir hezimete uğramıştı. Rus'ların Şarkî Kafkasya'da da böyle bir vaziyete düşmeleri ihtimali muhal addedilemezdi. İşte bunun için Vorontsof şiddetli ve cüretkârane bir taarruza geçme kararı verdi.

Bu taarruz şöyle tertip edilmişti:

Cephede, yani şimalde Çeçen mıntakası işgal ve tazyik edilirken 25.000 kişilik büyük kısım Hunzah - Andi üzerinden Dargo'ya

Dargo Muharebesi

yürüyecekti. Bu plân tatbik edilebildiği takdirde parlak bir netice alınması mümkün olacaktı. Çünkü bu suretle Çeçen mıntakası geriden kavranmış ve bu mıntakanın Dağıstan ile irtibatı kesilmiş olacaktı. Kafkas kuvvetleri, şimale doğru, yani Rus işgali altında bulunan Terek mıntakasına atılarak esir veya imha edileceklerdi. Fakat bu hareket çok çetin bir arazide ve müşkül şartlar içersinde ve

ittisal yolu tehdit altında olarak yapılabilecekti. Buna rağmen Vorontsof 1845 de taarruza başladı. Bu taarruza tahsis edilmiş olan kuvvetler büyük müşkülâtla Hunzah - Andi mıntakalarını aştılar. Fakat Dargo'nun cenubundaki sırtlarda, Emir Şamil kuvvetleriyle karşılaştılar. Düşman kuvvetleri her taraftan kuşatıldı ve Rus ordusu hemen kâmilten imha edildi. Bu muharebede Rus'ların verdikleri maktul miktarı 10.000 i mütecavizdi. Bir çok esir de alınmıştı. Fakat mahiyeti anlaşılmayan bir sebeple Şamil yorgun düşmanı takip etmedi. Binaenaleyh düşmanın geri kalan kısmı çekilmeğe ve öteden beri işgal altında bulundurdıkları yerlerde varlıklarını muhafazaya muvaffak oldular. Eğer şiddetli bir takip olsa idi, düşmanın kâmilten imha edilmesi ve Dağıstan'ın kurtarılması belki de mümkün olacaktı.

B — Şeyh Şamil'in Kafkas birliğinin vücut bulmasını istihdaf eden teşebbüsleri

Bu büyük ve parlak muvaffakiyet bütün Kafkasya'yı bilhassa Dağıstan'ı yeniden canlandırmış ve kurtuluş ümitlerini kuvvetlendirmişti. Bunun tesiriyle Rus nüfuzu ve işgali altında bulunan mıntakalarda kıyamlar başlamıştı. Şamil'in nüfuzu her tarafa yayılıyordu. Bu otorite Kafkasya'nın ittiadı için bir merkez ve mihrak olmak mahiyet ve istidadını gösteriyordu. Emir Şamil bu vaziyetten istifade ederek idaresini tekrar Dağıstan'a teşmil etti. Şimdiye kadar Rus'lara baş eğmiş olan Tabasaran ve Kaytak (Hazer sahil mıntakası) bu millî otoritenin nüfuzuna girdiklerini ilân ettiler. Aynı zamanda Rus askerî işgali altında bulunan mıntakalara büyük baskın ve akınlar yapılmaya başlandı. Bu meyanda 1849 da Temirhanşura mıntakasına da bir baskın yapılmıştı. Bu baskın Rus'lar arasında müthiş bir korku ve heyecan uyandırmış ve onları sindirmişti. Bu akınlar netice itibariyle bir muharebe zaferi temin etmiyor, fakat Emir Şamil'in otoritesini takviye ve Rus'ları bulundukları yerlerde tesbit ediyordu. Bu itibarla siyasi ve askerî neticeler veriyordu.

Emir Şamil bu suretle Şarkî Kafkasya'yı nüfuz ve idaresi altına aldıktan sonra Garbî Kafkasya'ya teveccüh etmek istedi. Ancak Kuban'a girebilmek için Rus'ların Kabartay mıntakasından çıkarılması lâzım geliyordu. Bunu temin maksadiyle 10.000 kişilik bir kuvvetle Terek Nehrini geçerek Büyük Kabartay mıntakasına girdi. Bu harekette Nalçik civarına kadar bir mukavemete maruz kalmadı. Fakat Rus işgali altında bulunan Nalçik'e de taarruz etmedi ve on

gün kadar bu mıntakada kaldıktan sonra tekrar Çeçenistan'a avdet etti.

Şamil, niçin Nalçik'e taarruz etmeden avdet etti? Bazıları Nalçik'e taarruz için çok ısrar edildiğini, fakat Şamil'in taarruza bir türlü cesaret edemediğini, bazıları da Kabartay mıntakası halkından bir müzaheret görmediği için bu taarruzu yapmadığını söylüyorlar.

Esas itibariyle büyük kısmıyla Kuban'a hicret etmiş olan Kabartay'ları harekete getirmek için bir muvaffakiyet gösterilmesi lâzım geliyordu. Bu ise Nalçik mıntakasının Rus'lardan temizlenmesi şeklinde olabilirdi. Şamil'in kuvveti böyle bir muvaffakiyet istihsaline kifayet edecek derecede idi. Netice olarak bu hareket bir mümayiş seyahati mahiyetinde kaldı. Fakat Kabartay ve Asetin ümerasından bir çokları Şamil'e iltihak ve Şamil ile beraber Çeçenistan'a intikal ettiler. Emir Şamil'in bu hareketi Rus'ları telâşa düşürdü. Rus'lar, Şamil kuvvetlerini kuşatarak imha etmek için her taraftan hareket ve faaliyete geçtiler. Fakat Şamil'in Kabartay halkının müzaharetiyle tatbik ettiği mahirane manevralar karşısında, Rus'ların teşebbüsleri tamamen akim kaldı. Şamil zayıtsız olarak Çeçenistan'a avdet etti.

KAFKASYA'DA DAHİLİ VE HARİCİ VAZİYET
VE FAALİYET

I — DAHİLİ VAZİYET VE FAALİYET

Şarkta Dargo'da Rus'ları hezimete uğratmak ve garpte bir çok Rus kalelerini zaptederek Karadeniz sahilindeki Rus vaziyetini zayıflatmak şeklinde tecelli eden muvaffakiyetler, Kafkasya için siyasi ve askerî bir dönüm noktası teşkil edecek kıymet ve mahiyetliydi. Fakat ne çare ki «Düşman kavi, talih zebun» du. Bu vaziyete göre Kafkasya'nın siyasi ve askerî manzarası şöyle idi:

Şarkî Kafkasya'da başlayan mücadele, bütün Kafkasya'nın mukadderatına kat'î surette tesir edecek bir ehemmiyet ve istikamet almağa başlamıştı. Asırlardan beri idame ettiği mücadeleler, hele son senelerde göstermeğe ve katlanmağa mecbur olduğu fedakârlıklar neticesinde yorgun düşmüş, en kuvvetli kahramanlarını kaybetmiş olan Garbî Kafkasya ise kurtuluş ümidini arayan gözlerini Şarkî Kafkasya'ya tevcih etmişti.

Şarkî Kafkasya'da vücut bulan siyasi ve askerî statü ittihadı temel olacak bir mahiyette idi. Şamil de bu vaziyetten istifade ederek Kafkas birliğini tahakkuk ettirmek için gerek askerî ve gerekse siyasi cephelerde çalışıyordu. Gerçi bu birliği tahakkuk ettirecek olan yegâne ve en müessir çare memleketi Rus'lardan temizlemek idi, fakat şimdilik muktedir olamıyordu. Bununla beraber hiç olmazsa Rus'ların uğradığı yılgınlığı idame etmek ve halk nazarında Rus varlığını küçültmek, halkın maneviyatını beslemek için mütemadî akın ve baskınlarla Rus'ları taciz etmeden farig olmuyordu. Şamil de askerî faaliyetlerde elde edemediği neticelere siyasi tedbirlerle varmak istiyordu. Bunun için tatbiki teşebbüs ettiği siyasi tedbirler şunlardı:

a) Kabartay mintakasında yaptığı hareket, gerçi askerî netice vermemişti, fakat aralarında Anzavurkovue Mehmet, Kundeyt Yikovue Mehmet Geri ve Asetin'lerden Dudarukovue Voyij gibi şahsiyetler bulunan bir çok zadeğân ve rüesanın Şamil'e iltihak etmesi, bu mintakanın hükmen Şamil idaresiyle birleşmesi demektir. Çünkü bu zatlar kabilelerini bihakkın temsil edecek nüfuzu haiz birer şahsiyet idiler.

b) Rus'ların Kabartay mintakasına hâkim olmaları neticesinde Kuban mintakası Şarkî Kafkasya ile idarî bir birlik tesis etmek

XI. FASIL

III. DEVREYİ TEŞKİL EDEN SON MÜCADELE
VE MUHAREBELER
(1846 - 1864)

Şimalî Kafkas istiklâl ve mücadele ve muharebelerinin müntehasını teşkil ve binaenaleyh Kafkas istiklâlinin son hâdiselerini ihtiva eden bu devre, Kafkas tarihinin en hazin ve elim bir safhasıdır. Uğradığı millî felâketi gönlünde Kafkash'lar kadar canlı bir surette yaşatmış millet dünyada çok azdır. Kafkash'lar bu felâketlerini o kadar acıklı bir surette tasvir etmişlerdir ki, insan bunları dinlerken, gözünün önünde âdeta kan, gözyaşı ve ateş dalgaları içerisinde çalkanan bir memleketi görür gibi olur, kalbinde o günün millette açtığı yaraların acısını bütün ağırlık ve tazeliğiyle hissederek ve hattâ o günün felâket kasırgasına tutulmuş gibi sarsılır. Bunun tesiriyle olacaktır ki, Kafkash'larda kuvvetli bir kindarlığın bariz izleri göze çarpar. Bunu Rus'lar da hissetmişler ve Kafkash'lar hakkında yazdıkları şiirlerde onların bu vasıflarını tebarüz ettirmişlerdir.

Geçen devrenin sonlarında Kafkash'lar gerek şarkta ve gerekse garpta büyük muvaffakiyetler kazanmışlardı. Bu muvaffakiyetlerin tesirleri, bu devrenin faaliyetlerine kat'î surette müessir olmuştur.

Filhakika:

1) Avrupa'da Kafkasya'ya karşı büyük bir alâka uyanmış, bütün gözler dikkatle bu memlekete teveccüh etmişti.

2) Rus'lar uğradıkları mağlûbiyetler karşısında hiddet ve hayret içerisinde kalmışlar, kaybettikleri mevki ve prestiji tekrar kazanmak için büyük hazırlıklara başlamışlardı.

3) Kafkash'lar da bu muvaffakiyetlerin tesirinden istifade ederek, Kafkasya'nın ittihadını temin edecek tedbirleri almak hususunda büyük bir faaliyete girişmişlerdi.

İşte bu devrenin mücadele ve faaliyetleri bu üç maksat ve zihniyetin çarpışması şeklinde cereyan etmişti.

imkânını kaybetmişti. Fakat Şamil, Kuban ile siyâsî bir irtibat ve birlik temini için bu mıntakaya naipier göndermeğe başlamıştı. Şu halde Kabartay'lar, temsil heyetleriyle kendilerini Şamil idaresine bağlamışlardı. Şamil, Kuban mıntakasını da mümessilleriyle kendisine bağlamak istiyordu. İşte bu maksatla naipier göndermeğe başlamıştı.

İlk naip olan Hacı Mehmet 1845 te, Süleyman 1846 da, nihayet Mehmet Emin 1848 de gönderilmişti.

Mehmet Emin Abhaz yani Garbî Kafkash idi.

Kuban'da esasen Misaki Millî Meclisi Hükûmeti vardı. Şu halde gönderilen mümessiller bu hükûmet nezdinde Şarkî Kafkası temsil edeceklerdi. Keza müteakiben Garbî Kafkasya Şamil nezdinde bir mümessil bulunduracaktı. Bu suretle Şarkî ve Garbî Kafkas hükûmetleri birer siyâsî birlik vaziyetinde kalacaklar ve mümessillerle birbirlerine bağlı bulunacaklardı. Ancak bunların müşterek idaresini temin edecek bir icra makamı ve icra kuvveti vücade getirilmesi keyfiyetinin ayrıca teemmül edilmesi lâzım geliyordu.

Fakat naiplerden Mehmet Emin bu sıfat ve selâhiyeti tecavüz etti. Kendisini bir mümessil değil, Garbî Kafkasya'nın bir hükûmet reisi olarak tanıtmak ve Şarkî Kafkasya'daki imamet rejimini burada da tatbik etmek istedi. Fakat Garbî Kafkasya bu imamet idaresine tamamen ittiba ve intibak edemedi. Çünkü bu idare en ziyade mutlakîyet ile ifade edilebilen bir rejimdi. Halbuki müfrit derecede infiratçı olan Garbî Kafkasya halkı bu rejimi kabul edemiyordu. Garbî Kafkasya'nın kabul ve hazım edebileceği idare şekli ancak şuraî bir rejimdi. Aynı zamanda halk tayin veya intihap suretiyle meclisin başına geçirilen reislere değil, fakat vak'a ve hâdiselerin olgunlaştırdığı ve yükselttiği tabîî ve mümtaz reislere inkiyat ediyordu. Çünkü Garbî Kafkash'lar, şahsî mezîyetlerden başka bir imtiyaz ve hizmette teferrüt etmekten başka bir ittilâ vasıtası tanımıyorlardı. Garbî Kafkasya, reislik makamına geçecek bir şahsın vasıflarını «Kürsüde sesin, muharebede kılıcın üstün olmasın» düsturiyle ifade etmiş bulunuyordu. Naiplerin dinî telkinleri de şümüllü bir tesir yapmıyordu. Çünkü Kuban mıntakasından, İslâm dinini henüz 1746 senesinde kabul etmiş kabileler vardı. Bu sebeptendir ki, Naip Mehmet Emin, ancak Garbî Kafkasya'nın şark taraflarında maskûn ve İslâmiyeti daha evvel kabul etmiş olan kabileler arasında bir nüfuz tesis edebilmişti.

Binaenaleyh naiplik faaliyeti Garbî Kafkasya'da tabiatıyla bir aksülamel vücade getirdi. Dahilî bir ihtilâl ve iğtişâş başgösterme-

sine sebep oldu. Bilhassa bu iğtişâş neticesi olarak Hamurza namındaki bir zatın idam edilmesi memlekette büyük bir galeyan uyanırdı.

Bu, Rus'ların arayıp bulamadıkları bir haldi. Bu hâl, bir millette, içtimâî bünyesinin intibak ve hazım edemeyeceği bir rejimin tatbiki kalkışılmasından mütevellit bir aksülamel idi. Bu rejimin tatbikiinde ısrar edildikçe, bu aksülamel şiddet ve kudretini artıracaktı. Bu hâl bir ihtilâlî tevhit edebilir, bu da memleketi elim bir akibete sürükleyebilirdi. Fakat Kafkasya'da böyle bir akibet tahaddüs etmedi. Çünkü hürriyet ve istiklâl, Kafkasya'da her mülâhazanın üstünde tutulması lâzım gelen bir gaye ve bir emeldi. Bu gaye ve emel millette çok canlı ve heyecanlı bir şuur halinde yaşıyordu. İşte bu ruhî vasıftır ki, vatanın müdafaa ve menfaatını istihdaf eden herhangi bir davet nereden ve kimden gelirse gelsin, milletin vicdanında bir mevkîi icabet ve mütevaat buluyordu.

Muhammet Emin, zihniyet ve vaziyetini değiştirmiş, memleketin tabîî temayüllerine uymağa başlamıştı. İşte bu sebeplerdendir ki, Muhammet Emin vatan müdafaası mevzuubahis olduğu zaman etrafına epey kuvvet toplayabildi ve mühim hareketler yaptı. Aynı zamanda siyâsî ve askerî sahada da çok verimli ve kıymetli faaliyetler gösterdi. Muhammet Emin Garbî Kafkasya'da izah edilmiş olan «Muhammet Emin Devresi» diyebileceğimiz bir devre yaşattı.

II — GARBÎ KAFKASYA'DA MUHAMMET EMİN DEVRESİ

Muhammet Emin Kafkash'larca sevilen değil, belki nefret edilen bir şahsiyettir. Fakat Kafkash'lar bu telâkkide aslâ haklı değildirler. Mehmet Emin devresi, aklîselimin delâletiyle, ciddî bir surette tetkik ve tahlil edildiği takdirde, ona bir müceddit vasfı kazandıracak işlere ve eserlere tesadüf ederiz. Ne çare ki zamanın darlığı ve müsaadesizliği neticesi olarak bu işler ve eserler memleketi gayeye vardıramamıştır. Fakat Kafkas tarihi, bu eserleri yaşatmak ve gelecek nesillere anlatmak hizmetini görmelidir. Bu hizmet yalnız bir şahsı tezyike etmekle kalmayacak aynı zamanda Kafkasya'nın tarihî varlığına da bir hayatiyet verecektir.

Mehmet Emin devresinin umumî çerçevesini bu bahiste çizdikten sonra müteakip bahiste, bilhassa Kırım seferi bahsinde, bu çerçeveyi mümkün olduğu kadar doldurmağa çalışacağız.

Mehmet Emin memleketi bir merkez ve otorite etrafında toplamak istiyordu. Bu da Kafkasya için varılması zarurî olan idarî bir gaye idi.

Böyle bir hareketin bir aksülamel uyandıracığı tabiidir. Çünkü bu bir inkılâp ve istihale hareketidir. Bu hareket muhakkaktır ki, bir inkılâp doğuracaktı. Ancak böyle bir ihtilâlin şiddeti, devam müddeti ve neticesi ihtilâli yapan milletin seviyesine ve ihtilâl ile istihdaf edilen gayenin mahiyetine göre değişir.

Mehmet Emin

Bu hâdise aristokrat muhitlerde bir aksülamel yaptı. Fakat bu aksülamel cereyanı durduramadı ve cereyanın istikametini değiştiremedi.

Şu halde Kafkasya'da görülen ihtilâl hareketleri dolayısıyla Mehmet Emin'i tenkid etmek doğru değildir. Çünkü memleketin bir inkılâba ihtiyacı kat'î idi. Bunda çok geç kalındığı da muhakkaktı. Şimdi biz Mehmet Emin'in memleketteki icraatının ana hatlarından bahsetmek istiyoruz.

Kafkasya'da bir inkılâp oldu. Bu hareket memleketi demokrasiye yaklaşıtıyordu. Esasen Kafkasya'da çoktan beri başlamış olan bu inkılâp hareketi çok sürmedi. Bu hareketlerden dolayı memleket ciddi sarsıntılara uğramadı ve çok kan dökülmedi.

Nihayet 1848 senesinde Adagum mevkiinde vukubulan büyük bir millî içtimada Mehmet Emin'in reisliği kabul edildi.

1 — Mehmet Emin Kafkasya'da bir sanayi hareketi vücade getirmek istemiştir. Çünkü şimdiye kadar uğradığı felâketler, kendi ihtiyacını kendi temin edememekten mütevellitti. Mehmet Emin bu teşebbüsü ile Kafkasya'ya otoritik bir mahiyet kazandırmak, bu suretle kuvvet, mukavemet ve hayatîyetini arttırmak istemiştir.

Mehmet Emin san'at için mütehassıslar aramağa başlamış, Rus esirlerinden bu hususta istifade etmek istemiş, bunun için bu esirlerle çok iyi muamele göstermiş ve Rus'ların ilticalarını teşvik etmiştir. Mehmet Emin'in bu teşebbüsleri hariçte nazarı dikkati celbetmiş, Polonyalı bir topçu yüzbaşısı Kafkasya'ya gelerek bir imalât-hane açmıştır. Bilhassa yüzbaşının Adige'liği kabul ettiğini ilân etmesi üzerine halkın emniyet ve itimadını kazanmıştır.

2 — Mehmet Emin, demokrasi esasına dayanan idare ve ordu teşkilâtına başlamıştır. Bu maksatla Garbî Kafkasya'yı yüz idarî mıntakaya ayırmış, her mıntakayı, askerî ve idarî vazifelerle mükellef kılmıştı. Orduya büyük bir mevki temin etmek istemiş ve girenleri yemine tâbi tutmuştu.

Bu suretle vücade getirdiği kuvvetlerle 1849 senesi zarfında, Rus'lara yüzbir akın ve baskın yapmıştır.

3 — Naip, dünya siyasî vaziyetini takip, memleketi temsil ve yardım temini için İstanbul'a mümessiller göndermiştir.

Naibin faaliyet devresi Kırım seferine tesadüf etmiştir. Bu mühim devrede naip, Kafkasya'yı temsil ve memleketinin müttefiklerle münasebet ve işbirliğini idame ve idareye çalışmıştır.

Ancak Kafkasya'nın böyle bir kalkınma ve gelişme hareketi göstermesi şüphesiz Rus'ları endişeye düşürmüştü. Dahilî tesirler ve entrikalarla bu cereyanın önünü almak mümkün değildi. Buna mukabil Rus'lar kuvvetli bir taarruzla henüz taazzuv safhasında bulunan kalkınma hareketine bir darbe indirebileceklerini ümit ediyorlardı. İşte bu ümitle Mehmet Emin'e karşı taarruza geçtiler. Naibi, Unbi Dağlarında mağlûp ettiler. Bu mağlûbiyetin dahilî muhalefetlere inzınam, etmesi, memleketin bazı kısımlarının Mehmet Emin'i

terketmelerini intaç etmiştir. Buna rağmen Mehmet Emin, Abhazya'da faaliyet ve mücadelesine devam etmiştir. Naibin bu azmi, otoritesini tekrar kuvvetlendirmiş ve kendisinden yüz çevirmiş olan muntakalar tekrar naibin otoritesi altına girmeye kabul etmişlerdir. Bu suretle Mehmet Emin memleketin bütününe şamil bir otorite tesis etmeğe muvaffak olmuştur. Çünkü memleketin birliği dışında kalmış olan muntakalar Rus'ların taarruz ve darbelerine uğramıştı. Bu muntakalar bu gibi taarruzlardan kurtulmak ve korunmak için memleket birliği camiasına bağlı kalmaya mecbur olduklarını anlamışlardı.

Bu anlayış ve bunun neticesi olan vaziyet memleket namına atılmış olan sağlam temelli ve hızlı adımlardı.

III — ŞARKİ KAFKASYA'DA HACI MURAT HÂDİSESİ

Garbi Kafkasya'da işte böyle bir gelişme harekâtı cereyan ederken Şarkî Kafkasya'da nahoş bir takım hâdiseler baş gösteriyor, Rus'lar da memleketi içinden çökertmeğe çalışıyorlardı.

Meselâ, Kafkasya'da büyük bir kahraman olarak tanınmış olan **Hacı Murat**, Şamil'e muhalif bir cephe almak istemiş, memleketi olan Hunzah'a çekilerek taraftarlarını toplamağa teşebbüs etmişti. Buna sebep de Hacı Murat'ın naiplikten azledilmesi ve Şamil'in oğlunu kendisine halef olarak İmamete getirmek tasavvurunda bulunduğu hakkındaki rivayet ve ihtimallerdi.

Bundan, Hacı Murat'ın Şamil'e halef olmak niyeti taşıdığı anlaşıyordu.

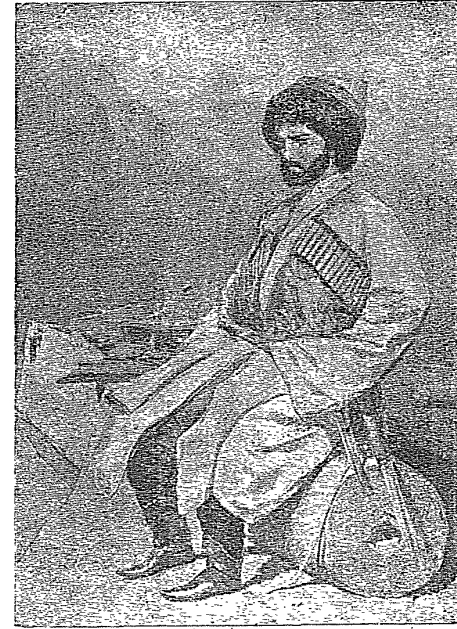
Hacı Murat'ın bu teşebbüsünden ve vaziyetinden kuşkulanan Şamil, Hacı Murat'ın üzerine bir kuvvet sevk etmiş, bunun üzerine Hacı Murat da Rus'lara iltica etmiştir. Hacı Murat'ın bu ilticası, Tiflis ve Moho'daki hayatı, nihayet Rus'ların elinden kendisini kurtarıp memlekete avdet etmek isterken şehit düşüşü, romantik bir hâdise olarak Rus edebiyatına ve sinema perdesine geçmiştir.

Hakikaten Hacı Murat bir kahramandı ve bütün hareketleri de kahramane idi. Fakat hâdise, vatan ve istiklâl gözü ile tetkik edildiği zaman Hacı Murat'ın hayretle karşılanan kahramanlığının bu kadar değerli görülmeceği tahmin edilebilir.

Bu mesele, hem Şamil'i, hem Hacı Murat'ı tenkid ve muahaza ettirecek bir mahiyet arz etmektedir.

Filhakika Kafkas ruhu, irsî bir siyaset makamı tanıyamazdı.

Bundan başka Şamil'in düsturu ve takip ettiği ahkâmı şeriye esasları da devlet riyasetinin irsî olmasını kabul etmezdi. Bu makamın intihap ile seçilen zata tevdi edilmesi icap ederdi. Hacı Murat'ın da şahsî ihtiraslarına tâbi olmaması ve vatanın menfaatlarını her şeyin üstünde tutması lâzım gelirdi. Fakat maalesef bu, dünyada çok az tatbik olunur bir nazariyedir. Çünkü şahsî ihtiraslardan tamamen tecerrüt ederek kendisini herhangi bir gayeye hasretmiş olan insanlar çok azdır ve belki de yoktur. Şu halde idarede gösterilmesi lâzım gelen kıyaset, bir taraftan şahsî ihtirasları mümkün olduğu kadar tahdit etmek, diğer taraftan, yine mümkün olduğu kadar tatmin et-

Hacı Murat

meğe çalışmak suretiyle bu ihtirasları vatan menfaatlarıyla telif etmeğe gayret etmek şeklinde olmalıydı. Bu yapılamıyordu.

Rus'lar da Kafkasya'yı içinden yıkmak için çalışıyorlardı. Bunun için işgal altına girmiş memleket aksamından Rusya'ya götürüp yetiştirdikleri çocuklardan istifade etmek istiyorlardı. Fakat bu isti-

fadeyi de temin edemiyorlardı. Çünkü cebren veya iğfal suretiyle götürülmüş olan ve Rusya'da kaba muameleler gören bu çocuklarda milliyet aşkı sönmüyor, bilâkis Rus'lara karşı beslenen husumet hisleri daha ziyade alevleniyordu. Bunun için bir çok misaller vardır. En yakın ve bariz misal Konduk Musa Reşat'tır. Rusya'da generalliğe kadar yükselmiş olan bu zat, Rus'lar arasında yaşayamamış ve Türkiye'ye hicrete mecbur olmuştur. Şu küçük vak'a da mühimdir: Musa Paşa, Odesa'da Rus âsilzadeleri arasında okuyan çocuğunu ziyarete gitmiş. Çocuk babasını görünce ağlamağa başlamış. Bunun üzerine Musa Paşa çocuğuna şöyle hitap ederek onu teskine çalışmış: «Burada niçin bu kadar korkuyorsun? Sen bir general oğlusun. Arkadaşların olan Rus âsilzade çocuklarının bütün imtiyazlarından istifade ediyorsun.»

Çocuk şu cevabı vermiş:

«Baba, bütün bu imtiyazlara rağmen, ben ancak akrabaları-
mın ve kalbimin içinde yaşayan bedbaht milletimin arasında bu-
lunmakla mes'ut olabilirim.»

Büyük Rus şairi Lermontof da, «İsmail Bey» ismindeki piyesin-
de şunları yazar:

Çok küçük yaşta iken Rusya'ya götürülmüş ve orada çok şerefli
ve kıymetli bir subay olarak yetişmiş olan Şamırza İsmail, Rus'ların
Kafkasya'ya karşı giriştikleri bir taarruzu haber alınca, Rus ordu-
sundan kaçıyor ve memleketi avdet ediyor. Fakat memlekette ma-
mur olan yerleri bomboş buluyor. Bir Kazak'a rastgelerek ona bu
yerlerdeki köylülerin ne olduğunu soruyor. Kazak istihza ederek,
onların kaçtıklarını söylüyor. İsmail bu istihzaya tahammül edemi-
yor, kılıçla Kazak'ın kafasını uçuruyor ve çılgın bir halde köyleri
arıyor. İşte bu esnada Lermontof İsmail'e şunları söylettiriyor:

«Ey Rus, sen beni tanırsın. Ben de seni iyi bilirim. Zaten
çoktan beri senden nefret ediyordum. Bu günden itibaren ise se-
nin kanını dökmeğe karar verdim.»

Yalnız, Rusya'da yetişen Kafkash'ların bazılarında bir zaaf hâ-
sıl oluyordu. Bu zaaf da kendilerinde Rus devletinin yenilmez bir
kuvvet olduğu kanaatinin doğması şeklindeydi. Fakat Kafkash'lar
Rusya'da yetişen evlâtlarının telkinlerine aslâ itimat etmezlerdi. Me-
selâ Rusya'da okuyan bir Kafkash Rus'ların kuvvetli olduğu ve Rus'-
larla barışıldığı takdirde emin bir istikbal temin edileceği hakkında
kardeşine telkinde bulunmağa çalışırken, kardeşinden şöyle bir ce-

vap almıştı: «Ruslar böyle bir çok vaitlerde bulunup, yalancı bir
çok istikballer gösterirler, fakat hakikatta onlar, dünya ve ahreti-
mize ait olan müstakbel hayatımızın bütün kaynaklarını tahrip
ettirler. Binaenaleyh Rus'larla muharebe etmek, Gürcü ve Erme-
niler de dahil olduğu halde, bütün Kafkash'lar için mukaddes
bir vazifedir.»

İşte bu haller gösteriyor ki Kafkash'lar menşei Rus olması muh-
temel her türlü telkin ve tesirleri aslâ kabul etmiyorlardı.

Kafkash'ların entrikalar karşısındaki vaziyetlerini yabancı bir
müdekkik ve müşahit şu cümlelerle izah eder:

«İstiklâliyet ve hürriyet aşkı kalplerine derin bir surette yer-
leşmiş olan Kafkash'lara, diğer mütefessih devletlerde olduğu gi-
bi siyaset ve entrika tesir etmiyordu. Rusya için yegâne çare harp,
mütemadiyen harpti!»

İşte bunun içindir ki Kafkas meselesi harple ve cezri bir şekilde
hal olunmuştur.

Bu hâleti ruhiye tesiriyledir ki Kafkash'lar, yabancılara itimat
etmek hususunda çok müşkülpesent davranmışlar ve her yabancıyı
evvelâ şüphe ile karşılamışlardır. Bu hususta ifrata varıldığı zaman-
lar da olmuş ve bu yüzden zarar ve ziyan görmüşlerdir. Bu ziyanla-
rın da başhcaları, yabancılardan kaçmak, onlarla ihtilât etmemek,
binnetice kendilerini harice tanıtmamak ve haricin esası yardımını
temin edememek olmuştur.

Buraya kadar olan yazılarla Kafkasya'nın XIX'uncu asrın or-
tasındaki siyasi ve ruhî fizyonomisini çizmiş ve mahallerinde ten-
kidlerini yapmış bulunuyoruz. Bu fizyonomi umumî bir nazarla tet-
kik ve tahlil edilirse şu hükümlere varılır:

Şarkî ve Garbî Kafkash'lar vakit, vakit birbirlerine ittihat ve
müveddet ellerini uzatmışlardır. Son defa olarak da Şarkî Kafkasya
elini Garbî Kafkasya'ya uzatmış bulunuyor.

Bu vaziyet ve hareket ciddidir. Filhakika Dağıstan'da doğan ve
Çeçen muntakasında kuvvet kazanan bu otorite, Kaytokuvue Aslan
Beg'in, «İki deniz arasındaki bir memlekette ancak bir kuvvet bu-
lunabilir» prensibini tahakkuk ettirerek, bütün Kafkasya'yı şümü-
lî içersine almak istiyordu. Bu istek Kafkas cemiyet ve cemaatları-
nın bir «devletleşme hareketi ve teşebbüsü» demektir. Böyle bir te-
şebbüsün bazı muhalefetlerle karşılaşması ve mücadeleler doğurma-
sı gayet tabiidir. Gerek Garbî Kafkasya'da görülen aksülameller ve
gerekse Şarkî Kafkasya'da baş gösteren muhalefetler tabii olan bu
mücadelenin başlangıçlarındandır.

Bütün dünya devletleri de; ancak asırlarca devam etmiş olan dahili mücadeleler yaptıktan ve bu mücadelelerde seller gibi kanlar akıttıktan sonra, kurulabilmişlerdir. Bir Arap atasözü vardır: «Yüksek şerefler, etrafında kanlar dökülmedikçe selâmet bulmaz.»

Bugün Kafkasya'yı tahakküm altına almağa çalışan Rus Devletinde de bu mücadele, Çarlık tahtı Romanof Hanedanına intikal edinceğe kadar aynı vasıfları geçirmişlerdir. Şu halde Kafkasya'da görülen hâdiseleri de gayet tabii bulmak lâzımdır..

Ancak şu muhakkaktır ki, bütün dünya memleketlerinde dahili mücadele devirleri o memleketin en zayıf zamanlarını teşkil eder. Lehli'lerin, Rus'ların Dinyeper havzasını işgali, Cengiz ordularının Rusya'yı istilâ etmeleri böyle müsait zamanlara müsadiftir. Eğer Rusya bu badirelerden kurtuldu ise, bunu coğrafi vaziyetine ve müstevelîlerin müstakâr bir kuvvet sahibi olmamalarına medyundur. Fakat Kafkasya öyle değildir. Coğrafi vaziyeti itibariyle her taraftan kuvvetli devletlerle kuşatılmış bir haldedir ve asırlardan beri Rusya ile mücadele vaziyetindedir.

Rus kuvvetleri memleketin harimi istiklâline kadar sokulmuş, hattâ memleketi ikiye bölmüştür. Malûmdur ki kıymetler daima ihtiras ve tehlikeleri kendi üzerlerine cebzederler. Bu itibarla zayıf elerde bulunan kıymetli yerler daima tehlike teşkil ederler. İşte Kafkasya da böyledir. Coğrafi ve tabii kıymeti yüksek ve bir çok da tehlikelerle muhat olmasına rağmen Kafkasya'nın, bu vaziyet ile müte-nasip kuvveti yoktur. Çünkü nüfusu azdır. Mevcudunu tensik için de imkân ve zaman bulamamıştı. Ayrıca her türlü harici yardımdan da mahrumdu. Bu vaziyette iken Kafkasya'da, vukua gelecek dahili ihtilâl muhakkak bir felâkete müncer olacaktır. Meselâ; Coğrafi vaziyeti Rusya gibi fevkalâde müsait olmayan hiç bir memleket haricin yardımı olmaksızın kendini kurtaramamıştır. Tarihin her devresi bu hükmün müeyyideleriyle doludur. Çünkü esas olarak ittihat, muvaffakiyet ümidi etrafında teessüs eder ve işler. Bu fikir daha açık ve kat'i olarak «İttihadın esası muvaffakiyet ümididir.» şeklinde ifade edilir. Böyle bir ümit ise haricîten yapılacak yardım, gösterilecek müzaheret ve alâkadan doğar. Fakat Kafkasya böyle bir müzaheretle aslâ karşılaşmamıştır. Takdir-kâr ve tatlı sözlerden başka fiili bir yardım görmemiştir. Şu halde Kafkash'lar büyük başarılar kazanmalarına rağmen nihayet mağlûp bir vaziyete düşmeğe mahkûmdurlar.

IV — HARİCİ VAZİYET VE FAALİYET

Şimali Kafkash'ların son muvaffakiyetlerinin tesirlerini yukarılarda izah etmiştik. Bu tesirlerin neticeleri olarak:

1 — Lehli'ler, derhal harekete geçmişlerdi. Bu hareket Prens Adam'ın en muktedit ve mutemed, edebiyattaki kudretiyle de meşhur olan Mihail Çaykovski'yi İstanbul'a göndermesiyle başlamıştı.

Çaykovski Kafkasya'da bu muvaffakiyetlerin temadisini, Lehistan'ın kurtuluşu namına çok mühim görüyor; paraca, insanca Kafkash'lara yardım edilmesi lüzumunu takdir ediyordu. Fakat bu yardıma başlamak için Kafkasya'da ittihadın temin edilmesini, bilhassa Kafkasya'nın vaziyetini anlamak üzere İngilizler tarafından Kafkasya'ya gönderilmiş olan Lenoir isimindeki adamın gelmesini bekliyordu. Halbuki ilk evvelâ bu ittihadı temin edecek yardımın yapılması lâzım idi. Kafkasya'da şimdi taazzuv etmek üzere bulunan iki otorite vardı: garpte Mehmet Emin, şarkta Şamil.

Kafkasya'da otoriteyi temsil eden bu şahısları beslemek ve kuvvetlendirmek için derhal yardım hareketine geçmek lâzımdı. Çünkü esas olarak ittihat, yukarıda da söylendiği gibi «muvaffakiyet ümidi» etrafında teessüs eder ve işler. Böyle bir ümit ise yapılacak yardımlardan ve gösterilecek müzaheret ve alâkalardan doğar. Yardım arzusu vardı, fakat ne zaman, nereye ve nasıl yapılacağını kestiremiyorlardı. Halbuki vaziyet gayet açıktı. En yakın ve tesirli bir vaziyette bulunan Garbi Kafkasya acele olarak takviye edilebilirdi. Garbi Kafkasya'nın bu suretle kuvvetlendirilmesi onu daha müessir bir faaliyete sevkeder ve bu faaliyet Şarki Kafkasya'yı da tazyikten kurtarırdı. Bu suretle orası da endirekt olarak müdafaa edilmiş olurdu. İşte bu husus takdir edilemiyordu ve Kafkasya yardımsız bırakılmıştı.

2 — Rus'lara gelince: Yukarıda söylendiği veçhile Rusya'da hiddet ve gayret fevkalâde idi. Bilhassa kendisini Napolyon'un izini takip edebilecek bir kabiliyette gören Nikola Rus'ların bu muvaffakiyetsizliklerini bir türlü hazmedemiyordu. Bu sebepten Nikola bu muvaffakiyetsizliklerin lekelerini silmek ve tahayyül ettiği kudret ve şiddeti tahakkuk ve tebarüz ettirmek için zecrî tedbirlere karar vermiş ve Kafkasya'ya 80.000 kişilik bir kuvvet tahrik etmişti. Bu suretle, çok kuvvetli bir ihtimal ile, Kafkasya'da 200.000 kişilik bir kuvvet toplanmış olacaktı.

Kuvvetin bu kahir üstünlüğüne rağmen Kafkasya'ya karşı tat-

bik edilecek taarruz plânının cüretkârane olmaktan ziyade ihtiyat-kârane olması tercih ediliyordu. Dargo felâketi Rus'larda böyle daha iyi olacağı fikrini uyandırmıştı. Binaenaleyh General Yermolof'un tedriciyet esasına dayanan hareket tarzı takip olunacaktı.

General Vorontsof Dağıstan'daki harekâtın sevki idaresini General Baryatinski'ye tevdi etmişti. Baryatinski de kat'i taarruzun Çeçen mıntakasına tevcih edilmesine karar vermişti. Çünkü Şamil'in idare merkezi burada idi.

Bunu temin için Baryatinski kuvvetlerini Kafkasya'nın bu kısmında toplamıştı.

Baryatinski harekâtına bir silindir mahiyeti vermek istiyordu. Ordusunun geçtiği yerlerde hayat eseri bırakmak niyetinde değildi. Ormanları, ekinleri, köyleri tahrip, insanları ve hayvanları tamamen imha edecekti.

Baryatinski ordusunu harekete geçirdi ve tasmin ettiği plânını tathbik etti. Filhakika bu ordunun geçtiği yerlerde Çeçen memleketinin hayatı ve bedii varlıkları mahvediliyor, her taraf hazin bir çıplaklık ve sessizlik içerisinde kalıyordu. İşte Baryatinski bu suretle Vedenoya yaklaşmağa çalışıyordu.

V — SON ÜMİTLER

(1853 - 1855 KIRIM SEFERİ)

Kırım seferinin karakterleri ve Kafkasya için ehemmiyeti

Kırım seferi Kafkasya için en büyük ve kuvvetli bir ümit kaynağı teşkil ediyordu. Çünkü bu seferle Rus'ların gittikçe artan, şarklı veya şark ile alâkadar bütün devletlerin vaziyet ve menfaatlerini tehdit eden kuvvet ve şevketinin kırılması gayesi istihdaf ediliyordu. Bu sebeptendir ki, Osmanlı, İngiltere ve Fransa Devletleri arasında bir ittifak vücade getirilmiş, hattâ Avusturyalıların da bazı şartlarla bu ittifaka iştirak etmesi cihetleri teemmül ve temin olunmuştu. Bu ittifak manzumesi Napolyon'un sukutundan sonra başlamış olan İngiliz - Rus mücadelesinin fiili bir tezahürü ve İngiliz tradisyonel siyaset mekanizmasının tabii bir hasılâsı idi. Bu seferle istihdaf edilmekte olan gayenin doğrudan doğruya Kafkasya'ya hizmet ve onun emellerinin husulüne yardım edeceğini tabii görmek mümkündü. Bu sebepten Kırım seferi Kafkaslılarca büyük bir ümit

ve heyecanla karşılanmıştı. Müteakiben müttefik devletler de, gayelerine varmak için Kafkasya'nın yapacağı yardımın kıymetlerini takdir ediyor görünüyordular. Bu karşılıklı menfaat ve ihtiyacın her iki tarafı da harekete ve ciddi surette faaliyete sevk etmesi lâzım gelirdi. İşte Kafkaslılar böyle düşünüyorlardı. Fakat hâdiseler çok kuvvetli olan bu muhakemenin gösterdiği şekilde ve istikamette seyr etmedi. Büsbütün makûs neticeler doğurdu. Çünkü öteden beri siyasi faaliyetler maalesef devletlerin şuurlarından değil, fakat keşif ve ifşası mümkün olmayan tahtelşuurlarından mülhemdir. Bu sebeptendir ki, şura müstenit mantıkî kaziyeler, siyasette hükme esas ve mesnet olmazlar.

Şimdi Kafkasya'nın mukadderatına ciddi bir surette müessir olacak bir mahiyet arzeden 1853 - 1855 seferinin ana hatlarıyla bir kanavasını tersim edelim:

Bu harbin zahiri sebebi, Osmanlı Devleti tarafından Kudüs'teki katoliklere hususî mahiyette bir imtiyaz verilmesi, Rusya'nın da Ortodoksluk namına bu imtiyazın kaldırılmasını istemesidir. Hakikat halde ise bu hareket, 1833 Hünkâr İskeleyi Muahedesinin akdini ihzar eden maksatla bu muahedenin mefsubiyetini temin eden zihniyet ve siyasetin bilâhare tekrar faaliyete geçmesidir. Rusya, fevkalâde sefir olarak Mençikof'u büyük bir azamete İstanbul'a göndermekle, istihdaf ettiği gayeyi istihsal edememiş, bilâkis Osmanlı Devleti 19-Mayıs-1853 de Rusya ile münasebeti kesmiş, Mençikof da 21-Mayıs-1853 de memleketine avdet etmişti. Bu vaziyet üzerine Rus ordusu 5-Temmuz-1853 de Prut Nehrini geçerek Romanya'ya girdi. Rus donanması da 8-Temmuz-1853 de Boğaz önünde görüldü. Rus'ların bu hasmane hareketleri üzerine Osmanlı Devleti 4-Ekim-1853 de Rusya'ya harp ilân etti. Rus'lar 30-Kasım-1853 de Karadeniz Osmanlı donanmasını Sinop'ta imha edince, Osmanlı - Rus muhasematı bilfiil başlamış oldu. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, 10-Nisan-1854 de Rusya'ya harp ilân ettiler. Fakat Rus'ların Romanya'ya girmeleri ve Osmanlı donanmasını yakmaları gibi faaliyet ve muvaffakiyetlerle teşebbüsü ele almaları, müttefikleri tereddüde sevk ve teenni ile harekete mecbur etmişti. Bu sebeptendir ki müttefik İngiliz ve Fransız donanması, ancak 5-Ocak-1854 de Karadeniz'e çıkmış ve bu suretle bilfiil harp sahnesine girmiş ve Karadeniz'de hâkimiyeti ele almıştı. Bundan sonra Romanya'ya girmiş olan Rus ordusu, 1854 ilkbaharında Silistire'yi muhasara etmiş, fakat bu mevkiî zaptedemiyerek geriye çekilmişti. Şark cephesinde ise, ne Rus'ların ve ne de müttefiklerin hareket ve faaliyeti görünmüyordu.

VI — KAFKASYA'NIN VAZİYETİ VE MÜTTEFİKLERİN KAFKASYA HAKKINDA NİYETLERİ VE HAREKET TARZLARI

Bu sıralarda Kafkasya'da iki otorite vardı: şarkta Şeyh Şamil, garpte Mehmet Emin.

Şeyh Şamil'in şarktaki otoritesi kuvvetli ve müstekâr idi. Mehmet Emin ise henüz böyle bir vaziyet tesis edememişti. Bununla beraber Garbî Kafkasya düşman tehlikeleri karşısında zayıf düşmek için Mehmet Emin'in otoritesini kabul etmiş görünüyordu.

Kafkasya'da dahilde böyle iki otorite hâkim ve mer'î olmakla beraber, memleketin garp âlemi ile temas ve münasebeti Mehmet Emin vasıtasıyla oluyordu. Binaenaleyh garp âlemi muvacehesinde Kafkasya'nın maksat ve emellerini yalnız Mehmet Emin temsil ve ifade ediyordu. Kafkasya'nın maksat ve emellerini Mehmet Emin, «*Ne Osmanlı'ların, ne de diğer herhangi bir devletin hâkimiyetini aslâ kabul edemeyiz! Binaenaleyh, Rus generalleri kadar Osmanlı paşalarını da istemeyiz!*» şeklinde temsil ve ifade ediyor, Kafkasya'nın İran - Osmanlı - Rusya Devletleri arasında İsviçre gibi «Eta tampon» olması, bunun için de Rusya'nın ağır mağlûbiyete uğraması icap ettiğini söylüyordu. Mehmet Emin bu defa başlamış olan harbin Kafkasya için böyle mes'ut bir netice doğuracağı ümidini besliyordu.

Müttefiklere gelince: bunların maksat ve kanaatleri tamamen bilinmemekle beraber, harp ve harekâtın müteakip safhalarında gösterdikleri faaliyet ve vaziyetlere göre şu hükme varmak mümkündür:

1 — Müttefik devletler, kendi muvaffakiyetlerinin temini namına Kafkasya'dan büyük bir kan fedakârlığı istemek ve beklemek hususunda tamamen beraber ve hemfikirdirler.

2 — Buna mukabil, Osmanlı Devleti, Kafkasya'yı kendi hâkimiyeti altına almak emelini beslemektedir. İngiltere, kendisinin herhangi bir fedakârlık göstermemesi ve memleketin kendi hegemonyası altında bulunması şartıyla Kafkasya'nın müstakil olmasını ister. Fransız'lar ise fikirlerini tamamen ishar etmemekle beraber Kafkasya'nın Rusya'da kalmasını tercih ederler.

Şimdiye kadar Kafkas için gösterdiği gayretlerin tesir ve muhassalariyle mamûl olan İngiltere'de bilhassa gayri resmî mahfillerde Kafkasya lehinde kuvvetli tezahürler göze çarpmaktadır. İngiliz

matbuatı bu tezahürlere sahne oluyor ve güzel teklifler intişar ediyor. Bilhassa Kafkasya'nın heyecanlı ve vefakâr muhibbi olan Urquhart, tazdığı kuvvetli ve ateşli makalelerde 100.000 kişilik bir Adige ordusu ile Moskova üzerine yürümek icap ettiğini söylüyor, bunun mümkün olduğunu iddia ediyor ve bu emsali yazılarıyla parlâmento muhafilinde müsait tesirler vücade getirilmiş bulunuyor. Bir çok mebuslar, İngiltere'nin bütün kuvvetiyle Adige'lere yardım etmesini istiyorlar.

Siyasî zümre bu kanaatte iken, İngiliz ordusu mensubini de harekâtın, bu kanaati tahakkuk ettirecek şekilde tertip ve idaresi edilmesini istemektedirler.

Bunlar arasında Osmanlı donanmasında müstahdem Dalfos harp faaliyetlerinin sıklet merkezinin Kafkasya'ya tevcih edilmesi lüzumunda musirdir ve buna göre bir proje hazırlamıştır. Amiralın bu projesine göre Rusya'ya mağlûbiyeti kabul ettirmek için onun, evvelimde Kafkasya'dan çıkarılması lâzımdır. Bunun için Kafkaslılarla, Osmanlı Şark Ordusu kuvvetleri ve müttefik donanmaları kullanılmalıdır. Böyle toplu bir kuvvet Kafkasya'nın ittihadını temin ve bu da kuvvetin artmasını intaç edecek ve Rus'ların daha şimale atılmasını mümkün kılacaktır. Böyle bir muvaffakiyet karşısında ise Rusya Kırım'ı tahliye mecbur kalacaktır.

Amiralın bu projesi Osmanlı'larca kabul edildi ise de müttefik amirallerince kabul edilemedi. Fakat bu proje münasebetiyle müttefiklerin Kafkasya hakkındaki niyetlerine dair bazı ip uçlarının elde edilmesi mümkün oldu. Buna nazaran:

İngiliz ve Fransız'lar, Osmanlı'ların, müttefikler yanında değil hâkim bir tavır takınmalarına, hattâ mahsus bir vaziyet almalarına dahi tahammül edemiyorlardı. Bu sebepten Osmanlı donanmasının Karadeniz'e çıkmasını ve orada faaliyet göstermesini istemiyorlardı. Kafkas zaferinin kendilerine münhasır kalması maksadını takip ediyorlardı. İşte bu sebepten Osmanlı donanmasına, kıymetli ve müessir bir vaziyet kazandıracak olan amiralın projesini kabul etmemişler, dinlemek ve işitmek bile istememişlerdi. Müttefiklerin Osmanlı donanmasını pasif bir vaziyette bırakmak için, onu, deniz üstü olan Varna'yı ve İstanbul Boğazını gözetlemek ve muhafaza etmek vazifesinde kullanmak niyetinde oldukları anlaşıyordu.

Bu suretle müttefik devletlerin Kafkas meselesi muvacehesinde müttehit maksatlar değil, fakat müstezat emeller takip ettikleri taayyün etmişti. Her biri kendi emelini tahakkuk ettirmek için kendi hesabına hareket ve faaliyete geçmişti. Bu cümleden olmak üzere:

1 — İngiliz'ler ve Fransız'lar, Kafkas sahillerinde keşifler yapmak ve Kafkaslı'larla teması tesis etmek üzere birer deniz keşif müfrezesi göndermeğe karar vermişlerdi.

2 — Osmanlı Devleti de Kafkasya'ya gönderilmek üzere bir seferî heyet hazırlamağa başlamıştı.

Bu karar ve tedbirlerin mahiyetleri ve tatbik şekilleri tetkike sayandır.

Bunlardan İngiliz ve Fransız amirallerinin kararları, mensup oldukları devletlerin Kafkasya hakkında takip ettikleri siyasî maksadı istihale matuf olmaktan ziyade, stratejik bir maksadı istihdaf eden bir hareketten başka bir şey değildi. Çünkü bu müfrezelerin getirecekleri malûmat, Rus işgali altında bulunan yerlerin vaziyetlerini anlamaktan ve sahil halkından tesadüfen temas edecekleri bazı şahısların verecekleri haber ve bildirecekleri kanaatlerden başka bir şey olamazdı. Eğer Kafkasya'nın vaziyeti hakkında esaslı malûmat elde etmek ve Kafkaslı'larla herhangi mevzu üzerinde anlaşmak maksadı takip ediliyor idiyse, bunun için Kafkasya'ya haber gönderilerek, memleketi temsil edecek selâhiyettar şahısların muayyen bir yerde hazır bulunmalarını temin etmek lâzımdı. Bu şekilde hazırlanmamış olan keşiflerden alınacak neticenin, herhangi bir karara esas olamayacağı tabiidir.

Müttefik amiralleri keşif faaliyetlerine başlarlarken müttefik sefirleri de Osmanlı Devletinin Kafkasya hakkındaki maksadını öğrenmek istemişler ve keyfiyeti Türkiye Hariciye Nezaretine sormuşlardı. Osmanlı hariciyesi de devletin, Kafkasya'nın istiklâlini istediği cevabını vermişti.

Halbuki Kafkas meselesi karşısında İngiliz ve Fransız maksatları bir olmadığı gibi, Osmanlı'ların verdikleri cevap da doğru değildir. Hepsi birbirini aldatmağa çalışıyorlar ve hakikat halde yukarıda hülâsaten tesbit ettiğimiz maksatları takip ediyorlardı.

Osmanlı Devletinin hazırlıklarına gelince:

Bu devlet Kafkas cephesinde kendisinin istisnâî bir vaziyette bulunduğu kanaatini taşıyor ve binaenaleyh alâka ve yardımda tekaddüm etmek istiyordu. İşte bu mülâhazaya binaen daha esaslı hazırlıklar yapmış ve bir seferî heyeti ve kuvveti vücade getirmişti. Bu seferî kuvvet şunlardan mürekkepti:

1 — Kendisine büyük bir askerî rütbe verilmiş olan Zan Yikove Safer beyin reisliği altında üçyüz tacir ve muhacirden mürekkep bir Kafkaslı Adige grubu.

2 — Oniki yabancı subay ile bir sahra bataryası ve Türk topçu subayları.

3 — Ehemmiyetli miktarda tüfek ve tabanca.

4 — Padişahın tahsis eylediği nişanları tevzie memur, bu bapta hususî kabiliyeti haiz olan Behçet Paşa ile valilik vazifesini alacak diğer eşhas.

5 — Aşağıdaki teknelerden mürekkep Osmanlı - Mısır donanması:

8 Kalyon

3 Fırkateyn

4 Hafif gemi

5 Makineli tüfek

3 Makineli kurvet

23 Tekne

11 Top

Bu donanmaya verilmiş olan vazifeler şunlardı:

1 — Sohum Kaleyi zaptederek burasını Kafkas harekâtı için üs olarak kullanmak.

2 — Abhazya sahilindeki diğer kaleleri zaptetmek.

3 — Kafkas kabilelerini müslümanlık hisleri etrafında birleştirmek.

4 — Osmanlı sancağını Kırım Tatarları'na göstermek ve Kırımlı'larla münasebet tesis etmek.

Umumî surette operatif mahiyette olan bu vazifeler hakkında herhangi bir itiraz serdetmek mümkün değildir. Fakat bu vaziyetler ile istihdaf edilen siyasî gayeler ve Kafkasya'ya verilmek istenilen statü tamamen meçhuldür. Ancak heyetin tertip ve terkin tarzından ve başta bulundurulanan Safer Beyin şahsiyetinin tahlil ve tetkikinden, maksadı istidlâl etmek mümkündür.

Zanyikovue Safer, Kafkasya'da öteden beri Türk taraftarlığı ile maruftur. Bu zat Kafkasya'yı temsil ve onun mukadderatını müdafaya memur olarak 1827 senelerinde İstanbul'a gönderilmişti. Osmanlı Devleti Kafkasya'yı kendi mülkü telâkki ederek Edirne Muahdesiyle Rusya'ya vermek hatâsını irtikâp ettiği zaman, telâkkiye göre, Türk tabiiyetini haiz olması lâzım gelen Zanyikovue Safer, bu sefer memleketi Rus'lara verilince, Rus tabiiyetine geçmiş oluyordu. İşte bu vaziyete göre Rus'lar bu adamın Kafkasya'ya gitmesine müsaade edilmemesini, Osmanlı Devletinden istediler. Osmanlı Padişahı da Rus'ların bu taleplerini kabul ederek Zanyikovue Safer Be-

yi Bulgaristan'da Eski Zagreb'e nefy ve tebit etti. Bu suretle Safer Bey memleketinden uzak bir yerde ve memleketinin mukadderatıyla alâkasız bir vaziyette yirmi beş sene münzevî olarak yaşadı. Kendi ifadesine göre, bu müddet zarfında, ihtiyarlanmış, mücadele kudret ve kabiliyetini kaybetmiş olduğu gibi, Kafkasya'daki arkadaşlarını da kaybetmişti ve Kafkasya'daki vaziyet ve şartlar da değişmişti.

Böyle bir reisin emrine verilmiş olan seferî heyetin vazifesi Osmanlı Padişahı namına Kafkasya'ya vaziyet ve onu idare etmektir. Bu vazifeye heyette bulundurulmuş valilerle işe başlanacak ve nişan ve fermanlarla Kafkas ahalisinin kazanılması temin olunacaktı.

Heyeti seferiyede lüzumlu eşhas ve kıymetli malzemeler vardı. Bunları Kafkaslı'lar büyük şevk ile kabul edeceklerdi. Fakat maksat anlaşıncaya vaziyetin ne renk alacağı düşünülmemişti.

İşte buraya kadar izah edilmiş olan esaslara göre hazırlanan teşkillerden,

1 — İngiliz ve Fransız keşif kolları, 1854 Mayıs'ının ilk günlerinde Kafkasya sahillerine hareket ettiler.

2 — Osmanlı Devletinin hazırladığı seferî heyet ve kuvvet de 6-Mayıs-1854 de müttefik donanmalarına iltihak etmek üzere İstanbul'dan Varna'ya hareket etti ve 8 Mayıs'ta Varna'ya vasil oldu.

Bu hareket ve tertiplerin neticeleri şöyle oldu:

Müttefik amiralleri Osmanlı donanmasının Kafkas sahillerine gitmelerine kat'iyen müsaade etmediler ve bu donanmayı ihtiva ettiği eşhas ve malzeme ile beraber Varna'da alakoydular. Amir al Dalfos, müttefik amirallerin kararlarına rağmen Kafkas sahillerine harekete devam edilmesini, Osmanlı donanma komutanına teklif etmiş ise de Osmanlı amirali bu tarz hareketi ihtiyara cesaret edememiştir. Nihayet amiral Dalfos, müttefik amirallerini iknaa çalışmış ise de bu çalışma sert bir muamele ile red edilmiştir. Ancak amiraller gönderdikleri keşif müfrezelerinin avdetlerinde getirecekleri malûmata göre hareketlerini tanzim etmeğe karar vermişlerdi. Bu keşif müfrezelerinden:

1 — 24-Mayıs-1854 de avdet etmiş, Anapa ile Sohum arasında dolaşmış, Vardan'a iki subay çıkarmış ve burada Mehmet Emin ile konuşmak imkânını bulmuş olan, Fransız keşif müfrezesi:

a — Kafkasya'da tam bir ittihat olmadığı intibahı hâsıl etmiştir.

b — Mehmet Emin'e Varna'ya gelerek müttefik amirallerle temas etmesini teklif etmiştir.

c — Radut Kalesi ile Sohum'un, Rus'lar tarafından tahliye edildiğini, bunlardan Radut Kalesinin bir Türk taburu tarafından işgal edilmiş olduğunu, Sohum Kalesinin ise Çerkes'lerin hâkimiyeti altında bulunduğunu öğrenmiştir.

2 — 28-Mayıs-1854 de avdet etmiş olan İngiliz keşif müfrezeleri de:

a — Kafkasya'da ittihat olmadığı kanaatine varmış, gerek bu ittihadın teessüsü, gerekse Kafkaslı'ların Rus'lar aleyhinde muharebeye girmelerini temin için Kafkasya'ya devlet kuvveti çıkmasına lüzum göstermiştir.

b — Fakat Türk donanmasının ve Türk ordu kuvvetlerinin Kafkasya'ya gönderilmesinin muvafık olmadığı kanaatini tebarüz ettirmiştir.

Müttefik amiraller, bu malûmat meyanında, Radut ve Sohum kalelerinin Rus'lar tarafından tahliye edilmiş olduğunu öğrendikleri için 24-Mayıs-1854 günü Kafkas seferî heyetinin Sohum'a hareket emrini verdiler.

Bunun için seferî heyeti teşkil eden insanlar ve malzeme, bir İngiliz kalyonu ile, makineli tüfekli iki Türk fırkateynine yükletilecekti. On iki gemide bulunan insan ve malzemenin üç gemiye yükletilerek hareket etmesinin güç olacağı amirallere anlatılmak istendi ise de dinletilemedi. Binbir müşkülât ve telâşla bu aktarma yapıldı. Gemiler 21 Mayıs akşamı Sohum'a hareket ettiler. 24 Mayıs'ta heyet ve malzeme Sohum'a çıkarıldı. Hamulenin bu çıkarılışına «çıkartmak» demekten ziyade atmak tâbiri kullanmak daha uygun düşer. Filhakika plânsız, hazırlıksız sahile dökülmüş olan bu hamule ne muayyen bir teşkilâta, ne herhangi bir teşkilâta esas olacak bir zümreye ve ne de muayyen bir şahsa teslim edilmedi. Binaenaleyh bu malzeme gayri muayyen ve gayri mesul ellere geçti. Binnetice Kafkasya için çok kıymetli olabilecek bu malzeme, makûl hiç bir maksat için kullanılmadı. Hemen tamamen heder oldu, gitti. Buna mukabil heyeti seferiyeyi teşkil eden eşhas Kafkasya'nın mukadderatında çok muzir roller oynadılar.

Diğer müttefiklerin yardımına gelince:

Napolyon, Şeyh Samil'e 10.000 tüfek göndermek istedi. Fakat buna memur edilen yüzbaşı Modoy bu tüfekleri götürmeğe muvaffak olamadı.

İngiltere'nin İstanbul Sefiri Sir Strasfor, Kafkasya ile çok alâkadar olduğu ve bu memlekete yardıma taraftar bulunduğu halde İngiliz komutanı Lord Roglan, Kafkas işlerinde çok mütereddit gö-

rünüyordu. Bu sebepten Kafkasya'ya gönderilmesine karar verilmiş olan Albay Loyd yerine Yüzbaşı Hoks'un gönderilmesine karar verildi. Binaenaleyh müttefiklerin Kafkasya'ya yardımları, hususî maksatlar takip eden, siyasi ajanların faaliyetlerine inhisar etmiştir.

VII — MÜTTEFİKLERİN, KAFKASYA HAKKINDA TAKİP ETTİKLERİ SİYASET VE TARZI HAREKETİN TESİRLERİ, ESERLERİ VE HARBİN SON SAFHALARI

Yukarlarda Mehmet Emin'in Kafkasya haricî siyasetini temsil ettiğini söylemiştik. Bu itibarla, müttefiklerin ilk muhataplarının Mehmet Emin olması lâzımdı. Çünkü bu devrede Mehmet Emin'in fevkinde temsil selâhiyetini haiz kimse yoktu. İşte Mehmet Emin Sohum'da Fransız irtibat subaylarıyla görüştüğü zaman, Kafkasya'nın Şarkî Kafkasya kuvvetleriyle, Kırım'a yardım edebileceğini söylemiş, fakat bunun için Kafkasya'nın bir müttefik olarak kabul edilmesi ve teyit için de Kafkasya'ya müttefik kuvvetler çıkarılması lüzumunu ileri sürmüştü.

Bununla Mehmet Emin, Rus'ların Kafkasya'dan çıkarılması hususunda müttefiklerin yardımını istemiş oluyordu. Hakikatte ise, kendi memleketi Rus kuvvetleriyle kuşatılmış bir vaziyette iken Kafkas kuvvetlerinin başka taraflara gönderilmesi şeklindeki bu iddia'nın ne maddeten mümkün, ne de aklen caiz olamayacağı bedihî idi. İşte böyle hakikî bir emel ve kanaat ile mücehhez olan Mehmet Emin, Fransız'ların tavsiyesiyle Varna'ya gitti ve orada maksadını tekrar etti. Kırım'a taarruzu hedef ittihaz etmiş olan müttefikler, Mehmet Emin'in bu fikrine ittiba etmediler. Mehmet Emin oradan İstanbul'a gitti. Orada da muvafık bir muhatap bulamadı ve Kafkasya'ya döndü. Mehmet Emin'in bu seyahatı müttefiklerin Kafkasya hakkındaki maksatlarını meydana çıkarmıştı. Hele memlekete döndüğü zaman, Zan Yikove Safer Bey heyetini Kafkasya'da bulması, herhangi bir yardım fikrinin değil, bilâkis Kafkasya'yı mahkûm etmek plânının tatbikine başladığını gösterdi. 1855 senesi Mayıs'ında İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Kreç'i zapt ve bu suretle Azak Denizinde de hakimiyet tesis etmeleri neticesinde Rus'lar 28-Mayıs-1855 te Tsemez'i ve 5-Haziran-1855 de Anapa'yı boşaltmışlardı. Bunu üzerine bu güne kadar Sohum'da, sakit oturan seferî hey'et elemanları faaliyete geçmişler, Safer Anapa'da yerleşmiş, Behçet Paşa Sohum Valiliğine, Mustafa Paşa da Temez Havalisi Valiliğine tâyin edilmiş-

lerdir. Tuna Ordusu Komutanı iken, Şark Ordusu Komutanlığına tâyin edilmiş ve 12-Eylül-1855 de karargâhı Rodut Kalede (Batum'un şimalinde) kurmuş olan Serdar Ekrem Paşa da Sohum Kalesini işgal ile karargâhı buraya nakletmişti. Bu suretle Kafkas sahil mıntakasına «Osmanlı mülkü» fizyonomisi verilmek istenmişti. Vaziyete nazaran Kafkasya, şarkta Rus'ların, garpte müttefik devletlerin, bilhassa Osmanlı'ların, tazyik cenderesi arasında kalmış bulunuyordu. Bununla da bırakılmıyarak Kafkasya'nın iç kısımları bir takım politikacı ajanların entrikalarına maruz oluyor, şimdiye kadar sükûn içinde yaşayan memlekette bir narşi baş göstermiş bulunuyordu.

Safer'in mahiyetinde Macar ordusundan kaçarak Osmanlı topraklarına iltica etmiş ve ihtida ederek Albay Mehmet ismi verilmiş olan Bangi isminde mahiyeti ve maksadı meçhul birisi vardı. Bu adam, âdeta Safer'in kurmayı ve akıl hocası mesabesinde idi. Safer, gerek bu adamın telkinlerinin sevkiyle ve gerekse ticaret yolu ile temin eylediği servet ve menfaatlardan tesirleriyle, Fransız'lara temayül etmiş ve İngiliz'lerden soğumuştur. Mehmet Beyin maksadı, Sefer Beye bir mevki temin etmek ve kendisi de bu vaziyetten müstefit olmaktı.

Harbin üçüncü senesi içinde bulunulduğu hâlde garpte, henüz Kırım Yarımadasında dahi, tam bir hâkimiyet temin edilmemişti. Şarkta ise, 6 Haziran'danberi Kars, Rus'lar tarafından muhasara edilmiş bulunuyordu. Buna mukabil Tiflis istikametinde yürüyerek Rus'ların gerisini tehdit etmek, bu suretle Kars'ı kurtarmak gayesiyle, Batum havalisinde toplanmakta olan Ömer Paşa kuvvetleri, bir türlü harekete geçemiyorlardı. Pek müsait bir manzara arzemeğen bu vaziyet içersinde müttefikler, Kafkasya'nın bu bakımdan istismar edilmesi imkânını hazırlamak üzere:

1 — İngiliz'ler evvelce Kafkasya'da bulunmuş olan Longors, Fransız'lar ise Şampoiso adındaki ajanlarını faaliyete geçirmişlerdi.

2 — Osmanlı'lar da idarî bazı tedbirler almak lüzumunu hissetmişlerdir. Meselâ Sohum Valisi Behçet Paşa azledilerek yerine Abhazya prenslerinden Mihal vali tayin Mehmet Emin'in de umumî valî nasbedilmesi teemmül edilmişti.

3 — Bundan başka İngiliz'ler İstanbul'da Hindistan ordusu ti-pinde İngiliz - Türk ordusu teşkiline teşebbüs etmişlerdi.

Müttefiklerce Kafkasya'da vücade getirilmiş olan vaziyet ve şartlar, bu memlekette müttefikler namına herhangi bir kuvvet teminini imkânsız kılacak bir mahiyette idi. Çünkü:

1 — Karadeniz kıyısında tesis edilmiş olan statü ile Kafkasya'nın birliği tamamen bozulmuş ve yekdiğerine muhalif ve hattâ muhasım iki kutup vücade getirilmiş oluyordu. Bu statü ile atılmış olan nifak tohumları, Kafkasya'nın vaktinden evvel sarsılmasını intaç etmişti.

2 — Bundan başka müttefiklerin ancak muhtaç oldukları vakit Kafkasya'ya müracaat etmeleri, buna mukabil Kafkaslıların ihtiyaçlarını hiç düşünmemeleri, Kafkasya için iyi ve müsbet bir niyet beslemediklerini gösteriyordu. Hattâ gönderdikleri ajanlara istiklâliyet hakkında Kafkaslı'lara hiç bir vaitte bulunmamalarını tenbih etmek suretiyle bu niyetlerini izhar etmiş oluyorlardı. Kafkaslı'lar da bunu anlıyorlardı.

3 — Müttefikler arasında da kuvvetli bir zıddiyet vardı. Bu zıddiyetin tesirleridir ki birbirlerinin aleyhinde propaganda yapıyorlar ve binaenaleyh gösterdikleri faaliyetlerde ademi muvaffakiyete uğruyorlardı. Meselâ Mehmet Emin, gerek Varna'da ve gerekse İstanbul'da karşılaştığı muamele ve mukabeleden müteessir ve münkesir bir vaziyette idi. Her halde müttefiklerin besledikleri maksat ve niyetlerinin ahiyetlerini anlamıştı.

a — Osmanlı Devletinin mutemet bir elemanı olan Safer Beyin muhiti, kuvvetli bir muhalefet havasının kaynağını teşkil ediyordu. Esasen kuvvetini yabancı devletlerden alan bu zat, evvelce Kafkasya'da haiz olduğu mevki tamamen kaybetmişti. Şimdi taşıdığı müstear nüfuzdan ticaret ve menfaat için istifade etmek istiyordu. Bunun için kendisine 6 batarya verildiği takdirde 20.000 kişilik bir kuvvetle müttefiklere yardım edeceğini söylüyordu. Hakikatte bu, boş vaitlerden ibaretti.

b — Safer Bey maiyetindeki Macar Bangi, çok kuvvetli ve mahirane propagandalarla vaziyeti bulandırıyor. Mehmet Emin'in Adige'leri İngilizle'lere sattığını, İngiliz'lerin de Kafkasya'yı bir müstemleke olarak kullanacağını yayıyor ve bu propagandasını yalancı haritalarla teyit ve tevsik etmeğe çalışıyordu.

c — Bu sıralarda Kafkasya sahilinde Osmanlı'ların başka bir propaganda faaliyetine geçtiği görülüyordu. Bu propaganda bir fermana istinat ediyordu. Bu fermana göre Mustafa Paşa, Tsemez muntakasına vali olarak nasb ediliyor, aynı zamanda Adige'ler İngiliz'lerle işbirliği yapıp yapmamakta ve İngiliz'lerin isteyecekleri şeyi verip vermemekte serbest bırakılıyordu. Bu ferman ile Osmanlı Dev-

leti Kafkasya üzerinde bir hâkimiyeti haiz olduğunu göstermek istiyor, ancak hakikat halde böyle bir hâkimiyeti olmadığını bildiği için de Adige'lere müsaadekâr davranıyordu.

İşte böyle bir vaziyet içersinde ajanlar faaliyete geçtiler. İngiliz ajanı olan Longors evvelâ Safer Beye müracaat etti. Fakat bir netice alamadı. Bunun üzerine Kafkasya içersine girdi. 7-8 Temmuzda Mehmet Emin ile temas etti, onda da yüz bulamadı. Nihayet asilzadelerle görüşmek ve Şamil'e müessir olmak suretiyle maksadını temin edeceği ümidindeydi. Fakat bu temasları da temin edemedi. İngiliz'ler bu neticelerden Türk'lerin kendilerini aldattıkları kanaatini hâsıl etmişlerdi. Garbî Kafkaslı'lar ciddiyetle harekete geçtiklerini gördükleri müttefiklere, milletin iradesinden mülhem bir cevap vermek lüzumunu hissettiler ve bunun için millî bir kongre topladılar. Bu kongre «Rus'larla karşı karşıya bulunulurken Kırım Muharebelerine iştirak etmek üzere kuvvet göndermenin mümkün olmadığı, karşılarındaki Rus'lar yok edilirse, ancak o zaman müttefiklerin vâki olan müracaatlarının nazarı dikkate alınacağı» kararını ittihaz ve bu kararı müttefik devletlere tebliğ etti. Şarkî Kafkasya'da ise Şeyh Şamil Gürcistan istikametinde harekete geçti ve Alazan Suyuna kadar ilerledi. Fakat Osmanlı'larda bir hareket görülmedi ve binaenaleyh Şeyh Şamil Ahulgoh muharebesinde Rus'lara rehin olarak verdiği oğlunu kurtararak geri döndü.

Harbin son safhaları

1855 sonbaharında askerî vaziyette büyük inkışaflar olmağa başladı:

1 — Rus'lar 7-Eylül-1855 de Sivastopol'u tahliye ederek çekilmişler, bu suretle müttefiklerin şark cephesinde kat'î hareketlere girişmeleri imkânı hâsıl olmuştu. Binaenaleyh Ömer Paşa emrine Osmanlı kuvvetleri sevk ve nakledilmeğe başlanmıştı.

2 — 16-Haziran-1855 de Kars'ı muhasara etmiş olan **General Muraviyef**, Ömer Paşa'nın 21 Eylül'de Batum muntakasına gelmesi üzerine Kars'tan çekilmeğe, fakat çekilmezden evvel Kars'ı cebri bir hücum ile zaptetmeğe karar vermişti. Bu cebri hücumu 28 Eylülde yapmış, fakat muvaffak olamayarak tarassut için Kars karşısında bir kısım kuvvet bırakıp geri çekilmişti. Ancak Muraviyef, Ömer Paşa'nın karargâhını Sohum'a naklettiğini öğrenince, bu vaziyet ve ataleti bir fırsat telâkki ederek Kars'ı tekrar muhasara etmiş, 1855 Kasımının başlarında Kars teslim olmuştu.

3 — Ömer Paşa ise nihayet Kasım'da Kütays'a doğru harekete geçmişti. Kafkasya'da muvaffak olamayan, müttefik devlet ajanları, Longors ve Şampoiso da Ömer Paşanın bu harekâtına iştirak etmişlerdi.

Fakat Ömer Paşa, yalnız Rus'ların değil, aynı zamanda Rus'larla işbirliği yapan İmreti müfrezelerinin mukavemetlerine maruz kaldığı gibi mevsimin muhalefeti ile de karşılaşmıştı. Bu suretle zorluklar içersinde hareket eden Ömer Paşa, Mingrel ve İmreti'nin başşehirlerini işgal ederek Kütays'ın 35 kilometre garbına kadar ilerledi. Burada Kars'ın sukut ettiğini öğrendi. Gerek bu haberin ve gerekse mevsimin muhalefeti ve muhitin husumet ve mukavemetinin tesiriyle geriye çekildi. Tekrar Radut Kaleye yerleşti. Bu vaziyete göre müttefikler, Kırım'da muvaffak olmuş görünüyordular, şarkta ise Rus'lar hâkimdi.

Bundan sonraki harekât hakkında şu muhtelif noktayı nazarlar vardır:

1 — İngiliz'ler, muharebeyi sikleti merkezi ile Kafkasya'ya intikal ettirmek istiyorlar ve sulh için acele etmiyorlardı.

2 — Fransız'lar ise:

a — Rus sahillerini abluka etmek,

b — Kafkas kuvvetlerini hazırlamak ve bunlarla şimalden gelecek Rus taarruzlarını karşılamak,

c — Buna mukabil bir miktar Fransız kuvvetini bıraktıktan sonra, mütebakisini Fransa'ya iade etmek ve Gürcistan'ı, Türk, İngiliz ve bir takım Adige kuvvetleriyle işgal etmek, istiyorlardı.

Fakat bunların hiç birisinin tatbikine zaman kalmadı. Çünkü, muhasemata son verildi. Bu harbin neticeleri Paris Sulh Kongresiyle tesbit edildi.

VIII — PARİS MUAHEDESİ (25 ŞUBAT 1856)

VE NETİCELERİ

A — Paris Sulh Muahedesi

Muhasemata son verildiği zaman, ortada ne kat'i bir galibiyet ve ne de kat'i bir mağlûbiyet vardı. Çünkü Kırım'da Rus'ların Sivas-topol'u tahliye etmeleri müttefikler için bir muvaffakiyet telâkki edilse dahi, şark cephesinde Kars'ın teslim olması da Rus'lar için bir zafer olarak kabul edilecek bir kıymette idi. Şu halde muharebe va-

zietinde bir muvazene hâsıl olmuş demektir. Muhasım devletleri sulha sevkeden yorgunluk, iştahsızlık, bunların üstünde siyasî mülâhazalar ve Avusturya'nın müdahalesi idi. Bu vaziyette Rus'ların ağır sulh şartları kabul etmiyeceği tabiidir. Kafkasya'nın ve Kırım'ın tahliyesi ise Rus'lar için her halde ağırdır. Binaenaleyh Rus'lardan böyle bir fedakârlık beklemek boştur.

İngiltere'nin gayesi, Hindistan yolunun emniyet altına alınması idi. Bu maksat için İngiltere öteden beri esas olarak Rusya'nın önünde bir tampon devletleri kordonu vücade getirmek istiyordu. Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Kafkasya gibi.

Böyle bir kordonun aynı zamanda ve def'aten vücade getirilmesi mümkün değildi. Fakat bu defa Kafkasya'nın istiklâliyeti temin edilmekle bu gaye hiç olmazsa kısmen tahakkuk ettirilmiş olacaktı.

İngiltere kabinesi, Lordlar ve Avam Kamaraları ve efkârı umumiye bu hususta ciddi görünüyordu.

İngiltere'deki bu vaziyet yalnız reel düşüncelere değil, aynı zamanda Kafkasya hakkında İngiltere'de hâsıl olan kuvvetli sempatiye de istinat ediyordu.

Kafkasya meselesini yakından ve sıkı bir alâka ile takip eden Sir Strakford, Kafkasya'nın bir konfederasyon halinde teşkiline taraftardı. Sulh konferansında Rus'lar, bidayette İngiliz isteklerine karşı yumuşak ve uysal görünüyordular. Halbuki Kafkasya meselesinde Fransız'lar, İngiliz'lere muhalifti. Kafkas meselesinin sulh muahedesinde mevzuubahis olmasını ve İngiliz isteklerinin tahakkuk etmesini istemiyorlardı. Çünkü Kafkasya'nın istiklâli, İngiltere'nin şarkta daha nafiz ve hâkim bir vaziyet alabilmesini intaç edecekti. Böyle bir vaziyet Fransa'nın şarktaki emellerini sarsabilirdi. Şu hâle nazaran Rusya karşısında müttefik görünen İngiliz ve Fransız'lar, hakikat halde birbirine rakiptiler.

O zamana kadar yumuşak görünen Rusya, İngiliz'lerle Fransız'lar arasındaki bu gayri samimî münasebetten istifade etti. Kafkasya'nın istiklâlini, Kafkas sahillerinin kontrol edilmesini ve diğer herhangi bir müsaadekârlığı tazammum eden İngiliz isteklerini kabul etmek istemedi.

Kafkas meselesinin kendi arzusu gibi halledilemeyeceğine anlayan Palmerston, bu defa Kafkasya'nın vaziyet ve mukadderatını matbuat vasıtasıyla müdafaa etmeğe teşebbüs etti. Hiç olmazsa Rus'ların Kafkasya'da zalimane hareket etmemelerini temine çalışıyordu. Fakat, bundan da bir netice elde edilmedi. Nihayet Paris Sulh Muahedesi re'sen Kafkasya mevzuubahis edilmeksizin imza edildi.

Bu muahdede uzaktan Kafkasya'nın vaziyetine temas eden:

- 1 — Her iki tarafın işgal ettikleri yerleri tahliye etmeleri,
- 2 — Karadeniz'in bitaraf bir vaziyete sokulması, kararları idi.

Bu şartlara göre Kafkasya sahillerinden Osmanlı valileri çekilecek ve Karadeniz'de Rus donanması bulunamayacağına göre, Kafkas sahilleri Rus'lar tarafından bombardıman edilemeyecekti.

Bu netice İngiliz efkârı umumiyesinde ve Lordlar ve Avam Kamaralarında büyük bir teessür uyandırmıştı. 25-Mayıs-1856 tarihlerinde bazı İngiliz ricali Lordlar Kamarasında bu teessürleri acı ifadelerle izah ettiler.

Malmesbori sunları söylemişti:

«Lordlarım! Adige'leri kendi başlarına, büyük felâketler içersinde bıraktık. Halbuki biz onlardan yardım istedik ve müsaadenizle söyleyebilirim ki, onları, istediğimiz gibi, en büyük fedakârlık ölçüleriyle kullandık.»

Harbiye nazırı vekili Meletkolik bu sözleri hazin ve sâkin bir eda ile alkışlamıştı.

F. O. Loyadi kâtibi umumisi olan Lord Matterd'e:

«Bu mecliste samimî bir İngiliz kalbi ve İngiliz ruhu taşıyan herkes muhakkaktır ki Kafkasya hakkındaki isteklerimizin tahakkuk etmemesinden müteessir ve mustarîp olacaktır!» demiş ve Palmerston'un 1837 de söylediğini, yani Rus'ların, Kafkasyalıların haklarına ve topraklarına dokunmağa aslâ haklı olmadığını tekrar ve Rusya'nın Paris Muahdesiyle yeni bir hak iktisap etmemiş olduğunu ilâve etmiştir. Bu sözler mecliste sukutla karşılandı. Kafkasyalıların, büyük ümitler bağladıkları Kırım Seferi, ancak bir mersiye, veya bir medhiye olmaktan başka bir kıymet ifade etmeyen bu sözlerle kapandı.

B — Kırım seferinin Kafkasya için tevhit ettiği neticeler

Kırım seferinin devamı sırasında Kafkasya'da nasıl gayri müsaît vaziyetler ihdas edildiğini ve neticede Kafkasya'nın nasıl lâkayt kaldığını sırası geldikçe izah ettik. Bütün bunları hülâsa edersek şu neticeye varırız:

Bu harpte Kafkasya'yı felce uğratan sebep ve saiklerin en kuvvetlisi, Osmanlıların tertip ettikleri seferi heyet marifetiyle Kafkas sahillerinde vücade getirmiş oldukları vaziyettir.

Kafkaslı'lar, defalarca kendilerinin ancak müstakil olarak yaşayabilecekleri hakkındaki azım ve kanaatlerini, asırlardan beri idame ettikleri kanlı ve devamlı mücadelelerle ispat etmişlerdir ve Kafkaslı'larla temasa gelmiş olan her yabancı da bu intibai hâsıl ve teyit eylemiştir. Hele 1829 Edirne Muahdesi münasebetiyle Kafkaslıların Osmanlı'lara karşı izhar ettikleri iğbirarı gördükten sonra Osmanlıların Kafkasyalı'ları anlamamış olmaları ancak hayretle karşılanabilir.

Diğer müttefik devletler de Kafkasya'nın istiklâliyetini açık surette telâffuz ve ilân edememişlerdir. Bu devletler de Kafkasya'dan kendilerine yalnız yardım edilmesini istiyorlar ve bu yardımını da âdeta imtihan telâkki ediyorlardı. Bu yardımın mahiyetine göre notlarını ve hükümlerini vereceklerini söylüyorlardı.

Fakat Rusya'nın, Kafkasyalıların karşısında bulundurmağa mecbur olduğu kuvvetler ile müttefiklerin karşısında kullandığı kuvvetler arasında bir mukayese yapılırsa ve buna, asırlardan beri karşısında büyük Rus kuvvetleri tutmak suretiyle Avrupa ve orta şarkta yaptığı hizmetler ilâve edilirse, Kafkasya'nın dün bütün Avrupa'ya, bugün ise müttefiklere ne kadar büyük hizmet ve yardımda bulunduğu derhal tebarüz eder ve bu memleketin, bu itibarla müttefiklerin her türlü yardımlarına hak kazandığı itiraf edilebilirdi.

Gerek siyasi ve gerekse askerî vaziyete göre Kafkasyalıların, kendilerinin de düşündükleri gibi, vatan dışında müttefiklere yardım etmeleri, ne mümkün, ne de caizdi. Fakat vatanlarının içine sokulmuş olan düşmanlarını atmak için bu harp vaziyetinden istifade etmeleri ve binaenaleyh derhal harekete geçmeleri lâzım değil miydi? Bunu neden yapmadılar?

İşte Kafkaslıların büyük kusur ve zaafı buradadır!

Zarurî ve hayatî olan bu hareketi yapmadılar. Çünkü Kafkasya'da böyle kararlar verecek ve millî kudreti böyle bir kararı tahakkuk ettirmek için harekete getirecek selâhiyyetkar ve nüfuzlu bir makam yoktu. Bu yokluk, kısmen, Kafkasya'da öteden beri asrın telâkilerine uygun bir teşkilât olmamasının neticesi idi. Mahallî şartlardan mülhem olarak vücade getirilmiş olan teşkilât ve birlik de müttefiklerin tesis ettikleri vaziyetlerle ve bir takım entrikacılar ve ajanların propagandalarıyla zaaf ve inhilâle uğratılmıştı. Bazı muharrirler, Kafkasya'nın esasen bir kuvveti haiz olmadığını ve tasavvur edilmiş olan Kafkas kuvvetinin bir efsaneden ibaret olduğunu yazarlar. Bu ancak mücerret bir hükümdür. Hakikat olan ise tarihtir. Eğer Kafkasya'da bir kuvvet olmasaydı, Rusya çoktan Kafkas-

ya'ya tasarruf etmiş olacaktı. Binaenaleyh bugün bir Kafkas meselesi mevzuubahis olamayacak, hattâ böyle bir mesele hatıralarda ve efsanelerde bile yaşayamıyacaktı.

Bu mütalâalarla Kırım Seferinin herhangi bir menfaat ve vaziyet kazanamamasından dolayı Kafkaslı'ları kusurlardan tenzih etmek istemiyorum. Fakat kabahatin büyüğünün müttetiklerde olduğunu söylemek istiyorum. Milletlerin nasıl mazharı istiklâl olduklarını gösteren hâdiseler tarif sahifelerini doldurmaktadır. Yazık ki, Kafkasya'yı samimî bir surette tesahüp ve himaye edecek bir devlet yoktu. Bu teessür Kafkasyalı'lar için ağır bir hicran olarak kalacaktır.

XII. FASIL

KAFKASYA'DA SON GAYRETLER VE MUHAREBELER

I — KIRIM HARBİ VE PARİS MUAHEDESİNDEN SONRA KAFKASYA'NIN VAZİYETİ

1853 - 1856 Kırım Harbinin neticelerini tayin eden Paris Muahedesinden sonra müttetiklerin Kafkasya'daki idarî ve siyâsî elemanları Kafkasya'yı terketmişlerdi. Bu muahedede Kafkasya hakkında herhangi bir kayıt ve şart yoktu. Şu halde bu memleket 1829 Edirne Muahedesiyile tesbit edilmiş olan statüye avdet etmiş oluyordu. Bu statü ise Palmerston'un iddia ettiği veçhile hukukî hiç bir esasa dayanmıyordu. Fakat Rus'lara, Kafkaslı'lar hakkında istediği muameleyi tatbik etmek serbestisini kazandırıyor. Çünkü Edirne Muahedesine göre Kafkaslı'lar, varlık ve istiklâliyetini müdafaa eden bir millet değil, fakat metbuuna (devletine) isyan etmiş bir tebaa mahiyetinde idi. Bu vaziyet, mücadele sırasında bir çok vahim meseleler doğmasını intaç eden ve mücadelenin sonunda Kafkas halkının tehcir edilmek felâketine uğramasını hazırlayan, âmillerden biri olmuştu.

Kırım Harbi Kafkasya'nın mukadderatına ve vaziyetine nasıl tesir etmiştir?

Bu harp bir taraftan Rus'ların Kafkasya'ya karşı 1852 de başladıkları taarruzları birkaç sene durdurmuş, aynı zamanda Rus'ların Kafkas kıyılarını boşaltmağa mecbur olmaları neticesi olarak Kafkaslı'lara bir müddet kendi temamiyet ve istiklâliyetlerine tesahüp edebilmeleri imkânını vermişti. Aynı zamanda Rus'lar, harpten evvelki vaziyetlerini almak için yeni fedakârlıklar ihtiyarına mecbur olacaktı. Kafkaslı'lar bunları kendileri için bir kazanç addebilirlerdi.

Fakat buna mukabil Safer Bey heyetinin Kafkasya'ya getirilmesiyle Kafkasya'da bir ihtilâf ve nifak kaynağı ihdas edilmiş ve mücadele ocağı yakılmıştı. Bu heyetin harpten sonra da Kafkasya'da kalmasıyla bu nifak ve mücadelenin devam edeceği tabii idi.

Bu vaziyet yalnız Kafkas birliğini bozmakla kalmamış, aynı zamanda Kafkaslıların karakterini zaafa uğratmıştı.

Bu ahlâkî neticeyi, o zaman Kafkasya'da çalışmış olan birisi, «Artık Kafkasya'da sözünün eri insanlar kalmamıştır» hükmüyle ifade etmişti.

Birlikte ve ahlâkta hâsıl olan bu tezelzül şüphesiz mukavemeti de sarsmıştı.

Şu halde Kırım Seferinin müsbet ve menfi tesirlerini mukayese edersek, bu seferin zararlarının, menfaatlerinden büyük olduğu görülür.

Yukarlarda da işaret edildiği veçhile Rusya, kat'i bir mağlûbiyete ve büyük bir zayiata uğratılmış değildi. Bilâkis şarkta kolaylıkla Kars'ı zaptetmeğe muvaffak olan Rus ordusunun kendisine itimadı artmıştı.

Harbin son safhalarında Birinci Nikola ölmüş, yerine şövalye ruhlu II. Aleksandr çar olmuştu. Hem çarlık tahtına çıkışını bir muvaffakiyetle tedviç etmek, hem de, millete Sivastopol'un acısını unutturmak için büyük bir gayret ile Kafkasya'nın fethine girişeceği muhakkaktı. Nitekim yeni çar, Kırım Seferinin hemen ferdası olan 1856 dan itibaren Kafkas Seferine başlamıştı. Bu defa kat'i neticeyi Şarkî Kafkasya'da aramak üzere, ordusunun siklet merkezini bu mntakanın karşısında toplamıştı. Garbî Kafkasya'da ise bir tesbit ve işgal vaziyeti almakla iktifa eylemişti.

II — ŞARKÎ KAFKASYA MUHAREBELERİ VE BU MINTAKANIN SUKUTU

A — Nohçi (Çeçen) mntkasındaki muharebeler

Rus'ların 1852 de Çeçen mntakasında ormanları tahrip etmek suretiyle taarruza başladıklarını yukarıda söylemiştik. Kafkasya'nın mukavemetini arttıran âmillerden birisi de bu gibi ormanlardı. Ormanlar, garpte Şetkale'de, şarkta Terek havzasında, bilhassa «Sağır Orman» mânasına olan Mezdegü (Mozdok) civarlarında idi. Bu ormanlar Rus'lar tarafından tamamen tahrip edilmiş ve bu mntakalar çıplak ve çorak bir hale getirilmişti. Bu orman tahribatı Kafkas - Rus seferlerinin kara bir sahifesini teşkil eder. Bazı yabancı müşahitler bu tahribattan müteessir olmuşlar, bu teessürden mülhem şiirler de yazmışlardır.

Rus'lar Şarkî Kafkasya'ya taarruz için çok esash bir surette

hazırlanmışlar ve buna büyük kuvvetler tahsis etmişlerdi. Bu taarruz için tahsis edilmiş olan kuvvet 240.000 mevcutlu idi. Bu ordu üç grup halinde hazırlanmıştı:

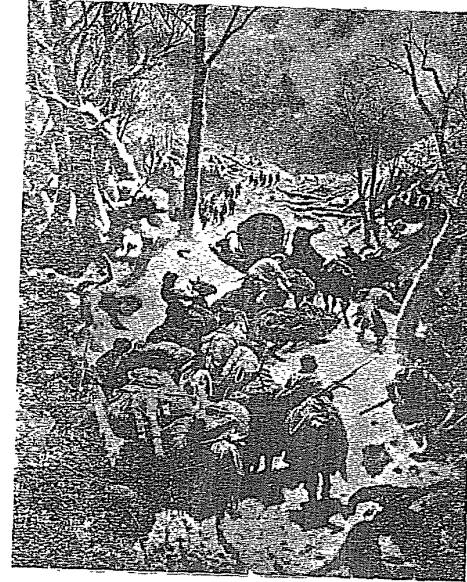
1 — Şimal'de Terek havzasında toplanan grup:

Bu grup, kuvvetin siklet merkezini teşkil ediyordu ve şimalden cenuba doğru yürüyecekti.

2 — Hazer kıyılarında toplanan grup:

Bu grup şarktan garbe doğru yürüyecekti.

3 — Gürcistan'daki kuvvet grubu:

General Yevdokimof'un
Vedeno üzerine yürüyüşü

Bu da cnuptan şimale doğru ilerleyecekti.

Bunlardan merkezî sikleti teşkil eden ve şimalden cenuba doğru hareket edecek olan grup General Yevdokimof komutasında bulunuyordu. Bu grup Emir Şamil'in idare merkezi olan Vedeno mntakasına müteveccih bulunuyordu.

Bu ordu, daha 1852 den beri tatbik edilen usule ittibaen aynı zamanda ormanları da tahrip ederek ilerlemeye başladı. Kahir bir üstünlüğü haiz olan Yevdokimof ordusu, ağır ve devamlı muharebeler

vererek üç sene zarfında yani 1859 senesi bidayetinde Vedenö önüne varmıştı. Bu hareketin muvaffak olmasına, şarktan ve cenuptan ilerleyen kuvvetler de çok yardım etmişti. Nitekim bizzat Şamil, Dağıstan'ın şimal mıntakası olan Salatav'da bulunuyor ve Rus'ların Burtanoy müstahkem mevkiini zorlamak suretiyle bu istikametten ilerleyen düşmanları durdurmağa çalışıyordu. Fakat düşmanın çok faik olan kuvvetleri karşısında kalması, aynı zamanda Vedenö'nün da tehdit altına girmesi Şamil'i garbe yani Vedenö üzerine çekilmeğe mecbur etti.

Şamil'in kuvveti on dört naip komutasında 7.000 kişiden ibaretti.

Rus'lar 1859 Mart'ında Vedenö'ya yaklaşmışlar ve bu mevkiin müstahkem hatla muhasarasına başlamışlardı. 13 Nisan'da kuvvetli bir topçu ateşi hazırlığını müteakip hücumla geçtiler. Kuvvetli topçu ateşine dayanan ve nispetsiz üstünlüğü haiz bir kuvvetle yapılan bu hücum karşısında Şamil, mevki tamamen tahrip ve terketmek mecburiyetinde kaldı. Bu suretle Vedenö sukut etmekle Şamil'in, bu mıntakadaki müdafaaya ve hâkimiyeti nihayet bulmuş oluyordu.

B — Dağıstan'da Gunip Muharebeleri ve Şarkî Kafkasya'nın sukutu

Vedenö'nün sukutu ile aynı zamanda Şarkî Kafkasya'nın şimal cephesi yarılmış ve açılmış oluyor, bu suretle Şarkî Kafkas mukavemeti de kırılmış oluyordu.

Bu mağlûbiyet üzerine Emir Şamil de, her mağlûbun uğradığı akibete uğramıştı.

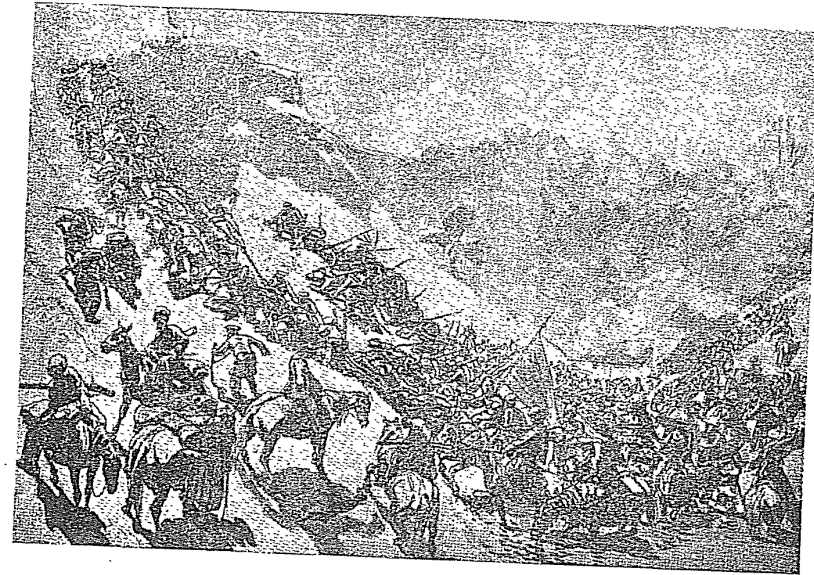
Millet yorgun, bitkin ve en iptidai ihtiyaçlardan bile mahrum bir halde idi. Zafer ümidi kalmamıştı. Bu sebepten, Emir Şamil'in otoritesi sarsılmış ve kuvveti inhilâl etmişti.

Rus istilâsına uğrayan mıntakalar Rus'lara, mutavaat etmek mecburiyetinde kalıyorlardı. Fakat Şamil teslim olmuyordu. Şamil gibi düşünenler için vazife bitmemişti. Gerçi bundan sonra artık memleket müdafaası mevzuubahis olmazdı. Fakat, müdafaası zarurî bir şey kalmıştı: namus!

Bunun için yalnız stratejik bakımdan mühim olan herhangi bir yer değil, fakat «Tabiat en kuvvetli ve az kuvvetle müdafaası mümkün» bir yer aramak lâzımdı. Gunip Dağı bu vasıfta idi.

Bu dağ Avar Koysuyu ile Gazi Kumuk Koysuyunun bir kolu olan Gunip Suyu arasındadır. Tersine çevrilmiş bir semere benzer ve üstünde küçük Gunip Köyü vardır. Bu sebepten her taraftan çı-

kalması mümkün değildir. Fakat müdafaaya edilmesi lâzımdır. Bunun için birkaç bin kişilik bir kuvvete ihtiyaç vardır. Çünkü müdafaaya edilmeyen her mâni ne kadar çetin olursa olsun behemehal aşılar. Gunip Dağının cenup cephesi harekâta müsaittir ve bu kısımda mâni de azdır. Binaenaleyh bu taraf, dağın en zayıf istikametini teşkil eder. Emir Şamil 400 kişilik bir kuvvetle Gunip Dağına çekildi. Baryatinski, bu mevkie karşı taarruz hazırlığı yapmak için dört buçuk ay sarfetti. Esas kuvvetleriyle dağın cenup cephesinden yanıştı. Bu harekâta Apsiron ve Şirvan alâyları temayüz ettiler. Bunların takip ettikleri yol, bugün hususî işaretlerle tesbit edilmiş bulunmaktadır.

Gunip'e hücum

Baryatinski kuvvetleri, bugünkü Gunip'in bulunduğu nisbeten düzlük olan yerde, müthiş bir muharebe verdi. Muharebe bire karşı yüz misli faik olan düşmanla bir boğazlaşma halinde cereyan etmişti. Rusya'da bu boğazlaşmanın tablosu vardır. Bu tabloda, imanın insanlarda ne kadar müthiş bir kuvvet vücade getirdiği hayret ve haşiyetle görülür. Bu kuvvet aslâ mağlûp ve sernegün olmadı. Fakat bu kuvveti taşıyan şahıslar düştü.

Şamil yarıya inen kuvvetlerini geriye çekerek Gunip Köyünü müdafaaya koyuldu.

Rus'lar 4-Eylül-1954 de Gunip mukavemet merkezini sarmışlardı, topçular mevzie girmiş ve ateşe hazır bir vaziyette idiler.

Baryatinski Şamil'e teslim teklifinde bulundu.

Şamil, «*Gunip yüksektir, fakat Allah daha yüksektedir ve sen aşağıdasın!*» cevabıyla bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Rus'lar topçu ateşine başladılar. Bu ateş 6 Eylül'e kadar, yani iki gün devam etti. Küçük bir köy üzerine teksif edilen bu ateşin altında kimsenin kalmadığını ümit eden Rus'lar, on dört taburla hücumla geçtiler. Göğüs göğüse muharebe başladı. Sağ olarak 100 kişi kalmıştı, bu yüz kişi de köyün içerisine çekildiler. Bu bir avuç kahraman on dört tabur tarafından çevrilmişti ve tekrar topçu ateşine başlanmıştı. Şamil bizzat hücumla kalkarak ölmek ısrarında bulunuyordu. Fakat dostları buna mâni oldular ve teslim olmağa ikna ettiler. Nihayet 6-Eylül-1859, saat 16 da maiyetindeki kırk atlı ile teslim oldu. Emir Şamil bir albayın refakatinde olarak Petersburg'a götürüldü. Çar Şamil'i büyük bir saygı ile kabul etti. Onu kucakladı ve öptü.

Aleksandr'ın Emir Şamil'i böyle büyük bir şövalye ruhu ile karşılaması, Kafkas halkına çok iyi tesir etmiştir. Bu hareket tarzının, düşmanların bugün birbirlerine karşı reva gördükleri hareket tarzları ile mukayese edilirse insanların nasıl tereddide doğru gittiği tebarüz eder.

Sarkî Kafkasya işte bu suretle 1859 senesi 6 Eylül'ünden itibaren Rus'ların hâkimiyeti altına girmiş oluyordu. Rus'larca çok mühim telâkki edilen bu muvaffakiyetin yaşamasını temin için, Emir Şamil'in teslim olduğu yerde bir âbide, bugünkü Gunip kasabasında II'nci Aleksandr namına bir saray ve Temirhanşura'da bir heykel inşa edilmiştir.

Şamil, bilâhare Kaligo'da ikamete memur edildi. Buradan da, arzusu üzerine, Medine'ye hicret ve orada vefat etti.

II — GARBÎ KAFKASYA'DA SİYASÎ FAALİYETLER VE MUHAREBELER

A — Siyasî gayretler ve faaliyetler

Paris Muahedesiyle Kafkasya bir şey kazanamadıktan başka mutazarrır bile olmuştu. Bu netice Kafkasya'da büyük bir işbirar ve sukutu hayal uyandırmıştı. Fakat dahildeki mücadele azmini kıramadığı gibi, hariçteki siyasî faaliyeti de durduramamıştı.

Mehmet Emin başladığı demokratik teşkilâtı idame etmek isti-

yordu. Bunun için siyasî yardımlar temin etmek ve mütehasşıs şahıslar aramak üzere 1859 da İstanbul'a gitmişti.

Rus'lar henüz sahili işgal etme teşebbüsünde bulunmamışlardı. Safer Bey Anapa'da kalmıştı. Yanında Macar dönmesi Bangiyo'dan başka yine Macar dönmelerinden biri olan Fenot namında diğer bir adam daha vardı. Bunlardan Bangiyo'nun şahsiyeti meçhul olmakla beraber Fenot namındakinin Rus casusu olması ihtimali üzerinde çok duruluyordu.

Bunların, Safer'in istikbalini parlatmak ve kendileri de bundan istifade etmek gayesini takip etmek istedikleri anlaşılıyordu. Velhasıl Safer Beyin muhiti bulanık ve bulaşıktı.

Kafkasya için hariçte çalışanların esasını, Polonyalı'lar teşkil ediyorlardı. Bu faaliyeti Zamozski ile Prens Çartoreski temsil ve idare ediyorlardı. Bunlara bir de Kafkas işleri mütehasşısı telâkki edilen ve İngiltere hariciyesinin fikrinden çok istifade ettiği Lenoir'i de ilâve etmek lâzımdır. Bu defa haricî faaliyetin esas mevzuu «Polonya lejyonları» vücade getirilmesi idi. Bu lejyonların Avrupa'da teşkiline umumî ve siyasî vaziyet müsait görülmüyordu. Bu teşkilât için Kafkasya'nın en müsait bir muhit olacağı kanaatine varılmıştı. İşte bu faaliyet bir «Labinski müfrezesi» teşkil edilmesi kanaat ve neticesini doğurdu.

Labinski, Osmanlı padişahının maiyet kıt'alarından birinde hizmet etmiş ve bu kıt'anın lağv edilmesi üzerine açıkta kalmış yirmi dokuz senelik bir topçu albayı idi. Uzak görüşlü, seri kararlı, fakat zayıf fikirli bir zattı. Bu zat bir Polonya vatanperveri olmakla beraber işittiği ve öğrendiği Kafkas mücadele menkibelerinin tesiri altında kalmış, Kafkasya'ya hizmet etmek heves ve cazibesine kapılmış ve bu hizmeti Polonya lejyonları teşkil etmek ve bu lejyonların mücadeleye iştirak etmesi suretiyle yapacağı kanaatine varmıştı. Bu maksatla 1856 da İstanbul'da bulunan Mehmet Emin'e müracaat etmiş, Mehmet Emin'den samimî, fakat müsbet olmayan bir cevap almıştı.

Labinski, müteakiben İsmail Paşa'ya müracaat etmişti. İsmail Paşa Kırım Harbinin devamı sırasında Kafkasya'dan mümessil olarak İstanbul'a gönderilmiş Safer Bey'e taraftar ve Mehmet Emin'e aleyhtar bir zat idi.

Osmanlı ricailiyle samimî münasebetler tesise ve onların itimatlarını kazanmağa muvaffak olmuş, temin eylediği bu vaziyetten istifade ederek Kafkasya'ya yardım için para toplamıştı. Kendi servetini de buna ilâve etmek suretiyle İsmail Paşa, Kafkasya için çalış-

caklara malî yardımında bulunacak bir vaziyet kazanmıştı. İsmail Paşa, Safer Beyin emrine girmesi şartıyla Labinski'nin Kafkasya'ya girmesini terviç ediyordu. Polonya ricalinden Zamoski, Labinski'nin Kafkasya'ya gitmesine taraftar olduğu halde, Çaykofski muhalif bir vaziyet almıştı. Buna rağmen Labinski, müfrezesini teşkil ederek 17-Şubat-1857 de Kafkasya'ya çıkmıştı. Bu müfrezenin tesiri Kuban'a ve hattâ daha içler kadar yayılmış ve Labinski Kafkasya'da popüler bir şahsiyet olmuştu. Bunun üzerine bu müfrezeye girmek isteyen Polonyalı'lar çoğalmıştı. Fakat bu sefer elbise ve silâh bulmak müşkülâtı başgöstermişti. İsmail Paşanın ileri sürdüğü şarta tevfikân Labinski, Safer Beyle çalışmak istiyor, fakat onunla bir türlü gecenemiyordu. Bunda Safer Beyin muhitinin bulaşıklığının tesiri olduğu şüphesizdi. Halbuki Labinski, Mehmet Emin'e daha mütemayildi. Mehmet Emin ise, bu sıralarda İstanbul'da idi. Labinski keyfiyeti Mehmet Emin'e anlatmasını Yordan'a bildirdi. Yine bu sıralarda Labinski müfrezede hâsıl olan bazı inzibatsızlıkları önlemek için iki Polonya erinin kurguna dizilmesini emretti. Bu hâdisе müfrezeyi Labinski aleyhine isyana sevketti. Bu suretle müfrezede inzibat bozuldu. Bu bozukluk 1858 ve 1859 senelerinde devam etti. Aynı zamanda müfrezenin ikmal vaziyeti de iyi değildi.

Bütün bunlara ilâveten 1859 da Kafkasya'da büyük hâdiseler ve tebeddüller vuku buldu.

Filhakika 5-Aralık-1859 da Rus taarruzu kat'î neticeyi vermiş ve Emir Şamil esir olmuştu.

Bu vaziyetin neticesi olarak Rus'lar, bütün kuvvetlerini Garbî Kafkasya'da topladılar. Labinski müfrezesi de inhilâl etti. Efradının bir kısmı Mehmet Emin, bir kısmı da Safer Bey yanında idi. Yalnız kalan Labinski İstanbul'a avdet etti.

Mehmet Emin, Şarkî Kafkasya'nın uğradığı bu akibete, Garbî Kafkasya'nın da duçar olacağı kanaatinde idi. Binaenaleyh vaziyeti kurtarmak için Rus'larla mümkün olduğu kadar müsait şartlarla anlaşma taraftarı idi. Bunu temin için millete müracaata karar verdi. Bir kongre kuruldu. Kongre Mehmet Emin'in fikrini büyük bir şiddet ve nefretle reddetti. Mehmet Emin de 1859 da Rus'lara teslim oldu. Mehmet Emin fikrinin kabul edilmemesine rağmen milleti ile beraber kalmak feragatini göstermiş olsa idi, Kafkasya'nın en büyük kahramanı olarak taziz edilirdi. Fakat Rus'lara iltica etmekle bütün kıymet ve hizmetlerini kararttı ve milletçe âdeta vatan haini telâkki edildi. 1860 da Safer Bey öldü. Labinski müfrezesinin gerek Safer Bey ve gerekse Mehmet Emin'in nezdinde kalan kısımları

İstanbul'a gittiler. Labinski müfrezesinin varlığı işte bu suretle nihayet buldu.

Görülüyor ki, Mehmet Emin ve Safer Bey muhalefedinin kahir tesirleri, Kafkasya için müsbet bir kuvvet olan Labinski müfrezesinin zeval ve inhilâl bulmasına sebep oldu.

Labinski, İstanbul'da parasız ve ihtiyaç içersinde kalmıştı. Buna yardım edecek vaziyette olan Kafkasyalı Hüseyin Paşa da herhangi bir sebeple idam edilmiş olduğundan, tamamen çaresiz kalmıştı. Böylece Labinski Rus'lara arzı hizmet etmek mecburiyetinde kalmıştı. Birbirine muhalif olan ve bu yüzden memleketin birliğini bozan iki kişinin ortadan çekilmesi üzerine işbaşına Safer'in oğlu **Zan-yikovue İbrahim** geçti ve memlekette nisbî birlik hareketleri başladı. Fakat Rus'ların hazırlıkları devam ediyordu. Kafkasyalı'lar bir taraftan bu hazırlıkları ihlâl etmek üzere akın ve baskınlara başladıkları gibi, hariçten bir yardım temin etmek maksadiyle de İstanbul'a **İbrahim** adında bir mümessil gönderdiler. Aynı zamanda Şarkî Kafkasya'dan da **Ahmet** namında bir zat geldi.

İbrahim, Prens Adam Çartoriski'nin Kafkasya'nın Avrupa mümessilliğini kabul etmesini temine çalışıyordu. Ahmet, biraz yardım ve teşvik gördüğü takdirde Dağıstan'ın kıyama hazır olduğunu söylüyordu. Fakat Avrupa'nın Kafkasya'ya karşı vaziyeti hiç bir yardım verecek mahiyette değildi. Buna mukabil Rus'lar, tahşit etmekte oldukları büyük kuvvetlerle tahakkuk ettirmeğe tasmin ettikleri maksatlarını açıkça söylüyorlar, herhangi bir müsaadekârlıkta bulunmak imkânını göstermiyorlar ve Kafkaslı'ları şu iki şıktan birini intihaba davet ediyorlardı:

1 — Ya memleketlerini terk ile Türkiye'ye hicret etmek,

2 — Yahut Rusya'nın herhangi bir mıntakasına tehcir edileceklerini bilmek.

Kafkasyalı'lar, bu tehditler karşısında eğilmek istemiyorlardı. Fakat, Rus nüfuzu dışında kalmış olan mıntaka daralmış ve Rus nüfuzu altına girmiş olan mıntakalardan çekilen halk ile bu dar mıntakada bir nüfuz kesafeti hâsıl olmuştu.

Bu arada Rus'lara mukavemet etmek için bütün millî kuvvetleri kullanabilecek selâhiyette federal bir meclis teşkil edilmişti. Bu federal meclis Şapsığ, Ubuş, Abhaz mıntakalarını temsil eden beşer âza idi ki bunlar cem'an onbeş kişiden mürekkepler. Bu meclis bir taraftan millî kuvvetlerden istifade etmek çarelerini tatbik çalışırken, diğer taraftan Avrupa'dan yardım aramak teşebbüslerine girişmişti.

Bu maksatla federal meclis, Prens Adam Çartoriski vasıtasıyla Fransız ve İngiliz hükümdarlarına birer mektup göndermişti. Bu federal meclisin teşkilinde büyük rol oynamış olan **Prens Mihal**, aynı zamanda Rus'lar nezdinde teşebbüste bulunarak onlarla uyusmak imkânlarını aramak hususunda meclisi ikna etti. Filhakika, II'nci Aleksandr nezdine bir murahhas gönderdi. Bu teşebbüslerden:

I — Prens Çartoreski'den, menfi cevap geldi. Prens bu cevabı, «*Mukaddes millî istiklâlinizi ancak kendi fedakârlığınızla, kendi sebatınızla yapacağınız mücadelelerle temin edebilirsiniz.*» meandeki bir mektupla göndermişti.

II — II'nci Aleksandr'a. giden heyet, çar'a, Kafkasya'nın işgal altındaki muntakalarını tahliye edilmesi şartıyla sulha hazır olduklarını söyledi. Çar da bu müracaattaki samimiyeti teyit için Kafkaslıların, derhal Rus esirleri serbest bırakmaları ve silâhlarını terketmeleri mukabelesinde bulundu. Heyet kabulü mümkün olmayan bu şartı reddetti. Bu suretle bütün teşebbüsler neticesiz ve Kafkasya yine yalnız kalmış oldu.

Garbî Kafkasya'da hüküm süren sükûnet 1860 senesinden itibaren bozulmuştu. Bu bozulma Rus'ların bir taraftan sahili işgal etmeleri, bir taraftan da dahilde ilerlemeğe başlamalarının neticesi idi. Bu teşebbüsler bir çok müsademe ve muharebeleri intaç etmiş, en nihayet Rus'lar, 1862 senesine kadar dahilî işgale devam etmişler ve şarkta başlayan ilerlemelerde de hayli arazi kazanmağa muvaffak olmuşlardı. Rus'lar, yalnız işgalle iktifa etmiyorlar, işgal ettikleri yerlerde Kazak'ları iskân ediyorlardı. Nitekim 1861 - 1862 seneleri ilkbaharına kadar Kuban muntakasında otuz beş stanitsa (Kazak köyü) vücade getirmişler ve bu köylerde 5482 aile yerleştirmişlerdi. Fakat Rus'ların bu hareket tarzları Adige'lerin enerjik mukabelelerini intaç etmiş ve bu yüzden 1862 senesinde iskân faaliyeti gevşemişti. Ancak Garbî Kafkasya'da büyük bir heyecan ve endişe hâsıl olmuş, Rus'ların teşebbüslerine karşı bir tedbir bulmak için, umumî meclis toplanmış, mecliste, Londra, Paris ve İstanbul'a murahhaslar göndermeğe karar verilmiş ve murahhaslar da yola çıkmıştı. Aynı zamanda İstanbul'a Dağıstan'dan altı kişilik bir murahhas heyeti gelmişti. Bu suretle İstanbul'da bütün Kafkasya'yı temsil eden bir murahhas grubu toplanmış oluyordu.

Kafkaslıların bu teşebbüsleri haricte çok kuvvetli bir siyasî faaliyetin canlanmasına ve inkişaf etmesine sebep olmuştu.

Bu faaliyetin canlanmasına aşağıdaki hususlar da müessir oluyordu:

1 — 1863 senesi için Polonya'da hazırlanmakta olan ihtilâl hareketlerine yardım,

2 — Kafkasya'da görülen kuvvetli uyanış, Avrupa'dan istenen müzaheret ve Dağıstan'da mücadele ruhunun ölmemiş olması,

3 — Rusya'da isyan ve inkilâp hareketleri vukubulacağı hakkında beslenen ümitler ve bu ümitlere dayanan faaliyetler, İstanbul'a inhisar etmiyerek, Avrupa'ya da sirayet etmişti.

Her tarafta propagandalar yapılıyor ve Adige'ler namına İngiliz ve Fransızların himayeleri talep ediliyordu. Osmanlı Devletinde mevki kazanmış olan Kafkaslılar bu faaliyetleri takviye ve paraca yardımlar temin ediyorlardı.

Kafkas murahhaslarının teşebbüsleri üzerine **Prezlokî**'nin reisliği altında Kafkasya'ya askerî bir heyet gönderilmişti. Bu heyet 1863 - 1864 Mart'ına kadar Kafkasya'da kaldı.

Aynı zamanda bir Kafkas heyeti de Paris'e gitti. Heyet buradan Londra'ya da geçmek istiyordu. Fakat Paris'in Polonya ajanlarını idare merkezi, Londra'ya gitmekten bir netice çıkmayacağı kanaatinde idi. Bunlar bu sıralarda, İngiliz'lerin Kafkas işleriyle alâkadar olmak istemediklerini söylüyorlardı. Bununla beraber İngiliz'lerin ticarî hislerini ve menfaatlerini harekete getirmek suretiyle siyasetlerine müessir olmak için, propaganda faaliyetlerine başladılar. Böylece Kafkas delegasyonu bu gayeyi istihdaf eden bir beyanname neşretti. Bu beyanname, 1839 da Urquhart tarafından kullanılmış olan, «*İngiliz'ler, Adige'lerin yardımına muhtaçtır.*», «*Kafkasya Hindistan'ın anahtarıdır*», «*Sulh ve sükûn içinde ticaret yapamıyacak mıyız?*» gibi karakteristik fikirler ihtiva eden başlıklar kullanılıyordu.

Aynı zamanda makaleler yazılıyor, bu makalelerde İngiliz tüccarlarının Kafkasya'da ancak bazı limanlara ihracat yapabilecekleri, Rus'ların bu serbestiyi tahdit ve ticareti muayyen limanlara hasrettikleri tebarüz ettiriliyordu. Bu propaganda ve neşriyatla İngiliz efkârı umumiyesinde bir alâka uyandırılmış, murahhas heyeti de Londra'ya gitmişti.

Urquhart ve Polonya vatanseverleri bu vaziyetten istifade ederek Londra'da bir miting tertip ettiler.

Bu mitingi tertip edenler arasındaki Zamoyski, mitingte irad eylediği ateşli nutukta şöyle haykırıyordu:

«*Şunu hatırlayınız ki, Rus'lar bu kahraman ve bükülmez milleti kendisine rametmek için muharebe etmeğe mecburdur. O millet ki, Polonya milletinin mukadderatıyla kabili kıyasır ve*

unutmayınız ki 80.000 Dağıstanlı mücahit Rusya'yı ezmek için hazırdır!»

Kafkasya murahhas heyeti reisi Huşt Hacı Hüseyin, millî kiya-fetiyle ve Adige diliyle bir nutuk söyleyerek Kafkas dâvasını izah etmiş, derin bir alâka ve heyecan uyandırmıştı. Bu mitingten sonra bir «Kafkasya'ya yardım komitesi» teşkil edildi. Prens Vladislav Çertoreski, Zamoyski, David Urquhart bu komitenin faal elemanlarını teşkil ediyordu.

Bu komite aşağıdaki üç yardım şeklini tesbit etti:

1 — Bir İngiliz ticaret gemisini, Adige sahillerine göndererek bir nümayiş yapmak,

2 — Bazı harp gemilerini Adige bayrağıyla Karadeniz ve Kafkas sahillerine göndermek,

3 — Adige istiklâli için nümayiş ve propagandalar yapmak ve yahut, doğrudan doğruya Kafkasya'ya silâh ve cephane göndermek.

Bunlardan şimdilik üç numaralı projenin tatbiki münasip görüldü. Bunun için mühim miktarda silâh ve cephane temin edildi. Bunlar buharla müteharrik bir İngiliz gemisine yükletilerek Kafkasya'ya doğru yola çıkarıldılar.

Gerek bu geminin ve gerekse malzemenin ihzar ve tedariki için muktezi masrafin çoğunu Kafkasya'nın manevî evlâdı olan muhterem Urquhart, evindeki gümüş takımları satmak suretiyle temin etmiş, bir kısmı da Polonya vatanseverlerinden Prens Adam'ın oğlu, Prens Vladislav Çertoreski tarafından temin edilmişti. Vapur yola çıkarılmakla beraber, bu malzeme ve teçhizatı tesellüm ve tevdi etmek ve buna müteallik hazırlıkları yapmak üzere Kafkasya'ya bir Polonya subay heyeti gönderildi. Bunların teşebbüsüyle Kafkasya'da onbeş kişilik bir komite teşkil edildi. Bu komite, aynı zamanda, Polonyalıların Rus ordularından kaçmalarını temin ediyor ve onlardan yeni teşkiller vücade getiriyordu. Yola çıkarılan vapur 1863 senesi Ağustos'unda İstanbul'a vardı. Aynı zamanda İstanbul'a gelmiş olan Urquhart, gemiyi Polonyalı'lardan tertip edilen subay ve memurlardan mürekkep bir heyete teslim ve Trabzon'a tahrik etti. Gemi 4-Ekim-1864 de Trabzon'a vardı. Geminin harekâtını takip eden Rus Konsolosu, bu geminin Kafkasya'ya gitmesine mâni olmak için hemen faaliyete geçti. Gemideki Polonyalı'ları tevkif etmek üzere Osmanlı Hükûmeti, Trabzon otoritesinden zabıta kuvveti istedi ise de müsbet netice elde edemedi. Fakat geminin kaptanı daha ileri gitmek istemedi. Malzemenin sandallarla nakli de münasip görülme-

di. Binnetice bu kıymetli malzeme Kafkasya'ya gönderilemedi. Bu suretle bu cüretli teşebbüs de akim kaldı.

Kafkasya ile alâkadâr bütün unsurlarda, büyük bir galeyân vardı. Vatanını kaybetmek tehlikesiyle karşılaşmış olan biçare Kafkaslı'lar, bir taraftan büyük bir fedakârlıkla mücadeleye devam ederlerken, diğer taraftan hâlâ kendisini tanıtmakta ısrar ettiği insanlıktan medet umuyordu.

Kaybettiği vatani kurtarmak ve onun bağına atılmak iştiyakiyle çırpınan Polonyalı'lar ise, vatanlarının kurtuluşunu Kafkasya mücadelesinin muvaffakiyetinde görüyorlar, binaenaleyh Kafkasya işlerinde uğradıkları her muvaffakiyetsizliği yeni teşebbüsleri devam ettiriyorlardı.

Muztar ve muztarip vaziyette kalanlar en ufak şeylerden dahi medet ve ümit ararlardı ve bunlara inanırlardı. İstiraplarını, hayal dahi olsa, bu gibi ümitlerle teskin etmek isterler. Bu biçare iki millet, işte bu vaziyette idiler. Böyle bir haleti ruhiye ile meşbu ve müteharrik olan Polonyalı'lar, Polonya'da bir ihtilâl hazırlamışlardı. Aynı zamanda Rusya'da da bir ihtilâl kopacağını ve bu ihtilâle Gürcü ve Ukraynalıların da iştirak edeceğini ümit ediyorlardı. İngiltere ve Osmanlı Devletini, Rusya aleyhinde harbe sevk etmek de istiyorlardı.

Garpte Polonya'nın, cenupta Ukrayna'nın, cenubi şarkide Gürcistan'ın isyanı, Rusya'yı sarsabilirdi. Buna ilâveten İngiltere ve Osmanlı'lar harp açarlarsa kat'i surette gayenin tahakkuku temin edilmiş olurdu. Fakat bütün bu teşebbüslerin muvaffakiyetle ilerlemesi için Kafkasya'nın mukavemetini idame etmek lâzım geliyordu.

Şu halde bütün gayretlerin siklet merkezleriyle Kafkasya'nın mukavemetini idame etmek maksadı üzerinde teksif edilmeleri zarurî idi. Çünkü varlığını muhafaza etmiş, istiklâliyetini kazanmış olan bir Adige memleketi, Rusluğun bağına tevcih edilmiş bir tabanca mahiyetinde olacaktı.

Kafkasya'ya emniyet ile yardım edilmesi için de, bir taraftan Osmanlı'larda Kafkas sempatisi uyandırmak ve Kafkasya'ya yardım teşvik etmek, diğer taraftan bizzat Kafkasya'ya veya Polonya'ya ait nakil vasıtaları tedarik etmek ihtiyacı vardı. İşte vaziyeti bu tarzda muhakeme eden Polonyalı'lar, bu ihtiyaçları temin için:

1 — **Prens Vitolt** kısmen kendi, kısmen de mülteci Polonya hükûmetinden temin ettiği para ile, Fransız bahriye yüzbaşlarından Magnan namına bir vapur aldı ve bu vapura Samsun adını koydu. Daha da birkaç vapur tedarikine teşebbüs etti.

Fakat, Rus'lar diplomatik tazyikler ve faaliyetlerle bu vapurun hareketine mâni oldular. Binnetice prens, vapuru satmağa mecbur oldu.

2 — Paris'te başlarında Prens Vladislav Çertoreski bulunan Polonyalı'lar, bir Polonya donanması hazırlamağa karar verdiler. Bu donanma Karadeniz'de faaliyette bulunacak ve Kafkasya'ya yapılacak nakliyatı himaye ve Rus deniz nakliyat ve faaliyetini ihlâl edecekti. Yani korsanlık yapacaktı. Bu donanmanın başına, Rus donanmasının müstahdemi Polonyalı Zibeseviski getirildi ve iki gemi de temin edildi. Akdeniz'de faaliyete başlayan bu gemilerden biri İspanya Devleti tarafından tevkif ve müsadere edildi.

3 — İstanbul'daki Leh mümessili Yordan, Gürcü, Ermeni, ve Küçük Rusya'daki Lehli'lerden lejyonlar teşkili suretiyle muntazam bir kuvvet vücade getirmek istiyordu. Fakat bunun için yarım milyon franga ihtiyaç vardı. Bu para temin edilemediğinden teşkilât da kurulamadı.

Bundan başka Ukrayna'da ihtilâl çıkarmak için Odesa'ya birkaç kişilik bir Adige kuvvetinin çıkarılması da düşünüüyordu. Nakli müşkül ve belki de muhal olmakla beraber, garp devletlerinin Rusya'ya ilânı harp edecekleri ve İngiliz ve Fransız'lardan yardım göcekleri ümidi onları muharebeye tahrik ediyordu.

Hattâ 1861 den beri İstanbul'da bulunan sabık naip Mehmet Emin de tekrar faaliyete geçmişti ve 500 kişilik bir kuvvetin işeğine muktezi para temin edildiği takdirde Kafkasya'da büyük işler görüleceğini söylüyordu. Mehmet Emin, Abhazlar safında muhabere ediyor ve bu muhaberede onlara tedafüi vaziyet ihtiyar etmeleri tavsiyesinde bulunuyordu. Fakat Mehmet Emin'in bu muharebeleri, Kafkaslı'lar tarafından büyük bir şiddet ve iğbirarla reddedilmişti.

Bütün bu ümitlere rağmen, resmî Avrupa siyasî muhafilinde Kafkasya için bir yardım ümidi yoktu ve bu siyaset eser ve tesirini aşağıdaki şekillerde göstermişti.

1 — 5-Kasım-1863 de III'üncü Napolyon'un Rusya lehindeki nutku, bir taraftan Rusya ile garp devletleri arasında vukuu beklenen harp ihtimalini tamamen izale etmiş, diğer taraftan Türkiye'nin Polonyalı'lara yaptığı müzaheretini durdurmuştu.

2 — Osmanlı Devletinin resmî siyaseti de büyük bir inhıraf ile Kafkasya aleyhine dönmüştü. Osmanlı hariciyesinden, Petrograt, Osmanlı sefaretine verilmiş olan «Bizim depolarımızda da satılacak eski silâhlarımız vardır. Bunlar Çerkezistan ve Lehistan'a naklolunabilirdi, biz bunu yapmadık ve hatır hayalimize de getirme-

dik» mealindeki talimât, Osmanlı siyasetinin istikametini ve mahiyetini gösteriyordu.

3 — Bundan başka İngiliz'ler, Rusya - Kafkasya - Polonya mücadeleleri karşısında samimî bir bitarafîlik ilân etmişlerdi.

Binaenaleyh 1864 senesinde her taraf Kafkasya'ya müzaheret kapısını kapamış ve Kafkasya tamamen yalnız bırakılmıştı.

B — Kafkas harbi ve mücadelesinin son safhası

1859 da Şarkî Kafkasya'nın sukut etmiş olması, artık Kafkasya'nın mukadderatını tayin etmişti. Şu halde bu sukuttan sonra Rus'lar 300.000 kişiden mürekkep olan bütün kuvvetlerini, Garbî Kafkasya cephesinde toplayabileceklerdi. Böyle bir vaziyet karşısında, Garbî Kafkasya'nın mücadeleye devam edip etmemesi tetkike değer bir mesele halini almıştı.

Mehmet Emin, vaziyetin vehametini görmüştü. Fakat milleti muhasematı kesmeğe ikna edememişti. Çünkü Kafkas milleti düşünene tesim olmağı havsalasına sığdıramıyordu.

Filhakika, insanlar, hislerinin tesiri altında kaldıkça aklı selimlerini kullanmazlar, akhşelimi kullanmak için müfekkereenin inkişaf bulmuş ve hâkimiyet kazanmış olması lâzımdır. Çünkü ancak müfekkere iledir ki, hâdiselerin akibetlerini görmek mümkün olur. Yalnız sunu da hatırlatmak lâzımdır ki, müfekkere önüne konan kıymetlerden mukayese, tahlil ve terkip yollarıyla bir netice çıkarır ve bu neticeye göre insanı bir hüküm ve karara sevkeder. Şu halde müfekkere, faaliyetlerinin hasılâsı, önüne konan kıymet malzemelerine göre değişir.

Kafkaslı'lardan sadir olacak hüküm ve kararın mahiyetini tesbit edebilmek için Kafkas müfekkiresinin seviyesini ve bu müfekkirenin önüne konmuş olan kıymet malzemelerinin cinsini bilmek lâzımdır.

Kafkasya kültürü, tahsilden mütevellit değil, fakat müşahede ve tecrübeye müstenitti ve buna dayanan Kafkas müfekkiresi de nisbeten mahdut, gayet âsil idi.

Kafkasya'da kıymet malzemesine gelince:

Kafkaslı'larca gerek millî ve gerekse ferdî hayatın mevzuu şeref, gayesi de o şerefin muhafazasıdır. Kafkas müfekkiresinin üzerinde işlediği malzeme işte budur! Şerefsiz yaşamaktansa ölmek mürecahtır.

İşte bu müfekkereenin neticesi olarak, ölüm dahi şerefsizlik le-

kesini temizleyemez. Esâret ve tabiiyet ise, en büyük bir şerefsizliktir. Lermontof, Kafkaslıların bu zihniyetini «*Harun*» ve «*İsmail Bey*» adındaki şiir kitabında çok ciddi ve hakikî bir surette ifadeye muvaffak olmuştur.

İşte bu halet ve zihniyettir ki, Kafkaslılara, akipetlerinin ayan olan bütün vehametlerine rağmen mücadeleye devam etmek kararını verdirmişti. Bu kararla Havutkovue Mansur'un daha yukarılarda izah edilmiş olan beyanatına sadakat gösterilmiş oluyordu.

İşte Garbî Kafkaslıları memleketlerini terke mecbur eden bu haleti ruhiye idi. Lermontof bunu şu cümlelerle anlatır:

«*Bunlar neden yurtlarını ve babalarının mezarlarını terke ediyorlar? Düşman kuvvetinin zoru ile mi? Hayır! Düşman kuvvetlerinin beraber getirdiği esâret zincirinin korkusuyla!*»

Memleketi terk:

Bu karar verilirken Kafkasya'nın vaziyeti şöyle idi:

Rus'lar tedricen ilerlemelerine devam ederek, Abhaz mıntakasının mühim kısmını işgal etmişlerdi. Kafkasya'nın elde kalan kısmı, bir kısım Bjeduğ mıntakasıyla, Şapsığ, Vubih ve Abhaz mıntakaları idi. Bu suretle muharebe yükü bu üç kabile üzerine yüklenmişti. Bu mntakadaki iskân vaziyeti de iyi değildi. Çünkü Rus'ların işgali altına girmiş olan mntaka sekenesinin mühim bir kısmı bu mntakaya iltica etmiş, bu suretle nüfus kesafeti artmış ve bu yüzden iâşe güçleşmiş ve muhtelif hastalıklar da başgöstermişti.

1863 senesinde artık halk, hiç bir taraftan yardım da beklemiyordu. Muharebe vasıtaları da çok azdı.

Rus'lar garpte Karadeniz sahillerinde tedricen hâkimiyet tesis ediyorlardı. Şarktaki General Yevdokimof kuvvetleri, Şapsığ mntakasını da tehdiye başlamışlardı. Rus ordusu her girdiği yerde köyleri yakıyordu. Nitekim bugüne kadar 184 köyün yakıldığını Rus tarihleri yazarlar.

Bu vaziyet karşısında halkta, iki karar tezahür etti:

- 1 — Hicret etmek,
- 2 — Mücadeleye devam etmek.

İkinci kararı temsil eden, Londra'ya gitmiş olan **Kosanyikovue İsmail Bey** idi. İsmail Bey yeni vaziyete göre millî bir hükûmet teşkil etmiş ve yeminle kuvvet toplamağa başlamıştı.

Bu sırada Adige kuvvetleri faaliyete geçmiş, Tuapse civarında mühimce Adige kuvvetleri toplanmış ve bu kuvvetlere 6-Kasım-1863 de üç Polonya'lı subay, iki Fransız subayı ve birkaç Türk çavuşu il-

tihak etmişti. Bu Adige kuvvetleri muhtelif istikametlere yaptığı baskın ve akınlarla düşmanı taciz ettiği gibi, akınları memleketin işgal altında kalmış olan yerlerine temdit suretiyle, oralardan da kuvvet tedarik ediyor ve bu suretle Adige ordusunun takviyesine yardım ediyordu. Adige tahşidatına karşılık olmak üzere Rus'lar da, Tuapse mıntakasında kuvvet toplamış ve taarruz teşebbüsünde bulunmuş iseler de bu taarruzları akamete uğramıştı. İşte 1863 senesi her iki tarafın bu tarzdaki hareket ve faaliyetleriyle geçmişti. Artık kat'i netice yaklaşmıştı. Bu kat'i netice hâdisesi 1864 de vukubuldu.

C — Hodz - Ahçip Muharebesi

1864 senesi yazının ilk aylarında Rus'lar, bütün kuvvetleriyle kat'i harekete geçmişlerdi. Bu kuvvetler sahilden dahile, Kuban cephesinden garbe ve cenuba doğru ilerliyorlardı.

Bu hareketler Adige kuvvetleriyle, karşılaşılıyor ve oyalanıyor-du. Nihayet kat'i muharebe, Karadeniz mıntakasında Ahçip Köyünde, Kuban'ın Maykop'tan geçen Şuba Guvâse Suyunun bir tâbii olan **Hodz** vadisinde verildi. Bu iki mevki dağlık mntakanın, yani aile ve çocukların son sığınaklarının kapıları mesabesinde idi. Artık son mukavemetin burada gösterilmesi ve son takatin burada sarfedilmesi lâzımdı. Buradan sonra hayat ve varlık mevzuubahis olamazdı. Binaenaleyh bütün muharipler burada toplandılar. Kadınlar da ziynetlerini suya atarak silâhlândılar ve muharip erkeklere iltihak ettiler (*). Muharebe başladı. Bu bir muharebe değil, bir boğuşma idi. Hodz, bir muharebe meydanı değil, bir mezbaha halini almıştı. Bu boğuşmada herhangi bir muvaffakiyet mevzuubahis değildi. Gaye namusla ölmektir. Kadın, erkek hepsi öldüler. Bu boğuşmanın cereyan ettiği arazi çukurluğu şehit cesetleriyle örtülmüş ve kanlara boyanmıştı. Halkın tasvirlerine göre, «*cesetler kanlarda yüzüyordu.*» Vahşi Rus'lar, vahşi ihtiraslarını bununla da teskin edememişler, kalan çocukları birbirine bağlayıp, topçu hedefi olarak kullanmak suretiyle, bunları da imha etmişlerdi.

Şu iki mısra, bu muharebenin fecaatini ne kadar canlı bir surette tasvir ediyor: «*Allahın lânetine uğrayası Hodz vadisinden kan buharları boşanıyor!*»

«*Kuruyası Hodz Suyu, dalgalar halinde kan köpükleri getiriyor!*»

(*) Muharririn notu: benim teyzem de burada şehit olmuştur.

III — BÜTÜN ÜMITLERİN SON BULMASI

A — Tehcir ve hicran

Hodz ve Ançip muharebeleriyle artık Kafkasya'nın her şeyi yok olmuştu ve Kafkasyalı için kıyamet kopmuştu! Mücadele nihayet bulmuş, hürriyet ve istiklâl güneşi batmış, Moskof hâkimiyetinin hiç bir tarafından bir ümit ışığı sızmayan zehirli ve yıldırımli zulmeti, Kafkasya'nın üzerine çökmüştü. Fakat Rus'ların zulmü ve vahşeti ve Kafkasyalıların uğradıkları felâket bununla bitmemişti.

Kafkasya'ya, çar naibi olarak tayin edilmiş olan çarın biraderi **Grandük Mişel**, 1864 Ağustos'unda bütün Garbi Kafkasya'nın geri kalan sekenesine şu fermanı tebliğ etmişti:

«Bir ay zarfında, Kafkasya terkedilmediği takdirde, bütün sekene, harp esiri olarak Rusya'nın muhtelif muntakalarına sürülecektir!»

Kafkaslı'nın üzerinde binlerce ve binlerce senelerden beri yaşadığı topraklarda, ölümünü dahi çok gören bu emir, bu bedbaht milletin geri kalan yaralı varlığına tevcih edilmiş bir yıldırım idi.

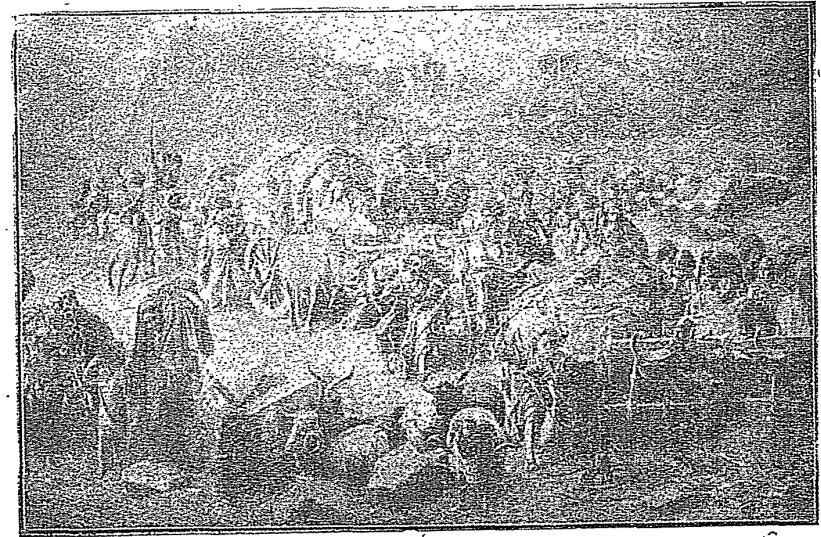
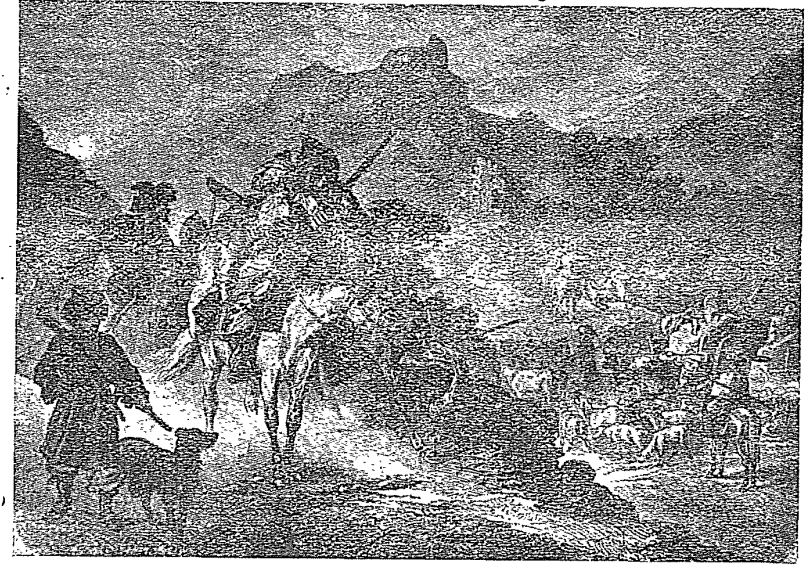
Bu emir, bir tehciri ve imhayı ifade ediyordu. Bunun üzerine bir milyon kadar halk, güzel vatanlarını, şen ve şenlik yuvalarını terkederek yollara ve dağlara dökülmüşlerdi. Moskoflar, garbe doğru akan bu zavallı insan dalgasının arkasına vahşetleriyle temayüz eden Kazak'ları saldırtmışlardı. Manzara çok feci idi. Hattâ bazı Slav vicdanları bile bu feacaata karşı harekete gelmiş ve feryada başlamıştı.

Bu tehcir kafilesi yürümüyor, sürülüyor ve sürünüyordu! Bu bedbaht kafiylede ağlamak ve feryat etmek takatı da kalmamıştı. Yalnız inliyordu. Bu inilti dağları, ormanları ve bütün Kafkasya'yı dolduruyordu. Bir lisanı fiban (gibze) halini alan bu inilti ile Kafkaslı şunları söylüyordu:

«Ey, bizim mukaddes «Oşemahuve» (Elbruz) miz; senin ezeli cumudiyelerle taçlanmış mağrur ve semapaye zirvelerin, bundan sonra vatanlarının matemli harebelerine ve milletin üful eden varlığına ilelebet ağlayacak olan ervaı şühedamızın yeri ve makarı olacaktır.»

«Bizim sevgili Kuban'ımız, bundan sonra bikes analarımızın kanlı gözyaşları olarak akacaktır.»

«Ey güzel vatan, bundan sonra senin şirin vadilerini doldu-

Memleketi terkediş

vacak olan sisler alelâde bir duman değil, vatan evlâtlarının oralarda dökülen kanlarının tebâhhurâtı olacaktır.»

«Ey, şimdiye kadar şan ve şerefimizi, vatanımızın ve dünyanın her tarafına götürmüş ve dağıtmış olan rüzgârlarımız; şimdi feryat ve figanlarımızı, artık sana terk ve emanet ediyoruz. Bu figanlarımızla sen ormanlarımızı, dağlarımızı, vadilerimizi daima inletecek ve ağlatacaksın!»

Bu lisânı figan ile halkın ne kadar yalnız kaldığı anlaşılıyor. O halk, bir muhatap bulamıyor, yalnız vatanın anasına hitap ediyor, ancak bu suretle de mütesellî olmağa çalışıyor.

Bedbaht kabile sürülüyor, sürülürken uğradıkları tecavüzlere mukavemet göstermek isteyen yüzlerce insan, çocuklarıyla ve her şeyleriyle imha ediliyor ve bu suretle Karadeniz sahiline indiriliyor. Burada tahayyülü bile vicdanları titreten binbir çeşit ıstırap ve fecaat içinde aç ve açık, aylarca gemi bekliyorlar, nihayet bulunan gemi güzel gemilere yüklenerek parça, parça Osmanlı ülkesinin muhtelif sahil mıntakalarına dökülüyorlar. Fakat bu topraklara ayak bastıkları zaman mevcutlarının dörtte birini kaybediyorlardı.

Bu tehcirin, tüyler ürpertecek kadar kanlı ve facialı olan sahnelerini burada açmağı münasip görmüyoruz. Ancak bu sahnelerin hiç olmazsa umumî mahiyetlerini anlatan bazı yabancı muharrir ve müşahitlerin yazdıkları parçaları dercediyoruz.

1 — Kırım Seferinde Osmanlı donanmasında müşavir olarak hizmet etmiş olan İngiliz amirali Dolfos, Kırım Harbi hakkında yazdığı bir eserinde, Kafkasya'nın kurtarılmamış olduğunu esefle hatırlattıktan ve bu kurtarış yapılsa, temin edilecek olan faydalardan bahsettikten sonra şöyle devam eder:

«Bundan başka Kafkasya kurtulsaydı, medeniyet, yarım milyon (*) Kafkaslı'nın üç yüz yıldır vatanlarını müdafaa etmek için muharebe ve mücadele etmiş olmalarının cezası olarak topraklarından kovulduklarını görmek ıstırapından; insanlık da, bu zavallı muhacirlerin hasislik ve şehvetin kurbanı olmalarına şahit olmak eleminden, kurtulmuş olurdu!»

Hasislik dediği, bu zavallıların fena gemiler içersinde Afrika esir gemilerinde olduğu gibi sımsıkı yükletilmiş olarak sahil, sahil dolaştırılmaları; şehvet dediği ise, bu biçare insan kümeleri arasında her yaştan güzel kızların, bütün Karadeniz kasabalarına dağıtılmalarıdır.

(*) Hakikatte bir milyondan fazladır.

Trabzon Rus Konsolosunun, bu tehcir işlerini idare etmekte olan Rus generallerinden Katraçef'e verdiği bir rapor şu malûmatı ihtiva ediyordu:

«Türkiye'ye gitmek üzere Batum'a 70.000 Çerkes geldi. Bunlardan vasatî olarak günde yedi kişi ölüyor. Trabzon'a çıkarılan 24.700 kişiden şimdiye kadar 19.000 kişi ölmüştür. Şimdi orada bulunan 63.900 kişiden her gün 180 - 250 kişi ölmektedir. Samsun civarındaki 110.000 kişi arasında her gün vasatî 200 kişi can veriyor. Trabzon, Varna ve İstanbul'a götürülen 4650 kişiden de günde 40 - 60 kişinin öldüğünü haber aldım.»

İşte bu suretle mütevellî ve müteakip felâketlerin ve musibetlerin darbeleri altında inleyen ve eriyen bu kahraman ve faziletkâr milletin bedbaht bakiyesi de Dobrica, Bulgaristan, Sırbistan, Arnavutluk, Suriye, Irak gibi daima tehlikeye maruz bulunan ve daima emniyetsizliğin hükümran olduğu yerlere iskân ediliyor.

Fakat, Rus'lar bu bedbahtların peşlerini bırakmıyorlar. Bunların Rus hududu civarında veyahut Rusya'nın elde etme idealinde oldukları sahalarda iskân edilmeleri hakkında Osmanlı hükûmeti nezdinde teşebbüste bulundukları gibi, 1877 Berlin Muahedesindeki hususî bir madde ile, Rumeli'de iskân edilmiş olan Çerkes'lerin, oradan çıkarılmasını temin ediyorlar, bu suretle Çerkes'ler ikinci bir tehciye daha tâbi oluyorlar.

Saydığım bu şartlar içersinde, Türkiye'de yerleşmiş olan bu bedbahtların akibetlerini «Şimalî Kafkasya» adlı kıymetli eserin muharriri Kadircan Kaflı şöyle ifade ediyor: «Kafkas muhacirlerinin kurdukları nice köyler ve kasabalar vardır ki, bunlar yirmi - otuz sene sonra birer mezerlikten ibaret kalmıştır.»

Gerek Kafkasya'da kalmış, gerek Osmanlı topraklarına hicret etmiş olanların talihleri uzun ve hazin bir maceradır. Bu da pek tabiidir. Bundan dolayı ne Rusya'yı, ne de Osmanlı Devletini tenkid etmek aslâ doğru değildir. Çünkü mahkûm ve vatansız kalmış olan bir millet için mes'ut bir hayat ve mahsus bir varlık gayesi beklenemez. Bu vaziyete düşen milletlerin, mukadderatın en fena ve makûs tecellileriyle karşılaşacaklarını kabul etmeleri ve buna tahammül etmeğe hazırlanmış bulunmaları lâzımdır.

**

Bu facialar, prehistorik devirlerde değil de XIX'uncu asrın ortasında ve medenî olduğu iddia edilen bir dünyanın gözü önünde cereyan etmiştir. Bu şen'i facialar, beyaz ırkın anası ve en güzel bir

2 — Mevcutların dörtte birini kaybetmek suretiyle, Osmanlı topraklarına vasil olan bedbaht Kafkaslıların vaziyetleri hakkında, nümunesi olarak kabul edilen Kafkaslılar hakkında reva görülmüştür.

Bu facialar o kadar ağır ve sen'idir ki bunları yazmağa herhangi bir muharririn vicdanı tahammül edemeyecektir. Tahammül etse dahi bu faciaları ifade için tâbir bulamıyacaktır. Tâbir de bulsa tarih sayfeleri bu ifadelerin altında karacak ve kızaracaktır.

İşte bugün Türkiye'de, Rumeli'de, Suriye'de, Mısır'da, hattâ Trablus çöllerinde yaşamakta olan Kafkaslılar, bu bedbahtların nesilleridir. Bu nesil, babalarından kendilerine intikal etmiş olan vasıfları, anavatan aşkını ve Rus düşmanlığını kalplerinde yaşatmaktadır ve yaşatacaklardır! Çünkü ruhlara sinmiş, daha doğrusu ruhlaşmış olan bu emel ve o ruhu sarmış olan elem, zaman ve mekân ile zeval bulmaz!.

B — Türkiye'de doğmuş bir Kafkaslı'nın hatıraları

Türkiye'den Kafkasya'ya gitmiş olan bir Kafkaslı'nın, aşağıdaki tahassüs ve teessürleri bu ruhî haleti güzel ifade eder:

«Yılankavi bir şoseyi takiben Günü Dağına çıkıyoruz. Şimdi üzerinde huzur ile yürüdüğümüz bu şoseye lânet ediyorum. Çünkü bu yol kanlı ve zehirli Rus hâkimiyetinin bir izidir. Etrafımızda çağılayan suları, buralarda ağlamış olan anaların ve yetimlerin hâlâ dinmemiş olan gözyaşları gibi görüyor ve o suların, etrafında akisler yapan düşüş seslerini, o anaların hâlâ susmamış olan eninleri gibi işitiyorum. Sanki sakit ve samit tabiatın bütün unsurları canlanmış, dilenmiş, bana 1854 ve 1864 ün hamaset ve facialarını anlatıyor ve o tarihlerin hazin mersiyelerini okuyorlardı!»

«Bu tesirler altında ben, o senelerin velvedar vak'alarına ve o vak'alardaki kanlı facialara karışmışım. Kendi kendime şöyle düşünüyordum:»

«Şarkta Günü, garpte Hodz ve Ahçip... Bunlar Kafkas tarihinin kara ve kanlı sayfelerini teşkil ederler. İşte bu üç isim karşısında titremeyecek ve kalbinde bu yerler için hâlâ kanayan bir yaranın sızısını duymayacak olan bir Kafkaslı yoktur! Günü, Hodz, Ahçip.. Bu üç yer, Kafkaslıların ümit ve istiklâllerinin gömüldüğü birer mezardır. Kafkaslılar mâbut telâkki ettikleri hürriyetlerinden ayrılmamak ve hürriyetleriyle beraber mezara git-

mek için bu yerlerde ölmüşler ve ölümün her çeşidinin kucağına istiyak ile atılmışlardı. Analar ve babalar yalnız birbirlerini değil, evlatlarını da kucaklayarak hep beraber ölmüşler, böylece hürriyet ve istiklâliyetten mahrum, bedbaht ve zelil bir nesil bırakmak istememişlerdir.»

«Böyle düşünüp yürürken, en son boğuşma ve boğazlaşmanın cereyan ettiği bir yer olan Günü kasabasını yakından gördüm. İşte o zaman altmış senenin bütün perdeleri gözümün önünden sıyrıldı ve o boğuşmalar tekrar canlandı. Şimdi mücahitlerin, tüfek, kama, kılıç veya ele geçirdikleri taş ve odun ile kara Moskoş'un zulüm, vahşet ve şenaat taşıyan kara ordusunun içine atıldıklarını görür gibi oluyordum. Düşmanla nasıl dış ve turnak ile boğuştukları, boğuşarak nasıl yere serildikleri, kin ve intikam ateşi saçan nazarlarını nasıl düşmanın suratına fırlattıkları, sonra da son aşk ve iştiyaklarını ifade için bu nazarlarını vatanlarının semasına nasıl tevcih ettikleri ve nihayet son yaş damlalarıyla hâlelenmiş olan gözlerini nasıl kapadıkları, gözümün önünden hazin bir panorama gibi geçiyordu.»

«Mazinin bu manzarası, gözümün önünde ve müfekkeremin içine o kadar canlı bir surette dikilmişti ki, ben şimdi Günü'yi halihazırı ile değil, fakat o zamanki kanlı ve elemli çehresiyle görüyor ve bu çehre karşısında mebhût ve methûş bir vaziyete düşmüş bulunuyorum. Binaenaleyh yanımdakilerin bana tevcih ettikleri sözleri işitmiyorum, bizi selâmlamak için koşuşan ve bağrısan insan kütlelerini görmüyordum. Birdenbire yolun kenarında, büyük bir kaya üzerinde «Şirvanskaya Roto» yazısını gördüm. Bu yazı Şirvan alayının buradan geçtiğini hatırlatan bir levha idi. Bunu gördüğüm zaman, büsbütün sarsıldım. Sanki kalbime zehirli bir hançer saplanmıştı. Ben bunun acısıyla kıvranıırken kale kapısından içeri girdik. Burada bizi istikbâl için atılan top sesinin velvelesiyle kendime geldiğim zaman beni samimiyetle selâmlayan büyük bir insan kitlesi gördüm. Fakat ben bir şey anlayabilecek halde değildim. Yalnız gözlerimden bol ve ateşli yaşlar akmağa başlamıştı. Halk vaziyetimi anladı ve bana aynı hal ve melâl ile refakat ve iştirak etti. Hep bakıştık, ağlaştık, anlaştık ve ayrıldık!»

«Binlerce şehidin kanlarını ve kemiklerini ihtiva eden bu topraklar üzerinde Çar İkinci Aleksandr'ın sarayında idik. O Aleksandr ki, 1864 de bir tarafta Rus milletine hürriyet beraati dağıtırken, diğer tarafta istilâsı ikmal edilmiş olan mukaddes

Kafkas'ın bedbaht ve sernigün sekenesinin imha ve tehcir edilmesini emrediyordu!»

«İşte bu adam Rus'larca ve bütün dünyaca hürriyetperver imparator namıyla takdir ediliyor ve alkışlanıyordu.»

«İşte garp hürriyetperverliği medlûlu bu kadar makûs ve mânasız, hürriyetperverler de bu kadar muğfil ve insafsızdırlar!»

IV — NETİCE

(I)

1567 senesinde Hazer Denizi kenarında başlayıp 1864 senesinde Kuban vadisinde ve Karadeniz kenarında biten Kafkas - Rus mücadelesı 297 sene devam etmiş oluyor.

Rus'lar bu müddet zarfında 9.000.000 insan kaybettiklerini itiraf ediyorlar. Buna mukabil Kafkasyalı'ların da büyük zayıata uğradıkları muhakkaktır. Bu yüzdendir ki normal nüfus hareketlerine göre bugüne kadar nüfusları 10.000.000 a balığ olması mümkün olan Kafkash'ların, bugünkü nüfusları, başka memleketlere hicret etmiş olanlar da dahil olmak üzere 5.000.000 u aşmaz. Bunu bir ırk için heder ve izmihlâl vaziyeti olarak kabul etmek lâzımdır.

Kafkas - Rus mücadelesinin bu kadar sürekli ve kanlı olmasına sebep şüphesizdir ki, Kafkasya'nın coğrafi ehemmiyeti ve tabii kıymeti idi.

Cihangir olmağa karar vermiş olan Slav'lar, bu kararlarını tahakkuk ettirmek için Kafkasya'nın oynayacağı rolü anlamışlar, binaenaleyh bu memlekete tesahüp etmek için her fedakârlığı göze almışlardı.

Nazirsiz vatanlarını müdafaa etmek isteyen Kafkash'lar da, ölünceye kadar teslim olmamak azmiyle mücadele ediyorlardı. Fakat Kafkash'lar azimleriyle yalnız vatanlarını müdafaa etmiyorlar, aynı zamanda, dünya için bir belâ olmak istidadını gösteren bir akına da sed olmağa çalışıyorlardı. Bunu kimse anlamamış ve bedbaht millet, o belâli akın karşısında yalnız bırakılmış ve boğdurulmuştur. O zaman biraz himmet, biraz müzaheretle önlenmesi mümkün olan o mel'un akını durdurmak için bugün muazzam bir mücadele açılmış ve bu uğurda milyonların fedası göze alınmıştır.

Bugünkü bu fedakârlık, o zamanki şüursuzluğun bir kefaretidir.

O vakit, «*Slav tehlikesi bugün bize ise, yarın sizedir!*» diye

zira diğer milletler namına Leh milletinin ıstıraplara katlandığını haykıran Kafkash'ların o mukaddes hitabı, bugün tasdik ve takdir ve hiç olmazsa hitap sahibinin hakkı teslim edilecektir.

Bir Polonya şairi, Lehli'lerin, milletlerin bir mesihi olduğunu, zira diğer milletler namına Leh milletinin ıstıraplara katlandığını söyler. Bu ifade Kafkash'lara, tevcih edilse daha yerinde olurdu. Gerçi, gerek Lehli ve gerekse Kafkas aynı akının kurbanı, aynı ıstırapın zebunu oldular. Fakat Lehli hiç olmazsa kendisine uzatılmış bazı yardımcı eller görmüş, kendi elem ve matemini haykıran bazı sesler işitmiştir. Kafkasyalı'ların ıstırapı ve inhizamı karşısında ise, bütün dünya camit ve samit kalmıştır. İşte bunun içindir ki, Kafkasyalı, insanlardan nefret etmiş, onlara arkasını çevirmiş ve döğüşe, döğüşe şehit düşmüştür.

(II)

Beşerin harekete geçtiği tarihten itibaren Kafkasya, daimi bir mücadele sahnesi olmuş ve nihayet Rus'ların hâkimiyeti altına girmiştir. O zamandan beri bu hâkimiyetin ağırlığı altında ezilmekte ve inlemektedir.

Muhakkaktır ki Asya'da ve Avrupa'da nüfuz sahibi olmak isteyen herhangi bir devlet veya millet için Kafkasya bu nüfuzun temelini teşkil edecektir.

Ne Süveyş Kanalı'nın açılması, ne Ümit Burnu'nun keşfi ve ne de nakil vasıtalarının tekemmülü Kafkasya'nın bu ehemmiyetini küçültmeyecek, bilâkis mütekâmil vasıtalarla kıt'aların mukadderatı birbirine yaklaşıp ve karışıkça bu ehemmiyet artacaktır.

Binaenaleyh Kafkasya, yalnız Asya ve Avrupa vaziyetinde değil, belki bütün dünya vaziyetinde de tesirini gösterecektir.

Şu halde Kafkasya'ya hâkim olan, Asya ve Avrupa'ya ve dolaşısıyla bütün dünyaya hâkim olmak için en müsait ve kuvvetli bir vaziyet kazanmış olacaktır.

Demek ki Kafkasya meselesi, bir dünya meselesi olarak kalacaktır. Bu meselenin en iyi hâl şekli, bu memleketin sahiplerine iadesi, bu suretle, alâkadâr milletlerin, bu memleketin faydalarından adalet ve müsavat dairesinde istifade temin etmeleri imkânının kazanılmasıdır.

Bakalım, böyle makul ve âdil bir anlayışın tecellisi görülecek mi?..